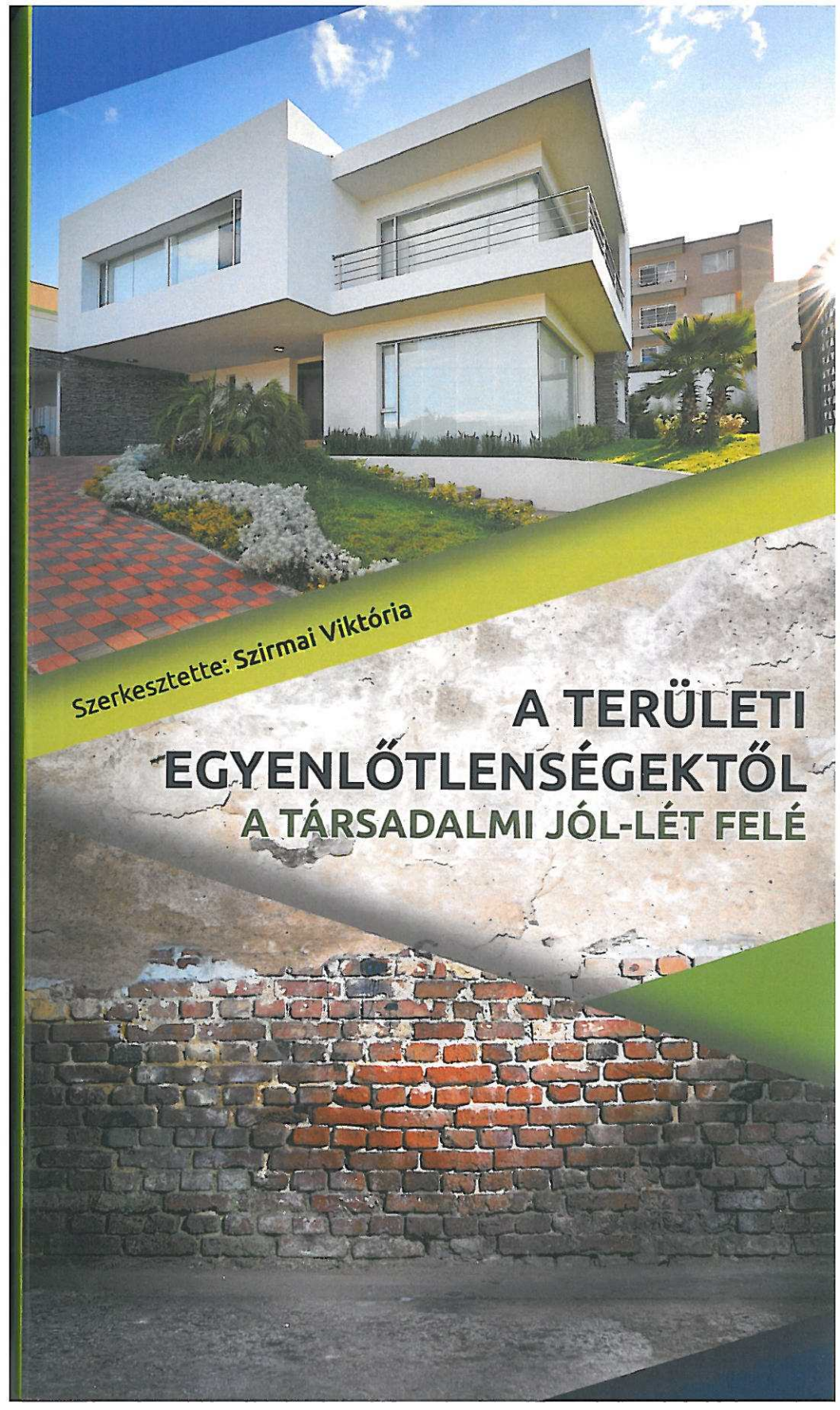

Szerkesztette: Szirmai Viktória

A TERÜLETI EGYENLŐTLENSÉGEKTŐL A TÁRSADALMI JÓL-LÉT FELÉ

A TERÜLETI EGYENLŐTLENSÉGEKTŐL A TÁRSADALMI JÓL-LÉT FELÉ

SZIRMAI VIKTÓRIA
(SZERK.)

Kodolányi János Főiskola
Székesfehérvár
2015

Leltárnyomtatvány
MTA Közgazdasági és Regionális Tudományi
Kutatóközpont Könyvtára
Pécs
V-CS-A-E 3000
2015 év 31.685
Raktári j. 27.592

A kiadvány az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg. Készült a „Társadalmi konfliktusok – Társadalmi jól-lét és biztonság – Versenyképesség és társadalmi fejlődés”, TÁMOP-4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0069 azonosító számú projekt keretében.

Lektorálta: Kovács Zoltán

© Baranyai Nóra, Baráth Gabriella, Berki Márton, Csizmadia Zoltán, Csizmady Adrienne, Ferencz Zoltán, Halász Levente, Hardi Tamás, Hervainé Szabó Gyöngyvér, Izsák Éva, Király Gábor, Koós Bálint, Kovács Katalin, Michalkó Gábor, N. Kovács Tímea, Nagy Gábor, Schuchmann Júlia, Szirmai Viktória, Timár Judit, Váradi Monika Mária, Váradi Zsuzsanna, 2015

ISBN 978-615-5075-27-8

A mű és annak minden része a szerzői jogok értelmében védett. Bármiféle, a szerzői jogvédelmi törvény szűk határain kívül eső felhasználás kizárólag a kiadó hozzájárulásával lehetséges, anélkül büntetendő. Ez vonatkozik a kivonatok formájában történő hasznosításra is, különös tekintettel a sokszorosításokra, mikrofilmes rögzítésre, valamint az elektronikus rendszerekben történő tárolásra és feldolgozásra.

Kiadja: © Kodolányi János Főiskola, 2015
Felelős kiadó: Dr. h. c. Szabó Péter, PhD, rektor
Nyomdai előkészítés: Gönczö Virág Viktória
Borítóterv: Juhász Tamás, Vividesign
Nyomdai munkálatok: Séd Nyomda, Szekszárd

„A közgazdaságtanból indultam ki, mégis kénytelen voltam túllépni rajta.
A közgazdasági szempontok fontosak, de a gazdaság és társadalom
kibogozhatatlanul egybefonódik.

A masszív egyenlőtlenséggel rendelkező társadalom elkerülhetetlenül erősen
különbözni fog attól, ahol az egyenlőtlenség korlátozott. A magas munkanélkü-
liséggel rendelkező társadalom elkerülhetetlenül erősen különbözni fog attól,
ahol mindenki munkát talál magának, aki dolgozni akar.

...Létezik alternatív jövőkép, amely a társadalmi igazságosságon,
az állam és a piac kiegyensúlyozott szerepén alapul.
Ezért a jövőképert kellene küzdenünk.”

(JOSEPH E. STIGLITZ: A viharos kilencvenes évek. A világ eddig legprosperálóbb tíz évének
új története. Napvilág kiadó, Budapest, 2005, 308–309.)

TARTALOM

ELŐSZÓ	11
A hazai „társadalmi jól-lét” kutatás előzményei – Szirmai Viktória	13
BEVEZETÉS	21
Társadalmi jól-lét problémák Európában: egy versenyképesebb	
Európa lehetősége – Szirmai Viktória	23
<i>A nyugat-európai jól-lét problémák</i>	25
<i>A kelet-közép-európai jól-léti problémák</i>	31
<i>Európa versenyképessége</i>	39
I. ELMÉLETI MEGKÖZELÍTÉSEK	45
A jól-lét index fejlődése – Nagy Gábor – Koós Bálint	47
<i>Bevezetés</i>	47
<i>A GDP meghaladására tett korai kísérletek</i>	48
<i>A jól-lét index közvetlen előzményei</i>	54
<i>A Stiglitz-jelentés és a jól-lét mérése</i>	56
<i>A nemzetközi jól-lét kutatások a Stiglitz-jelentés után</i>	57
<i>A hazai jól-lét mérésének megalapozása</i>	59
<i>Modellkísérlet a magyar objektív jól-lét mérésére</i>	60
<i>Összegzés</i>	65
A nemzetközi jól-léti közpolitikák – Hervainé Szabó Gyöngyvér	67
<i>Bevezetés</i>	67
<i>A fenntartható város mint a városfejlesztés normatív modellje</i>	67
<i>A kelet-közép-európai modernizáció eredményei és kudarcai</i>	68
<i>Az Európai Unió városfejlesztési politikája</i>	70
<i>A városfejlesztés jól-léti nézőpontjai</i>	73
<i>A városfejlesztés üzleti, normatív és jól-léti modelljei</i>	78
<i>Összegzés</i>	80
A jól-lét alapú társadalmi versenyképességi modell	
elméleti összefüggései – N. Kovács Tímea	81
<i>A versenyképesség diskurzusai</i>	81
<i>A versenyképesség megközelítésének egy új lehetősége: a Stiglitz-jelentés</i>	85
<i>A versenyképesség társadalmi megközelítései</i>	88
<i>Összegzés</i>	95
II. TÉRBELI EGYENLŐTLENSÉGEK ÉS JÓL-LÉT PROBLÉMÁK	97
Az európai urbanizációs szakaszok társadalmi jól-lét problémái:	
a területi elvű kezelés társadalmi hatásai – Szirmai Viktória	99
<i>Bevezetés</i>	99
<i>A globális urbanizáció főbb szakaszainak társadalmi feszültségei</i>	101
<i>Összegzés</i>	108

A magyar nagyváros-térségek társadalmi-demográfiai szerkezete – Schuchmann Júlia – Váradi Zsuzsanna	111
Bevezetés	111
A főbb társadalmi-demográfiai jellegzetességek	111
Összegzés	130
Nagyváros-térségi szuburbanizációs folyamatok és a költözési trendek – Schuchmann Júlia	131
Bevezetés	131
A lakóhelyi szuburbanizáció a magyar nagyvárosi térségekben	132
A költözési szándékok alakulása	135
Összegzés	145
A magyar nagyváros-térségek térbeli társadalmi jellegzetességei, a centrum-periféria modell átalakulása	
Szirmai Viktória – Ferencz Zoltán	147
Bevezetés	147
A 2005-ös térbeli társadalmi szerkezet	148
A változást jelei: a budapesti várostérségi folyamatok 2010-ben	150
A 2014-es várostérségi társadalmi szerkezet	154
Összegzés	164
III. TÁRSADALMI JÓL-LÉT A NAGYVÁROS-TÉRSÉGEKBE	167
Társadalmi jól-lét jellegzetességek és a területi, társadalmi meghatározottságok – Berki Márton – Halász Levente	169
Bevezetés	169
A társadalmi jól-lét stiglitzi dimenziói a hazai nagyváros-térségekben	170
Összegzés	199
A nagyváros-térségi térhasználati szokások és a társadalmi jól-lét – Izsák Éva	201
Bevezetés	201
Térfogyasztás a nagyvárosi térségekben	204
Vásárlási szokások és a városi szerkezet	207
A fogyasztás terei	210
Térhasználat a budapesti és a vidéki nagyvárosi térségekben	211
Összegzés	214
A várostérségi ingázás – Hardi Tamás	215
Bevezetés	215
A magyarországi ingázás: a várostérségek szerepe	219
Az ingázás térbeli jelenségei	223
A várostérségi ingázók	227
Összegzés	237
A társadalmi problémák és konfliktusok – Csizmadia Zoltán	239
Bevezetés	239
A magánéleti és a társas kapcsolati problémák és konfliktusok	240
Összegzés	255

Közbiztonság és társadalmi jól-lét – Váradi Zsuzsanna	257
Bevezetés	257
A bűnözési adatok területi megoszlásai	258
A közbiztonság fontossága: lakossági vélemények	260
Összegzés	265
IV. A JÓL-LÉT DEFICIT TÉRSÉGEI	267
Jól-lét deficit a hátrányos helyzetű kistérségekben	
Timár Judit – Kovács Katalin – Váradi Monika Mária	269
Bevezetés	269
A jól-lét deficit jellemzői	271
A jól-lét deficitet fenntartó folyamatok	276
Állami politikák, önkormányzati gyakorlatok	277
Összegzés	283
A jól-lét szubjektív összetevői és objektív meghatározottságai a hátrányos helyzetű vidéki térségekben	
Kovács Katalin – Király Gábor	285
Bevezetés	285
A boldogság és elégedettség sajátosságai	286
A szubjektív jól-lét magyarázó modelljei	292
Összegzés	299
V. A VERSENYKÉPESSÉG	301
A nagyváros-térségek gazdasági és társadalmi versenyképessége	
Koós Bálint – Baranyai Nóra – Baráth Gabriella	303
Bevezetés	303
A gazdasági versenyképesség	304
A társadalmi versenyképesség	312
A várostérségi társadalmak versenyképesség-felfogása	319
Összegzés	325
A társadalmi részvétel és a nagyváros-térségi versenyképesség	
Ferencz Zoltán	327
Bevezetés	327
A társadalmi részvétel fogalma	328
A társadalmi részvétel területi különbségei	331
Összegzés	347
A városimázs és a jól-lét alapú társadalmi versenyképesség	
Michalkó Gábor	349
Bevezetés	349
Városimázs, a turizmus és a jól-lét összefüggései	351
A turistavárosok életminősége: egyediség és homogenitás	354
A nagyvárosok, mint földrajzi márkanevek	359
Összegzés	370

VI. TERÜLETI ÉS/VAGY TÁRSADALMI MEGHATÁROZOTTSÁGOK	373
A nagyváros-térségi „társadalmi jól-lét” (?) és a vidéki „jól-lét deficit” (?) – Baranyai Nóra – Berki Márton – Halász Levente – Koós Bálint – Schuchmann Júlia	375
Bevezetés	375
Különbségek és hasonlóságok: a nagyvárosi és a vidéki terekben élő társadalmi csoportok jól-lét viszonyai	377
Összegzés	397
A társadalmi jól-lét és a területi-társadalmi rétegződés	
Csizmady Adrienne	399
Bevezetés	399
A társadalmi jól-lét mérése	399
A térbeli és társadalmi státus hatásai a jól-léti index alakulására	401
Az elemzés folyamata	402
Összegzés	414
VII. EGYENLŐTLENSÉG – JÓL-LÉT – VERSENYKÉPESSÉG	
ÖSSZEGZÉS	415
Hogyan juthatunk el a területi egyenlőtlenségektől a társadalmi jól-létiig? – Szirmai Viktória	417
A területi egyenlőtlenségek jellegzetességei	419
A nagyváros-térségi különbségek	421
A társadalmi jól-lét területi meghatározottságai	423
A társadalmi jól-létre alapozott nagyváros-térségi versenyképesség	427
A területi egyenlőtlenségektől a társadalmi jól-létiig	429
FÜGGELÉK	431
A kutatás módszertani szempontjai – Ferencz Zoltán	433
Bevezetés	433
A nagyváros-térségi vizsgálat	435
A leszakadó térségek vizsgálata	442
A kérdőívek	445
Felhasznált irodalom	446
Ábrák jegyzéke	467
Táblázatok jegyzéke	472
Index	475
A kötet szerzői	477
Térkép	480

ELŐSZÓ

A hazai „társadalmi jól-lét” kutatás előzményei¹

Szirmai Viktória

„A GDP-n túl: a gazdasági teljesítmény és a társadalmi jól-lét mérése” címmel 2009. november 25-én konferenciát rendeztek a Magyar Tudományos Akadémián. A magyarországi tudományos közösség ekkor hallott először a Stiglitz-jelentésről, elismert hazai tudósok tolmácsolásában. A „*Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*” („A gazdasági teljesítményt és a társadalmi fejlődést mérő bizottság jelentése”) című tanulmány a Columbia Egyetem professzora, a Nobel-díjas Joseph E. Stiglitz vezetésével, nemzetközileg ismert és elismert közgazdászok, társadalomkutatók részvételével készült² 2009-ben. A riportot a Francia Köztársaság elnöke, Nicolas Sarkozy kérésére készítették. A felkérés célja az volt, hogy vizsgálják meg a 2006-2008-ban kirobbant gazdasági, pénzügyi és társadalmi válság főbb meghatározó tényezőit, egyben keressenek új problémamegoldásokat is.

A jelentés megállapította, hogy a válság egyik számottevő oka, hogy a GDP (vagyis a Gross Domestic Product, a bruttó hazai termék), amely a társadalmi és gazdasági folyamatok méréséhez használt indikátor, nem képes a társadalmi fejlődés mérésére, annak nem megfelelő mutatója, ezért új mérőeszközökre van szükség. Olyanokra, amelyek figyelemmel vannak a fenntartható fejlődés szempontjaira, annak fő pilléreire, a gazdasági, a környezeti és a társadalmi összefüggésekre, közte az egyének társadalmi jól-létére is (*az angol kifejezés: well-being*).

¹ A publikáció az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg. Készült a „Társadalmi konfliktusok – Társadalmi jól-lét és biztonság – Versenyképesség és társadalmi fejlődés” című, TÁMOP-4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0069 azonosító számú projekt keretében.

² A bizottság munkájában kelet-közép-európai tudósok nem vettek részt.

A jelentés központi gondolata, hogy a termelés- és a gazdaság-orientált mérésekről a mai és a jövőbeni generációk társadalmi jól-létére³, annak vizsgálatára kell a hangsúlyokat helyezni. Ez a felfogás a mai korszak egy lényeges paradigmaváltását fejezi ki, azt, hogy nemcsak a gazdaság, a gazdasági folyamatok, hanem a társadalmi összefüggések, az érintett társadalmak mindennapi életviszonyai, közte a jól-léte is fontosak, akár a világban zajló jelenségek értelmezésekor, akár a legkülönbözőbb típusú fejlesztési célok kijelölésekor, akár a társadalmi és gazdasági, politikai problémák, feszültségek kiküszöbölésének a törekvéseik is.

A társadalmi tényezők jelentőségét hangsúlyozó szemléletnek természetesen vannak előzményei: számos olyan munkát ismerünk, ahol bíralták a kizárólag gazdasági megközelítésű, főként városfejlesztési koncepciókat, és sürgették a társadalmi vonatkozásokra is összpontosító elemzések szükségességét (például *Dogan, 2004; Kolossov–Loughlin, 2004*). Az „egydimenziós”, vagyis főként gazdasági összefüggésekre koncentráló elemzéseket egy korábbi munkában közvetlen munkatársaimmal együtt én magam is kritizáltam (*Szirmai et al., 2002*). Egy másik nagy kutatás keretében már a gazdasági és a társadalmi tényezők, az akkor még egyértelműen elkülönülő, két-féle típusú versenyképesség összefüggéseit kerestük, egyben részben igazoltuk is (*Szirmai, 2009*).

Az 1970-es és 1980-as évekbeli világ gazdasági szükségletek teremtettk meg (*Dogan* szóhasználatával) az egydimenziós, gazdasági alapú városelméleteket, fejlesztési koncepciókat, ugyanis ezek a felfogások akkor teljes mértékben megfelelőek voltak, hiszen részben kifejezték, részben segítették a világ gazdasági, közte a városhálózati egységesülés folyamatait is.

A volt szocialista országokban az 1990-es évek elején, a gazdasági és társadalmi átmenet időszakában szintén teljes mértékben elfogadottak voltak a globális gazdasági városelméletek, azok megközelítési módjai és az ezekből is adódó városfejlesztési utak is. A kelet- és közép-európai országok számára a globális városokhoz

³ A társadalmi jól-lét fogalma nyolc tényezőt foglal magába: az anyagi életkörülményeket (ennek keretében a jövedelem, a fogyasztás és a vagyon mutatóit), az egészség, az oktatás, az egyéni aktivitások szempontjait (a munkát is beleértve), a politikai képviselet és a kormányzás, vagyis a politikai érdekérvényesítés mutatóit, a társadalmi és a személyes jellegű kapcsolatrendszerek összefüggéseit, a mai és a jövőbeni környezeti viszonyok és végül a gazdasági és a fizikai jellegű bizonytalanságok dimenzióit (lásd bővebben a kötet különböző tanulmányaiban).

való kapcsolat ekkor elsősorban gazdasági szempontból volt fontos. Ebben szerepet játszott az is, hogy a nemzeti politikai elit csoportok, de az átmenetet támogató, a várossal foglalkozó szakmai csoportok sem tudtak más utat elképzelni, mint a kizárólag gazdasági dinamizmusra alapozott átalakulást, az európai társadalmi (és városi) rendszerbe történő gazdasági integrációt.

A tények szerint a gazdaság kizárólagosságára koncentráló társadalom- vagy városfejlesztési koncepciók addig megfelelőek, amíg a gazdasági fejlődés szükségletei ezt így kívánják, illetve, amíg nem jönnek létre a paradigmaváltás egyrészt gazdasági, másrészt társadalmi szükségletei.

A paradigmaváltás, vagyis a korábbtól eltérő, másféle gondolkodást elváró gazdasági szükségletek jelentkezését a legutóbbi gazdasági krízis adja, és az ebből is fakadó felismerés, hogy a gazdaság nem kezelhető, nem fejleszthető tovább, csak a társadalmi összefüggések beépítése, a kedvezőtlen társadalmi hatások kezelése, az érintett nemzetek társadalmi jól-létének fejlesztése alapján. A döntéshozók figyelmét erre a különböző társadalmi feszültségek hívják fel, így a városi társadalmak egyre erőteljesebb kritikái, az újfajta lakóhelyi, társadalmi igények, valamint a globális gazdaság kedvezőtlen hatásait bíráló antiglobalizációs mozgalmak, különböző szakmai csoportosulások, tudományos munkák bírálatai.

„A területi egyenlőtlenségektől a társadalmi jól-létig” című kötet ennek a paradigmaváltásnak a jegyében született, a Stiglitz-koncepció, illetve annak előzményei hatására, a társadalmi problémák feltárására és azok enyhítésére elkötelezett kutatói értékrend szerint. A Stiglitz-modell hazai igazolása nem volt célunk, hiszen a stiglitzi koncepció a magyar viszonyoktól eltérő társadalmi kontextusokban, nálunk jóval fejlettebb társadalmi és gazdasági körülmények között jött létre. A társadalmi jól-lét stiglitzi gondolatát, a modellben megfogalmazott főbb összetevőket azonban figyelembe vettük, kiindulópontokként alkalmaztuk, mivel úgy véltük, hogy azok a ma ismert társadalmi beállítottságú felfogások legjobbját képviselik, a jelenséget globális szinten értelmezik.

A modell eredményeit azonban kritikával is figyeltük, elsősorban a túlzott elméleti jelleg miatt. Azok számára, akik ismerik, nyilvánvaló, hogy a Stiglitz-jelentésre alapozott társadalmi fejlődési modell még a maga komplexitásában is inkább elmélet. Nem létezik a gazdasági és a társadalmi fejlődés, a társadalmi jól-lét összefüggéseit, konkrét empirikus tényekben feltárni törekvő, azo-

kat a reálfolyamatok alakulásában igazoló felfogás, sem európai, sem hazai (sem pedig világ) szinten, csak a társadalmi jól-lét bizonyos összefüggéseire koncentrálnak elemzések, tehát inkább rész-eredmények vannak *(ezek részletes leírását a kötet több helyen is megadja)*. Ezért a projektünk fontos törekvése volt a társadalmi jól-lét kérdéskörének empirikus alapú feltárása.

A kritikai hozzáállásunk másik tényezője a területi szempont hiánya volt: a Stiglitz professzornak kijáró minden tiszteletünk ellenére úgy véljük, sajnálatos, hogy a társadalmi jól-lét modell a területi összefüggésekre nem gondolt, a térségi adottságok szerinti különbségek vizsgálatának a jelentőségére nem hívta fel a figyelmet, pedig így az egyes dimenziói túl általánosak maradtak, nem derülnek ki sem a nemzeti, sem pedig a regionális, sem a különböző területi szintű különbségek. A kötetet megalapozó kutatásban tehát kiemelten lényeges volt a területi szempontok szerinti elemzés.

Ez két síkon valósult meg: egyrészt a magyarországi 100 000 főt meghaladó népességű kilenc nagyvárosi térség⁴, másrészt négy hátrányos helyzetű kistérség⁵ empirikus vizsgálatainak esetében. Az 5000 fős empirikus vizsgálat fő célja az volt, hogy feltárja a hazai nagyváros-térségekben élők társadalmi jól-létének konkrét jellemzőit, hogy megismerje a nagyvárosokban, azok különböző negyedeiben, illetve az eltérő fejlettségű városkörnyékeken élő, különböző helyzetű társadalmi csoportok jól-lét sajátosságait. Mindezek alapján pedig választ találjon arra a kérdésre, hogy a társadalmi jól-lét jellegzetességei mennyiben függenek az érintett népesség területi elhelyezkedésétől és mennyiben a társadalmi, strukturális (iskolázottsági, foglalkozási, jövedelmi, demográfiai) pozícióktól.

⁴ A nagyváros-térségi kutatásban 5000 fős reprezentatív mintára alapozott felvétel történt. A vizsgált városi térségek a következők voltak: Budapest, Debrecen, Szeged, Miskolc, Pécs, Győr, Nyíregyháza, Kecskemét, Székesfehérvár és ezek térségei. Ez a felvétel a Kodolányi János Főiskola alprogramja keretében valósult meg, a felvétel a TÁRKI Társadalomkutatási Intézet Zrt. készítette 2014. január 9. és 2014. március 17. között. A kutatási módszerek részletes leírását lásd a függelékben.

⁵ A négy hátrányos helyzetű kistérség (vagyis a Sarkadi, a Sásdi, a Fehérgyarmati és a Sárbogárdi kistérségek) esetében 1600 főre kiterjedő reprezentatív felvétel készült, amelyet a konzorcium egy másik tagja, az MTA KRTK RKI végzett. A felvételt szintén a TÁRKI Társadalomkutatási Intézet Zrt. készítette, 2014. február 21. és 2014. március 23. között. Ebben a kötetben csupán az adott alprojekt néhány fontosabb eredményét közöljük.

Az úgynevezett „jól-lét deficit”⁶ térségekre koncentrálnak 1600 fős felvétel elemzései kapcsán hasonló célok fogalmazódtak meg, a kutatási koncepció felfogása, de a két nagy felvétel eredményeinek összehasonlításai törekvései miatt is. Ennek eredményeként nemcsak azt akartuk megtudni, hogy milyen különbségek, illetve milyen hasonlóságok vannak a nagyváros-térségi és a hátrányos kistérségi társadalmi jól-lét jellemzők között, hanem arra is kíváncsiak voltunk, hogy a különbségek, illetve a hasonlóságok a területi (tehát a városi, vagy a vidéki definiáltságokkal) vagy a strukturális (tehát az iskolázottsági, foglalkozási, jövedelmi, demográfiai) különbségekkel függenek össze.

A kilenc nagyvárosi térség kiválasztását és empirikus vizsgálatát még egy igen lényeges szempont indokolta: egy 2005-ben, szintén ezekben a városi térségekben megvalósított kutatás eredményeivel történő összehasonlítás lehetősége. Ezt meg is tettük, amelynek eredményeként fontos változásokat is rögzítettünk, s ez a kötet egyik kiemelkedő jelentőségét adja. Hiszen az empirikus alapú, nagyváros-térségi részfejezeteken végighúzódnó összehasonlító törekvés adott módot arra, hogy leírjuk, s hogy értelmezzük: mi is történt a magyarországi nagyvárosi térségek társadalmi szerkezetében, és egyéb jellegzetességeiben 2005 és 2014 között, a rendszerváltozás és a globalizáció mai hatásai szerint. Reméljük, hogy ezzel a hazai város- és regionális szociológia egy új eredményét is hoztuk.

A könyv egy másik lényeges elemzési iránya a társadalmi jól-lét és a versenyképesség összefüggéseinek a feltárása volt. Ennek során azt néztük meg, hogy a (stiglitz értelemben) jól-létben élő nagyvárosi népesség jobb versenyképességi pozícióban van-e, jobban megállja-e a mai viszonyok között a helyét, sikeresebb és elégedettebb-e, mint azok, akik jóléti szintje alacsonyabb, mint az előző csoporté.

A könyv szerkezetét nézve: az előszót követő bevezető tanulmány néhány általánosabb trendet, az európai, közte a nyugat- és a kelet-közép-európai, illetve a kapcsolódó magyar folyamatokat mutatja be. Az első fejezet a társadalmi jól-lét, valamint a versenyképesség tematikáját megalapozó, néhány fontosabb elméleti megközelítésnek ad helyet. A második fejezet a térségi társadal-

⁶ Timár Judit és Kovács Katalin szóhasználata szerint.

mi egyenlőtlenségekre koncentrál, miközben keresi a társadalmi jól-lét viszonyokkal való összefüggéseket is. A harmadik fejezet a nagyvárosi térségek differenciált övezeteiben élők társadalmi jól-létének részletes elemzését adja, a negyedik fejezet pedig a jól-lét deficitesebb térségeket mutatja be. Az ötödik fejezet tárgyalja a versenyképesség ügyét, a nagyvárosi térségek gazdasági és társadalmi versenyképességének a statisztikai és a vélemény alapú vizsgálatán keresztül. A hatodik fejezet a társadalmi jól-lét területi és társadalmi strukturális meghatározottságait elemzi. A hetedik, egyben összegző fejezet az általánosabb érvényű eredményeket foglalja össze. Egyben egyfajta választ ad a kötet címében megfogalmazott, inkább törekvésre (vagy talán reményre) mint valóságra: miként és hogyan juthatunk, eljuthatunk-e egyáltalán a területi egyenlőtlenségektől a társadalmi jól-léthez? A kutatás módszertani hátterét, az irodalmak jegyzékét, a szerzők bemutatását, az ábrák, táblázatok jegyzékét a függelék tartalmazza.

Sok mindenkinek köszönhetjük ezt a kötetet, a meghatározó eredményeket. Mindenekelőtt a győztes projektnek. A „*Társadalmi konfliktusok – Társadalmi jól-lét és biztonság – Versenyképesség és társadalmi fejlődés*” című (TÁMOP 4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0069 számú) kutatási projekt 2013. március 1. és 2015. február 28. között valósult meg, konzorciumi keretben: a Kodolányi János Főiskola mint konzorciumvezető, a győri Széchenyi István Egyetem, valamint a Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Regionális Kutatások Intézete, mint konzorciumi tagok közös együttműködése alapján. A sikeres együttműködést nagyon köszönöm a konzorciumi partnereknek, a projekt (ezen a könyvön túlmutató) egyéb kutatási irányait megvalósító kollégáknak. Köszönet jár a projekt felügyeleti szervének (Európai Szociális Alap Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft.) is, de kiváltképp a Kodolányi János Főiskola rektorának, Szabó Péternek és Hervainé Szabó Gyöngyvérnek, a Kodolányi János Főiskola tudományos rektorhelyettesének, akivel nemcsak végig szoros munkakapcsolatban dolgoztunk, hanem akivel közösen dolgoztunk ki a pályázat fő szempontjait is. Schattmann Ágnes projektmenedzser pontos és szakszerű munkáját is nagyon köszönöm, nélküle aligha boldogultunk volna a különböző előírások bonyolult szövevényei, a határidők teljesítésének szükségességei között. Köszönöm a Gazdasági és a Humánpolitikai Osztály munkatársainak gyors és pontos munkáját is.

A kötet kidolgozásában, az egyes tanulmányok megírásában számosan vettek részt, ők a szerzőtársaim, akik odaadó, lelkes munkáját kiemelten köszönöm. Kovács Zoltánnak, a kötet lektorának értékes megjegyzéseit is köszönjük. A könyv kiadását a projektet megvalósító Kodolányi János Főiskolának, a könyv nyomdai előkészítését, az ízléses és igényes borítótervet a Vividesign munkájának, személyesen Gönczö Virág Viktóriának és Juhász Tamásnak, a szöveg technikai javítását pedig Szép E. Kingának, valamint Berki Mártonnak és Halász Leventének köszönjük. Köszönettel gondolunk azokra az emberekre is, akiket a vizsgálataink során felkerestünk, akik véleményét kérdeztük, nélkülük ez munka nem jöhetett volna létre. Végül köszönettel tartozom a családomnak a megértésükért és a türelmükért, amire az egész kutatás és a könyv megírása (de főként a szerkesztői teendők) idején igencsak szükség volt.

Budapest, 2015.

Szirmai Viktória

A könyv szerkesztője, a kutatás vezetője

BEVEZETÉS

Társadalmi jól-lét problémák Európában: egy versenyképesebb Európa lehetősége⁷

Szirmai Viktória

Aligha vitatható, hogy a társadalmi jól-lét problémák, közte a társadalmi, térbeli egyenlőtlenségek enyhítése a mai európai országok számára az egyik legidősebb megoldandó feladat. Ez ma már annak az Amerikának is egyre fontosabb, ahol az emberek hosszú időn keresztül nemcsak, hogy sokkal inkább elfogadták a társadalmi egyenlőtlenségeket, mint az európai népek, hanem az ahhoz való viszony az amerikai és az európai társadalmi modellek közötti különbség egyik fő mutatója, meghatározó tényezője volt. Egy 2008-ban megjelent könyv szerint az „amerikaiak és az európaiak eltérően gondolkodnak a szegénységről, az egyenlőtlenségekről, a jövedelmek újraelosztásáról a gazdagok és a szegények között, a szociális védelemről és a jólétről. Az amerikai vélemény nagyjában-egészében az, hogy a szegények segítsenek önmagukon. Ezzel szemben az európaiak szerint elsősorban a kormány dolga kiemelni az embereket a szegénységből” (Alesina–Giavazzi, 2006, 27.). A könyv két szerzője, Alesina és Giavazzi szerint egész Európa jövője függ attól, hogyan tud megszabadulni a mai szociális beállítottságától, hogyan építi le a (tegyük hozzá, a még megmaradt) jól-léti tevékenységeit, hogyan képes közeledni az amerikai modellhez.

Nagyon sokan nem értenek ezzel egyet, és nemcsak az európai társadalmak és azok (főként baloldali) politikusai, hanem a külön-

⁷ A publikáció az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg. Készült a „Társadalmi konfliktusok – Társadalmi jól-lét és biztonság – Versenyképesség és társadalmi fejlődés” című, TÁMOP-4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0069 azonosító számú projekt keretében.

böző tudományok képviselői sem. Az európai tudományok területén egyre többen éppen azt képviselik, hogy Európa „amerikanizálása” nem ad megoldást, nem szabad elfogadni az amerikai modellt, és meg kell őrizni az európai rendszernek éppen a szociális bázisával összefüggő előnyös, amerikaitól eltérő jellemzőit (Kazepov, 2010).

A tények szerint az amerikai politikai és tudóstársadalom véleménye is változik. Barack Obama, az Egyesült Államok elnöke, a Center for American Progress kutatóintézetben 2013-ban elmondott beszédében a növekvő vagyoni egyenlőtlenségek veszélyeit hangsúlyozta, és azok csökkentését javasolta.⁸ Joseph E. Stiglitz 2012-ben megjelent *„The Price of Inequality: How Today's Divided Society Endangers Our Future”* („Az egyenlőtlenség ára: A mai megosztott társadalom miként veszélyezteti a jövőnket?”) című munkája a társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségek kedvezőtlen gazdasági következményeit tárja fel, egyszerre rámutat, hogy a „túlzott egyenlőtlenség árt a produktivitásnak és lassítja a fejlődést” (Stiglitz, 2012). A Nobel-díjas amerikai közgazdász erőteljesen bírálja az amerikai jövedelmi és egyéb gazdasági tényezőkből álló egyenlőtlenségi rendszert, ahol az amerikaiak 1%-a kontrollálja a nemzeti vagyon 40%-át, sőt, ahol ez a felső 1% élvezi a legjobb egészségügyi ellátást, a legjobb oktatást és a vagyon előnyeit, miközben a többi 99% mindebből kimarad (Stiglitz, 2012). Azt is kifejti, hogy az egyenlőtlenségek lényeges oka a gazdasági hatalom politikai hatalommá történő konvertálása, az, hogy a mai amerikai politikai rendszer az 1% érdekében kormányoz (Stiglitz, 2012).

A bevezető fejezetnek nem célja sem az európai és az amerikai társadalmi modell, illetve a kapcsolódó társadalmi egyenlőtlenségi problematikák elemzése, sem pedig a kétféle modell közötti választás, ezzel kapcsolatos javaslatok kidolgozása. Az itt vállalt feladat a társadalmi jól-lét, főként annak hiányával összefüggő, immár globális szintű egyenlőtlenségi problémák jelzése, néhány részletesebb elemzése, de kizárólag a mai nyugat- és a kelet-közép-európai, illetve magyarországi viszonyok között. Mégpedig azért, hogy felhívja a figyelmet az európai, közte a magyarországi társadalmi problémák éleződésére, és a térbeli szakadékok növekedésére, s ezzel is szorgalmazza a megoldási vagy az enyhítési

eszközök kimunkálásának a szükségességét, s egyben javasolja az európai szociális kultúra védelmét. Azt, hogy továbbra is legyen kiemelt európai törekvés a társadalmi igazságtalanságok enyhítése, a társadalmi egyenlőtlenségek kezelése, a társadalmi jól-lét növelése. Jóllehet ezek a célok (főként egy szűk gazdasági értelmezésű versenyben) nem feltétlenül biztosítanak előnyöket (például) az amerikai társadalommal való versenyben: hiszen a megvalósulásukhoz igen sok forrás, a közpénzek (a maitól eltérő) újraelosztása is szükséges. Sőt, rövid távon még az sem biztos, hogy a szociális jellegű célok érvényesülése a gazdaság hatékonyságát szolgálja. De az európai társadalmakban élő emberek örömet, elégedettségét, a társadalmi indíttatású versenyképességét biztos, hogy erősíti. Ez pedig – hosszú távon bizonyosan – a gazdaság fejlődését is dinamizálja.

A nyugat-európai jól-lét problémák

Nyugat-Európában az 1980-as évek óta nyilvánvalóak a gazdasági hanyatlás jelei és azok kedvezőtlen társadalmi következményei. Az 1972-es olajválság, az azt követő eladósodási folyamat és a pénzügyi válságok, az 1980-as, az 1990-es, majd a 2008-as években kitört pénzügyi válságok, az egy főre jutó GDP szintjének változásai, erőteljes ingadozásai véget vetettek az 1960-as évekre jellemző, optimista, a töretlen gazdasági fejlődés lehetőségeire alapozott időszaknak. Az egyes nemzetállamok alapvető jóléti céljai fokozatosan épültek le, a szegénység felszámolása, a teljes foglalkoztatottság és a teljes körű ellátás biztosítása egyre több országban megvalósíthatatlan ideává vált. A jóléti célok visszatorzulása társadalmi problémák sokaságát okozta. Ezek között különösen fontos a hosszú távú munkanélküliség, amely az európai államokat ugyan eltérő mértékben érinti, s amely a különböző időszakokban (például 2000 és 2014 között) erősen ingadozó értékeket mutat, de amely a 2008-as gazdasági válság óta folyamatosan növekszik.⁹

⁸ http://hvg.hu/vilag/20131204-Obama_ot_pontot_vazolt_a_tarsadalmi_egyen/

⁹ Az EU munkanélküliségi rátájának alakulása: 2000-ben 9,2%, 2008-ban 6,8%, 2010-ben 9,2%, 2013-ban 10,95%, 2014-ben pedig 10,1%. (www.geoindex.hu/munkanelkuliseg/)

A szegénység¹⁰, közte a városi szegénység¹¹ növekedése szintén komoly nehézségeket jelent az európai országok számára, jóllehet az európai háztartások szegénységi kockázatai, főként a nyugat- és a kelet-közép-európai országok között (az Európai Unió átlagához képest is) nagyok az eltérések. A városi szegénység nehezen becsülhető meg, mert kevésbé is látható, elsősorban az Európán kívüli országokban, ahol a hivatalos intézmények sokszor bizonytalanok abban is, mennyien vannak, hol, melyik nyomornegyedben élnek. Az ENSZ Emberi Települések Központja szerint ma 6 emberből 1 nagyvárosi nyomornegyedekben vagy önkényesen elfoglalt ingatlanokban él.¹²

A térbeli társadalmi migráció, az ázsiai, az afrikai országokból érkező, többnyire szakképzetlen vendégmunkások, migránsok tömeges mértékű, fejlett európai országokba történő beáramlása nemcsak a városi szegények számát növeli, hanem a társadalmi depriváció új paneljeit is létrehozza, a társadalmi kirekesztés folyamatait, a térbeli szegregációt is erősíti, a különböző kultúrák és vallások, társadalmi magatartási formák ellentmondásait, a társadalmi konfliktusok sokaságát is eredményezi.¹³

A jóléti állam korábbi céljainak lebomlása, az újra elosztható állami (de az Európai Unióból is származó) források csökkenése, az állami és nem állami alkalmazottak, a piaci szereplők munkahelyvesztéssel, de a szükséges piacok elvesztésével is összefüggő félelmei, a globális gazdaság ellentmondásos hatásai, a globális urbanizáció polarizációs következményei miatt erőteljesen növekszik az európai civil társadalmak elégedetlensége, s ezek tiltakozá-

sokat, sztrájkokat, gyakran brutális utcai konfliktusok sokaságát eredményezték. A világ szinte minden régiójában egyre gyakoribbak a globalizációellenes, egyben antikapitalista társadalmi mozgalmak.

A társadalmi és térbeli egyenlőtlenségek

Lehetséges, hogy igazuk van azoknak, akik azt állítják, hogy a globalizáció az egyik legalapvetőbb komponense a fejlődő világban tapasztalható szegénység csökkentésének, és hogy a társadalmi problémáknak nem a globalizáció, hanem a globalizáció terjedését akadályozó egyéb strukturális és hatalmi tényezők a fő okai (Munck, 2005), mégis egyre többen kritizálják a globalizáció által közvetített életformák és kultúrák, fogyasztási szokások agresszív, egyben homogenizáló hatásait, a nemzeti és a lokális kultúrák visszaszorításának a globális törekvéseit. De főképpen azt, hogy a globális tőke nemcsak a gazdaságot, hanem az államokat és a társadalmi életet is irányítani akarja (Hay-Marsh, 2000; Wilkinson, 2002).

Számos olyan tudományos mű van, amelyek részben a globális gazdaság által indukált társadalmi egyenlőtlenségek veszélyeire hívják fel a figyelmet, illetve amelyek a globális folyamatokra épülő kapitalista rendszerek teljes körű, éles bírálatát is adják. Ezek között kiemelkedő Luc Boltanski és Éve Chiapello 1999-ben publikált műve, a „*Le nouvel esprit du capitalisme*” („A kapitalizmus új szelleme”), ahol a szerzők éles kritikával mutatják be a kapitalizmus történeti fejlődését, különböző szakaszokra bomló átalakulásait, társadalmi egyenlőtlenségeket generáló hatásait (Boltanski–Chiapello, 1999). Itt ismét meg kell említeni Stiglitz 2012-ben megjelent „*Az egyenlőtlenség ára: A mai megosztott társadalom miként veszélyezteti a jövőnket?*” című munkáját, valamint Thomas Piketty francia közgazdász „*A tőke a XXI. században*” című művét, amely elsőként 2013-ban francia nyelven jelent meg¹⁴, 2014-ben pedig az angol nyelvű változat. A komoly nemzetközi figyelmet kapott műben a francia közgazdász nemcsak bírál, hanem egyenesen azt állítja, hogy a mai jövedelmi, vagyoni és az egyre súlyosabb gazdasági egyenlőtlenségek már az egész kapitalizmus jövőjét veszélyeztetik (Piketty, 2014). A világszintű tények egyértelműen mutatják a va-

¹⁰ 2010-ben közel 81 millió uniós polgár élt jövedelmi szegénységben, mintegy 40 millió fő pedig anyagi szempontból nélkülöző. 38 millióan éltek olyan háztartásban, ahol a felnőttek jóval kevesebbet dolgoznak, mint amennyit tudnának. (Forrás: Eurostat, online adatkód: tsdsc100, tsdsc270, tscsc280, tsdsc310, tsdsc350, ilc_pees01) Az EU-ban a szegénység uralkodó formája a jövedelmi szegénység, amely 2012-ben az unió összlakosságának 17,1%-át érintette. (Összefoglaló: Fenntartható fejlődés az Európai Unióban, Eurostat, epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/..HU/237HU-HU.PDF)

¹¹ 2011-ben a városi szegénység aránya az EU országokban 27,23%.

¹² Sheridan Barthelt: A nagyvárosi szegénység gyermekei. (<http://www.csagy.hu/jo-gyakorlatok/nemzetkozi/item/288-a-nagyvarosi-szegenyseg-gyermekei>)

¹³ „2010-ben megközelítőleg 3,1 millió bevándorló érkezett az Európai Unió tagállamaiba, míg legalább 2 millió kivándorló hagyta el az uniós tagállamokat. A legfrissebb rendelkezésre álló adatok szerint 2009-hez viszonyítva 2010-ben csekély mértékben fokozódott a bevándorlás.” (epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/.../Migration...migrant.../hu)

¹⁴ Piketty, T. (2013): *Le Capital au XXIe siècle*. Seuil, Paris

Piketty, T. (2014): *Capital in the Twenty-First Century*. Belknap Press, Cambridge, MA

gyoni koncentrációt. Az adatok szerint a világ népességének 0,5%-a birtokolja a gazdagság (a nettó vagyon) több mint harmadát (*Credit Suisse, 2010, inequality.org*).

A globalizáció, a globális tőke mozgások hatására az egész világon, sőt, Európában is átalakul a társadalmi, hatalmi szerkezet, új térbeli társadalmi viszonyok szerveződnek. A korábban hatalmat birtokló települések hátrányos helyzetbe kerültek, mások pedig előretörték, új nagyvárosi hatalmak jelentek meg, amelyek gyakorta maguk mögé utasítják a nemzeti kormányokat, sajátos, nemzetek feletti döntési rendszereket hoznak létre.

A globális gazdaság területi igényei sajátos módon polarizálják a területi társadalmi struktúrát, újfajta térbeli függések, társadalmi egyenlőtlenségek szerveződnek a globális gazdaság által kedvezményezett és azok között a térségek között, ahová nem érkezik a globális tőke, vagy ahonnan a globális döntések következtében a transznacionális, a multinacionális vállalatok elmennek, más-hová telepednek.

A globális tőke igényei a kedvezményezett térségekben jóllehet munkát, sőt, globális munkakultúrát is adnak, de térségi, helyi szinten jövedelmi és egyéb típusú egyenlőtlenségeket, az elhagyott térségek esetében pedig munkanélküliséget generálnak. Egyes szakmai értékelések szerint a világgazdasági folyamatok jövőbeni alakulásából növekvő munkanélküliség, és az ebből is adódó szegénység növekedése várható. A legnagyobb transznacionális cégek vezető topmenedzsereinek 1995-ös találkozáján elhangzottak szerint „az elkövetkező évszázadban a munkaképes lakosság húsz százaléka elég lesz ahhoz, hogy lendületben tartsa a világgazdaságot” (*Martin-Schumann, 1998*).

Saskia Sassen amerikai szociológus és mások munkáiból is nyilvánvaló, hogy a nagyvárosok és a nagyvárosi régiók kiemelt szerepet játszanak a világgazdaság működtetésében, szervezésében. Stratégiai fontosságú helyek, mivel ezek az innováció, a termelés, a szolgáltatás központjai (*Hall, 1996; Sassen, 1991, 2000, 2007, 476.*). A posztfordista gazdaság dinamikus működését, a szolgáltatás, a kvaterner szektor növekedését leginkább a nagy metropoliszok biztosítják. Ezek a növekedési pólusok, a gazdasági fejlődés parancsnoki helyei. Az informatika fejlődését, a nemzetek közötti kapcsolatok szerveződéseit és a társadalmi-kulturális sokszínűség lehetőségeit is nyújtják, annak is köszönve, hogy itt koncentrálódik a nemzetközi tőke és a nemzetközi szakképzett mun-

kaerő számottevő része. Mindezek miatt a nagyvárosi terek kínálják a globális vállalatok versenyelőnyeit is.

A nagyvárosi terek kiemelt társadalmi, gazdasági szerepei mögött a fejlett nyugat-európai országokban (de az Egyesült Államokban és Japánban is) megfigyelhető erőteljes gazdasági és társadalmi koncentráció folyamatai találhatók meg. Az 1960-as és 1970-es évektől kezdve folyamatos a szolgáltató szektor, a szakképzett munkaerő nagyvárosi koncentrációja, a multiregionális és interregionális, később multinacionális, transznacionális vállalatok előretörése, és ennek hatására a nagyvárosok és a perifériájuk erőteljes fejlődése (*Veltz, 1996*).

Az európai nagyvárosi régiókban lejátszódó koncentrációs folyamatokból markáns térbeli különbségek fakadnak, a koncentrációs folyamatok által érintett és a kimaradt térségek egyenlőtlen fejlődése miatt. A francia Veltz szerint a globális gazdaság nagyvárosi koncentrációja alapján létrejött franciaországi tér például egyenesen bipoláris, kétpólusú, a párizsi régió és a többi régió (főként a déli vidék) erőteljes egyenlőtlenségeiben írható le (*Veltz, 1996, 33.*). Phillipe Cadene szerint a 117 darab, kétmilliónál nagyobb népességű településeggyüttes koncentrája a leghatalmasabb intézményeket, a leggazdagabb családokat, illetve az adott országokra jellemző szegénység egy részét is (*Cadene, 2000, 139.*).

Mollenkopf és Castells a duális társadalom fogalmával (*Mollenkopf-Castells, 1991*) jelölték a globalizáció hatására szerveződött területi társadalmi egyenlőtlenségeket, a globális gazdasághoz kapcsolódó térségek és területi csoportok előnyeit és a kimaradt hátrányait. A „société duale” vagy a „dual city” fogalma a nagy metropoliszokban, a városi agglomerációkban, a globális gazdasághoz kapcsolódó csoportok és a régi, válságban lévő ipari városi térségek, a szegények által lakott nagy lakótelepek, vagy a kisvárosok, a hanyatló, kisebb, falusi térségek lakossága között feszülő gazdasági és társadalmi ellentmondását fejezi ki (*Ascher, 1995, 126.*).

A kettős társadalom azonban sokak szerint vitatható, hiszen a dinamikus városi térség is strukturált, és a hanyatló térségben is vannak magas státusú csoportok. Ezért Ascher például a fordista bérstruktúrában elfoglalt helyzet alapján javasolja a duális társadalom helyett a három részre vált társadalmak szerkezetét. Ebben a megoszlásban egyrészt azok jelennek meg, akiknek a közszférában, illetve akiknek a nagyobb magánvállalatoknál az adott hely-

zetben (tehát elvileg) biztos társadalmi, gazdasági státusuk van, másrészt azok, akiknek bizonytalan a helyzete, akik kívül esnek a munkaerőpiacon. Az első nagy csoporton belül is lehetnek eltérések a valóban és a csak relatív módon (átmenetileg) biztonságban lévők között: ezek a bizonytalan helyzetűek adják a harmadik csoportot. A három csoport eltérő életmódot folytat, eltérő városi életstílus szerint él (Ascher, 1995, 130).

Az egyenlőtlenségek nemcsak a metropoliszok, a globális városrégiók és a többi régiók között jelennek meg, hanem a világvárosok, nagyvárosok belső struktúrájában, a központi város és a környék területi, gazdasági egyenlőtlenségeiben is (Veltz, 1996, 33).

A globalizálódó világ gazdaság által teremtett városhálózatok, a városok és térségeik (és az érintett nemzeti társadalmak) fejlődési lehetőségei erőteljesen differenciálódtak. A centrumok és a perifériák között, illetve az egyes településeken belül élesedett a társadalmi polarizáció, a térben is megnyilvánuló, fokozatosan felerősödő társadalmi egyenlőtlenségek rendszere; a gazdagság és a felső osztályok főként a kedvező adottságú városközpontokban és a jó elővárosokban koncentrálódnak, míg a szegénység, a hátrányos helyzetűek, az alacsonyabb társadalmi osztályok a rossz állapotban lévő belső városközpontokban és a leromlott városkörnyékeken helyezkednek el.

A Boltanskié által a kapitalizmus „kirakatvárosainak” nevezett globális városokban is nyilvánvalóak a társadalmi feszültségek: a multinacionális nagyvállalatok menedzsmentje és szakértői csoportjai, a gazdasági és politikai döntéshozók, tehát az elit, illetve a képzett középosztálybeliek által lakott negyedek, valamint a kiszorítottak, a hátrányos helyzetűek, a munkanélküliek, a bevándorlók lakóhelyei közötti fejlettségbeli különbségek (Boltanski–Chiapello, 1999).

Sassen elemzései is megerősítik a belső nagyvárosi strukturális területi egyenlőtlenségeket, a városcentrum és periféria, vagyis a környék különbségeit, amelyek mögött a különböző történeti meghatározottságokon túl részben a globális tőke vállalatai elhelyezkedésének területi sajátosságai, részben a városrégióban élők társadalmi osztályhoz tartozása és ebből is adódó életmódformái találhatók meg. Eszerint a valóban világpozíciókat birtokló cégek, valamint (Sassen „Global City” című munkája szerint) az úgynevezett „új osztály”, tehát a magas jövedelmű menedzserek, magasan képzett szakmacsoportok, tőkerésszel rendelkező alkalmazottak inkább a

városközpontokban, míg a rutinszerű termelési folyamatokhoz kapcsolódó, főként nemzeti vállalatok, valamint a nemzeti középosztály tagjai inkább a városrégiók perifériáin élnek (Sassen, 1991).

A kelet-közép-európai jól-léti problémák

Az olajválság, az eladósodás, a korábban már jelzett, különböző időpontokban kirobbant globális gazdasági és pénzügyi válságok kedvezőtlen következményei a kelet-közép-európai országokat sem kímélték: az egyes társadalmi hatások azonban sajátos történeti kontextusban, a kelet-közép-európai államok szocialista rendszerekre jellemző viszonyai között jelentek meg. Ezeket a rendszereket a központosított, egypártrendszerre alapozott hatalmi berendezkedés, a redisztributív, vagyis a pénzügyi erőforrások újraelosztására épülő társadalmi irányítás mechanizmusai, továbbá a helyi (vállalati és területi) önállóság hiánya, a kizárólagos állami tulajdon, a negligált piaci viszonyok, a társadalmi részvétel, a civil szerveződések, mozgalmak kialakulatlansága, de nem utolsósorban a „puha” és a kemény” diktatúra jellegzetességei között lavírozó, az egyének mindennapi életére rátelepedő, félelmet keltő pártállami jelenlét, a szólásszabadság teljes hiánya jellemezte.

A létező szocialista rendszerek hosszú ideig eltakarták, eltitkolták a különböző társadalmi problémákat és az egyenlőtlenségeket. A munkanélküliséget „kapun belül” tartották, a térbeli társadalmi polarizáció, a lakóhelyi szegregáció tényét vitatták, azt az új lakótelep-fejlesztésekkel, az egyformán kis lakások építésével megoldhatónak ítélték. A társadalmi egyenlőtlenségek eltusolását szolgálták a munkateljesítmény és a tudás egyének és társadalmi csoportok közötti különbözőségeit félresöpörő homogén munkabérek is, a homogén, egyben közösségi társadalmakként hirdetett új, úgynevezett szocialista városfejlesztések, a sajtó és a média által közölt egytípusú kommunista ideológiák is.

Az 1980-as évek második fele azonban némi fordulatot hozott, mivel már nem lehetett tovább eltitkolni a kelet-közép-európai országok egyre súlyosbodó gazdasági és pénzügyi problémáit, a többnyire külföldi hitelekkel működtetett és eladósodott rendszerek fenntarthatatlanná váltak, a szovjet blokk várható összeomlása, egyszersmind egy új hatalmi világrendszer formálódása is érzékelhetővé vált.

Az egymásra épülő gazdasági és társadalmi problémák következtében számos országban nemcsak társadalmi konfliktusok jöttek létre, hanem szabadságharcok, felkelések is szerveződtek. Az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc, az 1968-as prágai tavasz, a mindennapi élet nehézségei (főként a folyamatos áremelések) miatt kialakult 1956-os poznańi, 1970-es gdański, valamint az 1976-os radomi és ursusi munkássztrájkok a hatalom kiszorításának igényét, a polgári jogok, az alternatív nyilvánosság, az egyesülés szabadsága, a hagyományos közösségek és kapcsolati hálók újrateremtésének céljait fogalmazták meg (Baranyai, 2008).

Az 1956-os magyar forradalom, az 1968-as prágai tavasz, az 1960-as évek új francia, német, amerikai baloldali mozgalmainak kelet-közép-európai, közte magyarországi hatásai (Heller, 1968), végül, de nem utolsósorban az 1968-as magyar gazdasági reformmozgalom, az új gazdasági mechanizmus Magyarországon új jelenségeket eredményeztek: az úgynevezett magyar modell kialakulását.

Ez a modell magán viselte a többi korabeli szocialista ország jellegzetességeit, de sajátos vonásokat is felmutatott, mégpedig az 1968-as gazdaság reformjainak köszönve a piaci elemek lassú szerveződését, az úgynevezett második gazdaság fejlődését, a nagyobb vállalatok és városok (főként megyeszékhelyek) jóllehet relatív mértékű, de mégiscsak önállóságát. A magyar modellre jellemző volt még úgynevezett „puha” diktatúra, a többi kelet-közép-európai országhoz képest nagyobb sajtószabadság is.

Az 1980-as évek második felétől a kvázi gazdasági és politikai önállóság jegyében helyi társadalmi koalíciók szerveződését, egyes települések érdekérvényesítő együttműködését, a pártállammal szembeni közös térségi, társadalmi fellépéseket is tapasztalni lehetett (Szirmai, 1999). Pickvance angol városszociológus szerint ilyen helyi társadalmi koalíciók kialakulására a többi kelet-közép-európai országban nem kerülhetett volna sor a helyi önállóság hiánya miatt (Pickvance, 1995).

A helyzet azonban ettől mégsem lett könnyebb. A nehézségeket növelte, hogy az 1980-as években Magyarországon is érzékelhetővé váltak a gazdasági hanyatlás jelei. 1956 és 1980 között a KSH adatai szerint a GDP növekedése jelentősen mérséklődött a gazdasági visszaesés miatt. Az olajválság hatására 1976 és 1983 között a KGST-piacon értékesített szovjet olaj ára több mint négyszereződött. Az ország nyugati adósságállománya tovább

nőtt, a reálbérek csökkentek, s bár a szociális nyugtalanság erősödött, a társadalmi megmozdulások még vártak magukra.

A magyar modell, a „puha” szocialista diktatúra, a második gazdaságból is következő, bár az elvártakhoz képest igencsak korlátozott, de a többi szocialista országhoz viszonyítva mégiscsak nagyobb mértékű fogyasztási lehetőségek egy ideig megakadályozták a nagy tömegtüntetéseket. Az 1980-as évek legvégén azonban változás történt. A magyar társadalom számos csoportjának, főként az elitrétegeknek, de a fogyasztani vágyó (a szomszédos Ausztriába kiutazó, és ott bevásárló) kis- és középosztálybeli rétegeknek már nem volt elég a „puha” diktatúra által felkínált életlehetőségek mennyisége és a minősége sem. Ezért az 1980-as évek végén egyre több rendszerváltó társadalmi konfliktus bontakozott ki, az ekkor már szerveződő civil társadalmi erők, közte munkásrétegek és politikai ellenzéki csoportok együttműködése alapján (Szirmai, 1999; Albert, 2001).

A konfliktusok tartalma és társadalmi bázisa azonban nagyon differenciált volt. Az ellenzéki politikai erők által mobilizált társadalmi megmozdulások, elégedetlenségek mögött a politikai hatalmi berendezkedés megváltoztatásának céljai, a munkásmegmozdulások mögött inkább a munkahelyfeltés, a számukra bár kevés jövedelmet, de biztonságot nyújtó munkaalkalmak megvédésének igénye rejtőzött. Ez az igény (például a magyar új ipari városokban kirobbant társadalmi és környezetvédelmi konfliktusok esetében) a szocialista rendszer ugyan most már csupán rövid távú, de további működését, az általános rezsiválság átmeneti enyhülését is hozta (Szirmai, 1999).

A társadalmi, politikai rendszerváltás, az 1990-es évek lecsendesítették a politikai (közte a környezetvédelmi indíttatású) társadalmi konfliktusokat. Hosszú ideig úgy tűnt, az új polgári politikai berendezkedés a társadalmi érdekérvényesítés széles skáláját adja, többek között a civil társadalmi szereplők politikai rendszerbeli integrációja alapján. Az intézményesedés során a korábbi társadalmi mozgalmak politikai pártokká alakultak, ilyen típusú szerveződésre korábban nem volt lehetőségük. Jóllehet egyes társadalmi mozgalmak a rendszerváltást követően is megmaradnak a mozgalmi szférában, de funkciójuk, politikai terepük csökkent (Szabó, 1993). Új konfliktusmezők, új törésvonalak mentén korábban nem aktív társadalmi mozgalmak is alakultak (például a Demokratikus Charta, a Létminimum Alatt Élők Társasága). A moz-

galmi szféra átszerveződése is érzékelhetővé vált, néha azért, mert a mozgalmak gyakran kitermelték ellenmozgalmukat is, s a mozgalmak között versengés indult meg a mobilizálható tömegekért (Szabó, 1993).

Az 1990-es évek folyamatai keretében a rendszerváltó elit érdekei jórészt kielégültek, a vezető személyiségek közül többen is bekerültek a helyi és a központi hatalmi rendszerekbe, többségük életkörülményei jelentősen javultak. A modern polgári társadalmi és gazdasági viszonyok, a kiépülő piaci gazdaság megteremtették a várva várt fogyasztás lehetőségeit is. A civil társadalom azonban periférikus helyzetbe került, ebben az is szerepet játszott, hogy a korábban megizmosodni látszó társadalmi mozgalmak meggyengültek, köszönhetően annak, hogy a pártosodás sokkal erősebbnek bizonyult, mint a mozgalmi szerveződések. S ez nem kedvezett a társadalmi konfliktusok szerveződésének, amelyek egyre inkább lecsendesedtek.

A 2000-es évek, a kibontakozó új globális érdekelletmondások és azok hatásai ismét másféle helyzetet teremtettek. Ezek a globális hatások az Egyesült Államokból indultak ki, mégpedig az amerikai ingatlan- és bankszektor 2006 végén érzékeltető jelzáloghitel-válságát követő, 2008 utáni globális gazdasági és pénzügyi válság eredményeképpen. A folyamat háttere az volt, hogy a 2000-es évek elejétől kezdve, az Egyesült Államokban az ingatlanárak hatalmas mértékű visszaesése következtében az emberek elkezdtek házakat, lakásokat vásárolni, építeni. Az államtól nagy mennyiségű hitelt vehettek fel, amit csak 30–40 év alatt kellett törleszteniük (ezekben az években, az amerikai történelemben példátlan módon, az embereknek 65%-a saját házzal vagy lakással rendelkezett, aminek a töredékét fizették csak ki). A pénzpiacokról kiindult jelzálogválság komoly gazdasági visszaesést okozott nemcsak az USA-ban, hanem Japánban és Európában is. A befektetési bankokat érintő válság, az elszabadult árfolyamok, devizahitelek az emberek mindennapi viszonyait is érintették, az egyének elvesztették a lakásukat, a munkahelyeik is veszélybe kerültek.

Az elszegényedés, a növekvő munkanélküliség tiltakozásokat, sztrájkokat, társadalmi konfliktusokat eredményezett, például Olaszországban, Franciaországban, Spanyolországban. S bár a magyar társadalom konfliktuskultúrája differenciált, eltér a nyugati társadalmak civil erői által generált és egyéb mobilizációs tényezőitől meghatározott feszültségeitől, az erőteljesebb kon-

fliktuskészségétől, közösségi érdekeit ily módon is artikulálni képes cselekvési rendszereitől, a hazai lakosság körében a társadalmi elégedetlenség erőteljes mértékben növekedni kezdett, mégpedig azért, mert a globális pénzügyi és hitelválság az országot sem kímélte.

A 2008-as gazdasági világválságot megelőző években a magyar bankok és pénzintézetek számos olyan intézkedést hoztak, amelyek lehetővé tették, hogy a lakosság viszonylag könnyen és gyorsan jusson banki lakáshitelekhez. Kiemelkedő volt a lakáshitelezés szempontjából a 2003-as év, mivel ebben az évben az állam jelentős kamattámogatást is nyújtott. A globális gazdasági válság, valamint a lakossági likviditási problémák és a lakáshitelek bedőlésének hatására azonban jelentősen visszaesett a lakáscélú hiteltámogatások mennyisége.

A KSH becslése szerint 2011-ben megközelítőleg 1 900 000 főt – tehát minden ötödik magyar embert – érintett a lakáshitelezés problémája (KSH, 2011).¹⁵ Ezek közül elég sokan vannak (főként az alacsonyabb jövedelműek), akik számára a hitelösszegek törlesztése komoly nehézségeket okoz, főként akkor, ha időközben a családok egyik vagy másik tagja elvesztette a munkáját is. Emiatt többszázezer családnak vált bizonytalanra a lakhatása.¹⁶

A hazai társadalmi elégedetlenséget folyamatosan erősítették a rendszerváltozás, a történeti ellentmondások és a globális folyamatok eredőjében létrejövő összhatások. Ezek a különböző társadalmi rétegek közötti, egyre növekvő szakadékok, az ország egyes régióit egymástól eltávolító, igencsak differenciált fejlődési dinamikák, a (túlzottan leegyszerűsített, de lényegét tekintve azért létező) „fejlett nyugati” és a „fejletlen keleti” nagytérsegek és azok lakosságának más és más életkörülményei és munkalehetőségei, az elmaradott térségekben szinte szigetszerű zárványként, a jól-lét csak mutatóiként kiemelkedő városok, városi térségek előnyei és az attól elmaradó vidékiek hátrányai, vagyis az éleződő társadalmi polarizáció.

Társadalmi mobilizációs hatással volt az is, hogy a hazai elitcsoportok érdekei megváltoztak. Míg korábban nem volt érde-

¹⁵ A hitelezés problémáiról bővebben lásd Schuchmann Júlia „A nagyvárosi térségi szuburbanizációs folyamatok és a költözési trendek” című tanulmányát.

¹⁶ http://www.newsbreakers.hu/hirek/92_szazezek-lakhatasa-bizonytalan-agyarorszagon.html

kük, csak azoknak a kisebb problémáknak a konfliktusmezőben való megjelenítése, amelyeket kezelni is képesek voltak, és amelyek nem veszélyeztetették a politikai-hatalmi rendszer biztonságos működését, addig az utóbbi években már egyre több az olyan országos, illetve a helyi elitek vagy ellenzéki csoportok által mozgatott akció, ahol a cél a különböző társadalmi problémák éles megfogalmazása: közte a növekvő szegénység, a lakhatási gondok, a demokratikus deficit, az oktatás kvázi-államosítása, az egészségügy ellehetetlenítését adó feszültségek kommunikálása.

A társadalmi és térbeli egyenlőtlenségek

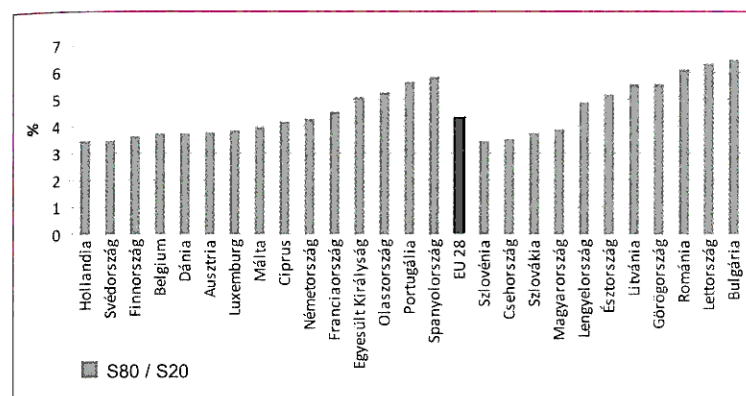
Az európai (közte a fejlett nyugati és a keleti úgynevezett poszt-szocialista országok) közötti különbségeket a történeti és gazdaság adottságok (közte a GDP) eltérései, az urbanizációs jellegzetességek, a globalizációs folyamatok hatásai, az azokhoz való alkalmazkodás sajátosságai, a termelékenységi, valamint foglalkoztatottsági tényezők, az Európai Unióhoz tartozás, illetve a csatlakozás időpontjai (de az azzal összefüggő várakozások), végül, de nem utolsósorban az európai kohéziós politikák működési zavarai okozzák. Jóllehet az Európai Unió számos olyan fontos stratégiai döntést hozott, amelyeknek a területi egyenlőtlenségek enyhítése kiemelt célja volt, ezek azonban többnyire sikertelenek voltak¹⁷ (Horváth, 2004, 2014).

Az európai országok jövedelmi adatainak összevetése, amint az 1. ábrán is látható, egyértelműen mutatja a kelet-közép-európai országok (belsőleg ugyan differenciált) hátrányait, részben a nyugat-európai országok adataihoz, részben pedig az Európai Unió átlagához képest.

A kelet-közép-európai országokban az 1990-es évek elején elkezdődött társadalmi, politikai és gazdasági rendszerváltozás, a piacgazdaság kialakulása, az Európai Unióhoz való csatlakozás és annak támogatási rendszerei megteremtették a gazdasági és jövedelmi felzárkózás lehetőségeit. Azóta kiderült, hogy a felzárkózás igen nagy különbségekben játszódik le például a visegrádi orszá-

¹⁷ Az Európai Bizottság különböző kohéziós jelentései (például az 1996-os, 2004-es) több ízben is megállapítják, hogy a strukturális politikai intézkedések ellenére a régiók közötti különbségek lényegében változatlanok maradtak (Horváth, 2004/9. 963.) (<http://www.matud.iif.hu/04sze/05.html>).

1. ábra: Jövedelmi egyenlőtlenségek az Európai Unió országaiban (2010)

Forrás: European Commission, Eurostat, crosssectional EU-SILC, 2011 UDB August 2013
(Megjegyzés: Az S80/S20 ekvivalens a jövedelmek eloszlásában a népesség felső 20%-ának és az alsó 20%-ának jövedelemátlag-hányadosa.)

gok esetében. A legfrissebb kutatások szerint ugyanis Lengyelország és Szlovákia sokkal sikeresebben valósította meg például a jövedelmi felzárkózást, mint Magyarország. Többek között ezt az is mutatja, hogy a háztartási jövedelmek 2005 és 2013 között a leggyorsabban Szlovákiában és a legkevésbé Magyarországon nőttek (Szivós, 2014, 58.).

A kelet- és közép-európai területi társadalmi folyamatok a főbb nyugat-európai trendek szerint játszódnak le. Az urbanizáltság foka magas (64–76%), köszönhetően a gazdasági aktivitás, a globális tőke, a városi népesség nagyvárosi koncentrációjának (Illés, 2002). Az urbanizáció az 1990-es években ugyan lelassult, s ez lényeges különbség volt a nyugat-európai jelenségekhez képest, ott ugyanis az 1990-es évek óta lassú növekedés érzékelhető a nyugat-európai városi népesség arányában, miközben ekkor Kelet-Közép-Európában még mindig csökkent a városi népesség aránya. Az utóbbi néhány évben ebben már változások is érzékelhetőek, számos nagyváros esetében megállt a népességcsökkenés, és növekedés is tapasztalható.

A szuburbanizációs folyamatok az átmenet keretében gyorsultak fel, a lakás- és ingatlanpiac erősödésével, a piacgazdaság kiépülésével, de nem utolsósorban a lassú, de mégiscsak meginduló középosztályosodás, az új lakóhelyi (közte a kertes családi házak iránti) igények kialakulásával.

Az 1990-es évek első felében a nagyvárosok belső polarizálódása a belvárosi citysedés és a „slumok” képződésének kettős trendjében jelent meg (Lichtenberger–Cséfalvay–Paal, 1995). A gentrifikáció és a marginalizáció trendjei a városokon belül, de legújabbban a várostérségek keretében érvényesülnek: a belvárosokban zajló rehabilitációs projektek révén történő társadalmi kirekesztés egyre inkább felgyorsuló jelensége miatt (Enyedi–Kovács, 2006). Általános trend, hogy a felsőbb társadalmi osztályok tagjai, közte a magasan iskolázottak és magasabb jövedelműek jellemzően a nagyvárosi lakóhelyeken élnek, míg a társadalom alsóbb csoportjai a kisvárosi, a falusi lakóhelyeken koncentrálnak.

A magyarországi sajátosságok

A legújabb társadalomtudományi kutatások szerint az utóbbi 10 esztendőben éles strukturális változások figyelhetők meg Magyarországon, amelyek a növekvő elszegényedésben, a középosztály alsóbb rétegeinek leszakadásában, a társadalmi szakadékok mélyülésében jelentkeznek. Az Eurostat 2011-es adatai szerint Magyarország népességének 31%-a van kitéve a szegénység és társadalmi kirekesztettség veszélyének (Hegedüs–Horváth, 2012, 16.).

A Társadalmi Riport 2014-es adataiból az derül ki, hogy a szegénységgel és társadalmi kirekesztettséggel veszélyeztetettek aránya a visegrádi országok között Magyarországon nemcsak a legmagasabb, hanem 2008 óta folyamatosan emelkedő, miközben a lengyelek, a szlovákok és a csehek 2005 és 2013 között csökkenteni tudták az veszélynek kitétek arányát (Szívós, 2014, 61–62.).

A szegénységi adatok nyilván nem fejezik ki a társadalmi szerkezeti kutatások eredményeit, hiszen annak csak egyik tényezőjére utalnak. A társadalmi egyenlőtlenségi rendszert nem egyetlen, hanem számos, sajátos viszonyrendszert is alkotó magyarázó tényező eredményezi. Kolosi Tamás és Keller Tamás szerint ezek a tényezők az iskolai végzettség, a foglalkozási presztízs, a munkamegosztási, érdekérvényesítési-hatalmi viszonyok, az első, illetve a második gazdaságból is fakadó jövedelmi, vagyoni, fogyasztási, kulturális helyzet, a területi és lakáspozíciók. A legnagyobb szerepet azonban a kulturális tőke egyenlőtlen eloszlása játssza (Kolosi–Keller, 2010).

Egy frissebb vizsgálat részben hasonló tényezőket emel ki, amely szerint az egyének társadalmi strukturális helyzetét elsősorban a tőkefajták birtoklása, a kulturális és a kapcsolati tőke határozza

meg. Az egyén gazdasági tőkéje alatt a jövedelem, a vagyon, a megtakarítások és az ingatlanok léte, illetve hiánya jelenik meg. A kulturális tőkét a magaskultúra (színház, múzeum, komolyzene, könyvek) és az új kultúra fogyasztása (például internetezés, közösségi oldalak látogatása, szabadidős sportokba bekapcsolódás) jelenti. A kapcsolati tőke pedig a kapcsolatok számát és minőségét mutatja (GfK–MTA TK Osztálylétszám, 2014). Az életkor mellett a lakóhely, illetve az iskolai végzettség a rétegződésben elfoglalt társadalmi pozíció legmeghatározóbb tényezői (Tárki Háztartás Monitor, 2012; GfK–MTA TK Osztálylétszám, 2014).

A mai magyar társadalomban több szempontból is polarizációs folyamat zajlik. Ez a polarizáció egyrészt abban nyilvánul meg, hogy az utóbbi években a felsőbb társadalmi osztályokba tartozók száma, aránya jelentősen csökkent, egyszersmind a középosztály leszakadása erőteljesen felgyorsult, miközben a szegények aránya pedig növekedett (GfK–MTA TK Osztálylétszám, 2014). Ezért mind a mai napig nem alakult ki a modernizáció szempontjából létfontosságú széles középosztály. Kolosi Tamás és Tóth István György szerint ez a magyar társadalomszerkezet torzulását adja, s ez a szegénységnél is nagyobb probléma (Kolosi–Tóth, 2014, 14).

A társadalmi polarizáció az ország területi megosztottságaiban is megmutatkozik, mégpedig a fővárosi és a nagyvárosi, valamint a kisvárosi, illetve a falusi lakóhelyek közötti társadalmi szakadékokban. Eszerint a felsőbb társadalmi osztályok tagjai, közte a magasan iskolázottak jellemzően fővárosi, illetve nagyvárosi lakóhelyeken élnek. A társadalom alsóbb csoportjai a kisvárosi és a falusi lakóhelyeken koncentrálnak (Kolosi, 1987; GfK–MTA TK Osztálylétszám, 2014).

Európa versenyképessége

A korábban felsorolt európai (egyben többnyire világszintű) társadalmi és gazdasági feszültségek, a szegénység, a munkanélküliség, a jövedelmi és vagyoni egyenlőtlenségek, a társadalmi konfliktusok miatt nagyon sok bírálat éri az Európai Uniót, számos országban több társadalmi csoport esetében erősödik az EU-ellenes hangulat. Ez a multikulturalizmust, a munkaerő szabad áramlását vitató, a szegényebb tagállamokból vagy földrészekből

érkező bevándorlókat, vendégmunkásokat kirekeszteni akaró, globalizációellenes, extrém jobb- és baloldali pártok megerősödésében is látható.

Az Európai Uniót érintő kritikai álláspontok, az EU-ellenes hangulat fő okai az Európai Unió tagállamai, az egyes nemzetek és az Európai Unió intézményrendszerei, szabályai, beavatkozási politikái, az EU-s források megosztásában, illetve azok létrehozatalában érzékelhető anomáliák. Számos nemzet érzi úgy, hogy túl sok forrást fizet be a közösbe, és keveset kap vissza abból, mások (noha az átlaghoz képest kevésbé járulnak hozzá a közös forrásokhoz) pedig keveslik az elnyert támogatásokat.

Az anomáliák mögött alapvetően az európai (és világ-)szintű társadalmi és területi egyenlőtlenségek, az országok és régiók, a különböző társadalmak belső nehézségei húzódnak meg, közte az, hogy a jelenlegi modern kapitalizmus nem képes a társadalmi feszültségek orvoslására, az egyenlőtlenségek újra- és újratermelődnek. Ezért a marxista, neomarxista, baloldali, egyenlőséget hirdető ideológiák, a régi egyenlőségi álmok ismét feltűnnek, jóllehet azokat az úgynevezett „létező”, mára már megszűnt szocialista rendszerek sikertelenségei korábban már jócskán megtépázták.

Egyre több az olyan szakmacsoport, például szociológusok, geográfusok, újabban közgazdászok is, amelyek körében újra és újra feltűnik a vágy: jó lenne, ha nem is egyenlő, de a ma létezőknél egyenlőbb társadalmakat létrehozni, a meglévő társadalmi ellentmondásokat hatékonyan kezelni.

Ez a törekvés az Európai Unióban is érzékelhető. S bár itt most nem cél azoknak az EU-s dokumentumoknak az összegző bemutatása, de rövid felsorolása sem, amelyek a társadalmi problémák enyhítésére, a regionális egyenlőtlenségek kezelésére törekszenek, többek között újfajta versenyképességi modellek megalapozásával (például: *kohéziós jelentések, 1999-es kölni csúcs, 2000-es liszaboni csúcs, 2001-es göteborgi csúcs*), azt azért mégis feltétlenül ki kell emelni, hogy ezekben a dokumentumokban, illetve a megalapozó versenyképességi koncepciókban az utóbbi évtizedben jelentős változások figyelhetők meg, a versenyképesség alapvetően gazdasági szempontokra épülő felfogása mellett egyre több társadalmi jellegű faktor jelenik meg.¹⁸

¹⁸ Ezek részletes leírását lásd N. Kovács Tímea „A jól-lét alapú társadalmi versenyképességi modell elméleti összefüggései” című tanulmányában.

Az európai gazdasági és társadalmi problémák megoldása érdekében nemcsak új európai uniós dokumentumok, hanem különböző új elméleti koncepciók is létrejöttek. Ezek közül két olyan átfogó anyagot kell megemlíteni, amelyek az itt közölt kötet számára igen lényeges gondolatokat közölnek, és amelyek közül különösképpen a második nagyon lényeges szerepet játszott a kötetet megalapozó empirikus kutatások előkészítésében. Az egyik az 1980-as évek, a másik a 2000-es évek válságaira kínál elméleti tudományos válaszokat.

Az 1980-as évek társadalmi és gazdasági problémáinak kezelésére készült el a Brundtland Report, a Környezet és Fejlesztés Világbi-zottság (United Nations World Commission on Environment and Development) jelentése (*Our Common Future, 1987*). A jelentést magyar nyelven is publikálták, „Közös jövőnk” (1988) címmel.

Az ENSZ főtitkára által felkért független tudósbizottság által készített jelentés célja az volt, hogy az egész világ számára – a 2000-ig terjedő időszakra – dolgozza ki a környezetkímélő, fenntartható fejlődés szempontjait. A Brundtland-jelentés egyik lényeges tétele az volt, hogy a korszak kríziseinek egyik fő oka az, hogy a „szociális kérdések háttérbe szorultak” (*Közös jövőnk, 1988, 17.*). A világ előtt álló nagy kihívások, a főként környezeti eredetű gazdasági és társadalmi válságjelek, a népesedési gondok, a szegénység, az élelmiszerbiztonsági, az energetikai, a klímaváltozási problémák, az ökológiai stresszek pedig orvoslásra szorulnak, ehhez pedig új koncepcióra, a fenntartható fejlődés elméletére van szükség. A jelentés konkrét javaslatok az, hogy „a gazdasági növekedés új korszakára van szükség, amely erőteljes, de társadalmilag és környezetileg fenntartható” (*Közös jövőnk, 1988, 18.*).

A társadalmi problémák kezelésére tehát a koncepció egy újfajta gazdasági növekedési programot, a gazdasági növekedés olyan felgyorsulását hirdeti meg (*Közös jövőnk, 1988, 120.*), amely „harmonikus fejlődést” biztosít, amely megőrzi és kiterjeszti a környezeti erőforrásokat (*Közös jövőnk, 1988, 23–24.*) és amelynek végcélja a jólét.

A koncepció megjelenését követően főként a fenntarthatóság meghatározásával, alkalmazhatóságával kapcsolatban nagyon sok vita bontakozott ki, számos kérdés merült fel. Viták szerveződtek arról, hogy a társadalmi fenntarthatóság eszméjénél hol van a hangsúly, kizárólag a társadalmi, vagy egyéb gazdasági, környezeti problémáknál, vagy éppen a jelenségek komplexitásánál? Vitatottá

vált az a kérdés is, hogy mit akarunk fenntartani: a természeti környezet állapotát, vagy a gazdasági, társadalmi fejlődés adott szintjét (Enyedi, 1994)?

S bár a viták a mai napig sem csendesedtek le, a fenntartható fejlődés elméletének komoly hatása volt egyrészt az Európai Unió, de a különböző európai kormányzatok policy-gyakorlataira is. A koncepció alapján gyakorlati megoldási eszközöket dolgoztak ki, politikai programokat és támogatási rendszereket, pályázatokat hirdettek meg. Kutatások sokasága jött létre a fenntarthatósági kérdések vizsgálatára, kézikönyvek készültek, összeggések az úgynevezett „best practices” témákban, a jó gyakorlatok bemutatására, az érintett társadalmi szereplők, önkormányzatok segítésére.

A tények szerint azonban sem a gazdasági, sem a társadalmi, sem pedig a környezeti problémákat nem tudták döntő módon enyhíteni, mindenekelőtt a politikai rendszerbeli akadályok és társadalmi ellenérdekeltségek miatt. Kutatások sokasága szerint a fenntartható fejlődés érvényesülésében jóval kevesebb társadalmi erő érdekelt, mint a „fenntarthatatlan”, környezetet romboló és társadalmi problémákat okozó, az európai társadalmak csupán kisebb részének viszonyait kielégítő, profitorientált fejlődésben. Hiányoznak a változáshoz szükséges társadalmi erőviszonyok is: hiányzik a gazdasági, a környezeti és a társadalmi tényezők egyenrangú érvényesülésében elvileg érdekelt különböző szakmacsoportok összefogása is.

Az európai civil társadalmi erők sem voltak képesek arra, hogy érdemben átalakítsák, újrászabják a társadalmi gyakorlatot, a fejlesztési politikai döntéseket, hogy erőviszonyaikkal támogassák az elmélet gyakorlati érvényesülését. De hiányzott az a politikai akarat is, amely az európai társadalmak (jóllehet országokként és politikai rendszerenként differenciált módon és mértékben) kiszorított társadalmi csoportjai előtt megnyitja a társadalmi participáció lehetőségeit, s ezzel is kinyitja a társadalmi integrációt biztosító részvétel kapuit.

De koncepcionális problémák miatt nem volt képes sem a Brundtland-jelentés, sem pedig az annak felfogását követők – amelyek pedig igen számosak, ezt mutatja például Susan Murcott, aki a fenntarthatóság 57 meghatározását találta meg (Fleischer, 2002) –, hogy a gazdasági, a környezeti és főként a társadalmi szempontrendszereket valóban összekapcsolják. S bár mind a három rendszer jelentőségét hangsúlyozták, a gazdasági tényezőknek (érdekeknek), illetve a környezeti összefüggéseknek továbbra is egyértel-

műen prioritást adtak, a társadalmi szempontok jelentőségét csak a gazdasági (és környezeti) tényezők működésének a szempontjai alapján tartották fontosnak.

Talán ezért is számos kutató kitart amellett, hogy a társadalmi krízisek megoldása érdekében továbbra is a gazdasági fejlődés egyoldalú dinamizálására, vagy másképp fogalmazva a gazdasági versenyképesség erősítésére van szükség. S ahogy erre már korábban is utalás történt, olyan európai tudósok is vannak, akik szerint vissza kell szorítani a még mindig létező európai modellt, az állam szociális szerepvállalását és az állami újraelosztást, és erősíteni kell az amerikai jellegű, inkább piaci alapú modellt, mivel a társadalmi szempontok biztosításához hiányoznak a szükséges állami források (Alesina–Giavazzi, 2006).

A Brundtland-jelentés megjelenését követően Európa jövője továbbra is kérdéses maradt, hiszen a gazdasági és társadalmi, de a környezeti problémák is tovább éleződnek, a társadalmi feszültségek eskalálódnak. Ma már egész Európa számára, a nemzeti kormányok, a tudományos közösség számára is egyre nyilvánvalóbb, hogy a világ-, illetve az európai gazdasági válságok folyamatosan újratermelődnak, s azok újabb és újabb kedvezőtlen társadalmi következményekkel, potenciális társadalmi konfliktusveszélyekkel járnak. Az éleződő társadalmi strukturális egyenlőtlenségek, az éles társadalmi polarizáció, a különböző területi szintek társadalmi és gazdasági differenciáltságai, a globális (egyben az európai uniós csatlakozási) előnyökből kirekesztett társadalmi csoportok növekvő köre, a nagyvárosi térségek közötti ellentmondások, a városok és a falvak egyenlőtlenségei, a centrumok és a perifériák, a perifériák között szerveződő modern dichotómiák újszerű, a régieken túllépő társadalmi megoldásokat várnak. Ezt az új megoldást egy másik kiemelkedő koncepció, a Stiglitz-jelentés kínálja. A Stiglitz-jelentés elméleti modellje ugyanis egyértelműen túllép nemcsak a Brundtland-jelentésén, hanem egy sor egyéb elemzésen és policy-koncepción is. Mivel (az adott esetben a fenntartható fejlődés biztosítása érdekében) már nem a gazdasági növekedésre és annak társadalmi és környezeti fenntarthatósági szempontjaira koncentrál, hanem a (fenntartható) társadalmi fejlődésből, a társadalmi jólét központi jelentőséggel rendelkező fogalmából indul ki, és abba helyezi bele három egyenrangú pillérként a gazdaságot, a környezetet és a társadalmat.

A Stiglitz-jelentésre alapozott társadalmi fejlődési modell elméleti jelentősége igen nagy, hiszen átfogó, egyben új választ kínál a mai világgazdasági és társadalmi problémák kezelésére, a társadalmi integráció és fejlődés lehetőségét úgy nyújtja, hogy közben a gazdaságot is dinamizálja, de nem a termelésre, hanem a vizsgált országok, térségek társadalmainak a jól-létére helyezi a hangsúlyt. Ez a szemlélet (megfelelő társadalmi és politikai támasztékok esetében) alkalmas lehetne arra, hogy megreformálja az európai országok társadalmi (közte városfejlesztési) gyakorlatait, és egy társadalmi beállítottságú, a társadalmi érdekek integrálására képes, új típusú versenyképességi modellt hozzon létre. Ez az új modell elvileg képes arra, hogy a korábbi jóléti állami hagyományokra építsen, hogy az érintett társadalmi rétegeket integrálja, a széles körű participációs folyamatok segítségével is dinamizálja a gazdaságot, a társadalmak minden szereplőjét. Ehhez azonban új tudományos kutatásokra, empirikus adatok gyűjtésére, az Európai Unió egyes országai társadalmi jól-lét jelenségeinek a feltárására, egyszersmind az elmélet erősítésére, igazolására, vagy elvetésére is szükség van. Ez a tanulmánykötet ehhez a célhoz kíván adalékot nyújtani.

I. FEJEZET

ELMÉLETI MEGKÖZELÍTÉSEK

A jól-lét index fejlődése¹⁹

Nagy Gábor – Koós Bálint

Bevezetés

A társadalmi haladás, az egyéni jólét meghatározása, illetve mérése nem a 2000-es évek első évtizedéhez kötődik. A társadalmi folyamatok kutatásának, s ezzel kapcsolatosan az ezt leképező jelzőszámoknak az első nagy „robbanása” az 1960-as évektől induló, mintegy két évtizedes periódushoz köthető, elsődlegesen Zapf, Allardt, Vogel, Bauer, Mishan, Inglehart, Drewnowski, Harsanyi, Innes nevéhez kapcsolható kutatócsoportok munkáján keresztül. Valójában az ő munkájuk sem tekinthető előzmény nélkülinek, hiszen Alfredo Niceforo (*Niceforo, 1921*), vagy éppen W. F. Ogburn (*Ogburn, 1933*) munkái a társadalmi folyamatok vagy a civilizáció előrehaladásáról, vagy a II. világháború utáni években a NASA kezdeményezte társadalmi hatásvizsgálatok, illetve az ENSZ 1954-es, a társadalmi haladás mérésének továbbfejlesztését célzó akciója már kellő alapot adott a folyamatosan fejlődő módszertanok kidolgozásához.

Az egymást időben átfedő kutatások és mérések három jelentősebb iskola kialakulását eredményezték az 1970-es 1980-as évek-re: a skandináv „erőforrás-megközelítést”, a német „életminőség” alapú vizsgálatokat, illetve az ENSZ és az OECD által javasolt és követett ún. „komponens-megközelítést”. Az első iskola kizárólag kvantifikálható, objektív mérőszámokra támaszkodva vizsgálta a társadalmi haladást, a német iskola képviselői a szubjektív meg-

¹⁹ A publikáció az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg. Készült a „Társadalmi konfliktusok – Társadalmi jól-lét és biztonság – Versenyképesség és társadalmi fejlődés” című, TÁMOP-4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0069 azonosító számú projekt keretében. 3. alprojekt „Inkluzív, jól-léti társadalom alapjainak megteremtése” (Alprojektvezető: Dr. Timár Judit)

ítélés fontosságát hangsúlyozva készítettek kérdőíves felméréseket, a harmadik megközelítés a társadalmi életkörülmények különböző komponenseire (például háztartások, foglalkoztatás, egészségügyi helyzet, oktatás-képzés) koncentrált (Gáspár, 2013; Bukodi, 2001).

A párhuzamos kutatások ellenére (vagy talán éppen ezért) a jólét, jól-lét, jó élet, jó társadalom fogalmának meghatározásában nem alakult ki konszenzus. Sem a filozófiai alapú megközelítések (Arisztotelész *eudaimonia*-fogalma, Kant *kategorikus imperatívusza*, Bentham *individualizmusa*), sem a recens interpretációk (például Harsanyi szükségletkielégítés-alapú megközelítése (Harsanyi, 1977; 1996), Kahneman és szerzőtársai hedonisztikus interpretációja (Kahneman et al., 1999; 2004), illetve Brock életminőségre alapozott megközelítése (Brock, 1993) vagy éppen a Maslow-féle szükségletpiramisra alapozott megközelítések (Maslow, 1943) nem voltak képesek a kutatói közösség által elfogadott fogalom megalkotására: ezt az is bizonyítja, hogy a jól-lét (well-being) szócikk a Stanford Dictionary of Philosophy 2008-as kiadásában 11 oldalt tesz ki.

A GDP meghaladására tett korai kísérletek

Az 1945 után induló, a világgazdaság egészét tekintve páratlan növekedést eredményező fejlődési periódus, a jóléti állam (welfare state) a mennyiségi növekedési mutatókra koncentráló ágazati és társadalompolitikai célokat tűzött ki. Az általános növekedés azonban nem várt ellentmondásokat hozott felszínre: a nemzetgazdaságok között soha nem látott fejlettségbeli eltéréseket, az egyes társadalmakon belüli éles jövedelmi, képzettségbeli különbségeket. Ezeket a hagyományos politikák nem tudták kezelni.

A társadalmi haladást, a jólétet (welfare), és a jól-létet (well-being) mérni próbáló kísérletek már ekkor rávilágítottak paradoxonokra: az anyagi kibocsátás szintje egy bizonyos határpont (legalább közepes átlagos fejlettségi szint) felett egyre gyengébb kapcsolatot mutat a társadalmi jól-léttel, a népesség elégedettségével (satisfaction) és boldogságával (happiness). Az Easterlin-paradoxon (Easterlin, 1974; 1995) alapján a pusztán gazdasági növekedés egy idő után (az elsődleges igények kielégítését követően) már nem, vagy alig hat az egyének helyzetére, így az erre épülő po-

litikák sem lehetnek hatásosak a társadalmi jól-lét szintjének növelésében. A jól-lét mérésének éppen itt ragadható meg a gyenge pontja, hiszen a kapott eredmények számos eleme kapcsán nem adható meg direkt visszacsatolás a politika számára, hogy milyen beavatkozásokra volna szükség egy-egy részterület fejlesztéséhez, s milyen eredmények várhatók egy-egy politikai akció kapcsán. Az 1960-as évekbe világossá vált, hogy a fajlagos GDP növekedésére koncentráló fejlesztéspolitika és társadalompolitika nem hatásos.

A GDP meghaladása

A GDP-től elinduló átalakítási igények első hullámában az úgynevezett szatellit elszámolások kialakítása történt meg, lényegében a nemzeti számlák hatókörének kiterjesztésével, mely azonban az eredeti elszámolási rendszert érintetlenül hagyta.²⁰ E szatellit számlák továbbfejlesztésében az ENSZ, az OECD és a Világbank szakértői vettek részt. Egy leágazásnak tekinthető a GDP kiváltása a GNI-vel (Bruttó Nemzeti Jövedelem), mely jobban tükrözi egy adott országban, egy évben létrejött, és a népesség felé szétosztott jövedelemtömeget (Gáspár, 2014). A fejlesztések másik irányának az új szemléletű pénzügyi típusú mutató bevezetése tekinthető. Itt a szatellit mutatókkal szemben egyetlen komplex mutató előállítás történik meg, melybe az új elemek megfelelő súlyozással épülnek be.²¹ A Valódi Fejlődés Mutatója (GPI – Genuine Progress Indicator) egységes szerkezetben fogja össze a piaci és nem piaci tevékenységek értékét, és alapvetően hosszú távú szemléletben értelmezi a gazdasági és társadalmi folyamatokat. Hátránya a módszernek, hogy olyan nagy az adatigénye, amelyet a fejlett világ statisztikai hivatalai sem képesek évről évre előállítani.

²⁰ Például Zöld Nemzetgazdasági Elszámolási Keret (NGAF – National Green Account Framework), Integrált Környezeti-Gazdasági Számlák Rendszere (SIEEA – System of Integrated Environmental Economic Accounts).

²¹ Ilyen kezdeményezésnek tekinthető a Hermann Daly és John Cobb által kidolgozott Fenntartható Gazdasági Jólét Mutatója (ISEW – Index of Sustainable Economic Welfare), melynek kiindulópontja nem a termelés, hanem a lakossági fogyasztás volt. Ezt korrigálták különböző, a jólétet befolyásoló mutatókkal (például háztartási munkavégzés értéke), illetve a fenntarthatóság ellen ható folyamatok révén létrejövő költségekkel (motorizáció, urbanizáció) (Daly–Cobb, 1994).

A társadalmi haladás mérése kapcsán Magyarországon 2010-ben állt össze a környezeti „vezérmutatók” első szakértői listája (Pomázi, 2010). A nemzeti számlák rendszerének finomítása kapcsán a feladatok között felbukkan a nem megfigyelt gazdaság becslési módszerének tökéletesítése, vagy a kutatás-fejlesztés tőkésítése. További ösztönzést jelentett az adatok és mérési módszerek finomítására a Magyar Országgyűlés Nemzeti Fenntartható Fejlődés Tanácsának „Jövőkereső” című jelentése. Ez az ökológiai témájú mű a statisztikusokat a környezeti fenntarthatóságot és a környezeti terhelést jelző, visszajelző indexek tisztítására, a köztük lévő kapcsolatok feltárására indította. 2010-re született meg az önkéntesek munkavégzésének mérési, elemzési háttérét bemutató dokumentum is.

A GDP leváltására készült indexek és modellszámítások

Az útkeresés másik vonulata a GDP helyett egy komplex, több társadalmi haladási dimenzió párhuzamos mérésére alkalmas megoldást keresett. A „Beyond GDP” („A GDP-n túl”) című, 2007-es nemzetközi konferencián az előadók azokat a kezdeményezéseket mutatták be, amelyek a hagyományos fejlettségi mérőszám(ok) leváltására, kiegészítésére születtek (Feurbaey, 2008, 2009).

A fejlődés új irányának a nem pénzügyi szemléletű mutatók kidolgozása tekinthető. Az előző mutatók mindegyikétől abban térnek el, hogy e mutatók értéke nem fejezhető ki pénzben, hanem valamilyen más, a nemzetközi vagy országon belüli összehasonlításra alkalmas mértékegységben fejezik ki a nagyságrendet és az index időbeli változását. Ezek közül legnagyobb múltra a Humán Fejlettségi Index (HDI) tekint vissza (négy indikátor és három dimenzió, az index értéke 0 és 1 között változhat). Az index továbbfejlesztése a társadalmon belüli egyenlőtlenségek bekapcsolásával lehetséges (IHDI – Inequality-adjusted Human Development Index). Minél erősebb egy társadalom inhomogenitása, a két index annál erőteljesebb eltérést fog mutatni. A nemek közötti egyenlőtlenség vizsgálatában a GII (Gender Inequality Index) használata tekinthető általános mérőszámnak. Külön vizsgálják a szegénység jelenlétét és alakulását, mely a HDI három dimenziójában mutatja a szegények számát és főbb társadalmi jellemzőit (MDI – Multi-dimensional Poverty Index). Utóbbi mutatóban megjelenik egy környezeti elem is, az egészséges ivóvízhez való hozzáférés lehetségesének indexében (England, 2004).

A Yale és a Columbia Egyetemek kutatói dolgozták ki a Környezeti Teljesítmény Indexet (EPI – Environmental Potential Index), amelyet joggal tekinthetünk a Környezetvédelmi Fenntarthatósági Index (ESI – Environmental Sustainability Index) örökösének. A 10 kategóriába sorolt 25 teljesítményindikátor alapján a környezetvédelem mellett a közegészségügy és az ökoszisztéma egészségi állapotát is figyelembe veszik (maximális értéke 100). Kiemelhető a 25%-os súllyal szereplő DALY-Index (Egészségkárosodással Korrigált Életévek Index), mely a lakosság egészségi állapotának egyik meghatározó komplex mutatója (KSH, 2007).

A globális klímaváltozás hívta életre az Éghajlatvédelmi Teljesítménymutató Indexet (CCPI – Climate Capacity Potential Index), a nemzetközi éghajlat-politika végrehajtási hatékonyságának mérésére. Főként a nagy CO₂-kibocsátó országok teljesítményét vizsgálják a károsanyag-kibocsátás mérséklésében, a saját vállalásaik tükrében (Pomázi, 2010).

E témakörhöz, valamint a Föld véges erőforrásainak érzékeléséhez kapcsolódik egy hagyományosnak tekinthető index alkalmazása: az ökológiai lábnyom számítása (EFP – Ecological Footprint, mértékegysége a globális hektár/fő). Az ökológiai lábnyom és a CO₂- (vagy karbon-)lábnyom kombinált alkalmazása egy komplex környezeti mutató előállítását tenné lehetővé. E mutatók a társadalmi elemeket nem veszik figyelembe (Pomázi, 2010).

A Millenium Development Goals (MDG) Dashboard on Sustainability kutatás (UNDP – United Nations Development Programme) eredményeként elkészült a világ Fenntartható Fejlődés Index országokra vetített értéke. Bár az index nagy vonalakban visszaigazolja a fejlett-fejlődő világ szembenállást, de a mért különbségek (Japán: 80,7 pont, illetve Sierra Leone: 38,1 pont) alig több mint kétszerezések, melyek eltörpülnek a GDP-ben mért, akár több százszoros eltérések mellett. A felhasznált mutatórendszer súlyozásakor a gazdasági típusú mutatók összesített súlya 45%, a társadalmi elemeké 35%, a környezet állapotát jelző mutatóké 20% volt. Új elem, hogy megjelenik az intézményrendszer állapota is (UNDP, 2009).

A Gallup közvélemény-kutató cég az amerikai kormány megbízásából folyamatosan méri a jól-lét index értékeit: napi minimum 1000 fő lekérdezésével, melyek közül 150 mobiltelefonos, 850 pedig terepi kérdőívezéssel alapuló metodikával történik. A népesség nagysága miatt az aznap születésnapjukat ünneplők kerülnek be a mintába. Éves szinten 350 000 főt meghaladó minta

adja az éves jól-lét index kiszámításának alapját.²² Az életminőségi fejezet kiértékelése egyszerű 10-es skálán történik (Cantrill Ladder Scale), ahol a 0–4 értékek alacsonyabb jövedelmeket, kevésbé iskolázott válaszadókat, az alapvető szolgáltatásokhoz való nehezebb hozzáférést jelzik, míg a 7–10 értékek a magasabb jövedelmeket, iskolázottabb népességet, jobb egészségi állapotot és a szociális ellátórendszerhez való könnyebb hozzáférést mutatják. Az 5–6 értékek esetében a semleges életminőség meghatározást használják, ahol a napi életfeltételek nem aggasztóak, de hosszabb távon az életminőség tartalmaz sérülékenységre utaló elemeket (Gallup-US, 2012).

A hazai statisztikai folyóiratokban 2003-tól indult egy olyan módszertani diskurzus, mely kezdetben a Humán Fejlettségi Mutató (HFM, angol megfelelője a Human Development Index – HDI) hazai adaptációját tűzte ki célul. A jól-lét indexek megjelenését is vita követte 2008–2013 között. A polémia a globális indexek hazai viszonyokra történő alkalmazhatóságáról, az egyes bázisindikátorok relevanciájáról szólt. A fejlődési folyamat szempontjából fontos volt, hogy az egy főre jutó GDP (PPP-ben) indexet felváltotta az egy főre jutó adóköteles jövedelem (AKJ). Az oktatási indexet (EI – Education Index), mely az írni-olvasni tudás, valamint az oktatás egyes szintjein tanulók arányának komplex mutatója volt, lecserélték a felsőfokú végzettségűek arányára a 25–X éves korosztályban; a születéskor várható átlagos élettartamot azonban nem változtatták meg. Az eredeti súlyozást sem módosították. A változtatások másodlagos célja az volt, hogy az egyes komponensek, és ennél fogva a teljes MHFM (azaz módosított HFM) minden területi alapegységre (település, fővárosi kerület) könnyen és egyértelműen előállíthatóvá váljék, s így az index értéke alkalmassá váljon a finom területi egyenlőtlenségek bemutatására is. Továbbá alkalmas volt bármely ország bármely területi szintje adatainak összevetésére is (Józan, 2008). A HDI alkalmazással kapcsolatos másik vonulat kapcsolatokat próbál feltárni a „hagyományos” fejlettség és a HDI hazai területi struktúrája, majd a HDI által kiraj-

²² A kérdés témakörei: életminőség, érzelmi egészségi állapot, munkakörülmények és -környezet, elérhetőségi jellemzők. A lekérdezés törekszik a földrajzi reprezentációra is. (A Gallup nagyon hasonló módszertanra építve Nagy-Britannia kormánya számára is végez felméréseket, ám itt a minta lényegesen kisebb, így az index csak Anglia, Skócia és Wales területi szintjén készíthető el relatíve kis tévedési eséllyel.)

zolt térszerkezet és az egyes kistérségekben mutatkozó oktatási teljesítmény között. A családi háttér és az oktatási teljesítmény között is feltártak összefüggéseket.

A fenntartható fejlődést mérő indikátorrendszert az OECD szakértői dolgozták ki, ezt Magyarországon 2008 óta alkalmazzák (Harcsa, 2012, 910.). A fenntarthatóság megjelenése a statisztikai rendszerekben egy tudatos értékválasztás eredménye: a cél a piac kizárólagos uralma miatt keletkezett feszültségpontok feltárása, és azok kezelése. Ki kell emelni, hogy a hazai statisztikai szakma számos olyan felmérést végzett, melyek alapjai lehetnek a jól-lét indikátorok feltárásának. A KSH ez irányban tett első lépéseit a Társadalmi Helyzetkép különböző kiadványai mutatják (Társadalmi Helyzetkép, 1996, 1999, 2002, 2003, 2005, 2013).

A magyarországi folyamatokra komoly hatással volt a „Beyond GDP” jelentés (2009) és az úgynevezett „Jackson-jelentés”²³ (Prosperitás növekedés nélkül?, 2009), továbbá a Brit Statisztikai Hivatal által 2010-ben elindított jól-lét index.

Ezek ismeretében három fejlesztési lehetőség merült fel: 1) Jobbat csinálni a meglévő felmérések helyett (pontosabb mérések, jobb indikátorok); 2) Többet csinálni a meglévők megtartása mellett (magyarázó változók bővítése); 3) Mászt csinálni a meglévők helyett (új értékrendre alapozott, új fejlődésképp tükrözésére alkalmas méréseket kell elindítani, és azok indikátorait definiálni). Az eredmény az volt, hogy a hazai szakma a három megközelítést együtt értelmezte, s ennek megfelelően indította el a felmérések tartalmi megújítását (Harcsa, 2012). Eszerint a GDP mint mutató kiegészült környezeti és társadalmi mutatókkal, a döntéshozatal megtámogatására a környezeti és társadalmi adatok előállítását tervezték, pontosabb képet ígértek a javak társadalmi elosztásáról, és végül kidolgozták az európai fenntartható fejlődést bemutató eredménytáblát, és a nemzeti számlákat kibővítették a környezetvédelmi és a társadalmi jellemzők felé. A KSH, felismerve a társadalmi egyenlőtlenségek növekedését, 2012-ben célzott felmérést készített a „Szegénység, lakáskörülmények, lakókörnyezet” témakörben, amely komplex leírást nyújtott a szegény népesség halmozott társadalmi problémáiról.

²³ A Jackson-jelentés a fenntartható makrogazdaság kialakítására, a felvirágzáshoz szükséges képességek támogatására, valamint az ökológiai határok tiszteltben tartására négy, öt, illetve három ajánlást fogalmazott meg, melyet David Cameron kormánya elfogadott, és kormányprogram szintjére emelt.

A jól-lét index közvetlen előzményei

A NEF (New Economics Foundation) az 1980-as évektől erős kritikát fogalmazott meg a GDP kizárólagos használata ellen. Az első nagyobb szabású akciójuk a Jól-lét Nemzeti Számlái (NAWB – National Account of Well-Being) rendszerének kidolgozása volt, ez jóval több, mint a várható élettartamra vonatkozó számítások, mert egyéni és társadalmi dimenziókat is tartalmaz. A három hierarchiaszintbe rendezett indikátorok a személyes és társadalmi elégedettség két fő csomópontja köré rendezhetők (2. ábra).

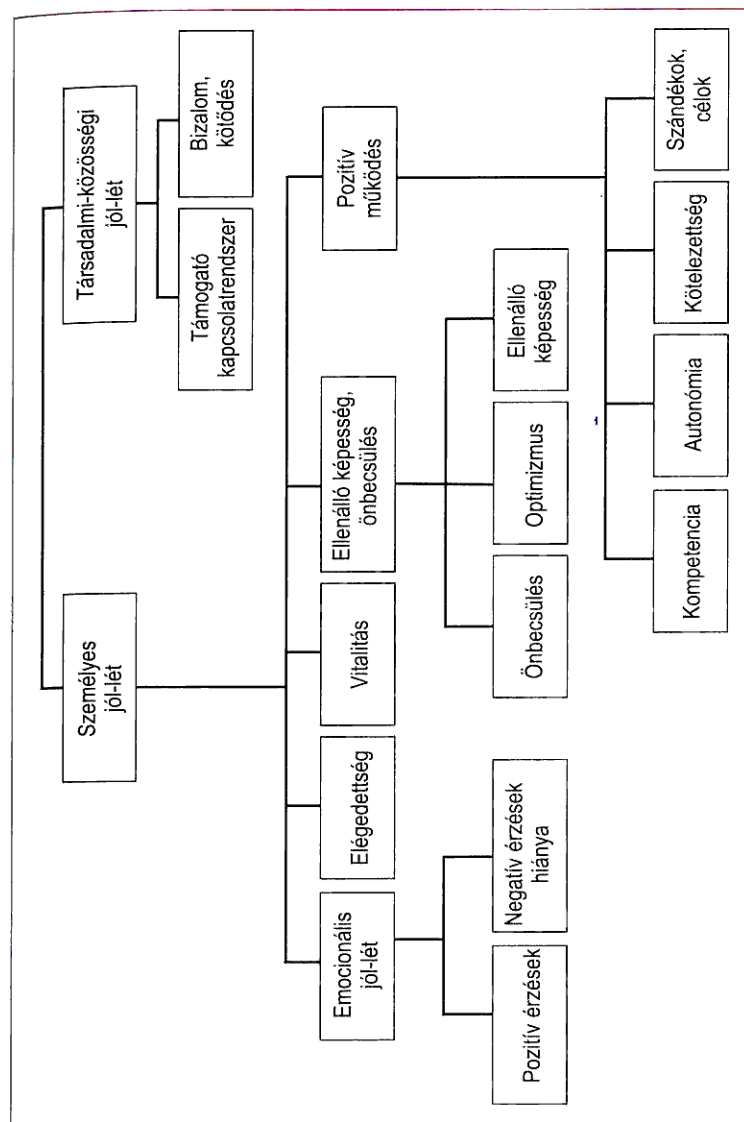
A leginkább komplex index, amely az ökológiai állapotot, az életkilátásokat és a szubjektív elégetettséget, a boldogságérzetet egyaránt felöleli: a Boldog Bolygó Index (HPI – Happy Planet Index) (NEF, 2009, 2011; Marks *et al.*, 2006).

Az OECD kutatói a 2000-es évek elejétől részben önállóan, részben más csapatokkal együttműködve folyamatosan finomították a módszertanukat. 2009-ben mutatták be az általuk Better Life Indexnek nevezett komplex mutatót (BLI). A vizsgált területek: lakásvizonyok, jövedelmek, munkahelyek, közösség, oktatás és képzés, környezet, részvétel a közösséget érintő döntések meghozatalában, egészségi állapot, elégedettség, biztonság, a munka és a család közti egyensúly. A felsorolásból egyértelműen kitűnik, hogy a mutató negligálja a gazdasági jellegű indikátorokat, a súlypont egyértelműen átkerült az egyénre, a közösségre és a tágabb társadalmi közeg vizsgálatára (OECD, 2011, 2013).

Az első Európai Életminőség Felmérést (EQLS – European Quality of Life Survey) 2003-ban végezték 28 ország összehasonlító elemzésével, melyben az EU 15 régi tagállama, a 10 akkori tagjelölt ország, valamint három társult ország vett részt.²⁴ A 2007–2008. évi második felmérésben 31 ország vett részt, ebből 27 az Európai Unió tagjaként, továbbá Horvátország, Macedónia, Törökország és Norvégia.²⁵ A 2011–2012-es harmadik felmérés 34 országra terjedt ki, a korábban már felsoroltak mellett Izland, Montenegró, Szerbia és Koszovó bekerült a vizsgálatba, míg Nor-

²⁴ Néhány a legfontosabb megállapítások közül: az életminőséggel, a lakhatás feltételeivel, a munkakörülményekkel, az egészségi állapottal és az egészségügyi szolgáltatásokkal való elégedettség szintje markáns eltérést mutat a tagok és tagjelöltek között, vagyis nem csupán a gazdasági teljesítményben, de a jól-lét legfontosabb dimenzióiban is erőteljes felzárkózásra van, illetve lesz majd szükség a 2004-es bővítést követően.

2. ábra: A jól-lét nemzeti számláinak indikátorrendszere

Forrás: NEF, 2009.

²⁵ Kérdéskörei közül néhányat a 2009-es Eurobarometer Felmérés keretében is lekérdézték, ennek eredményeként készült el az „EU-ban érvényesülő trendek az életminőségre vonatkozóan: 2003–2009” című tanulmány. 2003 óta az Európai Unió déli és keleti periferiája közötti különbségek csökkentek számos területen (például: a háztartások szerepe a megélhetésben, gyermeknevelés, idősgondozás, munka és magánélet egyensúlytalansága, politikai intézmények iránti bizalom hiánya).

végia ezúttal kimaradt a felmérésből. A válságperiódus közepén végzett felmérés a lakossági optimizmus csökkenését, a boldogság szintjének zuhanását mérte minden országban. Ennek okát a növekvő munkanélküliség, az adósság-problémák, a lakhatási gondok, a szolgáltatások nehezedő elérhetősége jelentette. A peremeken tovább csökkent az intézményekbe vetett bizalom, alapvetően a sikertelen válságkezelés okán.

A 2013-as év folyamán egy további pilotfelmérésre kerül sor a szubjektív jólétről, a társadalmi egyenlőtlenségekről, a társadalmi és közszolgáltatások minőségéről, valamint az életminőség terén látható folyamatokról a 2003–2013 időszakban. E felmérésben a 2011–2012-es felmérésben is szereplő 34 ország vesz részt, de maga a jelentés csupán az EU27-re fogalmazza meg a következtetéseket.²⁶

A Stiglitz-jelentés és a jól-lét mérése

A *Stiglitz–Sen–Fitoussi-jelentés* inkább a mérésekről, mint a stratégiákról szól, így nem tárgyalta, hogy a társadalmak hogyan tudnának megvalósítani bizonyos célokat kollektív cselekedetek által. Összesen 12 ajánlást fogalmazott meg (*Stiglitz et al., 2009. 12–18*), s három olyan területet emel ki, amely a társadalmi fejlődés mérése kapcsán kiemelten fontos, ezek: a GDP alapú termelés pontos számbavétele, az életminőség (quality of life) mérése, valamint a fenntarthatóság szempontjainak figyelembe vétele. A jól-lét méréseinek operacionalizálhatósága érdekében a jelentés 8 fő megfigyelési dimenziót azonosított, melyeket együttesen kell figyelembe venni a mérések során.

A jelentés különbséget tesz a *jelenlegi jól-lét* és a *fenntarthatóság* értékelése között. A pillanatnyi jól-lét egyaránt kapcsolódik a gazdasági forrásokhoz, például a jövedelemhez, és az emberek életének nem gazdasági jellegű vonatkozásaihoz (mit csinálnak, mit csinálhatnak, hogyan érznek, milyen a természeti környezet, amelyben élnek). Az, hogy a jól-lét ezen szintjei fenntarthatók-e, attól függ, hogy a mi életünkben fontos „tőkéket” (természeti, fizikai, emberi, társadalmi tőke) továbbadjuk-e a következő generációknak.

²⁶ A három életminőség-felmérésből és egyéb kiegészítő forrásokból származó adatok, valamint az életminőség statisztikai mutatói az Eurlife adatbázisban érhetők el.

A jelentés három fontos elméleti megközelítést igyekszik együttesen érvényre juttatni, mind az elemzésekben, mind az ajánlások kidolgozásakor, mind a jól-lét dimenziók verifikálása kapcsán: egyrészt a szubjektív jól-lét alapú (*SWB – subjective well-being*) megközelítést (ennek a pszichológiában és a közgazdaságtanban megjelenő értelmezését); másrészt az Amartya Sen által korábban kidolgozott, képességalapú megközelítést (*capability approach*), amely az egyén képességeire alapozott lehetséges életminőség elérését vagy az attól való elmaradást próbálja mérhetővé tenni; és végül a javak tisztességes elosztásának elméletét (*fair allocation theory*), mely a jól-lét szintjének emelését a társadalom leginkább sebezhető, alsó rétegeinek felemeléséhez köti. Egyértelmű léptékváltást is javasol: a nemzetállami szinten mért fejlődési pályával szemben az egyéni, illetve a családi léptékben mérhető jól-lét változást tekinti hangsúlyosnak.

A jelentés másik kulcsüzenete, hogy a mérési rendszereinkben a hangsúlyt a gazdasági teljesítmény méréseiről az emberek jól-létének a méréseire helyezzük. A hangsúly megváltoztatása nem jelenti a GDP és a termelés / kibocsátás / teljesítmény méréseinek elhagyását. A jól-lét hangsúlyozása azonban fontos, mert egyre nagyobb a szakadék az összesített GDP-adatokból származó információk és az emberek jól-léte között. Ez azt jelenti, hogy olyan statisztikai rendszert kell kidolgozni, amely a piac aktivitásának méréseit az emberek jól-létét, valamint a fenntarthatóságot is megragadó mérésekkel egészíti ki.

A Stiglitz-jelentés tehát rendkívül széles előzményekre épül. Vélhetőleg emiatt is sokan kritizálták a jelentés újszerűségét (*Noll, 2011*) vagy egyes dimenzióit, azok interpretálhatóságát (*Rojas, 2011*). Összességében azonban a támogató vélemények vannak többségben (*Easterlin, 2010; Oswald, 2010; Madonia et al., 2013*).

A nemzetközi jól-lét kutatások a Stiglitz-jelentés után

A német eredmények kiemelését indokolja, hogy kormányzati megbízásból, többéves előkészítő munka után két mutatórendszert is kidolgoztak a mért/mérhető jólét megragadására. A Diefenbach és Zieschrank vezette interdiszciplináris kutatócsoport által kidolgozott (*Diefenbach, Zieschrank, 2008*) Nemzeti Jólét Index (NWI –

Nationaler Wohlfartsindex) 21 változóra épít. Az NWI nagy hangsúlyt helyez a fenntarthatóság és az elosztás kérdéseire, módszertanilag épít a korábban már bemutatott Valódi Fejlődés Mutatója (GPI), illetve a Fenntartható Gazdasági Jólét Mutatója (ISEW) során alkalmazott változókra. 2010-ben publikálta Stephan Bergheim (*Bergheim, 2010*) úgynevezett haladásindexét (*Fortschrittsindex*), amely könnyen számszerűsíthető, alkalmas nemzetközi összehasonlításra, illetve időbeli változások megragadására. Az index a jólét négy dimenzióját (az anyagi, az egészségügyi, a képzési és a környezeti fenntarthatóság szempontjait) ragadja meg.

A bonni Denkwerk Zukunft intézmény munkatársai (*Wahl, Schulte, Butzmann*) a kormányzattól függetlenül dolgoztak ki (2010–2011) egy „jóléti ötösnek” (*Wohlstandsquintett*) elnevezett mutatóegyüttest, amely az anyagi jóléten, a környezeti fenntarthatóságon túl vizsgálja a társadalmi összetartozás, a társadalmi méltányosság, valamint az állami adósságteher alakulását is. 2011-ben a Bundestag hozott létre egy vizsgálóbizottságot a németországi életminőség, jólét és növekedés vizsgálatára.

A kanadai jólét számítás (CIW – Canadian Index of Well-Being) módszertanának üzenete a hosszú távú trendek folyamatos követése, és az ebből kirajzolódó időbeli pálya elemzése. Az index egyes komponenseinek (8 van belőlük, s mindegyikben 8 elemi indikátort használnak) mérése már az 1990-es évek közepén megkezdődött, és folyamatos is maradt. (Az index három nagy komponensre tagolódik: a személyes, illetve a közösségi és az ökoszisztéma-erőforrásokra (*CIW, 2011*). A Stiglitz-jelentés hatására a francia nyelvű szakirodalomban a társadalmi versenyképesség öt összefüggését dolgozták ki: ezek az oktatás, a humán erőforrások, a szociális és egészségügyi rendszer, a munkavégzés feltételei, a társadalmi bizalom és a kooperáció (*Schuchmann, 2013*). A jólét tematika szakpolitikai megjelenése is említést érdemel, különösen a skandináv országokban, de a belga, illetve francia politikákban is (*Schuchmann, 2014.*).

A hazai jól-lét mérésének megalapozása

Az SSF-jelentés által meghonosított új adattartalmak közül az egészségre vonatkozó adatok kapcsán a 2008–2013. évre vonatkozó ECHI (Európai Közösség Egészségügyi Mutatói) lista egységes standardizált adatfelvételeit, definícióit és módszertanát vette át a hazai szakma. A HDI-ben már használt élethossz mellett tartalmazza a betegség nélküli állapotot (2006 óta), a teljes testi-lelki jólétre vonatkozó adatokat, a társadalmi életben való részvétel képességét is. Ez utóbbiak feltárására szociális, kulturális és gazdasági háttértényezőkkel való kapcsolatok vizsgálatát alkalmazták. Megjelent az egyes életkorokban várható élettartam, a halálozási ráták halálokonkénti bemutatása, az elkerülhető halálozások feltárása, de ugyanekkor a vélt egészségi mutató (*perceived health*) is bekerült a lekérdezett tényezők közé.

Az alapismerések Magyarországon éves felmérések révén 2004 óta állnak rendelkezésre, így már alkalmasak idősorok vizsgálatára is. (MEHM – Minimális Európai Egészség-modul). A 2005. évi EU-SILC felmérés, melyben a 2005–2006-os év népesedési és halálozási adatait elemezték, a magyar felmérésekben a VÉKA (Változó Életkörülmények Adatfelvétel) néven futott, alapvetően a nemzetközi adattartalomra építkezve. A vélt egészségmutatók nem helyettesítik, hanem kiegészítik az objektív egészségi mutatókat, hozzájárulnak az egészségproblémák, a betegségterhek, az egészségügyi szükségletek pontosabb megismeréséhez.

A hazai – az objektív, de különösen a szubjektív jól-lét területén, nemzeti és regionális szinten készült – felmérések közül több is külön említést érdemel: a Eurobarométer – Nemzeti jelentés, illetve az Eurofound 2007-ben végzett második EQLS-felmérés (Európai Életminőségi Vizsgálat) nemzeti adatai (*EQSL, 2010*); a Magatartástudományi Intézet által végzett *Hungarostudy* felmérések (1995, 2002, 2006); a Magyar Pszichofiziológiai és Egészséglélektani Társaság 2011-es kutatása Kopp Mária vezetésével (*Kopp, 2011*); a Gyermeksegély Egyesület és az UNICEF hazai szervezetének felmérése; valamint a Károli Gáspár Református Egyetem szervezésében készült országos felmérés, ami megyei szintre aggregálva mutatja be az ország „stressz-térképét” és „aggodalmaskodás-térképét” (*Nagy Stressz Teszt, 2013*).

Modellkísérlet a magyar objektív jól-lét mérésére

A jól-lét index mérésének a hazai szakirodalomban még nincs olyan típusú előzménye, mely nem a nemzeti, hanem alacsonyabb területi szintű különbségek kimutatását tűzné ki célul, különös-képpen a Stiglitz-jelentés ajánlásai alapján.²⁷ A jól-lét index meghatározásakor a mutató központi elemét azok az indikátorok jelentik, amelyek települési szinten könnyen előállíthatóak a Központi Statisztikai Hivatal rendszeres adatszolgáltatása révén (például népszámlálási adatok, Területi Statisztikai Adatok Rendszere – T-STAR). A változók másik („kiegészítő” vagy „eseti” jellegű) körét azok a mutatók jelentik, amelyek adatigényét csak célirányos adatfelvételek biztosíthatják.

A jól-lét dimenzióinak kialakításakor a Stiglitz-jelentés ajánlásai mellé kerültek a nemzetközi szakirodalom áttekintése alapján relevánsnak ítélt modellek dimenziói is.²⁸ Ezek a jövedelem, a foglalkoztatás, az oktatás, a képzettség, a környezeti jellemzők, a demokratikus értékek (részvétel), az egészségügyi helyzet, valamint a lakhatás, a közösségi, a társadalmi élet, a közbiztonság, valamint a szabadidő. Magyarország esetében speciális befolyással rendelkező dimenziók is bekerültek a modellbe, az alapvető közszolgáltatások lakóhelyen való elérhetősége, illetőleg a település / járás demográfiai fenntarthatósága.

Az egyes dimenziók értékeiből valamilyen „alkalmas” súlyválasztásával lehetséges aztán egyetlen komplex mutató előállítását. E tekintetben óriási jelentősége van a súly megválasztásának, hiszen ez egyfajta átváltási arányt is jelent az egyes jól-léti dimenziók közt (például mekkora többletjövedelem képes ellensúlyozni a nagyobb fokú bizonytalanságot?). A gyakorlatban sokszor nem alkalmaznak súlyrendszert, minden jól-léti dimenzióhoz azonos fontosságot tulajdonítanak. Amennyiben mégis súlyozásra kerül

sor, három módszer alkalmazása mondható elterjedtnek: a szakértői becslés és a statisztikai adatsűrítési módszer (főkomponens-analízis), illetve az érintettek véleménynyilvánításán alapuló súlyképzés (Decancq–Lugo, 2010). Jelen esetben olyan szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a kutatás során országos mintán sikerült feltárni a megkérdezettek véleményét az egyes jól-léti dimenziók fontosságáról. A korra, nemre, iskolai végzettségre és településtípusra reprezentatív adatfelvétel alapján elkészíthető egy súlyrendszer (1. táblázat), amely az érintettek véleményét tükrözi az egyes dimenziók relatív jelentőségéről.²⁹

1. táblázat: Az objektív jól-lét dimenziók súlyának változása eltérő modellekben

Jól-lét dimenziók	Alapmodell	Kérdőíves felmérés alapján	Szakértői vélemények alapján
dimenziósúlyok			
Foglalkoztatás (személyes aktivitás)	1	1,15	1,45
Egészségi állapot	1	1,15	1,05
Biztonságérzet	1	1,15	0,79
Jövedelmi helyzet	1	1,03	1,45
Lakhatás	1	1,03	1,05
Oktatás, képzés	1	0,92	1,05
Politikai aktivitás, részvétel	1	0,92	0,79
Környezet állapota, fenntarthatóság	1	0,92	0,79
Közfoglalkoztatásokhoz való hozzáférés	1	0,92	0,79
Demográfiai helyzet	1	0,80	0,79

Forrás: Decancq – Lugo (2010) alapján Koós Bálint számítása

²⁷ A munka során több ponton is komoly mértékű volt az adathiány. Ide sorolható a környezeti fenntarthatóság, a vagyoni helyzet, illetőleg a háztartás (család) alapú megközelítés. Országos, sőt több esetben régiós szinten elérhetőek a mutatók, adatok, ám alacsonyabb területi szinteken – így például település, kistérség, járás, agglomeráció vonatkozásában – nem állnak rendelkezésre megfelelő adatok.

²⁸ Ilyen referenciát jelentett a Canadian Index of Well-Being (CIW), a német Wachstum, Wohlstand, Lebensqualität (WWL), illetve az OECD Your Better Life Index (BLI).

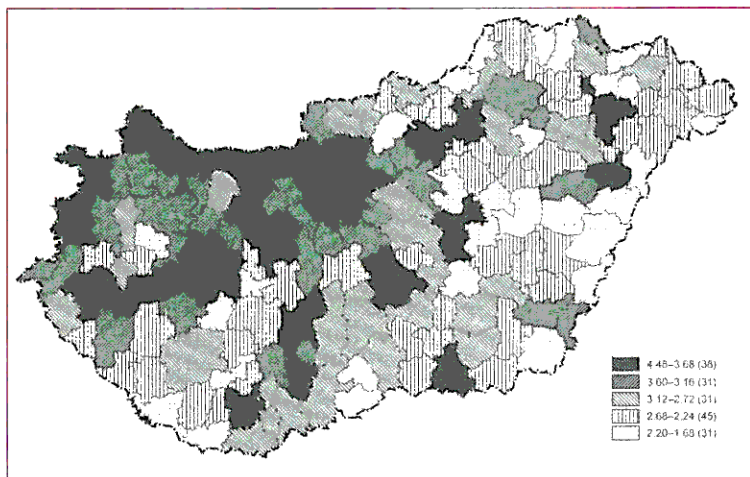
²⁹ A súly kialakításakor nem a számtani átlagértéket, hanem a medián értéket vettük figyelembe, mivel három dimenzió – oktatás, munka, biztonság – esetében a megítélés rendkívül heterogén volt. Az oktatás, mint jól-lét dimenzió például a nyugdíjas korúak számára kevésbé volt fontos, a tanulók és szülők számára azonban alapvető jelentőségűnek bizonyult. A magyar válaszadók a foglalkoztatást, az egészséget és a biztonságot sorolták a legfontosabbak közé, amelyet a jövedelem és a lakhatás dimenziója követett. Ezek a területek a súlyozatlan esethez képest felülsúlyozásra kerültek, a többi dimenzió ellenben kisebb súlyt kapott.

Az objektív jól-lét számítás hazai kísérlete járási szinten

A más forrásban részletesen leírt modellezési lépések (Nagy–Koós, 2014), a Stiglitz-modell dimenzióhoz igazodó, statisztikailag mért releváns mutatók kiválasztása, standardizálása után készült el több, a súlyozásban eltérést mutató modellszámítás a hazai jól-lét járásszintű különbségeinek bemutatására, 2011-es adatokra támaszkodva.³⁰

Az *alapmodell* (súlyozatlan) a más megközelítésű komplex fejlettségi mutatókkal operáló térszerkezeti vizsgálatokhoz viszonyítva nem hozott érdemi eltéréseket (3. és 4. ábra). A két, magasabb jól-lét indexű kategóriába sorolható járásek térben nagyon erősen tömbösödnek, s kirajzolják mind a főváros tágabb vonzásterét, melyet a szuburbanizációs folyamatok is erőteljesen érintettek, mind az észak-dunántúli, a gazdasági újrastrukturálódásban élenjáró térségeket. Ami némiképp eltér a korábbi számítások eredményétől, az a Balaton-part egyes, Veszprém és Somogy megyei járásainak érezhetően kedvezőtlenebb jól-lét mutatói (Tapolca, Fonyód, Marcali). A keleti országrészben a fejlettség alapú térszerkezethez viszonyítva magasabb a kedvezőbb jól-lét indexszel rendelkező já-

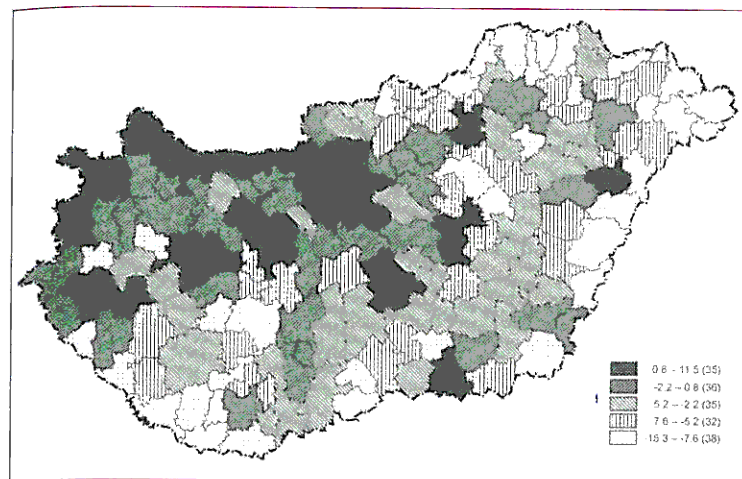
3. ábra: A járási szintű fejlettségmutató komplex értékei, 2012

Forrás: MKIK GVI 2014 adatai alapján Nagy Gábor átszerkesztése

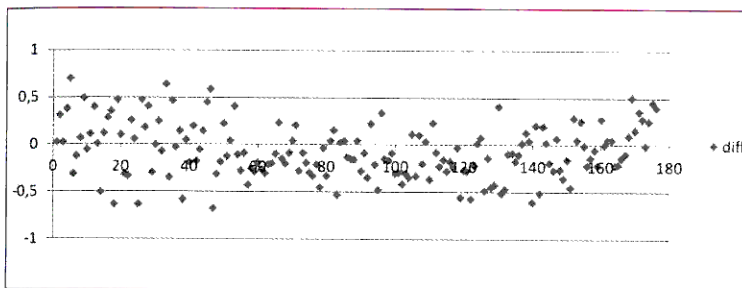
³⁰ Jelen részfejezet röviden elemzi a modellezés tanulságait, elsődlegesen arra koncentrálva, hogy az eltérő súlyozások mennyiben rajzolták át az ország térszerkezetét.

4. ábra: Az objektív jól-lét index értékei a magyar járásekban, az alapmodellben, azaz egységes dimenziósúlyok alkalmazása mellett, 2011-es adatok alapján

Forrás: Koós Bálint szerkesztése

5. ábra: Az objektív jól-lét indexek elmozdulása járási szinten a súlyozatlan és a kérdőíves felmérés adatai alapján súlyozott modell között (pont)

Forrás: Koós Bálint számítása, 2014

rások száma, ami nem korlátozódik kizárólag a megyeszékhelyekre (Tiszaújváros, Hajdúszoboszló, Gyula, Hódmezővásárhely, Jászberény, Gyöngyös, Hatvan). A skála másik végpontján – a leginkább jól-lét deficitesebb térségek esetében – a térségi tömbösödés szintén megjelenik, erősebben az északkeleti-keleti határtérségben, kisebb térségi kiterjedésben a Dél-Dunántúlon.

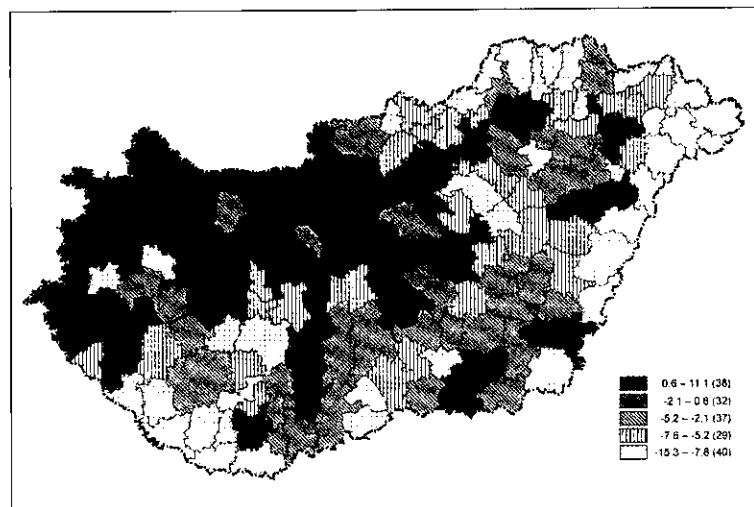
A kérdőíves eredmények alapján³¹ súlyozott modellszámítás érdemben alig változtatta meg az alapmodell által kirajzolt térszerkezetet.

³¹ Az 1600 főt vizsgáló, hátrányos helyzetű vidéki kistérségekben megvalósított felvételtől van szó.

Az egyes dimenziók felül-, illetve alulsúlyozása (1. táblázat, 5. ábra) alig egy tucat járás esetében eredményezett olyan mértékű változást a jól-lét indexben, ami elegendő volt kategóriaváltáshoz. A súlyozás a kedvező jól-lét mutatókkal bíró Észak-Dunántúlon egyértelműen javította a járások relatív helyzetét (Csorna, Sárvár, Bicske, Letenye). Míg a déli és keleti országrészben inkább rontotta (Pécsvár, Hajdúhadház, Tiszaújváros, Mátészalka, Makó), az egyetlen karcagi járást leszámítva, ahol pozitív elmozdulást generált (6. ábra). Sajátos, hogy Budapest esetében a súlyozás leértékelt a fővárosi jól-lét szintjét, ami eggyel alacsonyabb kategóriába való átsorolást vont maga után.

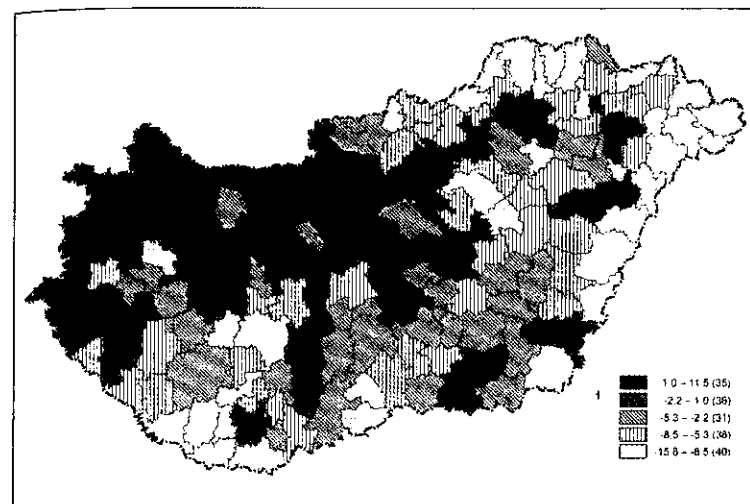
A szakértői véleményekre alapozott súlyozás hasonló nagyságrendű kategóriaváltást eredményezett (15 járás). Az Észak-Dunántúli esetben pozícióvesztés csak az enyingi járásban fordult elő, felfelé történő kategóriaugrásra viszont több példát is láttunk (Sárvár, Vasvár, Letenye). A déli országrészben az átsúlyozás Mohácsnál javított, ellenben Nagyatád járása esetében rontott a relatív helyzeten. A keleti megyékben kizárólag Csongrád megyében történt kategóriaváltást eredményező javulás (Kistelek, Makó), míg további öt megyében hét járás is az erősebb jól-lét deficitre utaló kategóriába került (Békés, Karcag, Hajdúhadház, Polgár, Mátészalka, Kazincbarcika, Sárospatak) (7. ábra).

6. ábra: Az objektív jól-lét mutató értékei járási szinten, 2011-es adatok alapján, a kérdőíves felmérés eredményei alapján számított súlyok alkalmazásával

Forrás: Koós Bálint szerkesztése

7. ábra: Az objektív jól-lét mutató értékei járási szinten, 2011-es adatok alapján, az angol deprivációs indexben alkalmazott szakértői súlyok alkalmazásával

Forrás: Decancq-Lugo (2010) alapján Koós Bálint szerkesztése

Összegzés

A fenti áttekintésből is érzékelhető, hogy nem létezik egyetlen globálisan elfogadott index, illetve nem létezik egyetlen egységes tartalmú index sem. Vannak egymással versengő mutatórendszerek, amelyek kialakítását az egyes államok sajátos igényei formálják. Több nemzetközi és több hazai kutatócsoport is próbálkozott hasonló tematikájú indexek kialakításával. Ebben a kutatásban a területi különbségeket kiemelten kezelő publikációk az igazán lényegesek (Németh-Vercse-Dövényi, 2014). Továbbá azok, amelyek nem a fejlett (angolszász vagy német példák) vagy a fejletlen országok (például UNDP Millenium Development Goals) fejlettségi sajátosságaira építenek, hanem a magyarhoz hasonló fejlettségi pályán mozgó, a volt szovjet blokkból induló országok indexeit használják. Ezek a mérési módok és vizsgálatok, valamint a jelen TÁMOP-kutatás eredményei alapján körvonalazódhat az a tudáskészlet is, amire támaszkodva mód nyílik az egyes jól-lét dimenziók területi szintű feltérképezésére is.

A nemzetközi jól-léti közpolitikák³²

Hervainé Szabó Gyöngyvér

Bevezetés

Ez a részfejezet a jól-léti közpolitikák kialakulását, fejlődését vizsgálja, azt hogy a jól-lét problematika hogyan jelenik meg a jelentősebb nemzetközi dokumentumokban, mi jellemző a nemzetközi városfejlesztést alakító programok jól-lét fejlesztéseket célzó programjaira, koncepcióira, amelyekre azért van szükség, mert a közösségi jól-lét nem jöhet létre jól-léti alapú tervezés és városfejlesztés nélkül.

A fenntartható város mint a városfejlesztés normatív modellje

A várospolitikai és -fejlesztési normatív modelljei Közép-Európában főként az Európa Tanács és az Európai Unió révén jelentek meg, főleg a partnervárosi programok keretében. Jelentős szerepet kaptak különböző globális normatív modellek, köztük a Soros Alapítvány Open Society programjai is. A jelzett programok a helyi demokrácia és az önkormányzatiság, a helyi civil társadalom fejlesztését szolgálták.

Az európai térségben az Európa Tanács (CLRAE) önkormányzati kongresszusa, az Európai Unió Parlamentje, Bizottsága, a Régiók Bizottsága, az ENSZ UN Habitat fóruma mint kormányközi szer-

³² A publikáció az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg. Készült a „Társadalmi konfliktusok – Társadalmi jól-lét és biztonság – Versenyképesség és társadalmi fejlődés” című, TÁMOP-4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0069 azonosító számú projekt keretében.

vezetek, a CEMR mint a 150 000 helyi önkormányzat nemzetközi szervezete, és más nemzetközi civil szervezetek, valamint a regionális tudományosság a legfontosabb napirendformáló tényezők.³³

A rendszerváltozás és Magyarország európai uniós csatlakozása jelentős változásokat hozott a városfejlesztési programokban és politikákban: a korábbi szocialista városfejlesztést az 1990-es évek globalizációs és a 2000-es évek európaizációs folyamatai befolyásolták, különböző nemzetközi fejlesztések, európai fejlesztési programok és támogatások közreműködésével zajlottak. Ezek a domináns szervezetek (ENSZ, UNECE, EU, USAID) a fenntartható város, illetve az 1992. évi Local Agenda 21 normatív alapelveihez kötődtek. A jelzett modellek még az 1990-es évek elején inkább innovációs szerepkört töltek be, a rendszerváltozás folyamatában még kevésbé hatottak. Alapvető eredmény volt a városfejlesztésben a stratégiai nézőpontok, valamint a városmenedzsment decentralizált rendszerének a kialakítása.

A kelet-közép-európai modernizáció eredményei és kudarcai

Az ENSZ Habitat 6. városjelentési tanulmánya a kelet-közép-európai városok fejlődését, az elmúlt húsz év reformjainak eredményességét vizsgálta (*UN Habitat Sustainable Cities Program, 2002–2007*). Az átmeneti politikák eredményességét elemezve megállapította, hogy a piaci erők nem oldják meg automatikusan a városi problémákat, a gyors reformok oltárán gyakran feláldozták a hosszú távú politikai célokat, a decentralizáció túl gyors volt, nem adott lehetőséget a kiegyenlítésre. Számos ország túlságosan centralizált irányítás maradt, a lakásállomány privatizálása túlzott volt, a területi és társadalmi egyenlőtlenségek megnöttek. A városi prosperitás eltérései migrációt, alacsony termékenységű mutatókat és demográfiai öregedést eredményeztek. A nem

³³ A városfejlesztésben érintett nemzetközi, kormányközi és civil szervezetek felsorolása az alábbi, 2001. évi francia elnökségi miniszteri dokumentumból jól látható: Proposal for a Multiannual Programme of Co-operation in Urban Policy within the European Union: Report by the Committee on Spatial Development (CSD).

megfelelő infrastrukturális hálózatok visszavetették a város- és regionális fejlesztést, és csupán kevés ország tudott felmutatni integrált nemzeti politikát.

Kelet-Közép-Európa esetében a következőket állapították meg: a társadalmi átalakulás többé-kevésbé lezajlott, az életszínvonal jelentősen, ám egyenlőtlenül javult, a magas munkanélküliség földrajzilag koncentrált térségei alakultak ki. A területi tervezés fejletlen jellege miatt a fővárosok és nagyvárosok fejlődése a közép- és kisvárosok rovására történt. Alacsony születésszám és demográfiai öregedés a jellemző. A lakásprivatizáció lehetetlenné tette a szociális lakásszolgáltatások kialakítását. A környezet állapota korántsem kielégítő. A fővárosok és másodszintű városok közötti rések növekedtek, a területi fejlődés egyenlőtlen a kooperáció hiánya miatt. A tervezés nem kellően integrált, a kormányzati, horizontális és vertikális szereplők közötti együttműködés hiányzik, a magánszektorral sem megfelelő a kapcsolat.

Az ENSZ-jelentés szerint sem az Unióban, sem pedig a nemzeti kormányok szintjén nem megfelelő a várospolitiká. S bár a dokumentum számára sem világos, hogy miként, milyen nemzetközi politikák által lehet megállítani a falusi és kisvárosi terek elnéptelenedését, a demográfiai idősödést, fő feladatnak a várospolitikai stratégiák megerősítését tartja, mégpedig a regionális, a nemzeti városi hierarchiák kialakítása, egységes, integrált, szektorközi politikák holisztikus modellje révén. A szóban forgó tanulmány ellentmondást lát (a helyhatóságok felkészületlensége mellett) a gyors decentralizáció és az erősödő, főként pénzügyi centralizáció között. Megállapítja a többszintű kormányzás realizálásának hiányát, annak nem megfelelő voltát, azt, hogy a helyhatóságok nem integráltak a kormányzat rendszerébe, tehát a jelentés szerint hatékonyabb decentralizációra, erősebb pénzügyi decentralizációra és eredményesebb többszintű kormányzásra van szükség (*Urban Habitat: The States of the European Cities in Transition, 2013*).

A jelentés az erőltetett lakásprivatizációt határozza meg a lakásköltségek drasztikus emelkedésének okaként, vagyis a lakosság jelentős része túlságosan szegény önálló lakásvagyon fenntartásához. Ezt megengedhető bérletekkel és szociális lakásállománnyal lenne lehetséges kezelni. A dokumentum a gazdasági válság erőteljes hatását is a magánszektorú állomány túlzott mértékének és a jelzálog-eladósodottság növekedésének, valamint a helyi deviza-

árfolyam radikális megváltozásának tulajdonította. A tanulmány fontos megállapítása, hogy a városi tér különböző fogalmai gyakran politikai indíttatásúak.

Összegezve az eddigieket, az ENSZ kelet-közép-európai városfejlődést elemző tanulmánya az átmeneti társadalomfejlesztési modell várospolitikai nézőpontját hiányolja, miközben számos jelentős megállapítást tesz a reálfolyamatokról is, azonban a városi jólét kérdéseire és modelljeire nem tér ki.

Az Európai Unió városfejlesztési politikája

Az európai városfejlesztés tapasztalatait elemző integratív városfejlesztési modellek közül a „Lille 2000” városi akció célkitűzéseit kell kiemelni. Az anyag szerint a várospolitika új nézőpontjaira van szükség, mind nemzeti, mind pedig uniós szinten, illetve az állampolgári részvétel javítására, a társadalmi és etnikai szegregáció elleni akciókra, integrált és kiegyensúlyozott városfejlesztésre, a köz- és magánszféra együttműködésére, a jó gyakorlatok elterjesztésére, a hálózatépítésre, a modern technológiák elterjesztésére, a városi térségek további kutatására (*Lille 2000: The Lille Action Programme, 2004*).

A különböző akciótervek háttérelmzéseiben hangsúlyosak a Peter Hall által 1992-ben megfogalmazott városfejlődést átalakító trendek, úgymint a kontinentális kereskedelmi blokkok, a kelet-közép-európai átalakulás, az információs gazdaság és technológia, a közlekedési technológiák változása, a városi promóciós tevékenység és a városok versenye, a demográfiai és szociális változások trendjei.

Az ezredfordulót megelőző viták során az a meggyőződés alakult ki, hogy a keleti bővítés a városfejlesztés fókuszát keletre viszi az Európai Unión belül, az európai közlekedési fejlesztés kettős hatással bír, másrészt a nemzeti politikák sokfélesége alapvetően meghatározó az uniós politika szempontjából is.

Az ezredfordulót követően az ESDP (European Spatial Development Perspective) programokban kiemelt szerepet kapott a policentrikus városfejlesztés elképzelése, annak ellenére, hogy a vitákban egyértelművé vált, hogy a modell nem alkalmazható minden térségben, a modell ugyanis az üzleti befektetők döntéseitől teszi függővé a fejlesztést, s ezzel azt koncentrálja. Dominanciája esetén a városok közötti verseny regionális, nemzeti és transznacionális szinten is felerősödik, és nem lesz alkalmas a munkanélküliség és a

szociális kirekesztés kezelésére. A várospolitikák tehát a befektetés-vonzó, a külföldi működő tőkét támogató programok csapdájába kerülnek. Az ezzel szemben álló, kiegyensúlyozott versenyképességi városfejlesztési modellek azért kerültek háttérbe, mert a várospolitikák nemzeti hatáskörbe tartoztak, ahol az Európai Unió csupán erőltet beavatkozásokra volt képes.

A 2005-ben elfogadott új kohéziós politika a városok versenyképességére, az innovációra, a befektetővonzó képességre, a leromlott városnegyedek felújítására, egy kiegyensúlyozottabb, de policentrikus fejlesztésre helyezte a hangsúlyt. Az Európai Unió várospolitikáját a 2007. évi State of European Cities Report alapozta meg. A 2007–2013 közötti európai kohéziós politika városi dimenziójában nem találtunk a jól-létre vonatkozó utalásokat. A többi politika elemei között a jól-lét mint foglalkoztatás, társadalmi kohézió és fenntartható fejlődés jelent meg (*European Commission Interservice Group on Urban Development, 2010*). A 2007–13 között kiemelt 50 projekt között a jól-léti téma egyetlen egyben sem szerepelt (*Urban Development in the EU, 2013*).

Az EU 2007–2013. évi programjainak elemzésében jelentős különbség mutatkozott a városfejlesztési célokra szánt források felhasználásában: a verseny régiók 50%-ában városi programokra költötték a forrásokat, a konvergencia-régiókban ez az arány csupán 35% volt. Az új tagállamokban a versenyképes régiókban nem voltak városi programok, és a konvergencia-régiókban mindössze 10% volt a városfejlesztési programok aránya, a többit az ágazati politikák vitték el (*Commission of EC, DG Regional Policy, 2008*). Az Európai Unió 12 országában mind szakmai, mind finanszírozási szinten az ágazati (infrastruktúra, hulladékkezelés), az egyoldalú fizikai rehabilitációk (városközpont-felújítás, barnamezős beruházás) domináltak az integrált nézőpontok helyett. A 2007–2013. évi szabályozás megfelelő teret adott a városi szint bevonásának a tervezésbe, azonban a legtöbb helyen a nemzetállami tervezés a helyi közösség képviselőit kihagyta.

A városfejlesztés különösen a spanyol-belga elnökség időszakában vált ismételten kiemelt fontosságúvá (2010–2011). A Toledói Nyilatkozat az integrált városi regeneráció fontosságát, modelljeit és módszereit hangsúlyozta, és kialakította a fenntartható városfejlesztés referenciális keretét, mint módszert. 2011-ig próbálták ki, mintegy 50 város esetében (*Urban Intergroup at the European Parliament: Working Paper on Urban Development, 2011*). A magyar elnökség

időszakában is megfogalmazódott a kiegyensúlyozottabb területi fejlesztés igénye, a továbbra is hangsúlyos policentrikus fejlesztés mellett a közép- és kisvárosok fejlesztése is célként fogalmazódott meg. A magyar elnökség alatt még hangsúlyosabbá vált az integrált tervezés követelménye.

A városfejlődést erőteljesen befolyásolta az Unió egységespiac-politikája és az ahhoz kapcsolódó programozás. A várospolitikai, miután nemzeti hatáskörben maradt, nem tudott erőteljesebb programokat finanszírozni a gazdaságfejlesztés prioritásai mellett. Ugyanakkor az Európai Unió mintegy két évtizedes politikájából jól látható, hogy e politika a területi politika és a kohéziós politika forrásaiban jelentős szerepet tölt be.

Az Európai Unió területén a 2004-es időszaktól kezdődően nem csupán a 15-ök, hanem a 12-k városfejlesztési törekvései (illetve azok nem léte és hiánya) is eltérő fejlődést mutatnak. A 2007–13 közötti időszakra az Európai Unió politikáiban és útmutatásaiban a decentralizált, integrált tervezés törekvései rajzolódtak ki, ezek azonban a 2004 előtt csatlakozott tagállamok konvergencia-régióban is csak kevésbé, az új tagállamokban pedig még kevésbé érvényesültek. Ez annak ellenére történt így, hogy már a tervezéskor látszott, hogy az új tagállamok a szakpolitikákra és egydimenziós térrekonstrukciókra kívánják költeni a források jelentős részét. Az Európai Unió egészében a neoliberális területi politika (illetve a policentrikus fejlesztési modell) érvényesült, ami rendkívül hátrányosan érintette az új tagállamok városfejlődését, rendkívüli módon megnövelte a területi egyenlőtlenségeket.

Az Unió politikája tehát nem volt képes a városfejlesztés európai mintáit és modelljeit közvetíteni az összes érintett térségbe, az új tagállamokba, az unió eszközei nem bizonyultak elegendőnek új nemzeti várospolitikai modellek kialakításához. Amennyiben összevetjük ezeket az eredményeket az ENSZ Habitat jelentéssel, akkor megállapíthatjuk, hogy annak megállapításai jóval mélyebbek, kimutatják a rendszerváltozás politikáiban a hibás lépéseket és azok következményeit, főként azt, hogy a városfejlesztés eredményessége nemcsak a megfelelő tervezési gyakorlattól függ.

A városfejlesztés jól-léti nézőpontjai

Az Európa Tanács és az ENSZ dokumentumai

Az Európa Tanács, mint a legrégebbi európai kormányközi szervezet, 1992-ben megújította Városi Chartáját (*European Council: European Urban Charter, 1992*), amely a következő jól-léti jogokat tartalmazza: a személyes kiteljesedés, továbbá, hogy a városi életkörülmények tegyék lehetővé a személyes jól-lét elérését, az egyén társadalmi, kulturális, morális és lelki fejlődését, a biztonságot, a lakáshoz való jogot, a kulturális tevékenységeket, a sportolást. Az is kiderül, hogy a városi polgárnak joga van a helyi politikai életbe bekapcsolódni, képviselőt választani szabadon és demokratikusan.

Az Európa Tanács által elfogadott dokumentumok jól tükrözik, hogy az átfogó városfejlesztési modellek (tanuló város, fenntartható város, élhető város), gyakran egymást átfedő nézőpontokra épülnek. Gyakran az üzleti modellekkel is keverednek, például a Smart Cities, Green Cities (Intelligens Városok, Zöld Városok) programokkal. A dokumentum foglalkozik a szegénységgel, de korántsem helyezkedik a városi szegénység megszüntetésének az álláspontjára.

Az ENSZ szerepe kiemelkedő a fenntartható fejlődés és a fenntartható városfejlesztés víziójának kialakításában, a különböző modellek és politikák elterjesztésében. Az ENSZ 2012–2013. évi, városfejlődéssel kapcsolatos jelentése a növekedési és fejlesztési politikák extrém kiegyensúlyozatlanságát, kudarcait, a városokat pedig mint a hatalom és a tiltakozás tereit, a pozitív változások ígéreteit említi. Az ENSZ-jelentés (*UN Habitat: State of the World's Cities, 2012, 2013*) a „jól működő város” fogalmát 5 célkitűzésben határozta meg. Eszerint a jól működő város képes; 1) a produktív gazdasági növekedésre, 2) a jövedelem és a foglalkoztatás generálására, 3) kedvező életszínvonalbeli standardok elérésére, 4) a szükséges infrastruktúra, illetve 5) a szociális szolgáltatások biztosítására, a szegénység és az egyenlőtlenségek minimalizálására.

Az anyagból az is nyilvánvaló, hogy a jól működő város alapelveiből kiindulva olyan integratív fejlesztésre van szükség, amely a közjavak optimális előállítását, a helyhez tartozás érzetét, a városok biztonságát, a területek gazdasági értékét is adja. Ennek érdekében újra kell gondolni a tervezés normatív és szervezeti kereteit, továbbá alkalmassá kell tenni az üzleti, felsőoktatási-akadémiai,

a civil, a szakszervezeti, a szakmai szervezeti, a politikai pártok kapacitását az új típusú tervezésre (*UN Habitat, State of the World's Cities, 2012*).

Az ENSZ-jelentés alkalmazta az ENSZ boldogságindex mintájára a Városi Prosperitás Indexet (CPI, vagyis a City Prosperity Index). Ennek alapján készültek el az index mérési szempontjai is, mégpedig a produktivitási index, az infrastruktúra-index, az életminőség-index, a kiegyenlítettésségindex és a környezeti index. Az eddigi összes jól-léti indexet összevetve megállapíthatjuk, hogy az ENSZ CPI-modellje az egyedüli, amely kitér a fragmentált társadalmak problémáira és a társadalmi igazságosságra (*UN Habitat, State of the World's Cities, 2012, 2013; Prosperity of Cities, 2012*).

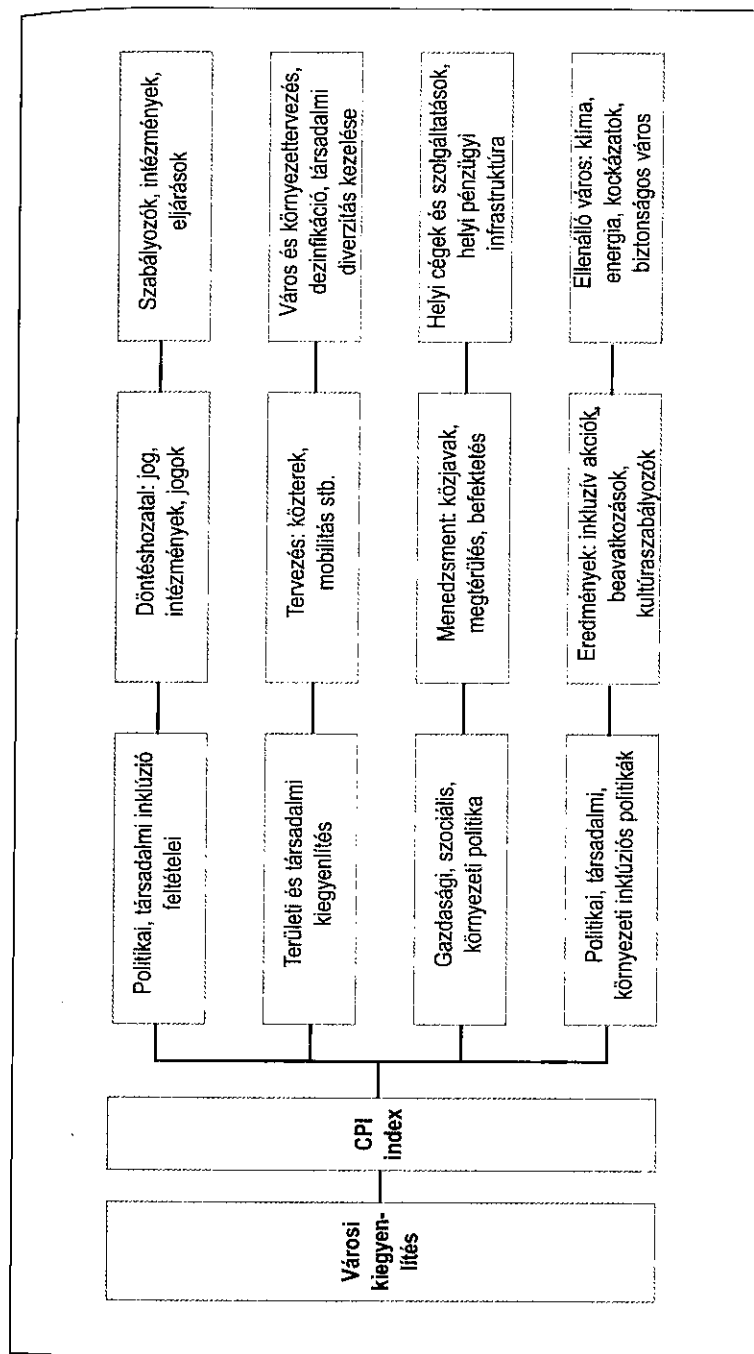
Az UN Habitat által szervezett 2014. évi világfórum azt állapította meg, hogy a városi egyenlőtlenségek radikálisan felerősödtek a gazdasági válság és a globalizáció hatására, ezért a városfejlesztés központi kérdésévé a kiegyenlítés vált.³⁴ A dokumentum utal a 2010–2011. évi társadalmi mozgalmakra és városi zendülésekre is, és jelzi, hogy egyes szakértők (*Stiglitz, J., Krugman, P.*) a 2008. évi válságot követően figyelmeztettek a várható kedvezőtlen hatásokra.

A dokumentum először utal arra, hogy szakítani kell a washingtoni konszenzusból fakadó neoliberais fejlesztési modellekkel, mivel az egyenlőtlenség a fejlődés gátjává, a globális kockázatok első számú tényezőjévé vált.

Az ENSZ 2015 utáni fejlesztési céljaiban a kiegyenlítés központi szerepet kap. A „Cities for Life”, vagyis az „Életközpontú Városok” programja a fenntartható, minőségi életstílus, a harmonikus és kiegyenlített városok, a jó élet koncepcióját alkotja meg, amelyeknek a várostervezésben is jelentkezniük kell.

³⁴ Az ENSZ 1–2. világfórumai az urbanizáció jelenségével, a 2006. évi harmadik fórum (Vancouver) a fenntartható urbanizáció, az inkluzív város és várostervezés kérdéseivel, a 2008. évi negyedik nanjingi fórum a városi deprivációval, a társadalmi harmóniával, a 2010. évi riói a kiegyenlítés nézőpontjaival, a városhoz való jog kérdésével, annak alapelveivel, megvalósításának akadályaival, az inkluzív városkonceptió révén a városi megosztottság áthidalásának kérdéseivel foglalkozott. A 2012. évi nápolyi fórumon a kiegyenlítés és fejlődés, a disztributív politikák, a kormányzatok szerepe a jólét elosztásában, a kiegyenlítő fejlesztés témáit vitatta meg. Mindez, összekapcsolva a Río+20 konferenciával, szaklást jelent a korábbi politikákkal, és a 2015 utáni fejlesztési programok kritikus tényezőjévé tette a kiegyenlítést.

8. ábra: A városi kiegyenlített fejlődés koncepciója, politikái, akciói és témái

Forrás: a World Urban Forum 7. modellje. Fordította Hervainé Szabó Gyöngyvér

Az ENSZ Urban Habitat programja összegyűjtötte azokat a modelleket, amelyek a XXI. századi városfejlesztés komplex célkitűzéseit szolgálhatják. A program ajánlásokat is tett a nemzeti várospolitikák számára, ezek a következők: 1) meg kell határozni a társadalmilag és gazdaságilag kiegyenlített és környezetbarát nemzeti és városi fejlesztési prioritásokat, 2) el kell készíteni a regionális fejlesztési terveket, a nemzeti városrendszer fejlesztésének útmutatóit, 3) össze kell hangolni a nemzeti és alsóbb szintű kormányzatok tevékenységét, 4) koordinálni szükséges az állami (a közösségi) és a magánbefektetéseket (*Urban Equity in Development: Cities for Life*, 2014).

Az ENSZ új városmodellje a Virágzó Város Indexhez kötődik és kapcsolódik, amely nem csupán az életminőséget jelenti (ami relatív, civilizációs és gazdasági fejlettséghez kapcsolódó értékekhez kötött), mert bevezeti az úgynevezett „városi kiegyenlítettégi indexet” is. Ezzel a prosperáló város kritériumába bekerült az igazságos város, a városhoz való jog, ami eddig csak a globális szociális platformokhoz kapcsolódó követelés volt.

A fentiek alapján összegezve megállapítható, hogy az ENSZ normatív szabályozó tevékenységében nem távolodott el a korábban megfogalmazott városfejlesztési céloktól és politikáktól, jóllehet azok nem voltak képesek a neoliberais fejlesztéspolitikák társadalompolitikai hatását megakadályozni, a városok társadalmi egyenlőtlensége nem mérséklődött.

A városfejlesztés társadalmi alapjai

Whittingham szerint az egészség- és jól-lét központú városfejlesztés kialakítása nem kerülhető meg. Ezért a döntéshozóknak figyelemmel kell lenniük a társadalmi kohézió, a bizalom megteremtésére, a lakókörnyezet minőségének javítására, az ökológiai adottságok fejlesztésére, az egészséges városprogramozásra is (*Whittingham*, 2014). Az egészségesváros-modell az Egészségügyi Világszervezet programjaiban jelenik meg. A megvalósításhoz azonban új kutatási irányokra, közte úgynevezett közösségi, részvételi akciókutatásokra is szükség van (*Tsouros–Draper*, 1993). A mai városkutatások egyik problémája, hogy a hátrányos helyzetűek nem képesek befolyásolni a kutatási pályázatok témakiírásait, a társadalomtudományi kutatások konzervatívak és karrierorientáltak. Az Európai Unió 2014–2020 közötti programozása az egészség és

a társadalmi jól-lét témaköreit is beemeli a városfejlesztés céljai közé, többek között azzal is, hogy az egészséget komplex társadalmi jelenségként értelmezi.

Az unió fejlesztési politikája, a különböző keretprogramok 1997-től kapcsolják össze a társadalomról való tudást a fejlesztési politikával. Ez főként az FP 6 2003–2007 közötti céljaiban kapott figyelmet, bár ekkor a tudás növelésének a céljai helyett a társadalmi problémák megoldása, új témák kutatása kapott nagyobb hangsúlyokat. A 2007–2013 közötti időszakban kiemelt szerepet kapott a „Beyond Industry” („Az iparon túl”), a társadalmi haladás és jól-lét mérésének kutatása az EU FP7 programjaiban.³⁵

A jól-léti politikák megvalósítása a nemzetállamok és az unió szintjén egyaránt közpolitikai akciókat is kívánt, ahogy a jól-léti mérési rendszerek bevezetése is. Egyértelművé vált, hogy az Európai Unió lisszaboni céljai és a különböző országokban élő lakossági célok nem kompatibilisek. A jól-léti mérések kialakulásával egy időben megfogalmazódott az igény a jól-léti közpolitikák és a szakpolitikai célok összehangolására, azok nemzeti és lokális integrációjával.

Figyelmet érdemel az Európai Unió Health 2020 program, amely az egészség és jól-lét témaköreit a Horizont 2020 kutatási programokba, illetve a kohéziós, a városi és a regionális politikákba integrálta. Az új közegészségügyi modell célja a lakosság preventív ellátása és új egészségügyi szolgáltatások, fejlesztések megvalósítása.

A Bizottság 2014-ben is elemezte a 2014–2020 közötti programozás tapasztalatait. A „The Role of Cities in the Cohesion Policy 2014–2020” („A városok szerepe a kohéziós politikában 2014–2020”) című dokumentum a városokat partnereknek tekinti, a nemzeti együttműködés részeként értékeli őket. A tagállamok szintjén azonban nem történt meg a városok szerepeinek a növelése a 2014–20-as időszakban. Akadtak országok, amelyek ugyan lehetővé tették a részvételt a programozásban és ehhez némi pénzügyi forrást is biztosítottak (például Magyarország), a régi tagállamok és új tagállamok között is különbség van ebben: az előbbiek inkább törekedtek a városok bevonására, utóbbiak nem is tűzték ki

³⁵ A téma kutatása az alábbi kutatási projektek támogatásával vett erőteljes forrást: In-Stream, POINT, PASSO, E-FRAME, BRAINPOOL, FUPOL, ESS DACE, EPSILON- KEI, INDI-LINK, EURO_URHIS 2, IANUS, MULTILINKS stb. Forrás: http://cordis.europa.eu/fp7/home_en.html (2014.12.27.)

célul. A városok partnerségi szintű, stratégiai bevonásának az egyik akadálya, hogy az Európai Bizottság igazgatóságai között nem egységes a városi programok és a városi szint kezelése (s ez igaz a tagállamokra is). A Bizottság szerint az európai uniós tervezés nem szakított a liberális tervezési modellekkel.

A városfejlesztés üzleti, normatív és jól-léti modelljei

A nemzetközi kitekintés eredményei alapján a városfejlesztési közpolitika normatív modellje a következő jellemzőkkel írható le: valamely várospolitikai kívánatos cél, elképzelés, eljárás megfogalmazódik a szakértők, nemzeti és városi szintű politikai vezetők, nemzetközi tudásközösségek szintjén; nemzetközi konferenciákon tisztulnak az elképzelések, standard formájában megjelenő leírást kapnak. (A standard lehet minimális, ideális, optimális [kiválósági szint] jellegű.) A standard, amennyiben nemzetközi szervezet szintjén elfogadást nyer, akkor ajánlás (alapelvek), charta (követelmény), vagy uniós szabályozás formájában, nemzeti adaptációban (parlamenti elfogadás esetén törvény, kormányrendelet vagy ajánlás formájában) érvényre jut. Amennyiben a standard közpolitikai szintre emelkedik, fejlesztési program is kapcsolódhat hozzá. A fejlesztési támogatás megítélése a standard érvényesítéséhez köthető. Ezek a normatív modellek a felülről lefelé történő fejlesztés gyakorlatát erősítik.

A policentrikus fejlesztés a gazdaságközpontú fejlesztés üzleti decentralizációs modellje, amelyben a városfejlesztés a városok versenyére épül, a küzdelem fő célja a működő befektetések vonzása. A városok közötti verseny számos mutatóban, így például Simon Anhalt városmárka-rangsoraiban is megjelenik.

A városfejlesztési politika jól-léti közpolitikai modellje ezzel szemben olyan közösségi nézőpont, ami 1) a helyi társadalomra vonatkozó szerteágazó és részletes adatokat intelligens információkká alakítja, amivel képessé teszi a városfejlesztés szereplőit eredményes stratégiák kialakítására, amely 2) a fejlesztés folyamataiban a lakosság elégedettségére és szükségleteire figyel, 3) ahol a városlakók szabadsága, jó élete kiemelten lényeges.

E nézőpontokat a Rio+20 konferencia egészséges és fenntartható városokat érintő indikátorrendszere is mutatja. Az egészséges

város mutatói között a társadalmi kiegyenlítetttség, a fenntarthatóság környezeti és fejlesztési dimenziói egyaránt szerepelnek, például a szegregátumok biztonságos, ellenálló, a klímaváltozásokra adaptált átalakítása oly módon, hogy tiszta energiák és alapvető infrastruktúrák biztosítottak legyenek; hogy a városi levegő minősége feleljen meg a WHO levegőminőségi követelményeinek; a közlekedés biztonságos, egyben fenntartható és hatékony legyen, a városi erőszak pedig minimális. A városok irányításában a város-tervezés, a levegő és víz minősége, az egészségügyi kockázatok, a szolgáltatások elérhetősége, a zöld terek, a városi élelmiszerpiacok, a személyszállítás, a köztisztaság a mutatók része kell, hogy legyen (*Health Indicators of Sustainable Cities in the Context of the Rio+20 UN Conference on Sustainable Development, 2012*).

A jól működő város koncepciójában a jó működés feltétele az innovatív víziók és a jó kormányzás, a megfelelő jogrend, a szabályozás és az intézmények, a megújult tervezés és a megfelelő politika, a fenntartható növekedés és jól-lét hajtóerőinek megteremtése. Ehhez kell a megfelelő decentralizáció és intézmények, részvételi várostervezés és menedzsment, olyan rendszerek kialakítása, amelyek egyenlő lehetőségeket teremtenek a civil társadalom részvételére. A választott képviselők érdemben való bevonása, az alapvető szolgáltatásokhoz, közlekedéshez való megfelelő hozzáférés, jól szervezett üzleti környezet és vállalkozói kultúra képezik a legfőbb standardokat.

A fenntartható paradigma városfejlesztési modelljében a tervezésbe a lakossági csoportok viselkedése is bekapcsolható, ami a funkcionális és racionális döntéshozatal mellett a kognitív döntéshozatali szempontokat is beemeli (*Crooks–Patel–Wise, 2014*). Az adaptálódásra képes város koncepciója a fenntarthatóság nézőpontjából kiindulva az alkalmazott társadalomtudományok koncepciójának szükségességét is megfogalmazza (*Plessis, 2009*).

Összegzés

A fentiek alapján látható, hogy az európai városfejlesztés keveri a normatív és az üzleti modelleket, de megjelennek benne a jól-lét központú tervezés elemei is. A tapasztalatok ezzel együtt azt mutatják, hogy sem a korábbi, sem a mostani tervezési időszakban nem sikerült lényeges váltást elérni abban, hogy a tervezés érdemben elmozduljon a közösségi jól-léti típusú tervezés felé. Az Európai Unió politikája nem volt képes a városfejlesztés európai mintáit és modelljeit a jól-léti koncepciók irányába fejleszteni, bár számos kapcsolódó dokumentum látott napvilágot. Az eszközei sem voltak elegendők arra, hogy új nemzeti, integratív, jól-lét alapú várospolitikai modelleket alakítson ki.³⁶

³⁶ A hazai városfejlesztés vizsgálata ugyan meghaladja ennek a könyvnek a feladatait, de annyit érdemes megjegyezni, hogy a ma létező városfejlesztési gyakorlatban erőteljesebbek az üzleti, mint a közösségi tervezési modellek. Az okok többértékűek, de a szereplők érdektelensége, a kooperáció hiánya, a nem megfelelő statisztikai adatszolgáltatás, a helyi társadalomról való minőségi tudás hiánya komoly szerepet játszanak a kialakult gyakorlatban.

A jól-lét alapú társadalmi versenyképességi modell elméleti összefüggései³⁷

N. Kovács Tímea

A versenyképesség diskurzusai³⁸

A társadalmi-gazdasági folyamatok mögöttes mechanizmusainak törvényszerűségeit megérteni akaró közgazdászok, tudományos szakemberek, de a politikusok számára is fontos választ találni arra a kérdésre, hogy mitől sikeresebb, termelékenyebb az egyik vállalat a másiknál, vagy mitől működőképesebb az egyik nemzetgazdaság a másiknál, illetve hogy mitől fejlődik az egyik, és mitől stagnál a másik régió?

A versenyképesség fogalma az 1970-es évektől kezdve nyer egyre nagyobb népszerűséget (Magyarországon csak az 1980-as évek elején jelenik meg az első, versenyképességet elemző munka (*Botos, 1982; vö. Jankó, 2013, 7.*). Az 1990-es években már élénk tudományos és politikai érdeklődés is mutatkozik a versenyképesség fogalma iránt, amit jól jeleznek az ebben az időszakban zajló viták, főképp az USA-ban, illetve az OECD bizottságaiban (*Krugman, 1994;*

³⁷ A publikáció az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg. Készült a „Társadalmi konfliktusok – Társadalmi jól-lét és biztonság – Versenyképesség és társadalmi fejlődés” című, TÁMOP-4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0069 azonosító számú projekt keretében.

³⁸ A tanulmány írása során nagyban támaszkodtunk az alprojekt keretében előzetesen elkészített résztanulmányokra, szakirodalmi összefoglalókra. Köszönet illeti Baráth Gabriellát a hazai és az angol nyelvű szakirodalom, Schuchmann Júliát a francia nyelvű szakirodalom összefoglalásért, valamint Jankó Juditot, aki a hazai versenyképesség fogalmának a magyar közpolitikában és szociálpolitikában való megjelenéséről készített áttekintést (*Baráth, 2013a, 2013b; Schuchmann, 2013; Jankó, 2013*). Ezen kívül köszönet Halász Leventének a közreműködésért az itt olvasható tanulmány korábbi, hosszabb változatának megírásában.

Porter, 1998; idézi Farkas–Lengyel, 2001). Ennek nyomán jön létre egyfajta egységes versenyképesség-fogalom, amely megjelenik az Egyesült Államokon kívül az Európai Unió gazdaságpolitikai stratégiáiban is.

Ma már nemcsak a közgazdasági elemzésekben, hanem a társadalmi és gazdasági élet széles területein használják, az Európai Unió egyik stratégiai „kulcsfogalmává” vált,³⁹ jöllehet a versenyképesség még mindig az egyik legtöbb szakmai vitát kiváltó fogalom, ennek következtében a versenyképességgel foglalkozó szakirodalom igen jelentős (Schuchmann, 2013, 4). Régóta része a politikai retorikának is: ez utóbbit illusztrálja az a sajátosan német politikai „kampányüzenet”, amely az ország imázsa mintegy természetes részének tekinti a versenyképességet. A „Standort Deutschland” kifejezés Németországot mint gazdasági tevékenységek kiemelkedő színhelyét jelöli meg és reklámozza szüntelenül, kihangsúlyozva, hogy Németország a gazdasági vállalkozások, befektetések szempontjából jó vagy rossz telephelytényezőkkal rendelkezik, vagy az adott tevékenység szempontjából a többi országhoz képest jobb vagy rosszabb feltételekkel bír (Müller-Kornmeier, 2000; van Suntum, 2006; Wittenstein, 2010; N. Kovács, 2013, 1.). A 2012-es svájci IMD World Competitiveness Center (WCC) által végzett felmérésben Németország az egyetlen olyan európai uniós ország, amely – kilencedikként – bekerült az első tíz helyezett közé.⁴⁰ A vizsgált 329 indikátor között szerepelt az exportorientált ipar, a magasan képzett munkaerő, a politikai stabilitás és a magas színvonalú infrastruktúra.

Franciaországban a francia gazdaság versenyképességének javítása, valamint a társadalmi fejlődés és jól-lét biztosítása az utóbbi években kiemelt fontosságú stratégiai céljá vált. Ezt jelzi az is, hogy 2008-ban Nicolas Sarkozy francia elnök felkérte Joseph Stiglitz Nobel-díjas közgazdászt, hogy vizsgálja meg a gazdasági

teljesítmény és a társadalmi haladás közötti kapcsolatot, valamint dolgozza ki a társadalmi jól-lét új indikátorrendszerét (Stiglitz, 2009). Négy évvel később az új köztársasági elnök, Francois Hollande kérésére készült el az úgynevezett Gallois-jelentés, amely kiemelten a francia ipar versenyképességének növelését, és ezen keresztül a foglalkoztatottság növelését célozta meg (Schuchmann, 2013, 3.).

A versenyképesség fogalma alapvetően a közgazdaságtudomány „hatáskörébe” tartozik, és elsődlegesen azt jelenti, hogy a vállalatok a számukra releváns nemzeti, illetve nemzetközi piacokon nyereséggel értékesítik termékeiket, szolgáltatásaikat (Kozma, 1995; Baráth, 2013a, 6.). A piaci résztvevők tehát versengenek a vevőkért, az erőforrásokért, a piaci részesedésért, a haszonért. A versenyképességet a közgazdaságtudomány különböző színtereken vizsgálja. Kicsit leegyszerűsítve ezt a meglehetősen összetett terepet, azt mondhatjuk, hogy léteznek mikroökonómiai megközelítések, amelyek a vállalatok versenyképességére irányulnak, ezeket tekinthetjük a versenyképesség-diskurzus történeti értelemben vett magvának, s mind a mai napig releváns vizsgálati szintnek. Vannak továbbá makroökonómiai megközelítések, amelyek nemzeti, nemzetek közötti, illetve ma már globális versenyképességről beszélnek. Kijelenthető, hogy ez a két vizsgálati szint domináns módon van jelen a különböző kutatásokban, közte a Chikán Attila által létrehozott Versenyképességi Kutató Központ mikro- és makroszintű versenyképességi kutatásaiban, de más kutatók munkáiban is (Chikán, 1995; Czákó, 2000; Chikán–Czákó, 2002; Palánkai, 1999; Botos, 2000; Éltető, 2003; Fleischer, 2003; Baráth, 2013a, 5–7.; Jankó, 2013, 7.). Egy további irányt jelentenek a mezoökonómiai vagy mezoszintű megközelítések, amelyek a gazdaság makro- és mikroszintje közti interakciók vizsgálatára helyezik a hangsúlyt, és a két szint között elhelyezkedő társulások, érdekképviseletek, régiók, városok, regionális gazdasági rendszerek összefüggésében alkalmazzák a versenyképesség fogalmát.⁴¹ Magyar viszonylatban Lengyel Imre munkáit kell említeni ennek kapcsán (például Lengyel, 2003), de a nemzetközi szakirodalomban is az utóbbi években növekedett meg az e megközelítés iránti tudományos érdeklődés, s leginkább a területi, regionális ver-

³⁹ Ha beírjuk a Google keresőbe a versenyképesség, vagyis franciául „competitivité” szót, összesen 126 millió találatot ad ki, míg ha a fenntartható fejlődés szót vagyis „développement durable” szót nézzük, 115 millió találatot találunk. A német google.de a „Wettbewerbsfähigkeit” kifejezésre 3 710 000, míg a google.hu a „versenyképességre” mindössze 360 000 találatot ad meg (N. Kovács, 2013, 1.; Schuchmann, 2013, 4).

⁴⁰ <http://www.spiegel.de/wirtschaft/soziales/studie-zu-wettbewerbsfaehigkeit-deutschland-weltweit-auf-platz-neun-a-836155.html> (2013.05.10.) (Vö. N. Kovács, 2013, 1.)

⁴¹ A mezoökonómia fogalmát a német közgazdász, Hans-Rudolf Peters hozta létre az 1970-es években (N. Kovács, 2013, 2.).

senyképességgel kapcsolódik össze. (Mindenképpen kiemelhető itt a német SWF koncepció, amely Eßer, Hillebrand, Messner, Meyer-Stammer nevéhez fűződik.⁴²)

Míg a hagyományos, inkább gazdasági irányultságú megközelítések a versenyképességet a termelékenységssel, vagyis a gazdaság jövedelemtermelő képességének fokozásával kötik össze (Botos, 1982; Török, 1996; Bofinger, 1995; Dollar–Wolff, 1993; Hughes, 1993; Gries–Hentschel, 1994), addig a technológia vagy a tudás, illetve az innováció szerepét hangsúlyozó elméletek (Schumacher, 1995; Straubhaar, 1994; N. Kovács, 2013) már társadalmi szempontokat, tényezőket is jeleznek. Az utóbbi típusú elméleteket szokás a versenyképesség dinamikus elméleteinek is nevezni, hiszen a versenyképességet nem állapotnak, hanem időben változónak, fejleszthetőnek tartják, s éppen ezért juttatnak oly nagy szerepet az innováció, illetve az alkalmazkodóképesség kategóriáinak (Chikán, 2006; Szentes, 2012; Trabold, 1995). 2006-ban az OECD versenyképesség-definíciójában már megfogalmazódik a versenyképesség társadalmi szempontú megközelítése és a fenntarthatóság kérdése is: „a vállalkozások, az ipari ágazatok, a régiók, nemzetek, vagy akár nemzetek feletti szövetségek képessége arra, hogy fenntartható módon termeljen jövedelmet, úgy, hogy közben növeli a foglalkoztatás szintjét és új munkahelyeket teremtsen, a jövedelmi és életszínvonal pedig nem romlik” (OECD, 2006; idézi Schuchmann, 2013, 9.).

A versenyképesség európai megközelítéseiben, így a német és a francia szakirodalomban egyaránt megjelenik az a kérdés, miképpen lehet „egyensúlyozni” a gazdasági versenyképesség, illetve a társadalmi békére, kohézióra vonatkozó eszméink között? Világos, hogy a gazdasági versenyképesség gyakorta szül térbeni-társadalmi egyenlőtlenségeket, azaz társadalmi konfliktusokat (Van Hamme–

⁴² A versenyképesség rendszerszerű elméletét (Systemische Wettbewerbsfähigkeit, SWF) Klaus Eßer, Wolfgang Hillebrand, Dirk Messner és Jörg Meyer-Stammer alkották meg a Német Fejlesztéspolitikai Intézetben (Deutscher Institut für Entwicklungspolitik, DIE). A koncepció az 1990-as években jött létre, alapvetően a kelet-ázsiai országok dinamikus iparosodási folyamatának, illetve a latin-amerikai országok akadozó felzárkózásának elemzésére, arra törekedve, hogy elemezzék azokat a faktorokat, amelyek a különböző nemzetgazdaságok versenyképességét elősegíthetik. A szerzők a mezoszint hatékony működésében látják a versenyképesség egyik kulcsát. A fontos társadalmi csoportok, intézmények, szervezetek között működő kommunikációnak mint versenyképesség-faktornak a kiemelése magyar viszonylatban is megfontolandó szempont lehet. (A koncepció részletes leírását lásd N. Kovács, 2013, 9–14).

Van Crieckingen, 2012; Cornilleau, 2006; lásd Schuchmann, 2013, 9–10). Mi a fontosabb tehát? Egy adott nemzetgazdaság akár globális értelemben vett versenyképessége, vagy a társadalmi jól-lét, amely nemcsak bizonyos régiókra vagy társadalmi rétegekre korlátozódik? Mitől lesz nemcsak a gazdaság, de maga a társadalom is versenyképes? El lehet egyáltalán választani ezt a kettőt egymástól? Ezek a megfontolások értelemszerűen túlmutatnak a közgazdasági diskurzusokon, és inkább szociológiai, politológiai, kultúrakutatási megközelítéseket igényelnek. Ez a felismerés teszi szükségessé az úgynevezett komplex versenyképességi megközelítéseket, amelyek nagyobb hangsúlyt fektetnek a társadalmi szempontokra, fokozottan elemezve a térbeni-területi sajátosságokat, a lokális viszonyokat, a helyi közösségeket, kultúrát.

Az eddigieket összegezve egyértelműen leszögezhető tehát, hogy a versenyképességgel kapcsolatos diskurzusban az elmúlt harminc-negyven év alatt számottevő jelentésmódosulások következtek be. Ezek a változások nemcsak a versenyképesség hatókörének kiterjesztését (vállalatoktól a globális piacokig) foglalják magukban, hanem a fogalom tartalmának bővülését is. A gazdaságról a társadalomra átkerülő hangsúlyok nyomán a versenyképesség fogalma (s kutatása) egyre inkább kötődni kezd kisebb, áttekinthetőbb lokális közösségekhez, csoportokhoz, térségekhez. Ez nemcsak a fogalom földrajzi értelemben vett „térbeliesítését” jelenti, hanem annak felismerését is, hogy a helyek szimbolikus, kulturális javak együttese. Ha a lokális versenyképességet akarjuk vizsgálni, akkor ezeket a szimbolikus javakat (értékeket, normákat, identitáselemeket, közösségi mechanizmusokat, beállítódásokat) is vizsgálnunk kell. A társadalmi felé bekövetkező hangsúlyeltolódást ezzel összefüggésben jól tükrözi az is, hogy a versenyképességgel kapcsolatos szakmai és politikai vitákban egyre fokozottabb szerepet kap egy másik fogalom: a jól-lét.

A versenyképesség megközelítésének egy új lehetősége: a Stiglitz-jelentés

A gazdasági teljesítőképesség növekedése kontra társadalmi fejlődés és jól-lét körüli szakmai vitákban egyfajta paradigmaváltást jelentett a Stiglitz-jelentés, amely a versenyképesség új modelljére törekedve, annak társadalmi vonatkozásaira helyezi a hangsúlyt,

miközben számadatokkal bizonyítja, hogy a GDP növekedése és a társadalmi jól-lét közötti összefüggés nem automatikus. A Stiglitz-jelentést követően jelentősen megnőtt a száma azon publikációknak, amelyek a versenyképesség megvalósulása kapcsán a társadalmi szempontokra helyezik a hangsúlyt, és a társadalmi jól-lét növekedésében, illetve a társadalmi kohézió elérésében látják a fő célt (Schuchmann, 2013, 11.).

Tudjuk, hogy a Stiglitz-jelentés létrejöttét a kapitalista gazdaságok válsága és az egyre szaporodó és egyre inkább a nyílt erőszak formáját öltő társadalmi konfliktusok inspirálták. Ennek a körülménynek köszönhető az a szemléletváltás, amely a társadalom állapota, az emberek mindennapi életkörülményei, a számukra elérhető lehetőségek felé fordulásban ragadható meg. Ez a dokumentum arra figyelmeztet, hogy a versenyképesség fölött ne a nemzetközi szervezetek mondják ki a végső ítéletet, hanem maguk az emberek, akik konkrét társadalmakban élnek, s akik a mindennapjaik során egyáltalán nem érzékelik, hogy javultak volna megélhetési lehetőségeik, miközben az egyes társadalmak stratégiáit kidolgozó politikusokat, szakembereket félrevezetik a lesimított statisztikai adatok.

A versenyképesség korábbi felfogása elválaszthatatlan volt a gazdaságtól, a gazdasági fejlődéssel kapcsolatos gondolkodást pedig viszonylag hosszú ideje a haszon maximalizálásának és a költségek minimalizálásának elve dominálja, s nem a társadalmi és ökológiai érzékenység. A Stiglitz-jelentés hozadéka ezen a ponton kristályosodik ki, mivel a gazdasági versenyképességet megfosztja mindenhatóságától, és a társadalmi jól-lét mögé helyezi. Ez persze nem azt jelenti, hogy ne számítana a gazdaság működésben tartása, a nemzetgazdaságoknak azonban nem öncélúan kell „dübörögniük”, ezek csupán eszközei annak, hogy az emberek minél szélesebb csoportjai emberhez méltó életet élhessenek. A társadalmi jól-lét koncepciója arra kíváncsi, hogy mitől élnek az emberek jobban, és mitől gondolják ők maguk is, hogy jobban élnek? Ennek a szemléletnek persze komoly módszertani tanulságai is kellene, hogy legyenek, hiszen nagyobb jelentőséget tulajdonít a konkrét emberi hétköznapi tapasztalatoknak, mint azt a korábbi versenyképesség-elméletek tették. Az emberek hétköznapi tapasztalatait pedig nem lehet kizárólag kvantitatív módszerekkel érdemben értelmezni.

A Stiglitz-jelentés egészen más idődimenziókkal dolgozik, mint a korábbi versenyképesség-elméletek. Az elméletek jelentős része a

fejlődést a múlthoz viszonyítja, és alapvetően a jelent tartja szem előtt. A Stiglitz-jelentés arra hívja fel a figyelmet, hogy ez rövidtávú, szűk látókörű értelmezése a fejlődésnek, hiszen a jelenben elért fejlődési szint annyiban értékes, amennyiben azt a jövő számára, azaz tartósan biztosítani lehet. A fenntartható fejlődés eszméje a generációk egymás iránti elkötelezettségére (is) épít. A jelentés olyannyira fontosnak tartja ezt az aspektust, hogy arra inti a társadalmi fejlődést mérőket, vegyék számba, mit tudunk majd átadni az általunk felhalmozott javakból. Ökológiai érzékenység és társadalmi érzékenység kapcsolódik itt egybe, a javak időbeni és térbeli elosztásának nagyobb igazságossága.

A Stiglitz-jelentés szemlélete a korábbi versenyképesség-elméletekhez képest a következőkben lép előre. 1) Elsődlegesen nem a nemzetgazdaságok, hanem a háztartások szintjén gondolkodik. 2) A termelés helyett a jövedelem, a fogyasztás és a vagyon hármasa általa meghatározott életszínvonalat, illetve ennek az életszínvonalnak a fenntarthatóságát helyezi előtérbe. (Nem az tehát az igazi kérdés, hogy a családok ma hogyan élnek, hanem hogy ma és holnap hogyan fognak élni. Mekkora terheik, mekkora tartalékaik vannak, mekkora erőfeszítéseket kell tenniük a fennmaradásért? S kiterjesztve ugyanez vonatkozik a társadalmak egészére.) 3) A munkaidő-szabadidő ipari kapitalizmusban kialakított kettőse helyett általában gondolkodik időgazdálkodásban és tevékenységekben. Ez a szemlélet azért is előrelépést jelent, mert ezen az úton járva a „munkánélküli” emberek társadalmi kirekesztettségén, a munkával kapcsolatos társadalmi beállítódásokon is lehetne változtatni. A „munkaidőnek”, „munkahelynek” napjainkban már számos jelentéstartalma létezik, tehát ezek a kategóriák maguk is felülvizsgálandók. Ráadásul az életminőség szempontjából egyre fontosabb lesz, hogy az emberek szabadabban gazdálkodhassanak az idejükkel. A nyugati társadalmakban felértékelődött az idő, amit az ember úgymond „magára fordít(hat)”. Az egyes kultúrák ugyanakkor jelentősen másmilyen időszemléletekkel bírnak. 4) Nem (vagy nem kizárólag) az „átlagháztartások”, az „átlagemberek” érdekesek a számára. Ezek statisztikai konstrukciók, a valós élethez kevés közük van. Mivel nem az átlag mond valamit a jól-létről, hanem a szélsőségek, az egyenlőtlenségek, a jövedelmi és egyéb szakadékok mélysége (ezek generálják ugyanis a társadalmi konfliktusokat – állítja a jelentés). 5) Az egyenlőtlenségeket minden társadalmi dimenzióban (oktatás, egészség, politikai részvétel), ráadásul nem

is elkülönülten, hanem kapcsolataikban is vizsgálándónak tekinti. Külön kiemeli a migráció nyomán létrejövő új egyenlőtlenségeket, amelyek egy nagyon sajátos európai problémaként vannak jelen. 6) Az életminőség-területek közti kapcsolódásokra is hangsúlyt helyez, mivel a lényeg nemcsak ott van, hogy jól határozzuk meg a dimenziókat, és azokat megfelelő tartalommal töltjük meg, hanem hogy kimutatható legyen, hogy adott társadalmi csoportok esetén ezek milyen „láncolatokba” rendeződnek. 7) Az életminőség alapvető szinonimájának a szabadságot, a lehetőségeket, a választások szabadságát tekinti (és nem a pénzt): az értékesnek tartott élet választásának lehetőségét, az étellel való megelégedettséget. Ezek a szempontok egyszerre személyesek és kultúrafüggőek ahhoz, hogy az objektív mérésekkel operáló versenyképesség-elméletekben helyet kaphattak volna, holott például a migrációval kapcsolatos kutatások gyakorta utalnak rá, hogy az emberek a „jó élet” reményében indulnak útnak. A „jó élet” pedig nem csupaszítható le az anyagi jólétre.

A Stiglitz-jelentés nem bízik kizárólag a kemény adatokban. A kemény adatok nem mondanak semmit az életértékelésről, a beállítódásokról, a személyes tapasztalatokról, a kulturális attitűdökről, holott társadalmi-kulturális énünket, cselekedeteinket ezek befolyásolják. A puha módszerek hatékonyabbak, ha ezeket az „illékony tárgyakat” akarjuk megragadni. Fenntarthatósági index kidolgozására sarkall, azaz a jól-lét problematikát egyszerre tekinti sajátosan adott társadalomba és kultúrába ágyazottnak, másrészt univerzálisnak, minden emberre egyaránt vonatkozó kihívásnak. A környezeti szempontok, de az erőforrásokban, a szabadságban, a jól-létben való részesedés egyenlőbbé tételének megfogalmazása ezt igazolja.

A versenyképesség társadalmi megközelítései

A versenyképesség hagyományos, elsősorban a gazdasággal, a termelékenységgel, az egyes nemzetek külkereskedelmi hatékonyságával foglalkozó elméleteivel szemben a társadalmi megközelítések különböző mértékben ugyan, de figyelembe veszik a versenyképesség gazdasági és társadalmi kontextusát is. A projekt szempontjából a legérdekesebbek azok a megközelítések, amelyek nem a gazdasági fejlődést kötik bizonyos társadalmi aspektusokhoz, hanem a gazdaságot a társadalom egyik részrendszerének tekintik,

és érdeklődésük a társadalmi mechanizmusokra irányul, azaz a társadalom versenyképességét sok szempontból meghatározóbbnak tekintik a gazdasági termelékenységnél. Ez a szemlélet határozta meg az ezt a kötetet megalapozó TÁMOP-projekt győztes pályázatát és az egész kutatást is.

A következőkből kiderül, hogy melyek azok a dimenziók, amelyek mentén ezek az elméletek a gazdaságot megpróbálják a társadalomba beágyazni, illetve a gazdaság működésének hatékonyságát nemcsak „színtiszta” ökonómiai törvényszerűségekkal magyarázzák, hanem megpróbálják megérteni az adott közösségek szociológiai dinamikáját is.

1) A már nem tisztán gazdasági ihletettségű versenyképesség-modellek által használt egyik leggyakoribb társadalmi dimenzió a tudás fogalma. Leginkább a munkaerő kapcsán fogalmazódik meg, és a szakképzettség, a magasán kvalifikált munkavállalók kívánalma formájában ölt testet. A tudás azonban megjelenik úgyis, mint egy olyan eszközkészlet, amit az egyes nemzetgazdaságok kínálnak a vállalataik számára. A „felhalmozott tudás továbbfejlesztésének a képessége, az új követelmények felismerése, és az adaptációs hajlam” (Leader 2000; Baráth 2013a, 8.) – ez jól utal egyes közösségeknek a tudással kapcsolatos viszonyára, de nyilván igen nehezen tehető objektíven mérhetővé. Ennek ellenére kijelenthető, hogy nincsen olyan versenyképesség-elmélet, amelyben ez a kategória ne szerepelne valamilyen formában. Az elméletek jelentős része megelégszik azzal, hogy a gazdasági húzóágazatok szempontjából jelentős tudás elengedhetetlen voltára utaljon, így a szűkebb versenyképesség-felfogásokban elsősorban műszaki tudásról, csúcstechnológiákról, műszaki-technikai-infokommunikációs innovációról és technológiáról mint versenyképesség-faktorról esik szó. Ezek a megközelítések leginkább a felsőfokú oktatásra, illetve a kutatás és fejlesztés dimenziókra összpontosítanak, s az ezekre vonatkozó adatokkal (kutatóhelyek, szabadalmak, licencek) operálnak. A komplexebb megközelítésekben viszont már megjelenik az egyes társadalmi csoportok közötti tudásbeli különbségek szempontja és ennek hatása a társadalmi versenyképességre. Ennek kapcsán szokásosan vizsgálják az oktatás rendszerét, az oktatási lehetőségekhez való hozzájutást, adott területek oktatási kínálatát, annak a munkaerőpiaccal való összehangoltságát. Ezt egészíti ki az iskolai végzettség, munkahely és jövedelem hármasának, kapcsolatrendszerének vizsgálatával.

2) Az oktatás, az iskolai végzettség dimenziójának a vizsgálata szorosan kapcsolódik a gyakorta humán erőforrások vagy humán tőke összefoglaló néven megjelenített, elsősorban a munkához kötődő társadalmi dimenzióhoz. A versenyképesség-elméletekben alapvetően a munkaerőpiacra koncentráva jelenik meg ez az aspektus. Összetett mezőről van szó, amely magában foglalhatja a foglalkoztatás, a munkanélküliség vizsgálatát éppúgy, mint a munkaügyi intézményrendszert, a munkakörülményeket, vagy a munkaadók, vállalatok társadalmi szerepvállalását. Megfigyelhető, hogy a különböző versenyképesség-megközelítésekben eltérő „tartalmakkal” töltődik fel ez a kategória, nagyon is tükrözve az adott ország sajátos viszonyait. Míg a komoly ipari hagyományokkal rendelkező országokban, így Angliában vizsgálati szempontként jelenik meg, hogy az ipari struktúrának mennyire felel meg a munkaerő (Webster–Muller, 2000), addig a poszt szocialista országokban, így hazánkban is a legális-illegális foglalkoztatás szemügyre vétele, illetve a fiatal munkavállalók elvándorlása legalább ennyire elengedhetetlennek látszik.

3) Rendszeresen megjelenik társadalmi dimenzióként az egyes megközelítésekben a politikai, jogi, gazdasági keretfeltételek rendszere. Porter szemszögéből ez még „csupán” az üzleti környezet, aminek különböző minősége versenyelőnyöket generálhat az egyes vállalatok számára. A társadalmi megközelítésekben viszont nemcsak a gazdasági szféra szempontjából jól működő állam a lényeges, amely olyan gazdasági, tervezési és fejlesztési politikákat képvisel, amelyek kedvezőek a befektetők vagy a vállalkozások számára. Az állam szerepköre – főképpen az európai megközelítésekben – kiterjed a társadalmi igazságosság, a béke megteremtésére, és gyakorta éppen a gazdasági versenyképesség nyomán kiéleződő társadalmi egyenlőtlenségek és konfliktushelyzetek kezelésére is. Tehát egy igen fontos és összetett dimenzióval állunk szemben, amelyet gyakorta kisebb „elemekre” bontva vizsgálnak. Ilyen elemek a jogbiztonság, a politikai stabilitás, a demokratikus jogok megléte, a vállalkozásokat támogató gazdaságpolitika, a közszféra működése. Találtunk olyan versenyképesség-elméleteket is, amelyek a kormányzás kategóriát használják. Ez a kifejezés kiválóan alkalmas arra, hogy az igazgatás különböző színtereire egyaránt alkalmazható legyen, a kormányoktól az önkormányzatokig, az országoktól a régiók vagy városok kontextusáig. A hangsúly ennek kapcsán elsősorban a demokratikus menedzsmenten, a kor-

mányzati szolgáltatások, intézmények hatékony működésén, a közszféra és a civil szféra közti kapcsolódásokon van.

4) Az elméletek jelentős része kiemelten foglalkozik a szociális, vagyis a társadalmi dimenzióval (Szirmai, 2009). Az persze, hogy mely elemek kerülnek ide, rugalmasan változik. Vizsgálható a lakosság egészségügyi helyzetétől kezdve a szociális-egészségügyi rendszer felépítéséig, igazságosságáig sok minden. Az egészség, az egészséges életkörülményekhez való jog azonban alapvető, globális viszonylatban is kiemelkedően fontos faktora a társadalmi versenyképességnek. A jól-lét alapú modellekben is előkelő helyet foglal el az egészség. Az úgynevezett boldogságindexekben, vagy az étellel való elégedettséget mérő, inkább szubjektív elemzésekből kiderül, hogy az emberek alapvetően első helyre sorolják az egészséget, lényegesen fontosabbnak tartják, mint az anyagi körülményeket. A társadalmi egyenlőtlenségekkel párhuzamba állítva és kiegészítve olyan kvalitatív mérésekkel, amelyek a lakosoknak az egészséggel, betegséggel kapcsolatos beállítódásait, attitűdjeit, vagy az egészségügyi szolgáltatásokkal való elégedettségét elemzik, sokkal komplexebb képet alkotunk erről a tényezőről.

5) Az egészségügyi helyzet mint versenyképesség-faktor szoros kapcsolatban áll a (természeti és az épített) környezettel. Ennek minősége alapvetően befolyásolja hétköznapijainkat. A környezet – bár ez első pillantásra ellentmondásosnak tűnik – társadalmi dimenzióknak tekinthető, hiszen jól érzékelhető, hogy az egyes társadalmak, de generációk koncepciói is eltérő környezeti viszonyulások és stratégiákat teremtettek. A modern ipari társadalmakat, s így a versenyképesség-elméleteket is sokáig uralta az elképzelés, miszerint a természet a gazdasági fejlődés „kiszolgálója”, egyfajta nyersanyagbázis. Az ezzel a szemlélettel együtt járó környezetszennyezés mértéke már megkérdőjelezte ezt a viszonyulást, és életre hívta a fenntarthatóság jelszavát. A társadalmi versenyképesség elméleteiben, különösen a jól-lét alapú megközelítésekben már evidencia az ökológiai dimenziók bevonása. A különbség a mért indikátorok között figyelhető meg csupán – az egyes országok számára ugyanis nyilvánvalóan más területeken figyelhetőek meg a környezetvédelmi problémák. A Stiglitz-jelentés globális értelemben alkalmazható indikátorok kidolgozására hívja fel a figyelmet.

6) Több olyan versenyképesség-elméletet találtunk, amelyekben meghatározó szerepet játszik a mobilitás, az elérhetőség, a külön-

böző kommunikációs technológiák. A legmodernebb kommunikációs eszközök széles társadalmi csoportokban való elterjedtsége, ezen eszközök intenzív használata sokak számára biztosítja annak lehetőségét, hogy részt vegyenek a ma már globális léptékű információáramlásban. Ezen változások alapján mindenképpen lehet beszélni egy virtuális mobilitásról, a tudáshoz és az információhoz való hozzájutás olyan új útvonalairól, amelyek nem kötődnek a hagyományos iskolai oktatás rendszeréhez. A mobiltelefonok, számítógépek mennyiségének mutatói, vagy az internet-hozzáférések adatai jó kiindulópontot jelentenek az elterjedés feltérképezéséhez, s ezek a mutatók gyakorta szerepelnek is a felmérésekben. Érdeemes lenne azonban ezeken a statisztikai adatokon túlmenően azt is vizsgálni, hogy mely társadalmi csoportok milyen intenzíven és mire használják ezeket a technológiákat. A kommunikációelméleti kutatások szerint éles különbségek léteznek az egyes csoportok között, s ezek többnyire erősítik a már létező társadalmi különbségeket.

7) A mobilitás dimenzióba sorolandó a munkaerő-piac rugalmassága, alkalmazkodóképessége, a munkaerő vagy általában a lakosság helyváltoztatási hajlandósága. Vannak olyan versenyképesség-elméletek, amelyek kifejezetten a mobilitás jegyében születtek (Wong, 2002), s igen fontos tényezőnek tartják a városok, a központok jó elérhetőségét, a magas minőségű infrastruktúrát, a tömegközlekedés működőképességét, kihasználtságát. A közlekedési kiadások, az ingázási indexek, az utazással eltöltött órák, a tömegközlekedést használók száma olyan adatok, amelyek körvonalazzák a lakosság napi mozgását. Az otthon és a munkahely közti mozgások, az emberek számára reálisan elérhető közlekedési eszközök és lehetőségek, illetve az utazáshoz kapcsolódó szolgáltatások elemzésével idehaza is hozzá lehetne járulni az egyes régiók, de társadalmi csoportok közti különbségek értelmezéséhez is. Ezt mindenképpen ki lehetne egészíteni a migráció jelenségének bevonásával, illetve azokkal a vizsgálatokkal, amelyek a lakóhely- és/vagy munkahely-változtatási hajlandósággal kapcsolatos társadalmi, kulturális attitűdökre irányulnának. Mennyire mobil a magyar társadalom? Mely csoportjai azok és miért? Melyek nem és miért nem?

8) A versenyképesség komplex megközelítései között találhatóak olyan kísérletek (Kitson–Martin–Tylor, 2004; Baráth, 2013b), amelyek egyetlen fogalom segítségével ragadják meg a versenyképessé-

séget meghatározó dimenziókat. Ilyen átfogó fogalom a tőke, melynek egyes típusai (termelő, humán, tudás- és kreatív, infrastrukturális stb.) különálló dimenziókként is értelmezhetők. Ez a koncepció több szempontból is figyelemreméltó. Egyrészt a tőke fogalma kiváló összhangban van a versenyképesség-diskurzus gazdasági gyökereivel, a kapitalista gazdaság fogalmával. Másrészt a gazdaság szféráján túlra történő kiterjesztése mellett is egyértelműen kifejezésre juttatja, hogy a versenyképessé tétel az eladhatóvá tételt jelenti, még akkor is, ha régiókról vagy városokról beszélünk. Külön kiemelnénk azonban a társadalmi tőke fogalmát, amely más elméletekben önállóan is szerepet kap. E kategória segítségével leírható egyrészt az egyes egyéneket körülvevő társadalmi és személyes kapcsolatok hálójának és e háló „értékessége”, akár gazdasági tőkévé alakíthatósága. E tekintetben komoly különbségek figyelhetők meg társadalmak, de társadalmi csoportok tekintetében is. Másrészt intézményi összefüggésben is alkalmazható, az egyéneket, csoportokat támogató, körbevevő intézmények sűrűségének, hatékony működésének, illetve a köztük lévő kooperációs készségnek, az állampolgárok ezen intézményekkel kapcsolatos bizalmának vagy épp bizalmatlanságának a megragadására. Ez azt mutatja, hogy bizonyos struktúrák, intézmények kiépítése önmagában nem elég – ha azok rossz színvonalon működnek, ha általános bizalmatlanság veszi őket körbe, ha rosszul kommunikálnak, vagy ha az adott társadalomnak vagy egyes csoportoknak rosszak a (múltbéli) tapasztalatai a közintézményekkel kapcsolatban, akkor a társadalom tagjai „megkerülik” azokat, és nem jönnek létre hatékony hálózatok.

9) A társadalmi kohézió mint egy újabb, nehezen mérhető dimenzió a társadalom összetartozását, egységes érdekérvényesítését, a közös célok megfogalmazását és e közös célok megvalósítása érdekében tett közös lépéseket, közös felelősségvállalást fejezi ki, társadalmi és térbeli csoportok szintjein. A társadalmi kohézió alapja a konszenzus, egy „közös vízió”, amely megköveteli a társadalom tagjaitól, hogy hajlandóak legyenek egymással együttműködni, kompromisszumokat kötni, de magában foglalja a különböző konfliktusok intézményi kezelésének a képességét, a konfliktuskezelési kultúrát is.

10) Helyi erőforrások vagy kulturális tőke címszót kapott a komplex megközelítésekben az a társadalmi dimenzió, amely a lokális identitások, helyi tradíciók, kulturális javak összetett hal-

mazát foglalja magában. A legújabb versenyképesség-elméletekben, így például a régiók vagy városok versenyképességét leíró újabb megközelítésekben fokozott szerepet kapnak azok a „javak”, amelyek nem „nyersanyagok”, vagy „termelési tényezők” a hagyományos értelemben, mégis, ma már vitathatatlan a gazdasági jelentőségük. Egy város arculata, imázsja éppúgy erőforrás tud lenni, mint a magasan képzett munkaerő. Egy lokális hagyomány éppúgy eladható, mint bármely más termék. Helyi erőforrás a lokális tudások rendszere, a lokális közösségek stratégiái, az egyedi, más-hoz nem hasonlítható identitások is. Ennek a dimenzióknak az elemzése a magyar versenyképesség-kutatásokban még nem képviselteti magát megfelelő módon.

11) A komplex megközelítésekben, különösen a jól-lét alapú modellekben a versenyképesség fokmérője a gazdaság teljesítőképessége mellett az állampolgárok életszínvonala, életkörülményei, életminősége, amelynek vannak a jövedelmet mérő elemei is. Gyakorta e dimenzióban jelenítik meg a lakáshoz jutási lehetőségek skáláját, a lakóhelyi körülményeket, a házak átlagos árait, de ide tartozhat a várható élettartam, a szabadidő mennyisége, eltöltési lehetőségei vagy a biztonság szempontjai. Az életminőség mérésének standardizálása komoly dilemmákat hordoz, hiszen országról-országra más mércék érvényesülnek. A kérdés tehát az, hogy a nyugati, jóléti társadalmak kapcsán megfogalmazott szempontok, illetve elvárások, koncepciók mennyire vihetők át más társadalmi-kulturális kontextusokba? A versenyképesség-elméletek egyik nehézsége, hogy összehasonlításokba, rangsorokba futnak ki, holott nem feltétlenül evidens, hogy a különböző kultúrákhoz tartozó emberek ugyanazt az értékrangsort állítanak fel világszerte, azaz hogy az életminőség mindenütt ugyanazt jelentené. Ha pedig más kulturális jelentések kapcsolódnak a „jó élethez”, akkor ezek mennyiben feleltethetők meg egymásnak? Ez a szempont a Stiglitz-jelentés kapcsán is felvetődik.

12) A különböző versenyképesség-elméletek között főként a Stiglitz-jelentést követően jelennek meg a társadalmi egyenlőtlenségeket megfogalmazó megközelítések. Ezek az új szempontok kitérnek a jövedelemegyenlőtlenségek mellett az oktatásban, a társadalmi részvételben egyaránt megjelenő egyenlőtlenségekre, továbbá az etnikai, a nemi, a kulturális, a vallási hovatartozásból fakadó különbözőségekre, a kirekesztésre, a kirekesztést kezelő társadalompolitikák jelenlétére vagy azok hiányára. Ez azt is

mutatja, hogy a társadalmi különbségek iránti érzékenység még a környezeti szempontoknál is később integrálódik a versenyképességi elméletekbe.

Összegzés

Az alábbi táblázat összegzi a társadalmi versenyképesség szakirodalmi dimenzióit és a Stiglitz-jelentés által megfogalmazott szempontokat, ezzel is segítve a korábbi és a legújabb megközelítés közötti összehasonlítást lehetőségét.

2. táblázat: A társadalmi versenyképesség és a Stiglitz-jelentés dimenzióinak összefoglalása

Tudás / oktatás	Oktatás
Humán erőforrások / humán tőke / munka	Egyéni tevékenységek, így a munka
Gazdasági, jogi, politikai keretfeltételek, kormányzás	Politikai képviselet, kormányzás
Szociális viszonyok, egészség	Egészség
Környezet (jelen)	Környezet (jelen és jövőbeli állapotok)
Mobilitás – kapcsolódás	
Társadalmi tőke	Társadalmi és személyes kapcsolatok
Társadalmi kohézió	
Helyi erőforrások – kulturális tőke	
Életkörülmények	Anyagi életszínvonal
Egyenlőtlenségek	
	Gazdasági és fizikai jellegű bizonytalanság

Forrás: Saját szerkesztés

II. FEJEZET
TÉRBELI EGYENLŐTLENSÉGEK
ÉS JÓL-LÉT PROBLÉMÁK

Az európai urbanizációs szakaszok társadalmi jól-lét problémái: a területi elvű kezelés társadalmi hatásai⁴³

Szirmai Viktória

Bevezetés⁴⁴

A XXI. század a város évszázada. A világ népességének 54%-a városi terekben él, és ez az arány fokozatosan növekszik. Az előrejelzések szerint 2050-re a világ népességének 66%-a városlakó lesz. A mai Európában a népesség 73%-a városokban él (*United Nations, 2014*). A városi népesség növekedése is kifejezi a modern nagyváros társadalmi, gazdasági, politikai és kulturális jelentőségét.

A mai nagyvárosok stratégiai szerepeket töltenek be a modernizáció folyamataiban, a globális gazdaság szerveződésében, működésében. A nagyvárosokban koncentrálódnak a modernizáció, a gazdasági, társadalmi fejlődés, a globális gazdaság működési feltételei, a történetileg felhalmozott tudás eredményei, a kulturális örökség, az építészeti alkotások, a jólétet és a kényelmet biztosító szolgáltatások, a legmodernebb infrastruktúrák, az ezeket létrehozó és használó városi társadalmi csoportok, az iskolázott, képzett középosztály, a gazdasági, a politikai, a kulturális elit tagjai. Közben a nagyvárosokban a társadalmi problémák sokasága is megtalálható, a lakóhelyi társadalmi egyenlőtlenségek hagyományos és új

⁴³ A publikáció az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg. Készült a „Társadalmi konfliktusok – Társadalmi jól-lét és biztonság – Versenyképesség és társadalmi fejlődés” című, TÁMOP-4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0069 azonosító számú projekt keretében.

⁴⁴ A részfejezet a szerző egy korábbi tanulmányának átdolgozott változata: Szirmai, V. (2014): The Social Well-Being Issues of the European Urbanisation Stages and the Possibilities of their Management by the Creation of Spatial Configurations. DETUROPE, 6(2), 64–76.

struktúrái, a történeti és a mai szegénység, a tradicionális és a modern bűnözés, a természeti környezeti ártalmak, a társadalmi konfliktusok legkülönbözőbb formái, legújabban a terrorcselekmények, a globális klímaváltozás veszélyei is.

Az urbanizáció történetileg változó szakaszaiban is jelen voltak különböző társadalmi problémák. Az ezeket vizsgáló elméletek, kritikai nézetek, tudományos álláspontok a konkrét történeti, társadalmi körülmények alapján is differenciált megoldási javaslatokat, főként területi elveken nyugvó kezelési módokat kínáltak az urbanizációs feszültségek oldására. A jelek szerint (vagyis a városi társadalmi problémák újratermelődése, illetve az új feszültségek kialakulása alapján) azonban nem sok sikerrel jártak. Vélhetőleg az egydimenziós beavatkozási célok, eszközök miatt; az egyes urbanizációs ciklusokhoz kapcsolódó kezelési elképzelések alapvetően területi elvűek, vagyis egydimenziósak voltak, amelyekhez nem párosultak strukturális hatásokat célzó elképzelések.

Napjainkban azonban egyre több, a korábbiakhoz képest eltérő, főként strukturális elemekre épülő, komplexebb problémakezelési elmélet is megjelent, mintegy orvosolni akarván az elődök sikertelenségeit. Ezekre számos példát találni, köztük olyan beavatkozási formákat, amelyek a társadalmi szerkezet kiegyenlítődsét, a munkanélküliség megszüntetését, illetve enyhítését, vagy éppen az oktatási esélyegyenlőség megteremtését, a társadalmi mobilitás fokozását, a társadalmi integráció biztosítását, végül, de nem utolsósorban (a témánk esetében kiemelten fontos stiglitzi értelmű) társadalmi jól-lét megteremtését is szolgálják.

Szociológiai szempontból ezek a célok örvendetesek, de nem könnyen valósíthatók meg, mégpedig az adott problémák, feszültségek összetett jellege miatt, és azért sem, mert igen költségesek és csak hosszú távon várhatók (többnyire részleges) eredmények. A politikai döntések pedig sokkal inkább kedvelik a rövid távú (sokszor nem is olcsóbb) megoldásokat, látványosabb fejlesztési célokat. Továbbá a kizárólag strukturális beavatkozásra épülő problémakezelési módok többnyire hatástalanok, diszfunkcionálisan működnek, mégpedig azért is, mert a strukturális beavatkozáshoz kapcsolódó területi elvek, kezelési módok nincsenek kidolgozva, mivel nem vizsgálták a strukturális és a területi elvek összefüggő rendszereit, közte azt a kérdést, hogy milyen térbeli környezetben, milyen területi adottságok esetében jönnek létre a strukturális mechanizmusok pozitív hatásai.

A különböző típusú térbeli, társadalmi problémák kezeléséhez ezért komplex, vagyis társadalmi, strukturális és területi elvű megoldások kidolgozására lenne szükség. Ezek bizonyára sikeresebbek lehetnének, mint akár a csak területi, akár a csak strukturális koncepciók. Ez természetesen igen nagy tudományos kihívás, olyan, amely ismételt történeti elemzéseket éppúgy igényel, mint a mai folyamatok feltárását, ennek keretében a strukturális és a területi elvek szerinti elemzéseket egyaránt.

Ez a részfejezet ezt a célt természetesen nem tudja vállalni, célja csak annyi, hogy bemutassa a különböző urbanizációs szakaszokhoz kapcsolódó eltérő társadalmi problémákat, valamint az azokat megoldani törekvő területi elvű javaslatokat és azok főként diszfunkcionális működését. Mégpedig azért, hogy felhívja a figyelmet akár a területi elvű, akár a strukturális elvű megoldási módok korlátozottságaira, és szorgalmazza a komplex kezelési módok kidolgozásának szükségességét. Ehhez a kötetet megalapozó elemzésekkel is hozzá kíván járulni, mégpedig azzal, hogy a nagyváros-társadalmi empirikus kutatásokban mindkét magyarázó elvet alkalmazza, hogy keresi a területi és a társadalmi meghatározottságokat, azok összefüggéseit is.

A globális urbanizáció főbb szakaszainak társadalmi feszültségei

Az iparosítás, illetve a városrobbanás társadalmi feszültségei

A modern urbanizáció egy olyan ciklikus folyamat, amely meghatározott térségekben (országokban, régiókban vagy településeken) érvényesül, amelyet konkrét társadalmi, gazdasági, történeti tényezők határoznak meg, és amelyben koncentrációs és dekoncentrációs folyamatok váltják egymást (Enyedi, 2011). Enyedi György szerint a modern urbanizáció egyes szakaszainak a kialakulási központja Nyugat-Európa, ahonnan az egyes szakaszok „fokozatosan az egész Földön elterjednek, a helyi módosulások ellenére globális jellegűek” (Enyedi, 2011, 57.). A modern urbanizációs ciklusok alakulását nagymértékben a hosszú távú gazdasági ciklusok határozzák meg (Enyedi, 2012).

A ciklus első szakasza az extenzív gazdasági fejlődés által mozgott városrobbanás volt, amikor a népesség városi koncentrálódá-

sa vált jellemzővé. A történelemben addig ismeretlen méretű és jellegzetességű új várostípusok szerveződtek, mindenekelőtt a nagyvárosok, a metropoliszok, a megalopoliszok, amelyek már több város összefüggő láncolataként, tömörüléseként határozhatók meg. Ez a folyamat a hagyományos települési és életformák válságával járt együtt, a falusi közösségek felbomlásával, a tradicionális életformák felszámolódásával. Az urbanizáció, a rohamos városnövekedés kezdeti szakaszában, a városi társadalmakban számos negatív jelenség jelent meg, a falusi közösségek életében még oly fontos családi, rokon, szomszédsági kötelékek fellazultak, háttérbe szorultak, az egyének individualizálódtak, irányadó életformamodellek és kapcsolatok nélkül maradtak. Különböző deviáns viselkedési formák is megjelentek, a bűnözés, a prostitúció, az alkoholizmus, az egyéni elmagányosodás miatt az öngyilkosság is jellemzővé vált. A szegénység, a lakásnyomor egyre többeket érintett. Az akkor még idillikusan közösséginek látszó falusi társadalmakkal szemben a bűnös város társadalmi képe fogalmazódott meg. Érthető módon számos, társadalmi problémákra érzékeny gondolkodó, kutató, közte építészek is, keresni kezdték a problémák megoldását. Ez utóbbiakra két jelentős koncepciót érdemes felidézni.

Az egyik, amelyik a meglévő városok problémáit, közte a munkások lakásnyomorát egy másféle várossal, egy jobban tervezett, modernizált, minden lakó számára kedvező életkörülményeket, napfényt és tiszta levegőt biztosítani képes város építésével akarta megoldani. Ez Le Corbusier 1920-as években kidolgozott, funkcionálisan tervezett városfelfogása volt (*Le Corbusier, 1923*). Ebenezer Howard mást javasolt; a városi problémák láttán megtagadta a várost, és a kertvárosi ideát hirdette meg. A tervei szerint a nagyvárosok környékén épülő, de attól elkülönülő kertváros – mint kompakt település – lakó- és munkahelyet, a szabadidő eltöltésének teljes körű feltételeit ígéri úgy, hogy közben társadalmilag is integrálja az ott élőket, miközben a városi és a vidéki életforma lehetőségeit is egyidejűleg kínálja (*Howard, 1902*).

Howard kertváros-tervei csak néhány esetben valósultak meg, de különböző várostervezési elképzelésekben érvényesültek a hatásai. A kertvárosi mozgalom eredményeit azonban paradox módon sokkal inkább a meglévő városok védelme, mintsem azok megtagadása adta. Számos európai város környékén épültek később bolygóvárosok, újvárosok, kertvárosi elővárosok azért, hogy a nagyvárosi túlzott mértékű terjeszkedést megakadályozzák, a

népesség letelepedését meghatározott irányokba tereljék, de azért is, hogy a városból kimenekülőknak nyugodt, csendes lakóhelyi környezetet nyújtsanak. A kertvárosi eszme relevanciáját, a tervek megvalósulását, vagyis a lakó- és a munkahely egységét hirdető térbeli közösségek kialakulását és hosszú távú fenntarthatóságát az európai esetekben a gazdaságot átformáló új folyamatok, a XIX. században még nem is igen érzékelhető, de később emberek tömegeit vonzó városi szolgáltató szektor dinamikus fejlődése, nem utolsósorban az életmódigények és -formák átalakulása, azok lokális jellegének enyhülése, majd később a globalizációs trendek írták felül.

A tömeges városi lakáshiány a II. világháború után okozott igen súlyos társadalmi problémákat. Ezek a problémák az Engels által az 1800-as évek közepén leírtaknál is súlyosabbak voltak (*Engels, 1845*), mivel nemcsak minőségi, hanem mennyiségi értelemben is nehézségeket okoztak. A korabeli lakáshiányt növelte az Európát érintő, a volt gyarmatokról az anyaországok felé irányuló, elszegényedési problémákkal is összefüggő nagy bevándorlási hullám is. Ezek területi válaszaként az európai fővárosok sokaságában határozták el a városszéli nagy lakótelepek felépítését előre gyártott, standardizált elemekből. A lakótelepek (köszönhetően a nagy elődök gondolatainak is, így például Le Corbusier elképzeléseinek is) életforma-alakító célokat is szolgáltak, a közösségi kapcsolatok keretei is kívántak lenni. Ezek a célok azonban nem sikerültek, nem is sikerülhettek, hiszen a helyi életformák alakulása csak részben függ az épített környezettől, inkább a társadalmi szerkezeti sajátosságok alakítják.

Ezek a lakótelepek az első periódusokban az alsó középosztálybelieknek kínáltak otthont, akik közül sokan, az infrastrukturális hiányosságok, a monoton épített környezet miatti elégedetlenség okán elköltöztek innen. Ma már többnyire az alacsonyabb társadalmi státusú, közte a bevándorló népesség lakóhelyei, a társadalmi szegregáció egyik formái lettek.

Alapvetően hasonló a helyzet a nagy európai fővárosok körül fejlesztett újvárosok, de a posztszocialista ipari új városok esetében is. Az eredeti tervek szerint a nagyvárosi problémákkal elégedetlen középosztálybeliek számára épített új városok társadalma is átalakult, a szintén monoton, ingerszegény épített környezetből, akik tehették, tovább költöztek kisebb városkörnyéki településekre, vagy távolabbi falvakba.

A viszonylagos dekoncentráció társadalmi problémái

Az urbanizáció második szakasza, amely a gazdasági fejlődés intenzív korszaka, a népesség relatív területi dekoncentrációja. A dekoncentráció elsősorban a nagyvárosokat érinti. Ekkor zajlik le az agglomerációk képződése, a szuburbanizációs folyamatok is ekkor dinamizálódnak, s ez a magasabb társadalmi státuszúak kikötözését, a belváros társadalmi összetételének a romlását is okozza. A városi népesség aránya, a városi gazdaság jelenősége azonban tovább nő (Enyedi, 2012). Fejlődésnek indulnak a településhálózat más elemei is, a kis- és középvárosok, egyes falusi települések is. Ebben az időszakban kerül válságba a fordizmus mint sajátos üzemszervezési forma, ahol a nyersanyag-feldolgozás is a termelés helyén történik, és amelyet a földrajzi koncentrációs hajlam, a nagyvállalatok területi közelségéből adódó agglomerációs előnyök, a nyersanyagforrás, a nagy tömegű munkaerő, a nagy fogyasztópiac és a szállítási útvonalak kombinációjából felépülő gazdasági körzetek, a városnövekedés, különösen a nagyvárosok növekedése jellemzett (Enyedi, 1996).

A korszak nehézségeit fokozta, hogy a II. világháborút követő általános modernizáció keretében létrejött állami jólét-modellek az 1970-es évek olajválságát, majd az 1980-as (és később az 1990-es) évek globalizációs kihívásait követően súlyos válságba kerültek. A nemzetállamok globális erőkhöz képest gyengébb érdekérvényesítő lehetőségei, a gazdasági, társadalmi válság finansziális nehézségei miatt a jól-léti modellek képtelenné váltak a fordista városokra még jellemző, viszonylag kiegyenlített társadalmi sajátosságok, így az alacsony munkanélküliség, a jól-léti innovációk, a lokális társadalmi rendszerek dinamizmusa, a relatív térségi-társadalmi integráció védelmére (Mingione, 2010). Mindez a városi társadalmi konfliktusok sokaságát adta.

A dezurbanizáció társadalmi feszültségei

Az urbanizáció harmadik szakaszában a dekoncentrációs folyamatok intenzifikálódása tapasztalható. A gazdaságban lezajló dekoncentrációs folyamatok következtében alakul ki az úgynevezett dezurbanizációs szakasz. A termelés globalizálódik. Ez már a posztfordizmus periódusa, ahol a nagyvárosokra addig csak kis mértékben jellemző folyamatok jelentek meg; a nukleáris családi forma

erőteljes terjedése, a helyi közösségek bomlásának, az individualizációnak a dinamizálódása, illetve a hosszú távú munkanélküliség, a városi szegénység, a szakképzetlen (ázsiai, afrikai) munkások európai városok felé irányuló tömeges bevándorlásából is adódó társadalmi konfliktusok, a társadalmi kirekesztés, mint a társadalmi depriváció új panelje, társadalmi elosztási problémája. Mindezek a városi társadalmi lét mély válságát mutatják, amit a városi népesség csökkenése is jelez. (Nyugat-Európában 1970 és 1990 között, a poszt szocialista országokban még 2000 után is ez a folyamat jellemző.) A nagyvárosi középosztály egyre számottevőbb része hagyja el a társadalmi problémákkal, közlekedési nehézségekkel küzdő, a városi szegénységet látható módon koncentráló belső városrészeket, és költözik ki a városkörnyéki elővárosokba vagy a városkörnyéki településekre, így az európai (közte a magyarországi) városkörnyéki népesség száma rohamosan növekszik.

Ez az urbanizációs szakasz sajátos területi konfigurációk szerveződésével, fejlődésével is együtt jár. Ezek a város külső peremén található kertvárosi negyedek vagy önálló városkörnyéki települések, ahol a városból történő (többnyire középosztálybeli) kiköltözés (és a korábbi alacsonyabb társadalmi státuszú lakosság kiszorítása, kiszorulása) révén a helyi társadalom is kicserélődik, magas státusúvá, középosztály-jellegűvé válik. Köztük találhatók a városkörnyéki közép- és felső-középosztálybeliek új szegregációs területei is, a biztonsági emberekkel és kamerákkal védett, zárt lakóparkok világa is.

A városi lakosság kiöltözési folyamata, és annak újonnan szerveződött területi konfigurációi speciális társadalmi problémákkal is járnak; a vidéki lakó- és a városi munkahely közötti permanens ingázás kedvezőtlen életmódbeli és egészségügyi következményeivel, a motorizáció növekedése miatt a természeti környezet súlyos sérülésével, a környezeti károk növekedésével. De a városcentrumok és a környékeik, valamint a városkörnyéki települések között létrejött éles társadalmi különbségekkel is (Szirmai, 2011).

Ezek az új területi konfigurációk azonban képtelenek a nagyvárosi társadalmi problémák kezelésére, a városokra és a környékekre szakadt egységek integrálására, a szétszakadt városi társadalmak kohéziójának a biztosítására, a különböző tér és társadalmi formák közötti konfliktusok enyhítésére, hiszen éppen ezeknek a problémáknak a kifejeződése, az egymástól rettegő városi és vidéki osztályok félelmeinek produktumai.

A globalizált urbanizáció társadalmi jelenségei

Az európai városfejlődés már szinte elfeledte az első ciklus, a városrobbanás jellemzőit, sőt az 1950-es és az 1960-as évekre jellemző második stádiumot is, a gazdasági és társadalmi folyamatok területi dekoncentrációját. A harmadik szakaszon, nevezetesen a termelés globalizációja által mozgatott dezurbanizációs folyamaton, a szuburbanizáció és az urban sprawl, vagyis a városi terjeszkedés jelenségein is részben túl van már Európa, részben benne van (Szirmai, 2011). A globális urbanizáció ma azonban egy új szakaszába érkezett, ez pedig a globalizált világ urbanizációja, ahol a korábbi koncentrációt, majd dekoncentrációt ismét egy új koncentrációs folyamat váltja fel (Enyedi, 2012).

Ez újabb koncentrációs folyamatokat, ismételt népességgrobbanást jelent. Ez a szakasz a globális gazdaság fő folyamatait, a kapitalizmus világrendszerének teljes kibontakozását fejezi ki (Enyedi, 2012, 58.), ami azt is jelenti, hogy a globális hatások a világ minden részén megjelennek, azokon a helyeken is, ahol még az első három is érvényesül. De a szakaszok egymás utáni rendje, a földrajzi elterjedés folyamata már megváltozott, specifikálódott.

A globális gazdaság fejlődése, az ebből is adódó globális gazdasági integráció a nagyvárosi fejlődési folyamatok felgyorsulásával új típusú városi terek, egész urbánus rendszerek kialakulásával is együtt járt (Hall, 1966; Castells–Godard, 1974; Friedmann–Wolff, 1982). Városshociológiai szempontból fontos kiemelni a globális tőke és annak intézményei erőteljes nagyvárosi, világvárosi koncentrációját (Sassen, 1991), amelyek Castells kifejezésével a mai korszak sajátosan új urbanizációs formái (Castells, 1972). Ascher szerint is a multifunkcionális, a nemzetközi gazdasághoz erősen integrálódott metropoliszok egészen új „tértípusok”. A metropoliszok saját környezetükkel, az országgal és a többi várossal egészen más kapcsolatokat alakítanak ki, mint ami az ipari városok, illetve a megelőző korok regionális nagyvárosaira volt jellemző (Ascher, 1995).

Ebben a szakaszban a globális tőke és annak képviselői számára fontos nagyváros-központok rehabilitációja is jellemzővé válik, s ez kezeli a belváros válságjeleit, nagymértékben lassítja a városközpontból történő népességhiáramlást, ezért az itt lakók számának növekedése is megfigyelhető. A belső részek társadalmi szerkezete lényegesen átalakul a gentifikációnak is köszönhetően.

A globális urbanizációban szerveződő területi társadalmi szerkezetre az éles regionális egyenlőtlenségek, a társadalmi polarizáció erősödése a jellemző. A jobb társadalmi helyzetben lévők a városközpontokban és a jó elővárosokban, az alacsonyabb társadalmi pozíciókat elfoglalók a városközpontokban, de főként a városkörnyéken élnek.

Az európai városokban a hátrányos helyzetűek inkább a városok szélére szorulnak ki, az amerikai városközpontokban történetileg a szegények belső koncentrációja volt a jellemző. Ma ez is változni látszik. A globális elit ma már „ultra-urbán” érdekei szerint a városközpontokban is lakik (Sassen, 1991). Az Egyesült Államokban az 1960 és 1990 között lezajlott hatalmas belvárosi irodaépítési láz, a nagyváros-központi rehabilitációk, az ott kialakított hotelek, kereskedelmi központok, szabadidő- és kongresszusi központfejlesztések megállították a belső részek leromlását. A változások ellenére azonban továbbra is igaz, hogy a városszéli települések sokkal nagyobb társadalmi értéket képviselnek a felsőbb osztályok számára.

A negyedik szakasz tehát ismételt koncentrációval, és ebből is adódó sajátos területi társadalmi problémákkal jár, amelyek az egész világon, közte Európában is megfigyelhetők, mégpedig a társadalmi polarizáció egyre jobban kiteljesedő erősödésével, a térbeli társadalmi szegregáció növekedésével, a társadalmi kirekesztés folyamataival is.

A globalizáció nemcsak erőteljes társadalmi polarizációt, a gazdagok és a szegények mély különbségeit hozta létre, hanem éles városok (és városrészek) közötti versenyt is eredményezett a befektetésekért, a munkavállalókért, és a középosztály vásárlóerejéért, a fogyasztásért. Mindez pedig a verseny kritériumainak megfelelő városrészek és a nem megfelelő, a stigmatizált városrészek elkülönülését, a társadalmi szakadékok éleződését is magával hozta.

Ennek az urbanizációs szakasznak a társadalmi problémáira azonban mintha semmi területi válasz nem érkezne, mintha nem igazán születnének olyan új javaslatok, amelyek a térben megnyilvánuló társadalmi feszültségekre területi elvű gyógyírt keresnének, inkább strukturális megoldások jelennek meg, olyanok, amelyek az egész kapitalista rendszer átalakítását tűzik ki célul. Ez lényegében Gans azon kritikájának megfogalmazása óta jellemző, mely szerint a Chicagói Iskola ökológiai determinizmusa túlhaladott, mivel a területi társadalmakat a fizikai térszerkeze-

tekből kiindulva magyarázó úgynevezett humánökológiai irányzat nem számol azzal, hogy a tér szerkezete, igénybevétele és fizikai jellege a társadalmi csoportok aktív tevékenységének eredménye (*Gans, 1962*).

Sassen szerint a területi elvű elemzések hiátusa nem véletlen, mivel a hagyományos városszociológiai elemzések már nem képesek sem leírni, sem pedig értelmezni a globalizáció területi „termékeit”, a mai nagyvárosi folyamatokat (*Sassen, 2007*). A gazdasági tevékenységek nemzetközivé válása, a globális pénzügyi piacok, a nemzetközi beruházások létrejötte, a nemzeti és a városi kormányzatok csökkenő szerepe a nemzetközi gazdasági tevékenységek szabályozásában, valamint a városok egyre erőteljesebb kapcsolódása a globális piacokhoz és a külföldi cégek központjaihoz egy eddig ismeretlen városi rendszert hoztak létre, mégpedig a nemzetek közötti városi rendszert („transnational urban system”), amely kikerüli az államokat, a globalizáció, a dereguláció és a privatizáció alapján. Sassen szerint ezek kutatásához pedig új analitikus kategóriák bevezetésére és új típusú elemzésekre van szükség, ezért a XXI. század városszociológiájának túl kell lépnie a klasszikus ökológiai iskolák szemléletén (*Sassen, 2007*). Azt persze csak remélni lehet, hogy egy megújuló városszociológia képes lesz a hagyományok hibáiból tanulva, a régiekhez képest komplexebb, tehát strukturális és egyben területi elvű megoldások kidolgozására.

Összegzés

A globális urbanizáció különböző szakaszaihoz kapcsolódó társadalmi problémák összegzése, valamint az azokat megoldani törekvő elkülönült, vagyis vagy területi, vagy strukturális elvű javaslatok többnyire sikertelenségei alapján merül fel egy komplex, mégpedig a területi és a társadalmi strukturális irányzat eszközeire épülő beavatkozási metódus szükségessége. A kötetben olvasható elemzések ennek a komplex beavatkozási módszernek a megalkotása érdekében, a magyarországi nagyváros-térségek vizsgálatakor mindkét magyarázó elvet alkalmazzák.

A globális urbanizáció különböző szakaszainak a kibontakozását követő társadalmi problémák összefoglalására részben azért volt szükség, hogy kiderüljenek az egyoldalú, főként területi elvű megoldások korlátozotttsági, részben pedig azért, hogy megfo-

galmazható legyen a világmodellként működő globális urbanizáció hazai érvényességének a gondolköre is. Enyedi György világmodelliség ideája, vagyis annak alapján, hogy a globális urbanizáció a nyugat-európai centrumtérsegből indul ki, és az egész világon fokozatosan elterjed, nem beszélhetünk külön szocialista modellről (*Enyedi, 2011, 57.*), következésképpen a globális urbanizációs szakaszok és azok problémái a kelet-közép-európai, közte a magyar területi szerkezetet is alakítják, jóllehet a különböző sajátosságok megkésve bontakoznak ki, a helyi történeti, társadalmi és egyéb adottságok szerinti eltérésekben.

A magyar nagyváros-térségek társadalmi-demográfiai szerkezete⁴⁵

Schuchmann Júlia – Váradi Zsuzsanna

Bevezetés

A részfejezet célja, hogy bemutassa a kilenc magyar nagyváros-térség legfontosabb társadalmi-demográfiai jellemzőit, azok 2005 és 2014 közötti átalakulását. Továbbá, hogy összevesse a vidéki és a budapesti várostérségben megfigyelhető társadalmi-demográfiai folyamatokat, és elemezze azok különbségeit és hasonlóságait a vonatkozó társadalomstatistikai adatok (2001-es és 2011-es KSH népszámlálási adatok, TeIR településsoros adatok), valamint a 2005-ben és a 2014-ben megvalósított nagyváros-térségi reprezentatív empirikus kutatások tényadatai alapján.

A főbb társadalmi-demográfiai jellegzetességek

A népességszám változásai, a migráció

Több mint harminc éve tartó folyamat a magyar népesség fogyása: a népességszám 1980-tól folyamatosan csökken, azóta közel 700 000 fővel kevesebben élnek az országban. A népesség 2011-ben már nem érte el a 10 millió főt (*Népszámlálás, 2011*).

A csökkenés több okra vezethető vissza. Folyamatosan csökkent és jelenleg is csökken a 15 évesnél idősebb nőkre jutó élve születések száma (2001-ben 153, 2011-ben pedig 147). A termékenység tartósan alacsony szintű. A halálozási arány (a csökkenés ellené-

⁴⁵ A publikáció az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg. Készült a „Társadalmi konfliktusok – Társadalmi jól-lét és biztonság – Versenyképesség és társadalmi fejlődés” című, TÁMOP-4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0069 azonosító számú projekt keretében.

re⁴⁶) magas, a halálozások népességre vetített hányada az 1993. évi 14,5‰-ról mindössze 12,9‰-re mérséklődött 2011-re.

A népességszám csökkenésében az elvándorlás is szerepet játszik.⁴⁷ A népesség korösszetétele is romlik, a magyar társadalom előregedő (az időskorúak aránya 32,4%-ról 37,8%-ra növekedett, míg a gyermekkorúak aránya 26,4%-ról 23,5%-ra csökkent). A népességszám csökkenését mérsékli a nemzetközi vándorlás. Az elmúlt évtized 320 000 fős természetes fogyása mellett – a 133 000-es nemzetközi vándorlási nyereség eredményeképpen – Magyarország lakossága ténylegesen 187 000 fővel lett kevesebb. Budapestnek meghatározó szerepe van a külföldiek befogadásában. A külföldiek 42%-a a fővárosban, 37%-a a többi városban él. Budapest vonzása Pest megyére is kihat, ahol a külföldiek további 14%-a lakik.

A vizsgált kilenc nagyvárosi térség népességszáma az ország népességének közel egyharmadát teszi ki. Ebből a budapesti várostérség aránya 2000-ben 17,5%, a vidéki nagyváros-térségeké 12,6% volt. 2012-re ezek az arányok csupán kis mértékben változtak: Budapest és környékének az értéke stagnált, míg vidéken kismértékű emelkedés történt (12,8%-ra). A városkörnyékek országon belüli aránya növekedett, 1,8%-ról 2,1%-ra, ami a városkörnyékek immár 20 éve tartó felértékelődésére, a szuburbanizációs folyamatokra utal.

2000 és 2012 között általános trend volt mind a budapesti, mind pedig a vidéki várostérségek esetében a centrumtelepülések népességszámának csökkenése, és a városkörnyékek népességszámának növekedése. A vidéki várostérségek esetében a fejlett, illetve fejletlen városkörnyékek népességszám-növekedési dinamikája

⁴⁶ 2001 és 2010 között az elhunytak száma évente 130 000 és 136 000 fő között változott, 2011-ben nem érte el a 129 000 főt, ami 1974 óta a legalacsonyabb érték (*Magyarország Társadalmi Atlasza, 2012*).

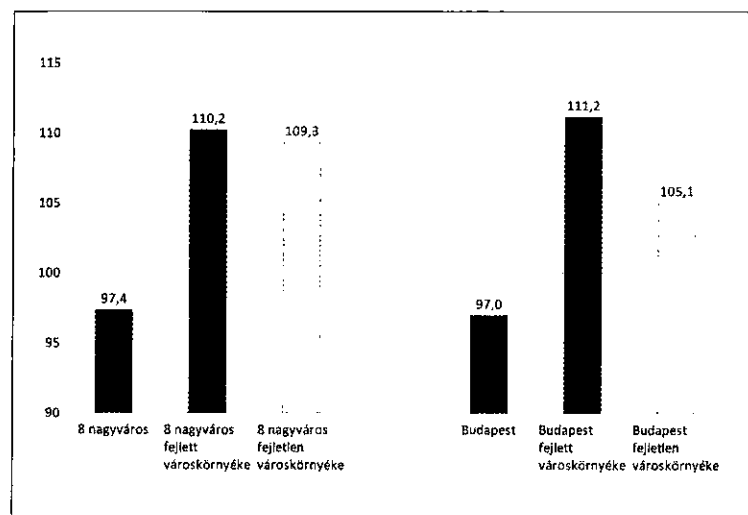
⁴⁷ Nagyon nehéz pontos adatot adni az elvándoroltak számáról, mivel erre vonatkozó hivatalos statisztikai adat nem áll rendelkezésre. A 2011. évi népszámlálás adatai szerint 143 000 magyar állampolgár élt egy évnél hosszabb ideig külföldön, és további 70 059 fő egy évnél rövidebb ideig, amely szám csak a külföldön élők minimum létszámának tekinthető. Az aktuális Eurostat adatok szerint 230 000 – hivatalosan bejelentett – magyar állampolgár élt az európai országokban. A 2001. évi adatokhoz mérve ez 2,5-szeres emelkedés, de még mindig alsó becslésnek tekinthető. Az egyéb, nem európai országokban a Világbank 2010-es becslése szerint 400 000 magyar élt (*Helyzetkép a magyarországi elvándorlásról, 2014*). http://www.ksh.hu/docs/szolgalatasok/sajtoszoba/seemig_sajto_reszletes.pdf

közel azonos volt, a budapesti várostérség esetében a fejlett települések meghaladta a fejletlenekét (9. ábra). A centrumtelepülések népességének csökkenése és a környékek növekedése arra utal, hogy a lakosságnak mind a mai napig vonzó környezetet jelent a városkörnyéki, többnyire kertvárosi életforma.

A vizsgált várostérségek közötti korábbi kelet-nyugati megosztottság már nem érvényesül a népességszám alakulásában, hiszen mindkét országrész települései között vannak kitüntetett értékek. Miskolc esetén a legnagyobb mértékű a visszaesés, itt 12 év alatt 10%-kal, vagyis 18 000 fővel csökkent a népesség, miközben a fejlett környéki településeken nőtt, a fejletlen környéken pedig stagnált a lakosság száma. Székesfehérvár esetében a környéki települések népessége jelentősen nőtt (8,4%-kal a fejlett, 16%-kal a fejletlen településeken). A város népessége ebben az időszakban markánsan csökkent (5%-kal). Pécsen a fejlett környék népességvonzó hatása 45%-os növekedést eredményezett. Itt a vonzó természeti környezet és a szolgáltatások minőségének javulása értékelte fel a kistelepüléseket, illetve az időközben várossá fejlődött falvakat.

Két nagyvárosban, Kecskeméten és Nyíregyházán tapasztalható mérsékelt növekedés, Szegeden pedig alapvetően stagnáló (nem

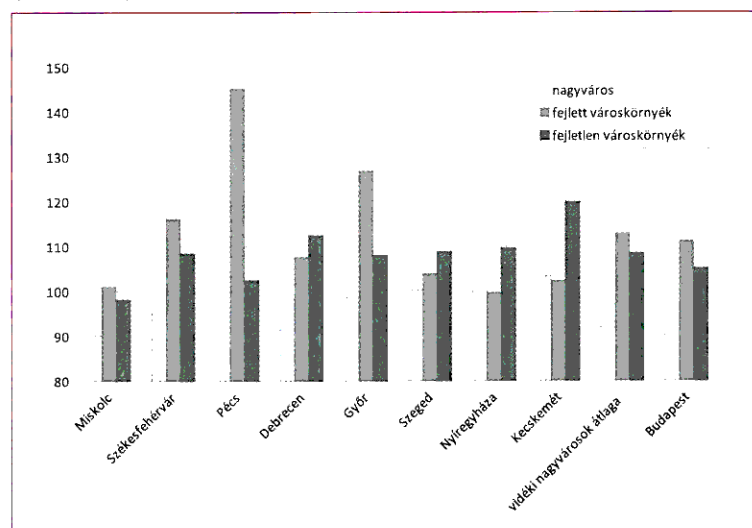
9. ábra: Népességszám-változás Budapesten, a budapesti városkörnyéken és a nyolc vidéki nagyvárosban, illetve a városkörnyékeken (2000 és 2012 között, %)

Forrás: KSH TEIR adatok alapján saját szerk.

növekedő, de nem is csökkenő⁴⁸) a népességszám. Nem lehet azt mondani, hogy a lakosság ma kizárólag az ország nyugati vagy centrumrégióiba költözik, de azt sem lehet állítani, hogy kizárólag a legfejlettebb várostérségekben növekszik a népesség, inkább azt lehet állítani, hogy a növekedés olyan területeken valósul meg, ahol a munkalehetőségek vannak. A fent említett, növekedést mutató nagyváros-térségek közül is kiemelhető Kecskemét, ahol a város 3 600 fővel, fejlett térsége közel 500, fejletlen környéke pedig közel 2 500 fővel növekedett: a város gazdasági fejlődése, ennek keretében kiemelten az autóipari fejlesztések miatt. A Mercedes autógyár, valamint a hozzá kapcsolódó beszállítók megtelepedése jelentős számú munkaerőt vonzott az addig döntően stagnáló vagy hanyatló gazdaságú várostérségbe. Nyíregyházán elsősorban a szolgáltató szektor bővülése, illetve az iparfejlesztés (például a Lego Manufacturing) eredményezett népességnövekedést. Szeged népességmegtartó erejét a szilárd alapokon nyugvó és fejlődő gazdasága (például húsipar, élelmiszer- és kőolaj-feldolgozás), valamint nemzetközi szinten is elismert egyeteme és a hozzá kapcsolódó kutató-fejlesztő intézményei, élénk kulturális élete adja.

10. ábra: A népességszám változása a nagyváros-térségekben 2000 és 2012 között (2000=100%)

Forrás: KSH adatok alapján saját szerk.

⁴⁸ Nem számítva a 2012-es évben tapasztalt kismértékű népességcsökkenést.

3. táblázat: A népességszám alakulása a budapesti és a vidéki nagyváros-térségekben

	2000	2004	2008	2012
Budapest népessége	1 747 305	1 674 882	1 695 023	1 694 614
Budapest fejlett környéke	58 187	60 662	63 465	64 678
Budapest fejletlen környéke	3754	6170	6976	7333
8 vidéki nagyváros együtt	1 178 654	1 154 342	1 156 143	1 147 255
8 vidéki nagyváros fejlett városkörnyéke	91 722	94 849	98 595	100 273
8 vidéki nagyváros fejletlen városkörnyéke	35 491	36 961	38 431	39 137

Forrás: KSH adatok alapján saját szerk.

Árnyaltabb képet kapunk a budapesti és a vidéki nagyváros-térségek népességszám-változásának alakulásáról, ha a vizsgált évtizedet négyéves intervallumokra bontjuk. Ebből kiderül, hogy Budapest népességszám-csökkenése 2007-ben megállt, és egy kismértékű növekedést követően a népességszám stabilizálódott. Közben a vidéki nagyvárosok népességszáma (a fenti két kivételtől eltekintve) a fő trendet illetően folyamatosan csökkent (3. táblázat).

Budapest népességszámának stabilizálódását több tényező is magyarázza. Meghatározó a főváros gazdasági potenciáljának további erősödése, az országos viszonylatban kiemelkedően magas és vonzó munkahelyi kínálat. Budapest népességvonzó és népességmegtartó ereje növekedéséhez, az elköltözés ütemének csökkenéséhez éppúgy hozzájárultak a belvárosi és a kerületköz-ponti sikeres rehabilitációk, a közterületek megújítása, mint az új lakáskínálatot jelentő lakóterületi, lakóparki fejlesztések. A lakóhelyi szuburbanizáció mérséklődése⁴⁹ és a városba való visszaköltözések számának növekedése szintén szerepet játszott Budapest népességének növekedésében.

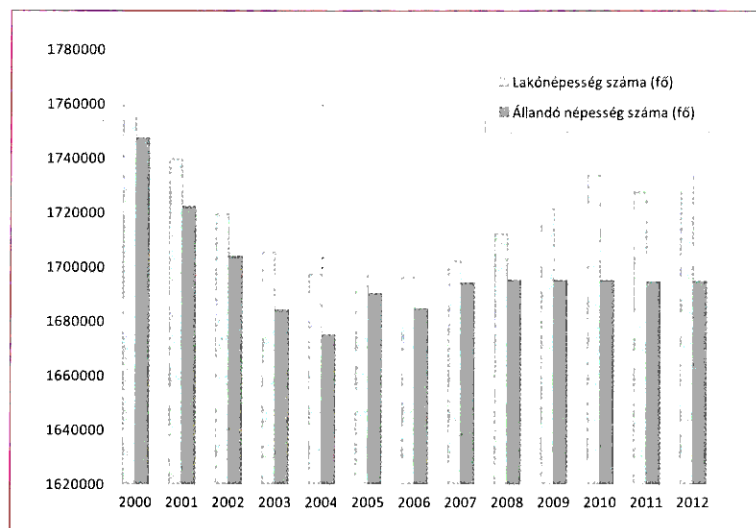
A köztes időpontokra vetített elemzés arra is módot ad, hogy ki-mutassuk a budapesti, illetve a vidéki városkörnyékek népesség-növekedés-dinamikájában jelentkező eltérő trendeket. Az ezredfor-dulót követő években (2000–2004 között) mind a budapesti,

⁴⁹ Erről bővebben lásd Schuchmann Júlia: „Nagyváros-térségi szuburbanizációs folyamatok és a költözési trendek” című tanulmányát.

mind pedig a vidéki várostérségek városkörnyékének népessége dinamikusan növekedett. A budapesti várostérség esetében 2008 és 2012 között ez a növekedési dinamika különösen a fejlett városkörnyékek esetében lelassult (3. táblázat). A városkörnyékek népességszám-növekedési dinamikájában bekövetkezett lassulás a gazdasági válságra, annak a várostérségekben is megjelenő kedvezőtlen következményeire, a fizetőképes kereslet erőteljes csökkenésére, az ingatlanpiac összeomlására és a hitelválságra vezethető vissza. Mindezek hatására a korábbi évekre jellemző ingatlanpiaci kereslet drasztikusan lecsökkent, a városkörnyéki településekre történő nagyarányú kiköltözés jelentősen visszaesett. A devizahitelek finanszírozási nehézségei, a törlesztőrészek emelkedése miatt sokan kénytelenek voltak eladni az agglomerációkban felépített családi házukat, és új lakóhelyet választani, más helyre költözni, hiszen az eladósodás következtében egyre kevesebben engedhették meg a családi ház fenntartását. Az ingázás magas költségei is egyre nagyobb terheket jelentettek az érintettek számára.

A népességszám változásának egyik fő tényezője a vándorlási egyenleg, vagyis az állandó és az ideiglenes vándorlás különbsége. 2008-ig Budapestet és a vidéki nagyvárosokat is negatív vándorlási egyenleg, a városkörnyékeket pedig pozitív migráció jellemezte kiemelten a fejlett városkörnyékek esetében. 2008 után a nagy-

11. ábra: Budapest népességszámának változása 2000 és 2012 között (fő)

Forrás: KSH adatok alapján saját szerk.

4. táblázat: A migrációs egyenleg alakulása térségtípusonként (fő, 2002, 2004, 2008, 2012)

Forrás: KSH adatok alapján saját szerk.

	2002	2004	2008	2012
Nagyváros-térségek összesen	-24 333	-6082	-2141	4070
vidéki nagyvárosok összesen	-15 656	-3672	-936	1145
vidéki fejlett városkörnyék	1028	1227	785	389
vidéki fejletlen városkörnyék	431	252	255	-38
Budapest	-11 068	-10 685	-2782	2154
fejlett budapesti városkörnyék	701	149	323	366
fejletlen budapesti városkörnyék	231	214	214	54

5. táblázat: A migrációs egyenleg alakulása nagyvárosonként (fő, 2002, 2004, 2008, 2012)

Forrás: KSH adatok alapján saját szerk.

	2002	2004	2008	2012
Kecskemét	61	486	342	127
Nyíregyháza	-312	-130	28	16
Győr	-411	-265	-33	15
Szeged	-539	-506	470	-63
Pécs	-622	-623	-316	-450
Debrecen	-639	-823	-399	-273
Székesfehérvár	-938	-536	-282	-11
Miskolc	-1188	-1275	-746	-370
Budapest	-11 068	-10 685	-2782	2154
Nagyvárosok vándorlási egyenlege	-15 656	-14 357	-3718	1145

városokból történő nagyarányú elvándorlás üteme csökkent, sőt néhány város esetében az elmúlt néhány évben már pozitívrá is váltott a vándorlási egyenleg. A leglátványosabb trendváltás a fővárosban figyelhető meg, ahol 2012-ben már több mint 2000 fővel többen költöztek be, mint ahányan elköltöztek (5. táblázat).

Amint a népességváltozással kapcsolatos számítások is jelezték, vannak kitüntetett nagyvárosok, ahol pozitív változások történtek az elmúlt években, míg van, ahol a népesség fogyása több ezer fős nagyságrendet jelent, amely probléma nagy kihívást jelent a városok számára. Megoldást kínálhat a fiatalok számára is perspektívát nyújtó gazdaságfejlesztés, a munkahelyek számának bővítése, illetve a foglalkoztatási struktúra hozzáigazítása a helyi és térségi munkaerő adottságaihoz, képességeihez. Hozzájárulhat a népesség megtartásához a vonzó környezet megteremtése, a városrehabilitációs programok dinamizálása, a szolgáltatások színvonalának javítása, továbbá gazdaságfejlesztési tevékenységek. Ezek sok esetben sikerrel valósultak meg az elmúlt évtizedben, köszönhetően az európai uniós pályázatoknak és forrásoknak (például a főtér-felújítási programoknak, a belvárosok megújításának, a komplex rehabilitációnak, és a térségi és helyi gazdaságfejlesztési projekteknek).

A fentiek alapján elmondható, hogy Budapest és a vidéki nagyváros-térségek népességszám-változásai esetén tapasztalhatunk hasonlóságokat és jelentős különbségeket is. A hasonlóságok a környéki települések népességszám-változásában, illetve a változások ütemének lassulásában tapasztalhatók. A különbségek a centrumtelepülések szintjén jelennek meg: mivel összességében csökken a vidéki nagyváros-térségek népessége (két kivétellel), míg Budapest népességcsökkenése megállt.

A korstruktúra alakulása

A várostérségi lakosság korcsoport szerinti elemzése azt mutatja, hogy a népességük előregedő, amely a jövőben komoly szociális kihívásokat jelent. A 100 fiatalkorúra jutó idősök számának, vagyis az öregedési indexnek a vizsgálata során kiderült, hogy a leginkább idősödő nagyváros Budapest, ahol mind 2000-ben, mind pedig 2012-ben közel 200 idős korú jutott feleannyi fiatalra. Különbség mutatható ki a városkörnyékek és a centrumtelepülések között: a városkörnyéki települések (fejlettségüktől függetlenül) fiatalabb korszerkezetűek (12. ábra).

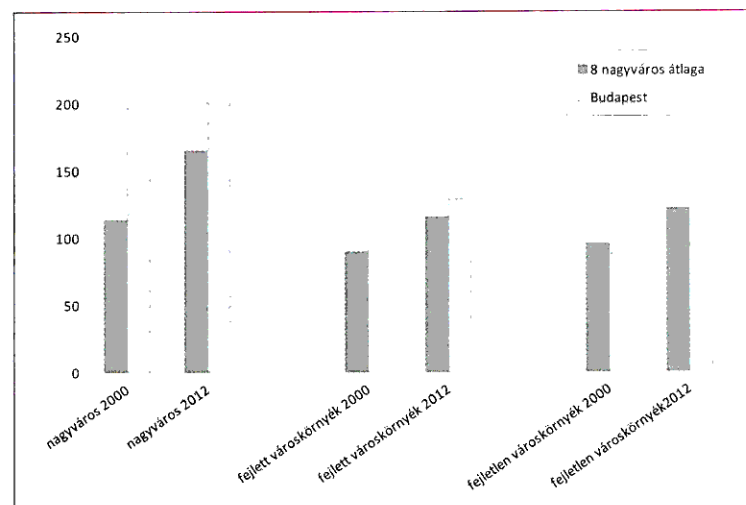
Érdekes bemutatni, hogy néhány nagyváros szélsőértékei miként befolyásolják az átlagértéket. A nagyvárosok közül Miskolc, Pécs és Székesfehérvár indexe (180) közelíti a budapesti értékhez, vagyis itt a legerőteljesebb az idősödés jelensége. Ez összefüggésben áll a népességszám-csökkenéssel, elvándorlással.

6. táblázat: Az öregedési index alakulása várostérségenként (fő, 2000 és 2012)

	Nagyváros		Fejlett városkörnyék		Fejletlen városkörnyék	
	2000	2012	2000	2012	2000	2012
Kecskemét	82	104	88	99	61	76
Nyíregyháza	90	143	83	128	95	131
Debrecen	108	166	78	113	83	117
Székesfehérvár	113	181	83	118	103	124
Győr	121	173	118	118	117	118
Szeged	121	179	106	148	104	120
Miskolc	131	183	76	115	92	149
Pécs	141	191	85	84	106	136
8 nagyváros átlaga	113	165	90	115	95	121
Budapest	197	201	100	129	88	118

Forrás: KSH adatok alapján saját szerk.

12. ábra: Az öregedési index alakulása térségtípusonként (fő, 2000 és 2012)

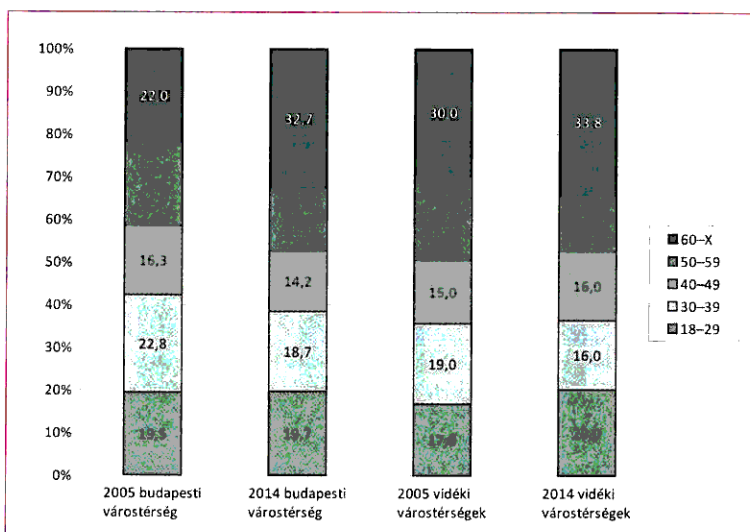
Forrás: KSH adatok alapján saját szerk.

Jellemzően a fiatal korosztály hiányzik ezekből a városokból. Pécsen emellett a fejlett környék rendelkezik a legalacsonyabb értékkel. A centrumtelepülések közül Kecskemét meglehetősen fiatal korszerkezetű.

A 2005-ben és 2014-ben végzett kérdőíves felmérés eredményei jól kiegészítik a statisztikai elemzéseket. Az empirikus eredmények szintén az idősödést mutatják: 2005 és 2014 között a budapesti várostérségben az időskorúak (60 év felettiek) aránya 22%-ról 32,7%-ra növekedett. Ugyanebben az időszakban a 30–39 éves korosztály aránya 22,8%-ról 18,75%-ra csökkent. A vidéki nagyváros-térségek esetében is hasonlóak a trendek: az időskorúak aránya nőtt (2005 és 2014 között 30%-ról 33,8%-ra), a 30–39 éves korosztály aránya pedig csökkent, miközben 18–29 évesek aránya növekedett, ami eltér a budapesti nagyváros-térség folyamataihoz képest (13. ábra).

Az elöregedés mellett az egyedülállók arányának növekedése jellemző mind a budapesti, mind pedig a vidéki nagyváros-térségekben. 2005-ben a budapesti várostérségben az egyedülállók aránya 22,5%-os volt, arányuk 2014-re 28,5%-ra növekedett. 2005-ben a vidéki nagyváros-térségekben az egyedülállók aránya még a buda-

13. ábra: A korszerkezet változása 2005 és 2014 között a budapesti és a vidéki nagyváros-térségekben (%)

Forrás: NKFP és TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

pesti értéknél jóval alacsonyabb volt (19,7%), 2014-ben azonban már a vidéki nagyváros-térségekben a budapestivel megegyező arányban (28,2%) élnek egyedülállók.

Változás figyelhető meg a házasságban élők arányaiban is: 2005-ben a budapesti várostérségben alacsonyabb volt a házasságban élők aránya, mint a vidéki nagyváros-térségekben (41,6%, szemben az 54,8%-kal). 2014-re ez a különbség eltűnt: a budapesti várostérségben 44,5%, a vidéki várostérségekben pedig 43,4% volt ez az arány. Vagyis a vidéki várostérségekben a vizsgált időszakban jelentősen csökkent a házasságban élők aránya, miközben a budapesti várostérségben arányuk kismértékben még növekedett is.

Ugyancsak rosszabbak a vidéki várostérségek mutatói az elváltak arányaiban: míg a vizsgált két időszak között a budapesti várostérségben csökkent az elváltak aránya (17,4%-ról 13,2%-ra), addig a vidéki nagyváros-térségekben ellenkező volt a folyamat: arányuk 11,4%-ról 13%-ra nőtt.

A képzettségi és a jövedelmi viszonyok

2011-ben az ország foglalkoztatottjainak 25,7%-a volt diplomás. Ez az arány jelentősen elmarad a 36%-os európai uniós átlagtól. A központi régióban, a főváros sajátos képzettségi és foglalkoztatási helyzetéből eredően a foglalkoztatottak 36%-a volt diplomás, a többi régióban ennél lényegesen kisebb az arányuk (20–23%) (*Foglalkoztatottság és munkanélküliség regionális különbségei, 2012, 9.*). A KSH 2011-es adatai szerint a diplomások aránya a községek esetében 7,6%, a városok esetében már 12,9%, míg Budapest esetében 20%-os volt (*A fiatalok munkaerő-piaci helyzete, 2011, 12.*). Az is jól látszik, hogy Budapest és térségének előnye az itt élő népesség képzettségét és a kutatásfejlesztési tevékenységét tekintve vitathatatlan. A magyar lakosság képzettségi viszonyaiban jelentkező területi egyenlőtlenségek az utóbbi években nem csökkentek, a diplomás foglalkoztatottak nagyvárosi és kiemelten pedig a budapesti várostérségben történő koncentrációja egyre erőteljesebb (*Kolosi-Keller, 2012*).

A kérdőíves felmérések alapján is hasonló trend rajzolódott ki: a diplomások aránya a budapesti várostérségben 2005-ben és 2014-ben is lényegesen magasabb volt, mint a vidéki várostérségekben. 2005-ben a budapesti várostérségben 23,1%, a vidéki nagyváros-térségekben csak 18,2% volt az arányuk. 2014-ben is

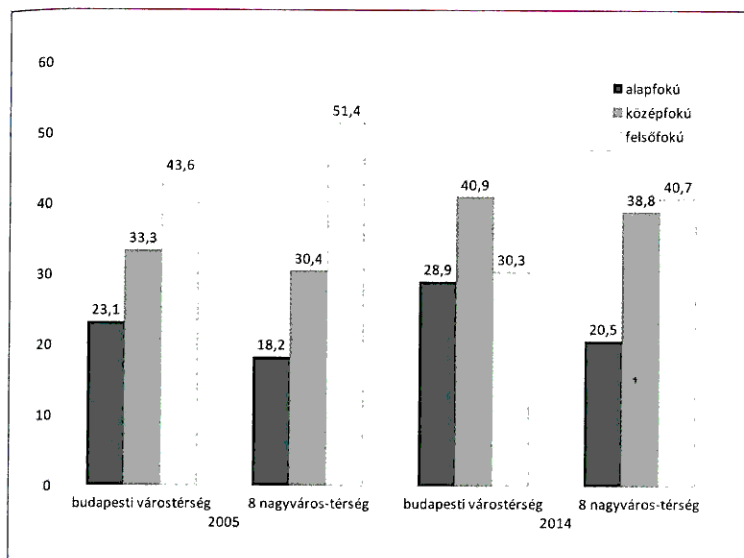
megmaradt az aránybeli különbség: a budapesti várostérségben a diplomások aránya 28,9%, a vidéki nagyváros-térségekben ezzel szemben 20,5% (14. ábra).

A várostérségi népesség iskolai végzettségi szintjében jelentős eltérések vannak, ha Budapest és a nyolc vidéki nagyváros-térség különböző városövezeteit nézzük. A 2005-ös kutatás eredményei is azt mutatták, hogy a kilenc várostérségben élő népesség iskolai végzettségi szintje a belvárosból kifelé haladva csökkent, a fejlett városkörnyékeken kicsit növekedett, majd a fejletlen városkörnyékeken ismét visszaesett (Szirmai szerk., 2009, 65.).

A 2014-es kutatás eredményei is igazolták a korábbi eredményeket. Az iskolai végzettség szintje a városközpontból a perifériák felé haladva csökkent, ez a budapesti és vidéki nagyváros-térségekben is megegyező trend. Ugyanakkor differenciák mutathatók ki a budapesti és a vidéki nagyváros-térségek különböző városövezeteiben élő népesség iskolai végzettségi szintjében. Az egyenlőtlenségek különösképpen a maximum nyolc általánost végzettek és a diplomások esetben látványosok. A budapesti várostérség belvárosában a nyolc általánost végzettek aránya 14%, míg a vidéki várostérségeiben ennek többszöröse, 41,2%. A budapesti várostérségben a fejlett, illetve a fejletlen városkörnyékeken a nyolc általánost végzettek aránya 37,2% és 33,8%, a vidéki várostérségek városkörnyékein arányuk eléri az 55%-ot. A diplomások aránya magasabb a budapesti várostérség belvárosában (36,4%), mint a vidéki várostérségek belvárosaiban (24,5%). Ami 2005-höz képest „új jelenség”: a fejlett, illetve a fejletlen városkörnyéki népesség iskolai végzettségi szintje közötti különbség csökkenése. 2014-ben már nem lehetett azt mondani, hogy a fejlett városkörnyéki településeken magasabb a diplomások aránya, mint a fejletlenekén, mert arányuk közel azonos volt. A budapesti várostérség esetében például a diplomások aránya a fejletlen városkörnyéki településeken egy kicsit még meg is haladta a fejlettekét (7. táblázat).

A képzettségi viszonyok tekintetében az idegen nyelvet beszélők aránya fontos mutató. Ma az idegen nyelv tudása sok tekintetben elvárás a munkaadók részéről, különösen a külföldi vállalatok, cégek esetében. Az idegennyelvtudás vitathatatlanul növeli az elhelyezkedés lehetőségeit is. Annak ellenére, hogy ma már mind az általános, mind pedig a középiskolákban kiemelt fontosságot kapott az idegennyelv-oktatás, és sok esetben a diplomaszerzés is nyelvizsgához

14. ábra: A megkérdezett népesség iskolai végzettség szerinti megoszlása a budapesti és a 8 vidéki nagyváros-térségben 2005-ben és 2014-ben (%)

Forrás: NKFP és TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

7. táblázat: A népesség legmagasabb iskolai végzettsége várostérségi övezetek szerint a budapesti és a vidéki nagyváros-térségekben (% , 2014)

	belváros		átmeneti		külváros		fejlett városkörnyék		fejletlen városkörnyék	
	buda-pesti	vidéki	buda-pesti	vidéki	buda-pesti	vidéki	buda-pesti	vidéki	buda-pesti	vidéki
max. 8 általános	14,0	41,2	30,7	43,1	27,1	31,4	37,2	55,3	33,8	55,0
szakmunkásképző	8,4	15,7	11,3	14,5	9,2	14,3	13,2	14,1	20,6	16,4
szakközépiskola	8,8	13,7	12,2	14,3	15,8	18,4	15,2	12,4	11,8	9,9
gimnázium	32,4	4,9	15,4	9,2	15,8	10,2	11,7	6,5	9,9	7,0
diploma	36,4	24,5	30,3	18,8	32,0	25,6	22,7	11,8	23,9	11,7

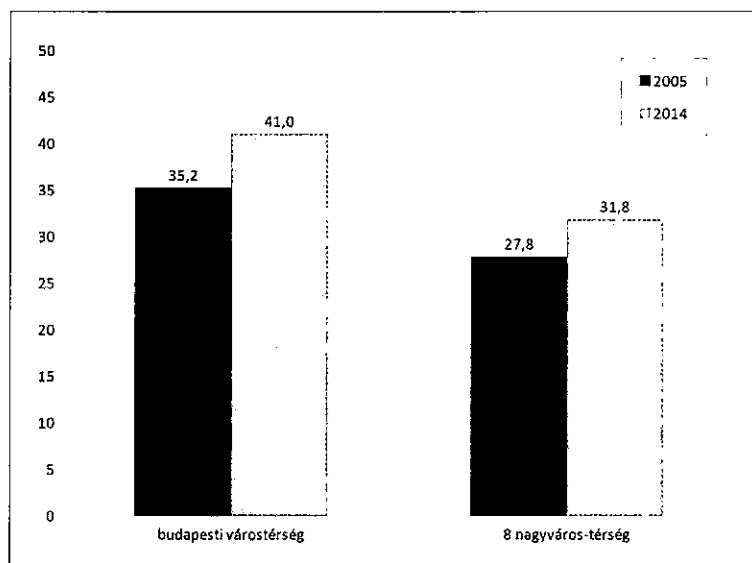
Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

kötött, a magyar lakosság jelentős része nem beszél idegen nyelvet. (Az Eurostat 2012-es felmérése szerint Magyarországon a legmagasabb azok aránya, s ez 65%, akik egy idegen nyelvet sem beszélnek.) A KSH mérései szerint a 25–64 év közötti magyar lakosnak mindösszesen 34%-a beszél legalább egy idegen nyelvet. (Ezzel az Európai Unióban a legrosszabb mutatókkal rendelkezünk.)

A budapesti várostérségben mindkét időpontban, 2005-ben és 2014-ben is a vidéki átlagot meghaladó arányban beszéltek idegen nyelvet. Az is kedvező trend, hogy a vizsgált két időpont között, mind a budapesti, mind pedig a vidéki várostérségben növekedett az idegen nyelvet beszélők aránya, noha a vidéki nagyváros-térségekben még jelentősen elmarad a budapesti átlaghoz képesti arányuk (15. ábra).

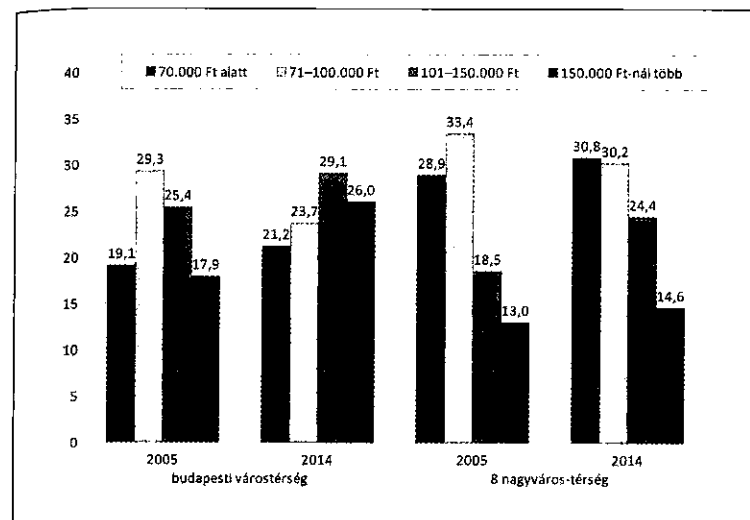
2005 és 2014 között megmaradtak a nagyváros-térségi lakosság jövedelmi szintjében jelentkező különbségek, főként a budapesti és a vidéki várostérségek, valamint a városok és környékeik között. Már a 2005-ben végzett elemzésekben is aránybeli különbségek mutatkoztak a budapesti és a vidéki nagyváros-térségben élő, alacsony és a magas jövedelemmel bírók között. A korábbi adatok szerint a budapesti várostérségben a minimálbért keresők aránya

15. ábra: A legalább egy idegen nyelvet beszélők arányának alakulása a budapesti és a vidéki nagyváros-térségekben 2005-ben és 2014-ben (%)

Forrás: NKFP és TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

16. ábra: Jövedelmi megoszlás 2005-ben és 2014-ben a budapesti és a nyolc vidéki nagyváros-térségben (% nettó összegek)

Forrás: NKFP és TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

19,5% volt, ezzel szemben a vidéki várostérségekben sokkal magasabb, 28,9% (Szirmai szerk., 2009, 70.). 2014-ben az alacsony jövedelemmel bírók aránya a budapesti várostérségben már 21%, vagyis ez az arány növekedett. A vidéki nagyváros-térségekben szintén magasabb, de nem sokkal, az adott csoport aránya, 30%.

2005 és 2014 között növekedett a magas jövedelemmel bírók aránya a budapesti várostérségben, 17,9%-ról 26%-ra. Ez növekedés a vidéki várostérségekben minimális volt (1,6%-os mértékű) (16. ábra).

A népesség aktivitása

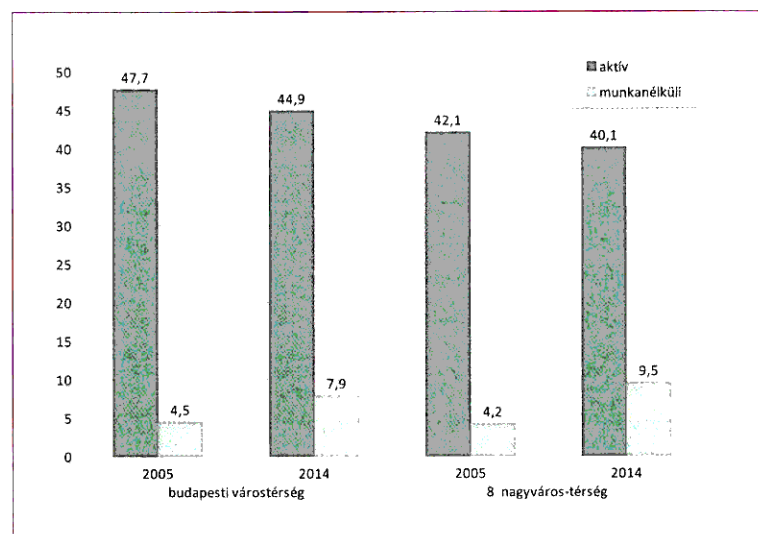
Az elmúlt évek gazdasági változásai, a válság kedvezőtlen következményei érzékelhetők a népesség aktivitási mutatóiban is. A kérdőíves felmérésből kiderült, hogy a budapesti várostérségben az aktívak aránya mindkét időpontban meghaladta a vidéki várostérségek arányát. A munkanélküliek aránya pedig jóval kisebb Budapesten, mint a vidéki várostérségekben, amely a főváros és térsége kiemelkedően kedvező foglalkoztatottsági lehetőségeiből ered. Miközben az is tény, hogy mind a budapesti, mind pedig a vidéki nagyváros-térségekben az aktívak aránya csökkent, a munkanélkü-

liek aránya pedig nőtt (17. ábra). A munkanélküliek magasabb arányú növekedése a vidéki nagyváros-térségek esetében azzal függ össze, hogy a gazdasági válság őket sokkal érzékenyebben érintette, mint a fővárost és térségét, amely erősebb és versenyképesebb gazdasággal, és a változásokhoz rugalmasabban alkalmazkodó, egyben képzettebb társadalommal jellemezhető.

A budapesti és a vidéki nagyváros-térségekben élő megkérdezettek munkahelyi beosztás szerinti megoszlásában is jelentős különbségek vannak, mind 2005-ben, mind pedig 2014-ben a budapesti várostérség javára. A különbség a szellemi foglalkozásúak és a vezető beosztásúak esetében erőteljes, ami elsősorban a főváros és térsége már említett, kiemelten kedvező gazdasági és foglalkoztatási szerkezetével magyarázható.

A 2005-ös felméréshez képest 2014-ben mind a budapesti, mind pedig a vidéki várostérségekben a megkérdezettek beosztásában is változások tapasztalhatók. 2005 és 2014 között a felmérések eredményei szerint a budapesti várostérség esetében növekedett az önálló vállalkozók aránya, 7,8%-ról 10,2%-ra, miközben az alkalmazott vezetők aránya 8,4%-ról 5,6%-ra csökkent. Kis mértékben csökkent a szellemi és a fizikai alkalmazottak aránya is.

17. ábra: A budapesti és a vidéki nagyváros-térségekben élő népesség aktivitása 2005-ben és 2014-ben (%)

Forrás: NKFP és TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

8. táblázat: A népesség beosztási kategóriák szerinti megoszlása 2005-ben és 2014-ben (%)

	budapesti várostérség		8 magyar nagyváros-térség	
	2005	2014	2005	2014
önálló, vállalkozó	7,8	10,2	7,3	7,4
alkalmazott vezető	8,4	5,6	5,9	5,5
szellemi alkalmazott	34,1	33,0	26,4	24,7
fizikai alkalmazott	52,3	51,2	57,8	62,4

Forrás: NKFP és TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

9. táblázat: A megkérdezettek munkahelyi beosztása várostérségi övezetenként a budapesti és a vidéki nagyváros-térségben 2014-ben (%)

	önálló, vállalkozó		alkalmazott vezető		szellemi alkalmazott		fizikai alkalmazott	
	budapesti	vidéki	budapesti	vidéki	budapesti	vidéki	budapesti	vidéki
belváros	12,86	11,11	3,81	4,44	52,86	24,44	30,48	60,00
átmeneti övezet	9,08	5,40	4,11	5,04	35,79	24,10	51,01	65,47
külváros	9,24	10,13	5,55	6,43	36,41	30,39	48,80	53,05
fejlett város-környék	10,27	3,87	15,65	3,87	17,11	16,13	56,97	76,13
fejletlen városkörnyék	13,95	5,10	1,18	5,73	25,53	12,74	59,34	76,43
Átlag	10,28	7,41	5,57	5,51	32,99	24,68	51,17	62,41

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

A vizsgált vidéki nagyváros-térségekben szintén csökkent a szellemi alkalmazottak aránya, amely 26,4%-ról 24,7%-ra esett vissza. A fizikai alkalmazottak arányában növekedést láthatunk (57,8%-ról 62,4%-ra történő növekedést). A fent leírt változások összefüggenek az utóbbi évek kedvezőtlen makrogazdasági folyamataival, a válság következtében megszűnő munkahelyekkel, amely sok

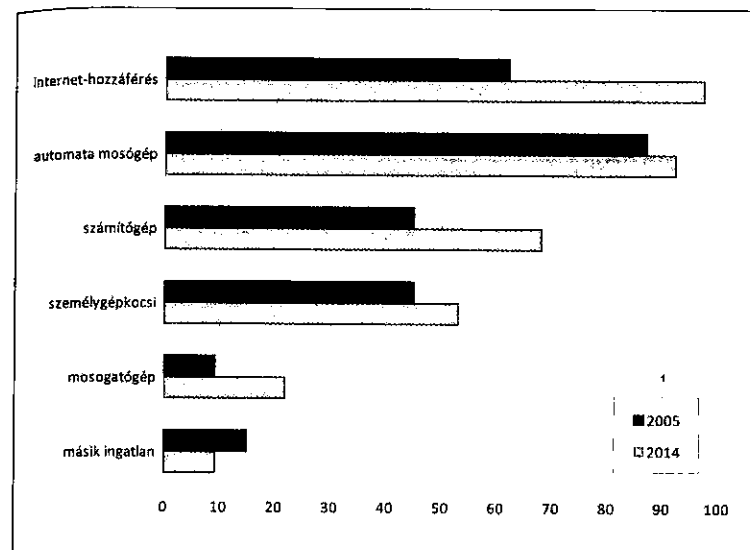
A várostérségi népesség munkahelyi beosztásában és a városövezetekben való elhelyezkedésében hasonlóságokat és eltéréseket is tapasztalhatunk a budapesti és a vidéki nagyváros-térségek összehasonlításakor. Mind Budapest, mind pedig a vidéki nagyvárosok esetében a szellemi alkalmazottak átlag feletti jelenléte tapasztalható a belvárosokban, az átmeneti és a külvárosi övezetben, miközben átlag alatt vannak jelen a városkörnyékeken. A fizikai alkalmazottak csak kis mértékben mutatnak eltérő mintákat a budapesti és a vidéki nagyváros-térségekben. A vidéki nagyváros-térségek belvárosában a fizikai alkalmazottak jelenléte erőteljesebb, mint a budapesti várostérségben. Szembetűnő továbbá a budapesti várostérségben az alkalmazott vezetők erőteljes jelenléte a fejlett városkörnyékeken. A szellemi foglalkozásúak a budapesti várostérségen belül jellemzően a belvárosban, míg a vidéki nagyváros-térségek esetében inkább a városkörnyékeken koncentrálódnak.

A háztartások felszereltsége

A háztartások felszereltségének két időpontra, vagyis 2005 és 2014-re történő vizsgálata jól mutatja a lakosság anyagi helyzetében bekövetkezett változásokat. Ugyanakkor vigyázni kell az általános következtetések levonásánál, mert a technológiai fejlődés felgyorsulásával (például a telekommunikációs eszközök általános elterjedésével) bizonyos materiális javak (például a mobiltelefon) birtoklása már nem, vagy kevésbé képes kimutatni a háztartások fejlettségében bekövetkezett változásokat. Ezzel együtt tény, hogy vizsgált nagyváros-térségekben 2005 és 2014 között javult a háztartások általános felszereltsége. A két időpont között növekedett az automata mosógéppel, a mosogatógéppel, a számítógéppel, az internet-hozzáféréssel és személygépkocsival rendelkező háztartások aránya. Visszaesett ugyanakkor a második ingatlanal bírók aránya.

A háztartások felszereltsége mögött jelentős társadalmi differenciák húzódnak meg, különösképpen az internethez való hozzáférés,

18. ábra: A háztartások megoszlása felszereltségük szerint 2005-ben és 2014-ben („van” válaszok aránya, %)

Forrás: NKFP és TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

a személygépkocsival, és nem meglepő módon, a második ingatlannal való rendelkezés esetében. Már a 2005-ös kutatás is rávilágított az iskolai végzettség szerinti különbségekre: 2005-ben a maximum nyolc általánost végzettek 18,5%-ának volt gépkocsija, a diplomások esetében ez az arány 64% volt. 2014-ben is hasonló különbségek tapasztalhatók, az alacsony iskolai végzettséggel bírók 29,1%-ának volt gépkocsija, míg a diplomások körében már 78,6%-nak. A társadalmi különbségek az internettel való ellátottság esetében is megjelennek. 2014-ben az alacsony iskolai végzettségűek 12%-ának volt a háztartásában internet, ez az arány a diplomás háztartások esetében már 38%-os volt.

Összegzés

A vizsgált kilenc magyar nagyváros-térsgben zajló demográfiai és társadalmi jellegzetességek egyrészt közeledtek egymáshoz, másrészt markáns különbségek is maradtak: jellemző a vidéki nagyváros-térsegek lemaradása a budapesti várostérseghöz képest.

Az egyik meghatározó és kedvezőtlen demográfiai trend a vidéki nagyvárosok népességszámának folyamatos csökkenése, az elvándorlás mértékének növekedése (kiemelten súlyos a városi népességszám csökkenése a gazdasági és szociális problémákkal küzdő észak-magyarországi régióközpont Miskolc, vagy a dél-dunántúli régióközpont Pécs esetében). Két vidéki város – Kecskemét és Nyíregyháza – kivételt képez, ahol az elmúlt évtizedben kis mértékben növekedett a népességszám, ez mindkét esetben egy-egy multinacionális vállalat megtelepedésével magyarázható.

A vidéki nagyvárosok népességszám-csökkenése mögött részben a lakóhelyi szuburbanizációs folyamatok állnak, a városkörnyéki települések népességszámában bekövetkezett növekedés. A változásokhoz a nagyváros-térsegi, azon belül kiemelten a centrumtelepülési népesség előregedése is hozzájárult. A vidéki nagyvárosok évtized óta tartó migrációs vesztesége súlyos és tartós munkahelyhiányt is jelez, s ez az itt élőket, elsősorban a fiatalabb, aktív és képzetebb rétegeket arra készteti, hogy az ország fejlettebb régióiba költözzenek.

A budapesti és a vidéki várostérsegi népesség társadalmi fejlettségének különbségei nem csökkentek 2005-höz képest. Bár növekedett a felsőfokú végzettségűek aránya a vidéki várostérsegekben, az elmaradás a budapesti várostérsegi adatokhoz képest még mindig jelentős. Hasonlóan jelentős differenciák mutathatók ki a budapesti és a vidéki városok népességének jövedelmi viszonyaiban, a budapesti várostérsegh javára. A munkanélküliség arányának növekedése az ország fejlettebb régióit, nagyvárosait, sőt Budapestet és térségét sem kímélte, mégis a vidéki nagyvárosokban ez az arány jóval magasabb. Ami egyben jelzi a gazdasági-társadalmi problémák súlyosabb vidéki koncentrációját, és a vidék sérülékenységét is.

Az eredmények alapján összegezve kijelenthető, hogy a budapesti és a vidéki várostérsegek társadalmi fejlettsége közötti különbség nemcsak jelentős, hanem az utóbbi évtizedben még növekedett is. S ha ez a folyamat a jövőben is folytatódik, a főváros és a vidéki nagyvárosok közötti társadalmi polarizáció felgyorsulására lehet számítani.

Nagyváros-térsegi szuburbanizációs folyamatok és a költözési trendek⁵⁰

Schuchmann Júlia

Bevezetés

A részfejezet a lakóhelyi szuburbanizáció folyamatait mutatja be a magyar nagyvárosi térségek esetében, részben statisztikai adatok, részben pedig a 2005-ben és 2014-ben (valamint a budapesti térség esetében 2010-ben) megvalósított reprezentatív kutatások költözéssel összefüggő adatainak összehasonlító elemzésén keresztül.⁵¹ A vizsgálat a budapesti és a nyolc vidéki nagyváros-térsegh folyamatait is összeveti, mégpedig azért, hogy feltárja az ország egyetlen millió főt meghaladó európai léptékű nagyvárosa és annak kiterjedt agglomerációs övezete, valamint a vidéki nagyvárosi térségek költözéssel, költözési szándékokkal is összefüggő lakóhelyi szuburbanizációs trendjeit, azok változásait, a különbségeket és a hasonlóságokat, úgy, hogy azokat belehelyezi a kapcsolódó európai folyamatokba is.

⁵⁰ A publikáció az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg. Készült a „Társadalmi konfliktusok – Társadalmi jól-lét és biztonság – Versenyképesség és társadalmi fejlődés” című, TÁMOP-4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0069 azonosító számú projekt keretében.

⁵¹ A kutatások a következők voltak:

„Várostérsegek, térbeli, társadalmi egyenlőtlenségek és konfliktusok – Az európai versenyképesség térségi társadalmi tényezői”, 2004–2007, NKFP (nyilvántartási szám: 5/083/2004), projektvezető: Dr. Szirmai Viktória

„Fenntartható fogyasztás, termelés és kommunikáció. A modern fogyasztási modelleket meghatározó társadalmi mechanizmusok és érdekviszonyok. A fenntartható fogyasztás társadalmi és térbeli modellje”, 2009–2011, Norvég Alap, kutatásvezető: Dr. Szirmai Viktória

„Társadalmi konfliktusok – Társadalmi jól-lét és biztonság – Versenyképesség és társadalmi fejlődés”, 2013–2015, TÁMOP 4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0069, konzorciumvezető: Kodolányi János Főiskola, kutatásvezető: Dr. Szirmai Viktória

A lakóhelyi szuburbanizáció a magyar nagyvárosi térségekben

A nagyvárosi térségekben zajló lakóhelyi szuburbanizáció a térbeli társadalmi, gazdasági dekoncentrációt erősítő olyan folyamat, amelynek során a központi település népességének egy része (különböző társadalmi és gazdasági okok miatt) kiköltözik a városkörnyék településeire, miközben a munkája és az életformája révén részben vagy teljes egészében továbbra is a központi városhoz kötődik (Enyedi, 1988; Timár, 1996).

Az európai nagyvárosi térségek mindegyikében megfigyelhető, hogy a városlakók bizonyos részének a költözési folyamatai miatt a központi városok népességszáma csökken, miközben a környéki települések népességszáma emelkedik. Mégpedig a városkörnyéki települések gazdasági funkcióinak az átalakulása, a vállalkozások globális gazdasági hatásokkal is összefüggő új területi elhelyezkedése (a környékbeli települések gazdasági vonzerejének a növekedése) és a városcentrumok társadalmi problémái (a belvárosi környezeti ártalmak, a közlekedési nehézségek, az itt koncentrálódó szegénység), illetve a városkörnyékre vándorló (többnyire középosztálybeliek) számának a gyarapodása miatt. A városi magasabb ingatlanárak szintén mobilizációs erők, sokan, akik nem tudták megfizetni a városi magasabb ingatlanárakat (ezek a szegényebb városi társadalmi rétegek), az olcsóbb városkörnyéki ingatlanokat keresték.

Ma már a városi lakosság csökkenő mértékű kiköltözése, illetve a városcentrumokba irányuló visszaköltözések folyamatai is megfigyelhetők. Ezt a városközpontok fizikai és társadalmi megújulása, a rehabilitációs programok, a városkörnyéki életfeltételek negatív vonásai is magyarázzák: a városok és környékeik közötti közlekedés, a városokba történő bejárás nehézségei, valamint a városkörnyékek infrastrukturális hiányosságai, de a környékbeli települések munkalehetőségeinek a szűkössége, vagy éppen a városkörnyéki öslakók és az újonnan betelepültek közötti helyi érdekonfliktusok.

A lakóhelyi szuburbanizáció a magyar nagyvárosokban is általános jelenség (Bajmócy, 1999; Timár–Váradi, 2000; Hardi, 2002). A budapesti és a vidéki nagyváros-térségekben kibontakozó lakóhelyi szuburbanizáció követte a fentebb röviden összefoglalt nyugat-európai nagyváros-térségi trendeket, hasonlóképp zajlott le, de időbeli megkésettiséggel: egyrészt az államszocializmus idején a poszt-szocialista országokban hiányzott a lakáspiac és a szükséges ma-

gántóke, másrészt a rendszerváltozás első időszakában nem alakult még ki az a magasabb jövedelmű társadalmi réteg (következésképpen az a lakóhelyi igény sem), amely szükséges volt a lakóhelyi szuburbanizáció kibontakozásához. A polgárosultság alacsony foka, a jövedelmek (államszocialista periódusban jellemző) mesterséges nivellálása, a hiányzó környéki infrastruktúra és a hiányzó elővárosi vasúthálózat, a motorizáció alacsonyabb foka szintén a korlátozó tényezők között találhatók (Szirmai–Kovács, 2006, 7.).

Az 1990-es évek rendszerváltozásának eredményeként a lakóhelyi szuburbanizáció dinamizálódott. A piacgazdasági viszonyok kialakulása, a szabaddá váló ingatlanpiac, a lakás- és földprivatizáció és az ezek következtében is megjelenő ingatlanfejlesztők lehetővé tették, illetve támogatták a lakóhelyi mobilitást, és teret adtak a lakóhelyi szuburbanizáció erőteljesebbé válásának. A piacgazdasági viszonyok, a globális gazdasági hatások, illetve a polgárosodás lassú folyamatai és a kezdődő vagyonosodás következtében lassan megjelentek azok a társadalmi rétegek is, amelyek már rendelkeztek mindazokkal az anyagi forrásokkal, melyek lehetővé tették az egyéni családi házak felépítését (vagy éppen a régiak újjáépítését). Ezek a társadalmi rétegek már birtokolták a szuburbán életforma által indukált különböző költségek pénzügyi fedezetét (például megvolt a szükséges, sokszor nem is egy, hanem családunként akár több személygépkocsijuk is). A szóban forgó társadalmi csoportok nemcsak a szuburbán léthez szükséges anyagi háttérrel bírtak, hanem olyan értékrendjük és életformaigényeik voltak, amelyeket az elővárosi, a szuburbán környezet elégített ki, így a természeti környezet közelsége, vagy éppen a nagyvárosi társadalmi környezettől való elkülönülés törekvése.

A budapesti és a vidéki nagyvárosok szuburbanizációja

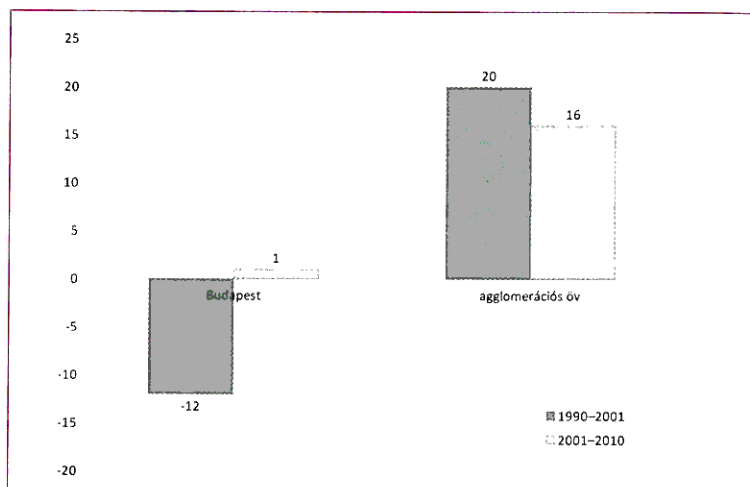
A lakóhelyi szuburbanizáció a legteljesebb formában és legerőteljesebben a Budapesti agglomeráció települései esetében bontakozott ki (Dövényi–Kovács, 1999; Izsák, 2003). Itt a legkiterjedtebb ugyanis a rendszerváltást követő lakásprivatizáció, amely a már hosszú ideje kertvárosi környezetbe vándorló középosztály számára nyitott új lakóhely-választási lehetőségeket. A fővárosban számszerűen és területileg is sokkal több a sűrű beépítésű, kedvezőtlen környezeti adottságú, elvándorlást okozó városrész, mint amennyi a vidéki nagyvárosokban található. Budapest környékén jóval több az olyan

városkörnyéki kínálat, amely kedvező környezeti és táji adottságokkal kínálja a szuburbán életformához szükséges feltételeket.

A vizsgált nagyvárosi térségek centrumtelepüléseinek népességszáma az elmúlt évtizedben eltérő mértékben, de csökkent, miközben a városkörnyékek településeinek népességszáma növekedett. A növekedés egy része a lakóhelyi szuburbanizációból eredt, másik része pedig jellemzően a vidéki térségekből a nagyvárosokba és térségükbe irányuló migrációból.⁵²

A budapesti várostérségben azonban a vidéki várostérségekhez képest új trendek jelentek meg, amelyek a nyugat-európai nagyvárosokban már korábban megkezdődtek: a centrumtelepülés népességszámának lassú növekedése, és a városkörnyéki települések népességszám-növekedésének kismértékű visszaesése. Budapest népességszám-csökkenése ugyanis 2007-ben megállt, és egy nagyon kis mértékű növekedés után stabilizálódott. A városkörnyék népességszám-növekedési dinamikájában pedig visszaesés volt tapasztalható. Ezt igazolja az alábbi ábra is⁵³ (19. ábra).

19. ábra: Budapest és agglomerációs övezetének népességnövekedési dinamikája 1990–2001, illetve 2001–2010 között (%)

Forrás: KSH adatok alapján saját szerk.

⁵² A népességszám csak Kecskeméten és Nyíregyházán növekedett kismértékben, aminek meghatározott okai voltak (a LEGO és a Mercedes gyár megtelepedése), bővebben lásd Schuchmann Júlia és Váradi Zsuzsanna: „A magyar nagyváros-térségek társadalmi-demográfiai szerkezete” című tanulmányában.

⁵³ A vidéki várostérségekre vonatkozó ábrát szintén lásd az előző lábjegyzetben jelzett tanulmányban.

A költözési szándékok alakulása

A lakóhelyi szuburbanizáció folyamatában bekövetkezett változások a várostérségi népesség költözési szándékainak alakulását is mutatják. Az empirikus adatok elemzésekor nyilvánvaló volt, hogy a nagyváros-térségekben élők költözési hajlandóságát több társadalmi és gazdasági tényező is befolyásolja: az ingatlanpiaci kínálat bővülése (közte a lakóparkok építése), a városrehabilitációs beavatkozások, illetve a lakóhelyi igények megváltozása is. A 2000 utáni első évtized közepéig a népesség költözési hajlandóságát mobilizálták az állami lakástámogatási politikák is, amelyek kedvező hitelkonstrukciókkal segítették a lakáshoz vagy családi házhoz jutást. A lakóhelyi mobilitás különösen az ország gazdaságilag fejlettebb térségeiben, így elsősorban a budapesti várostérségben volt jellemző, itt épült fel a legtöbb új lakóingatlan 2001 és 2011 között (*Társadalmi helyzetkép, Lakáshelyzet, 2010*). Az ingatlanpiac bővülése és a lakóhelyi mobilitás 2005-től azonban megtorpant, amihez a 2008-tól kibontakozó gazdasági és ingatlanpiaci válság is hozzájárult.

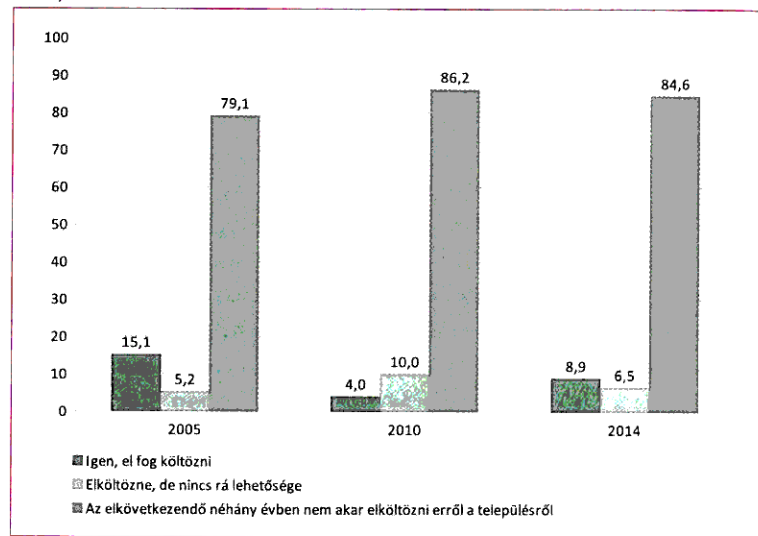
A 2000 utáni első évtized közepéig jellemző kedvező hitelek és bővülő ingatlanpiac ellenére, 2005 és 2014 között alacsony szintű és csökkenő tendenciát mutatott a budapesti és a nyolc vidéki nagyváros térségeiben élők költözési hajlandósága. A budapesti várostérségben 2005-ben 15,1%-os volt a településükről elköltözni szándékozók aránya. 2010-ben arányuk csökkent, ekkor a költözni szándékozók aránya már mindösszesen 4% volt, amiben bizonyára szerepet játszott a gazdasági válság hatása is. 2014-re kis mértékben emelkedett arányuk, 8,9%-ra, de még így is a 2005-ös arány alatt maradt. A legfőbb trend azonban az volt, hogy növekedett és továbbra is magas volt azok aránya, akik nem akarnak elköltözni. 2005-ben ez 79%, 2014-ben pedig már 84% volt (20. ábra).

A költözési szándék visszaesése és a költözni nem vágyók arányának növekedése a vidéki nagyváros-térségekben a budapesti térségi esethez képest is szignifikánsabb volt mind a két vizsgált időszakban. A budapesti várostérséghez hasonlóan a nyolc vidéki nagyváros-térségben is csökkent a költözni szándékozók aránya, miközben a lakóhelyükön maradni szándékozóké növekedett.

2005-ben a nyolc magyar nagyváros-térségben élő megkérdezettek 10,3%-a akart elköltözni, 79%-uk nem. 2014-re a költözni szándékozók aránya 5,7%-ra csökkent. A mobilitási hajlandóság buda-

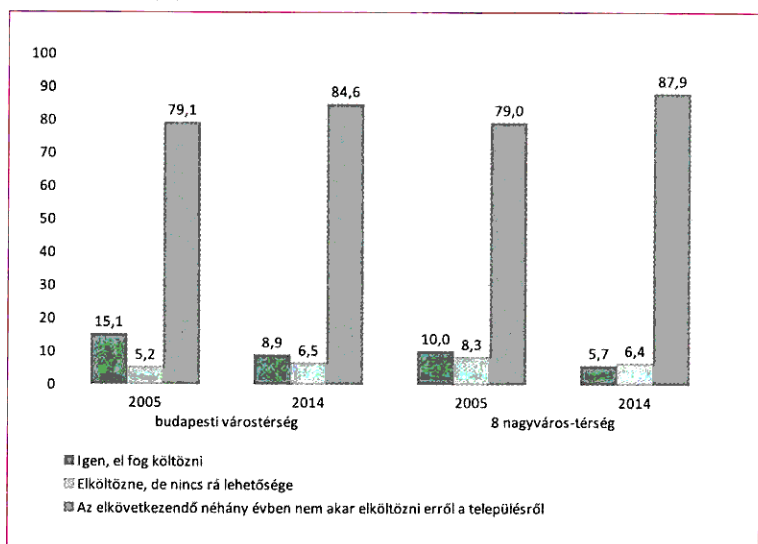
pestinél is alacsonyabb mértéke, visszaesése vélhetően összefüggésben van azzal, hogy a vidéki várostérségeket a gazdasági recesszió jobban visszavetette, mint a fővárost és térségét (21. ábra).

20. ábra: A költözési szándék változása a budapesti várostérségben (% , 2005, 2010, 2014)

Forrás: NKFP, Norvég Alap és TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

21. ábra: Költözési szándék 2005-ben és 2014-ben a budapesti és a nyolc vidéki várostérségben (%)

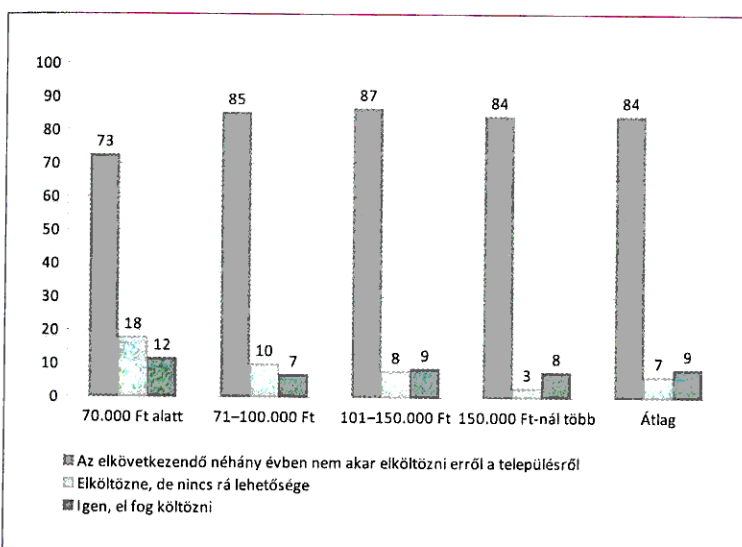

Forrás: NKFP és TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

A nagyváros-térségekben zajló lakóhelyi mobilitást (közte a lakóhelyi szuburbanizációt is) vizsgáló kutatások egy része kiemeli, hogy a lakóhelyi szuburbanizációban jellemzően a magasabban képzett és jobb anyagi helyzetben lévő társadalmi csoportok vettek és vesznek részt. Ahogy azt már korábban a tanulmány kiemelte, jellemzően inkább a közép- és felső középosztály tagjai, akik vállalni tudják a szuburbán életformával járó többletköltségeket (több személygépkocsi, bejárás költségei, családi ház fenntartási költségei stb.). Ezzel párhuzamosan azonban jelen van az alacsonyabb társadalmi státusúak lakóhelyi mobilitása is. Ők jellemzően vagy a városkörnyéki települések kevésbé jó elérhetőségű és státusú részeire költöznek, vagy inkább az agglomerációs övezeten is túli, úgynevezett peri-urban térségekbe.

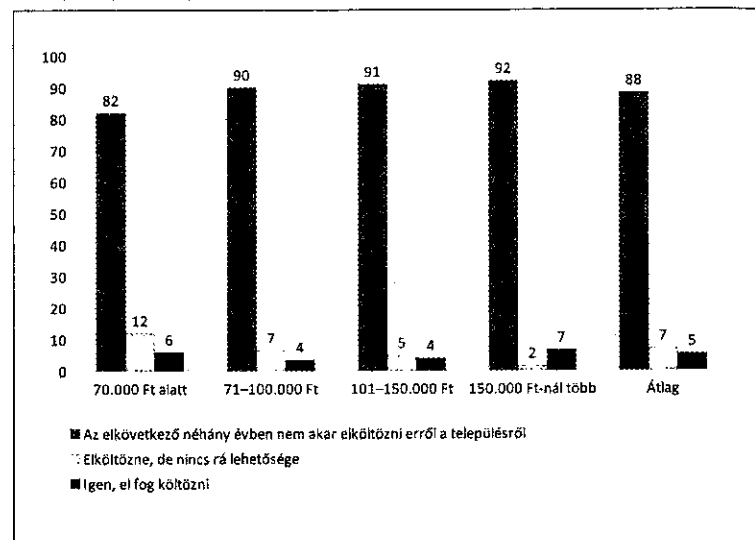
A 2005-ös nagyváros-térségi kutatás eredményei azt mutatták, hogy a biztosan elköltözők között az átlagot meghaladó arányban voltak a magasabb jövedelemmel és a magasabb iskolai végzettséggel (diplomával) rendelkezők. A változást mutatja, hogy 2014-ben a budapesti várostérségben az alacsony jövedelmek kategóriába tartozók akartak átlag feletti arányban elköltözni lakóhelyükről (22. ábra). Az alacsony jövedelműek átlagot meghaladó költözési szándéka a budapesti és vidéki nagyváros-térségekben utalhat a

22. ábra: A költözési szándék és a jövedelem megoszlása a budapesti várostérségben (% , 2014)

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

23. ábra: A költözési szándék és a jövedelem megoszlása a 8 vidéki nagyváros-térségben (% , 2014)

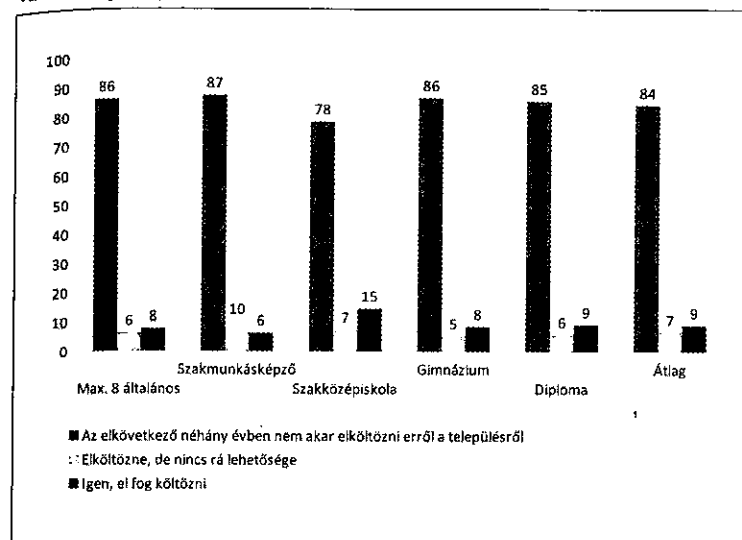
Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

társadalmi kirekesztés erősödő jelenlétére is. A városokban magas és emelkedő ingatlanárakat és lakbéreket egyre inkább a magasabb jövedelemmel bírók engedhetik meg maguknak. A vidéki nagyváros-térségekben a tehetősebbek magasabb lakóhelyi mobilitási szándékát pedig magyarázza az is, hogy ők azok, akik megtehetik, hogy akár egy új munkakör miatt, akár egyéb ok miatt elköltözzenek például Budapestre, és ott megfizessék a magasabb ingatlanárakat.

2005-ben a budapesti várostérségben élő, érettségivel és diplomával rendelkező megkérdezettek a minta átlagához képest nagyobb arányban akartak elköltözni. 2014-ben a 2005. évihez hasonló volt a trend: átlag felett akartak elköltözni lakóhelyükről a budapesti várostérségben élő, szakközépiskolát végzetek (14,5%) és a diplomások (9,1%).

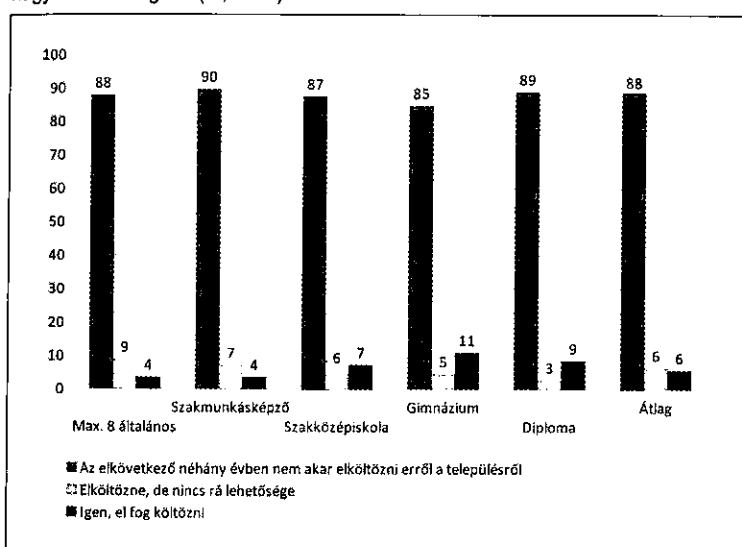
A különböző városövezetekben élők költözési szándéka 2005 és 2014 között változott, ami új városfejlődési trendekre is utalhat, és a lakóhelyi szuburbanizáció dinamikájában bekövetkezett változást is megmagyarázhatja. A budapesti várostérség esetében kiemelten érdekes a trendváltás a belvárosban és a városkörnyékeken élők költözési hajlandóságában. 2005-ben a budapesti várostérség esetében a belvárosban élő megkérdezettek még jóval (a

24. ábra: A költözési szándék és az iskolai végzettség megoszlása a budapesti várostérségben (% , 2014)

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

25. ábra: A költözési szándék és az iskolai végzettség megoszlása a 8 vidéki nagyváros-térségben (% , 2014)

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

15%) átlagot meghaladó mértékben akartak elköltözni a településükről (20,7%). A budapesti városkörnyékeken pedig egyáltalán nem akartak elköltözni.

A 2014-es felmérés eredményei viszont már azt mutatják, hogy a budapesti várostérség belvárosában élők közül senki nem válaszolta azt, hogy el akarna költözni. Míg a városkörnyékeken (szemben a 2005-ös felvétel eredményeivel) a megkérdezettek 6%-a jelezte költözési szándékát (10. táblázat).

A budapesti belvárosban és a városkörnyékeken élők költözési hajlandóságában tapasztalt változások egyik magyarázata, hogy a két vizsgált időszak között a történelmi belváros fizikailag és társadalmilag is megújult, a rehabilitációs beavatkozások, illetve a gentrifikációs folyamatok hatásai már érzékelhetővé váltak, míg a másik oka a városkörnyéki életforma korábbi vonzerejének csökkenése, a megoldatlan elővárosi közlekedés, valamint az ingázó életforma jelentős költségei. A vidéki nagyváros-térségekben élők költözési szándékaiban 2005 és 2014 között nem tapasztalható jelentős változás, a belvárosban élők 11%-a akart elköltözni 2005-ben és 2014-ben is.

2005 és 2014 között átrendeződött és kiegyenlítettebbé vált a budapesti nagyváros-térség társadalmi szerkezete, növekedett a városi diplomások aránya, miközben csökkent az alacsony iskolai

10. táblázat: A költözési szándék megoszlása a különböző várostérségi övezetekben élők körében a budapesti és nyolc vidéki nagyváros-térségben (% , 2005)

2005	belváros	átmeneti	külváros	fejlett város-környék	fejletlen város-környék	Átlag
budapesti várostérség						
El akar költözni	20,7	16,6	7,7	0,0	0,0	15,4
Elköltözne, de nincs rá lehetősége	2,4	10,3	2,4	0,0	0,0	5,4
Nem akar elköltözni	76,9	72,8	88,4	100,0	100,0	78,0
8 nagyváros-térség						
El akar költözni	11,7	11,4	9,2	2,3	2,7	10,6
Elköltözne, de nincs rá lehetősége	8,0	8,1	13,8	3,8	2,4	10,3
Nem akar elköltözni	80,0	79,9	76,7	86,0	85,0	78,7

Forrás: NKFP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

11. táblázat: A költözési szándék megoszlása a különböző várostérségi övezetekben élők körében a budapesti és nyolc vidéki nagyváros-térségben (% , 2014)

2014	belváros	átmeneti	külváros	fejlett város-környék	fejletlen város-környék	Átlag
budapesti várostérség						
El akar költözni	0,0	9,4	15,9	6,2	6,9	8,9
Elköltözne, de nincs rá lehetősége	0,8	7,6	5,0	8,0	6,2	6,5
Nem akar elköltözni	99,2	83	79,1	85,8	86,9	84,6
8 nagyváros-térség						
El akar költözni	11,0	6,6	4,7	5,4	4,2	5,7
Elköltözne, de nincs rá lehetősége	6,0	7,1	6,1	4,8	7,1	6,4
Nem akar elköltözni	83,0	86,3	89,2	89,8	88,7	87,9

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

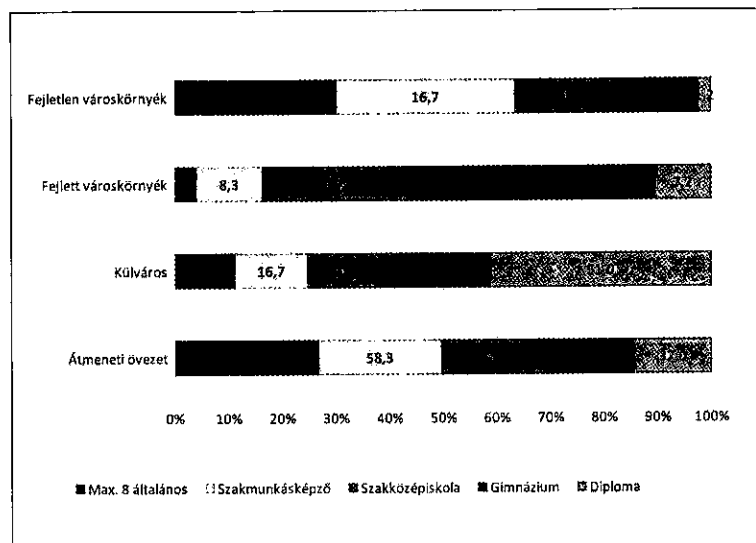
végzettséggel bírók aránya.⁵⁴ Ebben az is szerepet játszott, hogy az alacsony társadalmi státusúak fokozatosan „kiszorulnak” a belvárosból. Ezt igazolja az is, hogy míg a budapesti várostérség átmeneti övezetében élő diplomások 38%-a költözne el, addig az itt élő maximum nyolc általánost végzettek 68%-a. Az alacsony iskolai végzettségűek fokozottabb költözési hajlandósága a város belső részéből egyértelműen összefügg azok fizikai és társadalmi megújulásával, a gentrifikációs folyamatokkal, és ennek következményeként a lakbérek és ingatlanárak megnövekedésével is (26. ábra).

A lakáshitelek hatásai

A 2008-ban kezdődő gazdasági válság és a következményeként fellépő ingatlanpiaci krízis érzékenyen érintette a magyar háztartások amúgy is labilis jövedelmi és vagyoni helyzetét. 2011-ben a KSH vonatkozó kimutatásai szerint a magyar lakosság közel felé-

⁵⁴ Erről bővebben lásd Szirmai Viktória és Ferencz Zoltán: „A magyar nagyváros-térségek térbeli társadalmi jellegzetességei, a centrum-periféria modell átalakulása” című tanulmányát.

26. ábra: A költözni szándékozók iskolai végzettség szerinti megoszlása a budapesti várostérség övezeteiben (% , 2014)

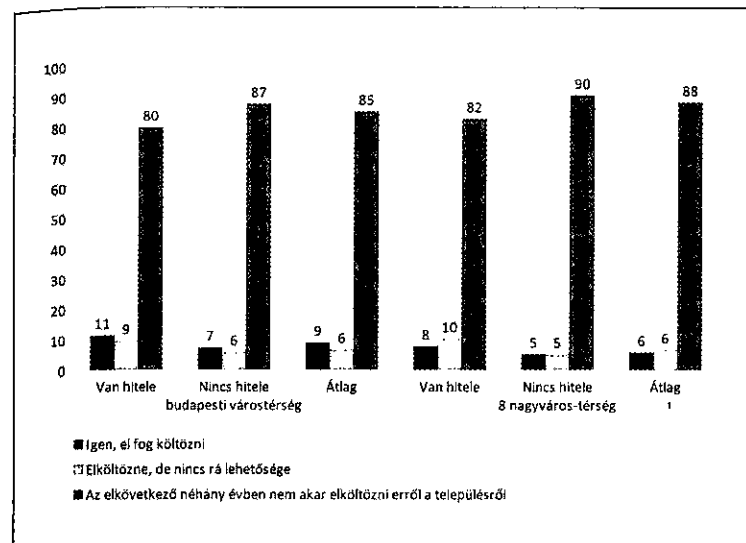

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

nek, 45%-ának volt valamilyen hiteltartozása (KSH, 2011). A hitelek jelentős részét pedig lakáshitelek tették ki. A lakás- vagy ingatlanhitellel rendelkezők számának megugrása egyértelműen köthető a 2000-es évtized első éveiben jelentősebb korlátozások nélkül adott lakástámogatásokhoz és lakáshitelekhez, illetve a lakástámogatási politika átgondolatlanságához is. A lakáshitelek közül sokan adósságsapdába kerültek, helyzetük kezelését sok esetben az ingatlanjukra terhelt jelzálogkölcsön vagy az ingatlanuk azonnali eladása jelentette. A 2014-es kérdőíves felmérés eredményei szerint a teljes mintát alapul véve, a megkérdezettek 25,2%-a rendelkezett hiteltartozással. Arányuk a budapesti várostérség esetében valamivel alacsonyabb, 23,7% volt. A nyolc vidéki nagyváros-térségben az eladósodottak aránya meghaladja a budapesti várostérségben élőkét, arányuk 27,8%. A budapesti várostérségben 2010-hez képest kis mértékben csökkent az adóssággal rendelkezők aránya, 24,5%-ról 23,7%-ra.

Az eladósodottság döntően befolyásolta a költözési szándékokat és a lehetőségeket is. A költözési szándék és az eladósodottság közötti kapcsolatot bár nem bizonyítja, de érzékelteti az alábbi, 27. ábra, amely a költözési szándékot az eladósodottak arányában

27. ábra: A hiteladósság és a költözési szándék összefüggései a budapesti és a vidéki nagyváros-térségekben (% , 2014)

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

vizsgálja. Ebből kiderül, hogy mind a budapesti, mind pedig a nyolc vizsgált nagyváros-térségben a költözni szándékozók arányát is meghaladta azok aránya, akiknek van hiteltartozásuk.

A budapesti várostérségben azon válaszadók között, akik el vannak adósodva és egyben költözni is szeretnének (a megkérdezettek 11,2%-a), átlagon felül érintettek a nyolc általános végzettséggel rendelkezők (15,2%), és a diplomások (12,8). A vizsgált vidéki nagyváros-térségekben az eladósodott és költözni akarók között átlag (7,6%) felett találunk diplomásokat (10%) és gimnáziumi érettségizetteket (14,3%), ellenben átlag alatti a hitellel bíró nyolc általánost végzettek aránya (4,5%).

A költözés motivációi

A költözés motivációiban különbségeket tapasztalhatunk a budapesti és vidéki nagyváros-térségekben. A megkérdezettek a költözés motivációit érintő kérdés esetében a legnagyobb arányban az „új, jobb munkalehetőségeket, szakmai fejlődési lehetőségeket és a jobb kereseti lehetőségeket” említették. A nyolc nagyváros-térségben élők ezt magasabb arányban (49%) választották, mint a budapes-

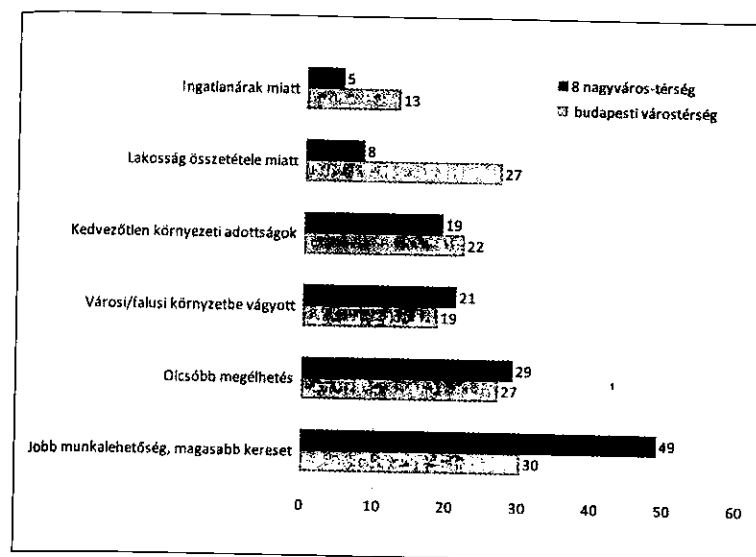
ti várostérségben élő költözni szándékozók (30,2%). Az „olcsóbb megélhetés” okán történő lakóhely-változtatást a vidéki nagyváros-térségekben élők jóval nagyobb arányban jelölték (29%), mint a budapesti esetben (26%). A budapesti várostérségben élő megkérdezettek kisebb arányban (18,5%) említették a költözés okai között, hogy „városi/falusi környezetbe vágyunk”. A vidéki nagyváros-térségekben a költözés okai között a „kedvezőtlen környezeti állapot” a megkérdezettek 19%-a említette, míg a budapesti várostérségben már 22%.

Kiemelendő a költözés motivációi között a „lakosság összetétele miatt kilóg a környezetből”. A vidéki nagyváros-térségekben ez a kérdés, úgy tűnik kevésbé meghatározó a költözés motivációinál, mivel csak 8% jelezte. A budapesti várostérségben ezt az okot már a költözni szándékozó megkérdezettek 27%-a említi. Az, hogy a budapesti várostérségben élők a lakosság összetételét, mint költözési okot magasabb arányban említik, alátámasztja a budapesti agglomerációban egyre jellemzőbb területi-társadalmi szegregációt, a magas és alacsony jövedelműek lakóhelyének térbeli elkülönülését is (Szirmai 2011). A költözés okai között a budapesti várostérségben a vidéki térségekhez képest jóval magasabb arányban említették „az ingatlanárakat: itt drágább, mint ahová menni készül”.

Ez mutatja az ingatlanárakban jelentkező regionális különbségeket is, elsősorban a főváros és térsége, illetve a vidéki nagyvárosok között. Egyúttal jelezheti azt is, hogy az ingatlanárak növekedése hozzájárulhatott egyes (kevésbé tehető, alacsonyabb iskolai végzettségű) társadalmi csoportok fokozatos kiszorulásához is a várostérségek magasabb státusú részeiből az alacsonyabb státusú részek felé.

A költözés motivációiban kimutatott eltérések egyben egy nagyon fontos országon belüli migrációs folyamatra is utalnak. A budapesti várostérségben a költözés legfontosabb motivációi a városi vagy a falusi környezetbe vágyás, illetve a kedvezőtlen környezeti jellemzők. Ezek jellemzően a lakóhelyi szuburbanizációval összefüggő motivációk, míg a vidéki várostérségekben a költözés motivációi között a legtöbbször említett a jobb munkalehetőség volt. Ami azt is jelzi egyben, hogy a vidéki nagyvárosok népességvesztése kisebb részt a lakóhelyi szuburbanizációból, nagyobb részt a vidéki nagyvárosokból az ország gazdaságilag prosperálóbb (jellemzően a főváros és térsége) részeibe történő migrációból ered.

28. ábra: A költözési motivációk a budapesti és a vidéki nagyváros-térségekben (az említések százalékában, 2014)

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

Összegzés

A budapesti és a nyolc vidéki nagyvárosi térségben megnyilvánuló lakóhelyi szuburbanizációs folyamatok követték a nyugat-európai nagyvárosi trendeket, de időbeli megkésettiséggel. Nyugat-Európa több nagyvárosi térségében a korábbi dinamikus elővárosi növekedés lelassult, miközben a centrumtelepülés népességszámának csökkenését növekedés váltotta fel. Egyszersmind a lakóhelyi szuburbanizáció dinamikájának visszaesése tapasztalható. Ezek a trendek a 2000-es évek közepétől a budapesti nagyváros-térségben is megjelentek, amit mutat a főváros népességszámának kismértékű növekedése, és a városkörnyék népességszám-növekedési dinamikájában történő visszaesés.

A meghatározó okok egyike a nagyváros-térségi népesség alacsony szintű és csökkenő költözési hajlandósága. A budapesti várostérségben a trendváltás erőteljesebben jelentkezik, mint a nyolc vidéki nagyváros-térségben. A budapesti várostérségben a belvárosban élők már egyáltalán nem akartak 2014-ben elköltöz-

ni, míg a városkörnyékeken 2005-höz képest növekedett a költözni szándékozók aránya. A vidéki nagyváros-térségek belvárosaiból még átlag feletti az elköltözni vágyók aránya.

A lakóhelyi mobilitásban leginkább két társadalmi csoport vesz részt, a magas jövedelemmel és diplomával rendelkezők, illetve az alacsony jövedelemmel és szakközép, szakmunkás végzettséggel rendelkezők, nyilvánvalóan eltérő motivációk által. Az alacsony társadalmi státusúak Budapest belső városnegyedeiből való fokozatos kiszorulása megnyilvánul a magasabb költözési hajlandóságukban is. Ők azok, akik a magas ingatlanárak és bérleti díjak miatt akarnak költözni. Az elmúlt évek lassuló lakóhelyi mobilitásának fontos meghatározó tényezője volt a gazdasági válság egyik következményeként a várostérségi lakosság hiteladóságának felhalmozódása, és az ingatlanjukkal eladósodottak arányának növekedése is.

Még nem tudni, hogy a lakóhelyi szuburbanizáció dinamikájának lelassulása csak a gazdasági válság egy átmeneti következménye volt, és néhány év múlva, az ingatlanpiac növekedésével és a lakosság hiteltartozásának rendezésével ismét megindul egy dinamikus elővárosi fejlődés és kiköltözés, vagy a leírt folyamat tartós marad. Ami most látszik, hogy a vidéki nagyváros-térségekben a migráció nem áll meg az agglomerációs települések határában: a megfelelő helyi munkalehetőség híján egyre többen lépik át a várostérség, sőt régió határait. Ezek azok, akik a hosszú távú, és a jobb megélhetést nyújtó munka reményében költöznek el, jellemzően a fővárosba és térségébe.

A magyar nagyváros-térségek térbeli társadalmi jellegzetességei, a centrum-periféria modell átalakulása⁵⁵

Szirmai Viktória – Ferencz Zoltán

Bevezetés

A magyar nagyvárosi térségek térbeli társadalmi jellegzetességeit, a centrum-periféria modell átalakulását vizsgáló részfejezet célja, hogy bemutassa és értelmezze a magyar nagyvárosi térségek térbeli szerkezetét, annak két időpontban rögzített változásait, egy 2005-ben⁵⁶ és egy 2014-ben⁵⁷ megvalósított, a kilenc (100 000 főt meghaladó népességű) nagyvárosi térségre⁵⁸ reprezentatív kutatás eredményei, azok összehasonlítása alapján.

A két kutatás között eltelt közel tíz esztendő már alkalmat ad a szerkezeti átalakulások vizsgálatára, egyben a háttérben meghúzódó társadalmi, strukturális folyamatok, a világgazdasági válság, de legfőképpen a globális urbanizáció egyes hatásainak a feltárására is.

⁵⁵ A publikáció az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg. Készült a „Társadalmi konfliktusok – Társadalmi jól-lét és biztonság – Versenyképesség és társadalmi fejlődés” című, TÁMOP-4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0069 azonosító számú projekt keretében.

⁵⁶ A 2005-ben megvalósított kutatás a „Várostérségek, térbeli társadalmi egyenlőtlenségek és konfliktusok – Az európai versenyképesség térségi társadalmi tényezői” című projekt keretében készült. A projekt részletes leírását lásd a függelékben (Ferencz Zoltán: „A kutatás módszertani szempontjai”).

⁵⁷ A 2014-es vizsgálat a „Társadalmi konfliktusok – Társadalmi jól-lét és biztonság – Versenyképesség és társadalmi fejlődés” című, TÁMOP-4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0069 számú kutatási projekt eredménye. A projekt részletes leírását lásd a függelékben (Ferencz Zoltán: „A kutatás módszertani szempontjai”).

⁵⁸ A kutatás mintaterületei mindkét esetben Budapest és agglomerációja, illetve a nyolc, 100 000 főnél népesebb magyarországi nagyváros, Debrecen, Győr, Kecskemét, Miskolc, Nyíregyháza, Pécs, Szeged és Székesfehérvár, valamint térségeik voltak. A részletes leírást lásd a függelékben (Ferencz Zoltán: „A kutatás módszertani szempontjai”).

A 2005-ös nagyváros-térségi vizsgálat idején még úgy tűnt, nem csupán egy fontos pillanat rögzítésére került sor, hanem egy olyan időpont megismerésére is, amelyik hosszú időn keresztül jellemezheti a hazai nagyvárosi térségek társadalmi szerkezetét, társadalmi sajátosságait. Azóta kiderült: a 2005 óta eltelt 9 esztendő alatt új folyamatok is megjelentek, részben a legújabb európai városfejlődési trendekhez történő közeledés, részben a magyarországi társadalmi strukturális átalakulások következtében.

A 2005-ös térbeli társadalmi szerkezet

A magyarországi nagyvárosi terek térbeli társadalmi szerkezete történetileg, a magas társadalmi státusú centrum és az alacsony társadalmi státusú periféria modellje szerint alakult.⁵⁹ Az államszocializmus periódusában a történeti centrum-periféria társadalmi egyenlőtlenségi modell átrendeződött, csökkent a belvárosok presztízse a várospusztulás jelenségei, illetve a nagyvárosok külső részein megvalósított új lakótelep-építkezésekkel összefüggő kváziszuburbanizációs folyamatok következtében. Jóllehet a magyar belvárosokban lakni (ahogy az európai belvárosokban is) mindig értéket jelentett. Az európai középosztály soha nem utasította úgy el a belső városrészeket, ahogy az amerikai jómódú rétegek tették, a kiköltözés mértéke soha nem érte el az amerikai nagyvárosokban tapasztaltakat.

Az átmenet folyamatai a történetileg kialakult, hagyományos centrum-periféria struktúrát átalakították, részben megerősítették, részben átszervezték. A megerősítést az jelezte, hogy a 2005-ös kilenc várostérségre reprezentatív szociológiai vizsgálat a város-térségek belső szerkezetében erős térbeli társadalmi hierarchiát mutatott ki. Eszerint a városközpontból a város külső negyedei,

⁵⁹ A centrum-periféria modell társadalomföldrajzi, illetve szociológiai értelmezése a következőkben határozható meg: társadalomföldrajzi értelemben a centrum egy meghatározott földrajzi egység térbeli központját, a periféria pedig az adott földrajzi egység külső területeit jelenti. A központ és a külső területek között történetileg változó gazdasági, infrastrukturális, funkcionális és társadalmi különbségek, illetve egyenlőtlenségek is lehetnek. Ezek az egyenlőtlenségek a földrajzi egység térbeli központjának, illetve a perifériának az ökológiai pozícióit is kijelölik. Szociológiai értelemben a centrum és a periféria a földrajzi térben elhelyezkedő népesség társadalmi hierarchiában elfoglalt helyzetét, a centrumban, illetve a periférián élő népesség társadalmi státusát fejezi ki.

illetve a városkörnyékek felé haladva hierarchikusan csökkent a magas státusúak (a magasan képzettek, a kvalifikált munkát végzők) jelenléte, és nőtt az alacsonyabb társadalmi státuscsoportok (az alacsonyan képzettek, a szakképzetlenek) koncentrációja.

Az átszerveződést az mutatta, amikor a városkörnyékeket nem általában, hanem differenciáltan, s fejlettségi szintjük szerint néztük.⁶⁰ A fejlett és a fejletlen városi környékek elkülönült elemzések, a fejlett városkörnyéken szinte „megtört” a korábbiakban egyértelműnek tűnő társadalmi lejtő, és az infrastrukturálisan fejlett városkörnyékek esetében megállt a társadalmi státusérték csökkenésének trendje, majd növekedésnek is indult. (Ezt a folyamatot is lásd a 2014-es szerkezetnél bemutatott ábrák esetében.) Mégpedig azért, mert a városkörnyék társadalmi státusza differenciálódott, magas és alacsonyabb státusú térbeli, társadalmi egységekre, magas és alacsony társadalmi státusú csoportok által benépesített városkörnyéki övezetekre, falvakra bomlott.

A változások mögött egyrészt a városi középosztály bizonyos rétegeinek megerősödése, jobb anyagi helyzete, és az ebből is adódó új lakóhelyi igényei miatt dinamizálódó szuburbanizáció, a jobb városkörnyéki települések „elfoglalásának” a törekvése található. A másik meghatározó tényező az alacsonyabb státusú társadalmi rétegek jobb városrészekről történő kiszorulása, a kedvezőtlenebb adottságú, fejletlenebb városkörnyéki településekre történő kivonulása, amelyet a belváros átalakulása, a citysedés, a rehabilitáció következtében megnövekedett ingatlan- és lakásárak magyaráztak. A folyamathoz az is hozzájárult, hogy az átmenet keretében a várostérségek külső övezetei új gazdasági értéktartalmat kaptak. A globális gazdaság területi igényei, a transznacionális és a multinacionális cégek telephely-választási stratégiái, a háttértelepüléseken található gazdasági vállalkozások ugyanis felértékelték a nagyvárosi környékek gazdasági (egyben munkahelyteremtő) szerepét is, jóllehet a gazdasági potenciál nagy része továbbra is főként a nagyvárosi centrumokban koncentrálódott.

A 2005-ös kutatás eredményei szerint a magyarországi nagyváros-térségekben részben továbbra is érvényesült a hagyományosnak nevezett centrum-periféria modell, hiszen míg a városokban,

⁶⁰ A fejlett és a fejletlen városkörnyékeket 2005-ben és 2014-ben hasonlóképpen jelöltük ki: ezek részletes bemutatását lásd a függelékben (Ferencz Zoltán: „A kutatás módszertani szempontjai”).

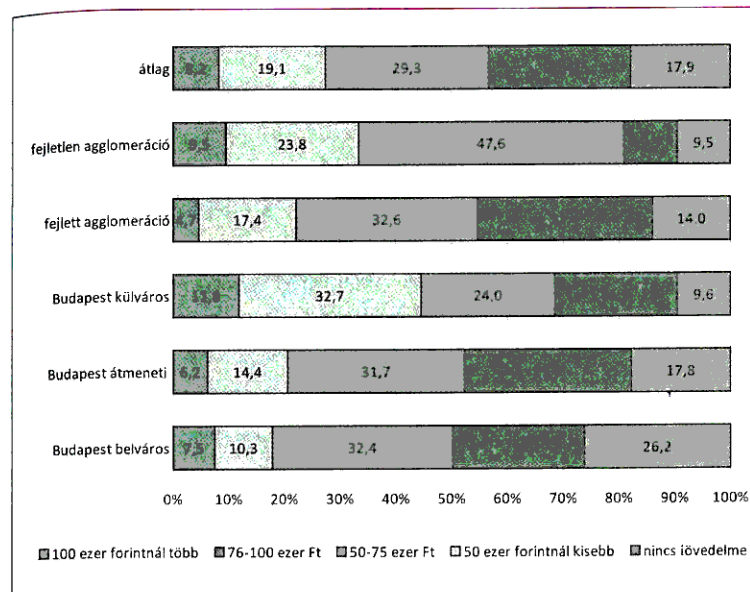
azok centrum részein erőteljesebb volt a magasabb társadalmi státusúak jelenléte, addig a város külső övezeteiben, illetve a városkörnyékeken az alacsonyabb társadalmi státusúak jelenléte volt a jellemzőbb. Ez a jelenség akkor a kettős hierarchikus területi társadalmi struktúra nevet kapta (lásd részletesen Szirmai, 2009, 119–123.). A területi társadalmi szerkezeti jellemzők átalakulása, a városkörnyéki társadalmak differenciálódása, a fejlettebb városkörnyékek népességének magasabb társadalmi státusa azonban a hagyományos centrum-periféria modell új vonásait, a periféria társadalmi szerkezeti jellemzőinek átszerveződését is jelezte. Vagyis a magyarországi várostérségekben már nem érvényesült tisztán a hagyományos centrum-periféria modell: a fejlett városkörnyékek társadalmi szerkezete, a magas státusú csoportok megnövekedett arányai egyértelműen megtörték a centrum és a periféria „két végpontja” között húzódó térbeli ökológiai, társadalmi lejtőt (lásd később, a 30. ábrán).

A változást jelei: a budapesti várostérségi folyamatok 2010-ben

A 2009 és 2011 között megvalósított, „*Fenntartható fogyasztás, termelés és kommunikáció. A modern fogyasztási modelleket meghatározó társadalmi mechanizmusok és érdekviszonyok. A fenntartható fogyasztás társadalmi és térbeli modellje*” című projekt lehetőséget adott a budapesti várostérség társadalmi szerkezetét – 2010-ben – vizsgáló reprezentatív szociológiai felvételre,⁶¹ továbbá a 2005-ös budapesti térségi eredményekkel való összehasonlításra is. A Norvég Alap projekt eredményei már jelezték azokat a változásokat, amelyeket a 2014-es nagyváros-térségi kutatás általában is igazolt. Ezek pedig a korábban már ismertetett európai trendek érvényesülését mutatták, a város és környék közötti társadalmi polarizáció erősödését, egyszersmind a társadalmi kirekesztődés folyamatának a felgyorsulását.

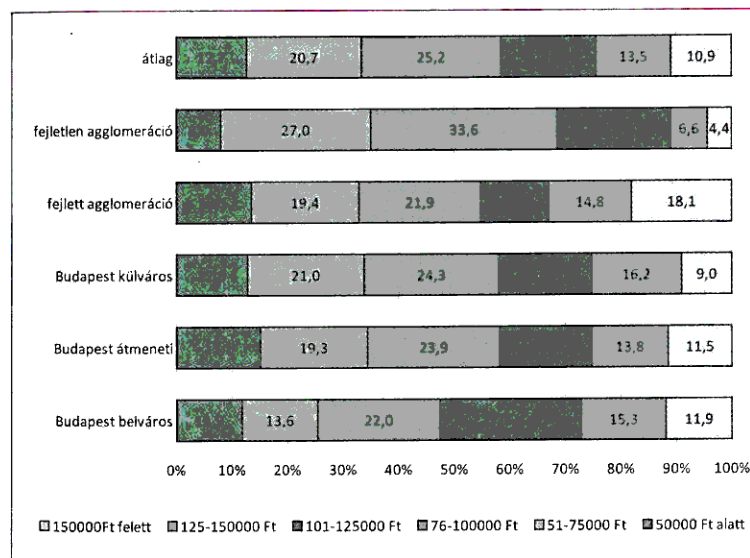
⁶¹ A projektet a Norvég Alap (Norwegian Financial Mechanism) támogatta (referenciaszám: 0056/NA/2006-2/ÖP). Az eredményeket a budapesti várostérségben megvalósított 1000 főre kiterjedő reprezentatív kérdőíves adatfelvétel alapozta meg, ennek részletes bemutatását lásd a függelékben (Ferencz Zoltán: „A kutatás módszertani szempontjai”).

29. ábra: A budapesti várostérség különböző övezeteiben élők havi nettó jövedelem szerinti megoszlása (% , 2005)

Forrás: NKFP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

30. ábra: A budapesti várostérség különböző övezeteiben élők havi nettó jövedelem szerinti megoszlása (% , 2010)

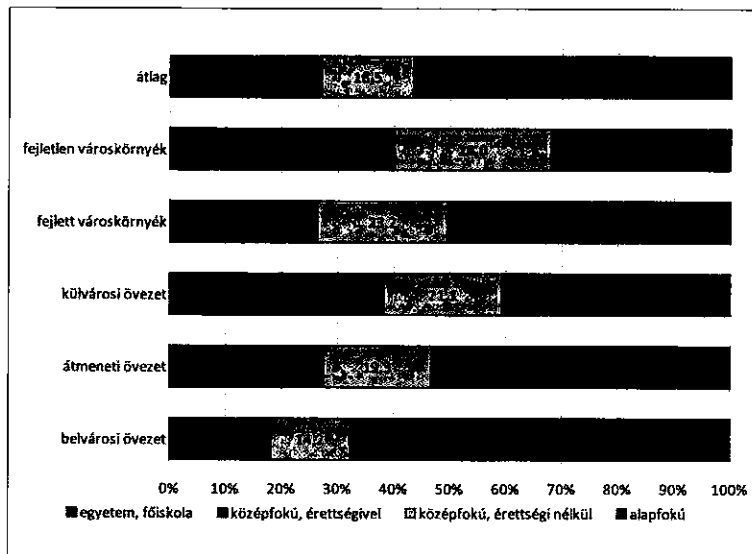

Forrás: Norvég Alap kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

A budapesti várostérség különböző övezeteiben élők 2005-ös és 2010-es havi nettó jövedelem szerinti megoszlásainak az összehasonlítása fontos változást mutatott: 2010-ben az átlaghoz képest erősödött a magas jövedelműek városi (ennek keretében már nemcsak belvárosi), illetve a fejlett városkörnyéki településekre érvényes koncentrációja. Kovács Zoltán tanulmánya szintén hasonló trendekre utal (Kovács, 2014).

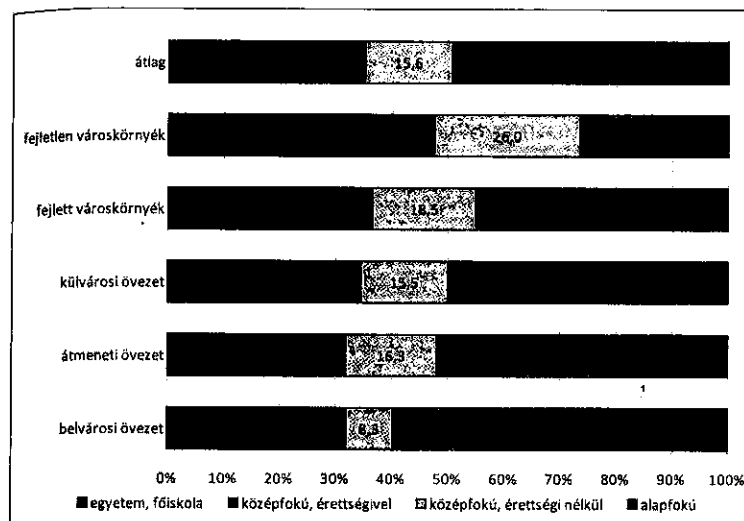
A két időpont közötti, iskolai végzettség szerinti megoszlások szintén a változást, egy új térbeli társadalmi dichotómia szerveződését mutatták (lásd a 31. és 32. ábrákat). Ez a dichotómia az egymáshoz társadalmilag közeledő városok és a fejlett városkörnyékek, valamint a fejletlen városkörnyék között feszülő elkülönülésben jelentkezett. Az újfajta megoszlás a magas iskolázottsággal rendelkezők városon belül megvalósuló, de a külsőbb negyedek felé irányuló mozgásaiból adódó, egyes külső városnegyedekre irányuló területfoglalásának köszönhető. Nevezetesen annak, hogy a fejlett városkörnyéken a minta átlagának megfelelő mértékű, de a fejletlen külső negyedekhez képest jóval magasabb arányú a képzetebb csoportok jelenléte. Fontos aláhúzni, hogy a fejletlen bu-

31. ábra: A budapesti várostérség különböző övezeteiben élők iskolai végzettség szerinti megoszlása (% , 2005)

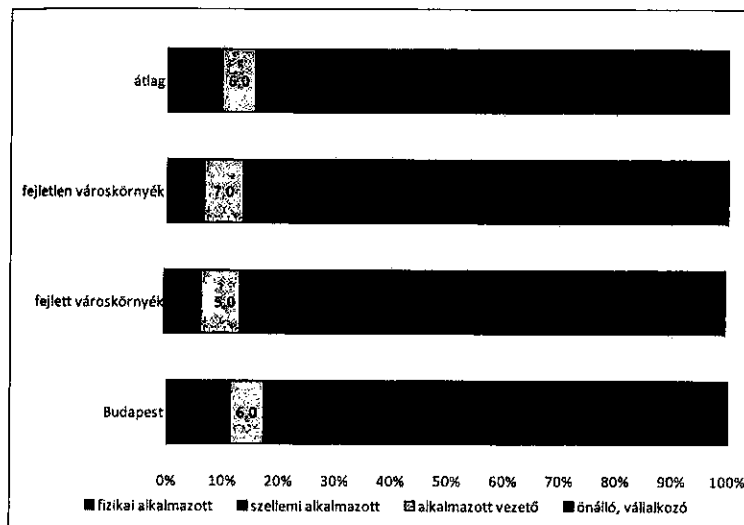
Forrás: NKFP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

32. ábra: A lakosság megoszlása iskolai végzettség szerint a budapesti régióban, részletes övezeti besorolás alapján (% , 2010)

Forrás: Norvég Alap kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

33. ábra: A lakosság megoszlása foglalkozási főcsoportok szerint a budapesti régióban, részletes övezeti besorolás alapján (% , 2010)

Forrás: Norvég Alap kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

dapesti városkörnyéken a fizikai alkalmazottak aránya jelentős mértékben magasabb volt Budapesthez és a minta átlagához képest is (lásd 33. ábra).

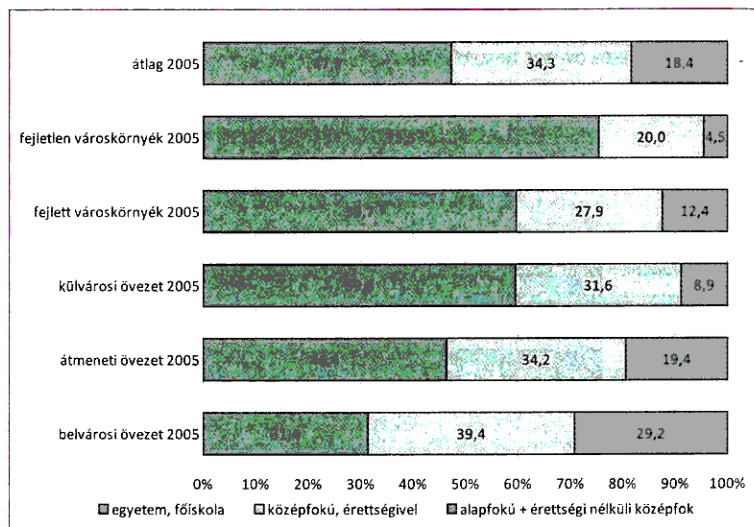
A 2014-es várostárségi társadalmi szerkezet

A 2014-es vizsgálat a nagyváros-társégi társadalmi szerkezet átalakulását, a 2005-ös folyamatokhoz képest egy új trendet mutatott: 2014-ben a várostárségi társadalmi hierarchia oldódni kezdett, az egyes városnegyedek társadalmi szerkezete pedig kiegyenlítettebbé vált (a budapesti térség 2010-ben érzékelt jelenségeinél tapasztaltaknak is megfelelően).

A városok gentrifikációja

A kiegyenlítetttség okai között a városok gentrifikációját, a magasabb társadalmi státusúak nagyobb (országos és városi) arányait kell elsőként említeni.⁶² A gentrifikáció erősödését mutatja, hogy a várostárségek minden egyes részén, a városok különböző övezetei-

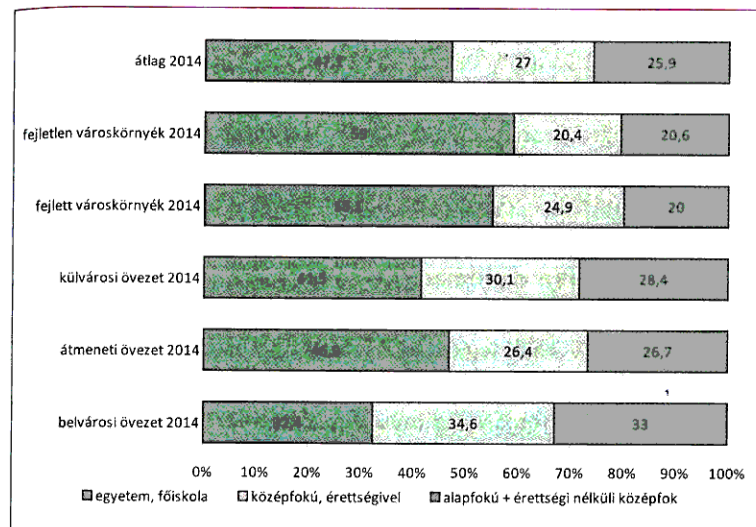
34. ábra: A lakosság megoszlása iskolai végzettség szerint a 9 várostárségben részletes övezeti besorolás alapján (% , 2005)

Forrás: NKFP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

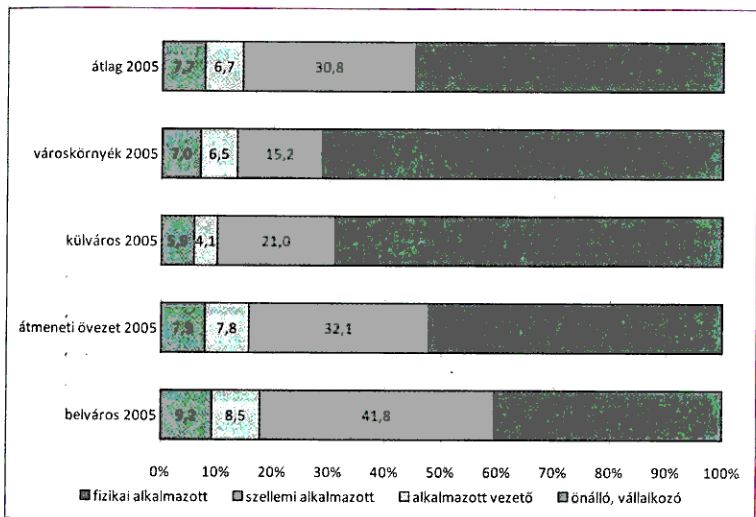
⁶² A folyamat mögött országos folyamatok, a diplomások növekvő hazai arányai is megtalálhatók; a 2011. évi népszámlálás adatai szerint a 25 éves és idősebb népesség 18,2%-ának volt egyetemi vagy főiskolai végzettsége, ami háromszorosa az 1980. évinek. A diplomás arányok változásait már a 2005-ös és a 2014-es mintavétel diplomás arányaiban mutató különbségek is jelezték; 2005-ben 18,4%-ban, 2014-ben 25,9%-ban kerültek a vizsgált körbe.

35. ábra: A lakosság megoszlása iskolai végzettség szerint a 9 várostárségben részletes övezeti besorolás alapján (% , 2014)

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

36. ábra: A népesség foglalkozási csoportok szerinti megoszlása a 9 nagyváros-társégben övezetenként (% , 2005)

Forrás: NKFP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

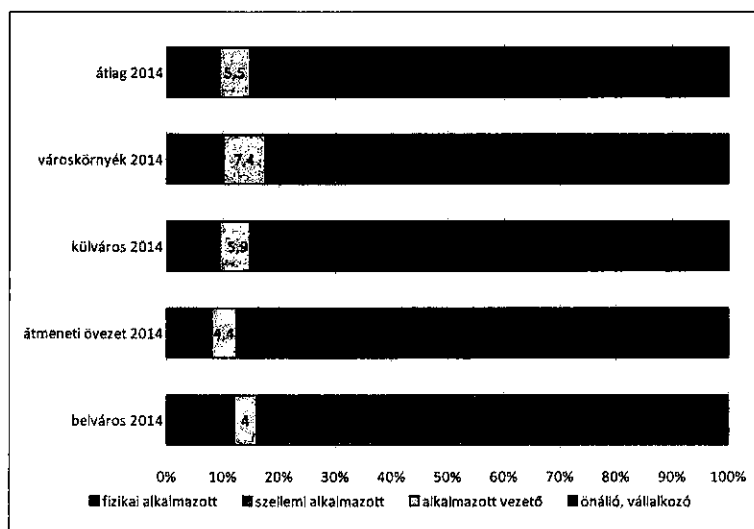
ben, illetve a városkörnyéken is 2005-höz képest 2014-ben már jóval magasabb az arányuk. (Az érettségivel, technikummal rendelkezők arányai csökkentek, vagy egyes övezetekben stagnáltak.)

Az iskolai végzettség, a foglalkozási szerkezet, majd a jövedelem területi megoszlásainak alakulása, a 2005-ös és a 2014-es folyamatok összehasonlítása jól mutatják a változások főbb irányait (lásd a 34. és 35., a 36. és 37., valamint a 38. és 39. ábrákat).

Az összehasonlító elemzések szerint, amíg 2005-ben a belvárosból a külső városrészek felé haladva folyamatosan nőtt az alacsony végzettség aránya, a magasan (illetve középszinten) végzetteké pedig folyamatosan csökkent, addig 2014-ben ez a fajta hierarchikus növekedés, illetve csökkenés enyhült: a legmagasabb társadalmi státusúak (a diplomások és a legmagasabb jövedelemmel rendelkezők) egyre nagyobb teret foglalnak el a belső városrészekből, de a külső városi negyedekben is növekedett az arányuk.

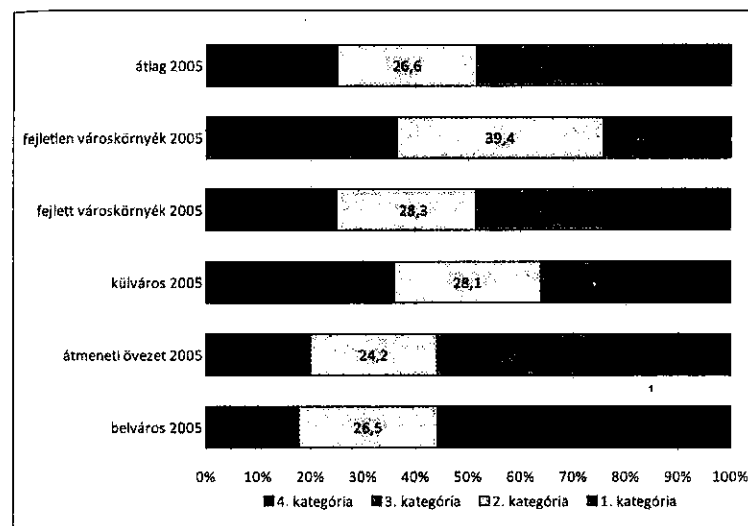
A 2005. és 2014. évi vizsgálatok költözéssel összefüggő adatai szerint a centrumból kifelé irányuló mozgások részben a belső városrészekkel kapcsolatos elégedetlenségekből, illetve a lakásminőségi problémákból (vagy éppen a magas ingatlanárakból) adódó lakásváltoztatási szándékokból adódnak, részben pedig abból, hogy az ország egyéb régióiból, kisebb településeiről a nagyobb városok felé igyekvők eleve a városok külső övezeteibe törekedtek, ott vásároltak (a centrumokhoz képest kedvezőbb áron) lakást, házat, vagy éppen ott építkeztek.

37. ábra: A népesség foglalkozási csoportok szerinti megoszlása a 9 nagyváros-térségben övezetenként (% , 2014)

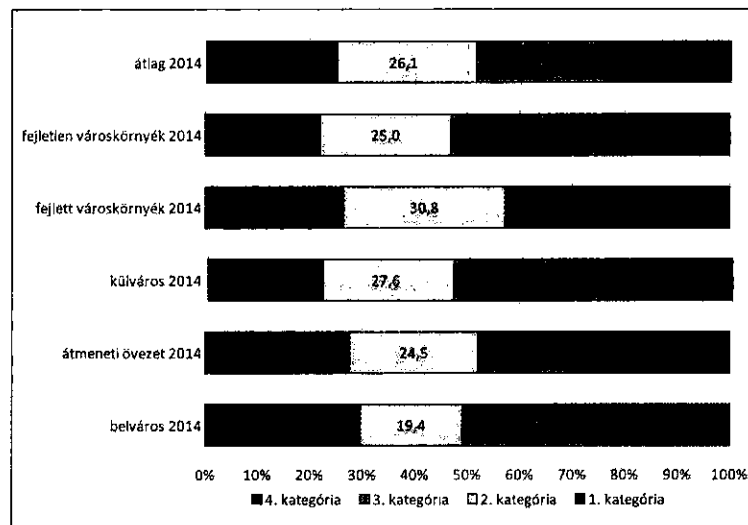
Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

38. ábra: A népesség havi nettó jövedelem kategóriák szerinti megoszlása a 9 nagyváros-térségben övezetenként (% , 2005)

Forrás: NKFP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

39. ábra: A népesség havi nettó jövedelem kategóriák szerinti megoszlása a 9 nagyváros-térségben övezetenként (% , 2014)

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

Jövedelemkategóriák (kvartilisok) értékei 2005-ben: 1.: 43 000 Ft alatt; 2.: 43 001 – 62 500 Ft; 3.: 62 501 – 87 500 Ft; 4.: 87 500 Ft fölött

Jövedelemkategóriák (kvartilisok) értékei 2014-ben: 1.: 70 000 Ft alatt; 2.: 71 000 – 100 000 Ft; 3.: 101 000 – 150 000 Ft; 4.: 150 000 Ft fölött

2008 óta a fejlett városkörnyéken élő diplomások fele más településről költözött oda, míg a fejletlen városkörnyéken 68,4% ez az arány. A diplomások esetében az utóbbi években erősödött fel a kiáramlás, hiszen 2005-ben még leginkább a városon belüli költözési szándékaikat jelezték. A településen belül maradók közül átlagot meghaladóan, a legnagyobb arányban (41,5%) magas státusú, kertvárosi családi házas övezetbe; lakóparkba (19,7%) és villanegyedbe költöztek volna (4,9%). A falusi környezetbe vágó, a jobb megélhetés, valamint az ingatlanárak miatt költözni akaró diplomások azok, akik a környező községekbe akartak költözni. A kedvezőtlen környezeti adottságok és a jobb megélhetés miatt inkább megyén belüli másik városba költöznének.

A legmagasabb jövedelműek több mint fele 2000 után költözött jelenlegi lakásába. 2008 óta az adott települések (vagyis az akkori lakóhely) más részeiből az átmeneti övezetbe (59,1%); a külvárosba (76,7%); illetve más településről fejlett városkörnyékre (59,1%) költözések aránya volt kiemelkedő. A legmagasabb jövedelműek között az ezredforduló utáni években a fejletlen városkörnyékre költöztek aránya 25%. Kiemelkedő arányban jelent meg közöttük a megyén belüli környéki községbe való költözés igénye (19,5%).

A településen belüli költözéseket leginkább a magas státusú lakótelepre (19,7%); illetve a magas státusú kertvárosi családi házas övezetbe (41%) és a lakóparkokba (18%) áramlás igényei motiválták. A legmagasabb jövedelműek közül a környező kistelepülésekre leginkább azok költöznének, akik falusi környezetbe vágynak; akik jobb megélhetést szeretnének, illetve akik szerint jelenlegi lakóhelyükön magasak az ingatlanárak.

A költözési, illetve a területfoglalási folyamatok eredményeként 2014-re a vizsgált városok összes városrészében növekedett a diplomások aránya (ezek az arányok meg is haladták a minta átlagát), miközben 2005-ben még csak a belvárosban és az átmeneti övezetben haladta meg a diplomások aránya a vizsgált minta átlagát.

A vizsgált két időpont között a foglalkozási és a jövedelmi megoszlások szintén a fenti trendek szerint alakultak; míg 2005-ben a szellemi dolgozók aránya folyamatosan csökkent a belvárosból a külső városnegyedek felé haladva, a fizikai dolgozók aránya pedig folyamatosan növekedett, addig 2014-ben a külváros esetében megtörik a hierarchikus rend, mivel az addig csökkenő számú szellemi dolgozók aránya nő, a fizikai dolgozóké pedig csökken. A jövedelmi adatok ugyanezt a trendet jelzik (lásd 39. ábra).

Ezek a folyamatok a külváros új társadalmi tartalmát okozzák, a korábban túlnyomórészt munkásnegyedek lakosságán belül csökkent az alacsonyabb társadalmi státusúak aránya, és nőtt a középosztálybeliek jelenléte. Kovács Zoltán tanulmányából már tudjuk, hogy a budapesti külvárosok az ottani ingatlanárak, de környezeti adottságok miatt is vonzóvá váltak a fiatal diplomások, gyerekes családok számára (Kovács, 2014), miközben az ott élő alacsonyabb státusúaknak a helyi adottságok drágának bizonyultak, ezért kijebbszorultak a városból. Vélhetőleg a többi külváros átalakulását is hasonló tényezők alakítják.

A középszintű végzettségű (de nem érettségizett) csoportokat 2005-ben az átmeneti övezetben és a külvárosban találni átlag feletti arányokban, 2014-ben azonban a városi övezetek mindegyikében már csak átlag alatt jelennek meg. Arányuk csak a fejletlen városkörnyéken magasabb. A középszintű végzettségű (érettségizett) csoportokat 2005-ben csak a belvárosban találni átlag feletti arányokban, 2014-ben szintén a belvárosokban, de a külvárosban is megtalálhatók (átlag feletti arányokban).

Összegezve az eddigieket: a városok gentrifikációja, a magasabb társadalmi státusúak erőteljesebb arányai mögött (a képzett rétegek általában is magasabb országos arányai és erőteljesebb városi koncentrációi mellett) a magas státusú, képzett rétegek nagyvárosban belüli kijebbs vonulását is látni lehet, mégpedig a város belső negyedeiből a külső részek felé irányuló migrációikat, új városi övezetek felé irányuló területfoglalásaikat. Ezt egy újfajta, belső szuburbanizációs modellnek is nevezhetjük,⁶³ amelynek keretében az érintettek nem hagyják el a várost, hanem annak vidékiesebb részei felé mozdulnak el, a középosztálybeliek számára ott újonnan épített lakóparkok vagy a falusiasabb, illetve kertvárosias övezetek lakás kínálatának is köszönhetően.

Eközben a hagyományos szuburbanizáció sem áll le, továbbra is érvényesül a kiköltözés, de jóval kisebb mértékben és lassuló ütemben. Sokan vissza is térnek a városokba a külső településekből, az ottani elégedetlenségek, (másképp fogalmazva) a magyar szuburbanizációs modell viszonylagos sikertelensége okán.

⁶³ Volt erre már példa a hazai városfejlődésben az 1970-es és 1980-as években, amikor a városok külső övezeteiben épült új lakótelepekre áramlottak ki a belső részekben élő, magasabb státusú társadalmi rétegek.

A társadalmi kirekesztés jelenségei

A diplomások térfoglalása mellett sem szorultak ki teljesen az alacsonyabb társadalmi pozíciójú csoportok a városi övezetekből, a legalacsonyabban képzett és a legalacsonyabb jövedelmű szegények nemcsak, hogy ott vannak, hanem főként egyes városrészekben százalékosan is többen is vannak.

Jóllehet tudjuk, hogy a szegénység fogalma nem merül ki sem az alacsony iskolázottsággal, sem az alacsony jövedelemmel (jóllehet az összefüggések nyilvánvalóak). Hiszen a szegénység nem csak a legalacsonyabb iskolai végzettségűeket érinti. Habár a jövedelemadatok korlátossága miatt a jövedelmi szegénységet csak pontatlanul lehet becsülni, de a relatív szegénységet jól jelzik az adott kutatás eredményei. A 8 általános iskolai osztályt végzettek egyharmada jelentős anyagi gondokkal küszködik; ennél valamivel nagyobb arányban vannak, akik egyik hónapról a másikra élnek. Az érettségi nélküli középfokú végzettségűeknél is közel egyötöd azok aránya, akiknek hónapról-hónapra anyagi gondjaik vannak (még az érettségizettek egytizede is így nyilatkozott).

Ezek a folyamatok megfelelnek az országos tendenciáknak (Gabos *et al.*, 2013, 47.). A háztartásfő iskolázottsága az egyik legfontosabb jellemző, amely a szegénységi kockázattal összefügg. A legfeljebb általános iskolát végzett és a diplomás háztartásfővel élők szegénységi rátájának aránya a 2000-es évek folyamán 6–14-szeres volt, ez nőtt meg 2012-re 20-szorosra. A növekedés fő oka a szegénységi kockázat növekedése az alacsony iskolázottságúak körében. Ugyancsak nőtt a szegénységi ráta a szakmunkásképzőt végzett háztartásfővel élők körében is (15%-ról 18%-ra), míg az érettségizett és diplomás háztartásfővel élők esetében az indikátor értéke nem változott 2009 és 2012 között (ez 6%, illetve 2%).

Az országos adatok szerint jelentős azok száma, akik csak 8 osztályt végeznek. Ez 2011-ben 27% volt (KSH Népszámlálás 2011, 3. Országos adatok Budapest, 2013). 8 osztálynál alacsonyabb végzettséggel rendelkezett a lakosság további 4,9%-a. Ez összesen országosan 31,9%. A TÁMOP kutatás szerint a nagyvárosi térségekben élő, legfeljebb 8 osztályt végzettek aránya 2014-ben 34% volt.

A Budapesten és a megyei jogú nagyvárosokban élők sokkal inkább rendelkeznek legalább 8 általános végzettséggel, mint a kisebb városokban, illetve mint a községekben élők (KSH Mikrocenzus, 2005). Ők ugyanis még annyi esélyt sem kapnak, kaptak, mint a városlakók.

A KSH adatai szerint igen nagy közöttük az idősebb korcsoportok aránya. Ez azt is jelentheti, hogy a kialakult helyzet a magyar társadalom öregedésével is összefügghet, illetve azzal, hogy a valamilyen is csak alapképzettséggel rendelkezők közül sokaknak nem volt módja kitörni a korábbi társadalmi helyzetükből, nem tudtak tovább tanulni, de a gyermekeik sem.

A városi szegénység a mai városszociológiai szakirodalomban kiemelt jelentőségű kutatási kérdés, hiszen a szegények arányai mutatják a társadalmi polarizáció másik végpontját, az alacsony társadalmi státusú csoportok városi megjelenését, és egyszersmind jelzik a társadalmi kirekesztés jelenségeit is. A társadalmi kirekesztés más európai (de főként amerikai) nagyvárosokban általánosan létező folyamat. Ezt várospolitikai eszközök is mobilizálhatják.⁶⁴ A különböző, főként piaci alapú, tehát nem szociális rehabilitációs programok szintén okozhatják a kirekesztést. Az utóbbi évtized során a magyar nagyvárosok szinte mindegyékiében létrejöttek (elsősorban európai uniós forrásokból) a belvárosok funkcióit erősíteni törekvő, a városközpontot környezeti és infrastrukturális szempontokból fejleszteni célzó városfelújítási programok. Ezek a programok egyes övezetekben a régi házak, lakások felújítását, új lakásfejlesztéseket, egyben ingatlanárakat (lakás, bérlet) felhajtó hatásokat is okoztak (Enyedi–Kovács, 2006).

Az empirikus adataink szerint 2005-ben a legkevésbé képzett csoportok a legmagasabb arányban a külvárosokban laktak, a többi városi negyedben alacsonyabb volt a jelenlétük. Legkevésbé a belvárosokban lehetett találni őket. (A várostérségi szintet vizsgálva a városkörnyékeken éltek, azok fejlettségétől függetlenül, mindenhol magasabb volt az arányuk, de kiváltképp a fejletlen környékbeli településeken jelentek meg az átlaghoz képest nagyobb mértékben. (Ezt lásd alább, a város és környéke témán belül.) 2014-ben a belvárosban ugyan többen vannak, mint a korábbi vizsgált évben, de az átlaghoz képest jóval alacsonyabb arányban. Az átmeneti övezetben szintén többen, de az átlagnak megfelelően laknak. A külvárosi övezetben viszont látványos a változás; ekkor már jóval kevesebben (és az átlag alatt) lehet itt találni őket.

⁶⁴ Ennek látni sajnálatos példáit Miskolc esetében, ahol a hátrányos helyzetű roma lakosságot tudatosan kiköltöztették a lakásaikból, a helyi lakosság körében érzékelhető romaellenes véleményekre is támaszkodva.

(A városkörnyékeken viszont magasabb az átlaghoz képesti arányuk, különösképpen – egyben meglepő módon – immár a fejlett városkörnyéki településeken.)

A csak 8 osztállyal rendelkezők külvárosi jelenléte sajátos; amíg 2005-ben a legkevésbé képzett csoportok a legmagasabb arányban a külvárosokban laktak, 2014-ben a külvárosi övezetekben jelennek meg legkevésbé, arányuk az átlaghoz képest jóval alacsonyabb. A belvárosban még kevésbé koncentrálnak, illetve az átmeneti övezetben is csak átlagos az arányuk.

A városok meghatározott negyedeiben élő, viszonylag számottevő mértékű, alacsony képzettségű és alacsony jövedelmű népesség egyrészt a városi szegénység problémakörének éleződését, másrészt a szegények és az alacsony jövedelműek által lakott zárványok, szegregátumok társadalmi feszültségeit veti fel.

A kutatás szerint a legalacsonyabbban képzettek többnyire ugyanazokban a városnegyedekben élnek, ahol a legalacsonyabb jövedelmű háztartások is találhatók. (2005-ben a külvárosokban és a városkörnyékeken, 2014-ben a belvárosokban, az átmeneti övezetekben és a „fejlett” városkörnyéki településeken.) 2014-ben a legalacsonyabb iskolai végzettségűek (maximum 8 általánost végzetek) több mint fele (52,1%) az úgynevezett átlagos lakáspiaci övezetbe sorolt városrészekben él, de több mint negyedük (27,8%) az olcsó övezetekben. A legalacsonyabb iskolai végzettségűek több mint harmada (37,5%) egyszintes iker- vagy családi házban lakik, 22%-uk pedig lakótelepi lakásban, illetve többlakásos, nem zöld-övezeti társasházban. Mindez azt is jelzi, hogy kis mértékben átstrukturálódott, pontosabban javult a legszegényebb csoportok lakásállománya. Legjelentősebben a régi családi házakban élők aránya növekedett meg 2005-höz képest (+11%), de panelben is többen élnek (+9%). Jelentősen csökkent a régi bérházakban (-6%) és a szükséglakásokban élők aránya (-14%). Ez a változás a városok rehabilitációs programjaiból is adódhat.

A lakásaik leginkább (38%) 50 m²-nél kisebbek, és csaknem ugyanilyen arányban (38,7%) élnek 51–80 m²-es lakásokban. Csak egyharmaduk él nagyobb, vagyis 81–100 m²-es lakásban. A legszegényebbek által lakott lakások mérete növekedett 2005-höz képest. Jelentősen csökkent (~14%) az 50 m²-nél kisebb lakások aránya. Ez a különbség javarészt az 51–80 m²-es lakásoknál jelentkezett növekményből adódik, az ennél nagyobb alapterületű lakásokban élők aránya nem változott az elmúlt 9 évben. A komfortfo-

kozat vonatkozásában jelentős javulást nem tapasztaltunk. 2005-ben 6% volt a komfortnélküli lakások aránya, ami 1%-kal csökkent.

A legalacsonyabb iskolai végzettségűek 10%-ának van jelzálog alapú lakáshitele; csak egyharmaduknak (32,4%) nem okoz problémát a rezszi fizetése, tehát a többség számára igen (KSH Népszámlálás 2011, Országos adatok. Budapest, 2013).⁶⁵

Város és környéke

A nagyvárosok és a városkörnyékek társadalmi szerkezetét 2005-ben összehasonlító elemzés érzékelhető szakadékokra mutatott rá: az alacsonyan iskolázottak és alacsony jövedelműek, valamint a fizikai dolgozók városkörnyéki arányai a városok arányához (de a minta átlagához) képest is magasabbak voltak, miközben a magasabb társadalmi státusúak (főként a diplomások) környéki arányai alacsonyabbak voltak a városi arányokhoz képest.

A 2014-es megoszlások változást mutatnak: a városok és a környékek között csökkentek a diplomás arányokban meglévő korábbi különbségek, de csökkentek a magasabb jövedelmi különbségek is. Mindez azt eredményezte, hogy 2005-höz képest, 2014-ben, a magasabb társadalmi státusúak jelenléte szempontjából, enyhültek a városok és a környékek közötti dichotomikus különbségek.

A nagyvárosok és városkörnyéki települések közeledését a magas társadalmi státusú rétegek exodusa, a városokból történő kiköltözések, a szuburbanizációs mechanizmusok, részben pedig az országban zajló (a magasabb társadalmi pozíciójú rétegeket is vonzó) népességkoncentrációs folyamatok is alakítják. Az ezekben a térségekben megvalósított új lakóparkfejlesztések éppen a középosztály számára nyújtanak kedvező lakóhelyi feltételeket.

Az elemzés egy másik szintje, tehát az infrastrukturálisan eltérő fejlettségű környékek társadalmi szerkezeti átalakulásainak a vizsgálata újabb sajátosságokra derít fényt: egyrészt a két eltérő fejlettségű környéki települések társadalmi szerkezeti közeledésére, amely mögött a városi diplomások fentebb jelzett mozgásai (és az ebből is adódó társadalmi kizorítás hatásai) találhatók meg, másrészt egy belső differenciálódásra, amely a városból

⁶⁵ Erről lásd még Schuchmann Júlia: „Nagyváros-térségi szuburbanizációs folyamatok és a költözési trendek” című részfejezetét.

kiáramló (vagy az országból ide érkező), különböző társadalmi és demográfiai helyzetű diplomások eltérő migrációs irányaival magyarázható.

Ami a közeledés trendjét illeti: 2005-ben a fejletlen városkörnyéken az átlaghoz képest, de a fejlett településekhez képest is jóval magasabb arányban éltek a legalacsonyabb iskolázottsággal bíró csoportok. 2014-ben egyrészt a fejletlen városkörnyéken lévő arányuk jelentősen csökkent, másrészt a két különböző fejlettségű település esetében közeledett a magasabban képzett csoportok aránya (lásd a vonatkozó ábrákat).

Ami pedig a városkörnyékek belső differenciáltságait illeti: a fejletlen városkörnyéken nagyobb arányban vannak azok a diplomások, akik 2000 után költöztek a településre, akiknek magasabb a jövedelme (a fejlett városkörnyéken élő diplomások egyharmada 150 000 Ft-nál kisebb jövedelemmel rendelkezik, míg a fejletlen városkörnyéki településeken kiugróan magas a 151–200 000 Ft, valamint a legmagasabb, 300 000 Ft-nál magasabb jövedelmű háztartások aránya), akik fiatalabbak (a fejlett városkörnyéken magasabb a 18–39 évesek és a 60 évnél idősebbek aránya; míg a fejletlen környéken a 40–59 éveseké). A fejlett városkörnyéken magasabb a nőtlenek; a fejletlen környéken pedig a házasok aránya, a 4 fős háztartások aránya szintén a fejletlen városkörnyékeken magas. Jelentősek a beosztással kapcsolatos különbségek: a fejletlen városkörnyéken egyértelműen a vállalkozók és a szellemi foglalkozású alkalmazottak, míg a fejlett városkörnyéken az alkalmazott vezetők aránya a magas.

Összegzés

A nagyváros-térségi empirikus kutatások összehasonlító eredményei szerint a magasabb társadalmi státusúak a (vizsgált) nagyvárosokból folyamatosan kiszorítják az alacsonyabb társadalmi státusú csoportokat, ezzel is kifejezve a társadalmi előnyeiket a kedvezőbb területi adottságok birtoklására. Jóllehet az adatok szerint a vizsgált nagyvárosokban is élnek alacsonyabb társadalmi státusú rétegek, de többségük a városkörnyéki településeken található.

Ez a folyamat magyarázza, hogy a magyar nagyváros-térségi társadalmi szerkezet hierarchikus jellege kiegyenlítettebbé válik, a városközpontból a környéki településekre irányuló korábbi társa-

dalmi-ökológiai lejtő esése módosul, nevezetesen enyhül, a jövedelmi, a szaktudásbeli, a képzettségi kapacitás a térben már kiegyenlítettebben oszlik meg. A térbeli társadalmi hierarchiát kevésbé a várostérség egésze, inkább a város és a környéke közötti, bár jelentősen enyhült térbeli-társadalmi polarizáció képezi.

A gentrifikáció hosszú ideig a városcentrumok jellemzője volt, a belvárosok funkcióváltásai, a citysedés folyamata, a városrehabilitációs projektek hatására. Ma azonban már a városok egyre nagyobb területein érvényes a gentrifikáció folyamata, egyrészt a városalakók újraszerveződő (visszatérő, netán erősödő) urbánus lakóhelyi igényei miatt: a városi terek, a városi létformák- és életkörülmények iránti „elkötelezettségek” növekedése, de a költözési igények csökkenése következtében is, másrészt a városkörnyéki közép-osztálybeliek számos tagjának a városba való visszatérése okán. Többnyire ők azok, akik csalódtak a városkörnyék viszonyaiban, illetve akiket a városok által kínált, és az utóbbi évtizedben sokat javult, fejlődött, urbanizálódott életfeltételek is visszavonzottak. Ezért ma annak vagyunk tanúi (és nemcsak Magyarországon), hogy a gentrifikáció jelensége kiszélesedik, a belső részeken élő magasabb társadalmi státusúak aránya növekszik, a középrétegek jelenléte nagyobb és látványosabb.

A jelzett folyamatok egyben egy újfajta szuburbanizációs modell szerveződését is adják: ez a modell a magas státusúak által megvalósított területfoglalások eredményeként szerveződik, nevezetesen a korábban lepusztult, de most fejlődésnek induló külső városnegyedekre irányuló költözések (vagy az ottani új építkezések) keretében. Az új negyedek iránti vonzerőt részben a megújuló társadalmi szerkezet, a kedvező természeti ökológiai adottságok, de legfőképpen ez az újfajta szuburbanizációs út is adja, amelyik biztosítja a városi és kvázi-vidéki adottságok egyidejű érvényesülését.

Lényeges változást jelent a korábban infrastrukturális értelemben „fejletlennek” nevezett, egyszersmind többnyire alacsony társadalmi státusú lakossággal benépesült városkörnyéki települések új társadalmi tartalma. Ezeket a településeket a korábbi vizsgált időszakhoz (tehát 2005-höz) képest 2014-ben már magasabb diplomás arány, illetve az alacsonyabban iskolázottak új aránya jellemzi, ez 2005-ben nagyobb, 2014-ben pedig már kisebb mértékű volt. Mindezek mögött a magasabb státusúak területfoglalásai, illetve az alacsonyabb társadalmi státusúak kiszorítása rejtőzik. Az ma még kérdéses, hogy a környék új társadalmi tartalma okoz-

hat-e infrastrukturális átalakulásokat, azok fejlesztéseit. Mert ha nem, az újabb társadalmi mozgásokkal járhat.

A 2005 és a 2014-es nagyváros-térségi társadalmi szerkezeti folyamatok összehasonlító elemzése alapján egy részben hagyományos, részben módosult centrum-periféria modell bontakozott ki. Ebben a modellben a kettős struktúrájú centrum-periféria modell tovább erősödött, a városcentrum társadalmi értéke tovább nőtt a gentrifikáció folyamatai miatt, illetve azért, mert lelassult a magasabb státusúak kifelé törekvése, továbbá a városi rehabilitációs beavatkozásoknak köszönhetően a visszaáramlásuk is felgyorsult. Eközben a városkörnyék egyes részeinek társadalmi presztízse is erősödött (főként a korábban úgynevezett fejletlen települések esetében), részben a magasabb státusú társadalmi csoportok kiköltözése, tehát a szuburbanizációs jelenségek, a nagyvárosi ingatlan- és lakásárak emelkedése okán a fiatalabb, magasabb jövedelmű, a városkörnyéket preferáló családok választásai következtében. Ez a modell alapjaiban megfelel a mai legújabb európai városfejlődési, illetve a globális urbanizációs trendeknek.

III. FEJEZET

TÁRSADALMI JÓL-LÉT A NAGYVÁROS-TÉRSÉGEKBEN

Társadalmi jól-lét jellegzetességek és a területi, társadalmi meghatározottságok⁶⁶

Berki Márton – Halász Levente

Bevezetés

Ez a tanulmány a 100 000 főnél népesebb kilenc magyarországi nagyvárosokban és térségükben élő lakosság (stiglitz-i értelmezésű) társadalmi jól-létének jellegzetességeit mutatja be, azok területi és társadalmi differenciáltságait, valamint a legfontosabb különbségek meghatározó mechanizmusait.

Az eddigi jól-lét kutatások és kvantifikációs kísérletek döntő többsége *országos léptékű* (azaz az egyes államok jól-lét szintjeit veti össze különböző mérőszámok alapján), s mindmáig viszonylag kevés országos szint alatti (regionális és/vagy települési léptékű) vizsgálat látott napvilágot. Ennek megfelelően az egész jól-lét gondolatkörben – a Stiglitz-jelentést megelőzően, valamint a kevés kivételt leszámítva azóta is – az országos szintű (főként országokat összehasonlító) kutatások és mérési kísérletek dominálnak. Ezért is lényeges, hogy jelen vizsgálat kizárólag *nagyváros-térségi és városon belüli léptékű*.⁶⁷

A magyarországi nagyváros-térségi jól-létet középpontba állító elemzéseink során kiemelt figyelmet szenteltünk a Stiglitz-jelentés

⁶⁶ A publikáció az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg. Készült a „Társadalmi konfliktusok – Társadalmi jól-lét és biztonság – Versenyképesség és társadalmi fejlődés” című, TÁMOP-4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0069 azonosító számú projekt keretében.

⁶⁷ Az ehhez hasonló helyi léptékű vizsgálódások nemzetközi példáit lásd Marks et al. (2004), Steuer–Marks (2008), Mguni–Bacon (2010) munkáiban.

ajánlásainak (Stiglitz et al., 2009, 11–14.), a hazai nagyváros-térségek sajátos kelet-közép-európai (poszt szocialista) specifikumainak, valamint a társadalmi jól-lét *többdimenziós* természetének.⁶⁸ További fontos vizsgálati elem az egyének és háztartások jól-létének a feltérképezési törekvése, végül a jól-lét objektív és szubjektív tényezőinek egyidejű figyelembevétele (Stiglitz et al., 2009, 16.).

A helyzetet nem könnyítette meg, hogy a Stiglitz-jelentés 2009-es publikálása óta viszonylag kevés olyan anyag született, ahol konkrét alkalmazásra került sor.⁶⁹ Történtek ugyan kísérletek egyes elemeinek kiemelésére és vizsgálatára (ezek példáit lásd a jól-lét indexszel foglalkozó elméleti áttekintésben), azonban a modellt egyik munka sem teszteli és értékeli teljes egészében. Mi erre tettünk kísérletet a nagyvárosi térségek esetében.

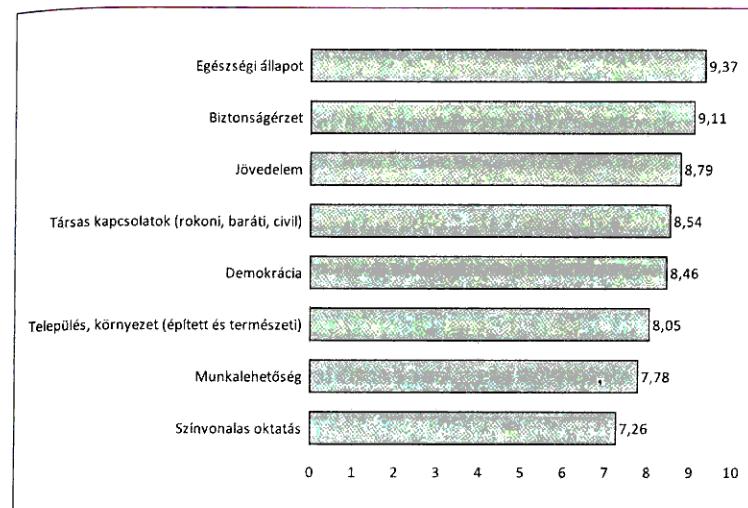
A társadalmi jól-lét stiglitzi dimenziói a hazai nagyváros-térségekben

A kutatás egyik hangsúlyos elemeként a válaszadóknak a Stiglitz-dimenziókat jelölő tényezők saját életükben való *fontosságát* kellett megjelölniük (40. ábra). E véleményadatok a hazai nagyváros-térségek lakosságának jól-léti preferenciáiként is felfoghatók, és egyúttal az egyes dimenziók egymáshoz viszonyított „súlyát” is megmutatják. A megkérdezettek válaszaiból látható, hogy az első helyekre az egészségi állapotot, a biztonságérzetet és a jövedelmet rangsorolták, míg a munkalehetőséget vagy a színvonalas oktatást – noha szintén fontosnak tartották – kevésbé lényeginek fogalmazták meg.

⁶⁸ A nyolc jól-léti dimenziót egyrészt széleskörű tudományos kutatásokra, másrészt a jól-lét mérésére irányuló konkrét kezdeményezésekre alapozva határozták meg, s a jelentés készítői a vizsgálatok során ezek együttes figyelembevétele javasolják (Stiglitz et al., 2009, 5. ajánlás, 14–15.).

⁶⁹ „A Bizottság a jelentést egy vita kezdetének, nem pedig lezárásának szánja. A jelentés által felvetett kérdéseket komplexebb kutatások keretében kell vizsgálni. A nemzeti és nemzetközi testületeknek meg kell vitatniuk a jelentés ajánlásait, felismerni a korlátait, valamint megvizsgálni azt, hogy milyen módon tudnák a legjobban kivenni a részüket a tennivalók széles köréből, mindenki a saját nézőpontjából.” (Stiglitz et al., 2009, 18.)

40. ábra: A jól-léti dimenziók szubjektív fontossága a válaszadók körében (0 = egyáltalán nem tartja fontosnak, 10 = nagyon fontosnak tartja)

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

Stiglitz-féle jól-léti dimenzió	A fontosságát vizsgáló kérdőív-kérdés
Anyagi életszínvonal (jövedelem, fogyasztás, vagyon)	Jövedelem
Egészség	Egészségi állapot
Oktatás	Színvonalas oktatás
Egyéni tevékenységek (a munkát is beleértve)	Munkalehetőség
Politikai képviselet és kormányzás	Demokrácia
Társadalmi és személyes jellegű kapcsolatok	Társas kapcsolatok (rokon, baráti, civil)
Környezet (jelenlegi és jövőbeli feltételek)	Település, környezet (épített és természeti)
Bizonytalanság (gazdasági és fizikai jellegű)	Biztonságérzet

A Stiglitz-jelentésben foglaltak szerint az anyagi jól-lét mérésekor a termelés helyett a *jövedelemre*, a *fogyasztásra*⁷⁰ és a *vagyonra* kell helyezni a hangsúlyt (Stiglitz et al., 2009, 12–13.). E három tényező együttes figyelembevételének háttérében az áll, hogy a jövedelem egyrészt hatással van a fogyasztás intenzitására és szerkezetére, másrészt az egyének már meglévő vagyona a fenntartható aktuális fogyasztás fontos alapját képezi. Míg az egyéni vagy háztartási bevétel összege időről-időre változhat, addig a vagyon mértéke ennél állandóbbnak tekinthető, amely által biztosítható a kiegyenlített fogyasztás. Továbbá a jelentés lényeges újítása a *háztartások léptékének* vizsgálata, amely által kivédhető az egyént érintő levonások vagy emelések torzító hatása (például az adózási törvények módosítása esetén). Szintén fontos módszertani ajánlás a jövedelem, a fogyasztás és a vagyon mediánjának és szélsőértékeinek az átlagok helyetti vizsgálata, azok ugyanis sok esetben elfedik a mögöttes eloszlási különbségeket és egyenlőtlenségeket (Stiglitz et al., 2009, 14.).

A Világbank által készített, az országokat belső jövedelmi egyenlőtlenségeik alapján összehasonlító elemzés (World Bank, 2014) eredményei szerint Magyarországra az egykori keleti blokk térségének specifikumai jellemzők.⁷¹ Ennek ellenére a magyar érték globális és európai összehasonlításban sem tekinthető kedvezőtlennek, hiszen a szomszédos országokban, sőt, az Európai Unió több tagállamában is ennél nagyobb jövedelmi különbségek mutatkoznak. Ausztriában például 6,8-szoros, Finnországban 5,5-szörös, Romániában pedig 7,5-szörös az alsó és felső decilisek közötti különbség (World Bank, 2014; Central Intelligence Agency, 2014). A GfK 2014-es adatai alapján a leggazdagabb és a legszegényebb magyarországi településeken élők vásárlóereje közötti különbség tovább nőtt. A leggazdagabb hazai településen élők a magyar átlag 166,4%-ából, míg a legelmaradottabb településen lakók az átlag mindössze 29%-ából gazdálkodhatnak. A nagyvárosok közül az élen Székesfehérvár és Budapest áll, míg Nyíregyházán a legalacsonyabbak az értékek (GfK, 2014).

⁷⁰ A fogyasztással – mint az életszínvonalat alapvetően meghatározó tényezővel – kapcsolatos tanulmányt lásd később.

⁷¹ A nyugat- és kelet-közép-európai országok jövedelmi egyenlőtlenségeit a kötet bevezetője részletezi.

A hazai nagyváros-térségi lakosság életében az egészségi állapot és a biztonságérzet után a harmadik legfontosabbnak ítélt tényező a jövedelem. A vizsgált várostérségi lakosság fele közepes jövedelműnek tartja magát, sőt, nagyobb azon lakosok aránya, akik a jövedelmi mediánnál feljebb helyezik magukat. Ez a tény – abban az esetben, ha a valóságban is javulást tapasztalni a lakossági jövedelmek és vagyon nagysága terén – a nagyváros-térségi társadalmak középosztályának erősödését támasztja alá. (Fontos azonban megemlíteni, hogy az önbevallásnak – szubjektív volta miatt – sajátos értelmezési korlátja, hogy a megkérdezettek direkt vagy indirekt módon felülértékelhetik saját helyzetüket.) A szubjektív társadalmi jövedelmi létra legalsó és legfelső fokán viszonylag kevesen állnak (2–2%). Ennek háttérében két fő ok húzódhat: egyrészt a leggazdagabbak vagyonukat, jövedelmüket gyakran vagy nem vallják be, vagy valótlan (rendszerint alacsonyabb) értékeket szolgáltatnak, másrészt a legalacsonyabb státusú csoportokra szintén jellemző, hogy kedvezőtlen jövedelmi helyzetüket szegyeplik és tudatosan a valóságtól eltérő, jobb helyzetről számolnak be. A 2005-ös mintavételkor a városi lakosság több mint 60%-a sorolta magát a közepes jövedelmi rétegbe (jövedelmi medián közvetlen közelébe) és népesebb csoportok vallották magukat az alsóbb jövedelmi rétegek közé valónak, azonban a lakosság jövedelmi létrájának legalsó és legfelső szintjére (tehát a legalsó és legfelső decilisekbe) kisebb számban tartoztak a válaszadók.

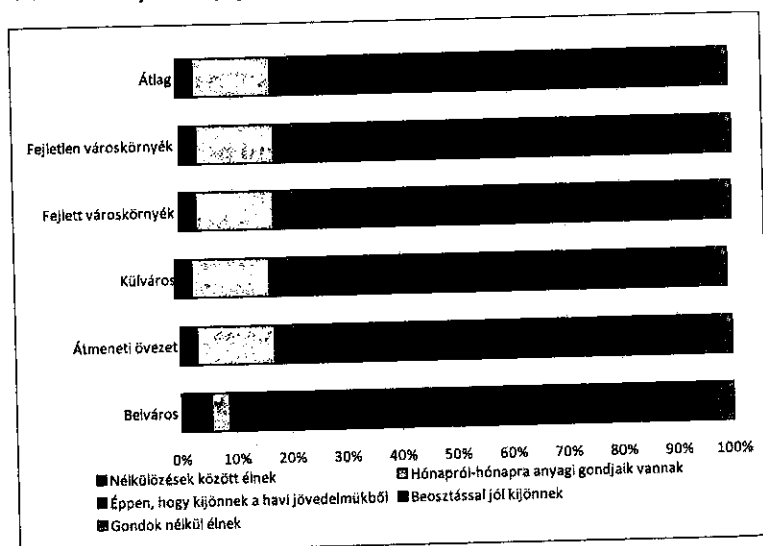
Következésképp tíz év alatt, 2014-re a középréteg vagyona nőtt, és jelentékeny hányaduk magasabb jövedelmi rétegek felé tudott mozdulni, másrészt a magyar nagyváros-térségi társadalmak polarizációja a társadalmi jövedelmi létra legvégső pontjain erősödik.

A jövedelmi, vagyoni egyenlőtlenségek szubjektív megítélésének területi vetületét vizsgálva megállapítható, hogy a belvárosokban élők többsége a középső és a felső-középső jövedelmi kategóriákba sorolja magát, míg a magukat legszegényebbeknek vélők aránya itt elhanyagolható. Ennél változatosabb képet mutatnak a városok átmeneti övezetei, ahol a legnagyobb mértékű a szegregáció, földrajzilag egymás közvetlen közelében élnek mind a város legszegényebb csoportjai, mind a közepes-magasabb jövedelmű rétegek. A külvárosokban a legmagasabb a felső és a legfelsőbb jövedelmi kategóriákba sorolható aránya, ebben az övezetben tapasztalható leginkább a helyi társadalom jövedelmi alapú megerősödése, és 2005 óta itt nőtt leglátványosabban a legmagasabb jövedelmi státusúak koncentrációja.

A városkörnyéki településeken észlelt polarizáció a városokon belülinél erősebb. A fejletlen agglomerációs településeken a középréteg szűkebb, míg a magukat az átlagosnál szegényebbnek vélő lakosok aránya magasabb (ez természetesen nem a magukat a legszegényebb csoportba sorolókat jelenti). A fejlett városkörnyéken élők között ezzel szemben szélesebb azok köre, akik magukat a középrétegek, és szűkebb, akik az alsóbb rétegek közé helyezik.

A várostérségi népesség személyes *anyagi biztonságával* kapcsolatos első átfogó észrevétel a nehézkes jövedelemfelhalmozás (41. ábra). Noha a válaszadók háromnegyede – főként a magasan képzettek – jól, vagy beosztással jól kijönnek a jövedelmükből, a gondok nélküli anyagi jól-lét állapota csak kevesekre jellemző. A hónapról hónapra anyagi gondokkal küszködők és a nélkülözések között élők aránya közel 20%-os. Az aktív dolgozó és tanulói réteg döntő többségében beosztással jól kijön, a nyugdíjasok között sokan éppen csak el tudják tartani magukat, míg a munkával nem rendelkező inaktív réteg anyagi helyzete rendkívül rossz. A 60 év felettieket nagyfokú anyagi bizonytalanság jellemzi, a középkorúakat és a fiatal felnőtteket kevésbé. A 35–60 év közöttiek esetében ugyanakkor meglehetősen nagy a szórás, anyagi téren az ő körükben tapasztalható a legerőteljesebb polarizáció.

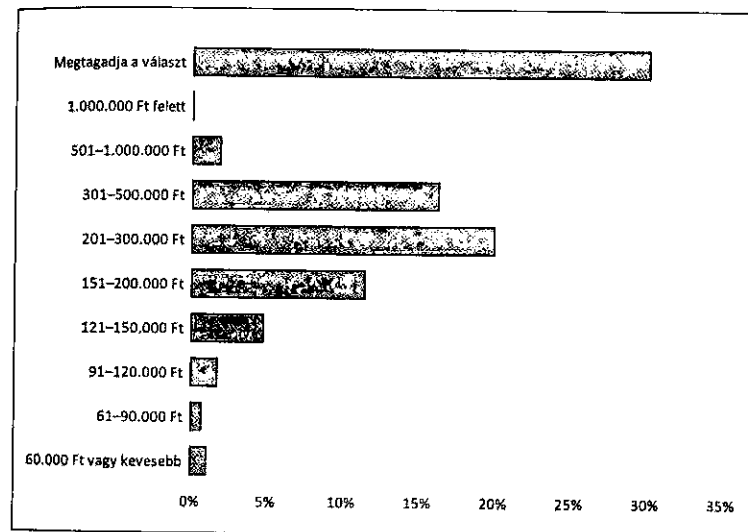
41. ábra: Szubjektív anyagi jól-lét a magyarországi nagyváros-térségekben

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

Jelenleg (2014 őszen) a magyarországi átlagos havi nettó háztartási jövedelem összege 214 000 Ft (*ksh.hu; TőzsdeFórum, 2014*). A 42. ábrán látható, hogy a vizsgált nagyváros-térségek jövedelmi viszonyai is ezt tükrözik, ugyanis a háztartások⁷² 50%-ának jövedelme a 150 000 és 500 000 Ft közötti sávba esik, amely ugyan elégséges lehet a fenntartható, megszokott fogyasztás kielégítéséhez, azonban – amint a szubjektív anyagi jól-lét kapcsán láthattuk – a felhalmozáshoz kevésbé elegendő. Közel 10% ugyanakkor azon háztartások aránya, ahol kevesebb mint 150 000 Ft-ból kell, hogy megéljenek (ez az összeg sokak számára személyes havi jövedelem gyanánt is éppen, hogy kielégítő). A legszegényebb háztartások a városok átmeneti övezeteiben és a fejlett városkörnyékeken koncentrálódnak, míg számuk a belvárosokban jóval kisebb. A középréteg megoszlása egyenletesebb, a várostérségi lakosságnak általában a felét teszik

42. ábra: A nagyváros-térségi lakosság összevont havi nettó háztartási jövedelme⁷³

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

⁷² A válaszadók 20%-a egyedül él, 35%-uk párban, de gyermek nélkül, 40%-uknak pedig egy, kettő vagy három gyermeke van.

⁷³ A véleményadatok mellett az elemzés során – a Stiglitz-jelentés ajánlásához igazodva – nem a személyes, hanem a *háztartási jövedelmet* vizsgáltuk. Fontos hangsúlyozni, hogy a téma szenzitív volta miatt e kérdéskörben tapasztaltuk a legnagyobb mértékű válaszmegtadást (átlagosan 30%-ban, a belvárosi lakosság esetében ugyanakkor 78%-os volt ez az arány), így az eredmények inkább tájékoztató jellegűnek tekinthetők.

ki, míg a legmagasabb háztartási jövedelmi kategóriákba tartozók koncentráltan döntően a fejletlen városkörnyékeken, a belvárosokban, valamint a külvárosokban élnek. A legnagyobb mértékű jövedelmi egyenlőtlenség az átmeneti övezetek és a külvárosok háztartásaira jellemző, míg a fejlett és a fejletlen városkörnyéki települések viszonyrendszere a 2005-ös adatfelvételhez képest a fejletlen települések javára változott. Itt egyre látványosabb a tehetős háztartások megjelenése, míg a fejlett gazdaságú települések esetében az alacsony státusúak növekvő számának lehetünk tanúi.

A fővárosi várostérségi háztartások anyagi színvonala mutatja a legkedvezőbb képet. Míg a budapesti térségbelieknek mindössze 5,6%-a, addig a vidéki várostérségek 15,2%-a él 120 000 Ft alatti háztartási jövedelemből. A legmagasabb jövedelmi kategóriába tartozó háztartások szintén Budapesten és környékén a leginkább felülreprezentáltak, itt a népesség 31%-a, míg vidéken mindössze 16%-a rendelkezik 300 000 Ft feletti jövedelemmel. A nagyvárosok közül Miskolcon és Pécsen legkedvezőtlenebb a helyzet, itt a háztartások kétharmada él 200 000 Ft-nál kevesebb jövedelemből, míg a létra másik végén Győr, Székesfehérvár, valamint a főváros helyezkedik el. A szabolcsi megyeszékhelyen a legalacsonyabb mind az alsóbb, mind a felsőbb jövedelmi státusúak aránya, így a leginkább kiegyenlített háztartási jövedelmi képet mutatja.

A nagyváros-térségi népesség *vagyonának* megbecslése meglehetősen nehézkes, amint arra általánosságban a Stiglitz-jelentés készítői is utalnak (Stiglitz et al., 2009, 9.). A kutatás keretében megkérdezettek 53%-a személygépjármű, 9,3%-uk további ingatlan, míg 6%-uk telek vagy föld tulajdonosa, összességében tehát az ingatlan-megtakarítások nem tekinthetők túlságosan gyakorinak (a gazdasági válság következtében adósságspirálba került családok először vélhetően az esetleges második ingatlanjuktól váltak meg). A válaszadók anyagi jellegű felhalmozásai is kevésbé jelentősek, 14-14%-uk rendelkezik folyószámlán és lekötött bankbetétben levő megtakarítással, 13%-uk pedig készpénzbeli megtakarítással, főként a középkorú, aktív (dolgozó), magasan kvalifikált réteg tagjai. Jelenleg a nagyváros-térségi lakosság egynegyedének van hiteltartozása, hitelt főként a középkorú aktív, inaktív és munkanélküli rétegekhez tartozók vesznek fel. A kiugrónak nem nevezhető hiteltartozás mögött vélhetően a válság kibontakozása óta megszigorított hitelhez jutás, valamint a lakosság növekvő pénzügyi megfontoltsága és takarékosága áll magyarázó tényezőként.

Az egészség

Az egészség nagymértékben befolyásolja az emberi élethosszt és az életminőséget. A WHO definíciója szerint az egészség a mentális, a fizikai és a szociális jól-lét állapota, amely nem korlátozódik a betegségek és a gyengeség hiányára, valamint nem statikus, hanem dinamikus változó folyamat. A Stiglitz-jelentés nagy hangsúlyt fektet az egészség objektív és szubjektív jól-létre gyakorolt hatására, sőt, a nyolc dimenzió közül az egyik legfontosabb meghatározó tényezőnek tartja. A jelentésben foglaltak szerint olyan komplex egészségmérés módszer kidolgozása javasolt, amely ötvözi a mortalitást és morbiditást,⁷⁴ a pszichikai és szomatikus egészségi állapottal való megelégedettség meghatározó okait, valamint kiküszöböli az esetleges országonkénti mérési különbségeket (Stiglitz et al., 2009, 45.). A magyarok szubjektív jól-létét leginkább meghatározó tényező az egészségi állapot (Molnár–Kapitány, 2013); ezt alátámasztja a nagyváros-térségi lakosság többségi véleménye is, ugyanis a jól-létük szempontjából egyértelműen az egészségi állapotot tartják a legfontosabbnak (40. ábra).

Az egészségügyi statisztikák és a nemzetközi elemzések szerint a magyar lakosság egészségi állapota (morbiditás, mortalitás, krónikus és akut betegségek, pszichikai gondok, öngyilkossági hajlandóság, alkoholizmus, drogfogyasztás stb.) európai összehasonlításban kedvezőtlen. A várható élettartam 71,6 év, ezzel az Európai Unión belül a sor végén lévő Szlovákia, Románia és Bulgária között foglal helyet az ország. Az elmúlt 10 év során 3,5 évvel nőtt az átlagos élettartam, azonban ez a változás relatív értelemben szintén elmarad az európai pozitív irányú változásoktól (Eurostat, 2014b). Magyarország 2006-ban a 178 országot összehasonlító „Satisfaction with Life Index” rangsorában a 107. helyet érte el, a „Happy Planet Index” 2012-es rangsora alapján a 103., a 2014-es „Human Development Index” tekintetében pedig a 43. helyet foglalta el. Az OECD rangsorolása alapján országunk 10. helyen áll az egy főre jutó alkoholfogyasztás tekintetében, míg a WHO öngyilkossági indexe alapján a 7. helyen. Az Európai Unió tagállamai közül maga-

⁷⁴ A „Fenntartható Európai Fejlődés” indikátorai között a lakosok egészségi állapotát egyrészt a születéskor várható élettartam, másrészt az egészségben eltöltött évek száma határozza meg (Stiglitz et al., 2009, 67.)

san kiugrik a rosszindulatú daganatos megbetegedésekkel diagnosztizált magyarok teljes lakosságra vetített aránya (Eurostat, 2014c). Ennél kissé kedvezőbb képet mutat az egészségben eltöltött évek száma (amely 2012-ben európai szinten a férfiak esetében 61,3, a nőknél pedig 61,9 év volt), a magyar lakosság ebből a szempontból a középmezőnybe tartozik.

Az 1990-es évek óta egyrészt javultak a halálozási és élettartam-mutatók, másrészt az iskolai végzettség növekedésével és a munkaerő-piaci pozíció javulásával rétegspecifikusan kedvezőbbé vált az egészségkultúra szintje, harmadsorban az alacsony és magas társadalmi státusúak közötti egészségszakadék látványosan tágult (Uzzoli, 2013). A gazdasági válság idején az egészségügyi ellátórendszerre fordított kiadások csökkenése a betegségmegelőző és egészségmegőrző, valamint egészségfejlesztő tevékenységek visszaszorítása és a kiegészítő egészségbiztosítási bevételek miatt elmaradt fejlesztések nyilvánvaló egészségvesztéssel járnak együtt (Makara, 2010).

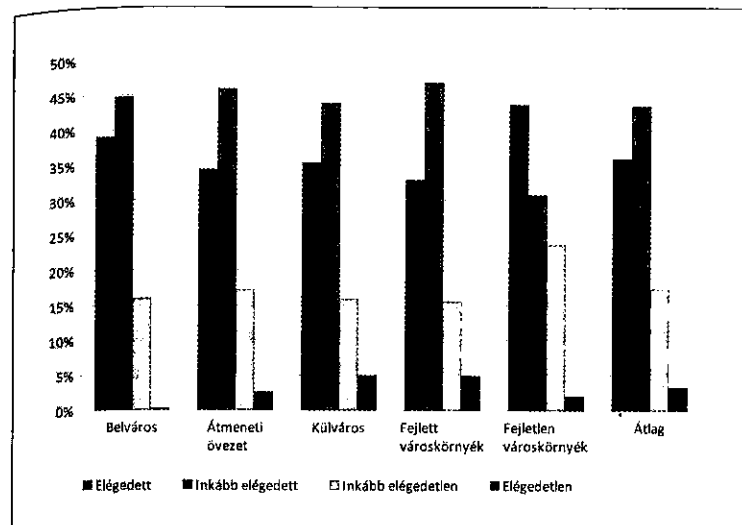
Az OECD-államok közül az egyik legtöbbet dohányzó nemzet a magyar; hazánkban a férfi lakosság egyharmada, a nők egynegyede dohányzik. A várostérségek közül Pécssett a legrosszabb a helyzet, itt a megkérdezettek közel fele dohányzik.

Éppen ezért meglepő, hogy a nagyváros-térségi társadalmak saját egészségi állapotukkal elégedettek (43. ábra). A megkérdezettek 80%-a inkább elégedett vagy teljes mértékben elégedett; leginkább a fiatalabbak, a magasan kvalifikáltabbak és az aktívak, legkevésbé pedig a nyugdíjasok. Kielégítő egészségi állapotuk okaként főként az egészséges táplálkozást és a sportot sorolták fel, és csak kevésbé tulajdonítják a vitaminok, a táplálékkiegészítők és a különböző alternatív gyógymódok hatásának.

A megkérdezetteknek csak elhanyagolható része jelezte, hogy krónikus pszichoszomatikus problémával küzd, az egészséggel kapcsolatosan sokkal jellemzőbbek az eseti, hirtelen jelentkező kellemetlenségek. A fizikai munkát végzők, a munkanélküliek, valamint az alkalmazott vezetők részéről érkezett a legtöbb panasz.

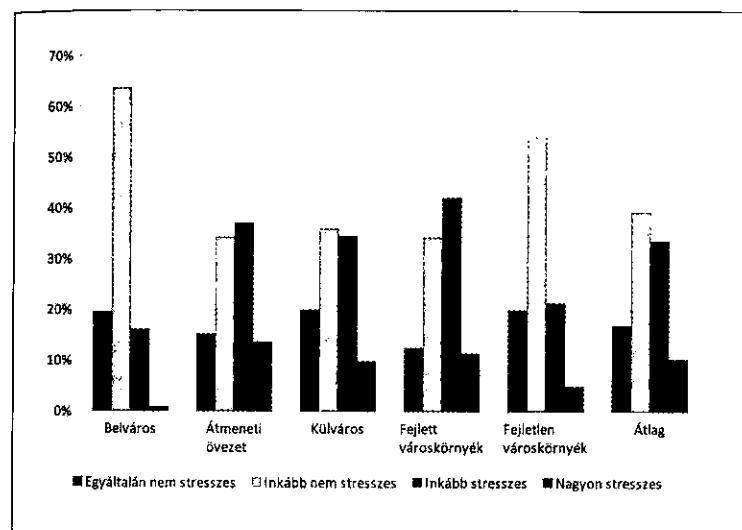
A stresszel kapcsolatos eredmények (44. ábra) szerint a munkaképes korúak és az aktív dolgozók, valamint az alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők kifejezetten, a tanulók, a nyugdíjasok, illetve a magasan képzettek kevésbé érzik stresszesnek az életüket. Különösen a fejlett városkörnyékeken és az átmeneti övezetben élők panaszkodnak a stresszes élet miatt. A stressz okaként elsősorban strukturális, hosszabb életszakaszt meghatározó és

43. ábra: A megkérdezettek saját egészségi állapotukkal való megelégedettsége

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

44. ábra: A megkérdezettek szubjektív stressz-szintje

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

befolyásoló tényezőket sorolnak fel, főként az anyagiakkal, pénzügyekkel és a jövővel kapcsolatos bizonytalanságot és kilátástalanságot említik. Csak kevesebben panaszkodnak a munka, a tanulás és a társas kapcsolatok terén kialakult stresszre.

A budapesti várostérség és a vidéki várostérségek között másfészeres különbség mutatkozik (a főváros-környéki népesség élete kevésbé tűnik stresszesnek), míg az utóbbi csoporton belül Debrecen, Miskolc, Kecskemét és Szeged lakosságának életét inkább befolyásolja a stressz.

A megkérdezettek döntő többsége az egészségügyi ellátással és a helyi szociális ellátórendszer működésével kapcsolatban inkább elégedett, mint elégedetlen. Ez figyelemreméltó, főként a jelenlegi állami egészségügyi szolgáltatással, infrastruktúrával és intézményrendszerrel kapcsolatos negatív folyamatok tükrében. A legnagyobb mértékű elégedettség a nyugdíjasok és a tanulók, kiábrándultság pedig a munkanélküliek körében mutatható ki, míg a megkérdezettek legmagasabb iskolai végzettsége alapján a szakközépiskolai és a szakmunkás végzettséggel rendelkezők inkább peszsimistán, míg a gimnáziumi érettségivel és diplomával rendelkezők többnyire pozitívan tekintenek az egészségügyi ellátórendszerre.

A vidéki várostérségekben – leginkább a nyíregyházi térségben – élők elégedetlensége nagyobb mértékű, mint a fővárosiaké. A területi különbségeket vizsgálva a belvárosi lakosság esetében mutatható ki a legnagyobb mértékű megelégedettség. Ez kevésbé meglepő, ugyanis az egészségügyi intézmények legtöbb esetben a városközpontokban helyezkednek el, valamint az intézmények elérhetősége is a belvárosi területekről a legkedvezőbb. A nagyvárostérségek fejletlen településein élők a leginkább kiábrándultak, ezek ugyanis általában extenzív módon fejlődő települések (azaz a lakosságszám gyors ütemű növekedésével nem minden esetben arányos a helyi műszaki és szociális infrastruktúra kiépítése és fejlesztése). E településeken a központi nagyváros elérhetősége a forgalmi dugók és a rossz minőségű úthálózat miatt nehézkes, továbbá a megfelelő minőségű egészségügyi ellátórendszer kiépítése sem mindig követi a népességnövekményt. Molnár–Kapitány (2013) szerint az egészségi állapottal való elégedetlenség egyik markáns oka az egészségügyi intézmények rossz elérhetősége.

Az oktatás

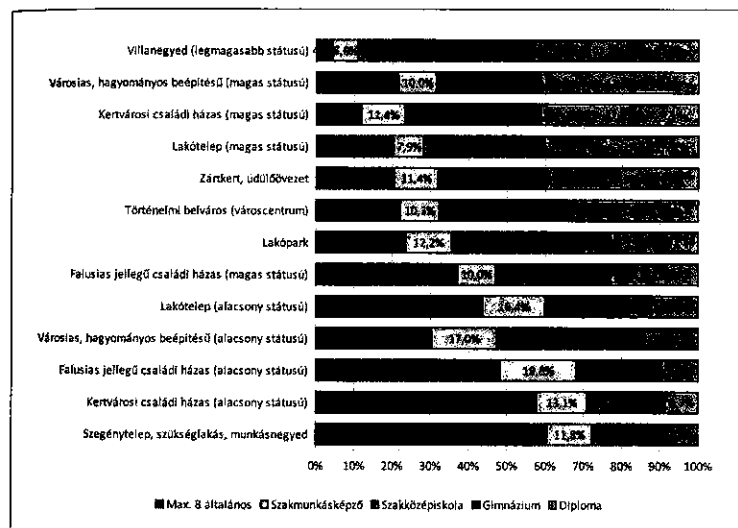
A Stiglitz-bizottság szerint sajnálatos, hogy kevés kutatás vizsgálja az oktatás életminőségre gyakorolt hatását (Stiglitz et al., 2009, 46.). Noha a nagyvárostérségek lakossága az oktatás kérdéskörét nem rangsorolta a mindennapi élet legfontosabb tényezői közé

(40. ábra), részletes elemzése – az oktatás és a többi jól-léti dimenzió szoros összetartozása miatt – kiemelten fontos feladat.

A válaszadók legmagasabb iskolai végzettségének területiségét vizsgálva korábban – a 2005-ös felmérésben – a centrumból a földrajzi periféria felé haladva egyértelmű iskolázottsági lejtő rajzolódott ki (a diplomások csökkenő, illetve a legfeljebb 8 általános iskolai osztállyal rendelkezők növekvő arányával), amely 2014-re némileg oldódni, kiegyenlítődni látszik. Mivel a nagyvárostérségi népesség legmagasabb iskolai végzettsége (mint strukturális jellemvonás) már bemutatásra került,⁷⁵ ezért jelen tanulmányban indokolt a „belváros – átmeneti övezet – külváros – fejlett városkörnyék – fejletlen városkörnyék” beosztásnál részletesebb (városon belüli) mintázatok feltárása.

A 45. ábrán látható megoszlások teljes mértékben megfelelnek a „jó hírű” és „rossz hírű” városi területekkel kapcsolatos prekonceptióknak és sztereotípiáknak: míg a rangsor felső harmadában kivétel nélkül magas státusú övezetek találhatók, addig az alsó

45. ábra: A válaszadók legmagasabb iskolai végzettsége a városi övezetek bontásában (a fejlett és fejletlen városkörnyékek nélkül, n = 3.678)

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

⁷⁵ Ezt részletesen lásd Szirmai Viktória és Ferencz Zoltán: „A magyar nagyvárostérségek térbeli társadalmi jellegzetességei, a centrum-periféria modell átalakulása” című tanulmányában.

harmadba kizárólag alacsony státusú területek kerültek. A két szélső kategória a villanegyed (diploma: 47,6%, max. 8 általános: 4,2%) és a szegénytelep (diploma: 7,9%, max. 8 általános: 60,5%). A megoszlások számos további folyamatot tárnak fel, például az alacsony és a magas státusú lakótelepek nagy „távolságát” (amit korábbi szociológiai és ingatlanpiaci kutatások is megerősítettek, lásd például *Csizmady, 2000* elemzésében) vagy a városcentrum és az alacsony státusú lakótelep különbségeit. Míg az utóbbiban rendkívül alacsony a gimnáziumot és magas a szakmunkásképzőt végzettek aránya, addig a városcentrumokban a gimnáziumot végzettek aránya kiugró.

A nagyváros-térségi lakosság legmagasabb iskolai végzettségét az aktivitási kategóriák szerinti bontásban vizsgálva megállapítható, hogy az aktívak 39,4%-a, a nyugdíjasok 18,3%-a, a munkanélkülieknek pedig mindössze 8,5%-a diplomás. (A 2011. évi népszámlálás adatai alapján a 25 év feletti lakosság körében az egyetemi vagy főiskolai diplomával rendelkezők aránya 19%, ebből a szempontból tehát a teljes nagyváros-térségi minta 25,9%-os értéke – a rurális térségekkel szemben – kiugrónak tekinthető.) A másik véglet, a legfeljebb 8 általános iskolai osztállyal rendelkezők esetében az aktívak értéke 13,9%, míg ugyanez az arány a nyugdíjasok és a munkanélküliek körében jóval magasabb (49,0%, illetve 58,8%).

Az idegennyelv-ismeret minden ember számára fontos, de a jelentősége a kisebb országok polgárai esetében különösen nagy. Annak ellenére, hogy a munkaerő-piacon eladható tudásnak Magyarországon is egyre jelentősebb részét képezi a nyelvismeret, ebben a tekintetben komoly az ország lemaradása. Egy 2012-es Eurobarometer-kutatás eredményei szerint Magyarország a legalább egy idegen nyelvet beszélők mindössze 35%-os arányával a legutolsó helyet foglalja el az Európai Unió tagországai között. A negatív listán Magyarországot Olaszország (38%), az Egyesült Királyság és Portugália (39%) követi (*European Commission, 2012*). Az Eurobarometer-felvétel eredményeit a nagyváros-térségi kutatás adatai is megerősítették, ugyanis a teljes minta 37,7%-a beszél idegen nyelvet. Arányuk a centrumtól a városi periféria felé emelkedik (belváros: 33,6%; átmeneti övezet: 38,9%; külváros: 41,4%), vélhetőleg az övezeti korszerkezettel összefüggésben.

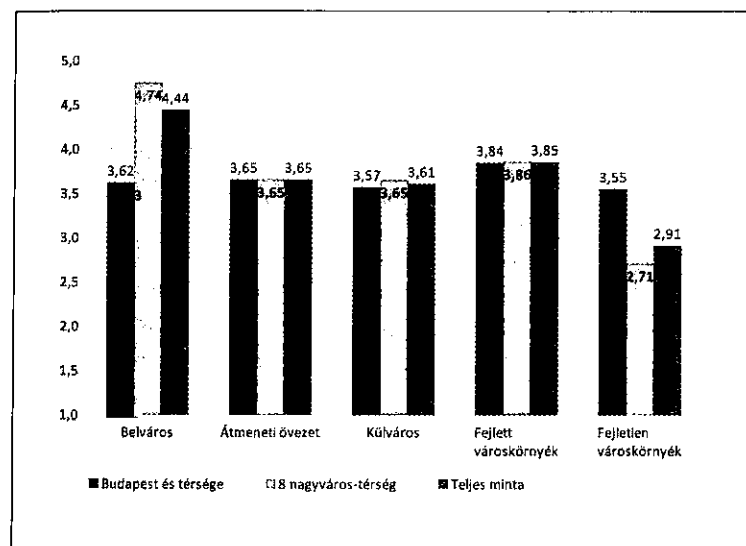
A városkörnyékek esetében azonban a már 2005-ben is leírt hierarchia figyelhető meg; míg a fejlett települések lakosságának 36,9%-a beszél legalább egy idegen nyelvet, addig ez az arány a

fejletlen települések esetében mindössze 29,8%. A részletesebb városi övezetek esetében az iskolázottsággal szinte teljesen megegyező területi meghatározottságokat tapasztaltunk, azonban az értékek jóval nagyobb (20–70% közötti) szóródásával. Az idegen nyelv(ek)et beszélők aránya a villanegyedekben a legmagasabb (69,7%), a szegénytelepeken pedig a legalacsonyabb (mindössze 19,2%), továbbá itt is ugyanazt a 3-3 magas, illetve alacsony státusú lakóterület-típust találjuk a rangsor felső és alsó harmadában. Idegen nyelveket főként a fiatalabb korosztályok tagjai és a magasan iskolázottak beszélnek.

A helyi oktatási infrastruktúrával a belvárosi lakosság a legelégedettebb, míg a fejletlen városkörnyéken élők a legkevésbé (46. ábra). Érdekes módon nagyjából ugyanannyira tekinthető elégedettnek a fejlett városkörnyék, az átmeneti övezet és a külvárosi lakossága, ráadásul e tekintetben szinte semmilyen különbség nem tapasztalható a teljes minta, valamint a két további al minta (a 8 város és térsége, illetve a budapesti várostérség) megelégedettség-átlagai között.

Az első helyezett belváros és az utolsó helyezett fejletlen városkörnyék esetében ugyanakkor már másként viselkedik a két al minta:

46. ábra: A települési oktatási intézményekkel való megelégedettség a városkörnyéki övezetek bontásában (1 = egyáltalán nem elégedett, 5 = nagyon elégedett)

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

míg a belváros esetében a vidéki kitöltők az elégedettebbek és a budapesti várostérségek kevésbé, addig a fejletlen városkörnyékek esetében éppen az ellenkezője tapasztalható, itt ugyanis a budapesti és főváros-környéki kitöltők válaszai tükröznek nagyobb elégedettséget.

Végezetül, ugyanezen véleményadatokat kizárólag a központi települések bontásában vizsgálva megállapítható, hogy a 9 nagyváros rangsorában csak részben jelenik meg a hazai területi kutatásokban gyakran feltárt nyugat-keleti megosztottság. A helyi (városi) oktatási intézményrendszerrel leginkább a győriek (3,92), a szegediek (3,86) és a budapestiek (3,78) elégedettek, míg legkevésbé a székesfehérváriak (3,54), a miskolciak (3,50), valamint a nyíregyháziak (2,90). (Utóbbiak egyedülként rangsorolták településük oktatási intézményeinek minőségét a középérték [3] alá.)

Az egyéni tevékenységek

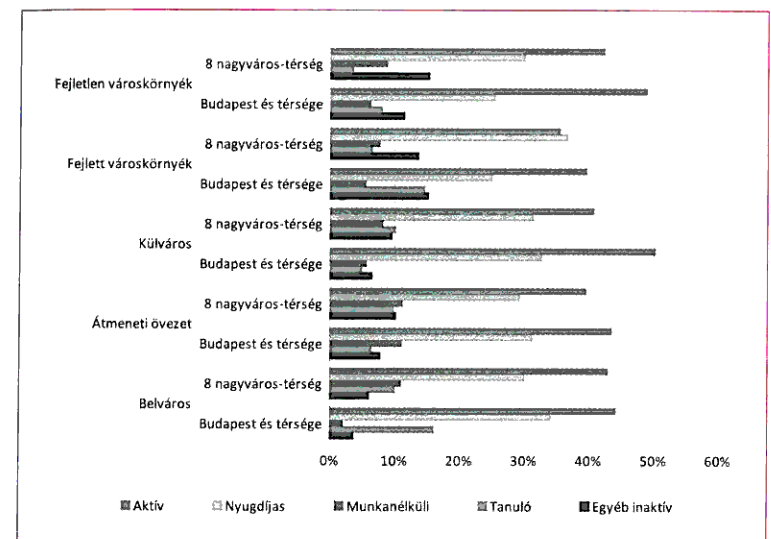
A Stiglitz-jelentés szerint a *munka* komoly hatást gyakorol a szubjektív jól-létre (Stiglitz et al., 2009, 49.). A magyar nagyváros-térségi lakosság életében ugyan fontos helyet foglalnak el a munkalehetőségek, azonban az egészségi állapot és a biztonságérzet jelentőségével nem versenyezhetnek. A Stiglitz-jelentésben szintén hangsúlyosan megjelenő szabadidő eltöltése (illetve annak minősége) ugyancsak jelentősen alulértékelt: a megkérdezetteknek csupán egyharmada nyilatkozta, hogy a szabadidő az életének nagyon fontos részét képezi. A vizsgálati eredmények szerint a szabadidő eltöltése a fiataloknak, a magas iskolai végzettségűeknek, a belvárosban élőknek és a felső jövedelmi decilisbe tartozóknak a legfontosabb, továbbá az inaktívaknak és munkanélkülieknek, akiknek a szabadidő életük jelentős részét teszi ki.

A magyarországi foglalkoztatottsági arány az OECD tagországai között az egyik legalacsonyabb, számos strukturális tényező, így a lelassult gazdasági növekedés, a sok helyütt elavult gazdasági struktúra, a fekete- és szürkegazdaság nagy aránya, a gyakori adóelkerülés, az alacsony iskolai végzettségűek magas inaktivitása miatt. 2011-ben a magyarországi 55,6%-os foglalkoztatottsági rátát az Európai Unió 28 tagállama közül csupán Görögország és Horvátország múlta alul (Eurostat, 2012). A hazai foglalkoztatottság fő jellemvonása az inaktivitási ráta térbeli különbözősége, illetve az egyes társadalmi csoportok között megfigyelhető szélsősé-

gesen nagymértékű és tartósan fennálló eltérése (Fazekas, 2005), továbbá ezt súlyosbítja az úgynevezett „rejtett álláskeresőknél” és a reményvesztett állástalanoknak a városi és a rurális térségekben egyaránt emelkedő száma (Köllő, 2004).

A vizsgált várostérségek foglalkoztatási centrumok, az aktivitás országos összehasonlításban kiemelkedő, továbbá az aktivitás nem követi a centrum-periféria viszony általános modelljét. A nagyvároson belül viszonylagos egyensúly tapasztalható, itt a legmagasabb aktivitással a külvárosok jellemezhetők (47. ábra). Várostérségi szinten a fejletlen városkörnyékek rendelkeznek a legmagasabb aktivitási rátával, ugyanis e települések váltak a közelmúlt szuburbanizációs folyamatainak elsődleges célpontjaivá, ahová főként a fiatalabb, kvalifikáltabb, nagyvárosi munkahellyel rendelkező, közepes és/vagy magas jövedelmű lakosság költözik, egyrészt magából a központi városból, másrészt az ország távolabbi területeiről. A fejlett nagyváros-környéki településeken ezzel szemben nagyobb arányban élnek inaktívak, főként tanulók, akik településeik fiatalos demográfiai arculatának alapját képezik. A budapesti térség aktivitási mutatói kivétel nélkül kedvezőbbek, mint a vidéki várostérségeké. A nyugdíjasok számában nem mutatkozik szignifikáns eltérés, szemben a munkanélküliek arányával.

47. ábra: A nagyváros-térségi népesség aktivitási megoszlása

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

Egyértelműen súlyosabb probléma a vidéki munkanélküliség, amelynek várostérségi megjelenési mintázata érdekes képet mutat, ugyanis a teljes minta átlagától eltérően a munkanélküliek a vidéki belvárosi terekben élnek legnagyobb arányban.

Az aktívak 35,2%-a alkalmazott, 7,2%-uk a saját vállalkozásában dolgozik vagy őstermelő. Az aktív lakosság csaknem fele szakmunkás, betanított munkás vagy segédmunkás, e csoportok munkája főként a városkörnyékeken, legkevésbé pedig a belvárosokban jellemző, 15%-uk pedig diplomához kötött alkalmazotti státussal rendelkezik, valamint a városcentrumokban koncentrálódik. A felső vezetők döntően a belvárosokban és a fejlett agglomerációs településeken, míg a közép- és alsószintű vezetők legnagyobb számban az átmeneti övezetekben és a külvárosokban élnek.

Az inaktívak aránya országosan és a várostérségekben egyaránt magas, legnépesebb csoportjuk a nyugdíjasok, akik a lakosság csaknem egyharmadát alkotják. Döntően a nagyvárosokban, azon belül pedig a városközpontokban koncentrálódnak, míg számuk a kedvezőbb demográfiai struktúrájú városkörnyéki övben alacsonyabb. Az öregségi vagy rokkantsági nyugdíjjal rendelkezők várostérségi aránya 34%, ez 2005-ben 38,5% volt. A csökkenés hátterében vélhetően a nyugdíjkorhatár folyamatos emelése, a korkedvezmények, valamint a rokkantsági nyugdíj-jogosultsághoz jutás szigorítása áll.

A belvárosokra jellemző jelentős tanulói arány magyarázata egyrészt a vizsgált nagyvárosok kiemelt oktatási funkciója, másrészt a centrumokban végbemenő és egyre gyorsuló ütemű városrehabilitációs beruházások, amelyek erősítik a gentifikáció folyamatát, vonzó letelepedési helyet kínálva a húszas-harmincas éveikben járó, többségében még gyermektelen fiatal felnőtteknek. A fejlett várostérségekben megfigyelhető jelenlétük elsődleges oka a szuburbanizáció, esetünkben a közepes és magas státusú családok városkörnyékekre történő kiáramlása: míg a Budapest környéki településeken kiemelkedő arányban, addig a vidéki szuburbiákban kisebb számban élnek. Ennek oka vélhetően a fővárosi és a vidéki szuburbanizáció volumene közötti nagyságrendi különbség, továbbá a vidéki belvárosok alacsonyabb ingatlanárai és bérleti díjai, amelyet a tanulói réteg nagyobb része engedhet meg magának.

Az elhelyezkedési esélyekről kialakult vélemények negatív képet mutatnak: a nagyváros-térségek közel kétharmada vélelmezi az esélyeinek romlását, 30%-uk a változatlanyságot (vagyis a javulás

hiányát) állítja. Ezzel szemben csupán 6,5% azok aránya, akik javulást érznek. A budapesti térségbeliek véleményadataiban a romlás, míg a vidéki várostérségek válaszaiban a változatlanyságra való vélemény a hangsúlyos.

Területi bontásban a legnagyobb kettősség a társadalmilag kifejezetten sokszínű átmeneti övezeteket jellemzi, ugyanis itt a legmagasabb mind az elégedettség, mind a kritikus elégedetlenség szintje. A fejlett-fejletlen városkörnyékek közötti dichotómia ebből a szempontból is megfordulni látszik, ugyanis a fejletlen gazdaságú települések lakosai a legkevésbé kiábrándultak az elhelyezkedési esélyeikkel kapcsolatban, míg a fejlett településeken sokkal jellemzőbb az esélyek negatív értékelése. Szinte közhelyszerű, de nagyon lényeges, hogy minél magasabb iskolai végzettséggel rendelkeznek a kérdezettek, annál pozitívabban látják az esélyeiket. A lakosság korcsoportonkénti vizsgálata meglepő eredményt hozott: annak ellenére, hogy számos statisztika Európa-szerte nagyszámú fiatal, frissen végzett munkanélkülről, inaktívról ír (*Oktatásfejlesztési Observatórium Központ, 2012*), az adott kutatásban a 18–29 évesek csaknem egynegyede javulást, többségük pedig változatlanyságot érzelt az elhelyezkedési esélyei kapcsán. A leginkább kiábrándultnak a 40–50 év közötti réteg látszik.

A javuló esélyek legfőbb okaiként elsősorban az újonnan megszerzett képzettségeket, a növekvő szakmai tapasztalatot, a közlekedési helyzet javulását, valamint a családi állapot megváltozását sorolták fel. A romlásért az elégtelen számú és minőségű munkahelyet, a kedvezőtlen gazdasági helyzetet, az életkort, valamint a politikai klíma gyökeres megváltozását tartják felelősnek.

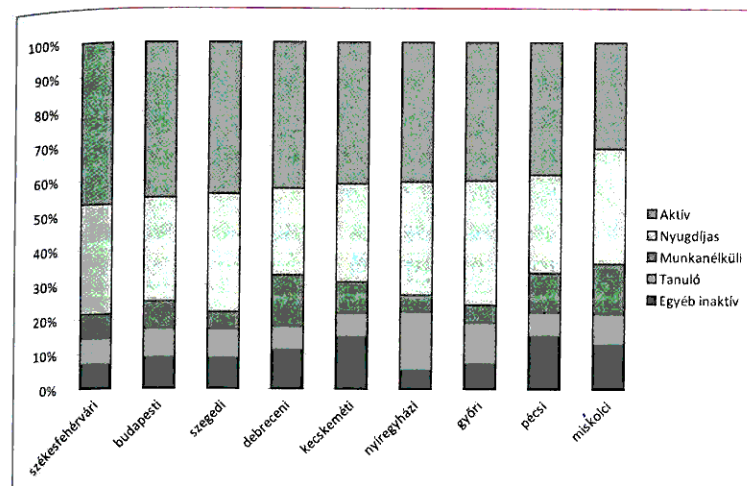
Az 1990-es évek transzformációs időszakát strukturális munkanélküliség jellemezte, majd folyamatosan javult a munkaerő-piaci helyzet (olyannyira, hogy 2001-ben 5,7%-ra csökkent az országos munkanélküliségi ráta), azonban csak a gazdasági válság kezdetéig, amely súlyos konjunkturális munkanélküliség kibontakozásához vezetett. 2010 első félévében érkezett el a 11,2%-os csúcspont (*ksh.hu*), amely megközelítette a rendszerváltozást követő gyors munkaerő-piaci leépülés és átrendeződés időszakának csúcspontját, az 1993-as 12,0%-ot (*KSH, 2010, 11.*). 2010 óta a statisztikák gyorsabban alkalmazkodó munkaerő-piacot és folyamatosan javuló munkanélküliségi rátát mutatnak, európai összehasonlításban az ország jelenlegi 8,1%-os értéke a svéd, a finn és a holland munkanélküliséggel áll egy szinten. A magyar nagyváros-térségek közül

csupán Nyíregyháza és Miskolc munkanélkülisége stagnál, míg a többi hét városé akár 5 százalékponttal is csökkent az előző évhez képest. A nagyvárosok 5–7,5%-os rátája természetesen az országos és régiós átlagoknál is kedvezőbb, ami főként az ipari és szolgáltató szektorok kapacitásának, kiemelt közigazgatási szerepüknek, valamint a profitorientált vállalkozások országosan is magas arányának köszönhető. A várostérségek között azonban különbséget kell tenni a munkanélküliség térségi megjelenésében: míg a budapesti, a győri, a székesfehérvári és a szegedi nagyváros-térségek viszonylag homogén egységként jelennek meg, vagyis nem mutatkozik markáns eltérés a központi városok és a térségi települések munkanélküliségi értékei között, addig a miskolci, a pécsi, de legfőképpen a debreceni térség adatai rendkívül kedvezőtlenek (*geoindex.hu*).

Az 48. ábra a kilenc vizsgált nagyváros-térség aktivitásának területi jellemzőit mutatja, amelyen egyrészt látható, hogy nem érvényesül a földrajzi centrum-periféria viszony, másrészt a keletnyugati elhelyezkedésből származó relatív előnyök sem jelennek meg. A legkedvezőbb aktivitási aránnyal a székesfehérvári és a budapesti, a legkedvezőtlenebbel pedig a miskolci és a pécsi várostérség rendelkezik, míg a munkanélküliség a miskolci és a debreceni várostérség lakosságát sújtja leginkább. Figyelemreméltó változások történtek ugyanakkor a munkaerő-piaci konjunktúra csúcspontja (2001) és 2010 között a nagyvárosi álláskeresők számának változása tekintetében: míg Debrecenben és Pécsen 210%-kal, Nyíregyházán pedig 205%-kal, addig Kecskeméten 150%-kal, Miskolcon pedig 145%-kal emelkedett a számuk (*geoinfo.hu*).

A munkanélküliségtől való félelem esetében az általános prekonceptiókkal ellentétben a vizsgált lakosság 40%-a egyáltalán nem fél, és csupán 10%-a tart a munkanélkülivé válástól. Ez a pozitív hozzáállás vélhetően a nagyvárosok és térségeik országos átlagot felülmúló foglalkoztatási helyzetének, a különböző kvalifikációval rendelkező lakosság számára helyben rendelkezésre álló számos munkahelynek, valamint az országos és európai szinten egyértelműen javuló munkaerő-piaci folyamatoknak köszönhető. Bizonyos területi különbségeket mutat, hogy míg a belvárosi lakosság félelme a legkisebb, addig a fejlett városkörnyéki társadalom tart leginkább a munkanélküliségtől. A megkérdezettek 80%-a a bizonytalanság legfőbb okaként a munkahely megszűnését, az elavult, nem piacképes tudást, illetve a zavaró családi körülményeket említette.

48. ábra: A kilenc magyar nagyváros-térség aktivitási jellemzői

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

A várostérségek általános társadalmi-gazdasági szerkezeti különbségeivel összhangban a belvárostól a városkörnyéki településekig haladva fokozatosan nő azok aránya, akik munkát keresnek. Jóllehet a fejlett és fejletlen városkörnyék 2005-ben még egyértelműen eltérő minősége (a fejlett jobb, a fejletlen rosszabb értékelése) megfordul: a fejletlen településeken ugyanis jóval kevesebb munkakeresőt találunk. 10 éve minden korosztályból nagyobb számban kerestek munkát. Ez a csökkenés részben a megnövekedett inaktív arányból, részben pedig abból adódik, hogy a fiatalok egyre hosszabb időt töltenek a (felső)oktatási rendszerben.

A politikai képviselet és a kormányzás

A politikai véleményformálás és a társadalmi *participáció* a teljes jogú állampolgárként való részvétel képességét, a politikaalkotás részesévé válást, a szabad véleményformálást, valamint a felszólalás szabadságát jelenti, s egyúttal az életminőség lényeges összetevője. Ezek az eszközök javítják a közösségi politikát, biztosítják az állami-önkormányzati intézmények átláthatóságát, hozzájárulnak a legfontosabb emberi szükségletek és értékítéletek artikulációjához, valamint a leginkább deprivált csoportokra irányítják a figyelmet. Ezzel egyidejűleg csökkent(het)ik a konfliktusok lehető-

ségét és erősít(het)ik az egyének konszenzusteremtő képességét. A participáció további befolyásoló tényezője a jó kormányzás és a megfelelő jogi környezet, amelyek hozzájárulhatnak a kedvező beruházói klíma kialakulásához, a piac hatékony működéséhez, a gazdasági növekedéshez, a munkahely-teremtéshez, illetve az anyagi természetű jólét megteremtéséhez (Stiglitz et al., 2009, 50.).

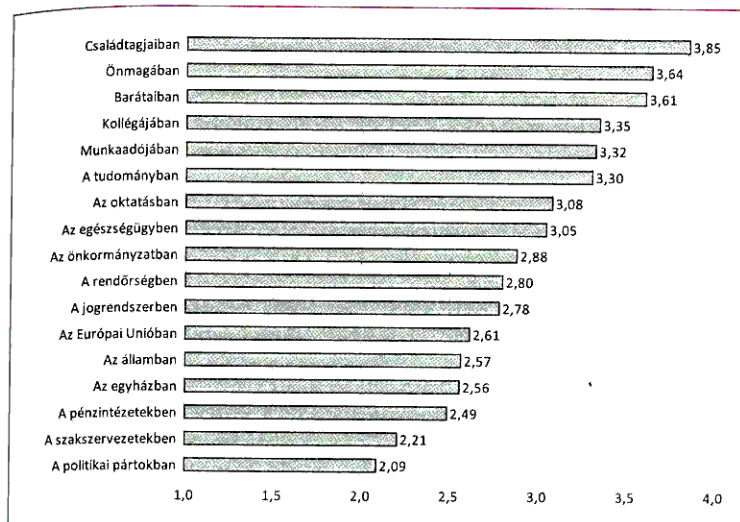
A jelentés „Politikai képviselő és kormányzás” dimenziójának hazai nagyváros-térségi jellegzetességeit a kötet társadalmi participációval foglalkozó fejezete mutatja be.

A társadalmi és személyes jellegű kapcsolatok

A társadalmi kapcsolatok különböző módon befolyásolhatják az egyének életminőségét, ezek közé sorolható például a nagyobb megbecsültség érzése, a lakóköznyezet biztonsága vagy egy jobb (megfelelőbb) munkahely megtalálásának nagyobb esélye. Azonban a társadalmi tőke ezen pozitív hozadéka mellett negatív externáliákat is okozhat, például bizonyos csoportokhoz tartozás esetén a magasabb fokú kriminalitás formájában. A Stiglitz-bizottság jelentése szerint a társadalmi kapcsolatok dimenziójának mérésekor a kutatóknak elsősorban a különböző szereplőkbe vetett bizalomra, valamint a társadalmi elszigeteltségben élő csoportok kirekesztettségének okaira és következményeire kellene fókuszálni (Stiglitz et al., 2009, 52).

A jelentés iránymutatásaihoz igazodva a kérdéskör feltárása elsősorban az általános megfogalmazású – egészen konkrét és absztraktabb válaszlehetőségeket egyaránt felvonultató – „Mennyire bízik Ön a következőkben?” kérdés segítségével történt. A válaszadók leginkább családtagjaikban, valamint önmagukban és barátaikban bíznak meg (49. ábra). A rokoni szálakat követik a kollégák és a munkaadók (meglepő módon közel azonos bizalmi szinttel), majd különböző elvontabb kategóriák, például a tudomány, az oktatás és az egészségügy. A középérték (2,5) alatti bizalom mindössze három válaszlehetőség esetében figyelhető meg: a pénzügyintézeteknél (véltően a hitelválság következtében), a szakszervezeteknél (a folyamatosan gyengülő hazai munkavállalói érdekképviselő következményeként), illetve legkisebbként a politikai pártoknál (mindössze 2,09). A nagymértékű – és egyre növekvő – hazai EU-szkepticizmus (Martin, 2013) fényében figyelemreméltó, hogy az Európai Unió iránti bizalom a vizsgált nagyváros-térségek esetében nagyobb, mint

49. ábra: A hazai nagyváros-térségi társadalom bizalmi szintjei
(1 = gyengén bízik benne, 4 = erősen bízik benne)

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

például az államba és az egyházba vetett bizalom. Az övezeti bonthatás szerinti vizsgálat azt mutatja, hogy a belvárosban élők általános bizalmi szintje a legmagasabb (3,45), ezt követi a fejletlen városkörnyék (3,05), az átmeneti övezet (2,92) és a külváros (2,91) átlaga, végül (meglepő módon) a fejlett városkörnyékek lakosságának bizalmi szintje a legalacsonyabb (2,77).

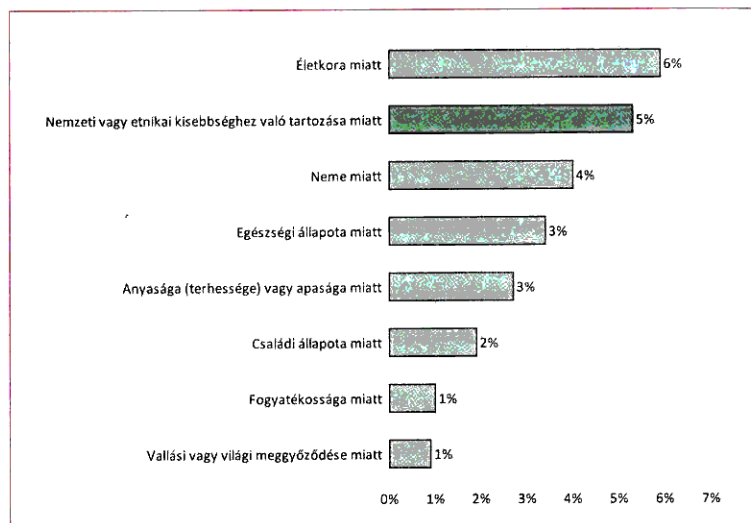
A társadalmi és személyes jellegű kapcsolatokat a bizalom és a kohézió mellett azok hiánya is jellemezheti (Magyarország esetében lásd például Tóth, 2009 átfogó elemzésében). A TÁMOP projekt egy másik vizsgálata, a győri Széchenyi István Egyetem által készített 2.000 fős, országosan reprezentatív felvétel eredményei alapján a legnagyobb mértékben észlelt konfliktusok Magyarországon elsősorban a gazdagok és a szegények között, másodsorban a magyarok és a más nemzetiségűek között, harmadsorban pedig a városiak és a vidékiek között figyelhetők meg.⁷⁶ Az ezekhez hasonló társadalmi

⁷⁶ Tóth Péter (Széchenyi István Egyetem) „A magyar társadalom kiemelt csoportjai között húzódó ellentétek eltérő percepciója a magyar lakosság körében” címmel tartott konferencia-előadása alapján („A tudomány és a gyakorlat találkozása” konferencia, Győr, 2014. június 17.)

törésvonalak feltárására szolgált a nagyváros-térségi vizsgálatba bevont „Érte Önt valaha hátrányos megkülönböztetés az alábbiak valamelyike miatt?” kérdés (50. ábra). Az eredmények alapján látható, hogy a nagyváros-térségi válaszadók közül – legalábbis bevallottan – csak keveseket ért ilyenfajta megkülönböztetés; közülük legtöbben egyrészt az életkoruk, másrészt nemzeti vagy etnikai kisebbséghez való tartozásuk miatt részesültek negatív diszkriminációban.

A kérdésre felkínált válaszlehetőségek közül további elemzésre kiemeltük a második helyre rangsorolt csoportot, a nemzeti vagy etnikai kisebbséghez való tartozásuk miatt hátrányos megkülönböztetésben részesülteket, akiket lakóhelyük szerint vizsgáltunk. A teljes mintát tekintve 55%-uk a központi településekben (a nagyvárosokban) él, míg 45%-uk a városkörnyékek lakója. A részletes városi övezetek bontásában – vagyis csak a központokat vizsgálva – látható, hogy a válaszlehetőséget megjelölők közel egynegyede szegénytelepeken, szükséglakásokban él, további egyhatodik pedig az alacsony státusú lakótelepek és alacsony státusú kertvárosi családi házas övezetek lakója. A rangsor másik („pozitív”) végén ezzel szemben itt is kivétel nélkül magas státusú lakóterületeket találunk, ezek az eredmények egyúttal tehát egy továbbra is égető hazai társadalmi probléma (Bernát et al., 2012) rendkívül erőteljes földrajzi meghatározottságára is felhívják a figyelmet.

50. ábra: „Érte Önt valaha hátrányos megkülönböztetés az alábbiak valamelyike miatt?”

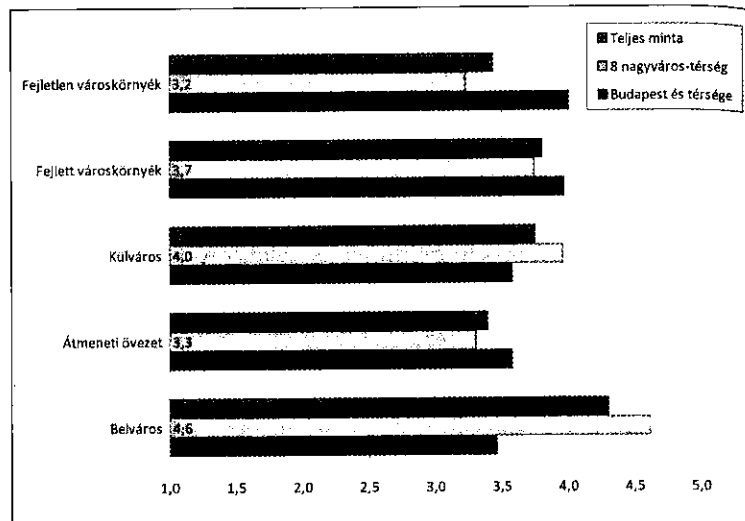
Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

A természeti környezet

A környezet állapota nemcsak a Stiglitz-jelentés központi elemének számító fenntarthatóság szempontjából, hanem az emberek életminőségére ható tényezőként is kiemelten fontos. Az emberi egészséget *közvetlen módon* például a zaj-, levegő-, víz- és talajszennyezettség révén, *közvetetten* pedig – egyebek mellett – a klímaváltozás, a csökkenő biodiverzitás vagy az egyre gyakoribb természeti katasztrófák révén befolyásolja. Mindezzel együtt a jelentés készítői is rámutatnak, hogy a (természeti és települési) környezet társadalmi jól-létre gyakorolt hatásai nehezen mérhetők. Korábban Magyarország esetében is történetek kísérletek a környezeti változások társadalmi hatásainak megragadására, ezek közül kétségtelenül a legjelentősebb a 2003–2006 között futó úgynevezett VAHAVA-projekt (lásd Csete–Jolánkai–Láng szerk., 2007 összefoglalásában). Mindemellett kétségtelen, hogy a lakossági adatfelvételek esetében az objektív mutatókkal talán legnehezebben megfogható jól-léti dimenzió továbbra is a környezeti problematika. A Stiglitz-jelentés szerint a vizsgálatok során inkább az emberek környezeti állapottal való *megelégedettségét* és az ezzel kapcsolatos személyes érzéseiket kell mérni, ugyanis az esetleges változások az egyes társadalmi csoportok tagjainak életét más-más módon és mértékben érinthetik (Stiglitz et al., 2009, 52.).

A települési természeti, táji környezet állapotával való elégedettséget övezetek szerint, a teljes mintán és a két (főváros-térségi és „vidéki”) almintán külön-külön vizsgálva látható (51. ábra), hogy a környezetszennyező ipari létesítményeknek jellemzően helyet adó átmeneti övezet lakossága a legkevésbé elégedett a természeti-táji környezet állapotával. (A teljes mintán, Budapesten és városkörnyékén, valamint a 8 további nagyváros-térség esetében közel azonos mértékben.) Az első helyre rangsorolt belvárossal való elégedettség azonban meglepő. Ez a helyezés a vidéki belvárosok kiugró értékének köszönhető, a köztudottan kevés zöldterülettel „büszkélkedő” főváros azonban másként viselkedik: a Budapest-térségi minta esetében a fejletlen és a fejlett városkörnyék (a hazai szuburbanizáció legelső, illetve máig legfontosabb és legkiterjedtebb területe) végzett az első helyen, míg itt éppen a belváros környezeti állapotával voltak a legkevésbé elégedettek a válaszadók. A teljes minta esetében a belvárost követően ugyanakkor a „várt” mintázat tapasztalható a fejlett városkörnyékkel, a szintén

51. ábra: A természeti, táji környezet állapotával való elégedettség övezetek szerint (1 = egyáltalán nem elégedett, 5 = nagyon elégedett)

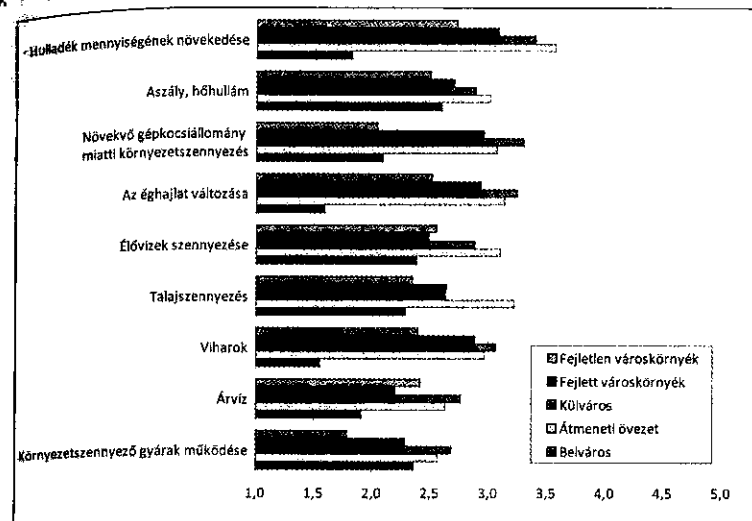
Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

sok zöldterülettel rendelkező, élhető külvárosokkal, a fejletlen városkörnyékekkel, végül a válaszadók által az utolsó helyre rangsorolt átmeneti övezettel. (Emellett az is megfigyelhető, hogy a 8 vidéki nagyváros-térségben összességében kissé elégedettebbek a lakosok, mint a Budapesten és közvetlen környékén élők.)

A települési természeti-táji környezet állapotával való elégedettséget más független változókkal összefüggésben vizsgálva megállapítható, hogy az eredmények nem mutatnak jelentős különbségeket sem a korcsoportok, sem a lakosság legmagasabb iskolai végzettsége, sem az aktivitási és beosztás-kategóriák szerint. (Kisebb mértékű együttmozgások azonban itt is megfigyelhetők, például az iskolai végzettség növekedésével kis mértékben ugyan, de a elégedettség szintje is nő, míg az életkor növekedésével éppen ellenkezőleg, némileg csökken.)

A elégedettség adatokat a 9 vizsgált hazai nagyváros esetében részben kimutatható a hazai területi kutatásokban sok esetben feltárt nyugat-keleti megosztottság: a lista első felében főként dunántúli városok, második felében pedig inkább alföldi és észak-magyarországi települések találhatók. A természeti-táji környezet állapotával leginkább Pécs, Győr és Szeged városának lakossága elégedett, míg a leginkább elégedetlennek a debreceniek, a miskolciak, valamint – utolsóként – a nyíregyháziak bizonyultak.

52. ábra: A megkérdezettek vélekedése a környezeti problémák súlyosságáról a településükön, övezetek szerinti bontásban (1 = nem súlyos, 5 = súlyos)

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

(Valamennyi nagyvárost a középérték fölé rangsorolták, azaz a lakosságuk inkább elégedettnek tekinthető.)

A válaszadók a legsúlyosabb problémaként a hulladék mennyiségének növekedését, az aszályokat és a hóhullámokat, illetve a növekvő gépkocsialomány miatti környezetszennyezést azonosították (52. ábra). A legkevésbé súlyos környezeti problémaként (szintén meglepő módon) a környezetszennyező gyárak működését, továbbá az árvizeket és a viharokat jelölték meg. E rangsor a nagyváros-térségi övezetek bontásában a következőképpen alakul: valamennyi problémátípust egybevetve ezúttal is az átmeneti övezet a leginkább „problematikus” (3,03), ezt követi a külváros (2,98), a fejlett városkörnyék (2,69), a fejletlen városkörnyék (2,37), végül a belváros (2,07). (A többi független változó, azaz a korcsoportok, a legmagasabb iskolai végzettség kategóriái, illetve az aktivitás és a beosztás értékei az előző, általános elégedettségre vonatkozó kérdéshez hasonlóan ezúttal sem mutattak jelentős különbségeket.)

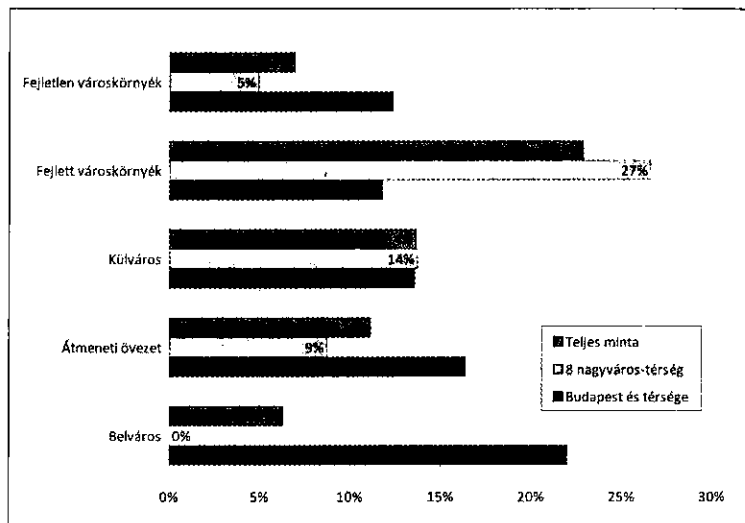
A bizonytalanság

A bizonytalanság jól-léti dimenziója elválaszthatatlan a bűnözés kérdéskörétől, amelynek szakirodalma rendkívül bőséges (lásd Deflem ed., 2006 áttekintő munkáját, magyar nyelven pedig Ivanics,

2013 összefoglalóját). Elsőként azt vizsgáltuk, hogy a megkérdezettek vagy a háztartásuk bármely tagja volt-e már valaha *betörés vagy erőszakos támadás áldozata*. A legmagasabb iskolai végzettség esetében a legfeljebb 8 általános, a szakmunkásképző és a szakközépiskola kategóriái nem mutatnak jelentős különbségeket, a gimnáziumi érettségivel és egyetemi vagy főiskolai diplomával rendelkezőknél ugyanakkor területi alapon differenciálódik a minta: a budapesti agglomerációt mindkét kategória esetében a vidéki nagyváros-térségeknél jóval magasabb fokú kriminalitási érintettség jellemzi. Az aktivitási kategóriák tekintetében főként a munkanélküliek, továbbá az egyéb inaktívak és a nyugdíjasok jelennek meg sérülékeny társadalmi csoportokként, míg a tanulók kisebb arányban voltak elszenvedők. (Habár a budapesti várostérség esetében a többi 8 nagyváros-térséghez képest jóval nagyobb mértékben.)

A legnagyobb fokú kriminalitási érintettség a fejlett városkörnyékekre jellemző, ezeket követik a külvárosok és az átmeneti övezetek, míg a „legbiztonságosabbak” a belvárosok és a fejletlen városkörnyékek (53. ábra). Az is figyelemreméltó, hogy e tekintetben a 8 nagyváros-térség és a budapesti várostérség almintája teljesen elmenthető módon viselkedik: míg a fővárosi agglomeráció legbiztonságosabb övezetének a fejlett városkörnyéket vélik, addig a vidéki

53. ábra: „Valaha volt-e Ön, vagy a háztartásának bármelyik tagja betörés, vagy erőszakos támadás áldozata?” (övezetek szerinti bontásban)

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

nagyváros-térségek esetében éppen itt találkozunk a legmagasabb (negatív) értékkel. Ehhez hasonló módon, a budapesti várostérségben a belváros a legkevésbé biztonságos, a többi 8 nagyváros esetében azonban – extrém példaként – egyetlen megkérdezett sem jelölte meg az „igen” választ. Az eddigiek alapján látható, hogy a budapesti agglomerációt a vidéki nagyváros-térségeknél magasabb fokú kriminalitás jellemzi, továbbá az is megállapítható, hogy a kérdéskör esetében a területi elhelyezkedés a társadalmi strukturális jellemzőknél fontosabb differenciáló tényezőként jelenik meg.

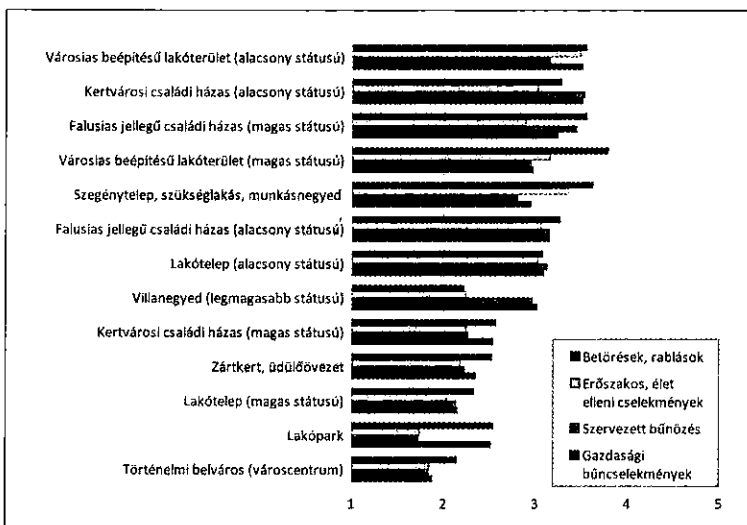
Fontos kérdés volt, hogy a megkérdezettek milyen óvintézkedéseket tesznek a betörések ellen („Van-e az Önök háztartásában biztonsági riasztóberendezés?”). Az eredmények alapján a prekoncepcióknak megfelelő kép rajzolódik ki, az élbolyban ugyanis a legmagasabb társadalmi státusú népesség lakóhelyeül szolgáló városi övezeteket találjuk. Első helyen a villanegyed szerepel (az itt élők közel 40%-ának háztartásában van [bevallottan] biztonsági riasztóberendezés), ezt követik a lakóparkok, a magas státusú kertvárosi családi házas övezet, az üdülőövezet, illetve a magas státusú városias, hagyományos beépítésű lakóterület (20% feletti értékekkel). A rangsor ellenkező vége ugyancsak a várakozásoknak megfelelően alakul: a szegénytelepi háztartások mindössze 2,8%-a riasztóval felszerelt, ám az alacsony státusú lakótelepek, az alacsony státusú kertvárosi családi házas övezet értékei is 10% alatt maradnak. A listából mindössze a történelmi belváros (városcentrum) értéke alacsonyabb a vártnál, amelyre vélhetően az szolgál magyarázatként, hogy a városközpontok egyébként is jobban ellenőrzöttek (térfigyelő rendszerekkel, fokozottabb rendőri jelenléttel stb.).

A Stiglitz-jelentés bizonytalanság dimenziójának egyik fő eleme az emberek *félelemérzete*, amely jóval több ember életére és jól-létére van hatással, mint ahányan ténylegesen érintettek (Stiglitz et al. 2009, 53.). Eszerint a magasabb félelemérzettel rendelkező társadalmak valójában nem a legnagyobb mértékű bűnözéssel jellemezhetők, a különböző társadalmi csoportok közül pedig általában az idősebbek és a tehetősebbek félnek jobban. Ezek a mintázatok is a személyes biztonság-, illetve bizonytalanságérzet mérésének (és ezen belül a területiség feltárásának) szükségességét mutatják. A biztonsággal kapcsolatos tényadatok mellett tehát a szubjektív, személyes értékítéleteken alapuló véleményadatok megismerése is lényeges. Ennek érdekében vizsgáltuk a „Hogy érzi

Ön, a lakóhelye környékén sötétedés után mennyire biztonságos egyedül sétálni?” kérdésre adott válaszokat (1 = egyáltalán nem biztonságos, 4 = nagyon biztonságos), szintén részletes városi övezeti bontásban. A válaszok alapján a kriminalitási tényadatokhoz képest helyenként hasonló, míg egyes övezetek esetében eltérő térbeli konfiguráció rajzolódik ki. A szubjektív véleményekben legkevésbé biztonságosnak vélt övezet a szegénytelep (2,21), továbbá a középérték alatt maradó további három övezet is mind alacsony státusú. Az ellenkező végletként a legbiztonságosabbnak gondolt övezet – némileg meglepő módon – a magas státusú lakótelep (3,14).

Végezetül, a „bűnözés”, mint egységesnek gondolt és gyakran ily módon is kezelt kategória kapcsán lényeges hangsúlyozni, hogy e tevékenységeknek a valóságban számos különböző fajtája létezik, típusonként jelentősen eltérő jellemzőkkel és térbeli mintázatokkal (54. ábra). Ennek vizsgálatára tettük fel a „Mennyire súlyosnak ítéli meg az alábbi problémákat a lakása környékén?” kérdést, melynek eredményei alapján feltártuk, hogy a bűnözés különféle típusai az egyes övezetekben más-más intenzitással jelentkeznek és egyúttal jelennek meg az ott élők percepciójában. A villanegyed esetében a legsúlyosabbnak ítélt bűnözési formák a szervezett bűnözés és a gazdasági bűncselekmények, messze megelőzve a másutt egyébként sokkal nagyobb

54. ábra: Mennyire súlyosnak ítéli meg az alábbi problémákat a lakása környékén? (1 = nem súlyos, 5 = nagyon súlyos)

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

problémának tartott betöréseket, rablásokat, illetve az erőszakos, élet elleni cselekményeket. (Ehhez némileg hasonló módon a lakóparkokban élők számára is a gazdasági bűncselekmények jelentik a legnagyobb gondot a betörések és rablások mellett, jóllehet a többi városi övezethez képest összességében jóval kisebb mértékben.)

A települési és személyes biztonság (és/vagy bizonytalanság) jól-léti dimenzióját vizsgálva összefoglalóan kijelenthető, hogy a hazai nagyvárosok nem kezelhetők homogén területekként, sem a városi biztonság, sem pedig a biztonság lakossági percepciójának tekintetében. A tényadatok esetében többé-kevésbé kiszámítható térbeli hierarchia rajzolódik ki: a magasabb státusú területeket alacsonyabb, az alacsonyabb státusú területeket pedig magasabb fokú kriminalitás jellemzi. A személyes percepciókra irányuló (szubjektív) kérdések ugyanakkor a városi biztonság-bizonytalanság ettől sok esetben eltérő térbeli mintázataira is rámutattak.

Összegzés

A tanulmány a Stiglitz-jelentésben azonosított társadalmi jól-léti dimenziók hazai nagyváros-térségi (területi-társadalmi) jellemvonásait vizsgálta, közvetve pedig a modell magyarországi relevanciáját és alkalmazhatóságát tesztelte.

A nyolc Stiglitz-dimenzió részletes elemzésének eredményeként megállapítható, hogy a nagyváros-térségek társadalmi strukturális meghatározottságaiban a 2005-ös állapothoz képest a legjelentősebb változás a lakosság oktatási-képzettségi színvonalának egyértelmű növekedése, az anyagi színvonal javulása (és egyben a jövedelmi-vagyoni polarizáció enyhülése), valamint a közép- és felső-középréteg kismértékű megerősödése volt. E jelenségek mögött vélhetően a nagyváros-térségi társadalmak átalakulása, a gentrifikáció és a társadalmi kirekesztés folyamatai is megtalálhatók.⁷⁷

A népesség aktivitása országos összehasonlításban jelentős, európai szemszögből nézve azonban alacsony, továbbá számottevő az inaktív és a munkanélküliek aránya, amely a gazdasági válság következtében látványosan növekedett.

⁷⁷ Ezt részletesen lásd Szirmai Viktória és Ferencz Zoltán: „A magyar nagyváros-térségek térbeli társadalmi jellegzetességei, a centrum-periféria modell átalakulása” című tanulmányában.

Szembetűnő változás a nagyvárosi térségek társadalmi jól-lét szintjeit is kifejező centrum-periféria modellel összefüggő fejlettségi lejtő egyértelmű megváltozása. Az objektív és a szubjektív jól-lét tekintetében a vizsgált nagyvárosi térségek legfejlettebb övezetei a belvárosok, ezek „vezető” pozíciójával versenyeznek a külvárosok. Az átmeneti övezetek legfőbb jellemvonása az erősödő mozaikosság, itt ugyanis a várostérségek legfejlettebb övezeteinek közvetlen szomszédságában találhatóak a városi szegénységet koncentráló alacsony státusú, szegregált és slumosodó negyedek, szegénytelepek, itt tapasztalhatóak a legsúlyosabb környezeti problémák, aggasztóak a kriminalitás adatai, valamint alacsony a lakosság anyagi jól-lét szintje. Ez a területi széttöredezettség Budapesten sokkal erőteljesebb, mint a vidéki nagyvárosokban. A külvárosi övezetekben ellenben gyors társadalmi fejlődés ment végbe 2005 óta, az itt élők anyagi-vagyoni és oktatási színvonala, aktivitása nagymértékben növekedett, itt a legmagasabb a magas és a közepes státusúak aránya (a belvárosokkal egyetemben), azonban a lakosság egészségi állapota, végzettsége, aktivitása elmarad a belvárosok kedvező értékeitől.

A városkörnyéki települések gazdasági és infrastrukturális fejlettsége 2005-ben tökéletesen tükrözte a társadalmi fejlettséget, ez a kijelentés azonban 2014-ben már nem helytálló. Az elmúlt tíz év során jelentős átstrukturálódás ment végbe, a társadalmi jól-lét tekintetében gyakorlatilag kiegyenlítődött a fejlett és fejletlen városkörnyék. Sok esetben a fejletlen települések lakosságának – mind objektív, mind szubjektív – társadalmi jól-lét szintje vált kedvezőbbé, többek között az aktivitás, a személyes kapcsolatok minősége és gyakorisága, a környezeti állapottal való megelégedettség, a szubjektív egészség, a csökkenő munkanélküliség és a növekvő anyagi jól-lét, sőt, a kisebb mértékű kriminalitás esetében is.

Végezetül, a kilenc nagyváros társadalmi jól-létét elemezve egyértelmű Budapest, Székesfehérvár és Győr vezető szerepe, míg a fejlettségi létra másik végén Miskolc, Nyíregyháza és Pécs áll. Figyelemreméltó továbbá a nagyvárosok és térségeik közötti jól-lét egyensúly, Miskolc és leginkább Nyíregyháza esetében azonban a központi városok fejlett szigetekként jelennek meg a regionális térszerkezetben, ugyanis a közelükben elhelyezkedő településeket a társadalmi jól-lét tekintetében kevésbé sikerült dinamizálniuk.

A nagyváros-térségi térhasználati szokások és a társadalmi jól-lét⁷⁸

Izsák Éva

Bevezetés

Ez a részfejezet a nagyváros-térségi térhasználati folyamatokat, a térfogyasztás jellegzetességeit vizsgálja, a kilenc magyar nagyvárosi térségben megvalósított empirikus adatelemzések, a 2005-ben és a 2014-ben feltárt adatok összehasonlítása segítségével.⁷⁹ Emellett különös figyelmet fordít a budapesti és a többi nagyvárosi térség összevetésére. Mindenekelőtt azonban a tér, a fogyasztás, a térfogyasztás⁸⁰ fogalmait, azok földrajzi térben való elhelyezkedését vázolja.

Az 1970-es és 1980-as években erősödött meg a társadalomtudományokban a tér, térbeliség és a földrajzi környezet jelentőségének vizsgálata. Világossá vált a társadalomkutatók számára is, hogy a különböző társadalmi folyamatoknak nemcsak funkciója és iránya, hanem térbelisége is van. Ezt a felismerést Henri Lefebvre megállapítása is támogatta, miszerint az áruknak térre van szüksége („*The commodity needs its space*”) (Lefebvre, 1991). Watts 1999-ben kidolgozott irányzata, amely azt állítja, hogy a tér a kapitalizmus DNS-e, szintén hasonló hatásokkal járt (Watts, 1999). A térbeliség, a földrajzi lépték kiemelt jelentőségének a gondolata a hazai szakirodalomban is megtalálható (például Nemes Nagy, 2009; Mészáros, 2010). Mindezek eredményeként ma már

⁷⁸ A publikáció az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg. Készült a „Társadalmi konfliktusok – Társadalmi jól-lét és biztonság – Versenyképesség és társadalmi fejlődés” című, TÁMOP-4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0069 azonosító számú projekt keretében.

⁷⁹ A kutatások bemutatását lásd a függelékben.

⁸⁰ A térfogyasztás fogalma a magyar szakirodalomban nem használt, ez a kifejezés az angol „*space for consumption*” fordítása.

nyilvánvaló, hogy a különböző jelenségek földrajzi térben való terjedése és eloszlása eltérő, nem egyenletes (Bömermann, 2012). A különböző társadalmi folyamatokat a földrajzi dimenziók is meghatározzák, vagyis a földrajzi tér átalakulása és átalakítása maga után vonja a társadalmi jelenségek változásait is.

A különböző területek (az eltérő minőségű terek) a posztindusztriális társadalomban árukká válhatnak, és maguk is a fogyasztás tárgyai lehetnek (Kotler, 1993; Hall, 1997). A fogyasztás térbelisége is változik; a modern urbanizáció korai szakaszában még kiemelten fontos volt a különböző (lakó-, munka-, szórakozás-, pihenési) funkciójú helyek elérhetősége, többnyire gyalogosan vagy egyszerű szállítóeszközökkel is, azaz a közelség és az elérhetőség komoly szerepet játszott. A városok térbeli struktúrájának átalakulása új fogyasztási igényeket hozott, mivel a városlakók mindennapi fogyasztási szokásait meghatározta a térbeli közelség is. Ma mindezek átalakulásának vagyunk a tanúi, mivel az urbanizáció kiterjedése, új folyamata minden időben a földrajzi tér használatának és fogyasztásának növekedésével járt együtt.

Nyilvánvaló, hogy a tér minősége meghatározza a tér fogyasztását is. A városok arra terjednek, ott növekednek, ahol a földrajzi környezet minősége ezt lehetővé teszi. A modern urbanizáció kezdeti időszakában a városok ott alakultak ki, ahol a rendelkezésre álló nyersanyag azt lehetővé tette, s ez nagyfokú koncentrációt eredményezett. Az ipari termékek előállítására mellé társultak a feldolgozóipar, a kereskedelem és szállítás hűzóágazatai, valamint a női munkaerőt foglalkoztató textilipar és az egyéb humán szolgáltatások, s ennek nyomán megindult a fogyasztás koncentrációja is. A városok övezeteihez társultak a fogyasztás terei, így például a lakóövezetekhez a mindennapi bevásárlások terei, a belvároshoz a kultúra és oktatás fogyasztása.

A tér minden esetben komparatív előny volt a városok növekedésében. Az urbanizációs folyamat későbbi fázisaiban már a tér fogyasztásához egyre fejlettebb technikai, technológiai és gazdasági minőség is társult, tehát a tér minősége egyre komolyabb versenyelőnyt jelentett, ugyanakkor egyre nagyobb technikai és gazdasági ráfordítást engedett meg. A városok arra is növekedtek, ott is fogyasztották az őket körülvevő teret, ahol már ehhez komolyabb technológiai, gazdasági ráfordítás volt szükséges.

A fogyasztás másik jellemző folyamata is megváltozott a globális gazdaságban. Átalakultak a mennyiségi és minőségi fogyasztás

jellemző városi terei, ezzel együtt változtak a globális hálózatok térbeli megjelenési formái. A térfogyasztás alapvető jellemzője lett a termelő- és a vevőorientált globális áruhálózatok szétválása és térbeli elkülönülése. Míg az első számára kevésbé fontos, hogy kik hol és mit fogyasztanak, addig a vevőorientált hálózatok additív értéket termelnek a fogyasztás kultúrájával, s így lényeges számukra az, hogy a térben hol van a fogyasztás helye, ez maga után vonja a minőségi fogyasztás tereinek kialakulását. (Ez jellemzi az 1980-as évek hotelbutik-forradalmát a városi térben.) Ezek a vevőorientált fogyasztást részesítik előnyben, ami az áruk összetételében, minőségében, divatosságában, valamint az árában is megjelenik. A nagyvárosokban, fővárosokban, globális városokban (New York, London, Párizs, Berlin stb.) jelen vannak az említett vevőorientált áruhálózatok, a fogyasztás igazi „luxuskatedrálisai”.

A városi terek növekedésével, a gazdaság globalizálódásával kialakult a nagyvárosi fogyasztás termelése is, vagyis a város megteremtette nemcsak a helyét és a terét a fogyasztásnak, hanem a termékeit is. Korábban a kisebb élelmiszerboltok, mozik és színházak jól elkülönülten épültek a városi térben. Ahogyan a városok térbeli növekedése folyamatosan egyre jelentősebb tereket foglalt el, úgy változtak a fogyasztás terei is. Fokozatosan egész iparág épült arra, hogy a városi társadalom fogyasztsz; minél többen élnek a városban, annál többet fogyasztanak. A városi társadalom szegregációja a fogyasztás szegregációját is eredményezi, sőt, a minőségi fogyasztás fokozatosan elkülönül a mennyiségi fogyasztástól. A városok vertikális növekedése a fogyasztás egy újabb dimenzióját is megteremti. Gondoljunk például azokra a panorámaéttermekre, ahol „fogyasztva” a város látképében gyönyörködhetünk. A felső és középső jövedelmi rétegek elkülönülése a fogyasztás adottságaiban és minőségében is érvényesül, ezzel együtt a városi tér minősége is javul. Ugyanakkor megjelennek a leromló körzetek, ahol még a tömegfogyasztás sem jellemző tényező (például a nyomornegyedek esetében). Mindezzel együtt a városi tér lassú „elértéktelenedése” is bekövetkezik, olyan folyamatokat elindítva, mint az ingatlanok értékvesztése, alacsonyabb jövedelmű rétegek térbeli sűrűsödése, koncentrációja.

Térfogyasztás a nagyvárosi térségekben

A szolgáltatások térbeli elhelyezkedése és azok földrajzi elérhetősége kapcsán megfogalmazott kutatási hipotézis szerint egyrészt a földrajzi távolság befolyásolja a szolgáltatások igénybevételét, nevezetesen azokat, amelyek a távolabbi térben, más városövezetben találhatók. (Ezeket ritkábban vagy egyáltalán nem használják a városlakók.) Másrészt az iskolai végzettség hatással van az egyes szolgáltatások használatára (ez látványosan a kulturális szolgáltatásoknál érzékelhető), harmadrészt az aktivitás és a térhasználat összefüggései differenciáltan jelennek meg a városi térben, az iskolai végzettség és a földrajzi távolság összefüggéseiben.⁸¹

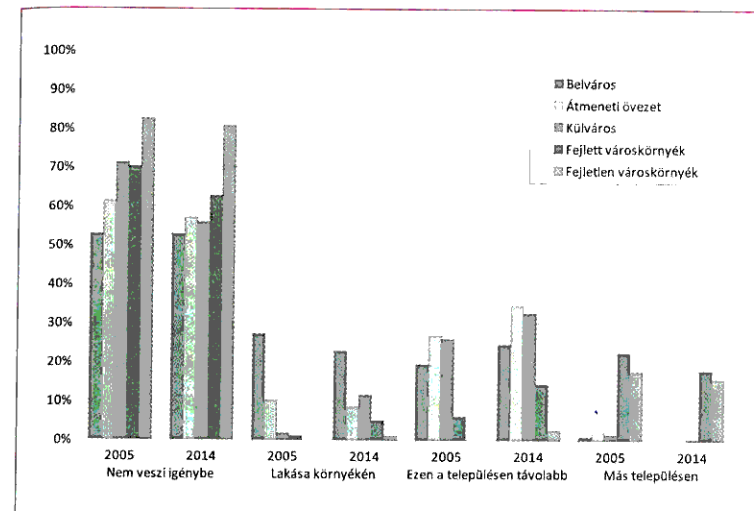
Az egyes szolgáltatások jelenléte jellemzően leírja a város és városkörnyék felépítését, szerkezetét, így például ha a belvárosokban valamennyi szolgáltatás megtalálható, ezek használata a lakosság térhasználatát jelentős mértékben determinálja; a belvárosok esetében a szolgáltatások használata ekkor rendszeres, vagy rendszeresebb, mint akár a fejlett, akár a fejletlen városkörnyéken.

A magyar várostérkéji elemzés jól mutatja a városövezetek és a szolgáltatások használatának összefüggéseit. A városok szerkezetéből adódó szolgáltatások földrajzi elhelyezkedése jelzi azok használatát is, így például a mozi (55. ábra) esetében a három városi övezetben (belváros, átmeneti övezet, külváros) hasonlóan magas térhasználati eredményeket tapasztalni, amely a szolgáltatások koncentrációját jelzi. A mozik, színházak, múzeumok, hangversenyek látogatásának gyakorisága tökéletesen illeszkedik a centrum-periféria modellhez, így minél inkább távolodunk a városmagtól, a kulturális szolgáltatások igénybevételének intenzitása úgy csökken. Hangsúlyozandó, hogy az elmúlt kilenc évben halvány csökkenés figyelhető meg ezen szolgáltatások használata terén.

A múzeum, a színház, a hangversenyek látogatásának hasonló értékei is mutatják egyrészt a városszerkezeti adottságok és a kért funkciók területi, földrajzi elhelyezkedésének összefüggéseit, másrészt a szolgáltatások igénybevételének és a területen élőknek a

⁸¹ A hipotézisek igazolásához a kérdőívek adatainak értékelése során a város és a környéke, valamint a városi övezetek szerinti vizsgálata szolgált alapul. Az elemzés során nyilvánvaló volt, hogy a megkérdezettek minden szolgáltatást ott vesznek igénybe, ahol arra lehetőség van, illetve az egyes városi övezetek társadalmi térfogyasztása és a szolgáltatások előfordulása szoros kapcsolatban vannak.

55. ábra: A mozik igénybevételének területi különbségei (% , 2005, 2014)

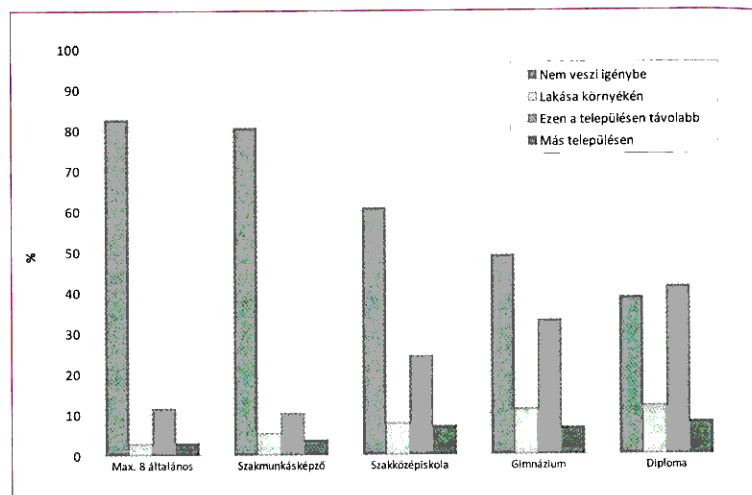

Forrás: NKFP és TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

kapcsolatát, noha a kulturális fogyasztás egyes tényezői nincsenek kapcsolatban a városok strukturális jellemzőivel. Például a múzeumok látogatottsága annak témájától, kiállításaitól is függ, nemcsak attól, hogy a múzeum földrajzilag a város melyik részén található.

Az iskolai végzettség és az egyes szolgáltatások közötti összefüggések sokkal differenciáltabban jelentkeznek a szolgáltatások kulturális, oktatási és egészségügyi jellege szerint. A kulturális szolgáltatások (56. ábra) használata (mozi, színház, múzeum) az iskolai végzettség növekedésével egyenes arányban növekszik. Másképp fogalmazva, minél alacsonyabb az iskolai végzettség, annál kevésbé veszik igénybe a különböző kulturális szolgáltatásokat, városszerkezettől függetlenül. A válság hatására legelőször világszerte a kultúrával kapcsolatos kiadásokat csökkentették egyéni, családi szinten. Ez a magyar várostérkéji lakossága esetében is egyértelmű, azonban a válság legsúlyosabb periódusának végeztével, a gazdaság konszolidálásával a kultúrára fordított kiadások ismét növekedést produkálnak. A különböző kiegészítő szolgáltatások (például fitness- és edzőterem, uszoda) használata az iskolai végzettség emelkedésével növekszik ugyan, de egyik csoport és egyetlen városövezet esetében sem haladja meg az 50%-ot, tehát jelentősége az alapszükségleti és kulturális szolgáltatásokénál jelentéktelenebb 2005-ben és 2014-ben is.

56. ábra: Kulturális fogyasztás (mozi, színház, múzeum) és iskolai végzettség közötti kapcsolat a nagyvárosi terekben (% , 2014)

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

Az egészségügyi szolgáltatások – mint alapellátás – területi igénybevétele már kevésbé látványosan függ az iskolai végzettségtől és a területi elhelyezkedéstől. Igaz, ha az egészségügyi szolgáltatások használatát iskolázottság szerint elemezzük, akkor az látszik, hogy leginkább a legalacsonyabb és a legmagasabb végzettséggel bírók élnek vele, míg a középszínt képzettek a minta átlagához képest feleannyi százalékban használják. Azok, akik igénybe veszik, hajlandóak a lakásaikon túl, sőt, a településeiken távolabb is megkeresni a számukra fontos intézményt.

A városi terek demográfiai mutatói között kiemelt helyen szerepel a lakosság aktivitása. Minden gazdasági folyamat egyik fontos tényezője a népesség korösszetétele és aktivitása. A szolgáltatások igénybevétele, valamint a válaszadók munkaerő-piaci aktivitása közötti összefüggés korántsem annyira egyértelmű, mint azt az iskolai végzettség esetében láthattuk. A leginkább jellemzően és kiugróan eltérő csoport ebben az esetben a tanulók. Mind a kulturális fogyasztási javak, mind az egyéb szolgáltatás (például étterem, disco stb.) használata jellemző rájuk, emellett térbeli aktivitásuk is igen magas, azaz a szolgáltatásokat igénybe veszik, és jellemzően „oda mennek, ahol az megtalálható”. Azaz a földrajzi helyzet, a szolgáltatások térbeli elhelyezkedésétől függetlenül a tanulók a leginkább

mobilitásos társadalmi csoport. Hasonlóan, bár kissé alacsonyabb térbeli mozgással igénybe veszi a szolgáltatásokat a dolgozók csoportja. A munkanélküliek és a nyugdíjasok csoportja már sokkal kevésbé használja és fogyasztja a városok egyes övezeteiben található szolgáltatásokat, ennek anyagi, fizikai okai vannak.

Az oktatási intézmények használata és a városstruktúra közötti összefüggések, valamint a megkérdezettek válaszai közötti kapcsolat két esetben mutat eltérést a két időpont között. Mindkét esetben a fejlett és fejletlen városkörnyéki övezetekben figyelhető meg a leglátványosabb átalakulás. Az óvodák, az általános iskolák és középfokú oktatási intézmények igénybevétele ebben a városi övezetben 2005-hez képest komoly változást mutat. Mindkét szolgáltatási forma esetében jelentősen nő azon lakosok száma, akik saját településükön, de távolabb, valamint más településen is igénybe veszik a szolgáltatásokat. Ez köszönhető egyrészt az agglomerációs települések kifejezetten gyors népességszám-növekedésének, a magyar átlaghoz képesti magas születési arányszámnak (a fiatalok jelentős arányának) és a helyi oktatási infrastruktúra lépéshátrányos kiépítésének, tehát helyhiány miatt gyakran kénytelenek a városkörnyéki településekről más településre, főként a központi nagyvárosba ingázni a tanulók.

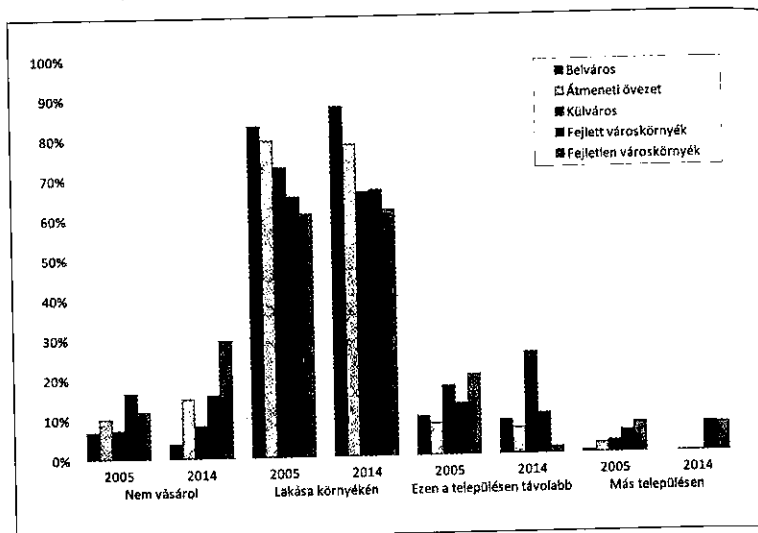
Vásárlási szokások és a városi szerkezet

A városlakók térfogyasztásának, s így területhasználatának fontos jellemzője a fogyasztás konkrét térhez való kötöttsége, valamint a fogyasztás térbeli szerkezete. A térfogyasztás elemzésekor figyelemmel kell lenni arra, hogy a fogyasztás a városi tér funkcionális megosztását fejezi ki, ezért funkcionálisan koncentrálódik, illetve funkcionálisan specializálódik.

A posztmodern városok térbeli fragmentációja a korábban kialakult városövezetek fogyasztói szokásait felrúgta, szétbontotta. A korábban kialakult térfogyasztás megváltozásának első lépése a fogyasztás koncentrációja, amely által a bevásárlóközpontok térben koncentrálták a korábban kialakult, városi övezetekben elrendeződött térfogyasztási szokásokat. (A magyar nagyvárosi térségek ebben a szakaszban vannak mintegy másfél évtizede.)

A nagyváros térségi empirikus kutatás eredményei szerint a megkérdezettek több mint 60%-a a lakása környékén végzi napi

57. ábra: Napi bevásárlások területi szerkezete (% , 2005, 2014)

Forrás: NKFP és TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

bevásárlását (s ebben nem találni különbséget sem iskolai végzettség, sem pedig az aktivitás esetében). A térfogyasztás napi ritmusa tehát ebben lokális, mivel a lakóhely környékén történik. A belvárosokban a legmagasabb a lakások környékén történő mindennapi bevásárlás. A belvárosi, viszonylag magas népsűrűség indokolja a mindennapi fogyasztási cikkek helyi beszerzését. Továbbá a hazai urbanizációs folyamat mai adottsága a szuburbanizáció visszafogottsága, az, hogy a városi középosztály költözési kedve szintén visszafogott.⁸² Ezt a városi igényt, illetve a ma jellemző területi folyamatokat, közte a városi funkciók inkább hagyományos eloszlásait – azt, hogy például az amerikai városokhoz képest a lakóhelyi funkciók még mindig erőteljesen jelen vannak a központi negyedben – fejezi ki a kisebb boltok területi elhelyezkedése, azok magasabb belvárosi aránya.

A belvárosokból a városkörnyék felé haladva csökken a lakások környékén történő mindennapi vásárlás, azonban a városok területén sehol nem csökken ez az arány 50% alá. Még a fejletlen vá-

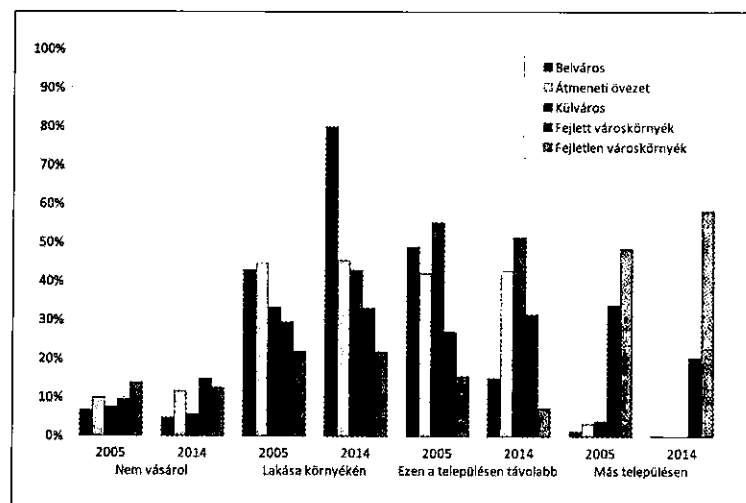
⁸² Erről bővebben lásd Schuchmann Júlia: „Nagyváros-térségi szuburbanizációs folyamatok és a költözési trendek” című tanulmányát.

roskörnyék területén élőknek is több mint 60%-a lakásának környékén végzi mindennapi vásárlásait. Ez is hozzájárul a kiskereskedelmi, a mindennapi, fogyasztási cikket árusító egységek életben maradásához.

A heti bevásárlások és az övezetek kapcsolata a mindennapi bevásárláshoz képest kissé módosul. Egyedül a belvárosokban élők 80%-a szerzi be a lakása környékén a fogyasztási cikkeit, 2005-höz képest 2014-re jelentősen nőtt is ez az arány. Az elmúlt 10 évben gyakorlatilag minden hiper- és szupermarketnek kisebb mérettű, de bő választékot nyújtó „fiókküzlete” nyílt a belvárosokban, így nem szükséges a város határán lévő „mamut méretű” üzletközpontokat, hipermarketeket igénybe venni. Minden más városi övezetben ez az arány 50% alatt van. Ennek oka egyrészt az, hogy a munkahelyek nagyobb része a belvárosban található, így napközben az érintett várostérségi lakosság a citykben tartózkodik, másrészt az, hogy a városkörnyék felé haladva egyre kevesebb a nagyobb bevásárlásra alkalmas üzlet.

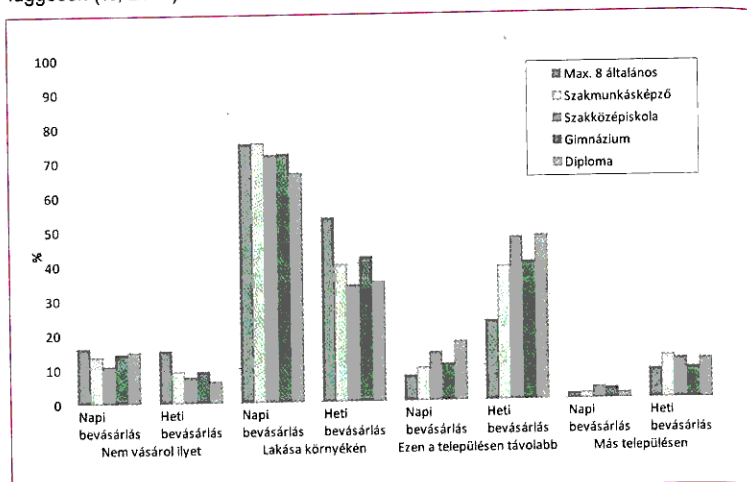
A fejlett és fejletlen városkörnyéki településeken élőkre leginkább az jellemző, hogy más településeken intézik a napi és a heti bevásárlásokat. Az úgynevezett alvótelepülések lakói napjaik döntő hányadát a központi városban töltik, ott is vásárolnak. A közvetlen

58. ábra: Heti bevásárlás, heti fogyasztási cikkek beszerzésének területi különbségei (% , 2005, 2014)

Forrás: NKFP és TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

59. ábra: Az iskolai végzettség és a napi, valamint a heti bevásárlás közötti összefüggések (% , 2014)

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

lakóhelyi választék esetleg hiányos is lehet, ezért előnyben részesítik a nagyvárosok határain, gyakran a szomszédos településeken lévő hiper- és szupermarketeket.

Az 59. ábra szerint az iskolai végzettség csak kis mértékben befolyásolja a térhasználati, vásárlási szokásokat. Noha a végzettség emelkedésével a vásárlás gyakorisága is növekszik, valamint a távolabbi városrészekben, agglomerációs településeken végzett vásárlások is gyakoribbá válnak. Az aktivitás és a vásárlási szokások esetében megállapítható, hogy a tanulók csoportja minden esetben eltér a többi társadalmi aktivitási csoporttól. Akár napi, akár heti vásárlásról van szó, a tanulók sokkal kevésbé használják a lakóhelyük környékén lévő teret, mint a másik négy csoport. Összegezve az látszik, hogy a vásárlási szokásokat, a térhasználatot az iskolai végzettséghez képest erőteljesebben befolyásolja és alakítja a városi szerkezet.

A fogyasztás terei

A bevásárlás, a kereskedelem mindig fontos volt az emberek mindennapi életében, már a városok kialakulásánál jelentős szerepet töltött be a városban élők mindennapi megbízható ellátása. A korai városfejlődési szakaszban külön városellátó övezetek jöt-

tek létre. A globalizáció, a kereskedelmi forgalom megváltozása teljesen átalakította a vásárlás tereit, a szokásokat. A térfogyasztás talán legjelentősebb átalakulását eredményezték a transz- és multinacionális cégek, illetve a bevásárlóközpontok megjelenése.

A városövezetek és a napi bevásárlási szokások jól mutatják a városszerkezetben bekövetkezett változásokat. Egyedül a külvárosban 40% feletti azok aránya, akik minden nap bevásárlóközpontban vásárolnak. Valamennyi más övezetben a napi fogyasztási cikket hagyományos boltokban veszik az ott élők. A heti bevásárlás esetében némileg átalakulnak a bevásárlás területi motívumai. Itt a belvárost kivéve mindenütt többségben vannak azok a lakosok, akik bevásárlóközpontokba mennek vásárolni.

Legmagasabb iskolai végzettség tekintetében a főjellegzetesség, hogy az alacsonyan kvalifikáltak jelentősebb része preferálja a hagyományos boltokat, míg a magasan képzettek előszeretettel használják a bevásárlóközpontokat, igaz, a különbség nem annyira látványos, mint a városövezetek szerinti vásárlási szokások eltérései. Hasonló összefüggéseket mutat az aktivitás és a vásárlási szokások vizsgálata is, vagyis a vásárlás helye szerinti megjelenés sokkal kevésbé változik a társadalmi aktivitás tekintetében, mint például a városi övezetek szerint.

Összességében elmondható, hogy a térfogyasztás átalakulását és változását leginkább a városövezetek befolyásolják. A különböző földrajzi helyeken történő szokásokat egyértelműen átalakította a bevásárlóközpontok megjelenése. A belvárosok kivételével háttérbe kezdenek szorulni a hagyományos boltok, s helyüket a bevásárlóközpontok, a fogyasztás „katedrálisai” vették át.

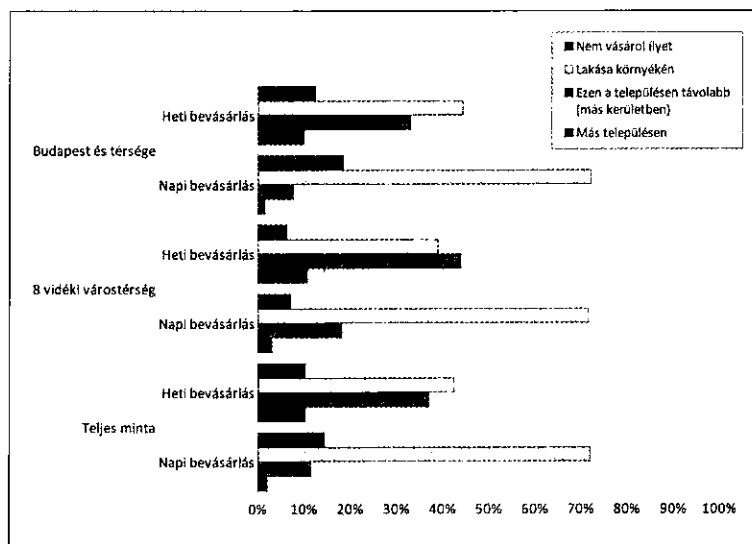
Térhasználat a budapesti és a vidéki nagyvárosi térségekben

A főváros (mint hazánk egyetlen nemzetközileg jelentős városa) és környéke, valamint a vidéki városi terek, illetve általában a főváros és a vidék közötti egyenlőtlenséget az ország területi adottságai, a viszonylag kis méret (az ország mai területe és népessége sem elég ahhoz, hogy több, milliós népességű várost „sűrítse”), valamint az egyes városi térségek nemzetközi térbe való illeszkedése is magyarázzák. Magyarország elmúlt évszázadban történt területcsökkenése, határmódosításai, a II. világháború utáni tele-

pülésfejlesztések, iparosítási folyamatok pedig fokozták a települési egyenlőtlenségeket, amelyeket a rendszerváltozás tovább növelt. A budapesti térség külföldi működőtőke-vonzó képessége messze felülmúlta az ország többi nagyvárosáét és azok környékeit. Ezért érdemes megkülönböztetni a Budapest és térsége, valamint a többi nyolc várostérség térfogyasztási folyamatait.

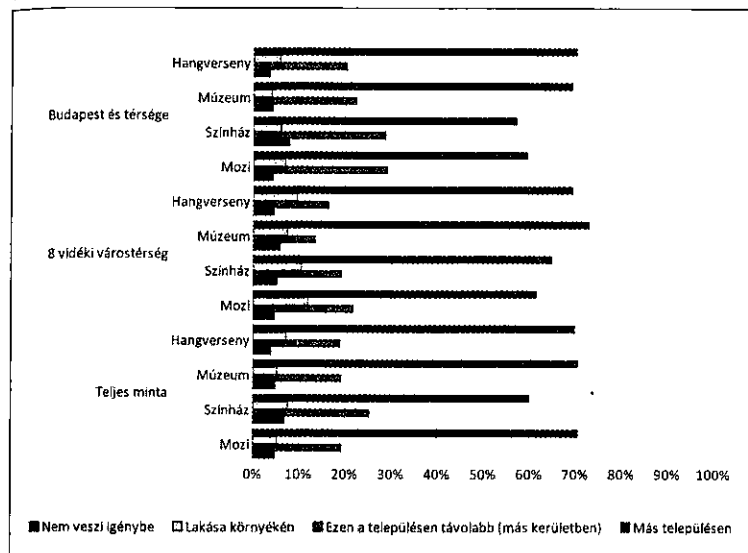
A vásárlási szokások térbeliségét és a városi terek strukturális különbségeit mutatja a 60. ábra. A legfőbb különbség, hogy Budapesten és térségében jelentősen kevesebben vásárolnak, mint vidéken. A fővárosban kevésbé mobilak a lakosok, ha bevásárlásra kerül a sor, míg vidéken gyakrabban veszik igénybe akár a települések távolabbi részein épült bevásárló-egységeket is. A napi bevásárlás mind Budapest térségében, mind a vidéki városi térségek eseteiben főként a hagyományos boltokban történik. Az eredmények különbségei a városok nagyságának eltéréseit mutatják. Heti bevásárlás esetén már jelentősebb az eltérés Budapest és a többi nyolc várostérség között: a budapesti térségiek 41%-a hagyományos boltban, 59%-a bevásárlóközpontban vásárol, míg a nyolc várostérségben a vásárlók 30%-a hagyományos boltokban, 70%-a pedig bevásárlóközpontban.

60. ábra: A bevásárlások fővárosi és vidéki térségek közötti eltérései (% , 2014)

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

61. ábra: A budapesti és a vidéki várostérségek lakosainak kulturális fogyasztási jellemzői (% , 2014)

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

A kulturális fogyasztás vizsgálatából az derül ki, hogy a budapesti térség népességének kulturális fogyasztási aktivitása erősebb, mint a vidéki várostérségeké. Ez magyarázható a kínálatban meglévő különbségekkel, a budapesti térség esetében számosabb kulturális fogyasztási lehetőségekkel, így a színházak, hangversenyertermek, múzeumok, mozik nagyszámú helyi elérhetőségével. A fővárosiak inkább színházba járók, a mozik, múzeumok és hangversenyek szolgáltatásaiért a vidékiek többet utaznak. A kulturális helyszínek, események nem látogatók száma igen magas, ezt a mai gazdasági válság is magyarázza (61. ábra).

Összegzés

Általánosságban megállapítható, hogy Magyarország várostérségeiben az egyes területek eleve árukként szerepelnek és viselkednek, kialakul a különböző tevékenységek, szolgáltatások „piaca”, amelyek fontos szerepet kapnak a települési komparatív előnyök tekintetében.

A nagyvárosi terekben, az egyes városi övezetekben kiemelt jelentősége lett a téralakításban a fogyasztás koncentrációjának, amely leginkább a funkcionálisan bővülő bevásárlóközpontok terjedésében valósul meg. Sajátos tükröződése ez a nemzetközi globális folyamatoknak, ahol olcsó ingatlanon, vállalkozói tőkéből hoznak létre olyan létesítményeket, amelyek a fogyasztást és szórakozást koncentrálják, kiüresítve ezzel a történelmi városrészeket.

Leginkább a várostérségen belüli elhelyezkedés alapján különböznek a vásárlási szokások, a kulturális fogyasztás. Az iskolai végzettség, az aktivitás, a kor is befolyásol, de kisebb mértékben, főként a napi és heti bevásárlások terén, amelyek gyakorlatilag alapszükségletek. A kulturális fogyasztás volumene a válság következtében nagyot csökkent, és látványos a főváros-vidék dichotómia.

A várostérségi ingázás⁸³

Hardi Tamás

Bevezetés

A városfejlődés, az urbanizáció szakaszossága az egész fejlett világban erősítette a munkahelyek és a lakóhelyek térbeli elkülönülését (Enyedi, 2012). Ennek az elkülönülésnek egyik közvetlen következménye az ingázás⁸⁴ jelenségének tömegessé válása. Az ingázás jellemzőire, azok átalakulására jelentős hatást gyakoroltak a társadalmi-gazdasági struktúrák, azok változásai, elsősorban az ipar dominálta gazdaságról a szolgáltatás alapú gazdaságra való áttérés. A klasszikus ipari társadalom várostervezése igyekezett a munkaerőt a munkahely közelébe telepíteni, ezzel az ingázást megszüntetni, enyhíteni, akár teljes városi infrastruktúrák kialakításával. Erre lehet példa a szocialista városok koncepciója (Szirmai, 1988), amely a XX. század közepén, második felében jött létre, és alapvetően az iparosítást szolgálta. Hasonló kísérletekkel a kapitalista rendszerben is találkozhattunk, de elsősorban a korábbi évtizedekben. A termelés átalakulása, térbeli rugalmasságának növekedése, az ipar területi decentralizációja, valamint a még rugalmasabb szolgáltató ágazat foglalkoztatási súlyának növekedé-

⁸³ A publikáció az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg. Készült a „Társadalmi konfliktusok – Társadalmi jól-lét és biztonság – Versenyképesség és társadalmi fejlődés” című, TÁMOP-4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0069 azonosító számú projekt keretében.

⁸⁴ Az „ingázás” fogalma alatt jelen tanulmányban azt a napi, esetleg heti többszöri munkába járást értjük, amely során egy település lakosa jövedelemszerzés céljából egy másik településen elhelyezkedő munkahelyre jár, tehát települési közigazgatási határt lép át. Tekintettel a tanulmány térbeli elemző jellegére, az egyes elemzéseknél általában csak azokat az ingázókat tudjuk figyelembe venni, akiknél a céltelepülés meghatározható. (Emellett vannak olyan ingázók is, akik változó településre vagy külföldre járnak dolgozni.)

se a munkahelyek és lakóhelyek fokozott elkülönülését vonta maga után. A gazdaság térbeli fejlődési folyamatai szintén a munkahelyek térbeli koncentrációja irányába mutattak, a perifériák munkahelyeket vesztek, s ez is növelte az ingázók számát. A településhálózat fejlődése, a városfejlődés egyes szakaszai talán a legfontosabb tényezők, amelyek az ingázás mennyiségi és minőségi átalakulásáért felelősek, és amelyek az ingázás területi típusait is kialakítják (Van den Berg et al., 1982).

Az munkavállalási ingázás és a társadalmi jól-lét kapcsolata meglehetősen kézenfekvő. A motiváció, ami az ingázást kiváltja, kettős lehet: irányulhat a magasabb jövedelem, a jobb munkakörülmények elérésére, a szakmai karrier továbbvitelére. Mint ahogy majd kiderül, a döntő többség a magasabb jövedelem miatt vállalja ezt az életformát. A másik motiváció végül is hasonló, hiszen sokan szintén a jobb élet reményében, bár kényszerből ingáznak, mivel a lakóhelyükön nem találnak a képzettségüknek megfelelő munkát.

Az ingázás belső szerkezetének megértéséhez a különböző településkategóriák társadalmi jellegzetességeit is értenünk kell. Az iparosítás korára jellemző falu-város ingaforgalmat – amely során hasonló helyzetű társadalmi csoportok mozogtak jól definiálható, azonos irányokba – mára egy sokkal differenciáltabb ingázás váltotta fel. Mind az irányokat, mind az egyes irányokba mozgó csoportokat eltérően jellemezhetjük.

A településhálózat térbeli differenciálódásának fontos a vonatkozó szerepe, mivel „a falu és város közötti különbségek elmosódnak, az alapvető különbségek a dinamikusan fejlődő és a hanyatló falusias térségek, nem annyira falu és város között rajzolódnak ki” (Bihari–Kovács 2006, 49.).

A településkategóriák közötti új munkamegosztás létrehozta a városközei, a szuburb, a városi gazdaságba integrált lakóhelyeket, falvakat és a perifériákon elhelyezkedő hátrányos helyzetű településeket. Ezzel az ingázás hagyományos felosztását, amely a „kényszer” és „szabad választáson alapuló” ingázás között tett különbséget (Szabó, 1998), amely a képzettség adta lehetőségeken alapszik, kibővíthetjük a „kényszer” térbeli és településhálózati vetületével.

A településhierarchia és a földrajzi lokalizáció a centrum–periféria rendszerben messzemenően meghatározza a jól-lét szintjét. A periférián élő ingázó jellemzően a jobb feltételeket biztosító település felé ingázik. A magasabb életminőséget biztosító településre költözés ritkán alternatíva: az ingatlanpiacon tapasztalható

árkülönbségek és a kereslet hiánya miatt egy periférikus ingatlan nehezen cserélhető egy hasonló méretű, vagy akár kisebb, de jobb elhelyezkedésű ingatlanra. A napi ingázás viszonylag kis távolságai miatt a felmerülő közlekedési költségek nincsenek arányban az ingatlancsere költségeivel. A perifériák ingázói többszörös kényszerhelyzetben vannak. Földrajzi helyzetük, s a gyengén fejlett vidéki közlekedési hálózat miatt nem válogathatnak az ingázási célok között. Mint ahogy azt a későbbi elemzések mutatják, az ingázó lakóhelyétől függ az elért átlagos jövedelem, s annak különbsége is, összehasonlítva a nem ingázók csoportjának az átlagos jövedelmével. A településhierarchián felfelé haladva az ingázással elérhető jövedelem, de a munkavállalás földrajzi szabadságfoka is növekszik. A központokban, illetve a jobb helyzetű szuburbián élők számára megnyílik a távolsági ingázás lehetősége, ami a kifejezetten magas jövedelmet is jelenti.

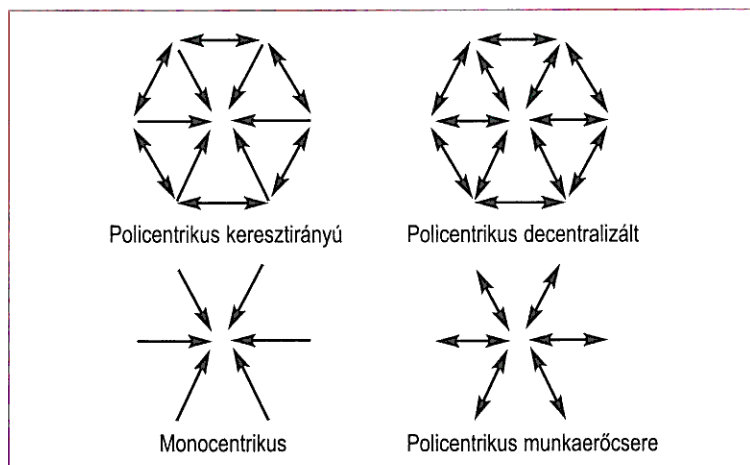
A nagyvárosi térségek ingázói esetében az ingázók számának növekedéséért nagymértékben felelős a lakóhelyi szuburbanizáció. Ebben az esetben a lakóhely minőségi váltásáról van szó, amely messzemenően hozzájárul a magasabb életminőséghez. Ugyanakkor a váltással együtt bekövetkező életmódváltás a jól-lét szempontjából negatív elemeket tartalmaz. A lakóhely megválasztásával összefüggő ingázás nagymértékben csökkenti a családra fordítható időt, általában a szabadidőt. A vidéki agglomerációknál az utazási idő is növekedett az elmúlt évtizedben, ami elsősorban azzal függhet össze, hogy a lezajlott szuburbanizáció a munkavállalót egyre nagyobb tömegben „helyezte” egyre távolabb a munkahelyétől, miközben a vidéki agglomerációk közlekedési lehetőségei még annyira sem modernizálódtak, mint a Budapesti agglomerációé.

A szuburbán ingázás növekedése ugyanakkor egy jelentős, az életminőséget érintő kockázatot is magában rejt: a válságok, s az ingatlanpiac változásai gyorsan le tudnak értékelni bizonyos területeket, s ma már a szuburbián is tapasztalható, hogy bizonyos területeken az ingatlanok eladhatatlanokká váltak. A szuburbán település „monokulturális” társadalmi miliő. Jövedelem, státusz szerint erősen szegregált, s a kiköltözés hullámai miatt azonos életkorú, jellegű családok élnek egy-egy településen. Egy válság, vagy a családok, lakosok életciklusa így hatványozottan érintheti őket. Az alacsonyabb jövedelemmel rendelkezők jellemzően távolabb élnek a munkahelyüktől, így közlekedési költségeik magasabbak, a jövedelem csökkenése vagy kimaradása a munkába járást vagy

álláskeresést kockáztatja. Elköltözni viszont ugyanúgy nem tud, mint a periférikus vidéki térségek lakója. Ezt nevezhetjük szuburban csapdának is (Hardi, 2010). Erre válasz csak az életminőség csökkenése lehet, a városi szolgáltatások igénybevételének csökkentése, a napi utazások számának, kitérőinek csökkentésével.

Az ingázás (és természetesen sok egyéb társadalmi jelenség) átalakulása és az új formák megjelenése mögötti lényeges tényező a policentrikus várostérségek megjelenése a monocentrikus térségek helyett, sajátos társadalmi és térbeli struktúrákkal (Kovács, 2014). Ezek a várostérségek új minőséget vezetnek be az ingázás jelenségében is, mivel a várostérségben egy jellegzetes, belső áramlási struktúrával jellemezhető térszerkezet alakul ki. A munkaerőmozgás olyan méreteket ölt, hogy a külső, térségen kívülről jövő beáramlás arányait tekintve már másodlagos. Ezek a térségek egyre inkább önálló rendszerekké válnak, sajátos belső mintázattal, térbeli egyenlőtlenségekkel. Ugyanakkor ezek a térségek egyre nagyobb demográfiai és gazdasági erőt koncentrálnak, s nemzetközi szinten ezek „látszanak” az adott gazdaságból (Szirmai, 2009). A várostérségi policentrizmus az ingázás szempontjából kétféleképpen jöhet létre: a monocentrikus modellben a munkahelyek városközpontból történő kitelepülésével (gazdasági szuburbanizáció, lásd Koós, 2004), illetve a policentrikus városfejlődési modellben (mint például Szilézia) a mobilitás növekedésével kialakuló, települések közötti munkaerő-áramlással.

62. ábra: A várostérségek térstruktúrájának típusai a munkaerő-áramlás alapján

Forrás: Burger et al. (2011, 163.) alapján saját szerk.

A várostérségek belső ingaforgalmának tipizálására három típus irány, s négy térbeli típus említhető (Burger et al., 2011): a hagyományos ingázás, amely a városkörnyékről a központi városba irányul; a munkaerőcsere ingázás, amikor a városból is jelentős a munkaerő-áramlás a városkörnyék központjaiba, s a keresztirányú áramlás, amely a városkörnyék települései között valósul meg. Ezek alapján a monocentrikus és policentrikus térbeli mintázatokban négy alaptípust különíthetünk el (62. ábra).

A magyarországi ingázás: a várostérségek szerepe

Az ingázás jelensége mára a foglalkoztatással kapcsolatos kutatások egyik központi témájává vált. A gazdaság térbeli és strukturális átalakulása a rendszerváltás óta a munkahelyek és lakóhelyek térbeli elkülönülésének erősödését hozta magával (Kiss-Szalikai, 2014). A 2011. évi népszámlálás a foglalkoztatottak⁸⁵ körében az ingázók számának és arányának a valaha mért legmagasabb értékét mutatta, mivel ekkor a közel 4 millió foglalkoztatott lakos közel 36%-a dolgozott más településen. Ez a folyamat várhatóan tovább fog erősödni, s nyugat-európai példák alapján (Borck-Wrede, 2005) az ingázók aránya elérheti akár a 45–50%-ot is. Így nem közömbös a jelenség vizsgálata, térbeli mintáinak megismerése, az ingázó vonzáskörzetek lehatárolása (Hardi, 2014; Péntes-Molnár-Pálóczi 2014; Salamin-Radvánszky-Nagy, 2008). Nem szabad elfelejtenünk, hogy a napi ingázás a közlekedés talán legtümegesebb jelensége, így a foglalkoztatás és a közlekedésszervezés, illetve -politikák eredményessége között szoros összefüggés tapasztalható (Hardi-Nárai, 2005), főleg ha foglalkoztatás jelenségeit térben (is) szemléljük.

Az ingázás jelensége Magyarországon az 1960-as, '70-es évek industrializációjával vált igazán tömegessé, s az 1980-as évekre az ingázók száma 1,2 millió fő fölé emelkedett, s hosszú időn keresztül az aktív keresők számának mintegy negyedét tette ki. Bár a rend-

⁸⁵ A tanulmányban a „foglalkoztatott” definíciójaként a népszámlálásban megadott definíciót használjuk (KSH 2014, 157.; 160.): Foglalkoztatottnak minősül minden 15 éves és idősebb személy, aki az eszmei időpontot megelőző héten legalább egy órányi, jövedelmet biztosító munkát végzett, vagy rendszeres foglalkozásától (például betegség miatti távollét vagy fizetett, illetve fizetés nélküli szabadság miatt) csak átmenetileg volt távol.

szerváltás körüli gazdasági válság a városba ingázók lehetőségeit csökkentette (Szabó, 1998), de a munkahelyek tekintélyes száma szűnt meg a nagyüzemi mezőgazdaság átalakításával, s így a falusi lakosság egyre nagyobb hányada volt kénytelen mégis a városokban munkát keresni. Mindezek eredményeként egy átmeneti visszaesés után – ami az 1990-es évek közepén következett be – az ezredfordulóra ismét 1 millió fölé növekedett az ingázók létszáma, s a 2011-es népszámlálás eddig nem látott mértékű ingázást regisztrált (12. táblázat).

A várostérségek jelentősége a foglalkoztatásban és az ingázásban egyaránt vitathatatlan. Budapest és agglomerációja, valamint a vizsgált 8 várostérség Magyarország népességének mintegy 40%-át koncentrálják, de a foglalkoztatottak 43,2%-át, s a munkahelyek közel felét⁸⁶ (13. táblázat), s részesedésük a kétezres évek első évtizedében mindhárom szegmensben növekedett, vagyis mind a lakosság, mind a foglalkoztatás térben koncentrálódik a fővárosi agglomeráció és a nagyobb várostérségek irányában.

A vizsgált várostérségek esetében Budapest, illetve a központi térség dominanciája egyértelmű (13. táblázat). Mindhárom szegmens esetében a nyolc vidéki várostérség valamivel több, mint egyharmadot birtokol, s részarányuk 2011-ben kisebb, mint az év-

12. táblázat: Az ingázók száma és aránya Magyarországon (1960–2011)

	1960	1970	1980	1990	1996	2001	2011
Foglalkoztatottak száma (ezer fő)	4760	4989	5069	4527	3492	3690	3943
Ingázók száma (ezer fő)	636	977	1218	1146	887	1109	1398
Ingázók aránya a foglalkoztatottakból (%)	13,4	19,6	24,0	25,3	25,4	30,0	35,4

Forrás: Népszámlálási kötetek (1960–2011); Mikrocenzus 1996 (1997); Szabó (1998) alapján saját szerk.

⁸⁶ A „munkahely” adat a népszámlálás „helyben foglalkoztatott” adata alapján került számításra. Helyben foglalkoztatottak száma: az adott településen élő foglalkoztatottak közül a helyben lakó és dolgozók csoportja, valamint a bejárók száma összesen. Ezt az egyszerűség kedvéért néhol mint a munkahelyek számát kezeljük, bár a két fogalom nyilván nem fedi egymást teljesen, de rámutat egy település vagy térség munkahelyet biztosító képességére.

13. táblázat: Az agglomerációk, várostérségek részesedése a lakónépességből, a foglalkoztatottakból és a helyben foglalkoztatottakból (2001, 2011), illetve ezek számának változása a két időpont között

	Lakónépesség		Foglalkoztatott lakos*		Helyben foglalkoztatott**	
	2001	2011	2001	2011	2001	2011
Magyarország összesen fő (=100%)	10 198 315	9 937 628	3 690 269	3 942 723	3 497 208	3 705 491
Vizsgált várostérségek*** %	38,2	39,9	42,5	43,2	47,2	49,0
Ebből:						
Budapest %	17,4	17,4	20,2	19,7	24,4	24,7
Bp-i agglomeráció %	6,6	8,1	7,5	8,7	5,5	6,8
Vidéki várostérségek %	14,1	14,4	14,8	14,8	17,2	17,5
Többi vidéki várostérség**** %	11,3	11,3	12,4	11,7	13,8	13,1
Egyéb vidék %	50,5	48,8	45,2	45,1	39,0	37,9

	Lakónépesség		Foglalkoztatott lakos*		Helyben foglalkoztatott**	
	Száma (fő) 2011-ben	Változás 2001-hez képest (%)	Száma (fő) 2011-ben	Változás 2001-hez képest (%)	Száma (fő) 2011-ben	Változás 2001-hez képest (%)
Magyarország összesen fő (=100%)	9 937 628	-2,6	3 942 723	6,8	3 705 491	6,0
Vizsgált várostérségek*** %	6 503 811	2,5	2 823 560	9,1	2 984 424	10,6
Ebből:						
Budapest %	1 729 040	-2,7	777 544	4,2	917 026	7,3
Bp-i agglomeráció %	805 848	19,3	342 695	24,6	251 764	30,4
Vidéki várostérségek %	1 434 035	-0,4	583 082	6,6	646 844	7,4
Többi vidéki várostérség**** %	1 118 185	-3,0	462 343	1,4	486 959	0,9
Egyéb vidék %	4 850 520	-5,9	1 777 059	6,6	1 402 898	2,8

* = A népszámlálás időpontját megelőző héten legalább egy napon kereső tevékenységet folytatott vagy rendszeres munkával rendelkező, helyben élő lakos

** = Az adott településen élő és ott foglalkoztatott helyi lakosok és a bejárók együtt

*** = A kutatás során vizsgálatba vont kilenc várostérség

**** = A többi megyeszékhely, valamint Sopron és a Balaton körül elhelyezkedő, a KSH kódrendszerében agglomerációs kódot kapott agglomerációk, agglomerálódó térségek, településegyüttesek együtt

Forrás: KSH népszámlálások alapján saját szerk.

tized elején, tehát egyértelmű Budapest és agglomerációjának koncentrációs ereje.

Látható, hogy a lakónépesség a nagyobb agglomerációkba tömörül, hiszen a Budapesti agglomeráció nyerte a legnagyobb lélekszámú népességet részben Budapest szuburbanizációjának, részben az ország más településeiről való beköltözésnek köszönhetően. A vizsgált nyolc vidéki várostérség lakosság száma stagnált, enyhén csökkent,⁸⁷ de Magyarország csökkenő népességéből a város csoport részesedése enyhén növekedett, miközben a foglalkoztatottak számának növekedése az országos átlag körül mozgott, de a helyben foglalkoztatottak száma és aránya az országos átlagnál jobban bővült. A többi 12 vidéki várostérség és más vidéki térségek egyértelmű lakosság szám-csökkenést mutatnak, s a két foglalkoztatási mutató tekintetében az országos átlagtól jelentősen elmaradó növekedés tapasztalható.

A foglalkoztatás, a munkahelyek egyre inkább a nagy agglomerációkba tömörülnek, s a foglalkoztatás koncentrációs folyamata gyorsabb, mint a lakosságé, ezzel a várostérségeken kívülről beigázók száma nyilván növekszik.

A vizsgált kilenc várostérség foglalkoztatási mutatói sem egyöntetűen változtak (14. táblázat). Csak Székesfehérvár esetében találunk számszerű csökkenést a foglalkoztatottak és a helyben foglalkoztatottak számában, míg Győr, Miskolc, Pécs az országos átlag alatti bővülést mutatott, addig Debrecen, Szeged, Nyíregyháza és Kecskemét jóval az országos átlag felett növekedett. Ezek a számok ellentmondani látszanak a mindennapi tapasztalatok alapján megélt fejlődési ütemeknek, de a 2011. évi népszámlálás felvétele csak három évvel a 2008-as válság után készült. A válság az iparilag fejlettebb várostérségek (Győr, Székesfehérvár) foglalkoztatásának a bővülését erősen fékezte. A keleti, eleve alacsonyabb foglalkoztatási szinttel rendelkező várostérségekben a kisebb beruházások is jelentős arányú bővülést jelentettek, nem beszélve a közmunkaprogramokról. Kecskemét viszont valódi foglalkoztatási dinamikával tűnik ki a várostérségek közül.

⁸⁷ Ez a vizsgált várostérségenként nyilván eltérő. Míg Győr, Kecskemét, Debrecen várostérségének lakosság száma erősebben, Nyíregyháza, Szeged esetében gyengébben növekszik, addig Miskolc és Székesfehérváré erős, Pécsé enyhe csökkenést mutat. Az egyéb vidéki várostérségek, településegységek lakosság száma egyöntetűen csökkent.

14. táblázat: A vizsgált várostérségek lakosság száma és fő foglalkoztatási adatai (2011)

Várostérség	Lakónépesség 2011		Foglalkoztatott lakónépesség 2011		A foglalkoztatottak aránya a lakónépességéből		Helyben foglalkoztatottak 2011	
	Száma (fő)	Változás 2001-hez képest	Száma (fő)	Változás 2001-hez képest	2011 (%)	2001 (%)	Száma (fő)	Változás 2001-hez képest
Budapest	1 729 040	-2,7	777 544	4,2	45,0	42,0	917 026	7,3
Budapesti agglomeráció	805 848	19,3	342 695	24,6	42,5	40,7	251 764	30,4
Központi várostérség együtt	2 534 888	3,3	1 120 239	9,7	44,2	41,6	1 168 790	11,6
Győr	187 249	3,3	83 163	5,6	44,4	43,5	91 182	4,7
Miskolc	206 799	-7,8	77 356	4,5	37,4	33,0	88 077	5,3
Pécs	181 331	-0,8	70 158	2,8	38,7	37,3	75 642	1,8
Debrecen	247 227	1,8	96 211	11,1	38,9	35,7	102 739	12,5
Kecskemét	143 420	3,4	60 746	10,6	42,4	39,6	65 903	14,8
Nyíregyháza	136 092	0,6	54 637	10,8	40,1	36,5	63 230	14,1
Szeged	206 269	0,4	84 687	9,5	41,1	37,6	87 388	10,9
Székesfehérvár	125 648	-2,7	56 124	-2,6	44,7	44,6	72 683	-2,6

Forrás: KSH népszámlálások alapján saját szerk.

Az ingázás térbeli jelenségei

A várostérségeken belüli ingázás elemzése három szempontból valósult meg: egyrészt az agglomerációs gyűrűből a központi városba, másrészt a központi városból az agglomerációs gyűrűbe irányuló, harmadrészt az agglomerációs gyűrű települései közötti ingázás. A három fő irány mellett bemutatásra került még a várostérség munkaerővonzó képessége a várostérségen kívül elhelyezkedő területekre. A vizsgált irányok teljes ingázóforgalomból való részesedése megmutatja az adott agglomeráció térszerkezetét, a foglalkoztatás decentralizáltságát.

Magyarországon 2001-ben 915 852 fő; 2011-ben 1 160 293 fő ingázott konkrét településre.⁸⁸ A Budapesti agglomeráción belül mozgott 18,1, illetve 20,0%-uk, s a 20 vidéki agglomerációban és várostérségben 12,9 és 11,9%-uk. Tehát a várostérségeken belüli ingázás teszi ki az ingázások közel harmadát, s ez az arány növekvő tendenciát mutat.

Ennek egyik oka az, hogy a nagyobb agglomerációk koncentrálnak a munkahelyeket és a népességet, az agglomerációkon kívüli térből is elszívva azokat. Az agglomerációkon belül a lakóhelyek és a munkahelyek szegregációja pedig erősödik, és kialakulnak a tipikus lakótelepülések (övezetek), s munkahely-települések. Sok helyütt a települések közötti közigazgatási határok funkcionálisan eltűnnek. A másik fontos tényező az, hogy a lakóhelyi szuburbanizáció és az agglomerációba történő vidéki bevándorlás miatt gyorsan növekszik az agglomerációs gyűrű lakosság száma, s nagy részük munkahelye a központi városban van. A kisebb, vidéki várostérségekben ez okozza a legjelentősebb változást az ingázásban. A várostérségen belüli ingázásnövekedés háromnegyedéért (vidéki átlag), vagy akár 99%-áért (Pécs) is a központi városba irányuló mozgás növekedése a felelős. További tényezője, hogy a fejlettebb agglomerációkban a növekménynek csak a fele jut a központ felé mutató irányra. A Budapesti agglomeráció esetében csak 43,6%, Győr esetében 52,6%, s Miskolc esetében 54,9%. Ezekben az esetekben a munkahelyek száma megnövekedett a gyűrűben, így erősödött a központból a gyűrű irányába mutató, s a gyűrű települései közötti ingázás. A munkahelyek számának növekedése a gazda-

sági szuburbanizációra, valamint a helyi vállalkozások foglalkoztató szerepének növekedésére vezethető vissza.

Ha a vizsgált vidéki várostérségeken belül a fő ingázó irányok megoszlását vizsgáljuk (15. táblázat), megállapíthatjuk, hogy ezek az agglomerációk alapvetően monocentrikusak, a mozgások 75–90%-a a központ felé irányul, s ez a centralizációs szint a vizsgált időszakban még erősödött is sok várostérség esetében. Néhol kicsit erősödött a központból a gyűrű irányába történő mozgás, de a decentralizáció jelei még csak néhány esetben, s nagyon gyengén mutatkoznak. Talán Győr esetében érezhető némiképp, ahol a gyűrű települései közötti mozgás már átlépte a 10%-os részesedést.

Egyedül a Budapesti agglomeráció adataiban látható egy határozott decentralizációs irány. A főváros irányába mutató mozgások 2011-re már a kétharmados részesedés alá süllyedtek, az ellentétes irányú mozgások erősödtek, s jelentős mértékű (5 százalékpont) a gyűrű települései közötti áramlások arányának növekedése.

Ha összevetjük a várostérségen belül ingázók, s a várostérségen kívülről bejárók számát és arányát, akkor látható, hogy a Budapesti agglomeráció esetében alacsony a kívülről jövők aránya (35% körül), s csökken, míg a vidéki várostérségekben, agglomerációkban a távolabbról érkezők aránya 50–80% között mozog, s néhány esetet kivéve ez az arány növekszik.

Ha az eredményeket vizsgáljuk, akkor kimondhatjuk, hogy a nagy bejáró létszámmal rendelkező várostérségek esetében alacsony a kívülről jövők aránya. A bejárók száma és a kívülről jövők aránya között negatív korrelációt mérhetünk, ráadásul a két időpont között növekvő mértékben. 2001-ben –0,4, míg 2011-ben –0,5 volt a korreláció mértéke.

A Budapesti agglomeráció és a vidéki várostérségek, agglomerációk, településegüttesek között az ingázás tekintetében nem csupán mennyiségi különbséget állapíthatunk meg (amely egyébként nagyságrendi különbséget mutat), hanem a térstruktúra is alapvetően eltérőnek mondható.

Végző soron a vidéki rendszerek monocentrikusnak nevezhetők, még akkor is, ha a fejlettebbek esetében megjelenik egy enyhe decentralizáció. Ugyanakkor a Budapesti agglomeráció belső munkaerő-áramlási irányai kezdik felvenni egy decentralizált várostérség térstruktúráját.

⁸⁸ Rajtuk kívül még 193.000, illetve 237.000 fő ingázott külföldre vagy változó településre, de őket ebből az elemzésből értelemszerűen ki kell hagyni.

15. táblázat: A várostérségekben ingázók megoszlása az ingázás fő irányai szerint (2001, 2011)

Várostersegek	A várostérség településeire bejáró foglalkoztatottak száma (fő)		A várostérségen belül ingázók száma (fő)		Ebből Gyűrűből központba		Ebből Központból gyűrűbe		Gyűrű teleülései között	
	2001	2011	2001	2011	2001	2011	2001	2011	2001	2011
	ingázik (%)		ingázik (%)		ingázik (%)		ingázik (%)		ingázik (%)	
Budapest	256 482	355 695	165 399	232 515	69,8	62,3	14,3	16,8	15,9	20,9
Győr	28 943	35 167	13 819	16 594	84,8	79,4	6,7	9,2	8,5	11,3
Miskolc	24 004	29 811	8599	9711	81,6	78,6	12,8	14,4	5,6	7,1
Pécs	16 068	19 682	5191	7070	84,0	88,2	12,4	9,2	3,6	2,6
Debrecen	16 240	23 465	5202	7327	86,1	86,6	11,4	11,1	2,5	2,3
Kecskemét	10 494	16 666	4213	5526	79,0	76,7	14,0	15,6	7,0	7,7
Nyíregyháza	13 006	18 606	3132	3779	84,7	86,4	14,5	12,4	0,8	1,3
Szeged	14 953	19 882	8550	9948	75,6	78,2	20,2	17,2	4,2	4,7
Székesfehérvár	29 107	32 340	5996	7058	91,4	89,0	6,2	7,8	2,3	3,2
Vidéki várostérségek összesen	297 074	365 342	107 611	126 361	79,2	78,3	12,4	12,9	8,4	8,8

Forrás: KSH népszámlálások alapján saját szerk.

A várostérségi ingázók

A statisztikai elemzés rávilágított az ingázás áramlási irányainak jellegzetességére, a várostérségek belső szerkezetének átalakulására, amely átalakulásra az ingázások mennyiségi és irányok szerinti megoszlásának a változásából lehet következtetni. A kutatás kérdőíves vizsgálata segít mélyebben megvizsgálni az ingázók csoportját (a közlekedéssel töltött idejüket, a jövedelmüket, a motivációikat, az ingázó létből fakadó problémáikat), vagyis azt, hogy az ingázás ténye, a sajátos életmód hogyan befolyásolja az abban résztvevők jól-létét (a lakóhelyükön dolgozókkal összevetve).

A válaszadók közül a 2005. évi kérdőívben 2454-en (43,4%), míg a 2014. évi kérdőívben 2040-en (40,8%) rendelkeztek munkával valamilyen formában az adott időpontban. Közülük 299-en, illetve 407-en dolgoztak a lakótelepülésükön kívül, tehát ingáztak. A kérdésre válaszolók (tehát jövedelemszerző tevékenységgel rendelkezők) közül így 2005-ben 12,2%, míg 2014-ben 20% ingázott. Ha kontrollként a 2001. évi és 2011. évi népszámlálás adatait vizsgáljuk, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy a kereső tevékenységet folytatók közül 30, illetve 35,4% ingázott, tehát a vizsgált mintákban szereplő ingázók aránya ugyan kisebb, mint a népszámlálásoknál mért arány, de a két időpont között az ingázók aránya a kérdőívek válaszadói körében ugyanolyan dinamikus növekedett, mint a népszámlálásoknál mért értékekben. Az ingázásra vonatkozó alapjelenség tehát itt is tetten érhető. Ráadásul az ingázók számának növekedése lényegesen gyorsabb, mint a foglalkoztatottak számának növekedése. A népszámlálások alapján az ingázók száma mintegy 25%-kal, a foglalkoztatottaké 7%-kal növekedett 2001 és 2011 között. Ez a tendencia is nyomon követhető a két kutatásban.

Az ingázó válaszadók különböző kategóriákba kerültek a lakóhely és a munkahely településtípusa szerint (16. táblázat). Mindkét település típusa láthatóan meghatározza a köztük mozgó ingázók csoportjának jellemzőit.

A mátrixok elemzéséből az látszik, hogy a településhierarchiában lefelé haladva csökken a lakóhelyükön munkát találók aránya. Míg Budapesten 90%-ot meghaladja a helyben dolgozók aránya, a községekben ez 42,9, illetve 34,7%. A lakóhelyükön dolgozók részaránya Budapest kivételével csökkent a két időpont között valamennyi településkategóriában. Ezzel párhuzamosan az eljárók részaránya növekedett. Megnövekedett a kisebb városokból és községekből a

16. táblázat: A lakóhelyükön dolgozók és az egyes településkategóriákba ingázók megoszlása (2005, 2014)

Lakóhely	Lakóhelyén dolgozik	Munkahely településtípusa (2005)					
		Ingázik					
		Buda- pestre	Megyeszék- helyre	Egyéb városba	Községbe	Külföldre	Változó településre
Budapest (fő)	1302	-	-	4	21	0	119
	90,0%	-	-	0,3%	1,5%	0,0%	8,2%
Megye- székhely	774	5	-	23	19	2	39
	89,8%	0,6%	-	2,7%	2,2%	0,2%	4,5%
Egyéb város	42	6	0	5	3	0	5
	68,9%	9,8%	0,0%	8,2%	4,9%	0,0%	8,2%
Község	36	4	31	5	5	0	3
	42,9%	4,8%	36,9%	6,0%	6,0%	0,0%	3,6%
Összesen	2154	15	31	37	48	2	166
	87,8%	0,6%	1,3%	1,5%	2,0%	0,1%	6,8%

Lakóhely	Lakóhelyén dolgozik	Munkahely településtípusa (2014)					
		Ingázik					
		Buda- pestre	Megyeszék- helyre	Egyéb városba	Községbe	Külföldre	Változó településre
Budapest (fő)	901	-	-	4	5	2	37
	94,9%	-	-	0,4%	0,5%	0,2%	3,9%
Megye- székhely	465	2	-	15	11	6	33
	87,4%	0,4%	-	2,8%	2,1%	1,1%	6,2%
Egyéb város	128	24	5	19	0	1	19
	65,3%	12,2%	2,6%	9,7%	0,0%	0,5%	9,7%
Község	116	10	56	86	8	1	57
	34,7%	3,0%	16,8%	25,7%	2,4%	0,3%	17,1%
Összesen	1610	36	61	124	24	10	146
	80,1%	1,8%	3,0%	6,2%	1,2%	0,5%	7,3%

Forrás: NKFP és TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

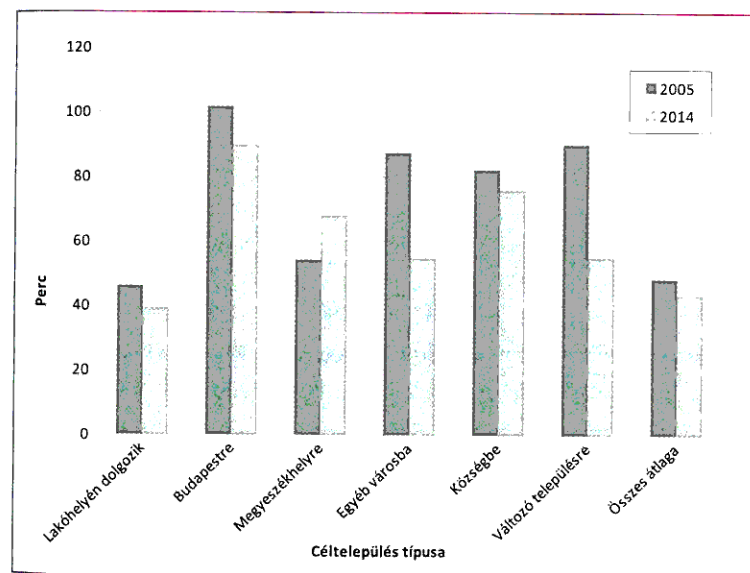
Budapestre, megyeközpontokba, valamint az egyéb városokba járók száma és aránya, miközben a községekbe járó ingázóké összességében csökkent. Ki kell emelni az „egyéb városokba” járók számának és arányának növekedését, különös tekintettel arra, hogy a községekből eljárók negyede 2014-ben ilyen településeken talált munkát, míg 2005-ben ez az arány csak 6% volt. Itt rá kell mutatni a Budapesti és Győri agglomeráció kisvárosainak foglalkoztató szerepére. Szembetűnő még a külföldi munkavállalás súlyának növekedése. Habár az elemszám kicsi, de látható, hogy különösen a megyeszékhelyek esetében jelentős a külföldi munkavállalás.

Az ingázás ideje, rendszeressége, közlekedési eszköze

A munkába járás idejét vizsgáló kérdésre a válaszadók a lakás és a munkahely közötti út oda-vissza megtételéhez szükséges időt adták meg, percben kifejezve (63. ábra). Az eredmény mindkét évre rendelkezésre áll.

A munkába járás időszükséglete láthatóan csökkent a két időpont között, kivéve a megyeszékhelyre járók esetében. A legkisebb időszükséglettel a lakóhelyen dolgozók rendelkeznek annak elle-

63. ábra: Munkahelyére, illetve onnan haza összesen hány perc alatt ér? (N 2005= 2080; N 2014= 1774)

Forrás: NKFP és TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

nére is, hogy számosságukban a budapesti válaszadók nagy súlyt képviselnek. Az ingázók ennél lényegesen hosszabb időt kénytelenek utazásra fordítani. A kis elemszám miatt a külföldi munkavállalás átlaga nem értékelhető. Kiemelendő, hogy az ingázók között legnagyobb idősükségletről a Budapestre járók számoltak be. Ez adódik abból, hogy Budapest esetében az ingázókörzet nagyobb, mint a többi város esetében, valamint abból, hogy a városon belüli közlekedés nehezebb, különösen annak fényében, hogy az agglomerációból bejáró ingázók nagy része személygépkocsit használ. A megyeszékhelyre járók esetében szintén elsősorban közlekedési kérdés okozza, hogy az egyéb városokkal és a falvakkal szemben kedvezőbb az elérhetőség: a közlekedés szervezése sugaras rendszerű, s a központ elérését szolgálja. Az egyéb városok, s főleg a falvak elérhetősége ennél körülményesebb.

A közlekedés módjára vonatkozóan csak a 2005. évi kérdőív tartalmazott kérdést, itt a válaszadók több közlekedési módot is említhettek (17. táblázat).

A bemutatott adatok az említések számát jelentik, egy-egy munkavállaló több közlekedési módot is megjelölhetett, de nem is-

17. táblázat: A munkába járáshoz használt közlekedési módok említése a lakóhelyen dolgozók és az ingázók körében (2005)

Közlekedési mód	Lakóhelyén dolgozó		Eljáró	
	Említések		Említések	
	Száma (db)	Aránya az összes említésből (%)	Száma (db)	Aránya az összes említésből (%)
Autó	586	24,7	173	39,0
Helyi közösségi közlekedés	1126	47,5	101	22,7
Gyalog	498	21,0	63	14,2
Távolsági busz	15	0,6	50	11,3
Vonat	9	0,4	35	7,9
Szervezett munkásjárat	15	0,6	15	3,4
Egyéb	122	5,1	7	1,6
Összes említés	2371	100,0	444	100,0

Forrás: NKFP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

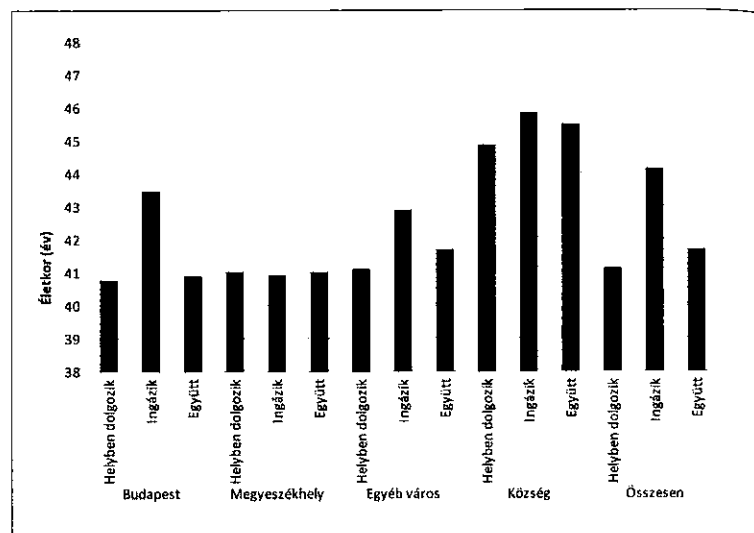
mert, hogy azokat milyen gyakorisággal használja. Mindenesetre az ingázók körében így is mérhető a nagyobb arányú személygépkocsi-használat. Míg a helyben dolgozók esetében az említések 75%-a vonatkozott valamely közösségi közlekedési eszközre, illetve gyalogos közlekedésre és egyéb eszközre (ami vélhetően kerékpár vagy segédmotoros kerékpár), addig az ingázók körében ez az arány 61%. Az ingázók körében mért 60–40 arány a közösségi közlekedés javára egybecseng a Széchenyi István Egyetem 2004-ben végzett, közlekedési szokásokról szóló felmérésével, amelyet a győri agglomerációt vizsgálta (Hardi–Nárai, 2005). Megjegyzendő, hogy furcsának tűnhet a gyalog közlekedők magas aránya az ingázók között. Ennek oka, hogy sokan a tömegközlekedés használata előtti és utáni gyaloglást jelölték be a kérdőívben.

Az ingázás gyakoriságára jellemző, hogy az ingázók nagy többsége naponta jár a másik településre. 2005-ben az összes ingázó válaszadó (N=283) 84,1%-a ingázott naponta, míg 8,5%-a hetente többször. Az összes többi kategória (hetente; havonta többször; havonta egyszer; ritkábban, mint havonta) 7,4%-ot tett ki, s legfeljebb a Budapestre járók között volt nagyobb súlya. A 2014. évi válaszok között a napi ingázók száma 56,6%-ot ért el, míg a heti többszöri ingázás aránya 33,5% volt. A napi ingázás arányának csökkenése a mintába nagy számban belekerült „változó településre” hetente többször ingázók miatt következett be. Az egyes településkategóriákban, a Budapestre, megyeszékhelyre vagy egyéb városba járók között továbbra is 75–85% a naponta ingázók aránya.

Az ingázók jellemzői

A kérdőív mintájába került válaszadók átlagos életkora megközelítette a 49 évet (48,87; illetve 49,99). Az általunk vizsgált lakóhelyi településkategóriák mentén nem tudunk jelentős különbségekről beszámolni (64. ábra), 48–49 év között mozog valamennyi településkategóriában a megkérdezettek átlagos életkora. Ez alól egyetlen kivétel 2005-ben az „egyéb városban” megkérdezettek (N=111) kora, mivel ott 45,45 év. A mintában szereplő, dolgozó válaszadók életkora az átlagnál jóval alacsonyabb volt 2005-ben, 40,05 év, míg 2014-ben 41,76 év. Míg 2005-ben nem volt lényegi eltérés a helyben dolgozók és az ingázók csoportja között, addig 2014-ben az ingázók csoportja idősebbnek bizonyult. A helyben dolgozók átlagos életkora 41,12 év; az ingázók esetében 44,12 év volt.

64. ábra: Az átlagos életkor a helyben (lakóhelyén) dolgozó és ingázó válaszadók körében (2014, N=1.829)

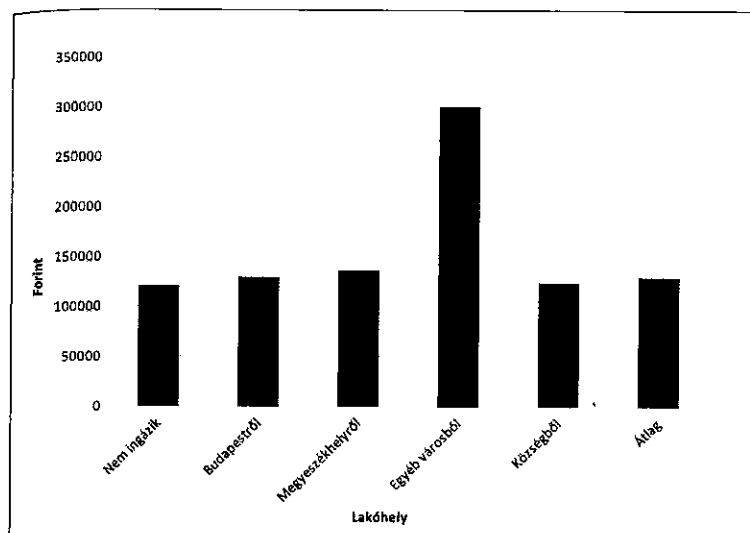
Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

Ha az ingázókat szétbontjuk lakóhely szerinti csoportokra, akkor már jelentős eltéréseket tapasztalunk. A 2014. évi adatok alapján jól látható, hogy szinte valamennyi kategóriában az ingázók átlag-életkora magasabb, mint a helyben dolgozóké. Ez alól csak a megyeszékhelyek kivételek. Ugyanakkor látható a munkavállalók átlagos életkorának növekedése a településhierarchián lefelé haladva.

A jövedelmi viszonyok vizsgálatához a kérdőívek havi nettó, adózás utáni összes jövedelemre vonatkozó kérdéseit elemeztük az ingázók és nem ingázók csoportjára vonatkozóan (65. ábra). Alapvető megállapítás, hogy az ingázók jövedelmi helyzete jobb, mint a helyben dolgozók csoportja esetében. 2005-ben a helyben dolgozók átlagosan 94 711 Ft-ot (N=1043), míg az ingázók 96 793 Ft-ot (N=121) kerestek. 2014-ben ennél jelentősebb a különbség: a helyben dolgozók esetében 120 178 Ft (N=513), az ingázók esetében pedig 153 647 Ft (N=189) az átlagos kereset. (Az összes válasz átlaga ekkor 129 193 Ft volt.)

Az ingázók részletesebb bontását a 2014. évi válaszokra elvégezve jelentős eltérés tapasztalható az ingázók lakhelye szerint. A legrosszabb helyzetben a községekből ingázók vannak, akik az ingázók között a legalacsonyabb átlagjövedelemmel rendelkeznek. Nyilván ők azok, akik a megyeszékhelyekre vagy egyéb váro-

65. ábra: A nettó, adózás utáni összes jövedelem átlagának megoszlása a lakóhely típusa szerint (2014, N=700)

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

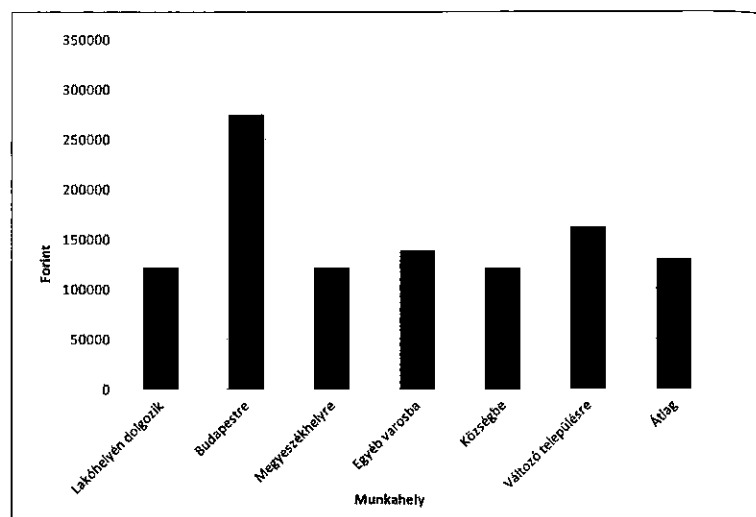
sokba ingázva alacsonyabb státusú állásokat töltenek be. Feltűnő a budapesti lakhelyű ingázók alacsony átlagértéke is. Egy másik kutatás szerint a Budapest és az agglomerációs központok közötti munkaerőcsere esetében Budapest felé ingáznak a magasabb státusúak, míg a fővárosból az agglomerációs központokba járók között az alacsonyabb képzettségűek dominálnak. Ugyanez a magyarázat vice versa az „egyéb városokból” ingázók kiugró jövedelmére. A mintában szereplő „egyéb városok” jellemzően a budapesti agglomeráció városai, ahonnan magasabb beosztásúak ingáznak a főváros irányába.

A másik oldalról ezeket a megállapításokat támasztja alá annak vizsgálata, hogy az egyes típusú céltelepülésekre ingázók mekkora átlagos jövedelemmel rendelkeznek (66. ábra).

A legrosszabb helyzetről a községekre járók számoltak be, míg őket a megyeszékhelyekre ingázók követik. Ez utóbbi csoport jellemzően a vidéki központokba járó községi lakosok csoportjából kerül ki. Ők azok a munkavállalók, aki feltehetően kényszerből ingáznak (nem találnak lakóhelyükön munkát), s jövedelmük alig különbözik azoktól, akik lakóhelyükön dolgoznak.

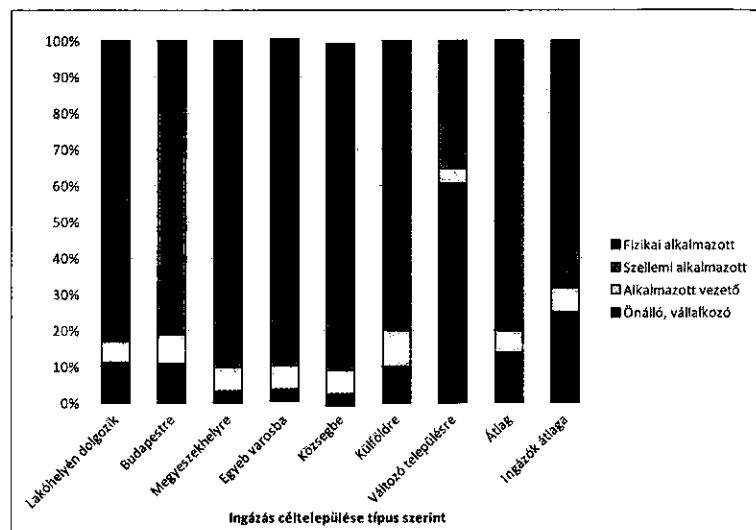
Az egyes irányokba ingázók csoportjainak munkahelyi beosztási szerkezete eltérő (67. ábra), ahogyan ez az eltérő jövedelmi át-

66. ábra: A nettó, adózás utáni összes jövedelem átlagának megoszlása az ingázó céltelepülés típusa szerint (2014, N=700)

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

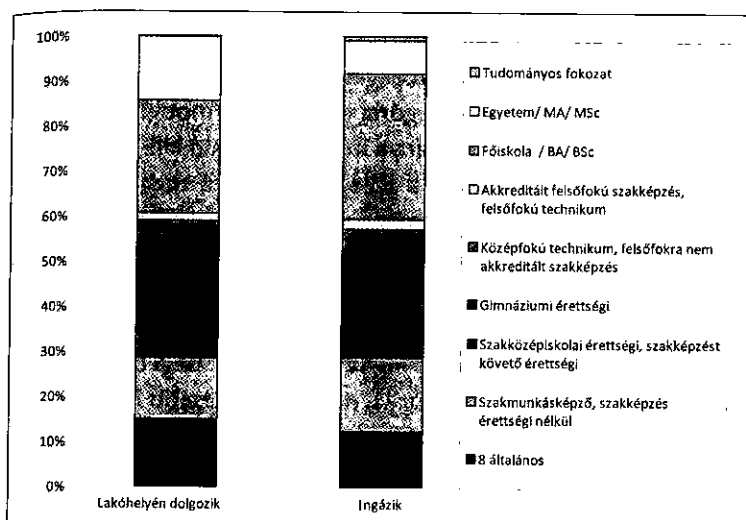
67. ábra: A munkahelyi beosztás megoszlása az egyes céltelepülés-típusokra ingázó csoportokban (% , 2014)

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

lagokból sejthető volt. Valamennyi dolgozó válaszadó átlagához leginkább a lakóhelyükön dolgozók állnak a legközelebb, ehhez képest az egyes ingázói csoportok eltérő összetételt képviselnek.

68. ábra: Az ingázók és lakóhelyükön dolgozók megoszlása a legmagasabb iskolai végzettségük szerint (2014)

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

A Budapestre ingázók között jellemző a szellemi szabadfoglalkozásúak, vezetők, s diplomához kötött alkalmazottak túlsúlya, míg szakmunkásnál alacsonyabb végzettséget igénylő tevékenység nem található. A megyeszékhelyekre, valamint a községekbe járók között domináns a szakmunkások, segéd- és betanított munkások aránya. Érdekes eredmény még, hogy a változó településekre járók között magas a vállalkozók aránya, ezt a kategóriát gyakorlatilag uralják, illetve vélhető, hogy alkalmazottaik adják a kategória további részének jelentős hányadát.

Az ingázók magasabb átlagos jövedelmének ellentmondani látszik, hogy iskolai végzettségüket tekintve az alacsonyabb végzettségűek aránya magasabb az ingázók körében (68. ábra).

A lakóhelyén dolgozók csoportjával azonos arányban találhatók legfeljebb középfokú és felsőfokú végzettséggel rendelkezők az ingázók között. A legfeljebb középfokú végzettséggel rendelkezők között azonban az ingázók esetében kisebb a csak 8 osztályt végzettek aránya, viszont magasabb a szakmát adó képzéseké, s a középfokra építő szakképzettek aránya. A felsőfokon képzettek csoportjában is az alapszakot (BSc-t) végzettek dominálnak. Ezt a tendenciát egyedül a tudományos fokozattal rendelkezők törik meg, akik az ingázók között voltak többen, de a kicsi elemszám miatt (4 fő) ez nem tekinthető szignifikáns eredménynek.

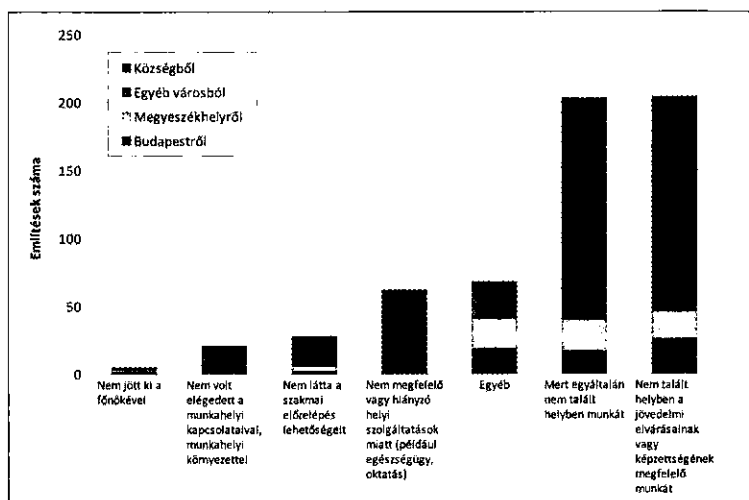
Az ingázás motivációi között elsősorban a munkahelyek hiánya és a magasabb jövedelem jelölhető meg (69. ábra).

A válaszok között e két választípus közel azonos számban szerepelt, s a további válaszlehetőségek nagyságrenddel maradtak el ezek mögött. Az „egyéb” kategória foglalja el a motivációk között a harmadik helyet. Magas aránya mellett hasonló kifejtő válaszok érkeztek: jellemzően a munka jellege határozza meg az ingázás szükségességét. Ehhez hasonló súllyal szerepel a gyenge közszolgáltatás a lakótelepülésen. Ez különösen a községek esetében hangsúlyos.

Az ingázás okozta nehézségek kapcsán mindkét év válaszadói megegyeznek abban, hogy a legnagyobb nehézséget az ingázás időszükséglete okozza (70. ábra), mivel így kevesebb időt tudnak a családjukkal tölteni.

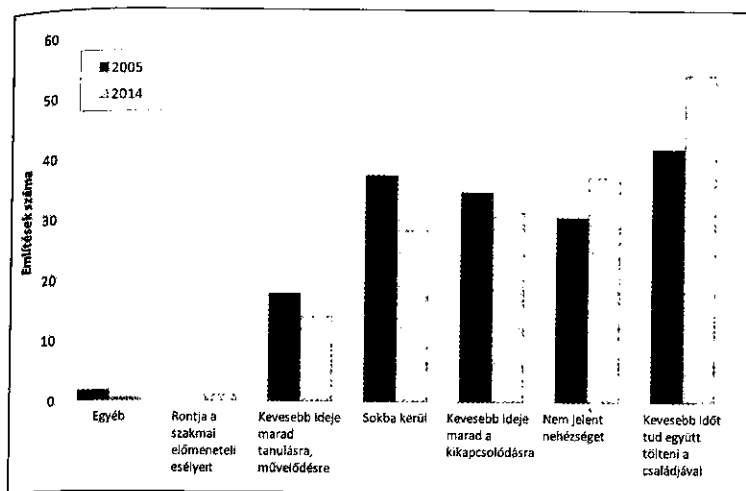
Az a vélemény, mely szerint az ingázás nem jelent nehézséget, 2005-ben még a második leggyakoribbként szerepelt, míg 2014-re visszaszorult a negyedik helyre, habár a különbség nem jelentős (mindkét évben 30% körüli az említési gyakoriság). Ettől jelentős mértékben a községben élők tértek el 2014-ben, mivel 57,4%-uk vélte úgy, hogy nem jelent számára nehézséget az ingázás. Ugyanakkor jelentős különbség adódik az ingázás költségeinek megítélésében. Míg 2005-ben a válaszadók 28,6%-a ítélte úgy,

69. ábra: Az ingázás motivációi az ingázók lakóhelyének típusa szerint (2014)

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

70. ábra: Az ingázás okozta nehézségek (2005, 2014)

Forrás: NKFP és TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

hogy az ingázás „sokba kerül”, addig 2014-re ez az arány 36,7%-ra növekedett. A magas költségekre leginkább a Budapesten élő ingázók panaszkodtak, közülük a válaszadók 59,3%-a említette ezt a nehézséget.

Összegzés

A hazai ingázás tehát egyre nagyobb népcsoportot érint a foglalkoztatottak közül. Itt nem egyszerűen egy mennyiségi változás jelenik meg, hanem a gazdaság és a településhálózat átalakulásával egy minőségében is új jelenség tömegessé válása megy végbe. A hagyományos – ma már egyre gyakrabban kényszer szülte – falu-város ingázás megmaradása (sőt, növekvő száma) mellett egyre nagyobb a fejlett várostérségekben tapasztalható, a posztfordista társadalomra jellemző térbeli ingázási mintázat. Itt már nagyobb a munkaerő szabadságfoka, s az ingázó életmód sok esetben nem is a munkahelyválasztás, hanem a lakóhelyválasztás következménye. Ugyanakkor ugyanezekben a várostérségekben megjelenik már a munkahelyválasztáson alapuló nagy távolságú ingázás is, nyilván a közlekedési lehetőségek javulásának és koncentrálódásának eredményeként.

Ennek a két típusnak az eltérését jól mutatják az empirikus kutatás eredményei is. A lakóhely települése döntő szempontnak tűnik a munkahelyválasztás szabadságfokát tekintve, s ez kihat a jövedelemre, az ingázás okozta nehézségek mértékére is.

A jól-lét szempontjából vizsgálva a kérdést: az ingázás lehetősége a magasabb hierarchiaszintű településeken, illetve várostérségekben hozzájárul az életminőség javításához, a magasabb jövedelemhez, az önkितелjesítéshez, a magasabb minőségű munkakörülményekhez.

A vidéki térségekben az ingázásban kicsi a választás szabadsága, az elért jövedelem sem több annál, mintha helyben dolgozna a munkavállaló, s a gyengébb közlekedési lehetőségek miatt az ingázás „költségei” is magasabbak (szabadidő, családdal töltött idő, az ingázás közben igénybe vehető szolgáltatások stb.).

Valódi, a fejlett országok várostérségeihez hasonló decentralizált ingázási mintázatokkal csak Budapest és agglomerációja rendelkezik, míg a vidéki várostérségek esetében – néhány fejlettebb agglomeráció gyenge példájától eltekintve – a hagyományos falu-város mozgás a jellemző, s ezt egyre nagyobb területekre terjed ki, ami mögött inkább a vidéki lakosok munkahelyválasztó kényszere, mint a központi városok gyors fejlődése, s az elérhető bérek közötti különbség húzódhat meg. *Enyedi György (1988)* leírta, hogy az urbanizáció kezdeti szakaszában a hazai vidéki nagyvárosok modernizálódtak ugyan, de régiójukra vonatkozó urbanizációs feladataikat nem töltötték be. Ez ma ismét érvényesülni látszik.

A társadalmi problémák és konfliktusok⁸⁹

Csizmadia Zoltán

Bevezetés

A társadalmi-gazdasági különbségekből, egyenlőtlenségekből fakadó társadalmi konfliktusok formájukban, megnyilvánulásaikban és hatásaikban összefüggést mutat(hat)nak a társadalmi jól-léttel (illetve annak hiányával). Ezért ez a részfejezet a két problémakör összefüggéseinek feltárására vállalkozik, mégpedig a kutatási projekt keretében megvalósított, 2000 fős reprezentatív országos felvételre alapozott eredmények bizonyos részei alapján.⁹⁰ Értelmezésünkben a társadalmi konfliktusok szerves részét képezik a mindennapi társas interakcióknak az egyének, a csoportok és a társadalmi szervezetek, intézmények szintjén. Ebből fakadóan nem egy sajátos elméleti szemléletmód kapcsolja össze az ilyen tárgyú megközelítéseket, hanem a tartalmi fókuszpont. Az alapvető előfeltevés az, hogy a társadalmi viszonyok egy sajátos típusát jelentik az olyan interperszonális és szervezatközi relációk, amelyek az érintettek érdekeltségéből fakadóan egymással összeegyeztethetetlen értékekre, érdekekre, információkra és erőforrásokra alapozva alakulnak ki és működnek. A konfliktusok szerves alkotóelemei a legtöbb társas viszonyoknak és szerveződésnek, szerepet játszanak a társadalmi mechanizmusok kialakulásában és azok hatásaiban. Egyszerre befolyásolják a változás és a fejlődés,

⁸⁹ A publikáció az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg. Készült a „Társadalmi konfliktusok – Társadalmi jól-lét és biztonság – Versenyképesség és társadalmi fejlődés” című, TÁMOP-4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0069 azonosító számú projekt keretében.

⁹⁰ A győri Széchenyi István Egyetem kutatói részvételével zajló 1. alprojekt további eredményei külön kötetben jelennek meg.

illetve a társadalmi dezintegráció folyamatait, összességében a társadalmi jólétet. Eszerint a társadalmi konfliktusok egy nagyobb rendszer központi elemei, ahol a társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségek a konfliktusok hátterének, azok kiváltó okainak tekinthetők.

A vizsgálat során elsődlegesen a társadalmi konfliktusok *különböző formáira* helyeződik a hangsúly. Mivel nagyon összetett a társadalmi konfliktusok kutatásának területe, így azok lehetséges *osztályozása*, a ténylegesen vizsgált típusok minél világosabb meghatározása elengedhetetlen. A társadalmi konfliktusok tipizálása két rendező elv alapján történt. Egyrészt a kérdéskör legfontosabb dimenzióinak tartalmi szempontú lehatárolása (kiemelten koncentrálna a demográfiai tényezőkre, a magánéleti-társas kapcsolatokra, a munkaerő-piaci, a területi-lakóhelyi pozíciókra és a biztonság szempontjaira), másrészt a hatókör, illetve a mérési szintek (mikro-, mezo- és makroszintek) alapján.⁹¹

A magánéleti és a társas-kapcsolati problémák és konfliktusok

Két specifikus konfliktuskérdés tekinthető a vizsgálat központi részének. Ezek minden esetben a saját élethelyzetre, vagy tágabb összefüggésben az egyén szűkebb környezetére (család, munkahely, társas kapcsolathálózatok stb.) vonatkoztatva mérték fel a lehetséges problémákat és konfliktushelyzeteket. A két terület: 1) különböző típusú *magánéleti problémák* előfordulásának valószínűsége és gyakorisága az elmúlt egy évben, 2) bizonyos, a megkérdezettek életében előforduló interperszonális *kapcsolattípusok konfliktusokkal való terheltségének intenzitása*. A magánéleti konfliktuso-

⁹¹ A fenti fogalmi és módszertani kérdéskörök áttekintésének megalapozását jelenthetik a témakörben korábban publikált tanulmányaink (*Csizmadia 2007; Csizmadia, 2009*). Ezekben a munkákban áttekintettük a társadalmi konfliktus fogalmával kapcsolatos legfontosabb kérdéseket: a különböző fogalmi megközelítéseket (*Boudon, 1998; Collins, 1974; Coser, 1956; Cseh–Szombathy, 1985; Turner, 1982*), a szociológia konfliktuselméleti szemléletmódjának *Dahrendorf (1959)* által lefektetett alapelveit, a konfliktusok lehetséges formáit és típusait, a tipizálás alapelveit, illetve a társadalmi konfliktusok pozitív és negatív funkcióit. Jelen tanulmányban ezekre a megállapításokra építve, az újabb fejleményeket, az elmúlt évtizedben kirajzolódó új konfliktusértelmezéseket, új irányvonalakat és kutatási eredményeket foglaljuk össze.

kat és problémákra alábbi kérdéssor összpontosított: 1) egyes problémák, gondok⁹² milyen gyakran⁹³ merültek fel, mint konfliktus- vagy vitaforrások az megkérdezettek mindennapi életében. Ebben az esetben fő cél a magánélet konfliktusterheltségének a meghatározása, illetve a problémakörök előfordulási gyakoriságára épülő hierarchikus problémalista kidolgozása.

A *társas élet és a kapcsolathálózatok konfliktusosságának* mérése egyszerű intenzitási mutatóval valósult meg („Mennyire érzi konfliktusokkal, feszültségekkel terheltnek az alábbi társas kapcsolatait általánosságban?”), ahol négy lehetőség közül⁹⁴ lehetett választani abban az esetben, ha egy adott kapcsolati forma előfordult a megkérdezett esetében. A lehetséges kapcsolati irányok tíz típusba sorolódtak a kérdőívben.⁹⁵ A kérdésem keresztül a kapcsolatrendszer összetettsége és konfliktusterheltsége is vizsgálható, folyamatosan figyelve arra, hogy feltehetően eltérő kapcsolati konfiguráció jellemzi a mintába került válaszadókat. Ez a konfliktusmutató lényegében azt ragadja meg, hogy az összes előforduló, adott élethelyzetben releváns kapcsolattípus közül hány százalék terhelt legalább kis mértékben (legalább 3-as vagy 4-es pontérték) konfliktusokkal, problémákkal.⁹⁶

A konfliktusok előfordulása és intenzitása mellett fontos a *konfliktuskezeléssel* kapcsolatos jellemzők meghatározása is. A lakosság mennyire érzi nehéznek a konfliktusok kezelését, mennyire tud megbirkózni a mindennapi életben felmerülő kihívásokkal?⁹⁷ Egy 11 foko-

⁹² Problémák: 1. pénzkereset, jövedelem, megélhetési gondok; 2. nagyobb beruházások és kiadások megoldása; 3. háztartási feladatok, otthoni teendők, családi munkamegosztás; 4. egyéni ambíciók, vágyak háttérbe szorítása; 5. tanulásból vagy tanítástól fakadó problémák; 6. egészségügyi problémák, betegségek; 7. családtagokkal, rokonokkal való kapcsolattartásból, feléjük irányuló kötelezettségekből fakadó problémák; 8. párkapcsolati problémák; 9. egyéb, éspedig:...

⁹³ Négyfokozatú pontrendszerre épülő válaszkódok: 1 pont = nagyon ritkán; 4 pont = nagyon gyakran felmerült.

⁹⁴ Négyfokozatú pontrendszerre épülő válaszkódok: 1 pont = egyáltalán nem terhelt; 4 pont = teljes mértékben terhelt.

⁹⁵ 1. párjával, házastársával; 2. szüleivel; 3. gyermekeivel; 4. testvéreivel; 5. más rokonaival; 6. barátaival; 7. szomszédjával; 8. közvetlen munkatársaival; 9. főnökeivel; 10. szakmai körökkel.

⁹⁶ A megkérdezettek 49%-a (996 fő) egyetlen kapcsolati konfliktust sem nevezett meg, így a mutató alapvetően csak egy szűkebb részmintára (1035 fő) vonatkoztatható.

⁹⁷ A kérdés: „Mennyire találja könnyűnek vagy nehéznek megbirkózni az Ön életében felmerülő jelentős problémákkal?”

zatú skálán⁹⁸ történt a problémakezelési képességek vizsgálata, ahol az egyre nagyobb érték a konfliktusok egyre nehezebb voltára utal.

A felmerülő kihívások kezelésének nehézségei is részét képezik a magánéleti problémáknak, ráadásul a rosszabb problémakezelési képesség is szerepet játszhat újabb konfliktusok kialakulásában, így ez az indikátor is részét képezheti a konfliktusproblematika minél összetettebb leírásának.

Konkrét helyzettől vagy eseménytől függetlenül elemzésre kerültek a *negatív életérzések, az attitűdök is*. Bizonyos állításokra kellett reagálni ötfokozatú pontrendszer segítségével.⁹⁹ Hat állítást fogalmaztunk meg, amelyek közül kettő pozitív, míg a másik négy inkább negatív irányú attitűd jelenlétét mérte.¹⁰⁰ A „teljes mértékben egyetért”, illetve az „inkább egyetért/egyet nem ért” válaszkategóriák összevonásával hat negatív életérzésre utaló állapotjelző változót alakítottunk ki: pesszimista, elégedetlen, mellőzött, tanácstalan, el nem ismert/nem értékelt, lenézett.

Az elmúlt egy évben a megkérdezettek saját életében gyakran vagy nagyon gyakran előforduló, konfliktusokhoz vagy vitákhoz vezető magánéleti problémák *gyakorisági valószínűsége* sajátos logikát követ (18. táblázat). A minta két egyenlő csoportra oszlik. A válaszadók 50%-ánál fordult elő gyakran vagy nagyon gyakran legalább egy fajta magánéleti probléma az elmúlt egy évben. A minta másik felében csak ritkán jelentkező problémákról beszélhetünk.

A problémarendszerben egyértelműen az *anyagi, életszínvonal, megélhetési alapú tényezők* kapják a főszerepet. A hétköznapiakban a legégetőbb kérdések a pénzkeresettel, a megélhetéssel, a nagyobb beruházások és kiadások megoldásával és a munkahely elvesztésének veszélyével vagy a munkanélküliséggel függenek össze. A legnagyobb valószínűséggel ezek generálnak vitákat, konfliktusokat a háztartásokban. A gyakorisági sorrend középső zónájában jelentős szerepet kapnak az egészségügyi problémák és az egyéni ambíciók, az önmegvalósítási nehézségek körüli bonyodalmak.

⁹⁸ 1 pont = nagyon könnyű; 11 pont = nagyon nehéz.

⁹⁹ Ötfokozatú pontrendszerre épülő válaszkódok: 1 pont = egyáltalán nem ért egyet; 5 pont = teljesen egyetért.

¹⁰⁰ Állítások: 1. optimista vagyok a jövővel kapcsolatban. 2. az életem nagyjából úgy alakul, ahogy szeretném. 3. mellőzöttnek érzem magam a társadalomban. 4. az élet olyan bonyolulttá vált napjainkra, hogy alig tudok eligazodni benne. 5. nem érzem úgy, hogy értékéket ismerik el, amit csinálok. 6. néha-nem lenéznék a munkám/munkanélküliségem, jövedelemem miatt.

18. táblázat: Gyakran, vagy nagyon gyakran előforduló problémák az elmúlt egy évben (%)

Problémák	Nem vonatkozik rá a kérdés, %	Teljes lakosság, %	Csak ha vonatkozik rá a kérdés, %
Pénzkereset, jövedelem, megélhetési nehézségek	12	33	38
Nagyobb beruházások és kiadások megoldása	15	23	28
Munkahely elvesztésének veszélye, munkanélküliség	50	12	25
Egészségügyi problémák, betegségek	11	19	22
Egyéni ambíciók, vágyak háttérbe szorítása	16	15	18
Háztartási feladatok, otthoni teendők, munkamegosztás	10	13	14
Tanulásból vagy tanítástól fakadó problémák	51	6	14
Családtaggal, rokonokkal való kapcsolattartás	9	6	7
Párkapcsolati problémák	32	4	6

Forrás: TÁMOP „Gazdasági és társadalmi konfliktusok” kérdőíves felmérés (2013)

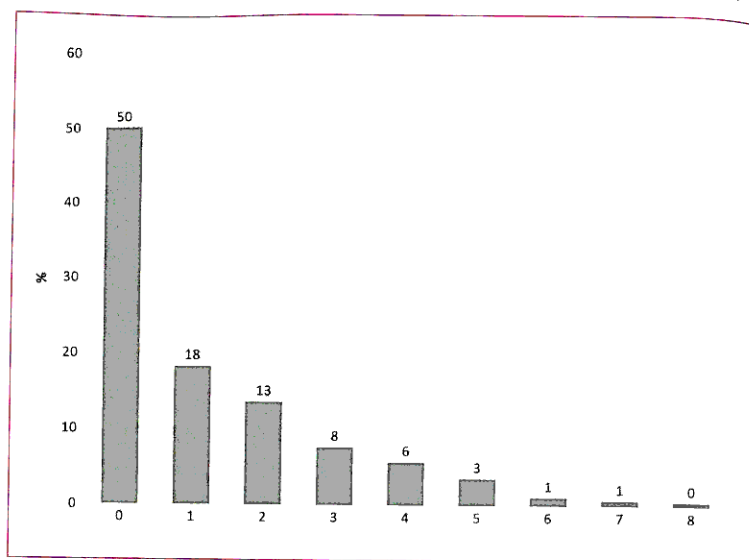
Meglepően alacsony viszont a társas kapcsolatokra épülő problémák előfordulása.

A gyakrabban előforduló, többször visszatérő problémák és konfliktusok komolyabb halmozódása nagyon ritka (71. ábra).¹⁰¹ A minta felénél egy sem fordul elő, 18%-ánál csak egy, 13%-ánál pedig legfeljebb két problématerület jelentkezett gyakrabban az elmúlt évet figyelembe véve.

A *társas kapcsolatok* a mindennapi életben jelentkező konfliktusok alapvető csatornáit, kitermelődési és lecsapódási pályáit, míg bizonyos esetben viszont a konfliktusok kezelésének is hatékony eszközei. Tisztában kell lenni vele, hogy a kapcsolati konfliktusok egyénfüggőek. Nehezen lehet általánosítani a kérdést. A kérdőíves fel-

¹⁰¹ A magánéleti *problémák összetettségét* úgy mértük, hogy összeszámoltuk, hány esetben válaszolt a megkérdezett személy legalább „gyakran” vagy a „nagyon gyakran előfordul” válaszkategóriával.

71. ábra: Magánéleti problémák összetettségének indexe – Hány probléma fordult elő az elmúlt évben legalább gyakran, vagy nagyon gyakran a lehetséges kilenc közül? (%)

Forrás: TÁMOP „Gazdasági és társadalmi konfliktusok” kérdőíves felmérés (2013)

mérés során nem volt lehetőség mélyebb kapcsolathálózati vizsgálatra, így az interperszonális kapcsolatok során megjelenő feszültségeket sem lehet teljes pontossággal elemezni. Ennek ellenére lekérdőzésre került a különböző típusú társas kapcsolati formák konfliktusokkal, feszültségekkel való terheltségének volumene (19. táblázat).¹⁰² Akkor tekinthető egy kapcsolatot konfliktussal terheltnek, ha legalább a „kis mértékben terhelt” válaszkategóriát választotta a megkérdezett személy (a nagyon, és a teljes mértékben terhelt válaszok egyértelműen ide sorolhatóak).¹⁰³

Alapvetően az összes érték alacsony, figyelembe véve azt a tényt, hogy a kismértékű terheltség is elfogadható kritérium. Az összes kapcsolati forma esetében a lakosság kétharmada biztosan nem számolt be feszültségekről, problémákról. Gyakorlatilag a munka világához kapcsolódó relációk és a párkapcsolati interakciók leg-

¹⁰² Minden kapcsolati iránynál általánosságban kellett válaszolni, és nem a mögöttes konkrét kontaktszemély vonatkozásában, illetve egy négyfokozatú pontrendszerrel kellett minősíteni a terheltség mértékét.

¹⁰³ Kizárólag azokkal foglalkoztunk, akinél előfordult az adott kapcsolati forma. Az előfordulási valószínűségeket csak ezekre a válaszadókra vonatkoztatva számoltuk ki.

19. táblázat: Mennyire érzi konfliktusokkal, feszültségekkel terheltnek az alábbi társas kapcsolatait általánosságban? – Legalább kismértékben terhelt a kapcsolat (%)

Kapcsolati irányok, formák	Van ilyen kapcsolata? IGEN válasz %	Előfordult legalább kismértékű konfliktus, %
Főnökeivel	47	33
Közvetlen munkatársaival	49	30
Párjával, házastársával	60	26
Más rokonaival	96	24
Szomszédjaival	99	24
Szüleivel	62	23
Szakmai kapcsolatokban	48	22
Testvéreivel	81	21
Gyermekeivel	70	19
Barátaival	96	14

Forrás: TÁMOP „Gazdasági és társadalmi konfliktusok” kérdőíves felmérés (2013)

nagyobb arányban konfliktusokkal terheltnek. A legstabilabb viszonyok a szoros, erős kötelékekre épülő interakciós formáknál, a barátokkal, gyermekekkel és a testvérekkel alakulnak ki.

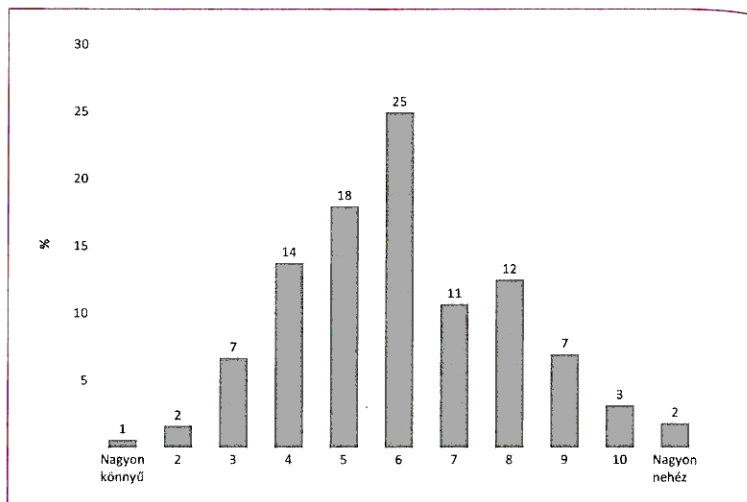
A *probléma* kezelés területén egy egyszerűbb kérdéssel láttatható, hogy mennyire találják könnyűnek vagy éppen nehéznek a mindennapi életben felmerülő jelentős problémákkal való megbirkózást a válaszadók (72. ábra).¹⁰⁴

A lakosság nagyobbik hányada – az ilyen típusú kérdéseknél megfigyelhető mintázatot követve – átlagosnak ítélte a problémákkal, konfliktusokkal való megbirkózást, megküzdést nehézségét.

A társadalmi problémák és konfliktusok magánéleti vonatkozásainak elemzése a *negatív életérzések előfordulásával* zárul. Itt olyan állapotokra gondolunk, amelyek egyszerre okai és következményei is lehetnek a mindennapi életünkben felmerülő kihívásoknak, illetve közvetett formában, pláne egymással összekapcsolódva, a konfliktusterheltség jó fokmérőinek is tekinthetők.

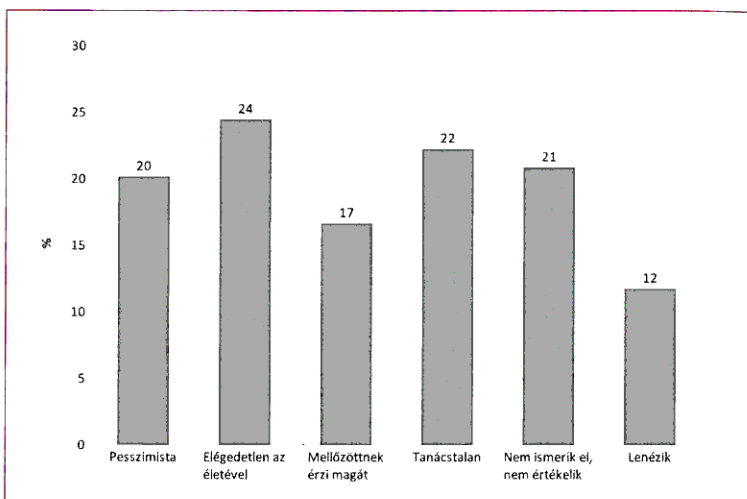
¹⁰⁴ Nullától tízig kellett pontozniuk a kérdést (0 = nagyon nehéz; 10 = nagyon könnyű). A témából fakadóan a skála fordított, azaz minél nagyobb az érték, annál nehezebben birkózik meg a jelentős problémákkal a megkérdezett személy.

72. ábra: A mindennapi életben jelentkező jelentős magánéleti problémákkal, kihívásokkal való megbirkózás nehézsége

Forrás: TÁMOP „Gazdasági és társadalmi konfliktusok” kérdőíves felmérés (2013)

73. ábra: Negatív életérzések előfordulása („teljesen”, vagy „inkább jellemző” válaszok)

Forrás: TÁMOP „Gazdasági és társadalmi konfliktusok” kérdőíves felmérés (2013)

A lakosság ötöde, egyes esetekben akár negyede is beszámolt negatív életérzésekről, sőt, 17%-uk mellőzöttnak érzi magát a társadalomban, 12%-uk pedig úgy gondolja, hogy más emberek lenézik a munkája, jövedelme, életszínvonala miatt. Az egyes állapotjelző

mutatók összekapcsolódása a lakosság többségénél nem jelentkezik: a minta felénél nem fordultak elő ilyen negatív életérzések, 21%-ánál legfeljebb egy esetben, 19%-ánál pedig legfeljebb 2-3 esetben.

Mint látható, a leíró elemzés során mindegyik konfliktus- és problémaindikátor esetében cél volt, hogy körvonalazódjon azon személyeknek a csoportja, akiknek az életében az egyes helyzetjelző mutatók értékei az átlagosnál rosszabbak, sőt, néha kiugróak, szélsőségesek. Az ilyen értelemben közös helyzetűnek tekinthető, problémákkal fokozottan terhelt személyek beazonosítása után megvizsgálásra került, hogy milyen közös karakterjegyei vannak ezeknek a csoportoknak, tehát milyen a társadalmi meghatározottsága ezeknek az élethelyzeteknek, állapotoknak.

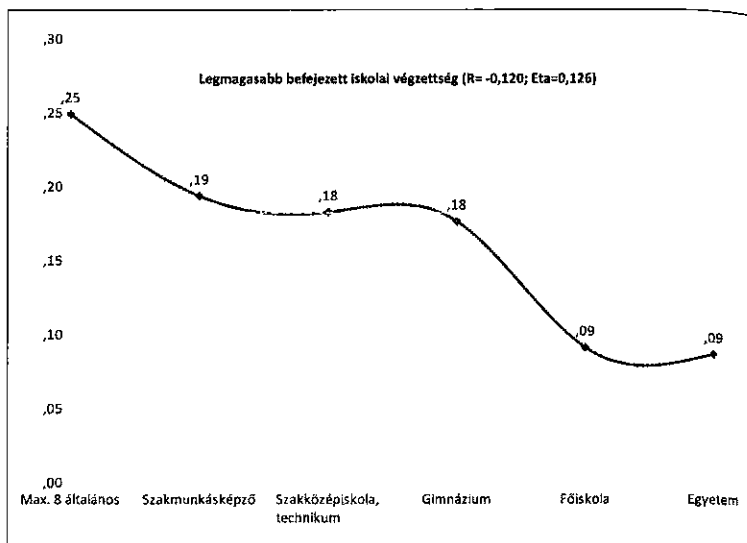
A társadalmi meghatározottságok

A konfliktusokkal fokozottan terhelt csoportok demográfiai, területi és társadalmi jellemzőinek beazonosításához használt háttérváltozók három csoportba oszthatók. A demográfiai paraméterek során a nem, az életkor és a családi állapot, a területi alapú paraméterek között a település/lakóhely típusa és a regionális elhelyezkedés lett figyelembe véve. A szociológiai sajátosságokat az iskolai végzettség, a tartós fogyasztási cikkek száma, a saját anyagi helyzet meghatározása és bizonyos társadalmi ranglétrán történő önbesorolási pontértékek jelzik.

A demográfiai és a területi alapú háttérváltozók minimális szerepet kapnak a konfliktusváltozók alakulása során. A mindennapi élethez kapcsolódó problémahelyzetek, konfliktusos szituációk szubjektív megítélésében az anyagi helyzettel, a megélhetéssel, a munkával összefüggő jelenségek voltak a kulcstényezők, tehát az összetett problémarendszerű háztartásoknál ezek voltak a leggyakrabban előforduló jelenségek. Ebből fakadóan az sem meglepő, hogy a társadalmi háttérváltozók között szinte kizárólag csak az ezeket alakító adottságok kapnak főszerepet, nevezetesen az iskolai végzettség (74. ábra), a beosztás (75. ábra) és az anyagi helyzet (77. ábra).

Az eredmények egyértelművé teszik, hogy ha a „pénz nem is boldogít” szükségszerűen, azért a kedvezőbb társadalmi státus csökkenti a mindennapi élet kihívásait. A lakosság körében megfigyelhető elsődleges konfliktusforrások előfordulását jelentősen mérsékli a magasabb iskolai végzettség, a diplomás foglalkozási státus, a kedvezőbb anyagi életkörülmények.

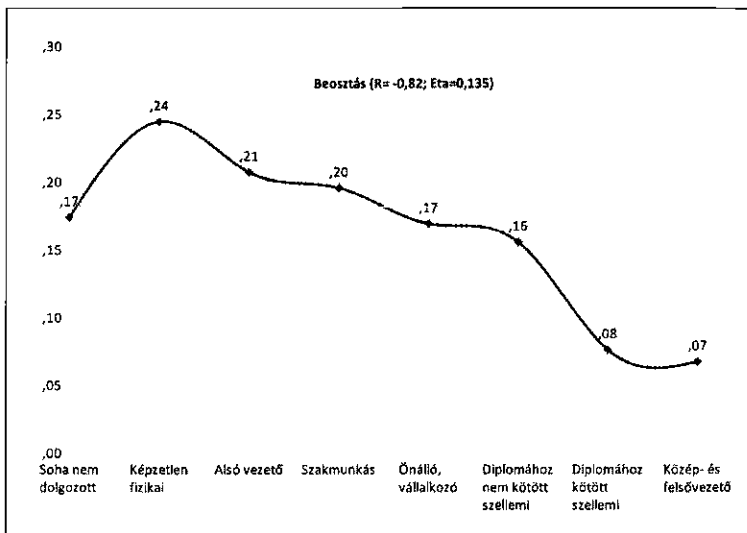
74. ábra: Az összetett, legalább három tényezőből álló problémahelyzet előfordulási valószínűsége az iskolai végzettség alapján (1 = 100%)

Magyarázat: A vízszintes vonal a teljes mintaátlagot (18%) jelöli.

Forrás: TÁMOP „Gazdasági és társadalmi konfliktusok” kérdőíves felmérés (2013)

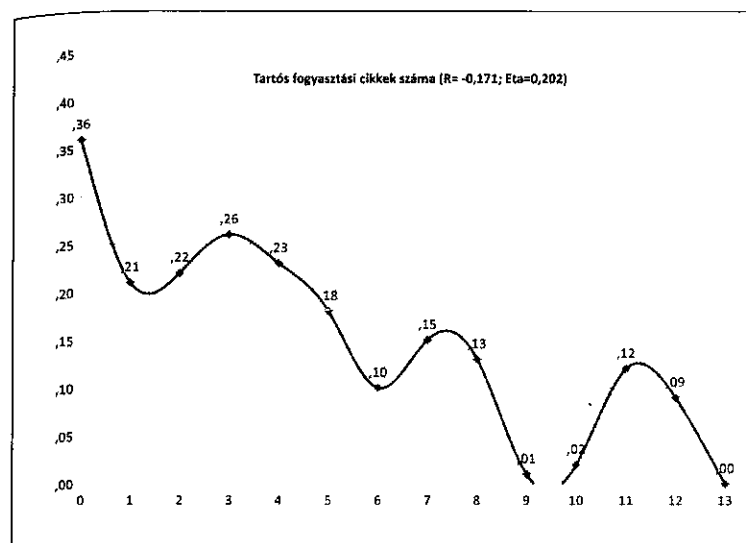
75. ábra: Az összetett, legalább három tényezőből álló problémahelyzet előfordulási valószínűsége a beosztás alapján (1 = 100%)

Magyarázat: A vízszintes vonal a teljes mintaátlagot (18%) jelöli.

Forrás: TÁMOP „Gazdasági és társadalmi konfliktusok” kérdőíves felmérés (2013)

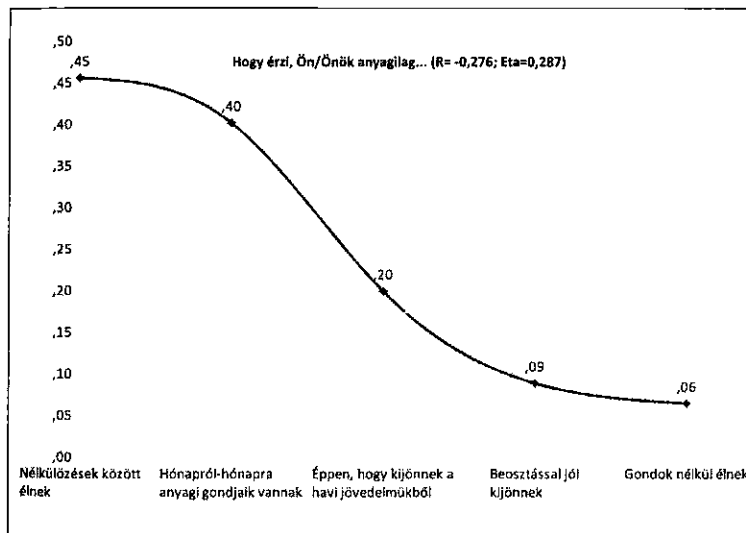
76. ábra: Az összetett, legalább három tényezőből álló problémahelyzet előfordulási valószínűsége a fogyasztás alapján (1 = 100%)

Magyarázat: A vízszintes vonal a teljes mintaátlagot (18%) jelöli.

Forrás: TÁMOP „Gazdasági és társadalmi konfliktusok” kérdőíves felmérés (2013)

77. ábra: Az összetett, legalább három tényezőből álló problémahelyzet előfordulási valószínűsége az anyagi helyzet alapján (1 = 100%)

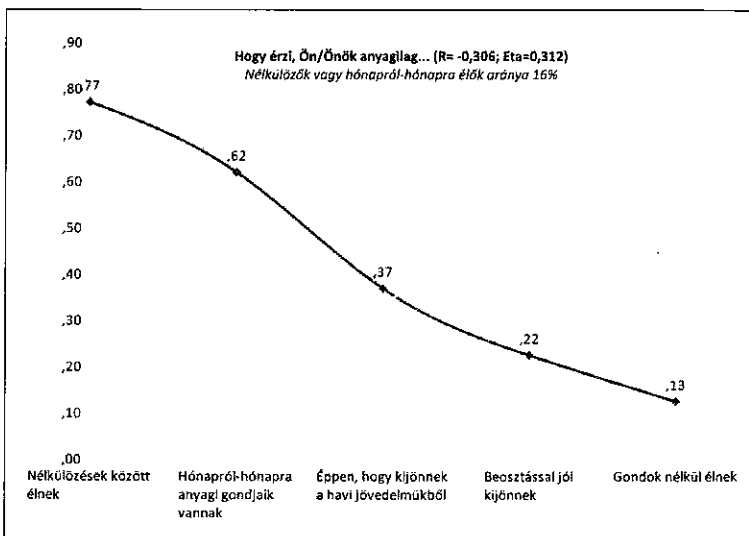
Magyarázat: A vízszintes vonal a teljes mintaátlagot (18%) jelöli.

Forrás: TÁMOP „Gazdasági és társadalmi konfliktusok” kérdőíves felmérés (2013)

A problémákkal, a mindennapi élet területén jelentkező kihívásokkal való megbirkózás szempontjából korábban látható volt, hogy átlagosan a lakosság 35%-a nehezen vagy nagyon nehezen képes csak kezelni ezeket a helyzeteket, ezen belül is a teljes minta 12%-a kimondottan nagyon nehéznek érzi ezt a feladatot. Ebben az esetben is az alacsonyabb iskolai végzettségűek, a kedvezőtlenebb anyagi helyzetűek és az egyedül élők felülreprezentáltak a nehezen megküzdők és a nagyon nehezen megküzdők csoportjában. A legmarkánsabb különbségek az anyagi tényezők mentén figyelhetők meg, így ezek közül két példát is bemutatunk (78. és 79. ábra).

Egyértelműen látható, hogy a szegényebb, alacsonyabb társadalmi helyzetű és iskolai végzettségű csoportok problémakezelési potenciálja igen kedvezőtlen. Nagyságrendileg a társadalom ötödét alkotó alsó csoportban a válaszadók 60–80%-a nagyon nehezen tud megbirkózni a mindennapi életében felmerülő problémákkal, konfliktusokkal, gyakorlatilag kilátástalannak érzi a helyzetét. A negatív életérzések összekapcsolódásával leírható kedvezőtlen lelkiállapot kapcsán is hasonló összefüggésrendszer tárul elénk. Az alacsonyabb iskolai végzettség, a párkapcsolat hiánya,

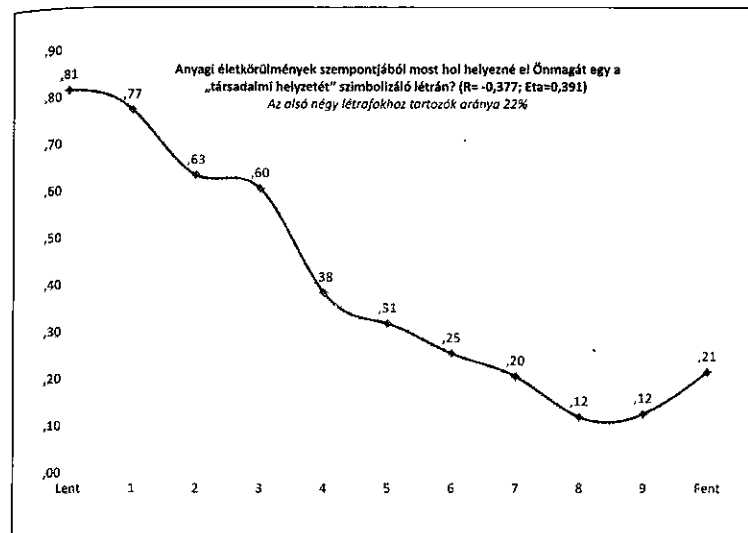
78. ábra: Nehezen, vagy nagyon nehezen tud megbirkózni a mindennapi élet problémáival, konfliktushelyzeteivel, igen válaszok valószínűsége az anyagi helyzet alapján (1 = 100%)

Magyarázat: A vízszintes vonal a teljes mintaátlagot (35%) jelöli.

Forrás: TÁMOP „Gazdasági és társadalmi konfliktusok” kérdőíves felmérés (2013)

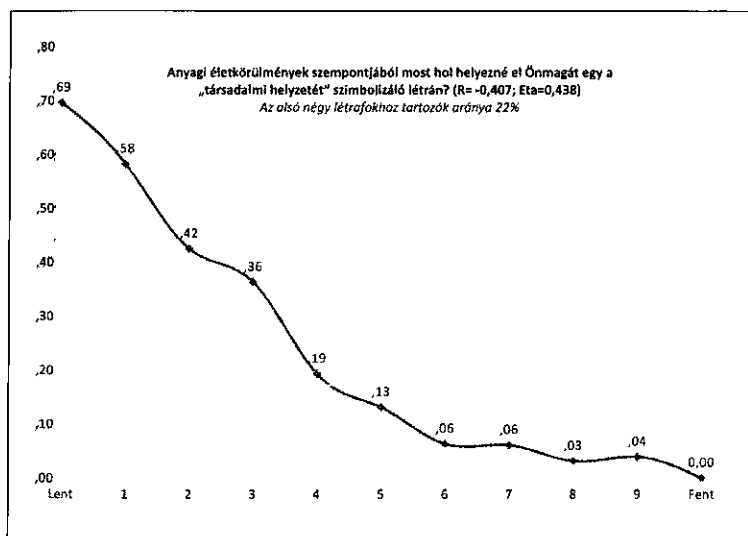
79. ábra: Nehezen, vagy nagyon nehezen tud megbirkózni a mindennapi élet problémáival, konfliktushelyzeteivel, igen válaszok valószínűsége az anyagi helyzet alapján (1 = 100%)

Magyarázat: A vízszintes vonal a teljes mintaátlagot (35%) jelöli.

Forrás: TÁMOP „Gazdasági és társadalmi konfliktusok” kérdőíves felmérés (2013)

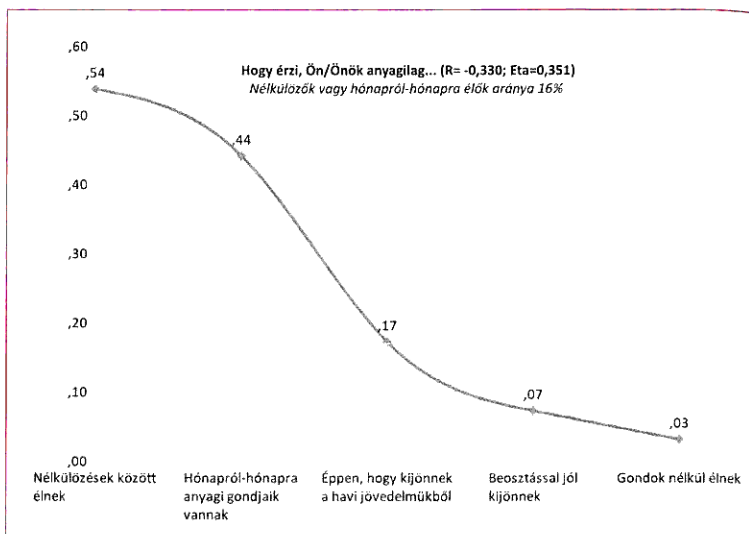
80. ábra: Legalább három negatív életérzés egyidejű előfordulása, igen válaszok valószínűsége az anyagi helyzet alapján (1 = 100%)

Magyarázat: A vízszintes vonal a teljes mintaátlagot (17%) jelöli.

Forrás: TÁMOP „Gazdasági és társadalmi konfliktusok” kérdőíves felmérés (2013)

81. ábra: Legalább három negatív életérzés egyidejű előfordulása, igen válaszok valószínűsége az anyagi helyzet alapján (1 = 100%)

Magyarázat: A vízszintes vonal a teljes mintaátlagot (17%) jelöli.

Forrás: TÁMOP „Gazdasági és társadalmi konfliktusok” kérdőíves felmérés (2013)

az egyedüllét, az alacsony szintű fizikai munkakör és a különösen kedvezőtlen megélhetési körülmények jelentősen növelik a saját élethelyzet, a perspektívák és életesélyek, a társadalmi megbecsültség és elfogadottság negatív megítélését (80. és 81. ábra).

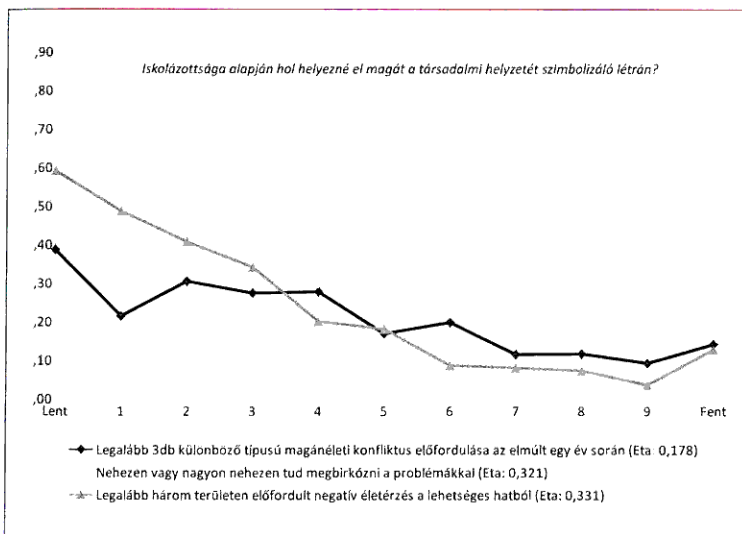
Látható, hogy a szegényebb, alacsonyabb társadalmi helyzetű és iskolai végzettségű csoportok körében a negatív életérzések összekapcsolódása és előfordulási rátája rendkívül magas. Nagyságrendileg a társadalom ötödét alkotó alsó csoportban a válaszadók 40–60%-a egyszerre több szempontból is kedvezőtlen lelki-mentális állapotban van, pesszimizmus, elégedetlenség, tanácstalanság, mellőzöttség miatt. A társadalom anyagi szempontból felépülő státuslétrájának alsó ötödéhez tartozó személyek körében például 60% körül van az életével elégedetlenek aránya, 50% körül mozog a jövőt pesszimistán látóké, 40% a magát mellőzöttnak érzők aránya, de hasonló arányban érzik magukat el nem ismertnek, nem értékeltnek a munka világában, harmaduk pedig úgy gondolja, lenézik az életszínvonala, jövedelme, státusa miatt.

A társadalmi helyzet és a konfliktusmutatók összefüggései

A társadalmi konfliktus témakör sommázása végett elemzésre került a három konfliktusmutató viselkedése az alapján is, hogy a megkérdezett hova pozicionálta magát a társadalmi helyzetet szimbolizáló 10 fokozatú létrán iskolai végzettsége, foglalkozása és anyagi helyzete szempontjából. Az egyfajta szubjektív önbesoroláson alapuló rétegződési struktúra lehetőséget biztosított a probléma- és konfliktusjelző indikátorok előfordulási valószínűségének vizsgálatára (82., 83. és 84. ábra).

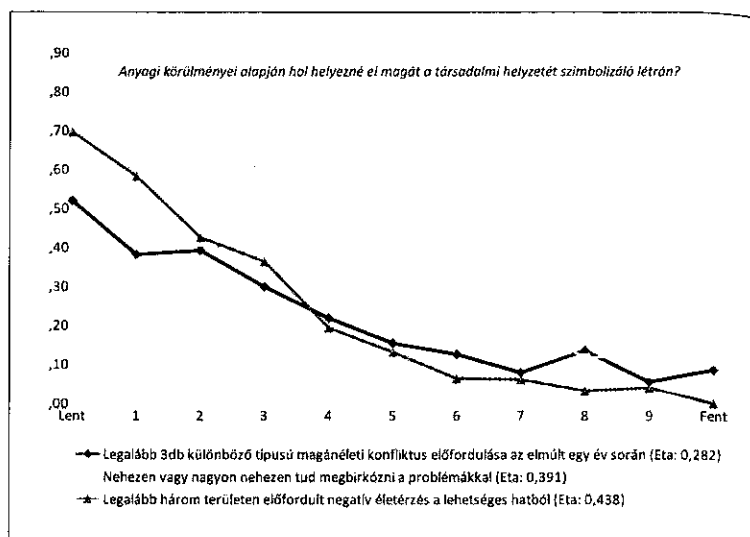
Világosan kirajzolódik a társadalmi ranglétrán elfoglalt státus és a magánéleti problémák, konfliktusok bizonyos állapotai közötti negatív irányú, szoros lineáris összefüggés mindhárom „szimbolikus létra” és mindhárom konfliktusjelző indikátor esetén. A társadalmi struktúra alsó szegmenseiben, különösen az alsó ötödben jóval gyakrabban fordulnak elő összetett, egyszerre több problémából felépülő konfliktushelyzetek, kihívások. Ráadásul éppen a halmozódásból fakadóan nehezen, vagy nagyon nehezen tudnak megbirkózni a mindennapi életben felmerülő problémákkal az

82. ábra: A saját besorolás alapján kirajzolódó társadalmi státus és a konfliktusmutatók előfordulásának összefüggése, igen válaszok aránya (1 = 100%)

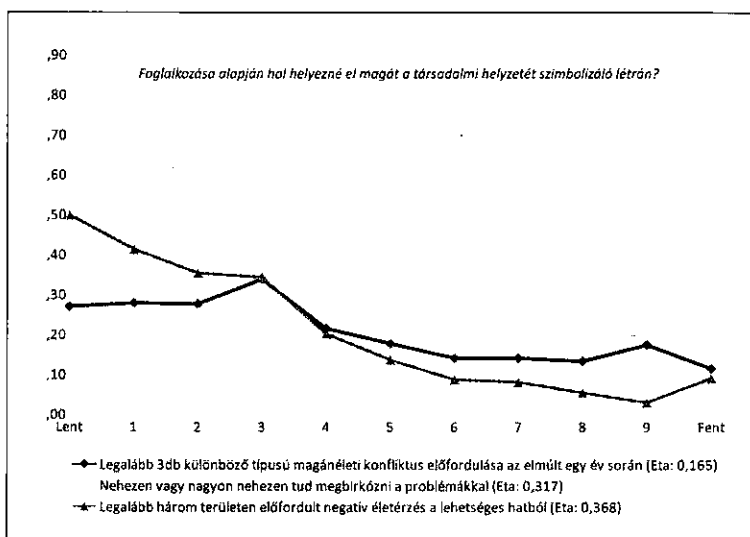
Forrás: TÁMOP „Gazdasági és társadalmi konfliktusok” kérdőíves felmérés (2013)

83. ábra: A saját besorolás alapján kirajzolódó társadalmi státus és a konfliktusmutatók előfordulásának összefüggése, igen válaszok aránya (1 = 100%)

Forrás: TÁMOP „Gazdasági és társadalmi konfliktusok” kérdőíves felmérés (2013)

84. ábra: A saját besorolás alapján kirajzolódó társadalmi státus és a konfliktusmutatók előfordulásának összefüggése, igen válaszok aránya (1 = 100%)

Forrás: TÁMOP „Gazdasági és társadalmi konfliktusok” kérdőíves felmérés (2013)

érintettek, és ezek a kedvezőtlen állapotok a saját életlehetőségek megítélésénél is lecsapódnak, negatív attitűdök formájában.

A fenti összefüggésrendszer logikusnak és talán triviálisnak is tűnik, viszont a vizsgálat alapján remélhetőleg sikerült empirikus eszközökkel rávilágítani ennek a problémakörnek a mélységére, összetettségére és azokra a szélsőséges állapotokra, amelyek, úgy tűnik, nemcsak a materiális dimenziókban szakítják szét a magyar társadalom szövetét, hanem a mindennapokban alapvetően ebből táplálkozó konfliktushelyzetek és mentális képzetek, lelkiállapotok szintjén is.

Összegzés

A részfejezet elemzése igazolták, hogy a társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségekkel és a jól-léti dimenziókkal is összefüggő konfliktusok átszövik a társas élet jelenségeit. A lakosság mindennapi életében jelentkező problémák elsődleges faktorai a megélhetéssel összefüggő anyagi természetű kihívások, de a munka világához kapcsolódó viszonyok és a párkapcsolatok is konfliktusokkal terhelték. A legstabilabb viszonyok a baráti, a családi kötelékek.

A konfliktusok megoldásában, enyhítésében egyszerű logika érvényesül: az egyének vagy a szűkebb környezetük támogatására (család, barátok), vagy saját magukra számíthatnak. Az eredmények egyértelművé tették azt is, hogy ha a „pénz nem is boldogít” szükségszerűen, a kedvezőbb társadalmi státus csökkenti a mindennapi élet nehézségeit. A lakosság körében megfigyelhető elsődleges konfliktusforrások előfordulását jelentősen mérsékeli a magasabb iskolai végzettség és foglalkozás, a kedvezőbb anyagi életkörülmények. A szegényebb, alacsonyabb társadalmi helyzetű és iskolai végzettségű csoportok problémakezelési potenciálja igen kedvezőtlen. A társadalom ötödét alkotó alsó csoportban a válaszadók 60–80%-a nagyon nehezen tudja megoldani a mindennapi életében felmerülő problémákat, ezért kilátástalannak érzi a helyzetét.

A lakosság lelkiállapota kimondottan kedvezőtlen: a válaszadók jelentős része számolt be negatív életézésekről. Az alacsonyabb iskolai végzettség, a párkapcsolat hiánya, az egyedüllét, az alacsony beosztású fizikai munkakör, és különösen a szűkös megél-

hetési körülmények jelentősen növelik a saját élethelyzet, a perspektívák és életesélyek, a társadalmi megbecsültség és elfogadottság negatív megítélését. A társadalmi struktúra alsó szegmenseiben, különösen az alsó ötödben jóval gyakrabban fordulnak elő összetett, egyszerre több gondból is felépülő konfliktushelyzetek, amelyekkel az érintettek csak nehezen, vagy nem is tudnak megbirkózni.

Közbiztonság és társadalmi jól-lét¹⁰⁵

Váradi Zsuzsanna

Bevezetés

A globalizáció nagyváros-térségekre gyakorolt hatása kettős. Egyfelől a nagyváros-térségek a globális gazdaság motorjai, a multinacionális tőke, az innováció és a gazdagság központjai. Másfelől azonban a globális gazdasági hatások éles területi-társadalmi egyenlőtlenségeket is generáltak a várostérségeken belül. Az egyenlőtlenségek mellett, hogy megjelennek a különböző státusú csoportok térbeli elkülönülésében, éles társadalmi feszültségek forrásává is váltak. A társadalmi feszültségek egyik oka pedig a városi bűnözés megjelenése, a közbiztonság romlása (Vigh, 1992).

Nem kétséges, hogy a közbiztonság hiánya, a bűncselekmények magas száma visszaveti a várostérségek versenyképességét, sőt, kifejezetten negatívan hat az ott élők lakóhelyi elégedettségére, biztonságérzetére és jól-létére is (Arvin-Byron, 2012; Krekel-Poprave, 2014).

A részfejezet célja, hogy objektív bűnügyi statisztikai adatok segítségével¹⁰⁶ bemutassa a magyar bűnözés területi jellegzetességeit, ezen túlmenően a kilenc nagyváros-térségben két időpontban végzett empirikus adatfelvétel segítségével feltárja az ott élők szubjektív véleményét a településük közbiztonságával, bűnözési viszonyaival kapcsolatban,¹⁰⁷ végezetül összevesse az objektív adatokat a várostérségi lakosság szubjektív véleményével.

¹⁰⁵ A publikáció az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg. Készült a „Társadalmi konfliktusok – Társadalmi jól-lét és biztonság – Versenyképesség és társadalmi fejlődés” című, TÁMOP-4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0069 azonosító számú projekt keretében.

¹⁰⁶ Az adatok forrása: Az ismertté vált bűnözés mérésére az ún. ENYÜBS (Egységes Nyomozóhatósági és Ügyészégi Bűnügyi Statisztika) adatbázisa szolgált.

¹⁰⁷ A vizsgálati kérdések elemzése a 2005-ös, valamint a 2014-es nagyváros-térségi kérdőíves felmérés eredményei, közte a budapesti és a többi nagyváros-térségi véleményadatok összehasonlítása alapján történt.

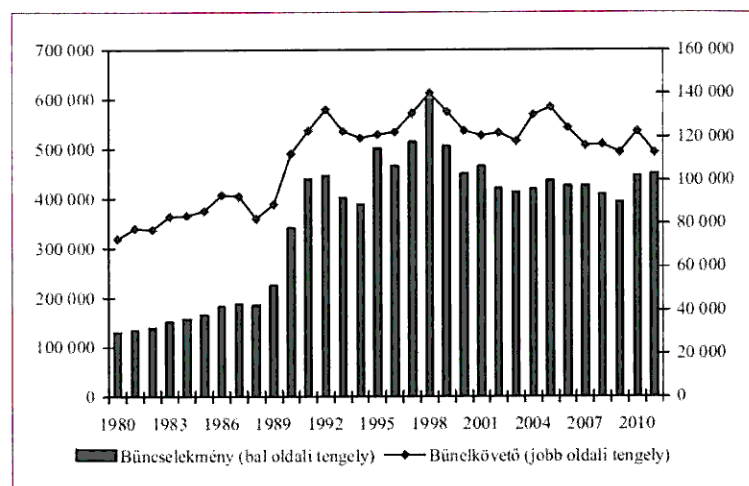
A bűnözési adatok területi megoszlásai

Magyarországon a társadalmi, politikai és gazdasági változások jelentős szerepet játszottak a bűncselekmények számának 1990 utáni jelentős növekedésében, amelyek „csúcspontjukat” 1998-ban érték el, 600 000 ismertté vált bűnseettel. Az átmenet éveiben megjelenő és elhúzódó válságjelenségek, mint a magas munkanélküliség, a széles társadalmi rétegeket érintő létbizonytalanság, a hirtelen megjelenő társadalmi egyenlőtlenségek, valamint a jövedelmekben megjelenő markáns különbségek, mind-mind növelték a társadalmon belüli feszültségeket, amelyek sok esetben bűnözésben öltöttek testet (Finszter, 2003).

1998 után ugyan reményteljes visszaesés és stabilizálódás volt tapasztalható, azonban 2010-től országosan ismét növekedett a bűnseetek száma (az előző évihez képest több mint 13%-kal). E mögött vélhetően a 2008-tól eszkalálódó gazdasági recessziót követő társadalmi problémák súlyosbodásai állnak.

A bűnözés – mint minden társadalmi jelenség – a térben is értelmezhető, sőt, értékes információkat nyerünk, ha a bűnseetek számát különböző területi egységekre (régiókra, megyékre, településekre, városrészekre) vetítve vizsgáljuk. A bűnseetek térbeli lokalizációját a kriminalisztika is használja, ennek segítségével meghatá-

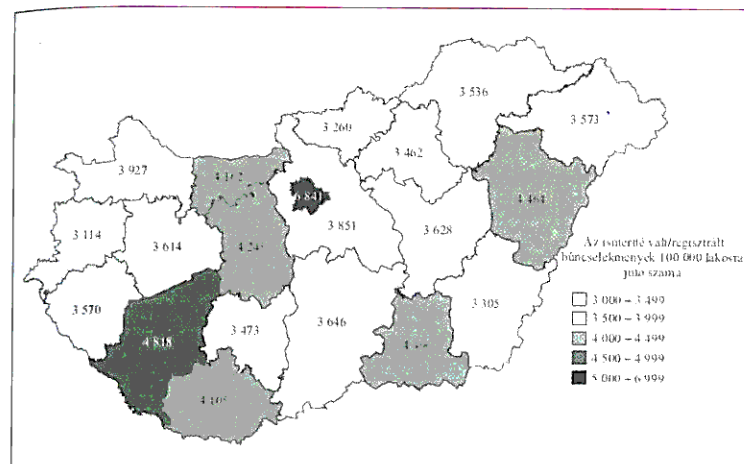
85. ábra: Az ismertté vált/registrált bűncselekmények és az ismertté vált/registrált bűnelkövetők száma Magyarországon (1980–2011)

Forrás: Patkós-Tóth (2012)

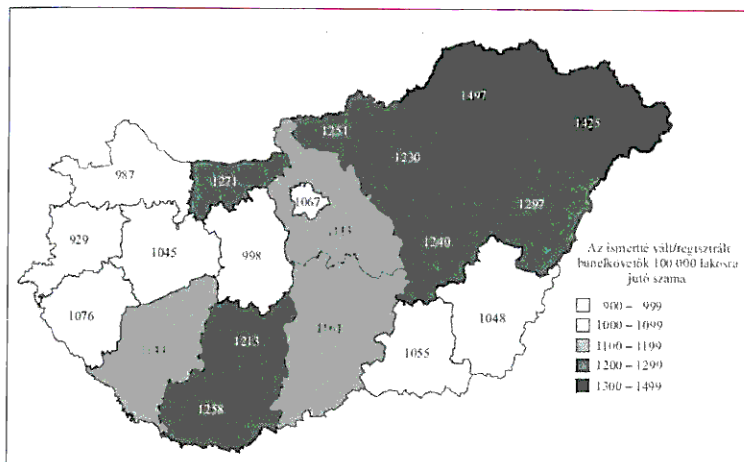
rozásra kerülnek az úgynevezett „bűnözéssel fertőzött” területek, amelyek közül a nagyvárosok kiemelkednek, ugyanis az ország bűncselekményeinek 70–80%-a ezekben az urbánus terekben koncentrálódik (Irk, 2008). Bűnözéssel fertőzött területnek minősülnek az úgynevezett „vonzó területek”, például a turisztikai látványossággal bíró városrészek, vagy akár turisztikai régiók is (például a Balaton és térsége). A 86. ábra megyei szinten mutatja a bűne-

86. ábra: Az ismertté vált/registrált bűncselekmények 100 000 lakosra jutó számának átlaga (1990–2011)

Forrás: Patkós-Tóth (2012)

87. ábra: Az ismertté vált/registrált bűnelkövetők 100 000 lakosra jutó számának átlaga (1990–2011)

Forrás: Patkós-Tóth (2012)

setek fajlagos számát, amelyből egyértelműen kiderül, hogy bűnözéssel leginkább fertőzött területek Budapestre, valamint a megyék közül Somogyra, Csongrádra és Hajdú-Biharra jellemzőek.

A regisztrált bűnesetek területi mintázatától merőben eltérő képet láttat a bűnelkövetők megyénkénti koncentrációja (87. ábra). Ennek oka az, hogy a bűnelkövetők jellemzően nem a bűncselekmények helyszínén élnek, hanem gyakran az ország más részeiből, többségében kedvezőtlen társadalmi-gazdasági fejlettségű megyékből (például Szabolcs-Szatmár-Bereg, Borsod-Abaúj-Zemplén, Nógrád) utaznak a bűnelkövetés helyszínére.

Települési szinten vizsgálódva 2013-ban és 2014-ben¹⁰⁸ Budapesten a legtöbb bűneset a belvárosi kerületekben az V., VI., VIII. és IX. kerületben történt, míg a vidéki városok közül Siófokon, Szolnokon, Egerben, Szekszárdon és Miskolcon regisztrálták a legnagyobb számú bűnesetet.

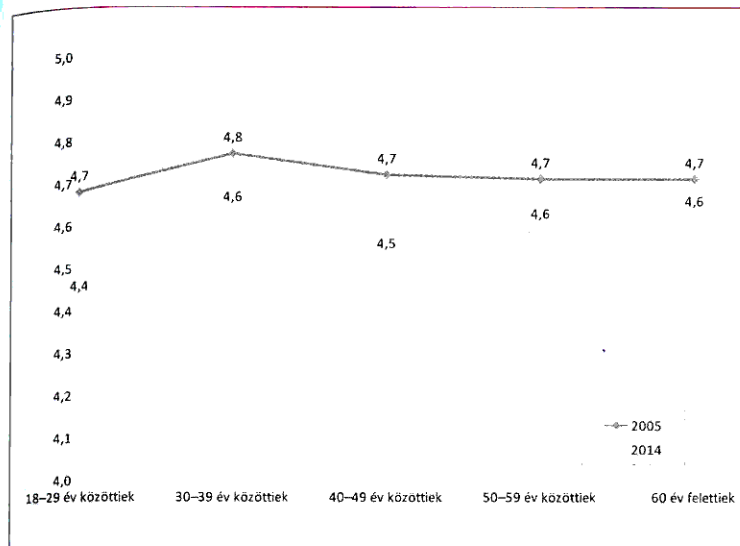
A közbiztonság fontossága: lakossági vélemények

2005-ben és 2014-ben a közbiztonságot legkevésbé a fiatal 18–29 éves korosztály, míg leginkább a fiatal felnőtt, már egzisztenciával bíró 30–39 éves, valamint az idősebb korosztály tartotta fontosnak. Ez az eredmény egyértelműen érthető, ugyanis ezek azok a korosztályok, amelyek már rendelkezhetnek olyan javakkal és vagyonnal, aminek védelmét egyre fontosabbnak tartják.

A közbiztonság fontosságának megítélése és a lakosság iskolai végzettsége közötti kapcsolat mind 2005-ben, mind pedig 2014-ben azt mutatta, hogy az iskolai végzettség növekedésével párhuzamosan emelkedett a közbiztonság fontosságának megítélése is. Érdekes ellentmondás azonban, hogy tíz évvel ezelőtt – amikor az országos kriminálstatisztikai mutatók kedvezőbb értékekkel szolgáltak – a közbiztonság kérdését jelentékenyebbnek tartották, tehát a lakossági szubjektív biztonságérzete a magyar nagyvárosi területeken határozottan javult.

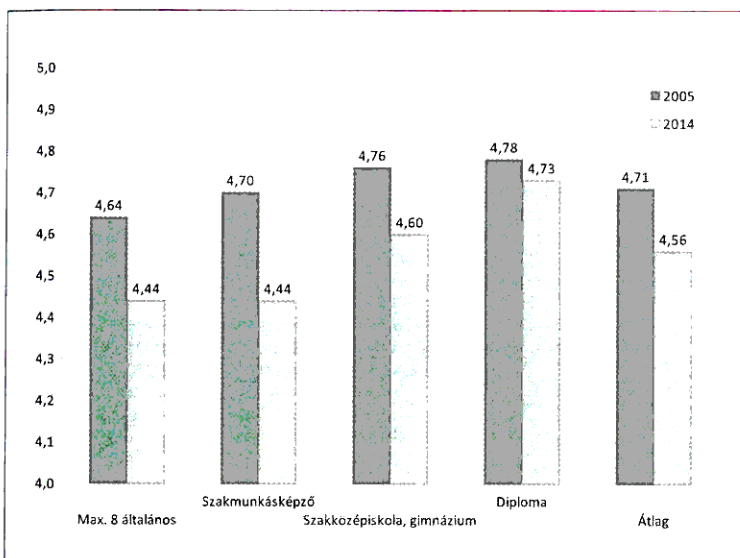
¹⁰⁸ Hol a legnagyobb a bűnözés Magyarországon?
http://otthonterkep.blog.hu/2014/08/25/hol_a_legnagyobb_a_bunozes_magyarorszagon_itt_a_lista

88. ábra: A közbiztonság fontosságának megítélése a települések fejlődésében, a különböző korcsoportok véleménye alapján 2005-ben és 2014-ben (1 = legkevésbé fontos, 5 = kiemelkedően fontos)

Forrás: NKFP és TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

89. ábra: A közbiztonság fontosságának megítélése a települések fejlődésében a legmagasabb iskolai végzettség tükrében 2005-ben és 2014-ben (1 = legkevésbé fontos, 5 = kiemelkedően fontos)

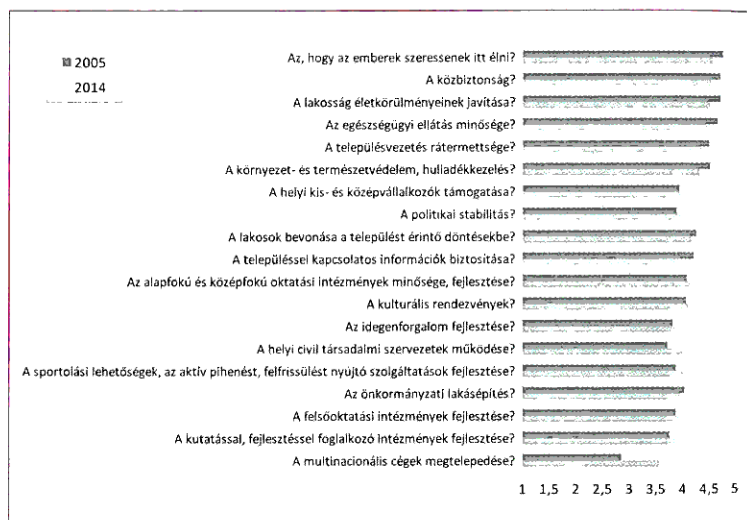
Forrás: NKFP és TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

A vizsgált kilenc nagyváros-térsgben mind 2005-ben, mind 2014-ben a második legfontosabb, településfejlődést befolyásoló tényezőnek a közbiztonságot tartották (90. ábra),¹⁰⁹ megelőzve többek között az oktatást, az egészségügyet, illetve a multinacionális cégek megtelepedését. Ez az eredmény nem meglepő, ugyanis a közbiztonság tartósan kedvező állapota olyan alap, amely nélkülözhetetlen egy település életképességéhez, fenntarthatóságához, a helyi és térségi lakosság objektív és szubjektív életminőségéhez, ezen kívül a külföldi vállalatok betelepülésének releváns kritériuma.

A közbiztonság fontosságának megítélésében nincs markáns különbség a budapesti és a nyolc vidéki nagyvárosi térség értékei között sem 2005-ben, sem 2014-ben (lásd 20. táblázat), ugyanis alapvető emberi szükségletről, a lakosság mind munka-, mind szabadidejét erőteljesen befolyásoló tényezőről van szó.

A vizsgált téma fontosságának megítélése a város és környéke vonatkozásában eltérő. A centrumtelepülésen élők egy kicsit magasabb fontosságot tulajdonítanak a közbiztonságnak, mint a vá-

90. ábra: A különböző tényezők fontosságának megítélése a települések fejlődésében 2005-ben és 2014-ben (1–5-ig terjedő skálán)

Forrás: NKFP és TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

¹⁰⁹ Ezt a kérdéskört N. Kovács Tímea: „A jól-lét alapú társadalmi versenyképességi modell elméleti összefüggései” című fejezete részletezi.

20. táblázat: A közbiztonság fontosságának megítélése a települések fejlődésében 2005-ben és 2014-ben (1–5-ig terjedő skálán)

	2005	2014
budapesti várostérség	4,73	4,55
vidéki nagyváros-térségek	4,69	4,57
átlag	4,71	4,56

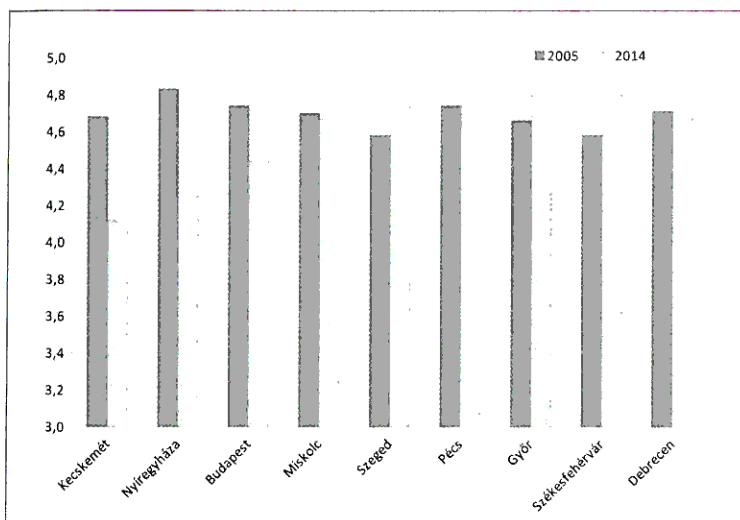
Forrás: NKFP és TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

roskörnyékeken. Budapest esetében a megkérdezettek 4,6-ra értékelték átlagosan, a városkörnyékeken ez az érték 4,2.

2005-ben a közbiztonságot a település fejlődésében a vizsgált kilenc nagyváros-térség lakossága ötfokozatú skálán átlagosan 4,7-re értékelt. Az átlagot csak a nyíregyházi várostérség haladta meg, átlag körüli a budapesti, pécsi, miskolci, míg átlag alatt értékelték a győri, kecskeméti (4,2) és a székesfehérvári (4,1) várostérségben.

A közbiztonság megítélése kismértékben változik az eltérő státusú városövezetekben élők véleménye alapján. 2005-ben az át-

91. ábra: A közbiztonság fontosságának megítélése a kilenc várostérségben 2005-ben és 2014-ben (1–5-ig terjedő skálán)

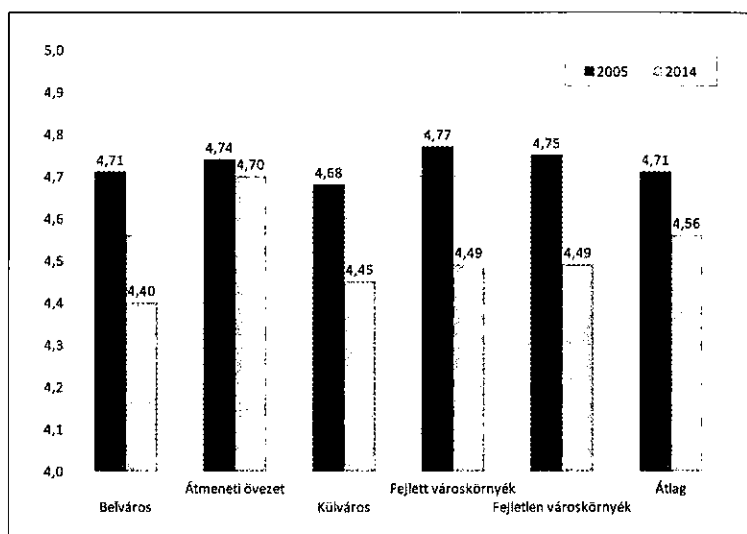

Forrás: NKFP és TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

lagnál fontosabbnak érezték az átmeneti övezetben és a fejlett, illetve a fejletlen városkörnyékeken, míg 2014-ben átlag felettinek az átmeneti övezet lakosai értékelték.

Egyértelmű kapcsolat mutatható ki az elkövetett bűncselekmények területi megoszlása és a várostér-ségi lakosság közbiztonság-gal kapcsolatos szubjektív véleménye között. Azokban a várostér-ségekben, amelyekben az objektív tényadatok szerint magasabb a bűncselekmények száma (például debreceni és miskolci várostér-ség), ott a közbiztonságot is az átlagnál kissé meghaladó mértékben tekintették fontosnak. Az objektív bűnözési adatok szerint a nagyváros-térsegeken belül jellemzően a sűrűbben lakott és forgalmas belvárosokban, illetőleg a turisztikai láttnivalókat koncent-ráló városrészekben magasabb a bűncselekmények száma. A la-kossági vélemények viszont az sejtetik, hogy a közbiztonságot min-den városövezetben nagyon fontosnak tartják az ott élők, sőt, az átmeneti övezet lakossága átlagot meghaladó mértékben. Ennek oka az átmeneti övezet látványos területi fragmentációja, ezek a városi terek képezik a társadalmi polarizáció fő típusterületeit, az itt elhelyezkedő számos lakónegyed küzd leginkább a fizikai és a

92. ábra: A közbiztonság fontosságának megítélése a települések fejlődésében, a különböző lakóhelyi övezetekben élők véleménye alapján 2005-ben és 2014-ben (1–5-ig terjedő skálán)

Forrás: NKFP és TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

társadalmi leromlással, elkésett rehabilitációs beavatkozásokkal (többek között Budapesten a Soroksári út környékén), illetőleg ezekben a negyedekben található a posztindusztriális kor nagy-városaira jellemző felhagyott, mára rozsdáövezetté vált egykori ipari komplexumok.

Összegzés

A közbiztonság társadalmi jelentősége egyértelmű: a nagyváros-tér-ségi lakosság egyik olyan fontos szükségletéről van szó, amely a társadalmi jól-lét szintjét is meghatározza. Ezért is nélkülözhe-tetlen a különböző bűncselekmények hatékony kezelése, az ezzel kapcsolatos társadalmi figyelem erősítése. S bár az utóbbi évek-ben a rendőrség kiemelt erőfeszítéseket tett a bűncselekmények visszaszorítására, azok száma, közte kiemelkedően a nagyváros-tér-ségekben, ismét emelkedett. S ez összefüggésbe hozható a gazda-sági recesszió negatív társadalmi következményeivel, a létbizonyta-lanság növekedésével, széles társadalmi rétegek lecsúszásával is.

Az ország területi képe alapján az látszik, hogy a bűncselekmé-nyek száma többé-kevésbé a területi fejlettséggel egyenesen, míg a bűnelkövető személyek száma ezzel fordítottan arányos, tehát a legtöbb bűnelkövető a gazdasági és infrastrukturális értelemben kevésbé fejlett térségekből származik.

A lakossági vélemények alapján egyértelműen a belvárosok tár-sadalmi tart legkevésbé a bűnözéstől, vélhetően az ott kiépített biztonságtechnikai berendezések (például köztérfigyelő kame-rák), a rendvédelmi szervek látványos jelenléte miatt. A külvárosi és a fejlett városkörnyéki társadalmak szintén inkább biztonság-ban érzik magukat: a magáningatlanok többségét védő biztonsá-gi eszközök magas száma, emellett az átlátható családi házas be-építés, a szoros szomszédsági kapcsolatok védelme miatt is. Ezek ugyanis csökkentik a bűncselekmények elkövetési esélyeit. A véle-mények alapján úgy látszik, hogy a közbiztonság legkevésbé az át-meneti övezetekre jellemző: ami egybecseng a helyi társadalmi egyenlőtlenségekkel és problémákkal. A nagyvárosok közötti kü-lönbségek értelmezése további elemzéseket igényel: a vélemények szerint Kecskemétet, Nyíregyházát és Budapestet kivéve a többi városban sokkal inkább kiemelt fontosságú a közbiztonság kérdé-se, és jelentős a bűncselekményektől való félelem is.

IV. FEJEZET

JÓL-LÉT DEFICIT A HÁTRÁNYOS HELYZETŰ KISTÉRSÉGEKBEN

Jól-lét deficit a hátrányos helyzetű kistérségekben¹¹⁰

Timár Judit – Kovács Katalin – Váradi Monika Mária

Bevezetés

Ez a részfejezet a magyarországi jól-lét kutatások egy újabb „te-repét”, azoknak a hátrányos helyzetű kistérségeknek az eseteit mutatja be, amelyek a nagyvárosi régiók „ellenpontjait” reprezentálják. Minthogy a kötetet megalapozó kutatásban a társadalmi-térbeli különbségek feltárása kitüntetett szerepet kapott, a fejlet-tebb nagyvárosi térségek mellett a gazdaságilag elmaradott hazai rurális terek, a periferizálódás folyamatainak elemzése is szükség-séggé vált. Ehhez a korábban szerzett ismeretek (*Virág, 2010; Kovács–Váradi, 2013; Nagy et al., 2014*), valamint a jól-létről szóló nemzetközi kutatási eredmények (*McGillivray–Clarke, 2006*) egya-ránt megfelelő kiindulópontokat adnak.

A kutatás feltételezése szerint a hátrányos helyzetű térségekben a Stiglitz-féle dimenziók kutatásakor a jól-lét helyett sokkal in-kább a jól-lét különböző szintű hiányai tárhatók fel.¹¹¹ E hiány viz-sgálata társadalmi jelentőségű, hiszen nyilvánvaló, hogy a jól-lét deficit feltárása és az arra épülő kezelési módok kidolgozása ko-moly fejlesztéspolitikai kihívás. A sikeres politikai válaszok ösz-tönzésének szándékával ezért ez a tanulmány olyan összefüggések

¹¹⁰ A publikáció az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfi-nanszírozásával valósult meg. Készült a „Társadalmi konfliktusok – Társadalmi jól-lét és biztonság – Versenyképesség és társadalmi fejlődés” című, TÁMOP-4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0069 azonosító számú projekt keretében.

¹¹¹ Ez a megközelítés kapcsolódik például *Betti et al. (2011)* felfogásához, akik a jól-lét fokozatait egy, a szűkösségtől a magas szintig terjedő kontinuumnak tekintik, ahol a szegénység és depriváció indikátorai a jól-lét hiány indikátoraiként kezelhetők.

feltárását tűzte célul, amelyek közelebb visznek a jól-lét deficit (újra)termelését meghatározó mechanizmusok megértéséhez.

Módszertani értelemben ez az elemzés kiemelt jelentőséget tulajdonít a földrajzi lépték (hagyományostól eltérő) felfogásának, illetve a hely mint földrajzi kategória szerepének. A jól-lét deficit-kutatás több módszertani megoldásra is épült: részben négy hátrányos helyzetű kistérség komplex (dokumentum- és statisztikai adatelemzésre, valamint mélyinterjúkra alapozott) vizsgálatára. Ennek során esettanulmányok készültek a Fehérgyarmati, a Sarkadi, a Sárbogárdi és a Sásdi kistérség esetében, ahol 4-szer 30 mélyinterjú valósult meg a helyi szinten mérvadó szereplőkkel.¹¹² Az esettanulmányok eredményeit egy olyan kérdőíves vizsgálat egészítette ki, amely lehetővé tette a nagyváros-környéki településekkel való összevetést is.¹¹³

Az itt következő részfejezet a térségi elmaradottság szempontjából kiemelten fontos négy tényezőt mutat be, mégpedig 1) az objektív jól-lét néhány dimenzióját, a téregységek erőforrásokkal való ellátottságát, 2) a boldogság és elégedettség járási léptékben megmutatkozó egyenlőtlenségeit,¹¹⁴ 3) a jól-lét deficit kialakulásában, fennmaradásában szerepet játszó gazdasági-társadalmi folyamatokat, végül 4) azokat az állami politikákat és önkormányzati gyakorlatokat, amelyek a jól-lét hiányokat inkább újratermelik, mint megszüntetik.

¹¹² A négy hátrányos helyzetű vidéki kutatási terep kiválasztásában fontos szempont volt, hogy a terek bizonyos hasonlóságok mellett eltérő sajátosságokat is mutassanak. A korábbi kutatási tapasztalatokat is felhasználva végül két olyan, a keleti országhatár mentén fekvő kistérségre (sarkadi és fehérgyarmati) esett a választás, amelyek az érvényben lévő rendelet szerint a 6. és 9. helyet foglalták el a kistérségeknek hátrányuk mértéke szerint felállított rangsorában. Ezek tekinthetők a külső perifériák reprezentánsainak. A másik két kistérség a belső vidéki perifériákat képviseli, mindkettő dunántúli: egyikük a sásdi, másik a sárbogárdi, amelyek a hivatkozott rangsorban a 16., illetve a 49. helyet foglalták el (a 171-ből). Az esettanulmányokat Baranyai Nóra, Schuchmann Júlia, Váradi Monika Mária, továbbá Timár Judit, Nagy Erika, Velkey Gábor, Nagy Gábor készítették.

¹¹³ A jól-lét deficit mértékének megismerése érdekében alkalmazott felmérést a TÁRKI Zrt. végezte. Mind a négy kistérségben 400-400 kérdőív készült. 100 a kistérségi központban, 300 – egyenlő arányban – a kistérséghez tartozó, fejlett és fejletlen besorolást nyert településeken.

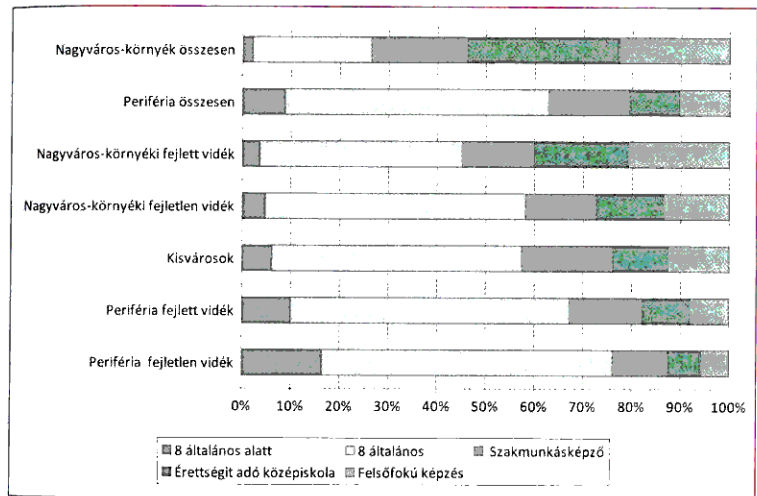
¹¹⁴ A felhasznált adatforrások: a nagyváros-környéki és a perifériás helyzetű kistérségek összehasonlítható adatait egyesítő, továbbá a négy perifériás kistérségben született felvétel adataiból készült adatbázis.

A jól-lét deficit jellemzői

Az egymástól nagyon eltérő helyzetű térségekben élők társadalmi és anyagi státusában fennálló különbségek három indikátor szempontjából kerülnek bemutatásra: ezek az iskolai végzettség, a munkaerő-piaci pozíció és az anyagi helyzet. (Mindhárom alkalmas arra, hogy lényegi területeken mérje az egyes tércategóriákban jelentkező erőforrás-többleteket vagy hiányokat, deficiteket.¹¹⁵)

A 93. ábra mutatja a vizsgált tércategóriákban élő megkérdezettek iskolai végzettség szerinti összetételét. Túl azon, hogy a várakozásoknak megfelelően a népesség iskolai végzettsége szoros megfelelést mutat a települési lejtővel, érdemes a mértékekre figyelni. Eszerint a hátrányos helyzetű perifériákon élők 9%-a nem végezte el az általános iskolát sem, ami bő négyszerese a nagyváros-környékeken mért adatnak. Különösen magas az iskolázatlanok jelenléte a hátrányos helyzetű kistérségek fejletlen településeiben (16%),¹¹⁶ több mint háromszorosa a nagyvárosok környezeté-

93. ábra: A népesség iskolai végzettség szerinti összetétele a vizsgált tércategóriákban (% 2014)

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

¹¹⁵ A jövedelmi mutatók nem elég megbízhatóak, ezért a kérdéskör bemutatása a kérdezettek saját megítélése („Mennyire jön ki vagy nem jön ki a fizetéséből?”), továbbá kettő, az anyagi depriváció mértékének összehasonlító elemzésére alkalmas változó segítségével történt.

¹¹⁶ Ezen falvak többsége leszakadó, gyakran, de nem minden esetben gettósodó kistérség.

ben található fejletlen vidéki településeken mért 5%-os mértéknek, és több mint másfélszerese az ugyanazon kistérségekben található, fejlett besorolású falvakénak. Hozzá kell tennünk, hogy ez elsősorban az idősebb korúak iskolázatlanságából adódik: a nagyvárosok környékén azok között, akik az általános iskolai végzettséget sem szerezték meg, mindössze 4%-ot tesz ki az 50 éven aluliak aránya. Ugyanez a vizsgált hátrányos helyzetű kistérségek leszakadó falvaiban 9,3%, lényegesen több, azonban itt is 90%-ot meghaladó az idősebb korosztályok reprezentációja a legalacsonyabban iskolázott népesség körében.

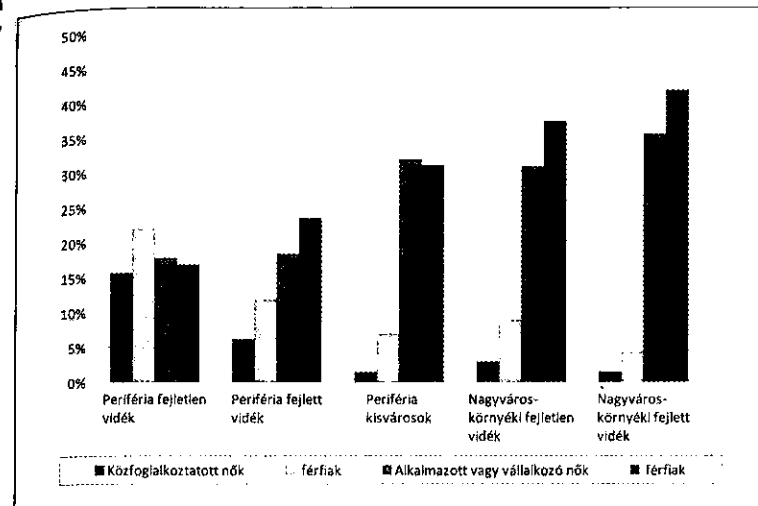
Nem tapasztalható ekkora eltérés a felsőfokú végzettségűek arányát tekintve: a nagyvárosi környékeken élők negyedének, a perifériák kisvárosaiban lakók 13%-ának van felsőfokú végzettsége. A magasán képzettek jelenléte a nagyváros-környékek fejletlen településein egy léptékkal kisebb fölényt mutat, „csak” bő kétszerese (13%) a perifériák leszakadó településein mérthez képest (6%), ám ha a felsőfokú végzettségűek emberi (szellemi) erőforrásként jelennek meg, akkor az utóbbi tércategóriában egyértelmű deficitről lehet beszélni.

A mai közbeszédet élénken foglalkoztatja a közfoglalkoztatás szerepe a munkaerő-piacról tartósan kívül rekedtek foglalkoztatáshoz és rendszeres jövedelemhez juttatásában. Miközben a társadalomkutatók többsége súlyos kritikával illeti a közfoglalkoztatást, a megkérdezett polgármesterek körében a mérleg nyelve a pozitív tartományban mozog.¹¹⁷ Ezt érthető azokban a térségekben, ahol a családok aktív korú tagjainak tömegesen kell szembenézniük az évek óta tartó munkátlansággal.

A közfoglalkoztatás főként a férfiaknak nyújt egyfajta foglalkoztatási esélyt: a minta leszakadó falvaiban a nők 15,6%-a, a férfiak 21,9%-a volt közfoglalkoztatott 2014 februárjában, miközben a leszakadó falvakban élő nőknek csupán 17,7%-a, a férfiak 16,8%-a tudott alkalmazottként elhelyezkedni a piaci és állami/önkormányzati szférában! Ez azt jelenti, hogy a hátrányos helyzetű perifériák fejletlen településein élő férfiak számára kevesebb „rendes”, a szabadpiacon elérhető, illetve az állami és önkormányzati szféra által biztosított foglalkoztatási lehetőséget nyújt az állami (önkormányzati) szféra, mint a közfoglalkoztatás. Emellett itt a legmagasabb a munkanélküliség (14,9% a nők, és 22,6% a férfiak körében) (lásd a 94. ábrán).

¹¹⁷ Erről bővebben lásd a következő részfejezetet.

94. ábra: Közfoglalkoztatáshoz és az állami-önkormányzati, valamint szabadpiaci munkahelyekhez való hozzáférés a vizsgált tércategóriákban (% 2014)

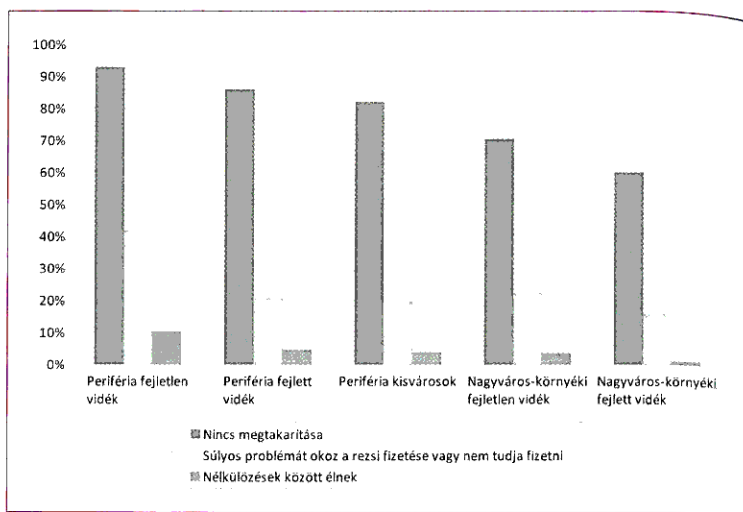
Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

A periféria fejlett vidéki településein valamivel, a kisvárosi központokban lényegesen több „rendes” álláshely elérhető mindkét nem számára, s ugyanez a fokozatosság magasabb szintről indulva jellemzi a nagyvárosok vidékén élők elhelyezkedési esélyeit.

Az állami és önkormányzati, továbbá a piaci szféra által biztosított álláshelyekben fennálló deficit mértéke és a közfoglalkoztatással való fordított viszonya egyértelműen kimutatható, amely természetesen összefügg az intézmények közelmúltig érvényes centralizációjával és a rendszerváltozást követő gazdasági regeneráció felemásságával vagy elmaradásával.

Végül, az objektív jól-lét összefüggéseit, az anyagi jól-létet, illetve annak hiányát a következő indikátorok mutatják: 1) olyan háztartások, amelyek nem rendelkeznek megtakarításokkal, 2) és amelyek számára súlyos problémát jelent a rezsikifizetése, és 3) ahol nem jönnek ki a háztartás rendelkezésére álló jövedelemből, vagy nélkülözések között élnek. Az iskolai végzettség és a munkaerő-piaci sajátosságok tükrében nem meglepő, hogy majdnem ugyanazzal a szoros, települési és fejlettségi lejtő által meghatározott képlettel találkozunk az anyagi értelemben deprivált háztartások területi reprezentációját vizsgálva (lásd a 95. ábrán).

95. ábra: Az anyagi értelemben deprivált háztartások reprezentációja a vizsgált térkategóriákban (% 2014)

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

Mindhárom indikátor a perifériák leszakadó településeinek veszi föl a legmagasabb értéket, ahol 1) a megkérdezettek háztartásainak 92%-a nem rendelkezik megtakarítással (ez 20 százalékponttal kevesebb a nagyvárosokat övező, fejletlen besorolást nyert települések esetében); 2) 42%-uknál gondot jelent a rezszi kifizetése, vagy már nem fizetik a rezsit (a nagyváros-környéki fejletlen vidéken éppen fele akkora a fizetési nehézségekkel érintett háztartások aránya); és 3) a megkérdezettek 10,3%-a nélkülözések között él (szemben a megkérdezettek 3,4%-át képviselő, fejletlen besorolású nagyvárosi vidékkel).

A megtakarítások hiánya esetében nagy a különbség a periférián elhelyezkedő kisvárosok (és általában a periféria és a városkörnyékek), valamint a nagyvárosokat övező vidék között, de a nagyváros-környéki vidék kategóriákat is 11,6 százalékpontos különbség választja el. Ugyanakkor a másik két mutató esetében a hátrányos helyzetű vidéki terek fejlett és leszakadó települései között húzódik éles határvonal, amelyhez képest a további téregységeket elválasztó különbségek csekélynek mondhatók. A perifériák leszakadó falvaiban tehát nem egyszerűen a legrosszabb az ott élők anyagi helyzete, hanem mélyebb és kiterjedtebb a szegénység, mint az ugyanazon járáshoz tartozó fejlettebb falvakban, a járásközpontokban vagy az ellenkező pólust képviselő térkategóriákban (a nagyváros-környékek).

Lényegesen kisebb a térkategóriák közötti eltérés a szubjektív jólét két indikátora esetében, amint azt a 21. táblázat mutatja. A táblázat szerint más kutatásokhoz hasonlóan (Lengyel–Janky, 2003) a boldogság az adott vizsgálatban is magasabb pontértékeket kapott, mint az elégedettség, és pedig minden térkategóriában; az elégedettség esetében is érvényesül a települési lejtő, vagyis a nagyvárosok fejlett és fejletlen vidéki övezeteiben rendre elégedettebbek az emberek, mint a perifériák megfelelő településtípusaiban. A vizsgált térkategóriák között a legnagyobb mértékű a perifériák leszakadó falvainak „elégedettség-deficitje” a többi térkategóriához és a hozzá legközelebb állóhoz képest (periférikus térségek fejlett vidéke); a boldogság átlagpontokban kifejezett mértéke is a leszakadó falvakban a legkisebb, és a különbség is itt a legnagyobb mértékű az ugyanazon járások fejlett vidékéhez képest.¹¹⁸

A járási metszetekben a következőképpen alakul a boldogság és az elégedettség (lásd a 96. ábrát). Az egyes kategóriákon belül nagy eltérések mutatkoznak: a sarkadi mintában szereplők átlagos elégedettsége kifejezetten alacsony értéket mutat (5,21 pont). Viszonylag nagy a távolság a fehérgyarmati és a sarkadi járásban megkérdezettek legelégedettebb és legelégedetlenebb csoportjai között (6,29 és 5,12 pont). A sárbogárdi járásban kevésbé, a sar-

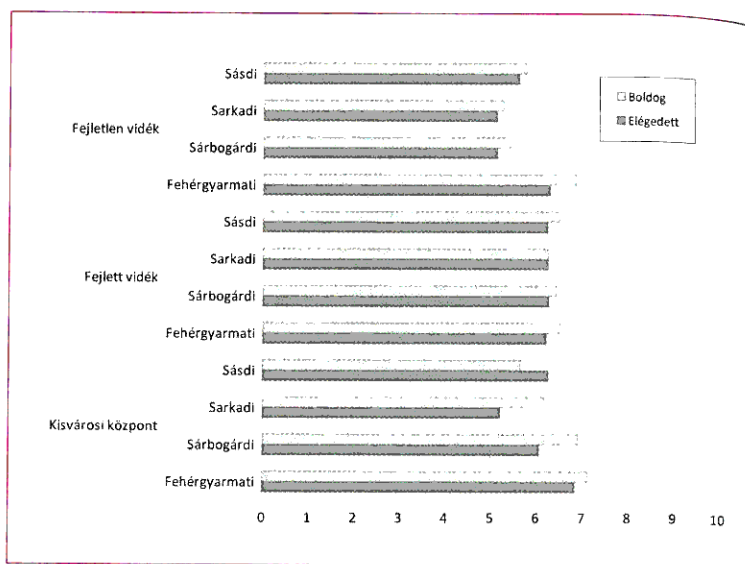
21. táblázat: Az elégedettség és a boldogság átlagpont-értékei térkategóriák szerint (0–10 közötti skálán, N = 6.600) (2014)

Térekategóriák	Elégedett	Boldog
Kisvárosi központ	6,37	6,77
Periféria fejlett vidék	6,34	6,56
Periféria fejletlen vidék	5,64	5,93
Nagyváros-környéki fejlett vidék	6,89	7,24
Nagyváros-környéki fejletlen vidék	6,68	7,22

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

¹¹⁸ S bár ez az elemzési szempont túlmutat az adott részfejezeten, a nagyvárosok és a nagyváros-környékek fejlett vidéke között egyenlőség mutatkozik az ott élők boldogságra vonatkozó átlagpontjai tekintetében, a települési lejtő ezen a ponton tehát nem érvényesül tisztán.

96. ábra: A boldogság és az elégedettség átlagpont-értékei térkategóriák és járások szerint (0–10 közötti skálán, N = 6.600) (2014)

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

kadi járásban sokkal elégedettebbek a fejlett vidék falvaiban, mint a központokban élők. „Szabályos” összefüggést csak a sásdi járás településeinek élők elégedettsége mutat, a boldogság Sásdon a legalacsonyabb (5,65 pont). A sarkadi járás esetében a fejlett falvakban élők magasabbra értékelték boldogságuk mértékét, mint a sarkadiak, akárcsak az elégedettség esetében, ám a különbség sokkal kisebb. A boldogságnak a Fehérgyarmati kistérség leszakadó falvaiban élők körében mért átlagos pontértéke – hasonlóan az elégedettségéhez – ugyancsak magasabb, mint a fejlett vidéki térségekhez sorolt településeken. Vélhetően a sikeres közfoglalkoztatási programok, az elterjedt kisegyházak és a határ menti csempészet okán. Természetesen ezeknek a tényezőknek a hatása további kutatások tárgya lehet.

A jól-lét deficiteket fenntartó folyamatok

A jól-lét deficiteket háttérben hasonló, egymással összefüggő, egymást erősítő, viszonylag hosszú ideje érvényesülő területi, gazdasági, demográfiai, társadalmi folyamatok és struktúrák azonosíthatók. A békési és szatmári települések periférikus helyzete javarészt határ menti fekvésükből fakad. Az évtizedes elzártság és korlátozott kapcsolatok után az államhatár átjárhatóvá válása nem eredményezte a remélt gazdasági fellendülést, a határ túloldalán lévő városok jobb adottságokkal indulnak a befektetőkért folytatott „versenyben”. S a szürke- vagy feketegazdaság ugyan több család számára megélhetési lehetőséget jelenthet, dinamizáló gazdasági hatása azonban aligha számottevő. Az ország külső perifériáján való elhelyezkedés azonban e terek esetében is együtt jár a belső periférikus helyzettel, amely a vizsgált dunántúli térségeknek is sajátja. Földrajzi és gazdasági periférián élni mindenekelőtt a távolságot (a fejlettségtől) és a korlátozott közlekedési lehetőségeket jelenti. A jelzett jól-lét deficiteket társadalmi polarizációt is okoznak. Minél távolabb él például valaki a cégeknek helyet adó városoktól, annál kiszolgáltatottabb; a tapasztalatok szerint a termelés bármely okból történő visszaesésére, illetve a válságra a cégek a munkaerő leépítésével válaszolnak, s először a távolabb lakó munkavállalóiktól válnak meg.

Mindez rávilágít a vizsgált vidéki terek gazdasági, munkaerő-piaci gyengeségére, és a központoktól való függőségére (Nagy et al., 2014). Jellemző a periférikus térségek (járások) központjainak gazdasági gyengesége is. Néhány kisvárosban létesült ipari park vagy ipari terület, s a leghátrányosabb helyzetű (úgynevezett LHH-s) térségek vállalkozásainak nyújtott kedvezmények érzékelhetően ösztönözték is néhány cég betelepülését, mégis általános, hogy a parkok benépesülése lassan, akadozva halad. Ez a helyi/térségi tökéletesítés, fejlesztésre képes kis- és középvállalkozások alacsony számának, a terület alacsony vonzerejének is köszönhető.

A vizsgált térségeket az ipar háttérbe szorulása miatt a mezőgazdaság dominanciája jellemzi, de a termeléshez szükséges feltételek hiánya miatt, és mert a birtok- és üzemszerkezet koncentrációja következtében a tőkehiányos kisüzemek folyamatosan eltűnnek az ágazatból, a mezőgazdaság foglalkoztatási kapacitásai radikálisan lecsökkentek. A helyi, térségi munkavállalási lehetőségek rendkívüli szűkössége, egyoldalúsága miatt a vizsgált periférikus

vidékek aktív korú lakói ingázásra kényszerülnek. Az országos tendenciáknak megfelelően a külföldi munkavállalás a vizsgált térségekben is terjedő megélhetési stratégiává vált.

A népesség fogyása az aprófalvas térségekben az egyik legfontosabb, a települések összetételét átalakító demográfiai tendencia. A fogyás jelei a falvak, kisvárosok arculatán is nyomot hagynak, sok az üresen álló, eladó ház, ami e helyek vagyoni jól-lét dimenzióját gyengíti. A természetes fogyás és az elvándorlás egymással járó, egymást erősítő folyamatok. Mindenütt a fiatalabb, képzett és/vagy mobilizálható anyagi, kulturális tőkével rendelkező emberek, családok költöznek el, a szelektív elvándorlás a települések egy részében a helyi társadalom előregedéséhez, másutt a növekvő mértékű szegregációhoz, a mélyszegénységben élő, döntően roma népesség arányának növekedéséhez, koncentrálódásához vezet. Az elvándorlást nem, vagy csak minimális mértékben ellensúlyozza a bevándorlás. A sarkadi térségben ismertek az olcsó ingatlanok miatt Romániából áttelepedő családok, akik azonban nem jelentenek erőforrást a befogadó települések számára; gyakran jellemző a szociális migráció, amikor szegény, jellemzően roma családok maguktól kerekedtek fel, vagy előző lakóhelyük önkormányzata olcsó ingatlant vásárolt számukra a periférián fekvő településeken.

Összegezve elmondható, hogy a jól-lét deficitiek hátterében a periferizálódás, a leszakadó-marginalizálódó gazdasági helyzet, a negatív irányú demográfiai folyamatok, a helyi társadalmak csonka, sérülékeny szerkezete, az erőforrások súlyos hiánya áll. E folyamatok, struktúrák egymást erősítik, önmagukban és együttesen is a jól-lét deficitiek okaként, forrásaként azonosíthatóak.

Állami politikák, önkormányzati gyakorlatok

Közoktatás

A közoktatás azért érdemel kitüntetett figyelmet, mert annak intézményrendszere a társadalmi egyenlőtlenségeket, a szociális, a kulturális hátrányok újratermelődését képes megakadályozni, mérsékelni, vagy éppen ellenkezőleg, erősíteni. A közoktatás átalakításának, többek között az általános és középiskolák állami fenntartásba vételének egyik indoka s egyben célja éppen az, hogy minden gyermek számára egyenlő feltételeket teremtsen a minő-

ségi oktatási szolgáltatásokhoz való hozzáférés tekintetében, s így hozzájáruljon a társadalmi egyenlőtlenségek mérsékléséhez.

Az iskolák állami fenntartásba vételével kapcsolatban az tapasztalható, hogy az önkormányzatok többsége örült annak, hogy „levették vállukról” a fenntartás egyre növekvő pénzügyi terheit és az ezzel járó konfliktusokat. A Klebelsberg Intézményfenntartó Központ tankerületi igazgatóival való személyes jó viszony és elégedettség mellett is hallhatók kritikák az intézményi autonómia megszűnéséről, a túlzott bürokráciáról, az iskolákra nehezedő adminisztratív terhekről, és arról, hogy a központosítás nem tesz lehetővé bizonyos korábbi oktatási szolgáltatáshoz való hozzáférést (például nem jut forrás az iskolabusz üzemeltetésére). Kapacitáshiányok mutatkoznak a pedagógiai szakszolgálatok megyei szintre helyezése után is, nem jut mindenütt elegendő szakember a sajátos nevelési igényű (SNI) gyermekek ellátására, a pedagógusoknak nyújtott pedagógiai szakmai szolgáltatás pedig gyakorlatilag eltűnt a rendszerből. Az iskolák állami fenntartásba vétele előtti évek egyik neurálgikus pontja volt az alacsony, csökkenő gyermeklétszámú kisiskolák sorsa, a települési önkormányzatok minden eszéig – intézményfenntartó társulások létrehozásával, az intézmények egyházi vagy alapítványi fenntartásba átadásával, „gyerekvadászattal” – igyekeztek megtartani az iskolát, több intézmény azonban így is tagiskolává vált, megszűnt.

Az állami fenntartás mellett sem szűnt meg ez a probléma. Ma is vannak a léthatáron egyensúlyozó, összevont osztályokkal működő tagintézmények, fogyó gyerekszámú kisiskolák, s ennek hátterében nem kizárólag s nem is mindenütt a lakosságszám csökkenése áll, hanem az iskolai elvándorlás, a szülők döntései arról, hogy gyermekeiket nem a helyi vagy a körzeti, hanem egy másik település vagy városi körzet iskolájába íratják. Ezek a döntések pedig, bár javíthatják az érintett családok szubjektív jól-létét, de ronthatják lakóhelyük oktatási, sőt társadalmi kapcsolati jól-lét dimenziójának szintjét is. A csökkenő létszámok mellett továbbra is éles a gyerekekért folyó verseny, amelynek az egyházi fenntartású iskolák jelentős és sikeres szereplői, ezek az intézmények gyakran kínálnak megoldást a szegregálódó iskolákból menekülő nem roma szülőknek. Az iskolai elvándorlás jellemző oka a roma és/vagy SNI-s gyermekek nagy(nak tartott) száma, következménye pedig bizonyosan szegény roma és/vagy SNI-s gyermekeket tömörítő szegregált iskolák kialakulása, ami óhatatlanul az oktatási

szolgáltatások színvonalának csökkenésével jár. A fehérgyarmati térség vizsgált falvaiból például a nem roma szülők a járásközpont iskolájába hordják a gyermekeiket, a szegregált falusi iskolából a városi középiskolákba kerülő diákok pedig sorra buknak meg, ami sikertelen, megszakított iskolai pályát jelez előre.

A kötelező iskolai korhatár tizenhat évre szállítását nem egy szakiskolai intézményvezető szakember örömmel és megkönnyebbüléssel fogadja. Azonban feltehető, hogy a szegény roma és nem roma családokból érkező középiskolás diákok lemorzsolódása az eddigieknél is nagyobb mértékű lesz, s az iskolákból szakképzettség megszerzése nélkül kikerülő fiataloknak az elsődleges munkaerő-piacra való belépésre aligha van esélyük. A korhatár leszállítása különösen súlyosan érinti az SNI-s gyermekeket, akik kortársaikhoz képest lassabban fejlődnek, így az iskolarendszerben is hosszabb időt kellene eltölteniük. A korábbi kutatási tapasztalatok alapján kijelenthető, hogy a közoktatás területén bekövetkezett változások nem gyengítik, inkább erősítik a minőségi oktatási szolgáltatásokhoz való hozzáférés területén mutatkozó egyenlőtlenségeket. Az iskolák közötti szegregáció fennmaradása, erősödése a munkanélküliség újratermelődését, a szegénység, a szegénységben élő roma és nem roma családok kirekesztettségének mélyülését is előrevetíti. A társadalmi jól-lét deficitjeinek mérséklődése a közoktatás felől tekintve nem várható.

Közfoglalkoztatás

Aligha vitatható, hogy a *közfoglalkoztatás kiterjesztése* az egyik olyan közpolitikai intézkedés, amely alapvetően meghatározza a hátrányos helyzetű térségek, települések önkormányzatainak működését, és a munkanélküli, szegénységben élő lakók megélhetési lehetőségeit, az ezekkel is leírható jól-létét. Ahogy az már korábban kiderült, a kutatás eredményei szerint a vizsgált településeken széles körű a konszenzus abban, hogy a közfoglalkoztatás a tartós munkanélküliség és szegénység kezelésének ma egyetlen eszköze. Polgármesterek, szociális szakemberek egyetértének azzal, hogy a segélyekért, a szociális támogatásért ellentételezéseként munka jár, „nincs ingyen ebéd”. A közmunka a munkára szoktatás, a fegyelmezés eszköze, de arról már megoszlanak a vélemények, hogy mennyire hatékony a közfoglalkoztatás keretében elvégzett munka.

Az önkormányzatok számára a közfoglalkoztatás az elmúlt három évben jelentős forrásbevételt jelentett, amelyből mezőgazdasági és egyéb tevékenységekhez szükséges gépparkot tudtak kialakítani. Települések egész sorában megtakarítást eredményez, hogy a korábbi alkalmazotti pozíciókat közmunkásokkal töltik be, rendszerint ugyanazokkal a személyekkel. Ugyanakkor a harmadik évébe lépett START mezőgazdasági mintaprogramnak köszönhetően a polgármesterek, különösen kistelepüléseken, botcsinálta „téeszelnökké”, vállalkozóvá, munkavezetővé váltak; munkavédelmi eligazítást tartanak, megtervezik és megszervezik a termelést, piacot keresnek a termékek számára, traktorra ülnek, beállnak kapálni, lekaszálják a temetőben a fűvet. Ám sokan úgy vélik, hogy egy polgármesternek, képviselőtestületnek nem dolga, hogy kukoricát vagy zöldséget termesszen, nem dolga, hogy munkára nevelje az embereket.

A következő tervezési, fejlesztési ciklus előtérbe helyezi a települési önkormányzatok gazdaságfejlesztési tevékenységének támogatását, nem érdektelen a fenntarthatóság (a Stiglitz-jelentésben is a kiemelt javaslatok közt szereplő) szempontja felől értékelni a közfoglalkoztatás rendszerét. Egyöntetű a vélemény, hogy a START mezőgazdasági közmunkaprogram jelenlegi rendszere gazdasági szempontból nem hatékony; nagyobb területtel és kevesebb dolgozóval, intenzívebb technikákkal lenne versenyképes. Abban a pillanatban, ahogy az állam kivonul a háttérből, a rendszer összeomlik.

A vizsgált települések némelyikében hosszú évek óta működnek a munkanélküliség és szegénység kezelésével összekapcsolt helyi gazdaságfejlesztési programok, amelyek az önellátó, vagyis a helyi szükségleteket helyi termékekkel, szolgáltatásokkal kielégítő falu megteremtésére törekсенek. E programok kiterjesztésének, széles körű adaptálásának lehetőségeit mérlegelve azt kell leszögeznünk, hogy a szóban forgó települések működő, életképesnek tűnő programjai mögött tizenöt-húsz éves munka, építkezés áll, ami tudatos tervezést, rendszerszerű és egymásra épülő fejlesztéseket jelent, és a megvalósításukra alkalmas, elkötelezett településvezetés és szakemberek meglétét feltételezi. E programok egyik fontos építőeleme a szociális földprogram, ami ott bizonyult sikeresnek és hosszabb távon fenntarthatónak, ahol kapcsolódott a piachoz, mint a szatmári térségben a földprogram keretében zajló uborkatermesztés. Azt kell azonban látni, hogy az elmúlt évek-

ben a közfoglalkoztatás a szociális földprogram alternatívájává vált, mind a források tekintetében, mind az érintett munkanélküli családok számára.

Az önkormányzatok jövőbeni gazdaságfejlesztési tevékenységének lehetőségeit illetően egyfelől elmondható, hogy a közfoglalkoztatás eredményesen illeszthető a helyi gazdaságfejlesztési programokhoz, illetve, hogy a szociális talajon, támogatással induló gazdaságfejlesztési, foglalkoztatási projektek, megfelelő termékstruktúra és felvevőpiac, tudatos fejlesztések és tervezés esetén eséllyel válhatnak legalább részben piaci alapon működő, életképes vállalkozássá. Miközben azt is látni kell, hogy azokon a településeken, ahol nagy a szegénység, ahol túl sok a tartós munkanélküli, ott a munkanélküliség és szegénység mérséklésére hivatott, kiterjesztett közmunkaprogramból nem nő ki önfenntartó program. Az érintett munkanélküli, szegénységben élő családok életkörülményeit azonban javítja, különösen akkor, ha egy családból többen is dolgozhatnak. A közmunkásként kapható bérek magasabbak az FHT összegénél, a közmunka és a közmunkások megítélését jelzi azonban, hogy nem érik el a minimálbér szintjét. E tényből és az érintett családok jelentős részének életkörülményeiből – tartozások, elmaradt közüzemi számlák görgetése, rossz lakáskörülmények – fakadóan a közmunkás bér a lyukak feldogatásához elegendő, telik a téli tüzelőre, a gyermekek beiskoláztatásával kapcsolatos költségekre. Az anyagi jól-lét deficitjét tehát mérsékli, de a szegénységből való kitöréshez nem elég. Nagyon élesen úgy is megfogalmazható, hogy a közfoglalkoztatás jelenlegi rendszere megfogalmazott szándékai ellenére voltaképpen elkényelmesít, az öngondoskodás ellen hat, s mint a napszám, alkalmi munka alternatívája gyengíti kötődéseiket a piaci alapon szerveződő munka világához.

A közfoglalkoztatás arra alkalmas, hogy átmenetileg mérsékelje a munkanélküli családok szegénységét, hogy tompítsa a „segélyből élő, dologtalan”, tehát „érdemtelen” szegényekkel szembeni ellenérzéseket, s így a lokális társadalmon belüli feszültségeket. Ugyanakkor alapvetően nem tud változtatni a jól-lét deficiteket fenntartó struktúrákon.

Összegzés

E részfejezet a hátrányos helyzetű vidéki térségek jól-lét hiányának kialakulását, annak fenntartását elemezte: a Stiglitz-felfogás alapján, a jól-létet multi-dimenziós fogalomként kezelte, hely alapú koncepcióként vizsgálta, többléptékű elemzés és a többféle módszer alapján. Így a jól-lét kutatásokban elterjedt kérdőíves felmérés (1600 megkérdezett) mellett kiemelt szerepet kaptak a hasonló munkákban korántsem gyakran alkalmazott kvalitatív módszerek: a 4 kiválasztott hátrányos helyzetű kistérségben végzett terepmunka, a 120, különböző települési, kistérségi szervezetek munkatársaival készített interjú.

Az objektív jól-lét dimenziókban markáns a deficit. A nagyvárosi környékekhez viszonyítva nemcsak „egyszerűen” rosszabbak a vizsgált perifériák iskolai végzettség, munkaerő-piaci pozíció és anyagi helyzet szerinti jellemzői, hanem az egyenlőtlenségek határozott települési és fejlettségi lejtőt írnak le. A mélyszegénységbe süllyedt, nélkülöző háztartások kiemelkedő aránya a jól-lét szélsőséges hiányáról tanúskodik. Települési léptékben pedig ezek a hosszú ideje halmozódó hátrányok erősítik egymást.

Hasonló tendenciák, ám kisebb mértékű különbségek jellemzik a szubjektív jól-lét két kiemelt kategóriájának, a boldogságnak és elégedettségnek a tértípusok szerinti átlagpont-értékeit; a legkevésbé boldogok és elégedettek a leszakadó falvakban élnek, és az ő boldogságukat és elégedettségüket választja el a legnagyobb különbség az eggyel fejlettebb kategóriától (a perifériák fejlett vidékétől). Az átlagok ugyanakkor nagy térségeken (járásokon) belüli eltéréseket mutatnak. Ebben a léptékben az egyenes összefüggés is felborul a három tért kategória (központ – fejlett vidék – fejletlen vidék) vonatkozásában: a Sarkadon megkérdezettek körében az elégedettség, a sásdiak esetében a boldogság átlagos pontértékei rendkívül alacsonyak, de a kismértékű lemaradást a Sárboárdon élők elégedettsége is mutatja a járás fejlett falvaiban élők-höz képest. A fehérgyarmati kistérségben a leszakadó falvakban élők viszonylag magas elégedettségi és boldogsági pontértékei érdemelnek figyelmet, amelyek a határ menti elhelyezkedéssel, az agráriumra támaszkodó, sikeres közfoglalkoztatási programokkal és a kisgyházak működésével lehetnek kapcsolatban.

A különböző léptékű vizsgálatok rámutattak arra is, hogy a konkrét helyek, települések, régiók kutatása során, de a fejlesztés-

politika tervezésekor is különösen fontos a jól-lét dinamikus kategóriaként kezelése. Így, ha az oktatáspolitikát csak az egyénekre koncentrál, akkor hiába nő az iskolai végzettség, munkahelyek híján a fiatalok elhagyják a településüket, s így az adott hely oktatási jól-lét dimenziójának szintje újra csökken, ami viszont tovább rontja a munkahelyteremtés esélyeit. A vizsgált hátrányos helyzetű rurális terekben a jól-lét hiány változásai mögött olyan hosszú távú folyamatok rajzolódnak ki, mint a periferezálódás, a leszakadó-marginalizálódó gazdasági helyzet, a negatív irányú demográfiai változások.

Az állami-önkormányzati politikák jelenlegi változásainak feltárása pedig azt tette nyilvánvalóvá, hogy az állami szerepvállalás mostanéhoz hasonló kiterjesztése a helyi oktatásban és a foglalkoztatásban nem hoz eredményt a perifériák jól-lét deficitjének csökkentésében, sőt újratermeli a hátrányos helyzetet.

A jól-lét szubjektív összetevői és objektív meghatározottságai a hátrányos helyzetű vidéki térségekben¹¹⁹

Kovács Katalin – Király Gábor

Bevezetés

A részfejezet a nagyváros-környéki és periférikus helyzetű vidéki településeken élők szubjektív jól-létét hasonlítja össze, a kérdőíves vizsgálat vonatkozó adatai alapján, a nemzetközi irodalomban leggyakrabban használt három indikátor, a boldogság, az elégedettség és a sikeresség szempontjai szerint.

A vizsgálat a szubjektív és az objektív jól-lét néhány kitüntetett dimenziója (*Stiglitz et al. 2009; OECD, 2013*) közötti kapcsolatok feltárására is kiterjedt, részben a térkategóriák feltárása révén, (lásd az előző részfejezetben) részben a szubjektív jól-lét alakulását magyarázó tényezők elemzésén keresztül (lásd jelen részfejezetben).

A kiinduló kutatási hipotézis az volt, hogy a perifériák hátrányos helyzetű térségeit általában, a fejletlen besorolást nyert, leszakadó vidéki településeit pedig különösen nagymértékben jellemzi a jól-lét hiánya. Az elemzések nagy része ennek a hipotézisnek az ellenőrzésére irányult. Annak érdekében, hogy a hátrányos helyzetű perifériákon élők jól-lét hiány mértéke kiderüljön, a viszonyítási alapot a teljes minta adta, illetve az összehasonlítás a centrumok (a 9 nagyváros-környéki vidéki települések) és a perifériák (4 periférikus helyzetű járás) mutatói között.

¹¹⁹ A publikáció az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg. Készült a „Társadalmi konfliktusok – Társadalmi jól-lét és biztonság – Versenyképesség és társadalmi fejlődés” című, TÁMOP-4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0069 azonosító számú projekt keretében.

Az összehasonlítást megkönnyítendő, egy adatállományba kerültek a két almintá (vagyis a nagyváros-környék és a periféria) összehasonlításra alkalmas kérdései,¹²⁰ ami egyben új súly bevezetését is igényelte. Területi tagolódás, valamint nem és iskolai végzettség szerinti súlyozásra került sor.¹²¹ A súlyozással kapcsolatos kérdések kulcsjelentőségűek, többek között azért, mert az eltérő súly eltérő elemszámokat és átlagokat generál az alminták egyedi súlyozásakor kapottakhoz képest.¹²² A súlyozás megválasztása azokra a térségekre korlátozza az elemzések érvényességét, amelyekben a kérdőíves felmérés zajlott, vagyis az eredmények nem általánosíthatók a periférikus helyzetű vagy nagyváros-környéki térségek egészére.

A boldogság és elégedettség sajátosságai

A szubjektív jól-lét két kitüntetett mutatója, így a boldogság és az elégedettség mérésére 11 fokú skálákon került sor. Az alábbiakban ezeken a skálákon elért pontátlagok jelennek meg, térkategóriák, kor és iskolai végzettség szerint a 9 vizsgált nagyvárost övező és a periférikus térségekben elhelyezkedő vidéki településeken mért adatok alapján.

Mindenekelőtt érdemes a térkategóriák szerinti átlagokat összevetni a 3. európai életminőség-vizsgálatban (*Third European Quality of Life Survey, 2012*) és az EU SILC¹²³ felvételben mért 2012-es és 2013-as országos átlagokkal, amelyet a KSH közölt 2014-ben (*KSH, 2014*).

A 3. európai életminőség-kutatás szerint Magyarország az általános boldogság tekintetében 2012-ben Szlovákiával megosztva

¹²⁰ Azon rekordok tartoztak ide, amelyek a pont ugyanúgy feltett kérdésekre kapott válaszok alapján létrehozott adatokat tartalmazták.

¹²¹ A területi tagolódás súlyozásakor hat térkategória elkülönítése történt meg: ezek a várostérségek központjai, valamint fejlett és fejletlen települések, illetve a periférikus helyzetű kistérségek központjai, illetve a fejlett és fejletlen települések. A háromdimenziós súly a 2011. évi népszámlálás adatai alapján készült, az egyes térkategóriákon belül rétegezi az alap-, közép- és felsőfokú végzettségű férfiakat és nőket. A súlyozott adatok aránytartók nem és iskolai végzettség szerint a két almintában.

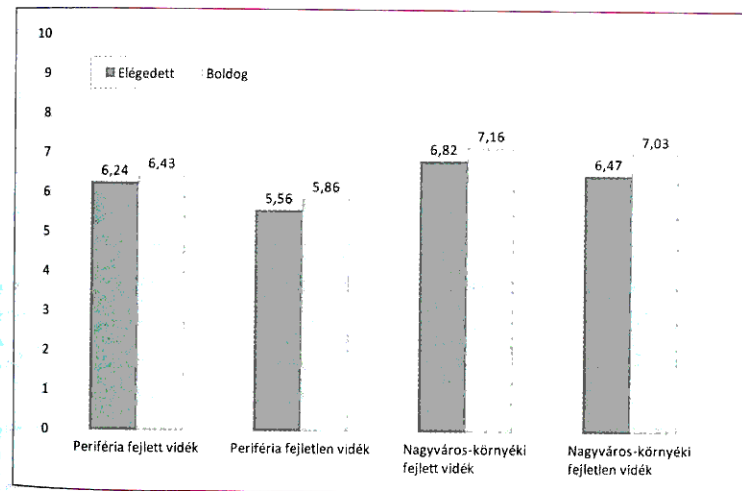
¹²² A nagyvárosok elsőpró erejének korlátozása végett a nagyvárosok 1-es súllyal szerepelnek, míg a városok övezetéhez tartozó fejlett és fejletlen vidéki települések esetében az ilyen besorolást nyert települések összességéhez lettek viszonyítva a minta kor, nem és iskolai végzettségi arányai.

¹²³ Statistics on Income and Living Condition: évenkénti nagymintás felvétel az Európai Unió tagállamaiban.

az 5. helyen állt a legkevésbé boldog országok sorában 6,9 átlagpont-értékkel egy tízfokozatú skálán, míg az étellel való általános elégedettség vonatkozásában Bulgáriát követte a 2. helyen 5,8 átlagpont-értékkel. A 2013. évi SILC felvétel szerint, amelyből az elégedettségskála néhány adatát közölte a KSH, 6,15 pontos átlagot értek el a magyarok. Ehhez képest a nagyvárosokat övező fejlett vidéki településeken élők átlagos elégedettségi foka ennél magasabb (6,82 pont), míg a másik véglet, a periférikus helyzetű térségek fejletlen településein élőké számottevően alacsonyabb (5,56 pont). A perifériákon és a centrumokban elhelyezkedő vidéki térségek lakóinak szubjektív jól-léte közötti eltérést az is jól érzékelteti, hogy a nagyvárosok övezetében a fejletlen településkategóriákban élők is átlagosan boldogabbak és elégedettebbek, mint a perifériák fejlett falvainak lakói (97. ábra).

A boldogság és elégedettség mértékének korstruktúrájával való összevetése számottevő eltérést mutat (*Lengyel–Janky, 2003; Molnár–Kapitány, 2013*) a vizsgált vidéki terekben, amennyiben nem mutatkozik egyértelműen a másutt jellegzetes „U” görbe. Ennek az az oka, hogy a legkevésbé boldog és legkevésbé elégedett korcsoportok nem a negyvenes korosztályban találhatók, hanem az ötvenes éveiket töltők körében és az idősebb korosztályokban sem markáns a magukat boldogabbnak és elégedettnek érzők aránya, sőt, a

97. ábra: Az átlagos boldogság és az étellel való elégedettség a nagyvárosokat övező és a periférikus elhelyezkedésű vidéki térségekben (2014)

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

leszakadó falvakban lényegében egyöntetűen alacsony pontértékekkel jellemezték a megkérdezettek boldogságuk/elégedettségük mértékét. A 22. táblázat azt is érzékelteti, hogy a nagyvárosok környezetében a 75. életévében lévő vagy annál idősebb népesség körében újra csökken a boldogság/elégedettség mértéke, olyannyira, hogy a teljes mintában is megmutatkozik ez a hatás.

Ami a boldogság és elégedettség mértékének iskolai végzettséggel való kapcsolatát illeti, a nagyvárost övező vidékeken, a fejlett és fejletlen településeken egyaránt, a várakozásoknak és a más kutatásokban megmutatkozó trendeknek megfelelően, egyenes összefüggés mutatkozik a képzettség és a boldogság/elégedettség mértéke között. Ezzel szemben a periférikus helyzetű térségekben felvett vidéki almintában csak az érettségit adó középiskolában végzettségű csoportjáig nő a boldogság/elégedettség mértéke, a felsőfokú végzettséget szerzők a vizsgált szempontok többségében vagy csupán érettséggel rendelkezőkkel egyforma vagy azokénál kisebb mértékű boldogságról/elégedettségről adtak számot. Hozzá kell tenni, hogy a más vizsgálatokhoz, illetve más tércategóriákban megmutatkozó trendekhez képest tapasztalható eltérést a minta sajátosságai is okozhatják, pontosabban a felsőfokú végzettségűeknek a leszakadó falvakban mért rendkívül csekély száma: az ebben a településkategóriában megkérdezett 280 főből összesen 16 főnek (5,7%-ának) volt felsőfokú végzettsége. A százalékos arányokat mutatja a 23. táblázat.

A boldogság és elégedettség tekintetében érdekes különbségek mutatkoznak a válaszadók munkaerő-piaci státusa szerint is (lásd 24. táblázat). Érthető módon a legmagasabb boldogság- és elégedettségfokozatokat azok jelölték meg, akik rész- vagy teljes munkaidős alkalmazásban álltak akár a piaci, akár a közszférában, vagy éppen vállalkozásukból húztak jövedelmet. Ami figyelmet érdemel a teljes mintával való összehasonlításban az az, hogy csak a kisvárosokban megkérdezett közfoglalkoztatottak voltak átlagosan kevésbé boldogok, mint a munkanélküliek, amire abból lehet következtetni, hogy a vidéki kategóriák mindegyikében a munkanélküliek alacsonyabb grádicsokon helyezték el magukat, mint a közfoglalkoztatottak. Azt is érdemes megjegyezni, hogy a fejletlen vidéki településkategóriákban élők szubjektív jól-létét kevésbé rontja a munkanélküliség, mint a fejlett településeken élőkét, amely talán a kontraszthatásnak köszönhető. Ugyancsak figyelemre méltó, hogy a periférikus térségek leszakadó falvaiban mi-

22. táblázat: Szubjektív jól-lét a vidéki tércategóriákban korcsoportok szerint

Alminták	Korcsoportok	Teljes minta		Vidék		Fejlett vidék		Fejletlen vidék	
		Boldog	Elégedett	Boldog	Elégedett	Boldog	Elégedett	Boldog	Elégedett
Periféria	24 év alatt	7,3	6,3	6,5	6,3	6,6	6,7	6,3	5,8
	24–29 éves	7,3	6,7	7,1	6,9	7,3	7,3	6,8	6,5
	30–39 éves	6,9	6,3	6,6	6,0	6,8	6,2	6,5	5,8
	40–49 éves	6,3	5,5	6,1	5,7	6,5	5,8	5,9	5,6
	50–59 éves	5,9	5,6	5,7	5,4	6,0	5,7	5,3	5,0
	60–69 éves	5,7	5,7	5,8	5,8	6,2	6,2	5,3	5,3
	70–74 éves	6,3	6,2	6,3	6,4	6,8	7,0	5,2	5,1
	75 éves és idősebb	5,9	6,1	6,0	6,0	6,2	6,2	5,4	5,4
	Periféria összesen	6,3	6,0	6,2	5,9	6,4	6,2	5,9	5,6
	24 év alatt	7,7	7,5	7,5	7,3	7,5	7,3	7,8	7,3
Nagyváros-környék	24–29 éves	7,8	7,2	7,7	7,0	7,8	7,2	7,6	6,8
	30–39 éves	7,6	7,2	7,6	7,1	7,7	7,2	7,5	6,8
	40–49 éves	7,2	6,8	7,2	6,7	7,2	6,9	7,0	6,2
	50–59 éves	6,8	6,4	6,6	6,1	6,6	6,2	6,4	6,0
	60–69 éves	7,1	6,7	7,0	6,7	7,0	6,8	7,0	6,3
	70–74 éves	7,1	6,8	7,2	6,8	7,3	6,9	7,1	6,8
	75 éves és idősebb	6,4	6,5	6,5	6,5	6,6	6,6	6,1	6,1
	Nagyváros-környék összesen	7,2	6,8	7,1	6,7	7,2	6,8	7,0	6,5

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

23. táblázat: A boldogság és elégedettség iskolai végzettség szerint a vidéki településeken

Alminták	Iskolai végzettség	Teljes minta		Vidék		Fejlett vidék		Fejletlen vidék	
		Boldog	Elégedett	Boldog	Elégedett	Boldog	Elégedett	Boldog	Elégedett
Periféria	8 általános alatt	5,7	5,6	5,8	5,6	6,2	6,2	5,5	5,1
	8 általános	6,0	5,5	6,0	5,8	6,3	6,1	5,8	5,4
	Szaktunokásképző	6,7	6,4	6,4	6,2	6,6	6,3	6,1	6,0
	Érettégít adó középiskola	7,2	7,0	6,9	6,7	7,0	6,7	6,8	6,6
	Felsőfokú képzés	6,7	7,3	6,8	6,5	7,0	6,7	6,3	6,1
Nagyváros-környék	Periféria összesen	6,3	6,0	6,2	5,9	6,4	6,2	5,9	5,6
	8 általános alatt	6,3	5,9	6,4	6,0	6,9	6,3	5,2	5,1
	8 általános	6,7	6,3	6,8	6,3	6,7	6,4	6,8	6,1
	Szaktunokásképző	6,8	6,5	7,0	6,6	7,0	6,6	7,0	6,4
	Érettégít adó középiskola	7,3	7,0	7,4	7,0	7,4	7,0	7,6	7,0
Felsőfokú képzés		8,0	7,7	8,0	7,7	8,0	7,7	8,0	7,7
NVK összesen		7,2	6,8	7,1	6,7	7,2	6,8	7,0	6,5

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

Ilyen csekély a különbség az alkalmazásban állók és a közfoglalkoztatottak átlagos boldogságfoka között, ami nem mondható el a kilenc nagyvárost övező fejletlen településeken élő azonos státusú csoportokról.

24. táblázat: A boldogság és elégedettség munkaerő-piaci státus szerint a vidéki településkategóriákban

Alminták	Munkaerőpiaci helyzet	Teljes minta		Vidék		Fejlett vidék		Fejletlen vidék	
		Boldog	Elégedett	Boldog	Elégedett	Boldog	Elégedett	Boldog	Elégedett
Periféria	Közfoglalkoztatott	5,6	5,2	6,3	5,8	6,4	5,8	6,3	5,7
	Munkanélküli	5,9	4,7	5,5	5,0	5,1	4,6	5,7	5,3
	Inaktív	5,9	5,8	6,0	5,9	6,3	6,3	5,5	5,4
	Alkalmazott v. vállalkozói jövedelmet húz	7,4	7,1	7,1	6,8	7,4	7,1	6,6	6,3
	Periféria összesen	6,3	6,0	6,2	6,0	6,4	6,2	5,9	5,6
Nagyváros-környék	Közfoglalkoztatott	6,4	6,1	6,6	6,1	6,5	6,0	6,6	6,1
	Munkanélküli	6,1	5,4	6,1	5,2	6,0	5,1	6,3	5,3
	Inaktív	6,9	6,7	6,9	6,6	6,9	6,6	6,9	6,5
	Alkalmazott v. vállalkozói jövedelmet húz	7,6	7,2	7,6	7,2	7,7	7,3	7,4	6,8
	Nagyváros-környék összesen	7,2	6,9	7,1	6,7	7,2	6,8	7,0	6,5

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

A szubjektív jól-lét magyarázó modelljei

A vizsgált változók

A szubjektív jól-lét területi és társadalmi sajátosságait a lineáris regresszióanalízis alkalmazása tárta fel. Ezzel a módszerrel ugyanis kiderült, hogy a vidéki térségkategóriákon belül mért boldogságot, elégedettséget és a sikeresség érzetét milyen tényezők magyarázzák, továbbá hogy a területiségnek milyen a szubjektív jól-létet befolyásoló szerepe.

A mutatók kiválasztásával kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy míg a boldogság és elégedettség a szubjektív jól-lét hazai és nemzetközi kutatásokban is bevett mutatói (Stiglitz et al. 2009; Hayo, 2007; Molnár–Kapitány, 2013; Lengyel–Janky, 2003), addig az, hogy az egyének mennyire érzik sikeresnek magukat, rendszerint nem szerepel a jól-létről szóló irodalomban. Mérése mégis azért fontos, mert a szubjektív jól-lét közismert mérőszámainál közvetlenebbül kapcsolódik az egyének célkitűzéseikhez, értékorientációjához, s együttmozgásokat a magas korrelációs kapcsolat is igazolja (mindhárom mutató Pearson-féle korrelációs együtthatója meghaladja a 0,5-es értéket).

A lineáris regresszió alkalmazhatósága szempontjából fontos körülmény a feltett kérdések és a válaszok rögzítésének mikéntje, ami a sikeresség érzetének mérésénél eltért a másik két szemponttól. A boldogság és elégedettség esetében a 11 fokú skálán megjelölt válaszok kielégítik a magas mérési szintű változókhoz szemben támasztott kritériumokat. Azt, hogy a megkérdezettek milyen területeken és milyen mértékben érezték magukat sikeresnek, a felvétel több kérdéssel igyekezett körbejárni.¹²⁴ A válaszok alapján képzett kódok aggregálása a Likert-skála módszerével történt. Az így kapott átlag pontértékek alapozták meg a sikeresség érzetét összességében mérő, komplex, magas mérési szintű mutatót.

¹²⁴ Az attitűd jellegű kérdés részelei a következők voltak: „A személyes életében az alábbi területeken mennyire érzi magát sikeresnek?” 1) Anyagi értelemben, 2) Az egészségi állapota lehető legjobb formájának megőrzésében, 3) A tudásában, a továbbtanulási lehetőségekben, 4) A munkájában, 5) A családi életében, 6) Baráti kapcsolataiban, 7) Politikai érdekeinek képviseletében. A válaszok 1–5-ig terjedő skálán jelentek meg.

¹²⁵ A többváltozós lineáris modell készítésének kulcsponja a független változók beléptetésének módja. Az elemzés a *stepwise* módszerrel készült. Ez a módszer a legerősebb szignifikáns magyarázó erővel bíró független változóval kezdi a modellt felépíteni, majd a további lépések során csak azok a változók maradnak bent a modellben, amelyek magyarázó ereje szignifikáns marad.

A lineáris regresszióanalízis eredményei

Amint az a részfejezet bevezetőjéből is kiderült, a statisztikai magyarázó modellek közül a lineáris regresszióanalízis magas mérési szintű függő változók viselkedését magyarázza, magas mérési szintű vagy kétértékű (dichotom) független mutatókkal. A modellhez felhasznált változók kiválogatását megelőző vizsgálat szűri ki az egymással erősen korrelálókat.¹²⁵ Mivel a tanulmány elsődleges célja, hogy azonosítsa a nagyváros-környéki és a periférikus térségekben felvett alminták vidéki térségei közötti azonosságokat és különbségeket a szubjektív jól-lét választott mutatói mentén, a regressziós modellek is a vidéki térségekre érvényesek.¹²⁶ A függő változókhoz, a szubjektív jól-lét két klasszikus mutatója (boldogság és elégedettség) mellett, ezúttal az egyéni sikeresség is csatlakozik.¹²⁷

A magyarázó változók bemutatása

A társadalmi helyzetet jelző „objektív” mutatók nyolc, a „szubjektív” jelzőszámok három dimenzió mentén kerültek kiválogatásra az egyesített adatbázisból (25. táblázat).

A mutatók tartalmáról a lábjegyzetben szereplő feltett kérdések vagy értékelő szempontok tájékoztatnak, részletesebb magyarázatot csak az utolsó helyen szereplő, a társas kapcsolatok fontosságát jelző változó kíván, amely egy Likert-skála módszerrel képzett index.¹²⁸

¹²⁶ Az itt bemutatásra kerülő modellek számos, a független változók különböző kombinációit tartalmazó modellkísérlet közül kerültek kiválasztásra. Minden esetben készült egy elemzés, amely a függő változókat csak területi és a kérdezettek társadalmi és anyagi helyzetét jelző, „objektív” mérőszámokkal állította szembe, és egy másikat, amelyben az „objektív” mutatókat olyan szubjektív, elsősorban (ön)értékeléseket tartalmazó változók egészítik ki, amelyek egymással és a modellbe vont többi változóval legfeljebb közepes szinten korreláltak. Terjedelmi korlátok miatt itt csak az utóbbiakat illusztrálják a soron következő táblázatok, ám az elemzés során a párhuzamos modellek eredményei is találhatók utalások.

¹²⁷ A modellek összeállításával és értelmezésével kapcsolatos értékes tanácsaiért köszönet illeti Molnár Györgyöt és Tátrai Annamáriát.

¹²⁸ A mutató a következő két kérdésre adott válaszokat összesíti: 1) „Kérem, értékelje, hogy a társas kapcsolatok mennyire fontosak az Ön életében?” 2) „Kérem, értékelje, hogy a helyi társadalom összetétele mennyire fontos az Ön életében?”. A válaszadók 0–10-ig terjedő skálán jelölhették válaszaikat, majd a Likert-skála módszerrel számolt átlagok összegzését követően az átlag pontértékek alapján készült egy új, magas mérési szintű változó.

25. táblázat: A lineáris regressziós modellekben alkalmazott független változók

Dimenziók		A modellekbe vont változók (dichotom vagy magas mérési szintű)
Az „objektív” társadalmi-anyagi helyzet mutatói		
1	Területi dimenzió (5)	Alminta változó (0=periféria, 1=nagyváros-környék dichotom) Fejlett település a periférián (dichotom) fejletlen település a periférián (dichotom), Nagyváros-környéki fejlett település (dichotom) nagyváros-környéki fejletlen település (dichotom)
2	Munkaerő-piaci státusz (2)	A kérdezett munkanélküli (dichotom), a kérdezett közfoglalkoztatott
3	Képzettség (1)	A kérdezett legmagasabb iskolai végzettsége (magas mérési szintű)
4	Demográfiai jellemzők (3)	A kérdezett neme (dichotom) A kérdezett életkora (magas mérési szintű) A kérdezett házastársal vagy élettárral él (dichotom) A kérdezett háztartásában legalább három 18 éven aluli gyermek él (dichotom)
5	Anyagi helyzet (1)	A háztartásnak nincsenek anyagi problémái (dichotom) ¹²⁹
6	Lakáshelyzet (1)	A kérdező szerint a kérdezett lakásának állapota romos (dichotom) ¹³⁰
7	Lakókörnyezet (1)	A kérdező szerint a kérdezett magas presztízsű lakókörnyezetben él (dichotom) ¹³¹
A „szubjektív” megítélés mutatói		
1	Egészség (1)	A kérdezett legalább közepes mértékben elégedett az egészségével – (dichotom) ¹³²
2	Szorongás / stressz (1)	A kérdezett nem szorong a jövőt illetően (dichotom) ¹³³
3	Társas kapcsolatok (1)	A kérdezett fontosnak tartja mind saját társas kapcsolatait, mind a helyi társadalom minőségét (magas mérési szintű)

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

¹²⁹ A következő kérdésre adott válaszok alapján: „Hogy érzi, Ön/Önök anyagilag gondok nélkül kijönnek, beosztással jól kijönnek?”

¹³⁰ A kérdezőnek a kérdezett lakására vonatkozó kérdése alapján, amely a lakás esetleges aládúcolását, külső és belső vakolatmálását értékelte.

¹³¹ A kérdezőnek a kérdezett lakókörnyezetére vonatkozó értékelése alapján, amely a helyileg magas és legmagasabbra értékelt lakáspiaci övezetbe tartozó eseteket tartalmazza.

¹³² A következő kérdésre adott válaszok (legalább közepes értékű) alapján: „Mennyire elégedett Ön a saját egészségi állapotával?”

¹³³ A következő kérdésre adott válaszok (időnként és gyakran) alapján: „Milyen gyakran van Ön stressz, illetve feszültség hatása alatt, saját jövőjével kapcsolatban?”

A jövedelemváltozó azért nem szerepel a modellekben, mert nagymértékű volt a válaszadás visszautasítása. Bizonyos jövedelemtípusok meglétét vagy hiányát jelző dichotom változók az életkorral mutatott magas korrelációs kapcsolat miatt estek ki. Végül az anyagi értelemben vett jól-lét egy fontos jelzőszáma maradt meg, amely az anyagi gondok nélkül élő háztartásokat azonosítja.

A 23. táblázatban szereplő változókészlet valamennyi eleme megjelent a regresszioelemzésben, ám nem minden változó hatása bizonyult szignifikánsnak a boldogság- és elégedettségskálák, továbbá az egyéni sikeresség magyarázata kapcsán. A 26. táblázat csak a modellekben maradt, szignifikáns, parciális, azaz a modellben szereplő többi változótól független magyarázó erővel bíró mérőszámokat mutatja, a „kihullottakra” csak utalás történik, azok együttes, összehasonlításra alapuló értelmezése során.

Az elemzés eredményei

A lineáris regresszióanalízis (ahogy az korábban is kiderült) egyike azoknak a módszereknek, amelyek nem egyszerűen kapcsolatot jeleznek két vagy több változó között, mint a korrelációelemzés, hanem független változók adott halmazából „kiválogatják” (a stepwise módszer esetében „beléptetik”) azokat, amelyek a függő változó viselkedését kisebb vagy nagyobb mértékben, különböző előjellel megmagyarázzák. Az alábbiak bemutatják, hogy milyen hasonlóságok és különbözőségek mutatkoznak e „válogatásban/beléptetésben” a központok nélküli vidékkategóriákat reprezentáló adatállományban akkor, amikor csak a függő változók cselelődnének (boldogságskála, elégedettségskála, sikerindex), a független változók minden esetben a 25. táblázatban szereplő változókészlet elemeiből állnak. A kérdés tehát az, hogy mely változók maradnak bent mindhárom modellben, és melyikiek köthetők egyik vagy másik szubjektív jól-lét indikátorhoz. Természetesen a figyelem középpontjában ezúttal is az áll, hogy az egyesített adatbázis „vidéki” szegmensében szereplő öt területi mutató közül melyik milyen előjellel és melyik modellekben tud szignifikáns magyarázó erővel bent maradni.

A 26. táblázat adatainak értelmezésekor mindenekelőtt azt kell kiemelni, hogy a modellek mindegyikében azonos összetételben és sorrendben felhasznált 17 elemű változókészletből (5 területi, 9 „objektív” jól-lét, 3 „szubjektív” jól-lét mutató) 13 szerepelt legalább

26. táblázat: A boldogság, elégedettség és egyéni sikeresség magyarázó változói

A független változót magyarázó, szignifikáns változók		Beta
5.a.) Az egyéni boldogság mértékét magyarázó modell. Magyarázó erő: 29,5%		
1	A háztartásnak nincsenek anyagi problémái – dichotom	,267
2	A kértézettt életkora	–,217
3	A megkértézetttnek fontosak a társas kapcsolatok (Likert-skála)	,166
4	A megkértézettt közepes mértékben vagy nagyon elégetett a saját egésszégtével – dichotom	,153
5	A kértézettt nem szorong (stresszel) a jövőt illetően – dichotom	,129
6	Periférikus térségek fejletlen vidéki települései – dichotom	–,112
7	A kértézettt háztartással vagy élettárrsal él	,090
8	A kértézettt háztartásában legalább három 18 éven aluli gyermek él – dichotom	,077
9	A kértézettt szerint magas presztízssű lakóhelyi környezetben él – dichotom	,075
5.b.) Az egyéni elégetettségt mértékét magyarázó modell. Magyarázó erő: 30,8%		
1	A háztartásnak nincsenek anyagi problémái – dichotom	,269
2	A kértézettt életkora	–,186
3	A kértézettt nem szorong (stresszel) a jövőt illetően – dichotom	,172
4	A megkértézettt közepes mértékben vagy nagyon elégetett a saját egésszégtével – dichotom	,156
5	A kértézettt szerint magas presztízssű lakóhelyi környezetben él – dichotom	,111
6	A kértézettt munkanélküli – dichotom	–,107
7	A megkértézetttnek fontosak a társas kapcsolatok (Likert-skála)	,116
8	A kértézettt háztartásában legalább három 18 éven aluli gyermek él – dichotom	,071
9	Nagyváros-környéki fejlett vidék – dichotom	,066
5.c.) Az egyéni sikerességt mértékét magyarázó modell. Magyarázó erő: 40,3%		
1	A háztartásnak nincsenek anyagi problémái – dichotom	,297
2	A kértézettt legmagasabb iskolai végzettsége	,201
3	A megkértézettt közepes mértékben vagy nagyon elégetett a saját egésszégtével – dichotom	,178
4	A megkértézetttnek fontosak a társas kapcsolatok (Likert-skála)	,147
5	Periférikus térségek fejletlen vidéki települései – dichotom	–,113
6	A kértézettt életkora	–,110
7	A kértézettt szerint magas presztízssű lakóhelyi környezetben él – dichotom	,96
8	Nagyváros-környéki fejletlen vidék	–,091
9	A kértézettt munkanélküli – dichotom	–,072
10	A kértézettt neme férfi – dichotom	,070

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

egyszer a három modell valamelyikében. Azonban inkább az a jellemző, hogy egy-egy változó legalább kettő, de inkább három modellben is rendelkezik szignifikáns magyarázó erővel, amely érthető annak fényében, hogy maguk a függő változók, a szubjektív jólét vizsgált mutatói is egymással magas korrelációt mutatnak. Másképpen fogalmazva: nemcsak a függő változók, hanem az őket magyarázó független változók, pontosabban az általuk gyakran csak egy-egy részlet erejéig felvillantott meghatározó tényezők is hasonlóságot mutatnak annak ellenére, hogy a kiválasztott mutatók egymással legfeljebb közepes mértékben korrelálnak.¹³⁴

Fontosságát tekintve túllép az előfordulás egyszerű gyakoriságán az előjelek és a rangsorok kérdése. Egyöntetűen magas a háztartások anyagi helyzetét jelző változó magyarázó ereje, amelyik mindhárom modellben a legmagasabb pozitív értékkel szerepel, így jelentős szerepet játszik abban is, hogy a modellekben maradó változók együttes magyarázó értéke kifejezetten magas, 30,8% az elégetettségt, 29,5% a boldogságt és 40,3% a sikerességt esetében. Ugyancsak magas értékekkel, a 2. helyen, de negatív előjellel vesz részt a modellben az életkor. Szintén negatív előjellel, közepes értékkel magyarázza a boldogságot és elégetettséget a munkanélküliség, míg éppen fordítva, bár az utolsó előtti helyen, mégis a modellben maradvá, pozitív előjellel valószínűsít magasabb fokú boldogságot/elégetettséget a nagycsalád, az, ha egy háztartásban legalább három, 18 éven aluli gyermeket nevelnek. A társadalmi nemek képviseletében a férfiak jelennek meg, ők is csupán egyetlen modell utolsó helyén, ez pedig a sikerességt. Ez azt mutatja, hogy míg az elégetettségt és boldogságt esetében nem rendelkezik magyarázó erővel a biológiai nem, addig az egyéni sikerességt esetében, ha kismértékben is, igen.

A független változói helyzetben modellekbe került „szubjektív” indikátorok közül az egésszégt állapot a negyedik a boldogságt- és az elégetettségtskálát magyarázó mutatók között, a sikerindex esetében pedig a harmadik helyen szerepel (leegyszerűsítve: minél egésszégtesebbnek érzi magát valaki, annál boldogabb, elégetet-

¹³⁴ Különösen a dummyváltozók esetén jelenik meg egy-egy dimenzió részlegesen, a munkaerő-piaci összefüggéseket például csak a munkanélküli vagy közmunkás státusz, a családstruktúrt csak a három vagy többgyermekes családok stb. jelzik.

tebb, s annál több területen érzi sikeresnek magát). Az némiképp meglepő, hogy a társas kapcsolatok fontossága szorosan a szubjektív egészségügyi jól-lét nyomában szerepel a modellekben: a boldogságskálát harmadik helyen, az elégedettségskálát hetedik, a sikerindex értékét sorrendben a negyedik helyen magyarázza meglehetősen magas, pozitív értékkel.

A kérdezettek objektív társadalmi és anyagi helyzetét, továbbá szubjektív értékítéleteiket tartalmazó változók viszonyát jól érzékelteti a csak „objektív” jól-létet és a vegyes („objektív” és „szubjektív”) jól-létet magyarázó mutatókat felsorakoztató modellek egybevetése. Előbbiek rendszerint 10 százalékponttal alacsonyabb összes magyarázó erővel rendelkeznek, és előkelő helyet biztosítanak a megszokott és várt jelzőszámoknak, mint amilyen az iskolai végzettség, amely mindhárom, csak „objektív” magyarázó változót tartalmazó modellben szerepel, a sikerindex esetében első helyen, vagy a munkaerő-piaci státus, amelyet mindhárom modellben a munkanélküliség dummyváltozója reprezentál negatív előjellel; a sikerindex esetében a közfoglalkoztatottak is szerepelnek, úgyszintén negatív előjellel. (Leegyszerűsítve: a munkanélküliek rendre alacsonyabb fokozatokat jelöltek meg az elégedettség- és boldogságskálán, az egyéni sikeressé megítélése esetében a közfoglalkoztatottak is.) Nos, a szubjektív változók ezeket a mutatókat „tolják ki” vagy szorítják alacsonyabb pozícióba a vegyes összetételű magyarázó változókat tartalmazó modellekben, s foglalják el a felső- és középmezőnyt az összességében 10% körüli magyarázó erejükkel.

Végül, a térkategóriákat jelző mutatók szerepével kapcsolatban először is újra célszerű kihangsúlyozni, hogy a regresszióanalízisben csak az alminták „vidéki” települései szerepelnek. Ezzel együtt érvényes a korábbi kérdésfeltevés, azaz hogy van-e karakteres sajátossága a két almintához tartozó vidéki terekben élők szubjektív jól-létének, s ha igen, milyen hasonlóságok, esetleg különbözőségek fogalmazhatók meg a fejlettség/fejletlenség dimenziója alapján képzett vidéki térkategóriák tekintetében.

Ami az alminták közötti kapcsolatot illeti, ez is egyike azon tényezőknek, amelyek „elvesztek” a szubjektív változók bevonásával: a boldogságskálát csak „objektív” változókkal magyarázó modellben szerepelt csupán olyan értelemben, hogy a nagyváros-környéki vidéken lévő lakóhely szignifikáns és pozitív magyarázó erő a boldogság mértékében. A szubjektív változók bevonása után két

modell esetében (boldogságskála és sikerindex) is megmaradtak (negatív előjellel) a periférikus elhelyezkedésű térségek leszakadó falvai a magyarázó változók között, míg a nagyváros-környéki vidék fejlettség szerinti térkategóriái közül a fejletlen települések a sikerindexnél, a fejlettek az elégedettség indikátorai között bukkannak fel, előbbiek negatív, utóbbiak pozitív előjellel. Mindkét területi mutató előjele negatív az érintett modellekben, ami azt mutatja, hogy azokról a térkategóriákról van szó, ahol jellemzően kevésbé boldogok, elégedettek és/vagy sikeresek az emberek. Ugyanakkor mindhárom modellbe bekerült egy másik, ha nem is területi, de a lakóhely jellegét és társadalmi összetételét mutató indikátor, a magas presztízsű lakóhelyi környezet, éspedig pozitív előjellel. Ez a mutató az elégedettségskála magyarázó változói között foglalja el a legelőkelőbb, ötödik helyet, összhangban a pozitív előjellel szereplő, nagyváros-környéki fejlett vidéket jelző indikátorral: az elégedettség mértékét a nagyvárosokat övező szuburbiák magas presztízsű lakóterei pozitív irányba mozdítják.

Összegzés

A két, különböző módszertani apparátussal elvégzett elemzés egyöntetűen igazolja a kiinduló hipotézist: a földrajzi elhelyezkedésnek döntő szerepe van a szubjektív jól-lét alakulásában. A tanulmány első részének vizsgálatai azt mutatták, hogy a két legfontosabb szubjektív jól-lét indikátor (boldogság, elégedettség) átlagpont értékei a periférikus helyzetű vidéki térségekben mindhárom vizsgálati szempont szerint eltérnek a megszokottól. Az életkor (korcsoportok) szerinti vizsgálat azt mutatta, hogy nem a „negyvenes”, hanem az ötvenes éveikben lévők a legkevésbé boldogok/elégedettek. Az is szokatlan, hogy a leszakadó falvakban inkább „L”, mint „U” alakú a korosztályok átlagos boldogság/elégedettség szintjét ábrázoló görbe. Ennek az az oka, hogy az idősebb korosztályok nem, vagy alig boldogabbak ezekben a falvakban, mint az „ötvenesek”. Az iskolai végzettség esetében, amely rendszerint egyenes kapcsolatot mutat boldogság/elégedettség mértékével (aki képzetlenebb, az boldogabb/elégedettebb), az alacsony képzettségűektől egyirányú emelkedés az érettségizetteknél megáll, és a felsőfokú végzettségűek esetében alacsonyabb boldogság/elégedettségi szintet mutat. Végül a munkaerő-piaci helyzet szubjektív

jól-léttel való összefüggésének tércategóriák szerinti vizsgálata pedig igazolta, hogy a vidéki terekben élő közfoglalkoztatottak minden esetben boldogabbak/elégedettebbek a munkanélkülieknél, esetenként az inaktívaknál is.)

Összegezve a boldogság és elégedettség, továbbá az egyéni sikeresség mértékét (szubjektív megítélését) magyarázó lineáris regressziós modellek tanulságait, az „objektív” indikátorok közül az anyagi jól-lét meghatározó szerepét kell kihangsúlyozni, ami egyben a jól-lét szubjektív és egyes objektív dimenzióinak szoros kapcsolódását mutatja. Két függő változó, a boldogságskála és a sikerindex esetében a regresszióanalízis szerint is beigazolódtott, hogy a földrajzi perifériák hátrányos helyzetű falvaiban lévő lakóhely számottevő, negatív előjelű magyarázó erőt jelent: ez az indikátor hatodik a boldogságot magyarázó mutatók rangsorában, miközben olyan változók estek ki a modellből, mint az iskolai végzettség, vagy a boldogságskálát magyarázó mutatók esetében a munkaerő-piaci státus.

V. FEJEZET

A VERSENYKÉPESSÉG

A nagyváros-térségek gazdasági és társadalmi versenyképessége¹³⁵

Koós Bálint – Baranyai Nóra – Baráth Gabriella

Bevezetés

A magyarországi nagyvárosok számára a globalizáció, amely az áruk, a szolgáltatások, az információk és emberek világméreteken is szabad áramlását, ezzel számos új kihívást okoz, közte a fokozódó gazdasági versenyt is, meglepő gyorsasággal képes az egy-egy város és térsége számára meghatározó gazdasági ágazatokat elértekelni vagy felszámolni, vagy éppen új lehetőségekkel dinamizálni. A városok, várostérségek számára ezért is kérdés, hogy mennyiben képesek hosszú távon megőrizni, gyarapítani az ott található munkahelyek számát, az ott elérhető jövedelemszintet, a lakosság jól-létét növelni. Az emberek nem csupán jövedelemre vágynak, hanem biztonságos, egészséges lakókörnyezetre, élhető közösségi terekre, kulturális és sportintézményekre, minőségi közszolgáltatásokra is. Ma már nyilvánvaló, hogy hosszabb távon azok a városok, várostérségek sikeresek (*Enyedi, 1995, 2012*), amelyek mind gazdaságilag, mind pedig társadalmilag versenyképesek, amelyek a munkaerő-piacon, a közszolgáltatások vagy éppen a szabadidős tevékenységek terén képesek lakóik számára vonzó feltételeket teremteni.

Ez a részfejezet a hazai nagyvárosi térségek gazdasági és társadalmi versenyképességét mutatja be,¹³⁶ egyrészt statisztikai ada-

¹³⁵ A publikáció az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg. Készült a „Társadalmi konfliktusok – Társadalmi jól-lét és biztonság – Versenyképesség és társadalmi fejlődés” című, TÁMOP-4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0069 azonosító számú projekt keretében.

¹³⁶ Ez a megközelítésmód nem előzmény nélküli, a „Várostérségek, térbeli társadalmi egyenlőtlenségek és konfliktusok – Az európai versenyképesség térségi társadalmi tényezői” című, a Nemzeti Kutatási Fejlesztési Programok támogatásával megvalósuló kutatási projekt eredményeit bemutató kötet (*lásd Szirmai, 2009*) és annak

tok elemzése alapján, amelynek keretében releváns mutatók rangsorolásával, s összesített rangsor kialakításával a hazai nagyváros-térségek társadalmi és gazdasági, valamint komplex versenyképesség szerinti sorrendjét, az adott versenyképességi sorrendben a 2005 és 2011 közötti változásokat mutatja be. Másrészt a 2005-ös és a 2014-es nagyváros-térségi szociológiai felvétel összehasonlító eredményeinek¹³⁷ felhasználásával a várostérségek lakóinak a versenyképességgel kapcsolatos véleményeit is jelzi, azt, hogy miként ítélik meg a lakóhelyük versenyképességét, gazdasági helyzetét, a számukra nyújtott társadalmi életfeltételeket.¹³⁸

A gazdasági versenyképesség

A várostérségek, agglomerációk gazdasági versenyképessége kapcsán a szakirodalomban két markáns pólus rajzolódik ki. Az egyik szélsőséget azok a neoklasszikus közgazdászok képviselik, akik szerint a gazdasági versenyképesség kizárólag mikroszinten, azaz az egyes vállalatok szintjén értelmezhető, így városok, várostérségek, régiók esetében versenyképességről nem, legfeljebb eltérő termelékenységéről lehet beszélni (*Krugman, 1994*). A regionális tudomány felől érkezők a versenyképességet a közgazdászoknál jóval tágabban értelmezik. Miként az Európai Unió hatodik regionális jelentésében szerepel (*Európai Bizottság, 1999, 75.*), a versenyképesség egységes fogalma: „a vállalatok, iparágak, régiók, nemzetek és nemzetek feletti régiók képessége relatíve magas jövedelem és relatíve magas foglalkoztatottsági szint tartós létrehozására”. A versenyképesség egységes fogalma komplex, többdimenziós megközelítés, amely a mérési metodikára is alapvető hatással van. Hiszen egyidejűleg kell például a jövedelmi és foglalkoztatási dimenziókban is megragadni, az egyes területegységeket összevetni ahhoz, hogy a versenyképességi helyzet megállapítható legyen. Ezért az adott térség foglalkoztatási és jöve-

egyk tanulmánya (*Baranyai–Baráth, 2009*) közölte a várostérségek 2005-ös gazdasági és társadalmi versenyképességének rangsorait. A 2014-es elemzés mind megközelítésében, mind módszertanában támaszkodik erre a vizsgálatra, aminek köszönhetően az eredmények összevethetővé válnak, s pillanatképek rögzítése helyett időbeli folyamatok, elmozdulások áttekintésére is lehetőséget nyújtanak.

¹³⁷ Itt ismételtlen a már többször jelzett, 2005-ös NKFP és a 2014-es TÁMOP nagyváros-térségi kutatásokról van szó.

¹³⁸ A gazdasági versenyképességet Koós Bálint, a társadalmi versenyképességet Baranyai Nóra, a véleményeket Baráth Gabriella elemzi.

delmi helyzetét leképező mutatókkal, indexekkel kell megragadni a hazai nagyvárosok és térségük gazdasági versenyképességét.

A kilenc magyar nagyvárosi térség a főbb mutatók tekintetében a következőképpen viszonyul az ország egészéhez és a nem nagyvárosi – azaz vidéki – térségekhez: a vizsgálatba bevont várostérségekben él a magyar lakosság közel negytedede,¹³⁹ ám gazdasági jelentőségük ennél jóval nagyobb. A foglalkoztatás területi jellemzői (27. táblázat) alapján látható, hogy ezek a nagyvárosi térségek a foglalkoztatás meghatározó szereplői, a lélekszám arányát jóval meghaladó és időben növekvő foglalkoztatási jelentőségűek. A legutóbbi, 2011. évi népszámlálás adatai alapján a foglalkoztatottak 48,7%-ának munkahelye ezekben a nagyvárosi térségekben volt, ami 1,9 százalékpontos növekedést jelent a 2001-es adatokhoz képest. A személyi jövedelemadó adatai szerint¹⁴⁰ ezekben a gazdasági centrumokban nem csupán a munkahelyek koncentrálnak, de az ott élők jövedelmi helyzete is kedvezőbb, mint a vidéki térségekben élőké. Jóllehet a várostérségek jövedelmi szempontú előnye 2005 és 2011 között mérséklődött,¹⁴¹ csökkent a város-vidék jövedelmi szakadék (habár hozzá kell tenni, hogy a csökkenés ellenére is majdnem kétszer annyi jövedelemadót fizet egy átlagos várostérségi adózó, mint egy várostérsé-

27. táblázat: Hazai várostérségek országon belüli versenyképessége (2001/2005, 2011)

	Egy szja-befizetőre jutó adó az országos érték százalékában (%)		Munkahelyek megoszlása (%)	
	2005	2011	2001	2011
Várostérségek	145,3	138,1	46,8	48,7
Vidék	69,8	75,0	53,2	51,3
Magyarország	100,0	100,0	100,0	100

Forrás: KSH Népszámlálás 2001 és 2011, illetve NAV adatszolgáltatás alapján saját számítás

¹³⁹ 2005-ben a magyar lakosság 37,8, 2011-ben pedig 39,0%-a élt a kilenc hazai nagyváros-térségében. A növekvő népességarány háttérben az húzódik meg, hogy az ország népességének csökkenése közepette a vizsgált térségekben élők száma növekedést mutat.

¹⁴⁰ A kiterjedt szürkegazdaság a személyi jövedelemadó adatok megbízhatóságát is rontja.

¹⁴¹ További vizsgálatok hiányában itt csupán feltételezhetjük, hogy a folyamat háttérben a kiterjedt közmunkaprogram hatása tükröződik, ami jelentősen növelte az adózók számát és emelte a befizetett adót is, így mérséklődött a vidéki területek hátránya.

gen kívüli lakos). Fontos rámutatni, hogy a hazai nagyvárosok agglomerációs zónái rendre kedvező foglalkoztatási és magas adóbevallási rátával jellemezhetőek, ami egybeesik a vonatkozó hazai szuburbanizációs szakirodalom (Dövényi–Kocsis, 1999; Kovács, 1999; Szirmai, 2007) megállapításaival, amely szerint a szuburbanizációs folyamat háttérében a magasabb jövedelmű, képzettebb, gazdaságilag aktívabb társadalmi csoportok térbeli mozgása húzódik meg.

Várostérési szinten (lásd 28. táblázat), markáns területi differenciák válnak láthatóvá: a várostérsek csoportja korántsem homogén. Különösen szembevetendő Miskolc esete, hiszen a gazdasági szerkezetváltás terhével küzdő nagyvárost a tartósan alacsony foglalkoztatási ráta jellemzi, amely 2001-ben még az országos szinttől is 10 százalékponttal (!) maradt el. Miskolc mellett még a debreceni várostérsegre jellemző a gyenge foglalkoztatottság, akár a népszámlálási adatokat (2001, 2011), akár az adóbevallásokat vesszük figyelembe (2005, 2011). E térségek, mind a központi nagyváros, mind pedig a városkörnyék esetében mindkét vizsgált mutató mindkét időpontban országos átlagtól is elmaradó értékeket mutat, ami stabilan kedvezőtlen helyzetre utal. Romló versenyképességet jelez, hogy Nyíregyháza és Pécs várostérsege a 2011-es foglalkoztatási adatok szerint az országos átlag alá került, noha 2001-ben Pécs még egyértelműen kedvező helyzetű volt. Nyíregyháza esetében az szja-befizetők aránya országos szintnél magasabb gazdasági aktivitásra utal, mind 2005-ben, mind 2011-ben, ugyanakkor a népszámlálás foglalkoztatási adatai országosnál kedvezőtlenebb helyzetet jeleznek, ami feltételezhetően a szezonális foglalkoztatás hatásának tulajdonítható. A gazdasági teljesítmények adatai¹⁴² alapján az látha-

¹⁴² A hazai vállalkozások térbeli elhelyezkedéséről, a gazdasági centrumok relatív pozíciójáról, annak időbeli változásáról képet adhat a társaságiadó-bevallások vizsgálata, amely a Nemzeti Adó- és Vámhivatal 2005. és 2011. évi adatszolgáltatásán alapul. Hozzá kell tenni, hogy a társaságiadó-bevallásokból leszűrhető képet két tényező hatása torzíthatja, torzíthatja. Az első, általánosnak nevezhető probléma, hogy az adatok székhely, s nem pedig telephely szerint állnak rendelkezésre, így a több-telephelyes nagyvállalatok gazdasági teljesítménye a székhely településnél jelenik meg, ami jellemzően a fővárost, illetve a megyeszékhelyeket jelenti. A társaságiadó-bevallások másik jelentős torzítását a külföldi tulajdonú, Magyarországon gazdasági tevékenységet nem végző, ám székhelyüket ide bejelentő off-shore cégek jelentik, amelyek egészen kis településeken is feltűnhetnek. Ezt a területileg véletlenszerű torzító hatást a rendelkezésre álló adatok alapján nehéz kiszűrni, így csupán jelezni lehet, hogy ez a tényező hatással van az eredményre, s a következtetések levonásakor erre figyelemmel kell lenni. A társaságiadó-bevallások adatait tehát óvatosan kell kezelni, s inkább a két időpont (2005 és 2011) közt bekövetkező változás irányára, semmint a konkrét értékekre kell a figyelmet irányítani.

28. táblázat: Foglalkoztatással kapcsolatos mutatók alakulása (2001/2005, 2011)

		Szja-befizetők a 15-64 éves népesség arányában (%)		Foglalkoztatottak a 15-64 éves népesség arányában (%)	
		2005	2011	2001	2011
Várostérség	budapesti várostérség	62,4	62,5	59,7	63,5
	debreceni várostérség	59,7	61,2	50,4	53,9
	győri várostérség	68,9	69,4	61,5	62,7
	kecskeméti várostérség	66,4	66,3	57,0	60,4
	miskolci várostérség	57,4	62,1	47,5	53,4
	nyíregyházi várostérség	61,3	64,9	51,3	55,5
	pécsi várostérség	62,1	61,7	53,2	54,9
	szegedi várostérség	61,7	62,4	53,2	57,4
	székesfehérvári várostérség	68,5	70,5	62,4	62,8
	Összesen	62,5	63,1	57,5	61,2
Város	Budapest	60,9	61,2	60,3	64,5
	Debrecen	60,3	61,4	51,5	54,6
	Győr	66,6	67,4	61,4	62,1
	Kecskemét	67,2	66,4	58,0	60,9
	Miskolc	57,0	61,7	47,7	53,8
	Nyíregyháza	62,0	65,1	52,1	56,1
	Pécs	61,1	61,1	53,4	54,6
	Szeged	61,5	62,1	53,1	57,4
	Székesfehérvár	67,8	70,5	63,1	63,5
	Végösszeg városokra	61,4	62,2	57,8	61,5
Városkörnyék	Budapest környéke	66,6	65,3	58,1	61,5
	Debrecen környéke	55,0	60,1	42,7	50,2
	Győr környéke	74,9	73,7	61,8	64,0
	Kecskemét környéke	63,1	65,8	53,3	59,0
	Miskolc környéke	59,0	64,0	46,4	52,1
	Nyíregyháza környéke	55,9	63,7	45,5	51,3
	Pécs környéke	70,1	65,4	51,8	56,3
	Szeged környéke	62,4	63,6	53,4	57,1
	Székesfehérvár környéke	71,7	70,6	58,8	60,2
	Végösszeg környékekre	66,2	65,6	56,6	60,3
Vidék (nem várostérségek)		60,2	65,4	50,1	54,2
Magyarország		61,1	64,5	53,0	57,0

Forrás: NAV adatszolgáltatás az szja adózókkal kapcsolatban (2005, 2011), illetve KSH Népszámlálás, 2001 és 2011 alapján saját számítás és szerkesztés. (Megjegyzés: a táblázatban színnel vannak kiemelve azok a cellák, ahol az országos értéknél alacsonyabb érték található.)

tó (lásd a 29. táblázatot), hogy a hazai vállalkozások nettó árbevételének döntő része (70–70,5%) a nagyvárosok térségéhez kötődik, messze felülmúlva ezzel a foglalkoztatásban, vagy éppen a népességben betöltött szerepüket. Ez a differencia részben a székhely-telephely problémához kötődik, de az is szerepet játszhat, hogy a nagyvárosi térségekben működő vállalkozások kedvezőbb helyzetben vannak olyan tényezők révén, mint az agglomeratív előnyök,¹⁴³ a térségi specializáció, a versenykörnyezet, a tudásexternália (Lengyel–Szanyi, 2011). A vizsgált időszakban a vidéki térségek részesedése a nettó árbevételből minimálisan – 0,5 százalékponttal – növekedett, a centrumtérségek részesedése összességében csökkent, de ez a város- és városkörnyéki térségeken belüli jelentős átrendeződés eredményeként állt elő. Miközben a nagyvárosi székhelyű vállalkozások nettó árbevétel tekintetében mért részesedése jelentős mértékben – 2 százalékponttal – csökkent, 57,9%-ra mérséklődött, a városkörnyéki településen székhellyel bírók részesedése 1,4 százalékponttal növekedett, a gazdasági szuburbanizáció, a gazdasági tevékenységek térbeli dekoncentrációja, s ezzel összefüggésben az agglomerációk felértékelődése miatt (Koós, 2007; Lengyel–Szanyi, 2011). A részletes városkörnyéki adatok vizsgálatánál láthatóvá válik, hogy ez a növekedés térben koncentrált, érdemi növekedést csupán a fővárosi és a győri agglomerációs gyűrű települései tudtak elérni, a többi esetben inkább csak a stagnálás, illetve enyhe növekedés mutatható ki. A foglalkoztatásban tartósan kedvezőtlen mutatókkal bír Debrecen, Miskolc, illetve a romló helyzetű Nyíregyháza. Pécs a versenyképesség másik összetevője (ebben az esetben a nettó árbevétel) esetében is kedvezőtlen tendenciákat mutat a vizsgált 2005–2011-es időszakban, vagyis mind a négy érintett várostérség és nagyváros pozícióvesztéget könyvelhetett el. Különösen szembetűnő Pécs jelentős részarány-csökkenése, amiben meghatározó szerepet játszott a több ezer főt foglalkoztató finn Elcoteq válsága, majd 2011. évi felszámolása.

A versenyképességet meghatározó két dimenzió, azaz a gazdasági teljesítmény és a foglalkoztatási szint kombinálásával felállítható a hazai nagyvárosok térségeinek versenyképességi rangsora,

¹⁴³ Az agglomeratív előny a gazdasági tevékenységek térbeli sűrűsödésekor tapasztalható, amikor is a gazdasági egységek fizikai közelségéből gazdasági előny származik, akár költségmegtakarítás – például mérsékelt szállítási költség – miatt, akár szorosabb beszállítói-vevői-versenyhátrány kapcsolat miatt.

29. táblázat: A nettó árbevétel és export megoszlása az egyes térségek tekintetében a társasági adóbevallás adatai (2005, 2011) alapján

	Nettó árbevétel az országos arányában (%)		Export az országos arányában (%)	
	2005	2011	2005	2011
Várostérség				
budapesti várostérség	54,9	55,9	40,2	40,3
debreceni várostérség	2,2	1,8	1,5	1,8
győri várostérség	4,1	4,0	10,9	8,7
kecskeméti várostérség	1,3	1,2	1,1	1,3
miskolci várostérség	1,4	1,2	1,1	1,0
nyíregyházi várostérség	1,1	1,0	1,1	1,2
pécsi várostérség	1,4	0,8	0,7	0,4
szegedi várostérség	1,6	1,7	0,6	0,6
székesfehérvári várostérség	2,5	2,4	6,4	5,2
Összesen	70,5	70,0	63,4	60,4
Város				
Budapest	45,1	44,8	31,7	30,1
Debrecen	2,1	1,7	1,4	1,8
Győr	3,9	3,7	10,7	8,4
Kecskemét	1,1	1,0	1,0	1,2
Miskolc	1,3	1,1	1,0	0,9
Nyíregyháza	1,1	1,0	1,0	1,1
Pécs	1,4	0,8	0,7	0,4
Szeged	1,5	1,6	0,5	0,5
Székesfehérvár	2,4	2,3	6,2	5,1
Végösszeg városokra	59,9	57,9	54,2	49,4
Városkörnyék				
Budapest környéke	9,8	11,1	8,5	10,2
Debrecen környéke	0,1	0,1	0,1	0,1
Győr környéke	0,2	0,3	0,2	0,3
Kecskemét környéke	0,2	0,2	0,1	0,1
Miskolc környéke	0,1	0,1	0,1	0,1
Nyíregyháza környéke	0,0	0,0	0,0	0,0
Pécs környéke	0,1	0,0	0,0	0,0
Szeged környék	0,1	0,1	0,1	0,0
Székesfehérvár környéke	0,1	0,1	0,2	0,1
Végösszeg környékekre	10,6	12,0	10,3	11,0
Vidék (nem várostérségek)	29,5	30,0	36,6	39,6
Magyarország	100	100	100	100

Forrás: Forrás: Nemzeti Adó- és Vámhivatal adatszolgáltatása alapján saját számítás és szerkesztés. Megjegyzés: az adatok a vállalat székhelye szerint kerültek összesítésre.

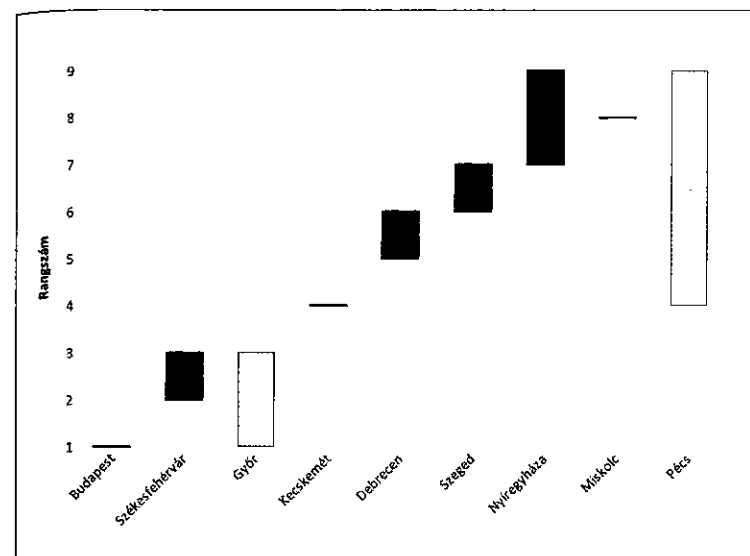
amely tehát a relatív pozíciót és annak változását mutatja. A versenyképesség foglalkoztatási dimenzióját két változó,¹⁴⁴ a gazdasági teljesítményt pedig három változó¹⁴⁵ jelzi.

Az egyes változók értékeinek kiszámítását követően az egyes egységekhez rangsorszám került, majd a rangszám összegzésére került sor. A versenyképességi szempontból legkedvezőbb érték kapta a legalacsonyabb rangsorszámot (1), így az összegzést követően is a legalacsonyabb érték mutatta a legkedvezőbb versenyképességi helyzetet. (A számítás eredménye a 98. ábrán látható.)

Az ország nagyvárosai közül tartósan Budapest, Győr és Székesfehérvár tekinthető a leginkább versenyképesnek – hiszen ezek a városok már az 1993–1998–2003-as adatok alapján is a legkedvezőbb helyzetben voltak (Baranyai–Baráth, 2009).¹⁴⁶ A versenyképességi rangsor alsó harmadában Miskolc, Nyíregyháza és Pécs tűnik fel, ami abból a szempontból nem nevezhető meglepetésnek, hogy Miskolc és Nyíregyháza már a kilencvenes évek elején is a legkedvezőtlenebb helyzetben voltak. Pécs az utóbbi évtizedek legnagyobb vesztese, hiszen a rendszerváltást követően még a városi rangsor középmezőnyében szerepelt, az ezredfordulót követően azonban egyre hátrébb szorult (meghatározó nagyvállalatait veszítette el, foglalkoztatási kapacitása, exportképes vállalatainak köre összeszűkülte, részben a rendszerváltás, részben pedig a 2008-as gazdasági világválság következtében).

Összességében: az ország kilenc nagyvárosi térsége háromosztatú rendszert alkot, a vizsgált nagyvárosi térségek ugyanis egy meglehetősen stabil, csekély változékonyságot mutató hierarchikus rendszerbe illeszkednek, ahol a legkedvezőbb helyzetben Budapest, Győr és Székesfehérvár térsége van. A leszakadó, kedvezőtlen helyzetű térségek tekintetében Miskolc és Nyíregyháza érdemben nem volt képes javítani pozícióján. Pécs városa és térsége az,

98. ábra: A várostérségek versenyképességi rangsorának változása (2005–2011)

Forrás: Saját számítás és szerkesztés (Megjegyzés: a fekete színnel jelzett várostérségek esetében kedvező irányban változott a rangszám, a szürkével jeltek esetében ezzel szemben romlott a relatív pozíció. Azonos rang-összegezés esetén azonos rangszámot kaptak a területi egységek, így például Budapest és Győr várostérsége 2005-ben egyaránt 1 rangszámot kapott.)

amelyet erősen sújtott a 2008-ban kibontakozó gazdasági világválság, jelentősen rontva ezzel foglalkoztatási és jövedelmi pozícióját. A középmezőnybe az Alföld nagyvárosai kerültek: Szeged, Kecskemét és Debrecen. (Itt fel kell hívni a figyelmet Kecskemétre, hiszen a város – nyilván összefüggésben a Mercedes letelepedésével – folyamatosan javítja versenyképességét, a rendszerváltást követően még a legkedvezőtlenebb helyzetű térségek közé tartozott, de napjainkra már a negyedik legjobbra vált.)

¹⁴⁴ A foglalkoztatási dimenzió két mutatója: a személyi jövedelemadót fizetők, illetve a magukat foglalkoztatottnak vallók az aktív korú (15–64 éves) népesség arányában.

¹⁴⁵ A gazdasági teljesítmény esetében: a társasági adóbevallás adatai alapján a nettó árbevétel, az exportértékesítés, illetve a személyi jövedelem bevallási adatai alapján az átlagos szja-befizetés értékét véve figyelembe.

¹⁴⁶ A kétfajta versenyképességi rangsor közvetlenül nem összevethető, hiszen a két rangsor összeállításakor nem lehetett biztosítani az azonos változókészletet, ezért, habár azonos módszertant követnek, de a felhasznált változók köre nem teljesen azonos.

A társadalmi versenyképesség

A várostérségek társadalmi versenyképességi rangsorainak kialakításához a korábban is alkalmazott módszertan¹⁴⁷ adja az alapot. Az elemzés során olyan mutatók vizsgálatára került sor, amelyekkel azok a társadalmi szempontok ragadhatóak meg, amelyek hatást gyakorolhatnak a befektetések, telephelyválasztások vagy vállalkozásbővítések kapcsán meghozott döntésekre.¹⁴⁸

2011-ben a várostérségi társadalmi versenyképességi rangsor élén a pécsi várostérség áll, míg a második helyen a győri, a harmadik helyen pedig – megosztva – a nyíregyházi és a székesfehérvári várostérség szerepel. Érdekes a pécsi és a győri várostérség eredménye abból a szempontból, hogy mind Győr, mind környéke előbb szerepel a rangsorokban, mint Pécs, illetve a pécsi várostérség, az összesített eredmények mégis ez utóbbit emelik az élre. A rangsorokat összesítő táblázatot érdemes abból a szempontból is áttekinteni, hogy kiegyensúlyozott vagy széttartó a várostérségek belső egységeinek versenyképessége. Győr, Pécs, Nyíregyháza, Miskolc, valamint Debrecen esetében egyezés, illetve minimális eltérés mutatkozik a nagyváros és agglomerációjának versenyképességi pozíciója között, azonban Kecskemét, de különösen Budapest és Székesfehérvár várostérségi egységeinek versenyképességi helyezését jelentős a különbség. Ez utóbbi divergáló várostérségek esetében lényeges, hogy míg Budapestenél és Kecskemétnél az agglomeráció, addig Székesfehérvárnál a nagyváros társadalmi versenyképességi pozíciója a kedvezőbb.

¹⁴⁷ A társadalmi versenyképesség végső rangsorainak kialakítása mutatókba rendezett statisztikai adatok segítségével történt (a mutatók közé a kulturális szolgáltatások, a helyi intézmények, az infrastruktúra, a bűnözés, a szociális problémák, a környezet és az oktatás kerültek). A statisztikai adatokból fajlagos mutatók készültek. A képzett fajlagos értékek alapján minden statisztikai adat szerint rangsor készült, ami az adott mutatóban összesítésre, majd újra rangsorolásra került. A végső, összesített versenyképességi rangsor a mutatók szerinti sorrendek összevonásával, majd az ez alapján számított átlag sorba rendezésével állt elő. A rangsorolás a városokra, a városkörnyéki települések összességére és a várostérségekre egyaránt elkészült. Néhány esetben a 2009-es módszertanhoz képest e vonatkozásban módosításokra volt szükség, s nem a népességre, hanem egyéb, fontosabbnak ítélt tényezőkre (például lakásállomány, épített lakások száma) arányosítva készült el az indikátor. A fajlagos mutatószámok számításának alapját legtöbb esetben az 1000 lakosra vetített értékek jelentették.

¹⁴⁸ Az adatokat a KSH területi statisztikai adatbázisából gyűjtöttük össze a 2011-es évre vonatkozóan.

30. táblázat: A várostérségek, városok és városkörnyékek társadalmi versenyképességi rangsora (2011)

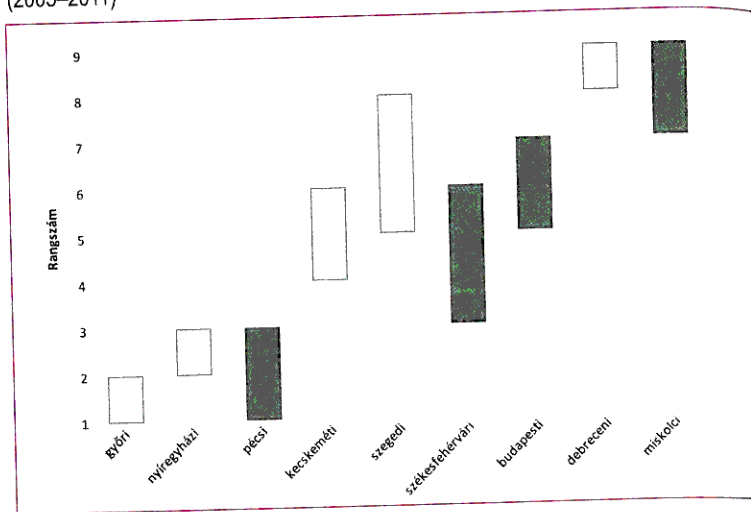
Rangsorban elfoglalt hely	Várostérség	Város	Városkörnyék
1	Pécs	Győr	Budapest
2	Győr	Pécs	Győr
3	Nyíregyháza, Székesfehérvár	Szeged, Székesfehérvár	Pécs
4	–	–	Kecskemét
5	Budapest	Nyíregyháza	Nyíregyháza, Szeged
6	Kecskemét	Miskolc	–
7	Miskolc	Budapest, Kecskemét	Miskolc
8	Szeged		Székesfehérvár
9	Debrecen	Debrecen	Debrecen

Forrás: saját számítás, szerkesztés

A versenyképességi rangsorok változásai

2005 és 2011 között jelentősebb előrelépések és visszacsúszások is megfigyelhetők mind a nagyvárosok, mind a városkörnyékek esetében, a várostérségeknél azonban csak kisebb mértékű mozgásokat tapasztalni. A nagyvárosok közül Győr és Budapest tartja korábbi pozícióját, Szeged (+1), Székesfehérvár (+2), Miskolc (+3), s kiváltképpen Pécs (+4) javított helyzetén a társadalmi versenyképességi rangsorban, míg Debrecen (–1), Nyíregyháza (–2), s főként Kecskemét (–5) visszaesett. A városkörnyékek esetében az élmezőnyben nem történt változás, továbbra is a budapesti, a győri és a pécsi agglomeráció áll az élén. Egyet lépett előre a rangsorban a kecskeméti, a nyíregyházi és a miskolci városkörnyék, míg egyet hátra a székesfehérvári. Nagyobb, pozitív irányú helyzetváltoztatásra Szeged (+4), erőteljes visszalépésre pedig Debrecen térségei nyújtanak példát. A nagyvárosokat és környéküket is magukban foglaló várostérségek rangsorában nagyobb ugrások nem történtek (99. ábra). Az élmezőnyt alkotó pécsi, győri és nyíregyházi várostérség csak a pozíciókat cserélte fel 2005 és 2011 között: a győri és a nyíregyházi egy helyet visszacsúszott, a pécsi pedig kettőt előre lépve az élre került. A versenyképességi középmezőny annyiban alakult át, hogy a székesfe-

99. ábra: A várostérségek társadalmi versenyképességi rangsorainak változása (2005–2011)

Forrás: Saját számítás és szerkesztés (Megjegyzés: a fekete színnel jelzett várostérségek esetében kedvező irányban változott a rangszám, a szürkével jelzettek esetében ezzel szemben romlott a relatív pozíció.)

hérvári várostérség három pozíciót javítva csatlakozott a „dobogósokhoz”, a szegedi térség pedig a rangsor végére csúszott. A miskolci és a budapesti várostérség két helyet előre, a kecskeméti kettőt hátra, míg Debrecen és környéke egyet rontva helyezését – ahogy város és környéke külön eredményei szerint is – utolsóként zárja a mezőnyt.

A versenyképességi rangsorok részletesebb áttekintésére ad lehetőséget a 31. táblázat, amely az egyes versenyképességi dimenziókban elért helyezéseket tartalmazza, s így magyarázatul szolgál az egyes városok, városkörnyékek és várostérségek által elért eredményekre. Nehéz azonban pontos választ adni arra, hogy mi okozza a rangsorbeli mozgásokat, hiszen a települési, térségi fajlagos mutatók időbeli, pozitív vagy negatív irányú változásaihoz képest nagyobb jelentőséggel bír a többi nyolc település vagy térség adott évre vonatkozó eredményeihez viszonyított pozíció. Bizonyos esetekben egy változó, változócsoporthoz pozitív vagy negatív irányú változása egyértelmű magyarázatot ad az adott település vagy térség rangsorbeli pozíciójának változására, máskor ellentmondásos a helyzet. Miskolc esetében például a bűnözés 2011-es fajlagos mutatói 2005-höz képest a bűncselekmények arányának jelentős viszszaesését mutatják a megyeszékhely és a várostérség egészének esetében is, s az így kapott értékek – mivel a többi város és térség eredményeinél kedvezőbbek – alapján e versenyképességi dimenzió-

31. táblázat: A társadalmi versenyképességi dimenziókban elért várostérségi helyezések alakulása (2005; 2011) (folyt. következő oldalon)

	Bűnözés		Szociális problémák		Helyi intézmények		Infrastruktúra		Kulturális szolgáltatások		Környezet		Oktatás	
	2005	2011	2005	2011	2005	2011	2005	2011	2005	2011	2005	2011	2005	2011
budapesti várostérség	7	5	3	6	7	5	4	7	7	2	3	3	8	7
debreceni várostérség	9	9	5	4	2	2	9	8	8	8	9	9	3	2
győri várostérség	2	6	1	1	6	3	6	1	2	5	2	4	7	7
kecskeméti várostérség	3	4	1	2	5	7	1	3	4	4	8	8	9	9
miskolci várostérség	7	1	7	9	9	7	7	9	3	6	7	1	6	5
nyíregyházi várostérség	4	2	5	8	1	4	2	4	9	3	4	7	4	5
pécsi várostérség	6	3	8	5	3	9	8	5	1	1	1	2	2	1
szegedi várostérség	1	7	9	7	8	5	3	6	5	7	5	5	1	2
székesfehérvári várostérség	5	8	3	3	3	1	5	2	6	9	5	6	5	4
Budapest	8	5	4	6	7	7	4	8	7	2	3	3	8	7
Debrecen	9	9	5	7	1	4	9	7	8	8	9	9	3	3
Győr	5	6	2	1	4	2	6	2	1	3	2	3	5	4
Kecskemét	3	4	1	2	4	8	1	1	3	7	7	7	9	9
Miskolc	7	1	8	8	9	6	7	9	2	6	7	1	7	6

31. táblázat: A társadalmi versenyképességi dimenziókban elért várostérségi helyezések alakulása (2005; 2011) (folytatás az előző oldalról)

	Bűnözés		Szociális problémák		Helyi intézmények		Infrastruktúra		Kulturális szolgáltatások		Környezet		Oktatás	
	2005	2011	2005	2011	2005	2011	2005	2011	2005	2011	2005	2011	2005	2011
Nyíregyháza	2	3	5	9	1	2	2	4	9	1	5	8	4	8
Pécs	6	2	7	4	4	3	8	6	4	4	1	2	2	2
Szeged	1	7	9	5	7	5	3	5	5	5	3	3	1	1
Székesfehérvár	3	8	3	3	3	1	5	3	6	9	5	3	6	4
budapesti városkörnyék	9	7	1	3	1	1	2	7	1	1	1	2	1	1
debreceni városkörnyék	8	9	2	4	3	2	7	8	5	7	4	8	6	5,5
győri városkörnyék	1	1	5	1	2	3	6	3	6	4	2	5	6	5,5
kecskeméti városkörnyék	4	4	6	2	5	6	8	5	2	3	4	4	6	5,5
miskolci városkörnyék	5	5	8	7	9	9	5	9	7	8	3	1	6	2
nyíregyházi városkörnyék	5	2	6	9	4	8	4	4	8	9	6	2	6	5,5
pécsi városkörnyék	2	3	2	5	7	7	1	1	3	2	8	5	6	5,5
szegedi városkörnyék	2	8	9	6	8	4	9	6	4	5	9	5	6	5,5
székesfehérvári városkörnyék	7	6	4	8	6	5	3	2	9	6	6	9	6	5,5

ban Miskolc és a miskolci várostérség egyaránt az első helyre sorolódott. Az ellentmondásos helyzetre szolgáltatt példát a szegedi várostérség is, ahol az infrastruktúra versenyképességi dimenzióban tapasztalt városi és várostérségi rangsorban elfoglalt pozíció úgy lett kedvezőtlenebb, hogy a dimenzió belüli egyes fajlagos mutatók 2005-höz képest pozitív irányba változtak. Ebben az esetben tehát az a magyarázat, hogy Szeged és (ennek nyomán) a szegedi várostérség egyes vizsgált mutatói pozitív irányú változásának ellenére (még) elmaradnak a többi település vagy térség kedvezőbb eredményétől. Egy szemléletes példával élve: Székesfehérváron hiába nőtt a színházlátogatások ezer lakosra vetített éves száma 442 főről 607 főre, ezzel – a többi nagyváros romló értékei mellett is – csaknem az utolsó helyre szorul a rangsorban élen járó Kecskemét (1470 fő) és Budapest (1285 fő) mögött.

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a társadalmi versenyképességi pozíciókban a gazdasági versenyképességhez képest nagyobb mozgások tapasztalhatók. S ez azzal is magyarázható, hogy a társadalmi versenyképesség mutatói a várostérség munkaerő-piacát és vállalkozásait jellemző gazdasági indexeknél jóval dinamikusabb változásokat takarnak. Az eredmények azt is tükrözik, hogy a társadalmi versenyképességben elfoglalt pozíció nem független a gazdasági tényezőktől, hiszen több mutatót (így az infrastruktúra fejlettségét, a szociális problémák jellegét, az intézmények működését) a települési önkormányzatok, a gazdasági szervezetek, valamint a lakosság anyagi lehetőségei határozzák meg. Ugyanakkor az is látható, hogy ez a gazdasági meghatározottság nem kizárólagos (és ezt a pécsi várostérség esete példázza a legjobban). Az előbb említett szereplők anyagi forrásaitól részben vagy teljesen független, hogy az életminőség fontos elemeit tartalmazó mutatókban (például az oktatás, a környezeti adottságok, a kulturális szolgáltatások, a bűnözés csökkentése terén) elért jó eredmények az egyébként kedvezőtlen gazdasági helyzet ellenére is, társadalmi szempontból, versenyképessé tudnak tenni egy várostérséget.

A komplex versenyképesség

A gazdasági és társadalmi versenyképesség elkülönült vizsgálata után egy komplex, vagyis egy hármas tagolású versenyképességi rangsorolás kialakítására kerül sor, a gazdasági és a társadalmi versenyképességi rangsor további – a fenti módszertant követő –

32. táblázat: A várostérségek, városok és városkörnyékek komplex versenyképességi rangsorainak változásai (2005; 2011)

		2011 (2005)	
	Város	Városkörnyék	Várostérség
Győr	1 (1)	1 (1)	1 (1)
Székesfehérvár	2 (2)	5 (4)	1 (5)
Budapest	3 (5)	1 (1)	3 (3)
Kecskemét	5 (2)	3 (3)	4 (3)
Pécs	5 (7)	4 (4)	4 (2)
Nyíregyháza	7 (6)	8 (8)	4 (6)
Szeged	3 (4)	6 (8)	7 (7)
Debrecen	8 (8)	9 (6)	7 (8)
Miskolc	9 (9)	6 (7)	9 (9)

Forrás: saját számítás, szerkesztés

összevonásán keresztül. Ez a különböző tértípusok komplex versenyképességi pozíciója tekintetében megkülönböztet komplexen vagy egyoldalúan versenyképes, illetve lemaradó területeket. A számításokat a 2005-ös évre elvégezve, a két időpont közötti változások is értékelhetővé váltak. A várostérségek szintjén a kialakított csoportok között nem tapasztalhatók jelentősebb mozgások, a „sereghajtók” körében ugyanazokat a várostérségek találhatók, mint korábban, a többi csoportban is vannak állandó tagok (így a győri, a budapesti, a nyíregyházi várostérségek). A székesfehérvári várostérség jelentős előrelépése kiszorította az élmezőnyből a pécsi és a kecskeméti térségeket, s így egy azonos pozíciókkal rendelkező sűrű középmezőny alakult ki.

A 2011-es komplex eredmények visszatükrözik a magyarországi nagyváros-térségek általános gazdasági, illetve közlekedés-földrajzi meghatározottságait, például a győri és a székesfehérvári várostérségek kedvező gazdasági-társadalmi adottságait: e két térség esetében kiegyenlített, egymást erősítő versenyképességi dimenziók figyelhetők meg. A budapesti várostérség esete annyiban más, hogy a térség által felmutatott gazdasági előnyök átlagos társadalmi mutatókkal párosulnak, ami relatíve egyenlőtlen versenyképességről tanúskodik (hozzá kell tenni, hogy a fővárosi 2,5

33. táblázat: A hazai várostérségek komplex versenyképességi rangsorának alakulása (2005; 2011)

Várostérség	2005	2011
Élmezőny	győri, pécsi, budapesti, kecskeméti	győri, székesfehérvári, budapesti
Középmezőny	székesfehérvári, nyíregyházi	kecskeméti, nyíregyházi, pécsi
Sereghajtó	szegedi, debreceni, miskolci	debreceni, szegedi, miskolci

Forrás: saját számítás, szerkesztés

millióis várostérség átlagos mutatója mögött nagyfokú heterogenitás húzódik meg).

A középmezőnyben a kiegyenlített, átlagos, ugyanakkor a versenyképesség növelése szempontjából komoly lehetőségeket magában rejtő kecskeméti, valamint a társadalmi szempontok szerint kedvezőbb helyzetben lévő nyíregyházi térség szerepel. Szintén e csoportba tartozik a pécsi várostérség, amely a két dimenzió mentén a legszélsőségesebb eltérést mutatja, kihangsúlyozva a versenyképességi hátrány gazdasági oldalát.

A hátul található debreceni térség esetében a társadalmi szempontok szerinti javulás nagyot lendíthetne a versenyképességen, hiszen a gazdasági tényezők alapján a középmezőnybe sorolható. A miskolci és a szegedi térség esetében a két dimenzió szerinti kedvezőtlen pozíciók kiegyenlítettek.

A várostérségi társadalmak versenyképesség-felfogása

A nagyváros-térségi lakosság versenyképességi, illetve sikerfelfogásának a megismerését (2005-ben és 2014-ben is) részben a különböző típusú lakóhelyi elégedettségek,¹⁴⁹ részben a térségek, a települések fejlődését meghatározó tényezőkről kialakult vélemények feltárása alapozta meg. A 2014-ben megkérdezettek legnagyobb mértékben településük lakosságának összetételével voltak

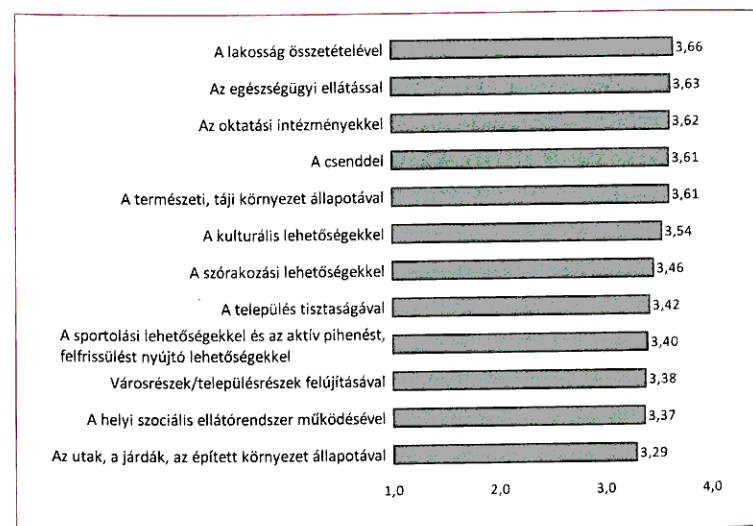
¹⁴⁹ A kérdőívben a következő kérdés jelent meg: „Ezen településen, ahol él, mennyire elégedett vagy elégedetlen Ön az alábbiakkal?”

elégedettek, továbbá nagymértékű elégedettség mutatkozott az oktatási intézményekkel, az egészségügyi ellátással és a lakosság környezetére vonatkozó szempontokkal, azaz a csenddel, a természeti és a táji környezet állapotával kapcsolatban. A legnagyobb mértékű elégedetlenség az utak és járdák állapotával kapcsolatban fogalmazódott meg (100. ábra).

A 2005-ös adatfelvétel eredményeivel való összehasonlítás azt mutatja, hogy a megkérdezettek minden összehasonlítható tényező tekintetében elégedettebbek településük adottságaival, mint 10 évvel ezelőtt (34. táblázat). A legnagyobb mértékű pozitív változás a városrészek és településrészek felújításával, a közterületek tisztaságával, valamint a természeti és a táji környezet állapotával kapcsolatban figyelhető meg. Ennek oka vélhetően az, hogy az elmúlt 10 évben a nagyvárosok több szempontból megújultak: hazai és európai uniós források bevonásával komplex városrehabilitációs programok valósultak meg. A vidékfejlesztés forrásaiból (lásd az Új Magyarország Vidékfejlesztési Program forrásait) pedig a kisebb települések állapota javult. Ezek a lakossági elégedettség növekedésében is érzékelhetők.

Már a 2005-ös eredmények is rámutattak, hogy a társadalmi státus az elégedettséget jelentősen differenciálja. A legalacsonyabb

100. ábra: Elégedettség 2014-ben
(átlagértékek; 1=egyáltalán nem elégedett; 5=nagyon elégedett)

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

34. táblázat: Az elégedettség változása 2005 és 2014 között

2005-ben vizsgált szempontok	Átlag-érték	2014-ben vizsgált szempontok	Átlag-érték	Változás
Utak, járdák állapota	2,47	Utak, járdák, épített környezet állapota	3,29	-
Épített környezet, házak állapota	2,94			-
Leromlott városrészek/településrészek felújítása	2,64	Városrészek/településrészek felújítása	3,38	+0,74
Közterületek tisztasága	2,70	Település tisztasága	3,42	+0,72
Levegő tisztasága	2,96	-	-	-
Oktatási intézmények	3,39	Oktatási intézmények	3,62	+0,23
Egészségügyi ellátás	3,40	Egészségügyi ellátás	3,63	+0,23
Helyi szociális ellátórendszer működése	2,91	Helyi szociális ellátórendszer működése	3,37	+0,46
Munkalehetőségek	2,08	-	-	-
Önkormányzati lakásépítés	1,93	-	-	-
Sportolási lehetőségek	3,07	Sportolási lehetőségek és az aktív pihenést, felfrissülést nyújtó lehetőségek	3,40	-
Aktív pihenést, felfrissülést nyújtó lehetőségek	2,96			-
Kulturális lehetőségek	3,21	Kulturális lehetőségek	3,54	+0,33
Szórakozási lehetőségek	3,06	Szórakozási lehetőségek	3,46	+0,40
Természeti, táji környezet állapota	3,00	Természeti, táji környezet állapota	3,61	+0,61
Zöldterületek bővítése, védelme	2,77	-	-	-
Csend	3,02	Csend	3,61	+0,59
Közbiztonság	2,93	-	-	-
Közvetlen lakókörnyezet	3,49	-	-	-
-	-	Lakosság összetétele	3,66	-

Forrás: NKFP és TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

Megjegyzés: a táblázatban szereplő adathiány oka a két kutatás kérdőíveinek különbözősége.

és a legmagasabb iskolai végzettségűek az átlagosnál elégedetlenebbek, míg a közepes végzettségűek (vagyis a szakközépiskolát és a gimnáziumot végzettek) elégedettebbek voltak. Ez a tendencia 2014-ben is megfigyelhető, vagyis a legelégedettebbek a középfokú végzettségű megkérdezettek, majdnem minden tényező tekintetében. Kivétel ez alól az oktatási intézményekkel, a kulturális lehetőségekkel, valamint a szórakozási lehetőségekkel való elégedettség, ezekkel a legalacsonyabb iskolai végzettségűek voltak a legelé-

dettebbek. A felsőfokú végzettséggel rendelkezőknél a középfokúakénál alacsonyabb mértékű elégedettség tapasztalható, melynek hátterét elsősorban a kulturális különbségek, az eltérő igények és az erősebb kritikai beállítottság adják.

A jövedelem esetében a 2005-östől eltérőek az eredmények. Míg 2005-ben a közepes jövedelműek voltak a leginkább elégedettek településükkel, addig a 2014-es eredmények azt mutatják, hogy a háztartások átlagos jövedelmével egyenes arányban nő az elégedettség. Mindez azzal magyarázható, hogy a magasabb jövedelem-kategóriákkal jellemezhető családok jobban meg tudják választani lakóhelyüket, az általuk igénybe vett szolgáltatásokat, és ebből adódóan valószínűleg jobb az általános közérzetük is, mely magasabb szintű elégedettséget eredményez.

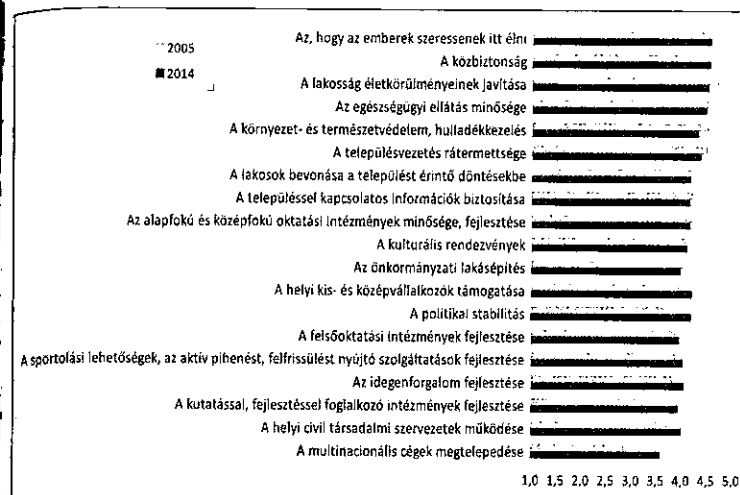
A 2014-es adatokat várostárségek szerint elemezve jelentős különbségek rajzolódnak ki. Szembetűnő, hogy vannak általában elégedetlenebb (lásd nyíregyházi várostárség) és vannak kifejezetten elégedett lakosokkal rendelkező várostárségek (szegedi, pécsi, győri várostárségek). A nyíregyházi térség esetében adódhat ez a térség országon belüli elhelyezkedéséből, abból, hogy egy fejlettebb gazdaságú, magasabb munkanélküliségi rátával, kevesebb munkalehetőséggel jellemezhető makrogazdasági térségben helyezkedik el. A lakossági elégedettség a várostárségek esetén nem mutat összefüggést a komplex versenyképességi pozícióval.

A várostárségek versenyképességét a térségek fejlődését meghatározó tényezők is befolyásolják. A két adatfelvétel között eltelt időben a települések fejlődése szempontjából fontosnak vélt tényezők tekintetében jelentős változások történtek (101. ábra).

A várostárségek átlagát tekintve kiemelkedően megnőtt a gazdaságfejlesztés (multinacionális cégek megtelepedése, helyi kis- és középvállalkozások támogatása, idegenforgalom fejlesztése), továbbá a civil társadalom működése és a politikai stabilitás fontossága. A gazdaságfejlesztés szempontjainak előtérbe kerülése vélhetően a gazdasági válság hátrányos következményei megjelenésének, a munkahe-lyek elvesztésének köszönhető. Az egyes várostárségek e tekintetben is jelentős eltéréseket hordoznak.

A multinacionális cégek megtelepedésének fontosságát mérő érték minden várostárség esetében magasabb a 2005-ös átlagnál. 2014-ben a multinacionális cégek megtelepedését a nyíregyházi térségben élők tartották a legfontosabbnak településük és térségük további fejlődése szempontjából. A tényező fontossága mar-

101. ábra: A települések fejlődését meghatározó tényezők fontossága 2005-ben és 2014-ben (átlagértékek, 1=nem fontos; 5=nagyon fontos)

Forrás: NKFP és TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

kánsan megjelenik továbbá a pécsi, a kecskeméti és a székesfehérvári várostárségben élők válaszaiban is. A nyíregyházi és a pécsi várostárségek esetében mindez a magasabb munkanélküliségi rátával magyarázható. Valószínűleg mindkét térség lakosságának köz-tudatában benne van a munkahelyteremtés fontossága, és ennek mintegy megoldását jelentő külföldi működőtőke-letelepítés lehe-tősége. Székesfehérváron nagy múltja van a multinacionális cégek betelepődése által vezérelt gazdaságfejlesztésnek, a tényező hang-súlyosabb megjelenése vélhetően annak köszönhető, hogy a gaz-dasági válság markánsan érintette a város multinacionális cégeit, leépítések zajlottak. A Kecskemét esetében jellemző magas értéket pedig valószínűleg a közelmúlt új cégbetelepülésének (a Mercedes üzemnek) jó tapasztalatai indokolják.

A helyi kis- és középvállalkozások fejlesztésének szempontjából a nyíregyházi térség szintén kiemelkedő, mellette elsősorban a debreceni és a székesfehérvári térségben élők válaszaiban meghatározó a jövőbeni fejlesztési szempont. Nyíregyháza esetében az okok a fent leírtakhoz hasonlóak, a többi várostárség esetében pe-dig a tényező fontossága a válság utáni stabilizációs folyamatok megjelenésének, a helyi gazdaság szereplői előtti lehetőségek (for-ráslehetőségek, hitelkonstrukciók stb.) megnyílásának és talán a vállalkozási kedv meglendülésének is köszönhető.

Mindezek mellett az is megállapítható, hogy az idegenforgalom fejlesztését is kiegyenlítően fontosnak tartják a megkérdezettek a települések további fejlődése szempontjából.

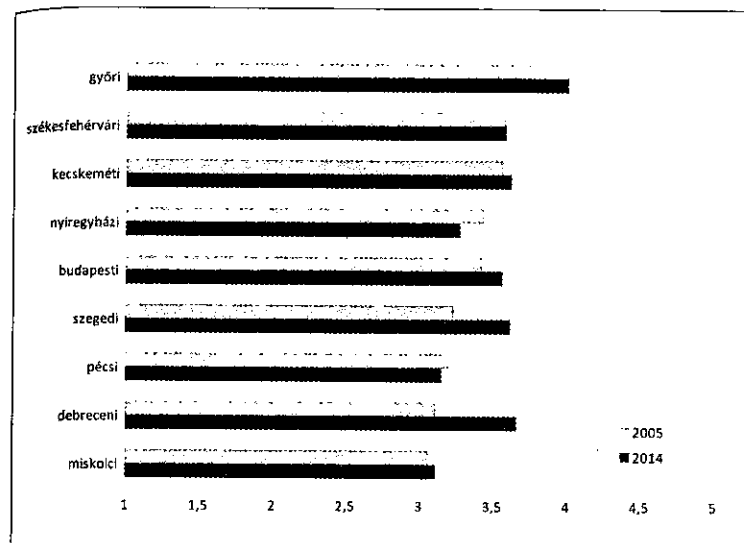
A válaszadók a városok és térségeik további fejlődése szempontjából a politikai stabilitást és a civil szervezetek működését is lényegesebb tényezőnek tartják, mint 10 évvel ezelőtt. A civil szféra alapjaiban strukturálódott át ebben az időszakban. A fenntartási és finansziális nehézségek okán azok a szervezetek maradtak életben, amelyek képesek a működési feltételeiket megteremteni, és valós, társadalmilag hasznos szakmai program mentén működni. Ezek a szervezetek kerültek előtérbe, kommunikálják eredményeiket, a lakosság ismeri őket, rengeteg rendezvényt szerveznek, jó ügyek mellé állnak, egyszóval ismertek és elismertek lettek, így a lakosság hisz abban, hogy működésük mindenképpen pozitívan és fejlesztően hat a városok és a térségi települések fejlődésére.

2005-ben a megkérdezett lakosság szerint rendkívül fontos egy település fejlődése szempontjából, hogy milyenek a lakosság életkörülményei, hogy jó legyen a közbiztonság, s hogy az emberek szívesen adott településen éljen. Ez 2014-ben sem volt másképp, ezek a tényezők szintén kiemelkedő fontosságúak maradtak, a vonatkozó értékek azonban kismértékű mérséklődést mutatnak, aminek az lehet az oka, hogy a közbiztonságra, illetve a lakosság életkörülményeinek javítására vélhetően jobban ügyeltek az elmúlt 10 évben, vagyis kedvező változások zajlottak, nem ez foglalkoztatja elsősorban a lakosságot.

A lakosság lakóhelyével kapcsolatos sikerfelfogásának feltárása is lényeges szempont volt. Mindkét adatfelvételi időpontban jellemző, hogy a lakosság minden várostérséget közepesen sikeresnek értékelt. 2005-ben a legsikeresebbnek ítélt várostérségek a győri, a kecskeméti és a székesfehérvári várostérségek voltak, míg a legsikertelenebbek a miskolci és a debreceni várostérségek. 2014-ben a legsikeresebbnek ítélt térségek a győri, a debreceni, a szegedi és a kecskeméti, a legsikertelenebbek pedig a miskolci és a pécsi várostérségek voltak. A győri térség tehát megőrizte vezető pozícióját, a debreceni és a szegedi térség viszont jelentősen javította azt. A székesfehérvári térséget mindkét időszakban ugyanúgy ítélték meg a megkérdezettek, a pécsi és a nyíregyházi térségek viszont rontottak pozíciójukon (102. ábra).

A két adatfelvétel között eltelt időszakban jelentős változások zajlottak a lakossági véleményekben: jelentős területi és társada-

102. ábra: A sikeresség megítélése 2005-ben és 2014-ben (átlagértékek; 1=sikertelen; 5=sikeres)

Forrás: NKFP és TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

lomszerkezeti megosztottsággal. A lakossági elégedettség a vizsgált időszakban növekedett, miközben előtérbe kerültek a gazdaságfejlesztés szempontjai, de jelentős mértékben nőtt a civil társadalmi szervezetek jelentőségének megítélése is. A lakosság sikerfelfogása néhány esetben elmozdult, bár a legtöbb várostérség esetében megőrizte pozíciókat tapasztalni.

Összegzés

A részfejezet a gazdasági és társadalmi versenyképesség statisztikai adatokon alapuló és empirikus elemzésére épülő, lakossági véleményeket elemző vizsgálatára vállalkozott. A statisztikai elemzések, azok számszerű eredményei a kilenc nagyvárosi térség esetében jelentős gazdasági és társadalmi megosztottságokat tártak fel, ezek komplex versenyképességi pozíciók (élmezőny-térségek, középmezőnybe tartozó várostérségek és sereghajtók) meghatározását is lehetővé tették. A pécsi várostérség esete kiváltképpen igazolja a kutatás azon hipotézisét, hogy a versenyképesség vizsgálata komplex módon indokolt, hiszen a társadalmi és a gazdasági

szempontok által meghatározott pozíciók (akár szélsőséges mértékben is) eltérőek lehetnek, s az egyoldalú (gazdasági vagy társadalmi) elemzés nem adhat teljes képet az adott terület versenyképességéről. A lakossági nézetek a kemény adatok mögött meghúzódó fontos minőségi jellemzőkre mutattak rá. Az elemzés kitért a lakossági elégedettséget befolyásoló tényezőkre, a települések fejlődését meghatározó főbb folyamatokra és azok változásaira, továbbá arra, hogy a lakosság számára mit jelent a települési siker. Ezek a szubjektív ítéletek nagy valószínűséggel a települési lépték által is meghatározottak, s magyarázatul szolgálhatnak arra, hogy Budapestet miért tartják kevésbé sikeresnek az ott élők. Ennek feltelezhető oka, hogy egy-egy fejlesztés, munkahelyteremtő beruházás stb. sokkal jobban érzékelhető, s sokkal nagyobb jelentőséggel bír egy – magyarországi viszonylatban – nagyvárosban, mint egy metropoliszban.

A kétféle kutatási irány által feltártak a vizsgálat mindkét időpontjában részben harmóniát is tükröznek: a 2005-ös lakossági vélemények teljes mértékben megfelelnek az adott év statisztikai adataival előállított komplex versenyképességi pozíciónak, a 2014-es lakossági vélemények azonban csak részben kapcsolódnak a 2011-es statisztikai adatok alapján előállított versenyképességi rangsorhoz. Ez egyértelműen jelzi, hogy a lakosság számára a helyi munkaerő-piaci fejlemények, bár fontosak, de nem kizárólagosan meghatározó erejűek, más területek adottságai, azok fejlődése vagy éppen stagnálása „felülírhatja” az összképet.

A társadalmi részvétel és a nagyváros-térségi versenyképesség¹⁵⁰

Ferencz Zoltán

Bevezetés

Ez a részfejezet a társadalmi részvétel és a versenyképesség összefüggéseit kiemelten a társadalmi jól-lét szempontjából vizsgálja. A versenyképesség fogalmát bemutató előzményekből is kitűnik (lásd a korábbi részfejezetet), hogy a társadalmilag megalapozott versenyképességnek (de a stiglitzi jól-lét fogalomnak is), fontos összetevője a participáció. A társadalmi részvétel lehetősége azonban nem mindenki számára adotttság. A részvételhez szükség van intézményi lehetőségekre, képességekre, szabadságra és mindenképp aktív hozzáállásra. Az aktív hozzáállás pozitív önértékelésből, magabiztosságból, „kirekesztésmentességből” fakad (Sen, 1992).

Kutatások sokasága igazolhatja, hogy például a fenntartható fejlődés érvényesülésében jóval kevesebb társadalmi erő érdekelt, mint a „fenntarthatatlan”, környezetet romboló és társadalmi problémákat okozó, az európai társadalmak csupán kisebb részének viszonyait kielégítő, profitorientált fejlődésben. Hiányoznak a változáshoz szükséges társadalmi erőviszonyok is, a gazdasági, a környezeti és a társadalmi tényezők egyenrangú érvényesülésében elvileg érdekelt különböző szakmacsoportok összefogása. Az európai civil társadalmi erők sem voltak képesek arra, hogy érdemben átalakítsák, újraszabják a társadalmi gyakorlatot, a fejlesztési, politikai döntéseket, hogy erőviszonyaikkal támogassák az elmélet

¹⁵⁰ A publikáció az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg. Készült a „Társadalmi konfliktusok – Társadalmi jól-lét és biztonság – Versenyképesség és társadalmi fejlődés” című, TÁMOP-4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0069 azonosító számú projekt keretében.

gyakorlati érvényesülését, az innovációt, hogy azzal is kitárják az európai társadalmak által – jóllehet országokként és politikai rendszerekként differenciált módon és mértékben – kizorított társadalmi csoportok előtt a társadalmi participáció lehetőségeit, a társadalmi integrációt biztosító részvétel kapuit. A Stiglitz-jelentés a politikai képviselést és a részvételt is fontosnak tartja. A jól-lét és a társadalmi versenyképesség együttes vizsgálata alapján lehetőség nyílik arra, hogy olyan társadalom- és térségfejlesztési programok, a kirekesztést megakadályozó lokális stratégiák jöjjenek létre, ahol a fő cél a társadalmi jól-létre alapozott versenyképességi fejlesztési modellek kialakítása, ahol a lényeg a társadalmi integráció, a befogadás folyamatainak megvalósítása, a társadalmi participáció és a társadalmi konfliktuskezelés alapján.

A társadalmi részvétel fogalma

A társadalmi részvétel az állampolgárok számára biztosítja a beleszólás lehetőségeit a közügyekbe és a mindennapi életet érintő döntésekbe. Továbbá módot ad arra is, hogy a lakosság részt vegyen a települések, a nagyobb területi egységek fejlesztési programjainak a kialakításában, a különböző stratégiák előkészületeiben, azok véleményezésében, vagyis általában a helyi döntések előkészítésében és azok megvalósításában is. A társadalmi részvétel (másképp a participáció) mindazokat a tevékenységeket magában foglalja, amelyeket az egyén a „magánéletén” és munkáján kívül végez, passzív, illetve aktív formákban. Az előbbi a különböző egyesületekben való tagság, illetve szervezetek (pénzügyi) támogatása, az utóbbi pedig például az önkéntes munka vagy a politikai kampánybeli részvétel.

A participáció folyamatában alapvetően „laikusok” vesznek részt (Pataki, 2007; Kiss, 2012), mivel nem feltétlenül szükséges elmélyült szakmai tudás ahhoz, hogy valaki véleményt formálhasson és dönteni is tudjon a mindennapi életet érintő kérdésekről. Például arról, hogy mekkora az a forgalom, amit a lakóhelyén el tud viselni, hogy legyen-e szeméttégető a településen, vagy hogy az önkormányzat milyen módon ossza el a helyi forrásokat.

Erről azonban megoszlanak a vélemények: sokan azt a kérdést vetik fel, hogy miért is kell a hétköznapi embereknek részt venniük összetett technikai kérdések megvitatásában, az azt követő dönté-

sekben. *Ploštajner–Mendeš (2005)* szerint sok esetben azért nem jellemző a társadalmi részvétel technikáinak alkalmazása, mert az önkormányzati, állami szereplők nem tartják az embereket, a civil, nonprofit szervezeteket kompetensnek arra, hogy beleszóljanak a fejlesztési folyamatokba. Valóban igaz, hogy az állampolgárok, a civil vagy nonprofit szervezetek nem minden esetben rendelkeznek szakértői szintű gazdasági, műszaki tudással, azonban a helyi közösségeket, a helyi viszonyokat éppen ők ismerik a legjobban. A fejlesztési folyamatokban nemcsak a tudományos tudásra, hanem az állampolgárok, szervezetek úgynevezett megélt (tacit) tudására is szükség van, amellyel viszont az állami, önkormányzati szereplők nem vagy csak korlátozottan rendelkeznek.

Erre a vitás kérdésre a válasz az érdekelematikával, azzal függ össze, hogy ki(k)nek jó, illetve ki(k)nek rossz, illetve ki(k)nek az érdekeit sérti, vagy éppen támogatja, ha az érintett közösség részt vesz, vagy nem vesz részt a döntés folyamatában. Az összegző válasz az, hogy a társadalmi részvétel sokkal inkább jó, mint rossz, mivel az a közösség tagjainak, a döntéshozóknak és általában a társadalom egészének egyaránt előnyös lehet (Király, 2013).

A korábban már említetteken túl, a társadalmi részvétel számos jelenséget ölel fel: beletartoznak az egyéni és csoportos kezdeményezések, a különböző társadalmi mozgalmak törekvései, a polgári engedetlenségi mozgalmak, továbbá a képviselőválasztásokon való részvétel, a képviselők jelölése, támogatása, a helyi népszavazások kezdeményezése, a kampányok, aláírásgyűjtések, konferenciák, kerekasztal-beszélgetések, fórumok, a demonstrációk, tüntetések, tiltakozó akciók, egyéb figyelemfelkeltő akciók szervezése, a lobbitevékenység, részvétel az állami, önkormányzati testületek munkájában (szakértőként, meghívottként, megfigyelőként, vagy akár szavazati joggal is rendelkező tagként), valamint az együttműködés a média képviselőivel (részvétel a televízió- és rádióműsorokban), petíciók, cikkek, sajtóközlemények írása, újságok, szórólapok, hírlevelek és egyéb kiadványok megjelentetése és terjesztése (Pánovics, 2011).

A társadalmi részvétel eszközei két nagy csoportra oszthatók (*Ploštajner–Mendeš, 2005*): az egyik a hagyományos technikák (ezek az önkormányzati működéshez kötődnek, itt találhatók a politikai részvételi módok, a helyhatósági választások, a népszavazások is); a másik azoknak a modern eszközöknek a sora, amelyeket napjaink társadalmi, gazdasági komplexitása követel meg, úgymint a kü-

lönböző civil fórumok, a konferenciák és a workshopok, a különböző kutatási módszerek alkalmazásai, vagy éppen a fejlesztési dokumentumok készítése.

A társadalmi részvétel fogalma szorosan kötődik a részvételi demokrácia koncepciójához, amikor az állami, illetve önkormányzati szereplők mellett a társadalom, közte a gazdaság szereplői is önként és teljes jogú félként részt vesznek a környezetüket alakító folyamatokban. Ennek háttere a képviseleti demokrácia, amelyben az állampolgárok képviselőket választanak maguknak, rájuk ruházva a szuverenitást, hogy felelősen döntsenek a település, az ország életét meghatározó kérdésekben (Sartori, 1999).

A képviseleti demokrácia korlátja, hogy az állampolgárok számára csak kismértékű politikai beleszólásra ad lehetőséget, különösen a választások közötti időszakban. A magyar képviseleti demokrácia rendszeréről a XX. század második felében derült ki, hogy nem minden esetben képes a társadalmi, különösen a helyi érdekeket megfelelően érvényesíteni. Az állampolgárok részéről ekkor merült fel a részvételi igény, az, hogy szeretnének közvetlenül is beleszólni saját környezetük alakításába, nemcsak a választások és esetleges népszavazások alkalmával, hanem a köztes időszakokban is.

A döntéshozók számára a társadalmi részvétel pozitív hatásai elsősorban praktikus előnyök: egyrészt a széles körű részvétel hatására javulhat a döntés minősége, hiszen a döntéshozó az érintettek egy tágabb körétől származó tudásra és tapasztalatra támaszkodhat, másrészt a részvétel konfliktusmegelőző, rosszabb esetben konfliktuskezelő funkcióval rendelkezik (Király, 2013).

Az érintettek részéről a társadalmi részvétel mellett szóló legfőbb érv, hogy hozzájárul a helyi társadalmi közösségek szerveződéséhez, az emberek közötti kapcsolatok minőségi javulásához. Ezáltal a társadalmi, gazdasági folyamatok kiegyensúlyozottabbá válnak, a döntéshozók iránti bizalom pedig erősödni fog. Az emberek ezáltal megtanulnak közösségekben gondolkodni, javul a problémamegoldó képességük is (Reisinger, 2009).

Több szerző kiemeli, hogy a részvétel nem csupán egy érdekképzési mechanizmus (mint például a választás és népszavazás): a részvétel folyamatában (amely egyben egy pszichológiai igény is) az emberek érdekei és nézetei is változnak (Király, 2013).

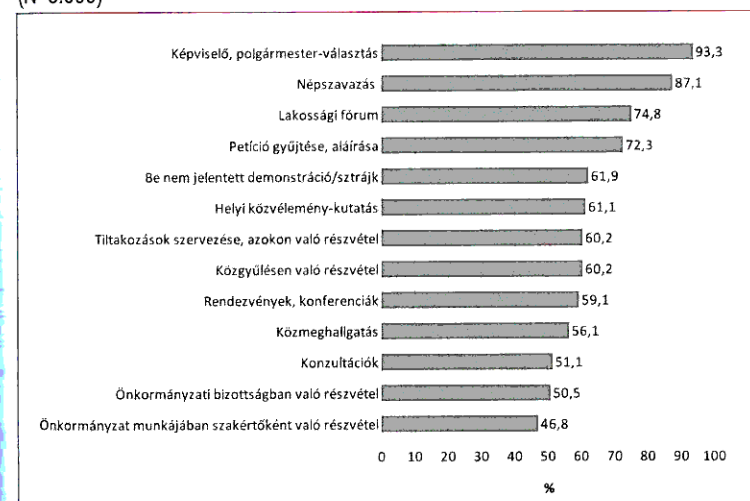
A társadalmi részvétel területi különbségei

A társadalmi részvétel esetében térbeli különbségek is kimutathatók, de nem adnak kizárólagos magyarázatot az eltérésekre, s ez új elemzési kérdéseket és módszereket is felvet. Elsőként a társadalmi részvételi eszközök és az azokhoz való hozzáférés lehetőségeinek az elemzésére kerül sor. (Ezt a lépést azért kellett megtenni, mert a korábbi eredmények alapján azt lehetett feltételezni, hogy a részvételi formák ismerete alacsony szintű, lásd 103. ábra.)

A 103. ábra alapján elmondható, hogy a legmagasabb arányban a népszavazást és a helyi önkormányzati képviselők, illetve a polgármester megválasztásának a procedúráját ismerték. Ezekről elmaradó mértékű, de a többségnél lényegesen magasabb arányban volt ismert még két forma, a lakossági fórum és a petíciók, aláírások gyűjtése. A legkevésbé arról a lehetőségről értesültek a vizsgált településeken élők, hogy szakértőként részt vehetnének az önkormányzatok munkájában. Az ismertséget jelző eredmények már előrevetítik a részvétel valós mértékét, hiszen, mint ahogy azt később látni lehet, az itt 50% körüli ismertséggel rendelkező új részvételi formákat csak minimális mértékben alkalmazzák.

A kérdésben leginkább informáltak csoportját a 40–49 évesek, a nők, a szakközépiskolát és az egyetemet végzettek, valamint azok

103. ábra: Az egyes részvételi formákat ismerők aránya a kilenc városrészben (N=5.000)

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

alkotják, akik 2000 után költöztek az adott településre. A főváros-környéki fejletlen települések lakóinak ismeretei a tiltakozások és a petíciók gyűjtésében tértek el jelentősen a vidéki fejletlen településektől, míg a vidéki fejletlen települések lakói a közmeghallgatást és a polgármester-választást ismerték jobban. A fejlett térségek esetében a fővárosi agglomerációban nincs egyetlen szempont sem, amiben az itteni települések lakóinak ismeretszintje magasabb lenne az átlagnál és a vidéki térségeknél.

A 35. táblázatból látható, hogy a vizsgált leszakadó vidéki térségekben a hagyományos, legáltalánosabb részvételi formák és a közmeghallgatás ismerete nagyobb, mint a nagyváros-térségekben. A lakossági fórum és a tiltakozások esetében jelentős, a közgyűlésen való részvétel esetében kismértékű különbség mutatkozott a várostérség javára.

Ezen részvételi formák között az életkor és a jövedelem tekintetében jellemző a különbség. A demográfiai metszetet a várostérségek eredményeivel összevetve az látható, hogy teljesen más módon rendeződnek a különbségek a leszakadó térségekben a részvételi formákról való informáltság esetében. A részvételi formák ismerete az iskolai végzettség tekintetében az alapfokú és a ma-

35. táblázat: Az egyes részvételi formákat ismerők aránya különböző vizsgálatokban ($N_1=5.000$; $N_2=1.600$)¹⁵¹

	9 város és térsége, 2014 (%)	leszakadó térségek 2014 (%)
Képviselő-, polgármester-választás	93,3	98,3
Népszavazás	87,1	90,1
Lakossági fórum	74,8	68,1
Közyűlésen való részvétel	60,2	59,9
Tiltakozások szervezése, azokon való részvétel	60,2	54,0
Közmeghallgatás	56,1	62,6

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

¹⁵¹ A táblázatban az 5000 fős, 9 várostérségben lebonyolított kutatás adatai mellett egy másik alprojekt által megvalósított, a 4 hátrányos helyzetű kistérségben 1600 fő megkérdezésével végzett adatfelvétel hasonló kérdésekkel vizsgált eredményei is megjelennek.

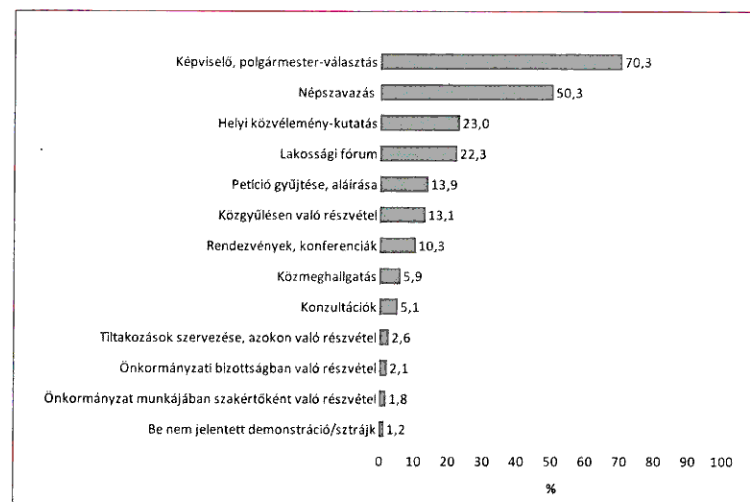
gasabb végzettség metszetben jelentkeznek, vagyis a 8 általánost vagy kevesebb osztály végzettek jellemzően kevésbé informáltak ezekben a kérdésekben, viszont a közép- és felsőfokú végzettségűek már egységesen magasabb szintű ismerettel rendelkeznek. A leszakadó térségekben a jövedelem sokkal többször jelentkezett meghatározó különbséggént, mint a nagyváros-térségekben.

Természetesen jogos a kérdés: ha ilyen magas az egyes részvételi formák ismertsége, az miért nem jelenik meg a hazai civil aktivitásban? Mert a hallott, jobb esetben megtapasztalt információ nagyon messze áll még a tényleges cselekvéstől: ezt bizonyítják azok az eltérések, amelyek az ismeretek és a tényleges részvételi formák között jelennek meg.

A valósághoz leginkább közelítő módszer, ha a részvételi érték a teljes lakosságra vetítve jelenik meg (104. ábra). Ebből jól látszik, hogy az önkormányzati képviselők és a polgármester megválasztása a leggyakoribb tevékenység, ezen kívül a lakossági fórumokon és a helyi közvélemény-kutatásokban való részvétel még kiemelkedő. A petíciók gyűjtése és a közgyűlésen való részvétel a lakosság több mint egytizede számára jellemző részvételi forma.

A leszakadó térségekben végzett hasonló tartalmú vizsgálat eredményei azt mutatják, hogy ott a két „rendszeres szavazáson”

104. ábra: Az egyes részvételi formákban részt vevők aránya a teljes mintában ($N=5.000$)

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

való részvétel aránya még magasabb, mint a 9 várostérségében, viszont a lakossági fórumokon és a közgyűlések ülésein való részvétel csak fele akkora arányban fordul elő. A közmeghallgatás, mint részvételi forma azonban a depressziós térségekben nagyobb arányban fordult elő.

A lakóhely jellege szerinti elemzés a legjelentősebb eltérést a nagyvárosok és a környező kistelepülések között mutatja, de eltérés mutatkozott a városkörnyéki települések között is a részvételi formákban. Csak a fejlett városkörnyékre jellemző részvételi formáknak tekinthető az önkormányzat munkájában szakértőként való részvétel, a tiltakozások szervezése, az azokon való részvétel, a petíció gyűjtése, az ott történő aláírások, a be nem jelentett demonstrációk, sztrájkok. A fejletlen városkörnyékre jellemző kizárólag az önkormányzati bizottságban való részvétel, valamint a rendezvények, konferenciák látogatása. Mindkét városkörnyéken egyaránt tipikus részvételi forma a népszavazás; a közmeghallgatás; a lakossági fórum; a helyi közvélemény-kutatás, véleménynyilvánító kérdőívek kitöltése; valamint a különféle konzultációk (civil fórumok, állampolgári tanács, részvételi költségvetés, jövőműhely, tudományos műhely).

A nagyvárosok esetében az egyes részvételi formákhoz kapcsolódó értékek nem tértek el jelentősen az ábrákban bemutatott, a teljes sokaságot jellemző értékektől. Kivételt egyedül Budapest esetében a közgyűléseken való nagyarányú részvétel jelent (28,4%). A vidéki nagyvárosok a népszavazáson, a helyi közvélemény-kutatásban és a petíciógyűjtésben való nagyarányú részvétellel különböztek meg magukat a fővárostól. A fejlett vidéki térségek a népszavazáson és a helyi közvélemény-kutatásban való részvételben térnek el jelentősen a fővárosi agglomeráció fejlett településeitől, a fejletlen térségeknél hét szempont szerint is jelentősek az eltérések.

A kilenc vizsgált térség részvétellel kapcsolatos adatait áttekintve az a kép rajzolódott ki, hogy a győri és a pécsi térség a legaktívabb a részvétel tekintetében, míg a miskolci, a budapesti és a székesfehérvári térségben a legkisebb a részvételi aktivitás.¹⁵²

¹⁵² Az értékeléshez egy mutatószám kialakítására került sor, amelyben az jelent meg, hogy az egyes térségek eredményei hányszor és milyen mértékben tértek el az átlagostól a részvételi formák ismerete és gyakorlása esetében. A térségek sorrendje a következő volt: Győr – 23; Pécs – 22; Kecskemét – 17; Debrecen – 15; Szeged – 12; Nyíregyháza – 7; Székesfehérvár – 5; Bp. – 4; Miskolc – 3 pont.

A városokon belüli övezeteket tekintve már jóval sokszínűbb a részvételi „térkép”. Az önkormányzati választásokon és népszavazásokon való részvétel a belvárosi, az alacsony státusú lakótelepi és a magas státusú családi házas övezetekben a legmagasabb. Ezekben az övezetekben a 60 évnél idősebbek, a vállalkozók és a diplomások aktivitása emelkedett ki a hagyományos formák alkalmazásában. A legtöbb területen aktívnak a lakóparkokban élők bizonyultak, akik a rendelkezésre álló lehetőségek kétharmadával átlagot meghaladó arányban élnek.

Az odaköltözés idejét tekintve az egyes részvételi formákban aktívak két markáns csoportban különülnek el. Az egyik az 1990 előtt a településre költöztek csoportja. Ők jellemzően a népszavazást, a lakossági fórumot, a közgyűlésen való részvételt és a petíciógyűjtését említették kiemelkedő arányban. A másik csoport a 2000 után, tehát az elmúlt 15 évben beköltöztek csoportja, akik az önkormányzati bizottsági üléseken, illetve a konzultációkon aktívak. A közmeghallgatásokon, a konferenciákon és az önkormányzati munkában szakértőként viszont mind a két előbb említett csoport átlagot meghaladó arányban vesz részt. A társadalmi részvételi formákba való bekapcsolódási lehetőségek közül a hagyományos formák dominálnak.

A városok abból a szempontból sem kezelhetők egységként, amikor az elemzés célja az volt, hogy mely tevékenységek végzése között van kapcsolat. Eszerint három csoportot lehetett elkülöníteni: 1) a „szakértő érdeklődés” csoportját, amelybe a közmeghallgatás, a közgyűlésben és a bizottsági üléseken való részvétel, az önkormányzat munkájában való szakértői részvétel, illetve a rendezvények, konferenciák látogatása és a konzultációk tartoztak bele; 2) az „ellenzéki aktivitás” csoportját, amely a tiltakozásokat, a petíciók, aláírások gyűjtését és a be nem jelentett demonstrációk szervezését tartalmazta; végül 3) a „szokásos aktivitás” együttesét, amelybe a népszavazás, az önkormányzati választások és a közvélemény-kutatások kerültek.

Az első tevékenységcsoport, a „szakértő érdeklődés” leginkább a fejletlen városkörnyékeken volt jellemző (ezek azok a települések, amelyek az elmúlt évek városból való kiköltözésének lettek a célpontjai). Ezt mutatja az is, hogy ehhez a tevékenységhez olyan csoportok kapcsolhatók, akik az ezredforduló után költöztek a településre. E csoport demográfiai jellemzői közül ki kell emelni az 50–59 éves korcsoportba tartozókat, a diplomásokat és az aktív

36. táblázat: A civil szervezeti tagság aránya nagyváros-térsegenként

	Adatfelvétel eredményei 2014 (%)	KSH-adatok az egyes megyékre 2012 (%)
Győri várostérség	6,2	2,4
Budapesti várostérség	5,4	5,4
Debreceni várostérség	4,9	3,4
Szegedi várostérség	4,0	2,4
Kecskeméti várostérség	3,8	3,2
Pécsi várostérség	3,6	2,9
Miskolci várostérség	2,7	3,3
Nyíregyházi várostérség	2,4	3,1
Székesfehérvári várostérség	2,1	2,3

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai és KSH (2012) alapján saját szerk.

keresőket, vagyis ez a fajta részvétel az agglomerációkba kiköltöző, idősebb értelmiségiekre jellemző. Az „ellenzéki aktivitást” leginkább a fejlett városkörnyékeken élők, a legalacsonyabb jövedelműek és az 1990 előtt már a településre költözötték végzik, vagyis a tevékenységek mögött valóban elégedetlen, hátrányos helyzetű csoportok találhatók. A leginkább szokásos participációs formákban nem mutatkozott egyértelműen azonosítható mintázat.

Az egyes részvételi formák gyakorlása tekintetében a leszakadó térségekben is majdnem teljesen ugyanazok a tendenciák rajzolódtak ki, mint a nagyvárosi térségeknél. A hagyományos részvételi formákban (képviselőválasztás, népszavazás) és a közmeghallgatásokon a leszakadó térségek lakóinak aktivitása (főként a lakossági fórum és a közgyűlésen való részvétel esetében) jelentős, a tiltakozások esetében kismértékű különbség mutatkozott a várostérségek javára.

A tanulmányt (is) megalapozó 2014-es nagyváros-térsegi kutatásban vizsgált minta tagjainak 4,7%-a válaszolt igennel arra a kérdésre, hogy tagja-e civil szervezetnek; a depressziós kistérségek esetében (valamivel kisebb) 4,2%-os civil aktivitás derült ki.

A civil szervezeti tagsággal rendelkezők térbeli megoszlását vizsgálva az látható, hogy az átmeneti övezetekben és a fejletlen városkörnyékeken fordulnak elő átlagot meghaladó arányban.

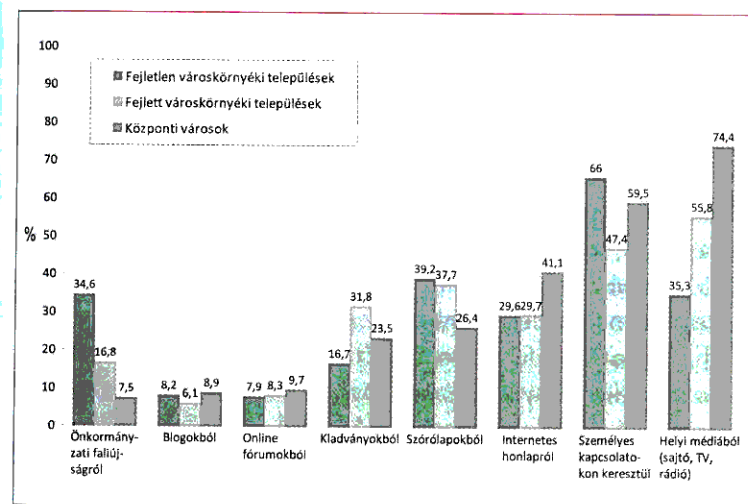
Mind a két területi egységen belül a diplomások és a szellemi foglalkozású alkalmazottak tartoztak átlagon felüli arányban a civil szervezetekhez. Őket egészítették ki az átmeneti övezetekben a 60 évnél idősebbek és a vezető beosztásúak, a fejletlen városkörnyéken pedig az 50–59 éves korcsoport tagjai.

A civil aktivitás mérőszámait tekintve a 2012. évi országos KSH-adatokhoz képest 5 várostérségben nagyobb, 3 várostérségben alacsonyabb a kutatásban mért érték, a főváros esetében nincs különbség (36. táblázat).

A helyi kommunikáció és a részvétel

Korábbi kutatások is igazolták, hogy a helyi kommunikációs eszközök, a helyi ügyek ismerete, az irántuk való érdeklődés mértéke alapvető módon, egyben jellemző sorrendben is meghatározzák a társadalmi részvétel mértékét (Ferencz–Kiss, 1997). Az elmúlt két évtized helyi szintű kutatásaiban feltárt sorrendnek is megfelelően most is a legnagyobb arányú említést a helyi média (ebben a rádió, a televízió és a nyomtatott sajtó) kapta (105. ábra). Ezt követték a személyes kapcsolatok, amelynek mértéke mindig is magas volt, és ez a technika fejlődésével sem mutatott jelentős visszaesést. A harmadik helyre felzárkózott az internet,

105. ábra: A helyi információk forrásainak területi különbségei (N=5000)

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

amely mára mindenhol megkerülhetetlen információforrás. Ennél valamivel alacsonyabb, de még jelentős mértékű említéssel szerepelt két hagyományos, de helyi ügyekben jelentőségét megőrző tájékoztatási eszköz, a kiadvány és a szórólap. Az önkormányzati faliújságok, az online fórumok és blogok a helyi informálódásban a minta egészét tekintve kisebb jelentőségűek.

A tájékozódás formái jóval változatosabb képet mutatnak a különböző területi bontásokban (105. ábra). Nagyon jól látható a törésvonal a várostérségeken belül a központi városok, a fejlett és a fejletlen várostérségek között. Az előzetes várakozásoknak megfelelő mintázatot mutatja az ábra a helyi média, az internetes honlapok, illetve az önkormányzati faliújság és a szórólapok esetében. Az első két eszköz esetében a központi városokban a legnagyobb a használók aránya, a fejlett térségben kisebb és a fejletlenben még alacsonyabb szintű. Ezzel ellentétes a mintázat a másik két, hagyományos eszköz (kiadványok és szórólapok) használatában, vagyis a fejletlen településeken a legnagyobb, a megyeszékhelyeken a legkisebb a használók aránya. Az interneten belül az online fórumok és blogok használata annyira alacsony szintű, hogy ezen belül nem is alakult ki területi különbség.

A kiadványok és a személyes kapcsolatok esetében a fejlett városkörnyéki települések kiugróan eltérő eredménye mutat érdekességet. A területi különbségeket nézve a központi városok – beleértve Budapestet is – legjellemzőbb kommunikációs eszközei a helyi média, a személyes kapcsolatok és az internet. A városkörnyéki településeken az internet „helyén” még a szórólapok találhatók, és a fejletlen várostérségeken a helyi média és az önkormányzati faliújságok nagyságrendje alig tér el egymástól.

Az informálódás eszközeinek társadalmi-demográfiai vizsgálatából az tűnik ki, hogy az internetes tájékozódást úgy befolyásolja az iskolai végzettség, hogy az alapfokú végzettségűeken kívül mindenki használja, tehát a középfokú végzettség a határvonal. Sokkal inkább tűnik viszont meghatározónak a kor, hiszen csak az 50 év alattiak esetében kiemelkedő arányú az internet használata. A helyi média használatában felülreprezentáltak a 60 év feletti korcsoportba tartozók. A kiadványokat, szórólapokat, önkormányzati faliújságokat választók között átlagot meghaladó arányban fordultak elő a 60 év feletti és a nők. A személyes kapcsolatokat helyi információk megszerzésére és cseréjére leginkább a 40–49 éves korcsoport tagjai, valamint a közép- és felsőfokú végzettségűek használják.

A helyi információs formák vizsgálata során, az együtt mozgó kommunikációs eszközök alapján szintén egy háromfaktoros modell rajzolódott ki: 1) a „hálózatos kommunikációs eszközök” (blog, online fórum, internetes honlap); 2) a „hagyományos eszközök” (szórólap, kiadvány, önkormányzati faliújság); és 3) a „lokális átfogó eszközök” (helyi média és személyes kapcsolatok) csoportjai.

A helyi társadalmi folyamatokkal kapcsolatos információszerzésben a város-városkörnyék csoportosítás egyben modernitáskülönbséget is jelent: a kommunikációs csatornák használata, illetve a másik oldalról azok fenntartása nagyon élesen elválik ebben a dimenzióban. Az informálódási szokásokban emellett nem az iskolai végzettség, hanem az életkor okoz jelentős különbséget. A modern technológiát is ugyanolyan mértékben használják alacsonyabb iskolai végzettségűek (szakmunkások, érettségizettek), mint a diplomások.

Az információforrások és a részvételi formák kapcsolatának a feltárását nyújtó egyik elemzési irány az volt, hogy az egyes információforrások mutatnak-e összefüggést a különböző társadalmi részvételi formák ismeretével. Az elemzések egyrészt igazoltak egy nem meglepő, már-már sztereotíp állítást, miszerint azok, akik jobban tájékozottak, nagyobb arányban ismerik a különböző lehetőségeket. (Ez néhány kivételtől eltekintve az összes válaszkategóriára nézve igaznak bizonyult.) Másrészt pedig az, hogy a kommunikációs eszközök milyen hatással vannak az adott társadalmi részvételi formába való bekapcsolódásra.

Ha valaki egy kommunikációs eszköz segítségével tájékozódott a helyi ügyekről, akkor nagyobb eséllyel vett részt a különböző participációs formákban. Itt azonban néhány ellenpélda is található: nem érvényesült az internet mozgósító hatása a népszavazás és a lakossági fórum esetében. Ez utóbbi részvételi forma a helyi médiából való tájékozódással sem mutatott összefüggést. Hasonlóképpen hatástalannak mutatkozott a helyi média a közgyűlésen való részvétel, a tiltakozások szervezése, a rendezvények, konferenciák látogatása, a helyi közvélemény-kutatásokban való részvétel esetében. Sőt, úgy tűnik, hogy bizonyos esetekben, akik a helyi médiából tájékozódnak, kifejezetten nem érdeklődnek egyes részvételi formák iránt. Ilyen összefüggés mutatkozik a helyi média és a közmeghallgatás, illetve az önkormányzati bizottságban való részvétel között, továbbá az internetes tájékozódás és a közgyűlésen való részvétel között.

Az egyes részvételi formák ismerete és a tájékozódás módja között a leszakadó vidéki térségek esetében azt látni, hogy a népszavazáson, illetve az önkormányzati képviselő- és polgármester-választáson részt vevők között nagy arányban vannak, akik az önkormányzati faliújságról és személyes kapcsolatokon keresztül tájékozódnak, a közmeghallgatáson, a lakossági fórumon és a közgyűlésen részt vevők pedig jellemzően az internetről, a helyi médiából, az önkormányzati faliújságról és személyes kapcsolatokon keresztül. A tiltakozások szervezése a helyi újságokból való tájékozódással mutatott összefüggést.

A leszakadó vidéki térségekben a helyi információk beszerzése a várostérségektől eltérő képet mutat: itt a személyes kapcsolatok dominálnak. A helyi média csak a lakosság fele számára fontos információforrás. A harmadik legfontosabb az önkormányzati faliújság, de az internetes honlapok teljesen háttérbe szorultak (37. táblázat).

A területi különbségek mögött jól láthatóak a társadalmi eltérések: a személyes kapcsolatokon keresztül szerzett információk esetében is a kilenc várostérségben a legalább szakközépiskolát végzettek, a vállalkozók, a szellemi alkalmazottak és a 40–49 éves korcsoport emelkedik ki, míg a négy leszakadó térségben csak a 30–39 évesek és a diplomások. A honlapról való tájékozódás olyan információszerzési forma, amelyiknél több hasonlóság is mutatkozik. A szakközépiskolánál magasabb végzettség, a 18–49 éves korcsoportéhoz tartozás is közös demográfiai tulajdonság mind a két vizsgált térségi körben.

37. táblázat: A helyi információk forrásainak megoszlása a két mintán (N1=1600; N2=5000)

	leszakadó térségek összesen (%)	9 város és térsége összesen (%)
Internetes honlapról	12,7	38,1
Helyi médiából (sajtó, tv, rádió)	50,5	66,9
Önkormányzati faliújságról	15,9	12,2
Személyes kapcsolatokon keresztül	63,3	58,7

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

A társadalmi részvételt befolyásoló további tényezők

Az elemzés egyik fontos kérdése, hogy a település sikeressége, ennek keretében a lakóhelyi társadalom jellegzetességei befolyásolják-e a társadalmi részvételt. Az adatok szerint a lakóhelyi társadalom jellegzetességei közepes negatív hatással vannak a társadalmi részvételre. A „szakértői” és a „szokásos” tevékenységfaktorokra negatív, míg az „ellenzéki” tevékenységre kis mértékben pozitív hatással vannak az adott jellegzetességek, vagyis az ebbe a faktorba tartozó tevékenységeket (a tiltakozásokat, a petíciók, aláírások gyűjtését és a be nem jelentett demonstrációk szervezését) ösztönzik a helyi társadalom sajátosságai.

Másrészt egy explicit sikerességmutatató közvetlenül is használható volt ugyanennek az összefüggésnek a vizsgálatára. Az itt végzett korrelációs számítás azt jelezte, hogy a település egészének sikeressége gyenge pozitív hatással van a társadalmi részvételre általában, valamint a „szakértői tevékenység” és a „szokásos aktivitás” faktorokra külön is.¹⁵³ Hasonló irányú és összetételű kapcsolat volt kimutatható a fejlettség és a részvétel kapcsolatában is, a kapcsolatok erőssége valamivel gyengébb volt az előzőeknél.¹⁵⁴ Ebből az következtetés vonható le, hogy a sikeresség és fejlettség is befolyásolja a társadalmi részvételt. Ez alól egyedül az „ellenzéki aktivitás” faktor jelent kivételt. E tevékenységcsoport és a fejlettség között nem volt kimutatható az összefüggés. Szintén pozitív irányú összefüggések mutatkoznak a kérdezett személyes teréhez való közeli-téssel, de a kapcsolatok ereje egyre jobban csökkent.

A társadalmi életben való részvétel, illetve annak igénye nemcsak lakóhelyi különbségeken múlik, hanem jelentős hatással van rá az egyének aktuális mentális állapota, világlátása, a környezethez való általános viszonyulása is.

¹⁵³ A részvétel főkomponens esetében a korrelációs együttható értéke 0,159; a három faktornál – sorrendben – ,158; –,041; ,123.

¹⁵⁴ A részvétel főkomponens esetében a korrelációs együttható értéke 0,083; az 1. faktornál –,064; és ,150.

A helyi érdekérvényesítés lehetőségei

A megkérdezettek a helyi érdekérvényesítés leghatékonyabb formájának az önkormányzati képviselővel való kapcsolatfelvételt tartották (38. táblázat). A megkérdezettek egyhatoda válaszolt úgy, hogy a személyes kapcsolataik révén tudnak helyi szinten érdeket érvényesíteni, valamivel kevesebben jelezték azt, hogy az adott környéken lakók összefogása jelenti a megoldást. Sorrendben a következő válaszkategória az alapvetően negatív (egyben fatalista) álláspont, amely szerint nincs mód arra, hogy helyi szinten az érdekek érvényesülhessenek. Ennél lényegesen kisebb arányban említették még, hogy egyéni megoldásokat keresnek, hogy saját maguk oldanak meg helyi problémákat, illetve azt, hogy az országgyűlési képviselőjükkel veszik fel a kapcsolatot.

A táblázat alapján láthatjuk az érdekérvényesítési formák különbözőségeit területi metszetekben: az önkormányzati képviselővel való kapcsolatfelvételt átlagot jelentősen meghaladó arányban említették a belvárosokban és a fejletlen városkörnyékeken. A környéken lakók összefogása leginkább az átmeneti övezetekben élők jellemzője. A személyes kapcsolatok említése az átmeneti övezeteken túl a fejlett városkörnyékeken is meghatározó jelentőségű volt. Az egyéni megoldás keresése a külvárosiakra és a fejletlen városkörnyék lakóira volt jellemző, az utóbbiak a fejlett városkörnyék lakóival együtt átlagot meghaladó arányban említették az országgyűlési képviselővel való kapcsolatfelvételt.

2005-höz képest csak néhány esetben tapasztalni jelentősebb változást a véleményekben. Míg kilenc évvel ezelőtt az egyéni megoldás keresése volt a leghatékonyabbnak gondolt érdekérvényesítési forma, addig mára az önkormányzati képviselővel való kapcsolatfelvétel vált azzá (39. táblázat). Ez az érdekérvényesítési forma a korábbi vizsgálatban is hangsúlyos volt, az egyéni megoldás keresése mára teljesen jelentéktelenné vált. Ennek oka az lehet, hogy az egyének belátták az egyéni megoldáskeresés lehetetlenségét, ezért inkább az intézményes vagy az intézményhez kötődő személyes érdekérvényesítési módokat kezdték el alkalmazni. Ez a folyamat látható abban is, hogy a személyes kapcsolatok jelentősége nagymértékben megnövekedett. Nem változott a környéken lakók összefogásának megítélése és az a vélemény, hogy nincs mód az érdekek érvényesítésére.

38. táblázat: A helyi érdekérvényesítés leghatékonyabbnak ítélt formáinak megoszlása övezetenként (2014) (N=5.000)

	Városi és környéki övezetek					Összesen
	Belváros	Átmeneti övezet	Külváros	Fejlett városkörnyék	Fejletlen városkörnyék	
Kapcsolatfelvétel az önkormányzati képviselővel	74,5	14,3	23,1	23,7	31,5	24,3
Személyes kapcsolatok révén	8,6	19,3	16,2	22,8	14,8	17,6
Környéken lakók összefogása	2,6	19,4	15,0	9,5	12,1	14,8
Egyéni megoldás keresése, saját maga megcsinálja	5,4	3,9	7,0	4,5	7,3	5,3
Kapcsolatfelvétel az országgyűlési képviselővel	0,0	3,9	2,3	6,1	8,0	4,0
Kapcsolatfelvétel civil szervezettel	0,3	0,8	1,7	1,5	0,6	1,1
Résztétel politikai párt munkájában	0,0	0,7	2,4	0,0	0,2	0,9
Tiltakozó levél írása, aláírásgyűjtés	0,9	1,0	0,7	0,0	0,3	0,7
Résztétel politikai párt rendezvényein	0,0	0,4	0,5	0,0	0,0	0,3
Tüntetésen való részvétel	0,3	0,2	0,2	0,0	0,2	0,2
Egyéb forma	0,0	0,1	0,2	0,1	0,0	0,1
Nincs mód érdekei érvényesítésére	2,3	15	12,1	16,6	10,9	13,1
Nem tudja	5,2	21,1	18,6	15,1	14,0	17,6
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

A legfontosabb vélemények területi változásaiból ki kell emelni néhányat. Az önkormányzati képviselővel való kapcsolatfelvétel jelentőségét most is a belvárosban és a fejletlen városkörnyéken ítélik legfontosabbnak, de lényegesen kisebb arányban, mint a korábbi vizsgálatnál. A személyes kapcsolatokat nagyobb arányban tartják fontosnak az átmeneti övezetekben és a fejlett városkörnyéken, mint korábban. A környéken lakók összefogását a belvárosokban ítélték meg jelentősen alacsonyabb, a fejletlen város-

39. táblázat: A helyi érdekérvényesítés leghatékonyabbnak ítélt formáinak megoszlása két vizsgálati időpontban¹⁵⁶ (2005; 2014) (N= 4964; 5000)

	2005	2014
Kapcsolatfelvétel az önkormányzati képviselővel	18,4	24,3
Személyes kapcsolatok révén	13,6	17,6
Környéken lakók összefogása	17,3	14,8
Egyéni megoldás keresése, saját maga megcsinálja	27,7	5,3
Kapcsolatfelvétel az országgyűlési képviselővel	4,4	4,0
Kapcsolatfelvétel civil szervezettel	1,3	1,1
Résztétel politikai párt munkájában	0,1	0,9
Tiltakozó levél írás, aláírásgyűjtés	2,3	0,7
Résztétel politikai párt rendezvényein	0,4	0,3
Tüntetésen való részvétel	0,2	0,2
Egyéb forma	0,1	0,1
Nincs mód érdekei érvényesítésére	13,0	13,1

Forrás: NKFP és TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

környéken pedig magasabb arányban fontosnak. Az érdekek érvényesíthetőségével kapcsolatos negatív hozzáállás a leginkább a belvárosokban és a fejletlen városkörnyéken csökkent, a fejlett városkörnyéken nőtt.

Mindkét kutatási időpontban fontos kérdés volt, hogy a megkérdezettek szerint ki(k)nek az igényeit vették figyelembe a helyi szintű döntéseknél. Az adatokból kirajzolódik, hogy általában a lakosság, a civil szervezetek és összességében a megkérdezettek véleményét nem vették figyelembe az önkormányzati döntéseknél. A válaszok másik csoportjából az tűnik ki, hogy leginkább különböző gazdasági, politikai érdekcsoportok érdekei jelennek meg ezekben a döntésekben. A legmarkánsabban a település politikai vezetőinek, a jelentős helyi vállalkozóknak, a külföldi befektetőknek és a meghatározó értelmiségi csoportoknak az igényeit említették olyanként, amelyek megvalósulni látszanak a helyi döntésekben.

A kérdéskör időbeli változásait nézve az látható, hogy a legjelentősebb érdekcsoportok 2014-ben sem változtak, csak kisebb mér-

¹⁵⁶ A táblázatban a 2014-ben és a 2005-ben ugyanazon a települési mintán és hasonló kérdőívvél a kilenc várostérségben 5000 fő megkérdezésével lebonyolított kutatás adatai szerepelnek.

tékű átrendeződést észlel velük kapcsolatban a lakosság. A helyi politikusok maradtak változatlanul a legbefolyásosabbak, bár az előző vizsgálatához képest csökkent a mutatószám értéke. A település jelentős helyi vállalkozóinak megítélése gyakorlatilag nem változott, így a második helyre kerültek a sorrendben. A legjelentősebb mértékű csökkenést a külföldi befektetők igényeinek figyelembevételével kapcsolatban érezték az emberek. Habár így is a harmadik legjelentősebb érdekcsoport maradtak, de úgy tűnik, a települések vezetői már nem feltétlenül csak az ő érdekeiknek akarnak megfelelni. Ezt az irányváltást olvashatjuk ki a további adatokból is, hiszen számos más csoport érdekeinek figyelembevételével kapcsolatban érezték pozitív elmozdulást. A település élete szempontjából meghatározó jelentőségű értelmiségi csoportok megítélése úgy változott, hogy most már valós befolyásoló képességet tulajdonítanak nekik, amit a mutatószám 3 feletti értéke jelez. Pontosan ennek a megítélésnek a határára kerültek a települések kisvállalkozói, akiknél a legnagyobb mértékű pozitív változást tapasztalni. Szintén erőteljes a javulás a lakosság igényeinek figyelembevételénél, habár a mutatószám még inkább azt jelzi, hogy ezek a szempontok inkább kívül esnek a döntéshozók figyelmén. Hasonló helyzetbe kerültek a településeken működő civil szervezetek, jóllehet az esetükben a javulás mértéke kisebb. A legkevésbé továbbra is a megkérdezettek személyes érdekeinek figyelembevételét tartják jelentősnek, habár itt is látni pozitív változást.

A különböző érdekek figyelembevételét összevetve a társadalmi részvétel lakosság által gyakorolt formáival azt látható, hogy a helyi vállalkozók és a külföldi befektetők igényeinek figyelembevételére kapcsolható össze a részvételi típusokkal, azonban nagyon gyenge pozitív korrelációval: nem az egyes részvételi formák, hanem a korábban bemutatott részvételi főkomponensek elemzése szerint. Ez alapján összefüggés található a vállalkozók igényeinek figyelembevétele és a „szokásos részvételi aktivitások” főkomponens között ($r^2=0,08$). Vagyis, akik a vállalkozók igényeinek túlzott figyelembevételét jelezték, inkább élnek a népszavazás, a véleménynyilvánító kérdőívek eszközeivel, azaz ezeken a módokon fejezik ki esetleges egyet nem értésüket. Ennél gyengébb kapcsolat volt kimutatható a külföldi befektetők igényeinek figyelembevételét jelzők és a „szakértő érdeklődés” főkomponensben megjelenő eszközökkel élők között ($r^2=0,045$).

40. táblázat: Az egyes szereplők igényeinek figyelembevétele a helyi döntésekben övezetenként (2005; 2014) (N=5000)

	A személyes igényei	A lakosság igényei	A település kisvállalkozói	A település politikai vezetői	A település jelentősebb vállalkozói	A település meghatározó értelmiséjiei	A település civil szervezetei	A külföldi befektetők
2005	1,96	2,60	2,52	3,76	3,57	2,98	2,66	3,82
2014	3,12	3,43	3,5	3,79	3,72	3,64	3,54	3,77
2005	1,74	2,32	2,31	3,95	3,75	3,08	2,80	3,74
2014	1,81	2,66	2,77	3,53	3,27	3,02	2,75	3,1
2005	1,91	2,34	2,46	3,36	3,12	2,75	2,65	3,31
2014	2,29	2,89	3,15	3,59	3,48	3,21	3,04	3,55
2005	2,28	2,64	2,91	3,89	3,89	3,34	3,21	3,72
2014	2,3	2,84	2,7	3,41	3,53	3,19	2,95	3,38
2005	2,16	2,98	2,96	3,68	3,66	3,46	3,10	2,87
2014	2,37	2,93	3,3	3,74	3,94	3,23	3,02	2,65
2005	1,88	2,43	2,45	3,71	3,51	2,97	2,73	3,65
2014	2,17	2,85	3,00	3,58	3,5	3,18	2,96	3,28

Forrás: NKFP és TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

Összegzés

A részfejezet célja az volt, hogy bemutassa a társadalmi részvétel kereteit térségi szinten, különböző jellemző tényezők (informáltság és tevékenységek), valamint néhány meghatározottság szerint. Ebből kiderült, hogy a társadalmi formák ismerete magas szintű, miközben a belvárosokat inkább a politikai aktivitások, míg a külváros és a fejletlen városkörnyéket az információszerzés és érdekarbituláció ismerete jellemzi.

Összefoglalóan elmondható, hogy a vizsgált települések érdekvérvényesítési struktúrájában átrendeződés tapasztalható. A helyi politikai elit és a helyi nagyvállalkozók meghatározó szerepe változatlan, viszont a külföldi befektetők megnyerésének szempontja visszaszorult. Ebben a folyamatban a külső szabályozó rendszer és üzleti környezet folyamatain túl, ha kis mértékben is, de szerepe lehet annak, hogy helyi szinten a részvétel új formáival és az ellenállás megszervezésével is megpróbálnak fellépni a külföldi befektetők életminőséget befolyásoló beruházásai ellen. A vállalkozások igényeinek figyelembevételét fontosnak tartók számára a település jövője szempontjából fontos a helyi vállalkozások támogatása, az értelmiségiek igényei szerint a „multik” megtelepedése. A külföldi befektetők igényeinek figyelembevétele pedig a K+F intézmények fejlesztését, a kulturális rendezvények fontosságát emeli ki.

A kérdéskör övezetek szerinti megoszlása arra utal, hogy a belvárosi övezetben egységesen minden érdekcsoport érdekvérvényesítő képességének növekedése látható. Az átmeneti övezetben szerepelnek a legalacsonyabb mutatószámok, különösen az egyébként is gyenge érdekvérvényesítő képességű csoportoknál. A külvárosi övezetekben a jellemző tendencia az volt, hogy a három legerősebb érdekcsoport megítélése a csökkenő trenddel ellentétesen növekedett. A fejlett városkörnyékeket is alapvetően az általános tendenciával ellentétes mozgások jellemezték a kisvállalkozók, a helyi értelmiség és a civil szervezetek esetében, valamint itt értékelték a legalacsonyabbra a település politikai vezetőinek érdekvérvényesítő képességét. A fejletlen városkörnyékeken csökkent a lakosság és a civil szervezetek, illetve jelentősen növekedett a helyi politikusok és a nagyvállalkozók érdekeinek figyelembevétele. Ebben az övezetben a legalacsonyabb a külföldi befektetők érdekvérvényesítő képessége a lakosság szerint.

A helyi társadalmi folyamatokkal kapcsolatos információszerzésben a város, illetve a városkörnyék megkülönböztetése egyben modernitáskülönbséget is jelent. Az informálódási szokásokban az iskolai végzettség és az életkor okoz jelentős különbséget. A modern technológiát is ugyanolyan mértékben használják az alacsonyabb iskolai végzettségűek, mint a diplomások, de az alapfokú végzettség továbbra is éles határ.

A kommunikációs eszközökkel összefüggésben alapvető trend: ha valaki egy kommunikációs eszköz segítségével tájékozódott a helyi ügyekről, akkor nagyobb eséllyel vett részt a különböző participációs formákban (habár itt ellenpéldát is találni).

Egyértelmű területi különbségek is tapasztalhatók: csak a fejlett városkörnyékre jellemző részvételi mód az önkormányzati munkában való szakértői részvétel, a tiltakozások szervezése, az azokon való részvétel, a petíciók gyűjtése, aláírása, a be nem jelentett demonstrációk, sztrájkok. Éles elkülönülést mutatnak azok az eszközök, melyek csak a fejletlen városkörnyékekre voltak jellemzők. Ez az önkormányzati bizottságban való részvétel, valamint a rendezvények, konferenciák. Mindkét városkörnyékre jellemző a népszavazás, közmeghallgatás, lakossági fórum, helyi közvéleménykutatás, véleménynyilvánító kérdőívek.

Kiderült, hogy városok sem kezelhetők egységként: a részvételi formákról legjobban informált övezetek a lakótelepek; az alacsony státusú kertvárosi családi házas övezetek, a villanegyed és a lakóparkok. A legtöbb területen aktívak a lakóparkokban élők, akik a felsorolt részvételi lehetőségek kétharmadában valamilyen intenzitással részt vettek.

Az érdekérvényesítés és a döntések összefüggéseinek, a 2005 és a 2014 közötti időbeli változásoknak az elemzése azt bizonyítja, hogy a helyi szinten legjelentősebb érdekcsoportok köre nem változott, csak kisebb mértékű átrendeződés történt. A helyi politikai elit és a helyi nagyvállalkozók meghatározó szerepe változatlan, míg a külföldi befektetők jelenősége visszaszorult.

Mindezek alapján megállapítható, hogy társadalmi részvétel folyamatai, eszközei és azok alkalmazásai sajátos indikátorai a nagyvárosokban és környékükön zajló társadalmi, gazdasági átalakulási folyamatoknak: a társadalmi jól-lét egyik feltételét adják. A társadalmi részvétel elterjedtsége közel sem olyan mértékű, mint Európa más államaiban, és a résztvevők köre is inkább kötődik a magasabb társadalmi státusú csoportokhoz.

A városimázs és a jól-lét alapú társadalmi versenyképesség¹⁵⁶

Michalkó Gábor

Bevezetés

Amerikai humánökológusok közel egy évszázaddal ezelőtt rámutattak arra, hogy a modern nagyvárosokban lakók sikeres együttélésének kritériumai igencsak hasonlatosak az élővilág kevésbé fejlett egyedeinek a fajfenntartás érdekében végzett mindennapi küzdelmét meghatározó tényezőkhöz (Hawley, 2000). Ezek közül a versenynek kitüntetett szerepe van. Azok a fajok, amelyek eredményesen vetélkednek a számukra optimális élettérért, nagyobb eséllyel maradnak életben, mint a küzdelemben alulmaradó kihívóik (Mészéna, 2005). Az emberiség is állandó versenyben áll, bár a XX. század második felére felismerést nyert, hogy a küzdelmet nem feltétlenül az újabb és újabb konfliktusokat generáló erőszak, sokkal inkább a gazdaság eszközeivel kell megvívni.

Amíg az egyének elsősorban a munkaerő-piacon próbálnak minél kedvezőbb, minél jövedelmezőbb pozíciókat betölteni, addig az életterüket jelentő lakókörnyezetük is kénytelen rivalizálni a munkahelyteremtő beruházások, a legkülönbözőbb szolgáltatásokat nyújtó vállalatok, a tudományos műhelyek, az országos és nemzetközi hírnevet hozó rendezvények, vagy éppen a turisták odavonzása érdekében (Enyedi, 1995). Az egyének és a települések versenye szoros szimbiózisban áll. A sikeres településeken az egyén is jobban boldogul, amelynek következtében a szubjektív életmi-

¹⁵⁶ A publikáció az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg. Készült a „Társadalmi konfliktusok – Társadalmi jól-lét és biztonság – Versenyképesség és társadalmi fejlődés” című, TÁMOP-4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0069 azonosító számú projekt keretében.

nőségét (közte a jól-létét) is tükröző mutatók is kedvezőbbé válnak, összességében boldogabb ember lesz (Egedy, 2009). A XXI. században azok a települések mondhatják magukat versenyképesnek, amelyekről lakosaik, vállalkozóik és vendégeik egyaránt élhető környezetként beszélnek, és amelyek az élhetőség imázsát keltik az odaköltözők, az odatelepülők fejében.

A települések egyre kiélezettebb versenyében racionális alapon nyugvó, érzelmi töltetű és egymással gyakran keveredő érvek-ellenérvek ütköznek (Lengyel–Rechnitzer, 2000). A döntéshozók számára ma viszonylag korlátozott idő és az internetnek köszönhetően szinte feldolgozhatatlan mennyiségű információ áll rendelkezésre, hogy határozzanak egy ingatlanvásárlásról, egy vállalkozás új telephelyének kiválasztásáról, egy nemzetközi sportverseny, vagy éppen egy kongresszus színhelyéről, egy körutazás állomásairól. Ezt a döntést a döntéshozatali eljárásban részt vevők fejében élő kép, azaz a települések imázsa is leegyszerűsítheti (Piskóti, 2012). A média, a személyes tapasztalat, a rokonok és ismerősök által elmondottak, a marketing eszköztárai, az internetes felületek, a blogok, fórumok, Facebook-üzenetek is formálhatják a településekről kialakult imázst.

A kedvező imázssal rendelkező települések többnyire kínosan ügyelnek arra, hogy a társadalmi versenyképességet befolyásoló tényezők (például a közbiztonság, a környezeti állapot, a szociális és oktatási intézmények, a szabadidős-kulturális szolgáltatások elérhetősége) kedvező állapotban legyenek, és a gazdasági válság következtében is a lehető legkisebb mértékben erodálódjanak (Szirmai, 2010a). A települések vezetőinek egzisztenciális és politikai érdeke is lehet, hogy az ott élők szubjektív életminősége jó legyen, hogy szeressenek az adott helységben élni, hogy büszkéek legyenek a lakókörnyezetükre, kötődjenek hozzá, és hogy erősödjön a területi identitásuk, hiszen az közvetve és közvetlenül is hatással lesz a jól-létükre (Paasi, 1989; Deller–Dissart, 2000). A versenyképesség értelmezése tehát túllépett a tökevonás egyoldalú vizsgálatán, mára a társadalmi fejlődés és annak fenntarthatósága, valamint az együttműködési készség egyaránt részét képezik a fogalom tartalmi kiterjedésének (Szirmai, 2010b; Szentés, 2012).

A kedvező városimázs formálásában a turizmus is közrejátszik (Curran et al., 2006). A turistaforgalom egyrészt beruházásokat ösztönöz, munkahelyeket teremt, komplementer fogyasztást és hozzá kapcsolódó adóbevételeket is eredményez. Az ott élők számá-

ra visszaigazolja, hogy jó helyen laknak, hisz ez mások, az oda érkező turisták számára is érdekes (Puczkó–Rácz, 1998; Smith et al., 2010). Mindez a szubjektív életminőség növelésén keresztül a társadalmi versenyképesség mutatóiban is megjelenik (Dobos–Jeffres, 1993; Sirgy, 2010).

Ennek a részfejezetnek a középpontjában a turizmus és az életminőség sajátos kapcsolatrendszerének bemutatása áll. Az elemzés során a városimázs, illetve a turizmusipar beruházásai, a turistaforgalmat gerjesztő szimbiotikus (a visszacsatolásokat élvező) tényezőkként, a társadalmi versenyképességet befolyásoló faktorokként jelennek meg. A tanulmány a kilenc magyarországi nagyváros példáján keresztül mutatja be a városimázs, a turizmus és a jól-lét alapú társadalmi versenyképesség közötti összefüggéseket.¹⁵⁷

Városimázs, a turizmus és a jól-lét összefüggései

A nagyvárosi döntéshozóknak a település sikeres működtetése érdekében nap mint nap a legkülönbözőbb nehézségekkel kell szembenéznük, amelyek közül a közintézmények fenntartása, a közlekedés zavartalan biztosítása és a köztisztaság védelme sorolhatók a lakosság számára leginkább érzékelhető kihívások közé (Enyedi, 1997). A városvezetés ugyanakkor minden tétével (akarva vagy akaratlanul) hozzájárul az adott település imázsának építéséhez is. A városról a legkülönbözőbb szereplők fejében élő kép jelentős mértékben befolyásolja az üzemeltetéshez szükséges anyagi erőforrások biztosítását. Egy sikeres város költségvetésének bevételeit ugyanis a legkülönbözőbb vállalkozások adóbefizetéséből teremti elő. Az iparban, a szolgáltatásban és a kutatás-fejlesztésben érintett cégek vonzásának eredményessége érdemben befolyásolja a város versenyképességét. Tehát a döntéshozók egy percre sem feledkezhetnek meg arról, hogy városukat „jó színben” tüntessék fel, minél kedvezőbb képet fessenek róla, persze nemcsak az idegenek, hanem az

¹⁵⁷ Az elemzés számos módszerre támaszkodik: egyrészt a hazai és nemzetközi szakirodalom feldolgozására, annak történelmi hátterére, a rendszerváltozás előtti és a mai turizmusorientált városimázs értékelésére, másrészt az útikönyvek, internetes megjelenések tartalomelemzésére, és végül a KSH turizmusstatistikai és életminőség-specifikus adatállományának másodelemzésére.

ott élők, az ott dolgozók, az ott befektetők és az oda látogatók számára egyaránt. Ehhez külső és „belső” marketing is szükséges.

A világvárosok lakosságának rohamos növekedése következtében az életminőség objektív és szubjektív tényezői egyaránt lényegesek. Ennek egyik tanúbizonysága, hogy a rendezők a 2010. évi sanghaji világkiállítás központi témájává tették az élehető város problematikáját.¹⁵⁸ Felismerést nyert ugyanis, hogy a városlakók közérzete kapcsán nem elég az egy főre jutó GDP-ben gondolkodni, hanem minden egyéb puhább tényezővel (például közbiztonsággal, zöldterületekkel) is kalkulálni kell ahhoz, hogy az adott település az élehető nagyváros képét sugallja, lakosságát megtartsa, illetve újakat vonzzon a területére. Európában egyenesen mozgalom indult, amely a lassúságban manifesztálódó élehetőséget tűzte zászlajára, a „slow city” címet azok a városok birtokolhatják, amelyek a jól-léti elvárásokat megteremtő követelményeknek maradéktalanul eleget tesznek.¹⁵⁹

A pozitív városimázs kitüntetett haszonélvezői egyrészt a turizmusiparban érintett vállalkozások és azok munkavállalói, másrészt a vendégforgalomból származó jövedelmek adóvonzatát a költségvetésükbe beépítő önkormányzatok és a fejlesztések megvalósulásából részesülő lakosság (Michalkó, 1999). Ennek ellenére sem biztos, hogy a turizmus feltétlenül hozzájárul a helyi társadalom szubjektív életminőségének növeléséhez (Jurowski–Brown, 2001), mivel a megnövekedett forgalom egyesek számára nehezen elviselhető terheket jelent. Ebben az esetben a belső marketinggel való operálás teremthet megoldást: tudatosítani kell a helyiekben, hogy a turizmus közvetve segíti a város működtetését, hozzájárul az élehető város megteremtéséhez (Perdue et al., 1999). A lakosságnak az adott nagyváros turisztikai imázsformálására fordított adója busásan megtérül az önkormányzat szubjektív életminőséget javító beruházásai és szolgáltatásai révén. Mondhatnánk úgy is: több turista egyenlő jobb és boldogabb élet.

Nagyvárosaink közül egyedül Budapest a magyarországi turizmus kiemelkedő területe: a fővároson kívül egyetlen 100 000 fős népességet elérő település sem szerepel tartósan a vendégforgalom tekintetében 10 legjobban teljesítő város rangsorában (KSH,

¹⁵⁸ <http://www.expo2010.cn/expo/expoenglish/oe/tal/index.html>

¹⁵⁹ <http://www.cittaslow.org/> (Magyarországon Hódmezővásárhely rendelkezik ezzel a megtisztelő címmel.)

2013). A turizmusban ugyanis nem a népességszám, hanem a vonzerő hatóköre számít. A városi turizmusban a vonzerők sokfélesége is képes befolyásolni a versenyképességet, hisz a városok kitüntetett figyelmet fordítanak arra, hogy az ott élők szabadidő-eltöltése is diverzifikált legyen. A nagyvárosok önkormányzatai ritkán képesek országos vagy nemzetközi hatókörű vonzerő megteremtésére, általában a turizmus generálását sem tekintik feladataik legfontosabb céljának. Esetükben a városimázs és a turisztikai imázs nem feltétlenül fedi egymást, előbbiben olykor az ipar jelentősebb hangsúlyt kap. Az a tény, hogy a nagyvárosok magas lélekszámú helyek, igen tekintélyes rokon-, illetve barátlátogató forgalmat okoz, ezek a látogatók azonban nem fognak a regisztrált szálláshelyeken éjszakaázni (értelemszerűen a rokonoknál, barátoknál laknak), így jelenlétük a statisztikában nem szerepel.

A nagyvárosok élehetősége: jól-lét és turizmus

Egy település élehetősége nem csupán az objektív körülmények szabályszerű lelki visszatükröződése, hanem a társadalom pszichikai alkatának is a függvénye (Csíkszentmihályi, 2001; Lengyel–Janky, 2002; Kopp–Kovács, 2006). Noha a települések élehetőségének megállapítása meglehetősen laboratóriumi körülmények között zajlik, széleskörű igény van a kapcsolódó listákra (Giannias, 1998). Az egyik listagyártó, a MERCER maga is elismeri, hogy az élehetőségre vonatkozó index minimális hangsúlyt helyez a települések miliójére, homályban maradnak a szubjektív életminőségre ható humán-ökológiai tényezők, a társadalmi párbeszéd, a nyitottság, a befogadás, a vendégszeretet, a tolerancia, a szolidaritás, pedig ezek kulcselemei az adott hely életminőségének (Ágoston, 2007; Brülde, 2007; Bruni–Porta, 2007). A rangsort vezető nagyvárosok tehát nem feltétlenül nevezhetők a világ legizgalmasabb helyeinek, mégis vonzzák a befektetőket, akik a leginkább élehető városokban kívánják kamatoztatni tőkéjüket, működtetni képviselőiket.

A MERCER által minősített „földi paradicsomok”, vagyis a világ legélehetőbb városainak sorában az élmezőnyt az európai városok képezik (41. táblázat). A New Yorkot bázisnak tekintő indexálás alapján az első tíz között három svájci (Zürich, Genf, Bern), három német (Düsseldorf, Frankfurt am Main, München) és egy osztrák (Bécs) város található, amely egyértelműen az élehetőség és a jó értelemben vett rend (hatékonyan önkormányzó, a szabá-

41. táblázat: Európa legélhetőbb városai (2010)

Nemzetközi sorrend	Európai sorrend	Település	Ország	Index New York = 100
1.	1.	Bécs	Ausztria	108,6
2.	2.	Zürich	Svájc	108,0
3.	3.	Genf	Svájc	107,9
6.	4.	Düsseldorf	Németország	107,2
7.	5.	Frankfurt	Németország	107,0
7.	5.	München	Németország	107,0
9.	6.	Bern	Svájc	106,5

Forrás: www.mercer.com

lyokat elfogadó és betartató közösség alkotta, működőképes település) közötti korrelációra utal. A legélhetőbb városok többsége a nemzetközi turistaáramlás kikristályosodási pontjai közé tartozik, így a helyi társadalomnak egyszerre öröm és teher a külföldiek fokozott érdeklődése.

A turistavárosok életminősége: egyediség és homogenitás

A nagyvárosok bonyolult textúrájára visszavezethetően a helyi társadalom és a turisták által hasznosított terek, továbbá az azok működését biztosító hálózatok ritkán különíthetők el. A nagyvárosokat éppen sokszínűségük, multifunkcionalitásuk teszi érdekessé, kínálatuk széles palettája, az ott végezhető turisztikai tevékenységek változatossága okozza a felkeresésüket (Page, 1995). A turizmus életminőségre gyakorolt hatásának feltárása során a nagyvárosokat olyan környezetként kell értelmezni, amelyekben a turista és a lokális társadalom térhasználat, valamint az ezzel összefüggésben álló lelki folyamatok eredője a települések alapfunkcióihoz kötődik: ez a lakás, a munka, a pihenés, az ellátás, a képzés, valamint a közlekedés és a kommunikáció terei (Berényi, 1992). A sikeres turistavárosok rendkívüli energiákat fordítanak arra, hogy az alapfunkcióikat a helyi lakosság és az adott településre látogató vendégek legnagyobb megelégedésére üzemeltessék (Michalkó, 1999).

Korunk posztmodern városai megőrizték a vendéglátás ősi szabályait, a látogató kényeztetése azonban sokkal inkább a fogyasztásból fakadó anyagi konzekvenciákkal, mintsem az erkölcsiségen nyugvó társadalmi kohézió megőrzésével áll összefüggésben. A posztmodern urbanizációt jellemző folyamatok, különösen a tőke, a munkaerő, a kultúra és az információ világméretű áramlásának következményei nemcsak a helyi gazdaságra, hanem a városi térstruktúrára, a társadalmi kapcsolatokra, valamint a kommunikáció minőségére is jelentős hatást gyakoroltak (Soja, 2001). E folyamat egyik hozadéka a nagyvárosi alapfunkciók homogenizálódása, valamint az alapfunkciók hordozta egyedi vonások eróziója. Minél kevesebb alapfunkció esetében fedezhető fel az adott nagyvárost jellemző sajátosság, annál kisebb mértékű lesz a változatosságban rejlő életminőség-növekedés esélye.

A nagyvárosok szabadidős terei

Az urbanizáció egyik sajátossága, hogy nemcsak a nagyvárosokban tömörülők megélhetését biztosító munkahelyek, hanem a lakosság szabadidejének eltöltésére alkalmas terek, létesítmények is létrejöttek. Az első parkok, múzeumok, könyvtárak, kaszinók, pászászsok és sportpályák tehát nem a nagyvárosokba látogató vendégek, hanem az ott élők szórakoztatása, ismeretének bővítése, rekreálódása érdekében születtek. Részben a közlekedési eszközök rohamos fejlődésére visszavezethetően, a társadalom mobilitási igénye megnövekedett, amelynek következtében a nagyvárosok szabadidős infrastruktúrájának igénybevétele fokozódott. Mára egy nagyváros szálloda- és vendéglátóipara naponta több tízezer turista számára képes a tartózkodás alapvető feltételeit biztosítani. A helyiek és a vendégek egymás mellett kerékpároznak, vásárolnak, vacsoráznak anélkül, hogy ez az adott település turizmusát vagy a népesség rekreációs igényeinek kiteljesedését érdemben veszélyeztető konfliktusokkal járna (Andereck et al., 2007).

Egy turisztikai hely teherbíró képességének vizsgálata során a térség kapacitását állítják szembe a turisták általi igénybevételel. Egy nagyváros teherbíró képessége a rendelkezésre álló alpinfrastruktúrára (közlekedés, közmű, kommunikáció) és a helyi lakosság toleranciájának függvénye. Mérése rendkívül nehéz, mivel szinte lehetetlen annak megállapítása, pontosan mennyi turista tartózkodik az adott helyen a vizsgálat idején. Ebből kifolyólag a kutatók leginkább a

42. táblázat: Egy helyi lakosra jutó vendégek száma a magyarországi nagyvárosok kereskedelmi szálláshelyein (2012)

Település	Vendégek száma a kereskedelmi szálláshelyeken	Lakosságszám	Egy lakosra jutó vendég
Budapest	3 090 957	1 740 041	1,78
Győr	152 442	131 564	1,16
Szeged	123 319	170 052	0,73
Miskolc	112 687	166 823	0,68
Pécs	101 509	156 801	0,65
Nyíregyháza	62 890	117 658	0,53
Debrecen	100 290	207 594	0,48
Kecskemét	54 504	114 226	0,48
Székesfehérvár	43 792	101 722	0,43

Forrás: KSH (2013)

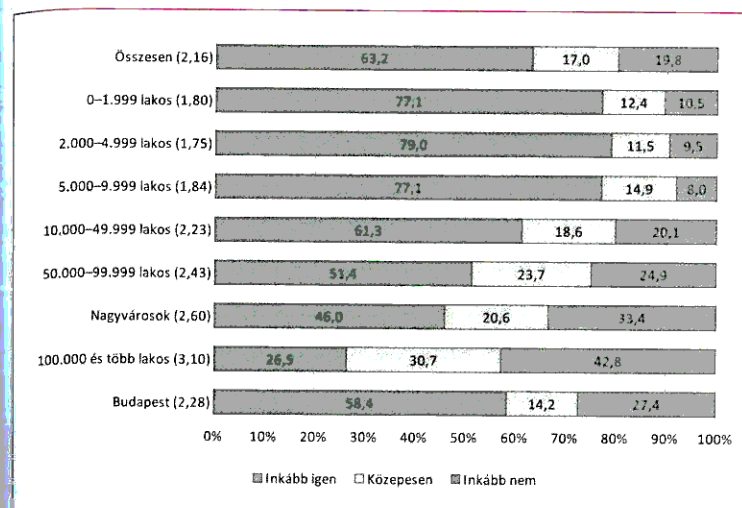
regisztrált szálláshelyeket igénybevevők számával operálhatnak. Annak ellenére, hogy a mutatók alapján nem szabad messzesemenő következtetéseket levonni, mégis (a 42. táblázat alapján) megállapítható, hogy Budapestet érte a legintenzívebb terhelés, mivel egy év alatt a főváros lakosságának önmaga népességszámához viszonyítva 78%-kal több vendég tartózkodását és az abból eredő legkülönbözőbb hatásokat kellett elviselnie.

Turizmus és életminőség

Egy település lakosságának életminőségére a turizmus a következő csatornákon keresztül képes kedvező hatásokat kifejteni: a jogvédelmi források növelése, a szolgáltatási kínálat bővítése, a környezet formálása, a kapcsolatok kialakítása, az identitás erősítése.

A turizmusnak a magyarországi települések életében betöltött szerepét és a lakosság életminőségére gyakorolt hatásait együttesen értékelve megállapítható, hogy a magyar társadalom alig értékeli a lakókörnyezetében bonyolódó bel- és külföldi vendégforgalom jól-létét érintő vonatkozásait (106. ábra). A turizmusnak a saját települése életében betöltött szerepét az 1–5-ig terjedő skálán (1 = semennyire; 5 = kiemelkedő) átlagosan 2,16-ra értékelték a magyarok (az egyes településkategóriák átlagértékei a megneve-

106. ábra: A turizmus fontossága a települések életében a helyi lakosság véleménye szerint

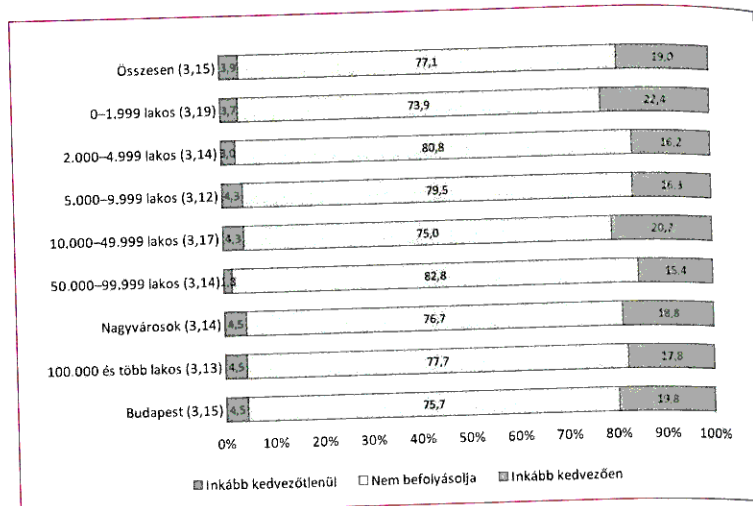

Forrás: KSH (2007) adatai alapján saját számítás

zésük után az ábrán zárójelben szerepelnek). A probléma településnagyság tekintetében elvégzett, az 1–2 (inkább nem fontos) és a 4–5 (inkább fontos) értékkategóriákat összevonó elemzése felszínre hozta, hogy a 100 ezres lélekszámnál nagyobb városokban (42,8%) és Budapesten (27,4%) élnek azok, akik érdemibb mértékben (inkább fontos) észlelik a turizmusnak a település életében betöltött szerepét. Ez egyrészt azzal magyarázható, hogy a regionális központokban és a fővárosban látványos turisztikai kínálatbővítő beruházások zajlottak/zajlanak, és ezek médián keresztül történő kommunikációja intenzív, másrészt a nagyvárosi lakosság – a kisebb lélekszámú településekkel történő összehasonlításban – nagyobb arányban vesz részt a turisztikai terek hasznosításában.

A magyarországi települések lakosságának környezetében megjelenő turistaforgalom alapvetően nem befolyásolja a helyiek közérzetét (107. ábra). A magyar társadalom az 1–5-ig terjedő skálán (1=nagyon kedvezőtlenül; 5=nagyon kedvezően) átlagosan 3,15-re értékelt a lakókörnyezetében realizálódó turizmus közérzet-befolyásoló hatását (az egyes településkategóriák átlagértékei ezúttal is zárójelben szerepelnek). A téma kapcsán a közérzet és az identitás közötti összefüggés leginkább az alacsony népességszámú településeken mutatkozik meg, ebben a településcsoportban (0–1999 lakos) mutatható ki az összevont 4–5 értékkategória leg-

107. ábra: A lakókörnyezetben megjelenő turistaforgalom közérzetet befolyásoló hatása

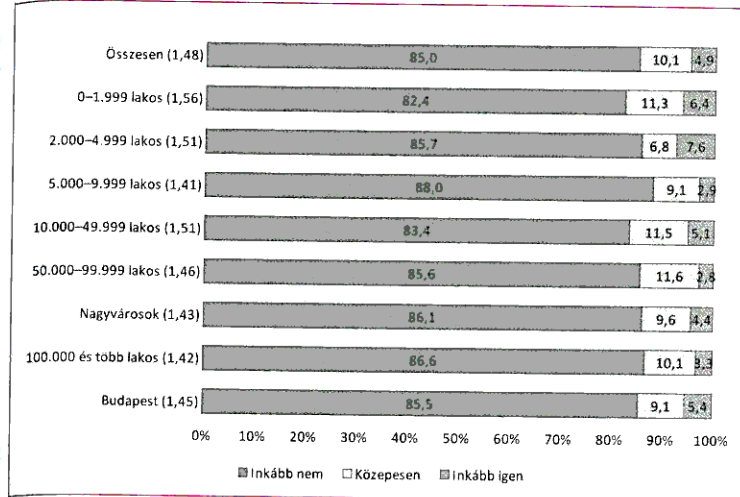

Forrás: KSH (2007) adatai alapján saját számítás

magasabb aránya (22,4%; és itt mérhető a legmagasabb átlagérték is: 3,19), tehát a törpe- és az aprófalvak népességének életminőségét valóban befolyásolja, hogy az ő lakókörnyezete érdekes a turisták számára (büszkeség tölti el).

A turizmus szerepe a helyi lakosság mindennapi környezetében észlelhető vendégforgalom volumenén túlmenően a személyes érintettségéből vezethető le. A turizmusnak az egyén bevételeire gyakorolt hatása leginkább a foglalkoztatásban jelentkezik, de nem szabad megfeledkezni arról, hogy egy turisztikailag frekvenciált település lakossága más források kiaknázásával is szert tehet a vendégforgalomból származó jövedelemre (például fizetővendég-látás, háztájiban előállított termékek értékesítése), de nem hagyható figyelmen kívül az immateriális javakhoz (például nyelvgyakorlás) való hozzáférés sem. A magyar társadalom elenyésző mértékben tudja a lakókörnyezetében jelentkező turistaforgalom kínálta lehetőségeket kihasználni (108. ábra). Az 1–5-ig terjedő skálán (1=egyáltalán nem; 5=kiemelkedő mértékben) 1,48-ra értékelték a vendégforgalom önmaguk vagy közeli hozzátartozójuk általi kiaknázásának mértékét (a településkategóriák átlagértékei a 108. ábrán is zárójelben szerepelnek). A felnőtt magyar lakosság 4,9%-a nyilatkozott úgy, hogy életében jelentős, illetve kiemelkedő mértékben használható a lakókörnyezetében realizálódó turizmus. Településnagyság tekintetében érdemi különbségek nem mutathatók ki.

108. ábra: A helyi lakosság turizmusiparba történő bekapcsolódása

Forrás: KSH (2007) adatai alapján saját számítás

A nagyvárosok, mint földrajzi márkanevek

A tér felidézésének központi eleme a földrajzi név, amely mintegy megtestesíti mindazt az értéket, amely lehetővé teszi az általa jelölt objektum jó vagy rossz helyként történő azonosítását. A turizmusban azok a települések számíthatnak sikerre, amelyek a társadalomban pozitív gondolatokat ébresztenek, és jó helyként aposztrofálódnak a fejekben (Kozma, 2005). Ez manapság a marketing eszköztárának segítségével befolyásolható, azonban az indifferens, de különösen a rossz helyek kapcsán jelentős ráfordítások mellett jár csak eredménnyel (Ashworth–Voogd, 1994; Kozma, 2003). Sokkal egyszerűbb az az út, amely a mindennapok világán vezet keresztül, és az ott felbukkanó földrajzi nevekkel van kikövezve. Az ezekhez rendelődő objektív információk és szubjektív észlelések alakítják a turizmusban – sokszor tudat alatt – hasznosuló mentális térképeinket.

Az utazás keretében létrejövő mobilitás tere nemcsak szép tájakat, érdekes építményeket, barátságos embereket foglal magába, hanem a teret alkotó helyek felidézését lehetővé tevő földrajzi nevek is annak a részét képezik. A földrajzi nevek alkalmasak arra, hogy az iskolai tanulmányok, a különböző életszakaszban tett uta-

zások, olvasmány- és filmélmények, a média közvetítette ismeretek, valamint a gasztronómiai tapasztalatok alapján a fejünkben rögzült információkhoz a tér egy-egy eleme könnyebben hozzárendelődjön. Tudásunk számos olyan panelből áll, amelyben éppen a földrajzi kötődések segítik elő az információ előhívását és a különböző attitűdök szükség szerinti hozzárendelését (*Del Casino–Hanna, 2000*). A fogyasztási cikkek értékesítésének elősegítése többek között a velük kapcsolatos képzetek szándékolt formálása, a vásárlók tudatában élő imázsuk kialakítása révén valósítható meg. Ennek eszköztárát a marketinggel foglalkozó szakirodalom részletesen tárgyalja (*Kotler, 2000; Józsa, 2005; Bauer–Berács, 2006*). Az imázsformálás lényegét abban ragadhatjuk meg, hogy az adott árucikket – racionális tulajdonságainak kiemelése mellett – olyan irracionális értékekkel ruházzák fel, amelyek a gyártó és a kereskedő számára kedvező irányba terelik a termékkel kapcsolatos vásárlói döntést. A földrajzi elemek márkanévbe történő beépítése annak a tudatos marketingpolitikának a része, amely felismerte az eredet-hatás fogyasztói döntésre, így a potenciális turistára gyakorolt befolyását (*Kozma, 2000; Papp–Váry, 2004*).

A múltbeli imázs

A városimázs és a jól-lét alapú társadalmi versenyképesség összefüggéseinek megértéséhez a történelmi előzmények feltárása is elengedhetetlen. A szocializmushoz kötődő gazdaságirányítási és társadalompolitikai modell esetében nem a piac törvényei érvényesültek, a nagyvárosok sikere alapvetően a pártközpontban dőlt el. A belföldi, illetve a nemzetközi turizmusban is érvényesült a látogatók mozgásának irányítása, jóllehet azért annyi szabadság már akkoriban is bele volt kódolva a rendszerbe, hogy a jó helyek – akár a kapitalizmus rejtett eszközeivel is – boldogulni tudtak. A hazai szocializmus városimázsának és turizmusmarketingjének egyik jellemző találkozási pontja a Panoráma útikönyvek sorozat volt, amely a piac egyetlen szereplőjeként utazók millióinak kínált hasznos információkat a felkeresett célterületekről. Mivel sem a tartalom, sem az abból kiolvasható üzenet nem volt ideológiamentes, így a *Magyarország* című kötet (*Papp, 1978*) egy-egy nagyvárost bemutató fejezetének felvezető szövege alkalmas arra, hogy valamilyen mértékben megragad hassuk az adott település imázsát.

Budapest

„Lakosságszámát tekintve csakúgy „országgrésnyi” jelentőségű, mint gazdasági, politikai, történelmi, kulturális, idegenforgalmi és egyéb tekintetben [...] sok évszázados központszerepe következtében Budapesthez kapcsolódik történelmünk legtöbb eseménye [...] itt vannak az országos szintű kulturális intézmények, a Magyar Tudományos Akadémia, számos kutatóintézet, ezen kívül 7 egyetem és 22 főiskola, illetve felsőfokú technikum. A magyar főváros fekvése, természeti adottságai [...] gyógyvizekben, fürdőkben való gazdagsága kicsiben mintegy tükrösképe az egész országnak. Ehhez járul hozzá Budapest megejtő szépségű városképi harmóniája, a világvárosi ranghoz illő [...] vendéglátóipar és növekvő számú szórakoztató intézmények.”

A szövegből jól kirajzolódik, hogy Magyarországot Budapesttel azonosítják. A történelem szerepét Budapest központi funkciójában ragadják meg, egy hamis hajlítással – a kort jellemző mennyiségi szemlélet kidomborítását alkalmazva – a fővároshoz kötik a magyar történelem „legtöbb” eseményét. A kulturális intézmények sorából az ideológiailag komfort tudományt és felsőoktatást emelik ki, kényszerűen kerülnek a szocializmus előtt is prosperáló (később a világörökség részévé vált) turisztikai vonzerők hangsúlyozását.

Miskolc

„A legnagyobb magyar vidéki város, Észak-Magyarország gazdasági életének központja [...] a város a Bükk hegység keleti lábánál, a Szinva-patak medencévé táguló völgyében, valamint ennek mellékvölgyében és a Szinva-pataknak a Sajó felé nyúló törmeléklejtőjén fekszik [...] országos jelentőségű ipari üzei [...] forgalmának nagyvárosias élénksége [...] elsőrangú fontosságú idegenforgalmi gócponttá avatják [...] hozzátartozik Miskolc-Tapolca fürdő- és az üdülöhellyé nyilvánított Lillafüred is.”

Miskolc kettős arculattal jelenik meg, az ipar északi fellegetként kiemelkedő óriást mesébe illő természeti táj övezi, a nyüzsgő nagyváros imázsának részeként szinte hallani lehet a csordogáló Szinva patakot. A kor Miskolc-képéhez tartoznak a megyeközpont-hoz csatolt fürdő- és üdülő városrészek, amelyek mintegy ellensúlyai a füstöt okádó kémények uralta ipari zónának.

Kecskemét

„A Duna–Tisza közének legnagyobb [...] városa, a két folyam közötti homokhátság középső részén fekszik. Újabban idegenforgalmi szerepe egyre nő [...] egyike a legjellegzetesebb alföldi városoknak. Hagyományos város-

képére a nagy nyílt terek és a magyaros stílusú, díszes középületek a jellemzőek, újabban mind nagyobb szerepet kap a modern építkezés.”

Kecskemét imázsának esszenciája az alföldiség, amelyben a szelős településkép és a „magyaros” kultúrelemek ragadhatók meg, egy olyan város invitálja a potenciális látogatókat, amelyben az utóbbi időkben – részben modernségének köszönhetően – a turizmus is egyre nagyobb szerepet kap. Kecskemétet turisztikai értelemben egy felfedezésre méltó nagyvárosként láttatják.

Szeged

„Az ide irányuló turizmus fő vonzereje a nyaranta, július–augusztusban megrendezett Szegedi Szabadtéri Játékok, de gazdasági, kulturális létesítményei, megnyerő, rendezett városképe, idegenforgalmi létesítményei az év minden szakában számos vendéget vonzanak Szegedre.”

Szegedet szinte turistavárosként jelenítik meg. Imázsának központi eleme a szabadtéri játékok, amelyet a gazdaság és a kultúra infrastruktúrája övez, miközben az élhetőségre való utalás is része az útikönyvírók konstruálta Szeged-képnek. Szeged – a Tisza vagy az azzal összefüggő halászlé említése nélkül is – jó hely, amely egész évben tárt karokkal várja az érdeklődő vendégeket.

Debrecen

„Debrecen Magyarország nagyságra harmadik városa [...] a Tiszántúl hagyományos gazdasági és kulturális központja. Gyógyforrásai, a Nagyerdőn kialakított korszerű üdülő- és fürdőhelye, kulturális, vendéglátó és turistaintézményei alapján a város területének egy részét üdülőhellyé nyilvánították.”

Debrecen maga a Tiszántúl, olyan kapu, amelyen belépve megtapaszthatók a kelet-magyarországi gazdasági és kulturális élet eredményei. Szinte a gőzölgő gyógyvízben érezhetik magukat a hajdú-bihari megyeközpontot vizionálók, akik már attól jobban lesznek, ha egy nagyerdei sétára és falatozásra gondolnak. Sem a történelemformáló Nagytemplom, sem a messzi földön ismert és elismert egyetem nincs Debrecen imázsában.

Nyíregyháza

„A „Nyírség” fővárosa [...] a városhoz tartozó Sóstó-fürdő üdülőhely révén idegenforgalma egyre fokozódik.”

Nyíregyháza olyan fontos hely, hogy már-már fővárosi rangra emelkedhetett, az imázsalkotó asszociációjának legfontosabb

pillére Sóstó, amelynek turizmusa az „osztályharchoz” hasonlóan „egyre fokozódik”.

Székesfehérvár

„Ősi múltra visszatekintő, történelmi vonatkozásokban, műemlékekben kiemelkedően gazdag város. 1972-ben ünnepelte alapításának ezeréves évfordulóját. Idegenforgalmi tekintetben egyik fő jellemzője a hatalmas átmenő forgalom, hiszen a város mintegy fele úton fekszik Budapest és a Balaton, másfelől Budapest és a Bakony-vidék között: az egyre nagyobb arányú közúti idegenforgalom fontos pihenőállomása. Hozzájárul idegenforgalmához a Velencei-tó közelsége is [...] természetes ásványvizei, gyógyvizei fürdőket táplálnak. Egyike a legjelentékenyebb vidéki iparvárosoknak. Mindezek a körülmények együttesen hazánk legélénkebb életütemű, legforgalmasabb városai közé emelik Székesfehérvárt.”

Székesfehérvár kapcsán az ezeréves történelem egy kalap alá kerül a nagyváros kedvező földrajzi fekvésével. A kor imázskreatorai gondos munkájának köszönhetően az államalapító Szent István király helyére az ősi múlt, illetve maga a városalapítás kerül. Székesfehérvárt egy lüktető átjáróházhoz hasonlítják, amely a Balaton és a Bakony felé közvetíti a fővárosból kiáramló forgalmat. A Velencei-tó is ügyesen belemosódik Székesfehérvár imázsába, amelynek gyógyhellyé történő avanszálása kimondottan meglepő. Az ipar itt is kitüntetett szerepet játszik.

Pécs

„A Mecsek hegység déli lábánál, a Dráva-menti síkság északi szélén, 120-380 m tengerszint feletti magasságban, elsőrangú fontosságú turisztikai terület közelében fekvő, üdülőhellyé nyilvánított város. 1977-ben a városhoz csatolták Hird községet is, amelynek elsősorban gazdasági nevezetességei vannak: kendergyár, cementipari vállalat, modern sertéskombinát.”

Pécs imázsában a fekvéséből eredő természeti adottságok kerülnek kidomborításra, a nagyváros pozicionálásában lényegi elem, hogy közel van egy meg nem nevezett, de nagyon fontos üdülőhelyhez (minden bizonnyal Harkányhoz). A Péccsel kapcsolatos ipari asszociációk tudatos irányítását egy jelentéktelen falucska vállalatai segítik.

Győr

„Sok évszázad óta Észak-Dunántúl természetes gazdasági és közlekedési központja. A Kisalföld északi peremén, a Marcallal bővült Rába és a Rábca

kis-dunai torkolatánál fekszik, azon a ponton, ahol a Bakony északi nyúlványa, a Pannonhalmi-halomvidék dombsora mutatójújként ér le a Duna völgyéig. Ma is Győr a messze környék közlekedési központja, mintegy közvetítő állomás Budapest és Bécs között. Győrben a régi korok hagyományos műemléki városképét, az ódon hangulatot csakúgy megtalálja az utas, mint a legkorszerűbb fejlődés, a friss ütemű gyárváros dinamikáját. A „három folyó városa” a vízi sportoknak is kiváló lehetőségeket kínál. Vendéglátó- és üzlethálózata, szórakozási lehetőségei vidéki városaink között a legfejlettebbek közé tartoznak.”

Győr imázsában megjelenik egy halovány történelmi szál, amely – nem meglepő módon – a nagyváros központi szerepkörének előzményeit hangsúlyozza. Győr természeti beágyazódottságának körülírása plasztikus képet kreál, amely már-már feledtetni igyekszik a város igencsak ipari mivoltát. A mindig is közvetítő szerepkört betöltő megyeközpont képes egyszerre „ódon” és modern is lenni, a „vizek városaként” való megjelenítése és a többi vidéki várossal történő összehasonlításban elnyert kedvező pozíciójának hangsúlyozása tudatos imázsformálásra vall.

A fenti kiragadott gondolatok alkalmasak a kor imázsát tükröző konzekvenciák levonására: eszerint az útikönyv készítői a természet és a társadalom idilli együttélésének hangsúlyozásával törekedtek a nagyvárosok festői környezetbe való illesztésére. Egyben hangsúlyozták, hogy ezek többfunkciós központok, amelyek mindennapjait sokszor az ipar dinamikus növekedése határozza meg, pozicionálásukban a nagyságuk (valamiben „leg”) döntő szerephez jut. A szerzők nem feledkeznek meg az egyediség (USP – Unique Selling Proposition) megjelenítéséről sem, egy-egy jól csengő, a települést jellemző vonzerő gyakran kiemelésre került. Az útikönyv szövege ugyan alkalmas a kor hazai nagyvárosa-inak felidézését hivatott imázs formálására, de azt nem lehet a marketingkommunikációs eszköztár tudatos alkalmazásaként értelmezni, ennek a módszernek a turizmusba való széleskörű bevezetésére a rendszerváltozást követően kerülhetett csak sor.

Ahogy magukat ma láttatják

Napjainkra az internet a városmarketing megkerülhetetlen eszközévé vált. A nagyvárosok honlapja egy olyan kommunikációs felület, amelyen a településsel kapcsolatos hasznos információkon

túlmenően a legkülönbözőbb üzeneteket helyezhetnek el akár képi, akár szöveges, akár hangos formában. A nagyvárosok honlapjainak egyik sajátossága, hogy több csoport igényeit is képesek kielégíteni, így a helyi lakossághoz és az adott település iránt érdeklődőkhöz (legyenek azok turisták vagy befektetők) egyaránt szólnak. A nyomdai úton előállított marketingkommunikációs anyagok visszaszorulásának következtében a nagyvárosok internetes portálja (a honlap kezdő felülete) jelentős imázsformáló szereppel bír. Mivel a döntéshozók egyik fő feladata vonzóvá tenni az általuk irányított nagyvárost, ezért az esetek többségében jelentős energiákat fordítanak arra, hogy a honlap kedvező képben tüntesse fel településüket. Érdeemes néhány nagyvárosi példán keresztül ezt megnézni.¹⁶⁰

Budapest

Stilizált címere megjelenik a Budapest felirat közepén, se díjak, se szlogenek nincsenek feltüntetve. A „Turizmus” link a „Szolgáltatás” menüből érhető el, de ugyanez a link vezet át egy „Turizmus” nevű képi blokkból is. A képen a különböző időtartamú, értékesítési célú Budapest-kártyák láthatók. Az információktól és linkektől hemzsegó portálon számos turisztikai vonatkozású tartalom is olvasható. Ilyenek a megújult Margitszigettel kapcsolatos információk és képek, amelyek a kiemelt hírek között is futnak, de a Margitszigetnek önálló blokkja is van. Hasonlóan önálló blokkban érhetőek el a nyári szabadidős programok, amelyek nemcsak a helyieknek, hanem a városba látogatóknak is szólnak. Kifejezetten imázsalkotóként értelmezhető a „Nemzet fővárosa” elnevezésű blokk, amelyben a turizmus, a gazdaság, a kultúra, a várostörténet és a közigazgatás önálló témaként szerepelnek, a rövid szövegek eredményorientáltak (a turizmus kifejezetten Budapest „legjeit” állítja előtérbe, például megtudhatjuk, hogy: „Budapest az egyetlen gyógyfürdővel rendelkező főváros a világon”). A portálon külön „Fürdő” blokk van a Széchenyi-fürdő fényképével, ahonnan egy link vezet át a Budapest

¹⁶⁰ A vizsgálatba vont magyarországi nagyvárosok magyar nyelvű honlapját abból a szempontból elemezzük, hogy milyen üzeneteket közvetítenek magukról az internetezők számára (109. ábra). Értékeljük továbbá a turizmus megjelenését, a turisztikai arculatuk kidomborításának tényezőit. Ebből a szempontból a logók, a szlogenek, a díjak és a turisztikai kínálat elemzésére kerül sor. (Letöltés: 2013. augusztus 3.)

Gyógyfürdői és Hévízei Zrt. honlapjára. A főváros szabadidős funkcióját erősíti a „Sport” és a „Programok, kultúra” blokk is, ahonnan további linkek nyílnak a különböző intézmények (például az Állatkert) felé. A „Turizmus” blokk alatt a főváros hivatalos turisztikai honlapja található, amely a Budapesti Fesztivál- és Turisztikai Központ Nonprofit Kft. többnyelvű honlapja. Budapest portálja abszolút nem tükrözi, hogy a látogató Magyarország fővárosának virtuális kapujában áll.

Kecskemét

Címere a város neve előtt diszkréten került elhelyezésre, szlogen nincs feltüntetve, azonban több díj is látható a portálon, így a „Kultúra magyar városa 2006” és az „Év honlapja, 2006, 2008 és 2011 díjak”. A portál fejlécében az esti Kecskemét megvilágított látnivalói tűnnek fel, míg alatta egy futó fényképgyűjteményben a város fontosabb kulturális intézményei. A szöveges információktól hemzsező portálon a turizmus a „Városunk” menü alatt került elhelyezésre „Idegenforgalom, kultúra” címszó alatt, bár a „Programajánló” címszóban is található turisztikai vonatkozások. Az „Idegenforgalom, kultúra” blokk 16 témát felölelve egy fehér, illusztráció nélküli háttérben került elhelyezésre, amelynek imázsformáló funkciója csekély mértékű. A város internetes kapujában információk találhatóak a „Kecskemét-kártyáról”, amely némileg megtévesztő, mivel nem a turistát, hanem a helyi lakost szolgálja. A portálon nem olvasható a várossal kapcsolatos aszociációkat erősítő tartalom, sem Kodály Zoltán, sem a barackpálinka, sem pedig a Mercedes-gyár nem kerül elő.

Szeged

A város logója vagy címere ugyan nem, de a honlap logója viszont megtalálható a szlogent sem tartalmazó, a kreativitást azonban feltétlenül tükröző portálon. A futó fejlécben három hatalmas színes fénykép váltakozik, az egyik a kivilágított Dómot, a másik a Hungarikum Fesztivált és annak inycsiklandozó, kolbászorientált kínálatát, a harmadik a Veterán autók találkozóját hirdeti. A Turizmusnak külön menüje van a fejlécben, amely a vizsgálatkor csak egy nem működő linket mutatott. Szeged város portáljának fényképes információi megkérdőjelezhetetlenül egy dinamikus turistaváros képét tükrözik, a vadspark, az István a király rockopera próbái, az alsóvárosi Ferences Látogatóközpont, a

109. ábra: A magyarországi nagyvárosok honlapjai (2013)

Forrás: www.varosnev.hu

Szegedi Ifjúsági Napok uralják az oldalt. Szeged virtuális kapujában azt kapja a vendég, amire számít, egy paprikával fűszerezett, dómos, fesztiválos egyveleget.

Nyíregyháza

A portál fejléce valódi imázssteremtő funkcióval bír, a nehézkes városi címer helyett egy könnyed logóval, sok-sok díjjal (többek között a Hozzáférhető város vagy a Kerékpárosbarát település) és a város nevezetességeit tartalmazó fotómontázzsal találkozhat a látogató. A turizmus egy szembeötlő fényképes blokkon keresztül érhető el, amely a „Nyírségi turistavarázs” szlogennel csábít, az más kérdés, hogy a fotón szereplő Krúdy-szobor kísértetiesen hasonlít a Siófokon álló társához, nem véletlen, hiszen mindkettő Varga Imre szobrász alkotása. A Nyíregyházi Turisztikai Desztinációs Szervezet által működtetett turisztikai portál Sóstó-gyógyfürdőre és az Állatparkra irányítja a figyelmet. A város honlapján a Vidor fesztivál és a Sóstó Gyógyfürdő Zrt., illetve a Sóstó Zoo linkjén ke-

resztül is erősítik a turisztikai funkció imázsát. Nyíregyháza könyved, ugyanakkor informatív honlapja azt az érzést kelti a látogatóban, hogy valóban a „híres” fürdővárosba érkezett.

Debrecen

Egy klasszikus internetes portál várja a Debrecen iránt érdeklődőket, egy olyan kapu, ahonnan tetszés szerint lehet a kívánt helyre eljutni. A lap fejlécében a debreceni Nagytemplom stilizált formájára épülő logó és a város főnixmadaras címere egyaránt megtalálható. A portál képi világa is sugallja, hogy Debrecen igen komoly turistaváros, ahol a látogatót a Nagytemplom, a kultúrára éhezőt a Csokonai Színház, a gazdaságban érintetteket pedig egyenesen egy repülőgép képe fogadja. A turizmus oldalára érve komoly információözönnel kell megbirkózni, amelyben az egészség-, az öko- és az aktív turizmus, valamint a gasztronómia kiemelt helyen áll. A mögéjük rendelt képek azonban bárhol készülhetnek, nem fejezik ki Debrecen egyediségét. A debreceni virágkarnevál önálló blokkot kapott, ahol a 2012. évi esemény képei tekinthetők meg, akik a következő évi eseménnyel kapcsolatban kívánnak adatokat gyűjteni, azoknak a város Tourinform-irodájának linkjére kell kattintaniuk. A turizmus tekintetében meglehetősen mozaikos portál az imázsteremtés és az információnyújtás kettősségének csapdájában van, éppen azt, a kívülálló számára nehezen követhető fejlődést tükrözi, amelyen keresztül megy a város.

Miskolc

A légies honlap fejléce Miskolc számos üzenetet hordozó logóját tartalmazza. Miskolcon ott van a barlangfürdő, ott vannak a hegyek, az erdők, a madarak, és persze mindig ragyog a nap, ennyi minden olvasható ki a honlapon több helyen is feltűnő logóból. A marketingüzenet feltétlenül a város újrapozícionálása, a döntéshozók az egykori iparvárost élhető turistavárossá kívánják alakítani. Ezt tükrözik a fejlécben futó zsánerképek, amelyek a Palotaszállót, a Barlangfürdőt, a Művészetek házát, a sétálóutcat stb. mutatják. A menüsorban a turizmus önállóan is szerepel, amely mögött a kínálat klasszikus megosztása látható (látnivalók, szálláshelyek, eseménynaptár). Aki bővebb információt szeretne, annak a *hellomiskolc.hu* oldalra kell látogatnia, amely professzionális módon és sokrétűen kínálja a város nevezetességeit, köztük „Az, amit nem szabad kihagyni Miskolcon” blokkot. A vá-

ros turisztikai imázsát erősíti a Miskolc Bolt, amelyben többek között helyi szuvenírek kaphatók. Jól látható a város törekvése a vonzó turistaváros képének megteremtésére.

Pécs

A fejlécben a város címere, nem messze tőle található a „Pécs a kultúra városa” szlogen, amely a 2010. évi Európa Kulturális Fővárosa címre utal, érdekes, hogy a portálon ezt a kitüntető címet alig hangsúlyozzák. Az alaphelyzetben eléggé apró betűs és a színválasztás miatt is nehezen olvasható portálon a turizmus a „Turista oldal” használatával érhető el, de a fő lapon futó fényképek is ízelítőt adnak a város kínálatáról, ezzel mintegy erősítve Pécs klasszikus imázselemeit. A „Turista oldalra” belépve semmiel sem áll rendelkezésre több információ, mint a portálon, csak a háttér színei változnak. A turizmus az „Idegenforgalom” menüből érhető el, itt a klasszikus választék gördül, benne a mozik, bevásárlóközpontok, pénzváltók, Pécs valódi vonzerejéhez a „Kultúra”, valamint a „Programok” menüt kell igénybe venni, de a sok szövegnek itt sincs imázs erősítő hatása. Aki Pécs turizmusára kíváncsi, annak valahogy rá kell jönnie, hogy egyetlen megoldás létezik: az „Irány Pécs!” megtalálása, ami nem könnyű. A város portálja tehát alig tükrözi Pécs imázsát, alig tetten érhetők azok az elemek, amelyek asszociációkat hívnak elő.

Győr

A portál a XXI. századi informatikai dizájnnak megfelelően, az innovációt és a kreativitást sugallva, kizárólag ikonokból építkezve várja a látogatót. A honlapon egyszerre van jelen a város dinamizmusát, sokszínűségét és vízre épülését sugalló logó és a tradicionális cím, aki ide belép, sokkal inkább egy ipari üzem eligazítójában, mintsem egy település kapujában érezheti magát. A turizmusnak önálló ikonja van, amely mögött „Városi program csomagokként” szerepel a kultúra, a családbarát kínálattal, az aktív pihenéssel és a kulináris élményekkel, nem beszélve az Audi látogatóközpont animált ajánlójáról. A még finomabb részletekre vágyó érdeklődők a turizmus oldal menüsorából érhetik el a meglehetősen informatív oldalakat. Győr portálján a turizmus kiemelt szerepet játszik, így annak ellenére, hogy a város imázsában az ipari funkció a domináns, a turizmussal kapcsolatos képzetek megteremtésének is komoly szándéka figyelhető meg.

Székesfehérvár

A portál fejléce a város címerét tartalmazza, logó vagy szlogen nem látható. A kép-, szöveg- és színekavalkád uralta honlapon a turizmusnak önálló menüje van a fejlécen, amely alá a kultúra, a sport és a családi programok is be vannak sorolva. Ezen túlmenően a portál is hemzseg a turisztikai vonatkozású kínálattól, amelyet az augusztus 20-ai ünnep aktualitásai is generálnak. A „Szent István-émlékév 2013” eseményei központban vannak, gyakran fénykép kíséretében, ezért a látogató számára úgy tűnhet, hogy Székesfehérvár életének középpontjában államalapító királyunkkal kapcsolatos fejlesztések, események húzódnak. A turizmus honlap még inkább erősíti ezt a tényt, amelyen a fehérvári ajándékbolt, mint a helyi szuvenírek kínálatának centruma is szerepel. Székesfehérvár hagyományos imázsa, amely Szent István kultuszára épül, megkérdőjelezhetetlenül sugárzik a honlapon.

Összegzés

Az országhatárokon átnyúló városverseny napjainkra egyre sokoldalúbbá vált. A tőkevonzó képességen túllépve a nemzetközi mobilitásban részt vevő potenciális beköltözők és turisták kegyeiért ugyanúgy folyik a vetélkedés, mint egy sportesemény, egy konferencia vagy egy koncert megrendezésének jogáért. Ahogyan a munkahelyteremtő beruházások esetében is egyre nagyobb hangsúly helyeződik a versenyképesség „puha” tényezőire (Csath, 2008), úgy a humán erőforrás-igényes szolgáltatások területén is fokozatosan nő a társadalmi versenyképesség szerepe.

A tőke, a képzett munkaerő és a turisták is keresik azokat a helyeket, ahol a leghatékonyabban tudják kamatoztatni befektetésüket, képességeiket és az élményszerzésre fordított megtakarításait. A döntés egyes esetekben racionális, máskor kifejezetten érzelmi alapokon születik, de az érintett településsel kapcsolatos imázs mindig befolyásoló hatású. A nagyvárosok társadalmi versenyképességet kifejező mutatói (Szirmai, 2009) közül a jól-lét, illetve a szubjektív életminőség szerepe is előtérbe kerül az adott hellyel kapcsolatos imázs formálásában. Azokat a helyeket, amelyekkel kapcsolatban boldogtalan emberek képe él a köztudatban, a beruházók, a beköltözők és a turisták egyaránt elkerülik.

A magyarországi nagyvárosok az utóbbi években egyre eredményesebben kapcsolódtak be a nemzetközi városversenybe, egyrészt sikerült a korábban meglévő tőkeerős gazdasági kapcsolatokat erősíteni vagy újakra szert tenni, másrészt a termelő szférán kívüli ágazatokban (különösen a kultúrához, a sporthoz, illetve az egészségiparhoz kötődő területeken) is jól teljesítettek. A sorból feltétlenül kiemelkedik az Európa Kulturális Fővárosa eseménysorozat (Pécs, 2010), a kecskeméti Mercedes-gyár megnyitása (2012) vagy a Debrecenben megrendezett úszó Európa-bajnokság (2012). Ezek kivétel nélkül az adott település versenyképességének elismerését tükröző mozzanatok, amely mögött többek között a rendelkezésre álló humán erőforrás mutatói mellett a nagyvárosok kedvező imázsa is meghúzódik. Mivel a városverseny egyik sajátossága a fenntarthatóság biztosítása, ezért a sikerekben osztozó helyi lakosság jól-létének tartós megteremtése a nagyvárosok által megszerzett jövedelem településfejlesztésbe történő investálásával valósul meg. Ahol pedig a helyiek jól érzik magukat, oda szívesen ellátogatnak a turisták is, amelynek köszönhetően egy önmagát gerjesztő folyamat jön létre, amelyben a városimázs-turizmus-életminőség szimbiózis egyes tényezői egymást erősítve válnak a nagyvárosok javára.

VI. FEJEZET

TERÜLETI ÉS/VAGY TÁRSADALMI MEGHATÁROZOTTSÁGOK

A nagyváros-térségi „társadalmi jól-lét” (?) és a vidéki „jól-lét deficit”(?)¹⁶¹

Baranyai Nóra – Berki Márton – Halász Levente
– Koós Bálint – Schuchmann Júlia

Bevezetés

Ez a részfejezet a nagyváros-térségek, illetve a hátrányos helyzetű vidéki kistérségek társadalmi jól-léti problémakörének elemzésére, részben összegzésére az eddigiektől eltérő módon vállalkozik. A két, egymástól alapjaiban különböző morfológiai, társadalmi, gazdasági, kapcsolati jellegzetességekkel rendelkező térségtípus magas, közepes és alacsony státuscsoportba tartozó lakosságát hasonlítja össze változatos területi és strukturális szempontok alapján. A részfejezet fontos célja annak az alapkérdésnek a megválaszolása, hogy milyen különbségek és hasonlóságok szerveződnek a nagyvárosi, illetve vidéki térben élő, de azonos társadalmi pozíciójú egyének, csoportok jól-léti viszonyai között? Emellett két előítélettel kapcsolatos kérdés tisztázására is törekszik: a nagyváros-térségekben élőket vajon egyöntetűen a társadalmi jól-lét, míg a hátrányos helyzetű vidéki kistérségek lakosságát pedig kizárólag a jól-lét hiánya jellemzi?

A kérdés megválaszolását a kilenc nagyváros-térségben felvett 5000, illetve a hátrányos helyzetű vidéki kistérségekben lekérde-

¹⁶¹ A publikáció az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg. Készült a „Társadalmi konfliktusok – Társadalmi jól-lét és biztonság – Versenyképesség és társadalmi fejlődés” című, TÁMOP-4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0069 azonosító számú projekt keretében.

zett 1600 kérdőív eredményeinek összesítése alapján készült 6600 fős minta, annak összehasonlító elemzése biztosította.¹⁶²

Elsőként azt kell meghatározni, hogy az egyén társadalmi helyzetének formálásakor milyen szempontok a meghatározók. A strukturalista megközelítés alapján az egyének társadalmi pozíciójára – státusára – alapvetően három tényező van hatással (*Kolosi, 2000*): az iskolai végzettség, a foglalkozás és a jövedelem. Ezek egymással is szoros összefüggésben állnak, hol kiegészítik, hol pedig erősítik egymás hatásait, hiszen például magasabb iskolai végzettséghez jellemzően jobb munkaerő-piaci helyzet kapcsolódik, amely egyúttal magasabb jövedelemmel is párosul. A magas jövedelműek körét nem kizárólag magas iskolai végzettségűek alkotják, az önálló vállalkozók, vezetők, illetve középvezetők körében középfo-
kú iskolai végzettségűek is nagy számban találhatók.

Az egyén társadalmi pozícióját nemcsak a fent jelzett strukturális tényezők, de olyan egyéni jellemzők is befolyásolják, amelyek leginkább az életstílushoz, illetve az anyagi és kulturális fogyasztási jellemzőkhöz kapcsolódnak. A hazai rétegződésvizsgálatok ezt az öt tényezőt eltérő módon és mértékben veszik figyelembe, a *Fábián–Róbert–Szivós (1998)* szerzőhármás például az anyagi-vagyoni dimenzióra helyezte a fő hangsúlyt, míg *Fábián–Kolosi–Róbert (2000)* ezzel szemben a kulturális fogyasztást és a lakáskörülményeket is figyelembe vették.

Tekintve, hogy jelen kutatás célja nem egy kifinomult társadalmi rétegződésvizsgálat lefolytatása volt, az egyének társadalmi státusának meghatározásakor a jól operacionalizálható strukturalista megközelítés bizonyult a legmegfelelőbbnek. A *Kolosi–Róbert (2004)* szerzőpáros kutatási eredményeire építve az egyének alacsony, közepes és magas státusú kategóriákba való besorolása három dimenzióban történt: iskolai végzettség, beosztás, valamint anyagi helyzet alapján. Azok a válaszadók kerültek a magas státusú csoportba, akik felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkeznek, vagy jelenlegi (vagy legutolsó) beosztásuk szerint vezetők, illetve középvezetők. A nagyfokú válaszmegtagadás miatt a jövedelmi dimenzióban csak azok számítanak magas státusúnak, akik számára a rezszi fizetése nem jelent gondot, és az előző két feltétel valamelyikének

¹⁶² A két adatbázis egyesítéséért és súlyozásáért Kovács Katalint és Király Gábort illeti a köszönet.

megfelelnek. Ez a másik oldalról ugyanakkor azt is jelenti, hogy ha valaki felsőfokú iskolai végzettséggel középvezetőként dolgozik, de saját bevallása szerint gondot jelent számára a közüzemi díjak kifizetése, akkor nem tekinthető magas státusúnak. Az alacsony státusúak közé azok kerültek, akik sosem dolgoztak, vagy pedig betanított munkásként, illetve segédmunkásként dolgoztak, és egyúttal gondot jelent számukra a rezszi fizetése. Végezetül, közepes státusúak azok, akik nem tartoznak a két szélső pólushoz, azaz nem tekinthetők sem magas, sem pedig alacsony státusúnak.

Mindezek alapján magas státusú a 6600 fős minta 18,9%-a, közepes státusú az 54,9%-a és alacsony státusú az 26,1%-a. A mintába került válaszadók társadalmi pozícionálása bizonyos szempontból megfeleltethető *Kolosi–Róbert (2004)* ötelemű osztálytagolásának, amelyben 11,1% került az elitbe és a felső-középosztályba, 20% pedig az alsó, deprivált osztályba.

Különbségek és hasonlóságok: a nagyvárosi és a vidéki terekben élő társadalmi csoportok jól-lét viszonyai

Az anyagi jólét

A vizsgálat során a jövedelemre vonatkozó bármilyen (egyéni vagy a háztartás egészére vonatkozó) információ megadását nagy arányban utasították el a válaszadók, így a háztartások anyagi színvonalának, jól-létének megragadása csak egyéb kérdések, változók bevonásával vált lehetővé. A társadalmi státus és a lakóhely szerinti vagyoni egyenlőtlenségek vizsgálatára egyrészt a háztartások felszereltsége alapján,¹⁶³ másrészt a hitelek¹⁶⁴ és a megtakarítások¹⁶⁵ összefüggéseiben került sor. Jóllehet a vagyoni egyenlőtlenségek kisebbek, mint a jövedelmi egyenlőtlenségek (*Ferge, 2010*), főként a gaz-

¹⁶³ Okostelefon, tablet, riasztó, 300-nál több könyv, légkondicionáló, számítógép, internet, plazma- vagy LCD-TV, mosogatógép, személyautó.

¹⁶⁴ Jelzálog alapú lakás- vagy szabad felhasználású hitel; diákhitel; kisösszegű, rövid lejáratú, fedezet nélküli hitel; áruhitel; folyószámla-hitel; egyéb hitel.

¹⁶⁵ Készpénz-megtakarítás; lakossági folyószámlán lévő megtakarítás; lekötött bankbetét; értékpapír; befektetési alap; műtárgy, értéktárgy; egyéb megtakarítás, befektetés.

dasági és pénzügyi válság előtti időszakban – amikor a hitelre, részletre vásárlás lehetőségei általánossá váltak – bizonyos fogyasztási cikkek tekintetében kiegyenlítődés volt tapasztalható a háztartásokban. Azonban a vizsgált mintában jelentős különbségek is láthatók, a társadalmi státus és a lakóhely együttes hatásaként.

A 110. ábrából leolvasható, hogy a háztartások a státus emelkedésével egyre inkább felszereltté válnak, a lakóhely jelentősen differenciál az azonos státuscsoportba tartozók között, s hogy a nagyváros-térségek javára billen a mérleg. A tartós fogyasztási cikkek átlagos száma alapján a „kistérségi elit” inkább a nagyváros-térségi középosztállyal, míg a kistérségi középosztály a nagyváros-térségi leszakadó réteggel mutat hasonlóságot.

A háztartások felszereltségének szerkezete szintén a társadalmi státus által tekinthető meghatározottnak, a lakóhely csak az egyes cikkek előfordulásának gyakoriságát módosítja. A kedvező fizetési feltételekkel (előfizetés, részlet, hitel) megvásárolható eszközök (okostelefon, számítógép, plazma- vagy LCD-televízió, személyautó) az alacsony státusú háztartásokban is előfordulnak, a kvázi-luxuscikkek (tablet, riasztó, mosogatógép, légkondicionáló berendezés) és a művelődési, kulturális igény kielégítésére alkalmas nagyobb házi könyvtár azonban csak elvétve. A középosztályon és az eliten belüli területi különbségek a háztartási eszközök esetében jelentősek, gyakran elérik a 20%-ot is, azaz a fenti megállapítást – mely szerint a kistérségi elit inkább a nagyváros-térségi középosztállyal, míg a kistérségi középosztály a nagyváros-térségi leszakadó réteggel mutat hasonlóságot – e szempont is megerősíti. Bizonyos eszközök (például a tablet, a riasztó, a légkondicionáló berendezés) esetében a térségi hatás erőteljesebbnek mutatkozik a státusnál; ezekkel a háztartási cikkekkel a kistérségi elit sincsen felszerelve, ami az anyagi lehetőségekben meglévő eltérések helyett inkább az életmód, életszemlélet és a biztonságérzet területi különbségeire mutat rá.

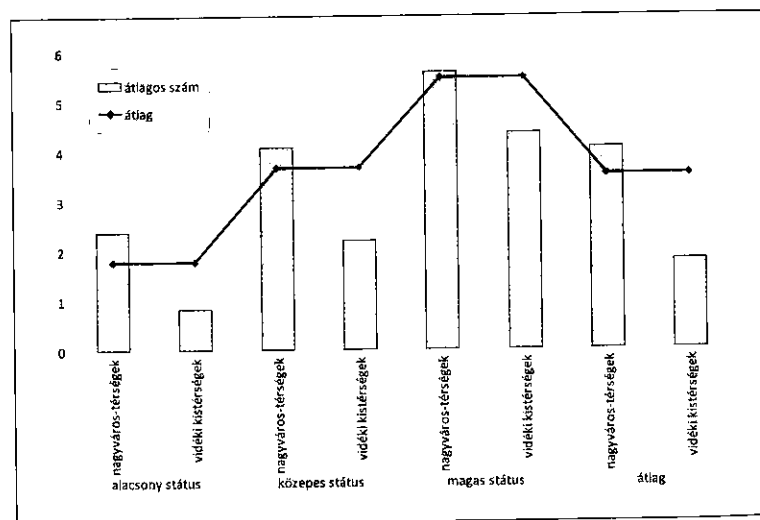
A nagyváros-térségek társadalmának nincs olyan tagja, akinek (háztartási szinten) ne lenne a tulajdonában autó, míg a kistérségekben a személygépkocsi hiánya teljesen általános jelenség: a leszakadó réteg körében 86,1%, a középosztállynál 50,6%, s még a magas státusúaknál is jelentős, 24%. Az egy személygépkocsival rendelkező háztartások aránya követi a társadalmi és területi lejtőt (azaz a státussal növekedik az arány, s a nagyváros-térségben mindig magasabb az érték), a két személygépkocsival bírók aránya esetében azonban a trend a nagyváros-térségekben megfordul: az alacsony státusúaknál 73,7%-os, a középosztállynál 41,6%-os, míg az elitnél csupán 20,4%-os az arányuk.

A hitelfelvétel az utóbbi egy évtizedben (különösen 2003-ban és 2007–2008-ban) szélsőséges méreteket öltött. A pénzügyi és gazdasági válság következtében sokan kerültek kilátástalan, törlesztésképtelen helyzetbe. A hitelek átlagos számát áttekintve megállapítható, hogy (területi szempontból) a kistérségi társadalmak mértékletesebbek a hiteligénylés tekintetében, csakúgy, mint a (társadalmi szempontból) magasabb státusúak, akik feltehetően nem, illetve kevésbé szorultak rá ilyen jellegű konstrukciók igénybevitelére egy-egy vásárlás alkalmával. A hitelek törlesztése szintén nem meglepő módon az alacsony státusúak, s ezen belül is a kistérségekben élők körében okoz leginkább gondot, ám a deviza-hitelekről szóló gyakori híradások alapján a probléma súlyossága esetükben is messze elmarad az előzetesen várt szinttől.

Lényeges, ugyanakkor nem váratlan társadalmi különbségekre mutat rá az igénybe vett hitelek típusa is. Mind a hat társadalmi státuscsoportban a pénzügyi intézetektől felvett hitelek a legjellemzőbbek, ám a leszakadó réteg, s különösen a kistérségben élők körében jelentős a kedvezőtlen kondíciókkal bíró, ám könnyen el-

tálya és az eliten belüli területi különbségek a háztartási eszközök esetében jelentősek, gyakran elérik a 20%-ot is, azaz a fenti megállapítást – mely szerint a kistérségi elit inkább a nagyváros-térségi középosztállyal, míg a kistérségi középosztály a nagyváros-térségi leszakadó réteggel mutat hasonlóságot – e szempont is megerősíti. Bizonyos eszközök (például a tablet, a riasztó, a légkondicionáló berendezés) esetében a térségi hatás erőteljesebbnek mutatkozik a státusnál; ezekkel a háztartási cikkekkel a kistérségi elit sincsen felszerelve, ami az anyagi lehetőségekben meglévő eltérések helyett inkább az életmód, életszemlélet és a biztonságérzet területi különbségeire mutat rá.

110. ábra: A háztartások ellátottságának egyenlőtlenségei társadalmi státus és lakóhely szerint (átlagértékek; $E^2 = 0,30$ $p = 0,00$)

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

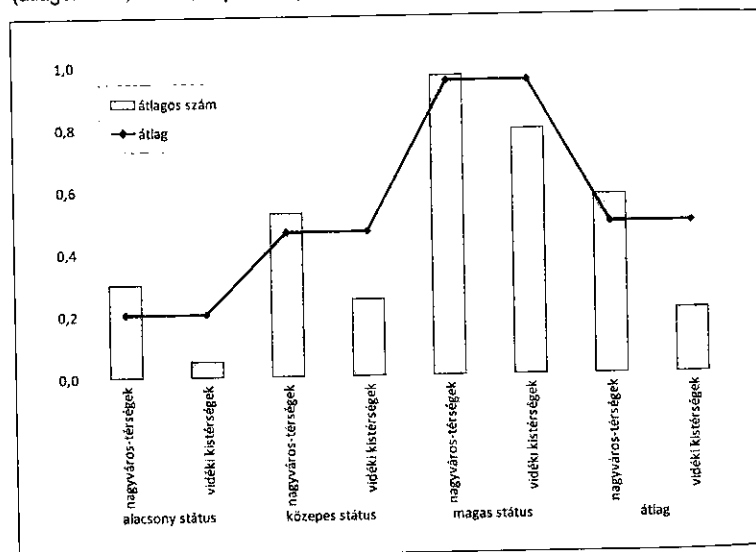
érhető hitelek (Provident, Cofidis) szerepe is (28–35%-os arányban rendelkeznek ilyennel), amit a középosztály jóval mérsékeltebb arányban (11–16%), az elit pedig szinte nem is vesz igénybe.

A meglóduló hitelfelvétel kapcsán a társadalom megtakarítási hajlandósága, így a pénzügyi megtakarítások egyaránt csökkentek (Palócz–Matheika, 2014), jelenleg pedig felhalmozás helyett nagyrészt a felvett hitelek törlesztésére fordítják pénzeszközeiket a háztartások. Mindezek tükrében nem meglepő, hogy az adatfelvétel során elért népesség kétharmadának semmilyen megtakarítása nincs.

Az azonos területen élő státuscsoportok közötti különbség a vártan megfelelően alakul, s az átlagértékek csak az elit esetében közelítik meg egymást. A kistérségek középosztályának átlagos megtakarításai még a nagyváros-térségi alacsony státusú réteg értékeit sem érik el. A megtakarításokkal egyáltalán nem rendelkező tömeg vizsgálatból való kiszűrésével a fenti alapvető megállapítás mindössze annyiban írható felül, hogy a kistérségi magas státusúak megtakarítási palettája színesebb, mint a nagyváros-térségi elité (tehát átlagosan több megtakarítási formát vesznek igénybe).

A mintában szereplők jelentős része ugyan nem rendelkezik megtakarításokkal, a fennmaradó csaknem 2000 fő felhalmozási for-

111. ábra: A megtakarítások egyenlőtlenségei társadalmi státus és lakóhely szerint (átlagértékek; $E^2 = 0,10$ $p = 0,00$)

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

mái között is kimutathatók a társadalmi státus és a lakóhely szerinti különbségek. A megtakarítások egyértelműen a nagyváros-térségi társadalmakat jellemzik inkább, s mindkét térségben a társadalmi státussal együtt emelkedik az egyes típusok gyakorisága. A kistérségi társadalmak számára (társadalmi státustól függetlenül, de mértéke tekintetében azzal összefüggésben) a készpénz-megtakarítás a leggyakoribb forma, míg a nagyváros-térségi társadalmi csoportok elsősorban folyószámlán, a magas státusúak pedig emellett lekötött bankbetétben tartják megtakarított pénzüket.

Az egészség

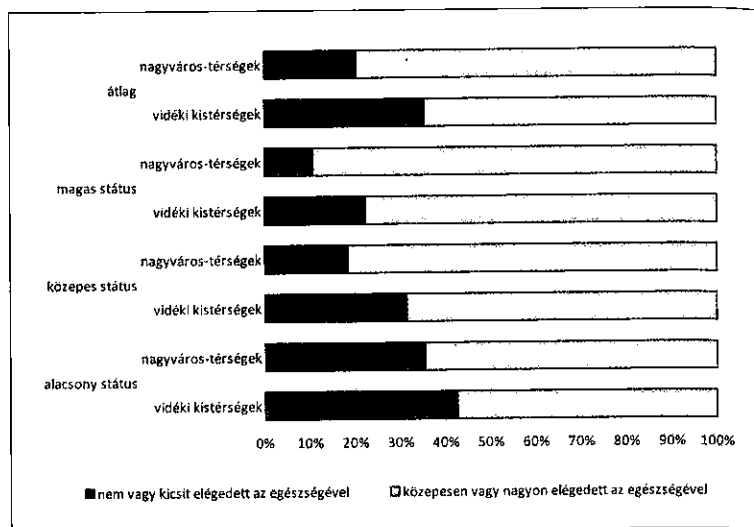
Az egészség-egyenlőtlenségeket a lakóhely, a nemek szerinti megoszlás, a vallási hovatartozás, az iskolai végzettség, a foglalkoztatottság, a társadalmi-gazdasági státus, a társadalmi tőke és az etnikai hovatartozás határozzák meg (Vitrai et al., 2008). Ezek alapjaiban befolyásolják a születéskor várható élettartamot (amelynek országon belüli különbsége akár 3–5 év is lehet¹⁶⁶), az egészségben eltöltött éveket és azok minőségét, valamint az egészség-attitűdöt és egészség-magatartást (Uzzoli, 2012).

Az összehasonlítások alapján egyértelmű a különbség: a nagyvárosi térségekben élők 80%-a nagyjából elégedett az egészségével, míg a hátrányos helyzetű vidéki kistérségekben csupán a lakosság kétharmada. Országos szinten egyaránt a krónikus betegséggel élők számottevő része jónak, sőt, nagyon jónak ítéli meg saját egészségét, e betegségek hiányában pedig elhanyagolható az egészség rossz megítélése (Gárdos, 2010). A státus emelkedésével az egészségi állapottal való elégedettség ugyan nő, azonban a megelégedettség szintje közötti különbség is látványosabbá válik, tehát a magas státusú csoportok között a térségi hatás jelentékeny befolyásoló tényezővé válik, olyannyira, hogy a nagyvárosi terek közepes státusú társadalmi és a hátrányos vidéki terek magas státusú csoportjai gyakorlatilag egyformán vélekednek egészségükről.

A stressz meghatározó a vizsgált térségek lakosságának életében. A hátrányos helyzetű térségek lakói leginkább a munkával és az anyagiakkal, míg a nagyváros-térségek a jövőjükkel és (szin-

¹⁶⁶ Nagyvárosi térségekben 76–78 év, a recesszióba süllyedt/süllyedő perifériákon, félperifériákon pedig 71–73 év.

112. ábra: A nagyvárosi térségek és jól-lét deficit kistérségek lakosságának egészség-attitűdje

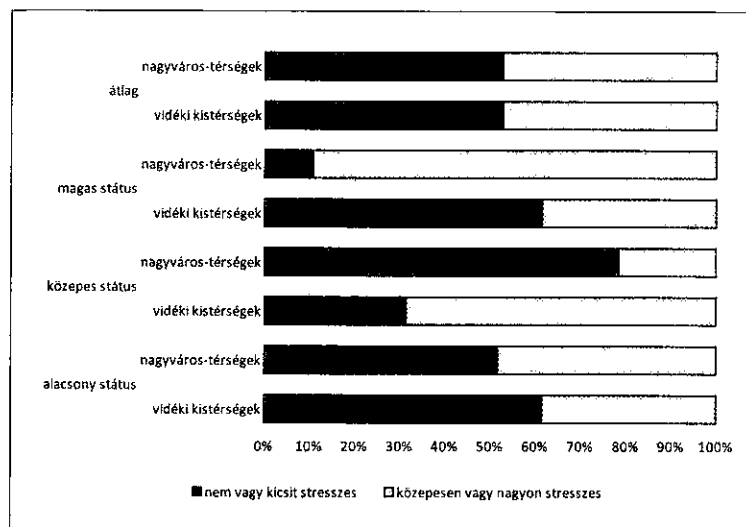

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

tén) az anyagiakkal magyarázzák terhelt életüket. A stressz összességében nem mutat jelentős különbségeket: a lakosság fele tartja magát inkább stresszesnek, a képet azonban árnyalja a státus szerinti vizsgálat. A napról-napra megélhetési nehézségekkel küzdő, gyakran a munkaerő-piacról kiszorult, kedvezőtlen jövedelmi helyzetben levő alacsony státusúak élete a leginkább stresszes, míg a közepes és magas státusúak közötti különbség nem szignifikáns, így érdekesebb a területi különbségekre fókuszálni. Míg az alacsony és magas státusúak körében a hátrányos helyzetű vidéki kistérségekben élő népesség kevésbé panaszkodik stresszes életvitelre, addig a közepes státusúak közül épp a fejletlen térségekben élők életét keseríti meg leginkább. Legtöbbször a városi térségi magas státusú csoportok tagjai panaszkodnak stressz miatt, míg ugyanezen térségek középrétege éli leginkább stresszmentesen a mindennapjait.

Az összes magyarországi halálozás 13%-áért, az idő előtti halálozások 21%-áért és a 35–64 év közötti férfiak halálozásának 27%-áért a túlzott alkoholfogyasztás felel (a nagyivókat és a mértékletesen alkoholt fogyasztókat egyaránt figyelembe véve). A nagyváros-térségi és a hátrányos helyzetű vidéki kistérségekben élő lakosság súlyos problémának tartja az alkoholizmust, érde-

113. ábra: A nagyvárosi térségek és jól-lét deficit kistérségek lakosságának stressz-szintje

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

kes módon azonban a nagyvárosokban és környékükön egyértelműen több azok száma, akik a mértéktelen alkoholfogyasztást súlyos helyi problémának tartják. Az alacsony státusúak nagyobb számban, a magas státusúak alacsonyabb számban panaszkodnak az alkoholizmusra, mint a településük meghatározó problémájára. Ezt egyrészt az alacsony státusúak önértékelést romboló társadalmi kirekesztettsége, nagyarányú munkanélkülisége, megoldatlan családi és társas problémái, valamint a kedvezőtlen lakókörnyezet okozza, másrészt az is, hogy az alacsonyabb státusba tartozók jellemzője a rossz minőségű alkohol fogyasztása. Mindezt általában közösségi terekben, vendéglátó-ipari egységekben teszik, amely látványosabb, mint a magas státusba tartozók olykor titkolt, „házfalak közé zárt” alkoholizmusa. Az egészség-magatartás (mikro-)regionális különbségei az általános társadalmi és gazdasági eltéréseket is tükrözik. A leszakadó kistérségekben élők minőségi és mennyiségi táplálkozása a legkevésbé kielégítő, étrendjük nem változatos és főleg nem egészséges, e térségekben súlyos gond az elhízás és az arra való hajlam, emellett magas a dohányzók (nemcsak az alkoholt gyakran fogyasztók) aránya, sőt, a rendszeres testmozgást végzők száma is itt a legkisebb. A nagyvárosi térségek népességének egészség-maga-

tartása ennél kedvezőbb, habár az európai átlaghoz képest itt is kedvezőtlenebb helyzet tapasztalható (Gárdos, 2010).

Az egészségügyi intézményekbe vetett bizalom kielégítő, továbbá semmiféle szignifikáns különbséget nem mutat sem a nagyvárosi terek és a hátrányos helyzetű vidéki kistérségek, sem az ezekben élő alacsony, közepes és magas státusúak körében. Ez a pozitív eredmény meglepő, ugyanis elsősorban a periférikus elhelyezkedésű térségek küszködnek orvoshiánnyal, az egy orvosra jutó betegek száma itt (és Pest megyében) a legmagasabb, valamint a kórházak elérhetősége is innen a legnehezebb.

A társadalmi pozíció és a munkaerő-piac

A társadalmi pozíció meghatározásának fontos tényezője az egyén munkamegosztásban betöltött szerepe, így aligha meglepő, hogy a magas státusúak körében mind a nagyváros-térségek, mind pedig a vidéki térségek esetében magas a gazdasági aktivitás. A tanulókat és nyugdíjasokat a vizsgálatból kihagyva megállapítható, hogy magas státusúak és a közepes státusúak közt a gazdasági aktivitás tekintetében nem figyelhető meg jelentékeny különbség. Az alacsony státusúak körében ellenben rendkívül magas azok aránya, akik bár gazdaságilag aktív korúak, mégsem dolgoznak vagy tanulnak. A lakóhely típusa azonban ezen a téren sokat számít, a vizsgált hazai nagyvárosok térségeiben élő alacsony státusúak jóval kedvezőbb helyzetben vannak, mint a hasonló társadalmi helyzetű, ámde fejletlen vidéki területen élők, hiszen a város-térségben élő hátrányos helyzetűek 23%-a, a vidékieknek viszont 31,4%-a volt valamilyen okból munka nélkül.

A munkanélküliség, a munkától való megfosztottság az egyik alapvető szegénységi tényező (Spéder, 2002), s ez jelen vizsgálatból is kitűnik. A munkavállalás azonban önmagában nem mentesít a szegénységtől, az alacsony státusúnak tekintett válaszadók majd harmada (28%) valamilyen formában dolgozik. (Ide értve a közfoglalkoztatásban való részvételt is.)

A foglalkoztatott státus ellenére is kialakuló, fennmaradó szegénységre az Egyesült Államokban már az 1970-es években rámutattak a szociológiai kutatások, ám Európában inkább csak a XX. század végén került a közpolitika figyelmébe (lásd például a 1997-ben elfogadott Európai Foglalkoztatási Stratégiát, amely a munka melletti szegénység kérdéskörével is foglalkozik). A dolgozó sze-

génység (working poor) háttérében egy egyéni és egy háztartási tényező húzódik meg, hiszen a fogalom azt jelenti, hogy a háztartás tagjai által megszerzett munkajövedelem számukra kifejezetten alacsony fogyasztási színvonalat biztosít. Ebből adódóan a háztartás méretén túl két tényező hathat a foglalkoztatás ellenére is kialakuló szegénységre, a háztartás alacsony munkaintenzitása (például egy kereső, részmunkaidős foglalkoztatás), illetve az elérhető alacsony bérszínvonal (képesítést nem igénylő munkavégzés). A későbbiekben látható, hogy ezek a tényezők kétségtelenül fennállnak, és egy irányba mutatnak.

A dolgozó szegénység kialakulásában egyrészt a háztartás mérete, de különösen a gyermekek száma játszik fontos szerepet, hiszen az alacsony státusú válaszadók körében jóval több a 18 év alatti gyermek (átlagosan 0,9 gyermek), mint a közepes (0,55) és magas státusúak (0,62) körében. Ez a mutató az alacsony státusú vidékiek körében még magasabb (1,1) értéket is felvesz, mint a városi alacsony státusúak (0,77) esetében. A vizsgált mintában a közepes és magas státusúak esetében a város-vidék dimenzió nem bizonyult ilyen mértékben megosztó erejűnek, a 18 éven aluli gyermekek számában jelentős eltérés nem mutatkozott.

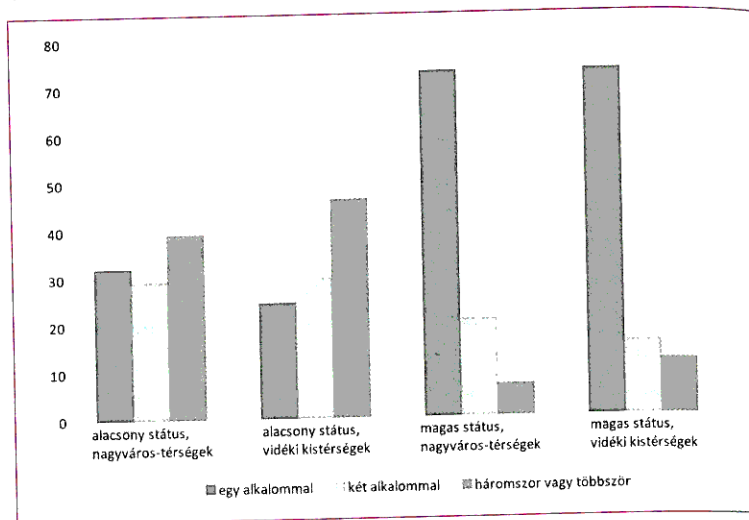
A szegénységet okozó másik fontos tényező az alacsony munkaintenzitás, a bizonytalan, rövid ideig tartó foglalkoztatás, a tartós munkanélküliség, illetve a munkanélküliséghez nagyon közeli helyzetet jelentő közfoglalkoztatott státus. A kérdőíves adatfelvétel alapján látható, hogy az alacsony státusúakra ezek a jellemzők messzemenően igaznak bizonyulnak. A leszakadó csoportba tartozókat sújtja leginkább a tartós munkanélküliség, illetve a munkahely nagyfokú bizonytalansága (114. ábra), ami gyakori és hosszan tartó munkanélküli időszakokat jelent. A vidéken élő alacsony státusúak 46%-a számolt be arról, hogy legalább háromszor volt már munkanélküli, aminél csak némileg kedvezőbb a városi deprivált csoportban regisztrált 39%-os arány. A közepes (17–23%), valamint a magas státusúak (7–12%) körében a gyakori munkanélküliség jóval ritkábban fordul elő.

Az alacsony státusú, hátrányos helyzetű vidéki kistérségekben élők számára a közfoglalkoztatás az egyik meghatározó jövedelemforrássá vált.¹⁶⁷ Ebben a körben a gazdaságilag aktív népesség

¹⁶⁷ A közfoglalkoztatásról részletesen lásd a jól-lét deficit térségek leírását.

legnagyobb része munkanélküli (42,9%), amit sorrendben követ a közfoglalkoztatásban résztvevők csoportja (31,9%), ami valójában támogatott munkanélkülit jelent, s csak ezt követően követ-

114. ábra: A munkahelyek instabilitása státus és lakóhely szerinti bontásban (A „Hány alkalommal volt munkanélküli?” kérdésre adott válaszok %-os megoszlása)

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

43. táblázat: A válaszadók munkaerő-piaci pozíciója társadalmi státus és lakóhely szerinti bontásban (%)

Térség	Státus-csoport	Közfoglalkoztatottak	Foglalkoztatottak	Munkanélküliek	Mindösszesen
Nagyváros-térségek	Alacsony státus	18,6	43,2	38,2	100,0
	Közepes státus	1,4	86,5	12,1	100,0
	Magas státus	1,0	96,6	2,3	100,0
Hátrányos helyzetű vidéki kistérségek	Alacsony státus	31,9	25,2	42,9	100,0
	Közepes státus	5,6	80,2	14,2	100,0
	Magas státus	1,6	95,3	3,1	100,0

Megjegyzés: az adatok a gazdaságilag aktívakra vonatkozik, tehát a tanulókat, inaktívakat, nyugdíjasokat a számítások során figyelmen kívül hagytuk.

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

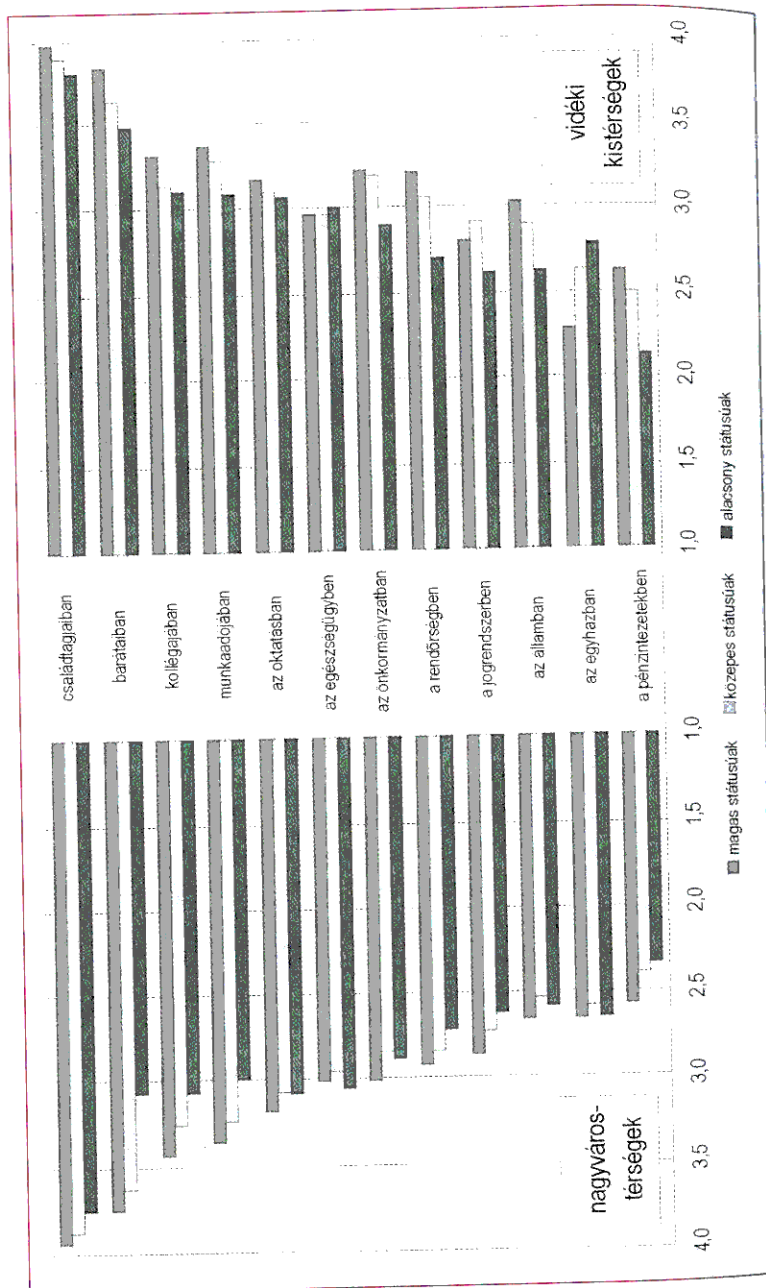
keznek az elsődleges, „valódi” munkaerő-piacon foglalkoztatottak (25,2%). A vizsgált kilenc hazai nagyváros-térségben ettől némileg eltérő a kép, hiszen itt a magas munkanélküliség (38,2%) mellett a dolgozók aránya is jóval magasabb (43,2%), a közfoglalkoztatásban résztvevőké pedig mérsékeltebb (18,6%). A többi státuscsoport tagjai számára a közfoglalkoztatás minimális jelentőségű, a gazdaságilag aktívak az elsődleges munkaerő-piacon találhatnak maguknak megélhetést.

Az eredmények egybecsengnek Slack (2010) megállapításaival, aki az Egyesült Államokban végzett kutatásai alapján az urbánus és vidéki terek eltérő jellegzetességeinek elemzésekor arra mutatott rá, hogy a vidéki terekben nagyobb a dolgozók szegénységi fenyegetettsége. Ez részben a családmérettel, részben pedig az alacsony bérszínvonallal áll összefüggésben. A hazai viszonyok között látni kell a közfoglalkoztatás torzító hatásait, hiszen a közfoglalkoztatás látszólag (formálisan) a foglalkoztatást bővíti, anyagi jellemzőiben azonban közelebb áll a munkanélküliséghez, mint a valódi foglalkoztatáshoz.

A bizalom

A bizalmat nemcsak a Stiglitz-jelentés tartja a társadalmi és személyes jellegű kapcsolatok legfőbb alapjának (Stiglitz et al., 2009, 51–52.), hanem a legfontosabb hazai norma- és értékkutatások szerzői is (Tóth, 2009; 2010). Összességében megállapítható, hogy mind a nagyváros-térségi társadalmak, mind a hátrányos helyzetű vidéki térségekben élők a családtagjaikban és a barátaikban, illetve a kollégáikban és a munkaadójukban bíznak meg leginkább, míg a jogrendszerbe és az államba, valamint az egyházba és a pénzintézetekbe vetett bizalom a legkisebb (115. ábra). A bizalmat, avagy éppen ellenkezőleg, a bizalmatlanságot erőteljesen befolyásolja az egyének társadalmi pozíciója: a magasabban iskolázottak jobban, az alacsonyabban iskolázottak pedig kevésbé bíznak meg másokban, továbbá az anyagi-vagyoni jólét szintjének emelkedésével is hasonló mértékben nő a másokban megbízók aránya (Tóth, 2009). Jelen kutatásban a magas státusúaktól az alacsony státusúak felé tartó bizalmi lejtő rajzolódik ki. Ez alól mindössze néhány kivétel található, amelyek közül az egészségügyet és főként az egyházat kell kiemelni, amelyekben az alacsonyabb státusúak bíznak jobban. (Az egyház esetében különösen

115. ábra: A nagyváros-térség és a hátrányos helyzetű vidéki kistérségek alacsony, közepes és magas státusú lakosságának bizalmi szintjei (1 = gyengén bízik; 4 = erősen bízik)

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

figyelemreméltók a hátrányos helyzetű vidéki térségekben élő státuscsoportok rendkívül eltérő értékítéletei.) Szintén a társadalmi státus kapcsán szükséges utalni arra, hogy a nagyváros-térségekben élők esetében viszonylag kis különbségek mutatkoznak a magas, közepes és alacsony státusúak bizalmi szintjei között, a vidéki térségekben ellenben jóval nagyobb eltérések figyelhetők meg.

Tóth (2009) felhívja rá a figyelmet, hogy míg más emberek iránt a volt szocialista országok lakói közül a magyarok vannak leginkább bizalommal, addig az intézményi bizalom az utolsó helyet kapja.¹⁶⁸ (Ez a nagyfokú intézményi bizalmatlanság főként az elmúlt másfél évtized romló tendenciájának eredménye, a 2000-ből rendelkezésre álló adatok alapján ugyanis akkor még nem volt ennyire alacsony az intézményekbe vetett bizalom szintje.) Ez a felismerés mindkét vizsgált minta esetében megállja a helyét, összességében azonban az is megállapítható, hogy a hátrányos helyzetű vidéki kistérségek lakói – némileg meglepő módon – a rosszabb ellátottság ellenére is jobban bíznak az intézményekben, mint a nagyváros-térségekben élők.

44. táblázat: A válaszadók életkora és bizalmi szintjei közötti összefüggések a nagyváros-térségekben és a hátrányos helyzetű vidéki térségekben (Pearson-féle korrelációs együttható)

	NAGYVÁROS-TÉRSÉGEK	VIDÉKI TÉRSÉGEK
POZITÍV KORRELÁCIÓ	az egyházban 0,210**	az egyházban 0,243**
	az önkormányzatban 0,127**	a pénzintézetekben 0,103**
	az államban 0,116**	az önkormányzatban 0,081**
	(...)	(...)
NEGATÍV KORRELÁCIÓ		a jogrendszerben -0,025
	családtagjaiban -0,024	családtagjaiban -0,030
	barátaiban -0,086**	barátaiban -0,134**

** = 0,01 szignifikancia-szint mellett szignifikáns korreláció

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

¹⁶⁸ Az általános bizalmi szint egyébiránt Európán belül Skandináviában a legmagasabb, a posztoszocialista országokban pedig a legalacsonyabb (Tóth, 2010).

Annak ellenére, hogy a társadalom különböző szereplőibe vetett bizalom Tóth (2009) szerint a lakóhely és a státus (társadalmi pozíció) mellett az egyén életkorától is nagymértékben függ, e tekintetben egyik almintá esetében sem beszélhetünk markáns együttmozgásokról. A 44. táblázatban ugyanakkor látható, hogy minél fiatalabb a válaszadó, annál inkább bízik a barátaiban, illetve minél idősebb valaki, annál jobban bízik az egyházban (és az önkormányzatokban). Az utóbbi korcsoporttal kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy a magyar társadalomban legtöbben az idősokban bíznak meg: Tóth (2009) kutatásai alapján valamennyi válaszlehetőség közül az idősokat jelölték meg legnagyobb arányban a megkérdezettek. (Második helyre a szegény embereket és a templomba járó hívó embereket rangsorolták, míg a felsoroltak közül a parlamenti képviselőkben, a bankároknak és a gazdag emberekben bíznak meg legkevésbé.)

Az egyéni sikeresség

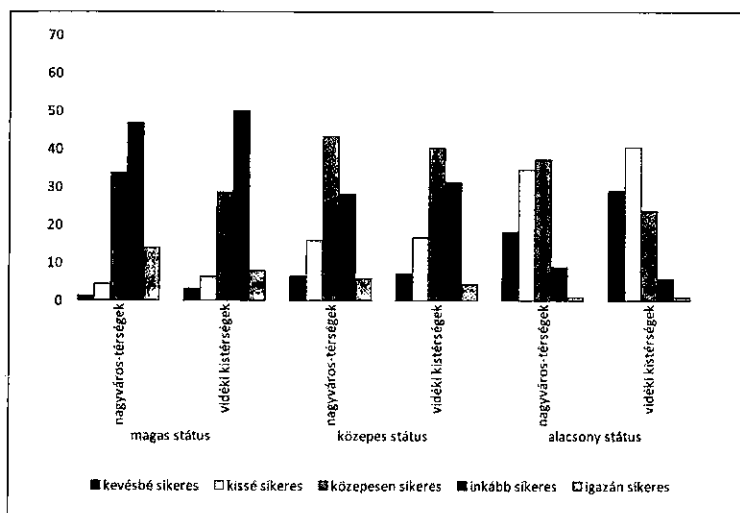
Az élet különböző területein (a munkában, a családi életben, a baráti kapcsolatokban vagy akár az önmegvalósítás terén) elért sikerek és a mentális (pszichés) jól-lét közötti összefüggést több kutatás is kimutatta. Minél sikeresebbnek éli meg valaki a munkáját és a magánéletét, illetve minél kielégítőbbnek érzi a személyes kapcsolatait, annál elégedettebb az életével is (Taylor–Brown, 1988; Parasuman et al., 1996). Amartya Sen egyik munkájában hangsúlyozza, hogy az egyén társadalmi helyzete erőteljesen meghatározza, hogy valaki mennyire képes boldogulni az élet egyes területein, például olyan tudást szerezni, amely hozzásegíti ahhoz, hogy minden (anyagi és szellemi) téren kielégítő munkát végezzen (Sen, 2003). Az egyéni sikerérzetet a társadalmi helyzet mellett azonban vélhetően a földrajzi térben való relatív helyzet is erőteljesen befolyásolhatja, vagyis az, hogy az illető egy gazdaságilag és társadalmi értelemben is fejlett térségben vagy egy hátrányos helyzetű térségben él.

A kutatás a szubjektív sikerérzetet hat területen vizsgálta: (1) anyagi, vagyoni helyzet, (2) munka, (3) tanulási és továbbtanulási lehetőségek, (4) egészségmegőrzés, valamint (5) családi és (6) baráti kapcsolatok. A sikeresség érzete az anyagi helyzettel kapcsolatban a társadalmi státussal és kevésbé a földrajzi térben való elhelyezkedéssel mutatott egyértelmű összefüggést. A nagyváros-térsé-

gekben és a hátrányos helyzetű vidéki térségekben élő magas státusúak is egyformán inkább sikeresnek vagy igazán sikeresnek érezték magukat az anyagi helyzetükkel kapcsolatban. Velük ellentétben a vizsgált térségekben élő alacsony státusúaknak csak 1-1%-a érezte magát sikeresnek (116. ábra).

A munkában elért sikerekkel kapcsolatban is igaz, hogy minél magasabb az illető társadalmi státusa, annál sikeresebbnek érzi magát. A munkában való sikeresség megítélésében figyelemre méltó különbség mutatkozik a nagyváros-térségekben és a hátrányos helyzetű kistérségekben élő magas státusúak között. A munkájukban igazán sikeresnek a hátrányos helyzetű kistérségekben élő magas státusú társadalmi csoportok tagjai érezték magukat (66,4%), míg ez az arány a nagyváros-térségekben élő magas státusúak körében mindössze 34,6%-os volt. Ez azzal magyarázható, hogy vidéken, kiemelten pedig a hátrányos helyzetű térségekben az évtizedek óta tartó krónikus munkahelyhiány okán (különösen pedig a diplomához és magasabb végzettséghez kötött munkahelyek hiánya miatt) azok, akiknek anyagilag és szellemileg is kielégítő munkájuk van, sokkal elégedettebbek a helyzetükkel és ezt relatíve nagyobb sikernek élik meg, mint a nagyváros-térségi-ek (117. ábra). Az alacsony státusúaknál éppen fordított a sike-

116. ábra: Mennyire érzi magát sikeresnek anyagi értelemben? (%)

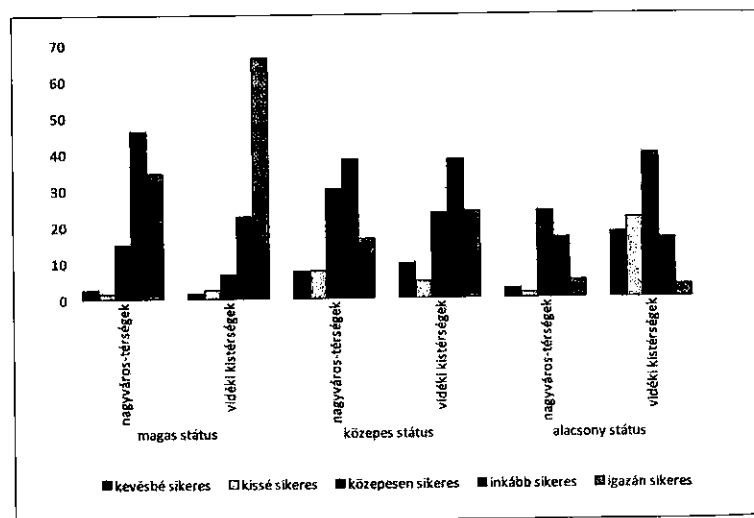
Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

resség érzete, a hátrányos helyzetű vidéki kistérségekben élők ugyanis jóval sikertelenebbnek érzik magukat a munkájukban, mint a nagyváros-térségi alacsony státusúak. Mindez rávilágít a hátrányos helyzetű kistérségben élő alacsony társadalmi státusúak nagyobb munkaerő-piaci sérülékenységre.

Erőteljes társadalmi és egyben területi különbségek mutatkoznak a megszerzett tudás, illetve a továbbtanulás lehetőségeit érintő egyéni sikeresség megítélésében. Egyfelől kijelenthető, hogy a magas státusúak érzik magukat a legsikeresebbnek a továbbtanulási lehetőségeikkel és megszerzett tudásukkal kapcsolatban, míg legkevésbé az alacsony státusúak, függetlenül a területi helyzettől. A munkában való sikeresség érzetéhez hasonlóan itt is igaz, hogy a hátrányos helyzetű vidéki kistérségekben élő magas státusúak érezték magukat sikerebbnek a megszerzett tudásukban és a továbbtanulási lehetőségeikben. Vélhetően ennek magyarázata, hogy a hátrányos helyzetű vidéki térségekben a társadalmi felemelkedés sok esetben egyetlen útja a továbbtanulás és a szakmai tudás megszerzése, ezért akiknek ez itt megadatik, azok ennek az elért sikereikben is nagyobb jelentőséget tulajdonítanak.

Habár az anyagi helyzetük tekintetében a várostérségekben élő magas és közepes státusúak sikerebbnek érezték magukat a hátrányos helyzetű vidéki térségekben élőknél, ez a családi életre

117. ábra: Mennyire érzi magát sikeresnek a munkájában? (%)

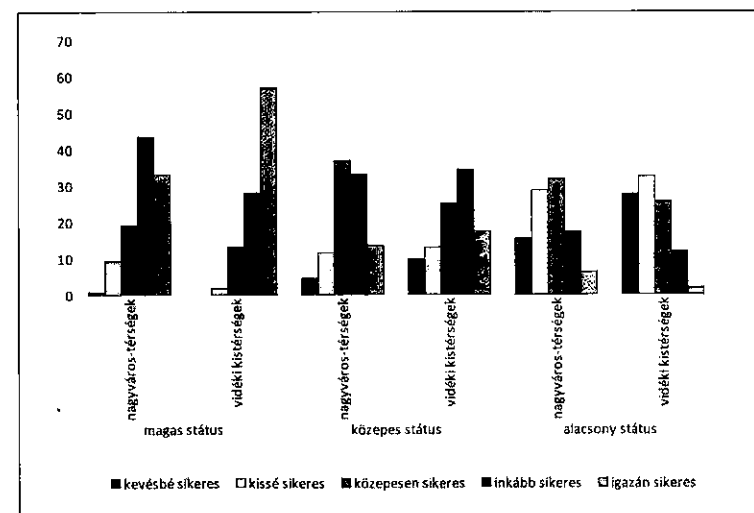

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

már kevésbé igaz, ebben a dimenzióban ugyanis éppen az ellenkezője figyelhető meg. A hátrányos helyzetű vidéki térségekben élő magas státusúak 75,2%-a, a közepes státusúak 50%-a, az alacsony státusúak 33,2%-a érezte magát igazán sikeresnek a családi életében. A nagyváros-térségekben a magas státusúak 52%-a, a közepes státusúak 34,8%-a, az alacsony státusúak 27,5%-a vallotta csak magát igazán sikeresnek ezen a téren. A vidéki térségekben élők családi élettel való nagyobb sikerérzetét az magyarázhatja, hogy vidéken sok esetben szorosabbak a családi kapcsolatok, mint a nagyváros-térségekben.

A társadalmi kapcsolatok az egyének sikerességéhez és jól-létéhez is hozzájárulhatnak. A megfelelő társadalmi (családi, baráti, szakmai stb.) kapcsolatok emellett a teljesebb és jobb, sőt, az egészségesebb élethez is hozzásegíthetnek. Egy társadalomról (vagy akár magáról az egyénről is) sokat elmond, hogy milyen társas kapcsolatok jellemzik, és mennyire képesek a tagjai bízni egymásban, illetve hogy mennyire számíthatnak egymás segítségére (Skrabski–Kopp, 2008). Skrabski és Kopp tanulmányában kimutatta, hogy a rendszerváltozást követő gazdasági recesszió idején a magyar lakosság többsége úgy érezte, hogy nem számíthat sem a családjára, sem pedig a barátai segítségére, aminek oka az egész magyar társadalmat érintő általános létbizonytalanság volt. A hely-

118. ábra: Mennyire érzi magát sikeresnek a tudásában, a továbbtanulási lehetőségeiben? (%)

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

zet a 2000-es évek közepére valamelyest javult, a magyarok legnagyobb részét már a családjuktól és a barátaiktól számítanak támogatásra, ami azonban egyúttal azt is mutathatja, hogy az egyéb társadalmi kapcsolataik gyengültek, átstrukturálódtak (Skrabski–Kopp, 2008). A társadalmi státus és a társadalmi kapcsolatok beágyazottsága és minősége közötti összefüggést mutatja, hogy minél magasabb státusú valaki, annál nagyobb társadalmi tőkével és több kapcsolattal is rendelkezik. Ezt a kutatás szubjektív sikeresség-érzetre vonatkozó eredményei is igazolták: a magas és közepes státusúak sikeresebbnek érezték a családi és a baráti kapcsolataikat, mint az alacsony státusúak.

A vidéki várostérségekben élő magas státusúak a várostérségeikét meghaladó mértékben érezték magukat igazán sikeresnek a baráti kapcsolataikban. A nagyváros-térségekben élő magas státusúak 45%-a, míg a hátrányos helyzetű vidéki kistérségekben élők már 65%-a tekintette magát igazán sikeresnek a baráti kapcsolataiban. A családi kapcsolatok esetében hasonló a trend, ott a várostérségekben élő magas státusúak 52%-a, a vidéki térségekben élők 73%-a érezte magát igazán sikeresnek a családi életében. Végezetül, a nagyváros-térségekben élő alacsony státusúaknak mindössze 22%-a, a vidéki térségekben élőknek 30%-a tartotta magát igazán sikeresnek a családi életében.

Tehát a társadalmi helyzetből fakadó meghatározottságok (az anyagi körülmények, az iskolázottság) erőteljesen befolyásolják a sikeresség érzetét, de a társadalmi státus mellett a földrajzi térben való pozíció is szerepet kap, különösen a munkával és a megszerzett tudásban érzett sikeresség esetében.

A boldogság és az elégedettség

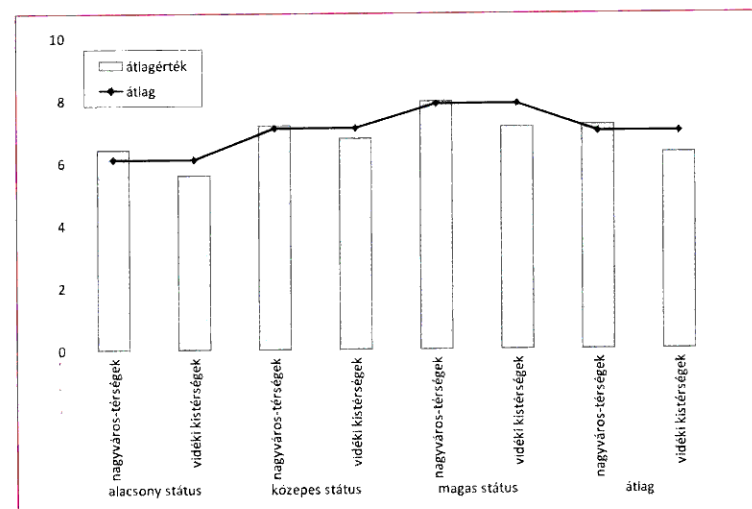
A szubjektív jól-lét összefoglaló és általános mutatója a boldogság és az étellel való elégedettség, ezek – egy 2013-ban megjelent, a szubjektív jól-létet az elégedettséggel azonosító tanulmány szerint is (Molnár–Kapitány, 2013) – nem azonos fogalmak, habár gyakran szinonimaként tekintenek rájuk. Az adatfelvételek során a jól-lét mindkét aspektusára vonatkozó kérdések is szerepeltek. A nagyváros-térségi és kistérségi eltérő státusú társadalmi csoportok átlagos boldogsága a korábbiakban már ismertetett mintázatot követi (csakúgy, mint az étellel való általános elégedettség): azaz a társadalmi státussal együtt emelkedik, s a nagyváros-térségekben min-

den csoport esetében magasabb értéket vesz fel (119. ábra). A két aspektus alapján kirajzolódó szubjektív jól-lét szintje közötti különbség nem jelentős, azonban minden egyes társadalmi csoport esetében magasabbak a boldogságra, mint az elégedettségre vonatkozó (átlag)értékek.

Míg a boldogság esetén megfigyelhetők az azonos státuscsoportokon belüli területi (vagyis a nagyváros-térségek és a vidéki térségek közötti) különbségek, addig az elégedettségre vonatkozó kérdés esetén a középosztály és az elit közötti differenciák szinte teljesen eltűnnek, az alacsony státusúak esetében azonban meg nőnek (szintén a nagyváros-térségek javára). Az anyagi jólét vonatkozásában feltárt területi-társadalmi különbségek ugyanakkor a vártnál kisebb mértékben jelennek meg a boldogság és az elégedettség mutatóiban, holott a jövedelem és a birtokolt javak szubjektív jól-létre gyakorolt hatásának összefüggéseit számos kutatás igazolta (Molnár–Kapitány, 2013).

Korábbi kutatások azt mutatták, hogy a boldogság megítélése a középkorúak (a negyvenes éveiben járó korosztály) esetében a legalacsonyabb, s az életkor előrehaladtával ismét emelkedni kezd. Az eredmények ezt sem a minta egészén, sem a területi-társadalmi

119. ábra: A boldogság különbségei társadalmi státus és lakóhely szerint (átlagértékek)

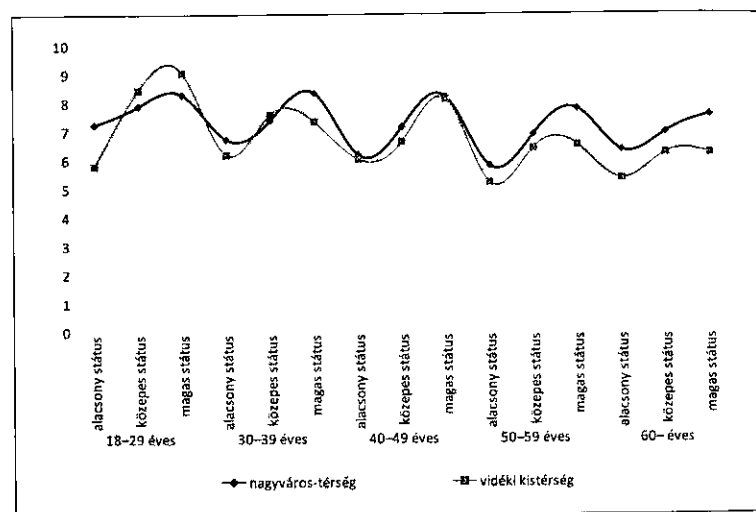
Megjegyzés: Az értékek 0–10 közötti pozíciót vehettek fel, ahol 0 = egyáltalán nem boldog, 10 = nagyon boldog

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

csoportok szintjén nem igazolják. A boldogság érzete eszerint a nagyváros-térségekben egészen az 50–59 éves korcsoportig minden státuscsoportban csökken, míg a 60 év feletti korosztályban ismét emelkedik (leszakadó réteg), illetve inkább stagnál (közép- és felsőosztály). A kistérségi társadalmakban jóval nagyobb a mozgás, s sokkal jelentősebbek az eltérő státusú kortársak közötti különbségek, ami elsősorban a felnőtt életüket kezdő fiatalok körében szélsőséges. Ez talán összefüggésbe hozható azzal, hogy az alacsony státusúak ebben az időszakban már nagy arányban dolgoznak, míg a többiek számára ez még (legalábbis a húszas éveik elején) a tanulás időszaka.

A 120. ábrán látható, hogy a nagyváros-térségi társadalom boldogságérzete nagyobb, mint a hátrányos helyzetű vidéki kistérségekben élőké, ez alól csak a fiatalabb korosztály egyes csoportjai képeznek kivételt, a legnagyobb hasonlóság a két térségkategória társadalmi státus között a 40–49 éves korosztály átlagos boldogságában mutatható ki.

120. ábra: A boldogság különbségei korcsoport, társadalmi státus és lakóhely szerint (átlagértékek)

Megjegyzés: Az értékek 0–10 között pozíciót vehettek fel, ahol 0 = egyáltalán nem boldog, 10 = nagyon boldog

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

Összegzés

Jelen tanulmány az 5000 fős nagyváros-térségi és az 1600 fős hátrányos helyzetű vidéki kistérségi minta összehasonlításával arra a kérdésre kereste a választ, hogy a nagyváros-térségekben élők egyértelműen és egyöntetűen a társadalmi jólét, míg a hátrányos helyzetű vidéki kistérségek lakosságát ennek hiánya jellemzi-e. E kérdésfeltevés arra is irányult, hogy a jólét tekintetében melyik a lényegesebb meghatározó tényező: a társadalmi pozíció (státus), vagy az országon belüli földrajzi elhelyezkedés?

A két minta alacsony, közepes és magas státusú lakosságának körében végzett vizsgálat alapjául az anyagi jólét, az egészség, a társadalmi és munkaerő-piaci pozíció, a politikai részvétel,¹⁶⁹ a bizalom, az egyéni sikeresség, valamint a boldogság és az elégedettség kérdésköreinek a feltárása szolgált. A különböző dimenziók mentén végzett elemzések legfőbb tanulsága egyrészt az, hogy valamennyi szempontból egyértelmű státus-hierarchia rajzolódik ki (a magas státusúak kedvezőbb, illetve az alacsony státusúak kedvezőtlenebb értékeivel), másrészt (ugyancsak többé-kevésbé egy irányba mutató tapasztalatként) a vizsgált nagyváros-térségek értékei szinte minden tekintetben kedvezőbbek a hátrányos helyzetű vidéki kistérségeknél (azonban nem kiemelkedő módon).

Az elemzések alapján megállapítható, hogy összességében a területiségnél fontosabb meghatározó tényezőként jelenik meg a társadalmi pozíció; számos esetben megfigyelhető, hogy a magas társadalmi státusúak kevésbé térnek el a két almintán, más szóval ők sokkal könnyebben tudják magukat „függetleníteni” a földrajzi helyzettől, míg a (fél-)periférikus földrajzi elhelyezkedés inkább az alacsony státusúakat érinti negatívan.

A tanulmány címében megfogalmazott kérdésre válaszolva tehát kijelenthető, hogy a hazai nagyváros-térségi társadalmak „jól-léte”, de a hátrányos helyzetű vidéki kistérségek népességének „jól-lét deficitje” sem tekinthető általános érvényű kategóriának, mindkét térformában megtalálható a jól-lét és annak hiánya, mindössze eltérő mértékben.

¹⁶⁹ Ennek elemzését lásd Ferencz Zoltán: „A társadalmi részvétel és a nagyváros-térségi versenyképesség” című fejezetében.

A társadalmi jól-lét és a területi-társadalmi rétegződés¹⁷⁰

Csizmady Adrienne

Bevezetés

A differenciáltság, a heterogenitás az élet bármely területén megfigyelhető, legyen szó a társadalmon belüli egyenlőtlenségekről, vagy területek közötti különbségekről. A valóságban a különbségek megoszlását nem a véletlenszerűség jellemzi, így az ezt meghatározó tényezők feltárása elsődleges kérdés az egyenlőtlenségek vizsgálata során. Az egyenlőtlenség meghatározása – különösen, ha térbeli dimenziók is szerepelnek a vizsgálatokban – komplex szemléletet és széleskörű körütekintést igényel.

A térbeni-társadalmi egyenlőtlenségek vizsgálatának egyik új – bár sokat vitatott iránya – a jól-létet mérő modellek, indexek használata, ezen belül a Stiglitz-modell alkalmazása. A részfejezet ehhez a diskurzushoz kapcsolódva hagyományos és újabb megközelítések ötvöztetésével vizsgálja a nagyváros-térségeken, illetve városokon belül található különbségeket.¹⁷¹

A társadalmi jól-lét mérése

Az a gondolat, hogy a gazdaságok fejlettségét nem csak az egy főre jutó jövedelemmel kellene mérni és ez alapján nemzetközi összehasonlítást tenni, régi – legalább 50 éves – gondolat. Már a tra-

¹⁷⁰ A publikáció az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg. Készült a „Társadalmi konfliktusok – Társadalmi jól-lét és biztonság – Versenyképesség és társadalmi fejlődés” című, TÁMOP-4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0069 azonosító számú projekt keretében.

¹⁷¹ A statisztikai számítások elkészítésében Priksz Tamás nyújtott segítséget.

dicionális közgazdaságtanon belül is kísérleteztek több dimenzió figyelembevételével (a gazdaság ágazati struktúrája, illetve az addig kevésbé vizsgált dimenziók, például az emberi tőke szintje, a rendelkezésre álló munkaerő képzettsége). Természetesen ezen vizsgálatok, javaslatok egyike sem jutott arra a következtetésre, hogy az egy főre jutó nemzeti jövedelem mutatója helyett inkább egy, a gazdaságfejlettségi szintjét jobban mérő mutatót kellene használni. Minden fórumon a komplex, sokoldalú elemzés szükségességét hangsúlyozták, és a különböző dimenziók közti összefüggések feltárására törekedtek, a gazdaság és társadalom fejlődésének jobb megértését tűzve ki célul (például Jánossy, 1963).

A Stiglitz-bizottság nevéhez kapcsolódó javaslat (Stiglitz et al., 2009; Stiglitz, 2010) ennek a gondolatnak a konzisztens továbbvitele, melyre azért is szükség volt, mert az eltelt időszakban a tudományterületek határai némileg cseppfolyóssá váltak (többé már nem különül el teljesen például a közgazdaságtan és a szociológia „felségterülete”). A határok tehát az interdiszciplinaritás megjelenésével sokkal átjárhatóbbá váltak, így az a gondolat, hogy a gazdaság különböző teljesítménymérései mellett az adott társadalom különböző dimenziókban mért helyzetét is érdemes figyelembe venni, logikussá vált, bár mint tapasztalható, ez igen sok módszertani problémát vet fel. Mindezek miatt az irodalomban nagy vita zajlik arról, hogyan lehet a különböző dimenziók mérését a közgazdasági dimenziókhoz hasonló precizitással, validitással megoldani. Példaként megemlíthető, hogy a jövedelem-egyenlőtlenségek mutatóját aránylag sikeresen lehet meggyőzően összeállítani, és a fejlettségi számításoknál felhasználni. Ezzel szemben a különböző szintű elégedettségek, boldogságindexek, vagy akár az egészségi állapotra vonatkozó adatok megszerzése, reprezentativitása, validitása stb. sokkal nehezebb, és így felhasználásuk is gyakran kérdéses.

Különösen így van ez akkor, ha a vizsgálat célja a gazdasági és társadalmi mutatók viszonylag kis területi egységekre vonatkozó összekapcsolása. Bár jelentős survey-vizsgálati költségekkel jár, de kis területi egységekre is elképzelhető például a lakosság különböző csoportjai elégedettségében mutatkozó különbségek mérése. Ugyanakkor a gazdasági sikeresség nem feltétlenül ugyanilyen területi csoportokban értelmezhető vagy értelmezendő kérdés. Éppen ezért a kétféle változótípus összekapcsolása nagyon gyakran súlyos nehézségekkel jár.

A térbeli és társadalmi státus hatásai a jól-léti index alakulására

A tanulmány egy empirikus vizsgálat¹⁷² eredményei alapján jól-léti indexek elkészítésére és tesztelésére tesz kísérletet. Ezen belül az indexek célja a hagyományos térbeli-társadalmi különbségek mérésére használt, legjobban működő mutatók (az iskolai végzettség és a térbeli pozíció), valamint a Stiglitz-bizottság ajánlása alapján – a kérdőív korlátai között – kialakított jól-létet mérő komplex mutatók által jelzett területi különbségek tesztelése.

Az elemzés kiindulópontját tehát a Stiglitz-bizottság jelentésében szereplő dimenziók jelentik, mely szerint az egyén helyzetét azokban a dimenziókban kell megvizsgálni, amelyek a legnagyobb hatást gyakorolják a jól-lét alakulására: ezek az anyagi életszínvonal (jövedelem, fogyasztás, vagyon), az egészség, az oktatás, az egyéni tevékenységek (a munkát is beleértve), a politikai képviselet és kormányzás, a társadalmi és személyes jellegű kapcsolatok, a környezet (jelenlegi és jövőbeli feltételek), és a bizonytalanság (gazdasági és fizikai jellegű).

A dimenziók egyaránt tartalmaznak objektív (például jövedelem, lakáshelyzet) és szubjektív elemeket (például kapcsolati háló, politikai képviselet), éppen ezért a jól-lét mérésének ilyen típusú modellje csak survey-kutatás segítségével állítható elő. Az objektív dimenziók használata régen bevett gyakorlat a társadalomkutatásban, a szubjektív dimenziók is egyre nagyobb teret nyernek a központi adatfelvételekben is (KSH, EU-SILC¹⁷³), bár megbízhatóságuk körül vita folyik. A bizottság mindenkit arra biztatott, hogy próbáljanak ki különféle mérési módokat, és azokat teszteljék az országra jellemző adatbázisokon. Jelen kutatás is erre vállalkozott, a rendelkezésre álló adatokból elkészült a kérdőív-specifikus mutató.

Az elemzéshez egyrészt minden egyes Stiglitz-mutató mérésére három komplex mutató (a továbbiakban: alindex) készült, másrészt a 8 jól-lét dimenziót mérő komplex mutatókból egy új mutató (Stiglitz-index) jött létre, mely egy számban sűríti össze és jele-

¹⁷² A „Társadalmi konfliktusok – Társadalmi jól-lét és biztonság – Versenyképesség és társadalmi fejlődés” című TÁMOP-4.2.2.A-11/1/ KONV-2012-0069 számú kutatás keretében a 100 000 főt meghaladó népességű 9 nagyvárosi térség 5000 fős reprezentatív mintáján készült vizsgálat.

¹⁷³ EU Statistics on Income and Living Conditions. A módszertani vonatkozásokról lásd például Lakatos (2008).

níti meg az egyes területegységekben élőkre vonatkozó jól-lét szintet. A cél egy olyan index megkonstruálása volt, amelyben az előzetesen definiált 8 „tartalmi jellegű” dimenzió egyesíthető, szükség esetén más – az ország jellegzetességeinek megfelelő – dimenziókkal kiegészíthető.

Első lépésben beazonosításra kerültek a kérdőívben szereplő változók közül azok, amelyek a 8 dimenzió valamelyikéhez besorolhatók. Az így kapott lista igen hosszú volt, azonban voltak olyan dimenziók, melyekhez túl sok, más dimenziókhoz túl kevés kérdés került.

Ezek után következett a tartalmi jellegű dimenziókon belüli kérdések rendszerezése. Mind a 8 dimenzióban három kérdésalcsoport különült el, a következők szerint:

1. Átfogó jellemzők, az adott dimenzió „szintje”. Itt volt szükség a szokásosnak tekinthető problémákra való megoldási optimumok megkeresésére, például egyeztetni kellett a jövedelmet vagy a lakáshelyzet elvi mérési alternatíváit és az adott vizsgálat korlátait.
2. Környék helyzetének értékelése. Ebben az alcsoportban azok a kérdések kaptak szerepet, amelyek az adott dimenzió területi vonatkozásainak szubjektív értékelésére vonatkoztak.
3. Önelhelyezés/sikeresség. Ennél a kérdéscsoportnál a saját sikeresség adott dimenzióbeli értékelését mérő kérdések kerültek felhasználásra.

A következő lépés a 8 dimenzióra kialakított – a fenti aldimenziókra vonatkozó – mutatók képzése volt, majd annak a három összefoglaló alindexnek a kialakítása, amelyek a 8 dimenzió összességére vonatkoztatva mérik;

1. a jól-léti dimenziók összefoglaló „szintjét”,
2. környezet helyzetének szintetikus értékelését,
3. önelhelyezés/sikeresség értékelését az egyes dimenziókban.

A munka befejezéséig elkészült a 3 alindexet egy összefoglaló indexben egyesítő mutató is, a Stiglitz-index.

Az elemzés folyamata

A Stiglitz-index, illetve a dimenziók 3 alcsoportjára összegzett alindexek területi különbségeket jelző vizsgálatára elsőként a fizikai beépítettség csoportjaiban került sor. Elsősorban az tapasztalható,

hogy átalakulóban van a központ és a térségébe tartozó fejlettebb települések egymáshoz viszonyított helyzete. A Stiglitz-index nem jelez jelentős különbségeket a városias, a lakótelepi, illetve a kertvárosias környezet között. A falusias jellegű, de városi környezethez tartozó érték viszont jóval kisebb, mint a városkörnyékhez tartozók. Ez utóbbi két övezet esetében azonban szintén nem tapasztalható jelentős különbség a fejlettebb és fejletlenebb települések csoportja között.

A három alindex ugyanakkor már a három városi, központon belüli területtípus között is különbséget jelez (45. táblázat). Amint az előzőekben látható volt, a leginkább feltűnő, hogy mindegyik vonatkozásban a nagyvárosok falusias jellegű körzetei vannak a legrosszabb helyzetben, és ezt az itt megkérdozettek a közvetlen környezetükre is vonatkoztatják: ők látják leginkább depriváltak közvetlen környéküket, és abban is a legpesszimistábbnak látszanak, hogy saját helyzetüket is lényegesen sikertelenebbnek tekintik, mint a többi környéken lakók. Különösen érdekes, hogy nem csupán a magasabb státusú városi lakóhelyekhez képest figyelhető meg ez az elmaradás, hanem a beépítettségében hasonló városkörnyéki települések között a rosszabb helyzetű övezetekkel szemben is. Megkockáztatható az a hipotézis, hogy a központi városok hátrányos helyzetű részei nem csupán a gentifikációban érintett felívelő területeknél vannak még kockázatosabb helyzetben, hanem a városkörnyéki települések stagnáló – esetleg csak az alacsony stá-

45. táblázat: A Stiglitz-index és a 3 alindex területegységek szerinti csoportokra vonatkozóan

	Átfogó jellemzők	Környék vonásai	Sikeresség	Stiglitz-index
városias	1.46	2.27	2.17	1.97
lakótelep-lakópark	1.53	2.28	2.17	1.99
kertvárosias	1.50	2.22	2.21	1.98
falusias	1.29	1.96	1.90	1.72
fejlett városkörnyék	1.38	2.19	2.03	1.87
fejletlen városkörnyék	1.37	2.13	2.07	1.86

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

tusú szuburbanizáció által érintett – részeinél is. Ugyanakkor az is látható, hogy a városkörnyéki településrészek tekintetében bizonytalanabb a tendencia. Különösen az meglepő, hogy a sikerességet mérő index ezen a ponton az általánosan megfigyelhető tendenciához képest megfordul: a fejletlenebb városkörnyéki területeken lakók sikeresebbnek érezték magukat, mint azok, akik a fejlettebb övezetekben laknak a magvárosok körül. Ennek többféle magyarázata is lehet, ezúttal csak abban a vonatkozásban történt rá utalás, hogy kiderüljön, miért is lényeges finomabb, más szempontú elemzéseket is beiktatni.¹⁷⁴

Habár jelen gondolatmenet legfontosabb vonatkozásai a területi különbségek szerepének értelmezésére terjednek ki, az elemzésből az az általánosan megfigyelhető tendencia is jól követhető, hogy a társadalmi státus mérésére használt hagyományos mutatók nagyobb különbségek jelzésére képesek, mint a területi különbségek önálló mérését lehetővé tevők. Így például, ha a legmagasabb iskolai végzettségi csoportokban kerül sor a mutatók megfigyelésére, az egyes csoportokhoz tartozó Stiglitz-index jól leképezi az ezekhez a csoportokhoz társított társadalmi különbségeket (46. táblázat).

46. táblázat: A Stiglitz-index és a három alindex értékei iskolai végzettségi csoportok szerint

	Átfogó jellemzők	Környék vonásai	Sikeresség	Stiglitz-index
max. 8 általános	1,1851	2,0393	1,7673	1,664
szakmunkás	1,3245	2,1264	1,9470	1,799
érettségi	1,5774	2,2622	2,2337	2,024
főiskola	1,7097	2,3648	2,4837	2,186
egyetem	1,7419	2,3961	2,5397	2,226
együtt	1,4481	2,1981	2,1075	1,918

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

¹⁷⁴ A finomabb elemzést egyébként az is szükségessé teszi, hogy a táblából láthatóan a három alindex ezen a felosztási szinten eltérő tendenciákat mutat, így összegzésük a különbségeket tompítja.

A térbeli különbségek értékelésénél gyakori problémát jelent, hogy milyen szintű és milyen dimenzió szerinti aggregátumuk között vizsgálhatók az eltérések. Amennyiben a fenti elemzéstől némiképp eltérő módon, a térbeliség összevont mérése és a terület státusa is bekapcsolódik az elemzésbe (vagyis a terület ingatlanpiaci helyzetét alapul véve osztjuk a városi és városkörnyéki területeket két-két csoportra), a városon belüli különbséget jól jelzi a Stiglitz-index és a három alindex is, a városkörnyékieket azonban újra kevésbé (47. táblázat).

A valóságos térbeli-társadalmi folyamatok jobb megértéséhez célszerű finomabb, területi csoportokban is megvizsgálni az eredményeket.

Amennyiben a beépítés típusa és a terület státusa egymással kombinálva kapcsolódik be, komplexebb kép kapható. Amint a 48. táblázatban látható, elsősorban a hasonló beépítettségű városi övezetek státuskülönbségei tükröződnek az összevont (Stiglitz-)mutató alakulásában. Jellegzetes, és további elemzésre is igényt tartó jelenség, hogy a városias beépítettségű övezeteken belül hasonlóak (ugyanakkor jelentős mértékűek) a különbségek aszerint, hogy alacsony vagy magas státusú területekről van szó. Ugyanakkor a városok falusias jellegű övezetein belül nem figyelhető meg hasonló eltérés a környék státusa szerint. Ennek egyik oka vélhetően az, hogy a városok és városkörnyékek között fokozatos az átmenet, ezért hasonlítanak ezek az övezetek – amelyek hivatalosan a város részei – azokhoz, amelyek a térképi határok szerint a városkörnyékek elemei.

47. táblázat: A Stiglitz-index és a három alindex értékei a terület ingatlanpiaci pozíciója szerint készített csoportokban

	Átfogó jellemzők	Környék vonásai	Sikeresség	Stiglitz-index
magas státusú városi terület	1,53	2,31	2,21	2,02
alacsony státusú városi terület	1,35	2,01	1,96	1,77
fejlett városkörnyék	1,38	2,19	2,03	1,87
fejletlen városkörnyék	1,37	2,13	2,07	1,86

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

48. táblázat: A Stiglitz-index és a három alindex a beépítéstípus és az ingatlanpiaci helyzet által kialakított területi csoportokban

	Átfogó jellemzők	Környék vonásai	Sikeresség	Stiglitz-index
történelmi belváros (városcentrum)	1,52	2,46	2,30	2,09
magas st. városias, hagyományos beépítésű	1,50	2,25	2,27	2,01
alacsony st. városias, hagyományos beépítésű	1,33	2,05	1,85	1,74
magas st. lakótelep	1,64	2,43	2,29	2,12
alacsony st. lakótelep	1,39	2,11	2,04	1,85
magas st. kertvárosi családi házas	1,54	2,37	2,23	2,05
alacsony st. kertvárosi családi házas	1,43	2,01	2,04	1,83
magas st. falusias jellegű családi házas	1,43	2,16	2,17	1,92
alacsony st. falusias jellegű családi házas	1,32	1,99	2,03	1,78
magas st. villanegyed	1,54	2,24	2,35	2,04
lakópark	1,71	2,29	2,03	2,01
zártkert, üdülőövezet	1,54	2,34	2,29	2,06
szegénytelep, szegregátum	1,24	1,90	1,79	1,64
fejlett városkörnyék	1,38	2,19	2,03	1,87
fejletlen városkörnyék	1,37	2,13	2,07	1,86
összes terület együtt	1,45	2,20	2,11	1,92

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

Az adatok – a részletes területi bontás függvényében – a jól-lét bizonyos dimenziói közötti összefüggések vizsgálatára is lehetőséget nyújtanak. Itt főként az figyelemreméltó, hogy a saját sikeresség és a környékre vonatkozó értékelések milyen viszonyban vannak a különböző státusú övezetekben. Bizonyos magas státusú övezetekben (mint például a városcentrumokban) a környékhez kapcsolódó kiemelkedően magas indexek jelzik, hogy a saját sikeresség átlagon felüli szintjének mintegy része, egyben a saját sikert

49. táblázat: A Stiglitz-index átlagértékei a terület a beépítéstípus és az ingatlanpiaci helyzet által kialakított területi csoportok, valamint a vizsgált települések országon belüli pozíciója szerint

	Budapest	nyugati országrész	keleti országrész	összesen
történelmi belváros (városcentrum)	2,2	2,0	1,9	2,1
magas st. városias, hagyományos beépítésű	2,0	2,1	1,9	2,0
alacsony st. városias, hagyományos beépítésű	1,7	2,0	1,9	1,7
magas st. lakótelep	2,1	2,0	2,1	2,1
alacsony st. lakótelep	1,9	1,9	1,8	1,9
magas st. kertvárosi családi házas	2,1	2,0	2,0	2,1
alacsony st. kertvárosi családi házas	1,8	1,9	1,9	1,8
magas st. falusias jellegű családi házas	n.a.	1,9	1,9	1,9
alacsony st. falusias jellegű családi házas	n.a.	1,8	1,8	1,8
magas st. villanegyed	2,1	2,1	2,0	2,0
lakópark	2,0	2,1	2,0	2,0
zártkert, üdülőövezet	2,3	1,9	1,9	2,1
szegénytelep, szegregátum	1,6	1,7	1,7	1,6
fejlett városkörnyék	1,9	1,9	1,9	1,9
fejletlen városkörnyék	1,9	1,9	1,8	1,9
összes terület együtt	1,9	1,9	1,9	1,9

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

emelő faktor a környezetről megfogalmazott pozitív kép. Ugyanakkor a városközponton kívül eső magas státusú övezetekben található fordított helyzet arra utalhat, hogy az itt lakók státusinkonzisztenciát érzékelnek: a környéket nem érzik „méltónak” saját sikerességük mértékéhez.¹⁷⁵

¹⁷⁵ Itt most területi okokból ezen összefüggések csak mint hipotézisek jelennek meg, a részletesebb kifejtéshez további vizsgálatokra is szükség van.

A területi különbségek szerepének elemzésekor eddig kevés figyelem összpontosult arra, hogy az ország mely részén található településekről van szó, csak az adott városkörnyéken belüli strukturáltság hatásai kerültek bemutatásra. Általában véve kijelenthető, hogy a vizsgált városok és környékük egészére összevont (Stiglitz-)mutató értéke nem tér el az ország különböző részeiben. Ugyanakkor a részletesebb státus- és beépítettségjelleg szerinti bontás megmutatja, hogy a magasabb státusú területrészeken (mint például a történelmi városközpontok vagy az üdülőövezetek) aránylag jelentős különbségek mutatkoznak országrészek szerint, míg az alacsony státusú övezetekben inkább hasonló szint tapasztalható – sőt, több helyen a budapesti érték alacsonyabb, mint akár az ország keleti, akár nyugati felében tapasztaltak (49. táblázat).

A társadalmi jól-lét tekintetében mutatkozó strukturáltság elemzésében együttesen kell figyelembe venni a most leírt területi tényezőket és a társadalmi státus szerinti rétegződést. Ezért az elemzés mindkét dimenzió – a területi státus és az iskolai végzettséggel mért társadalmi helyzet – vizsgálatba való bevonásával folytatódik.

A különböző beépítési típusú városi területek esetében a Stiglitz-index értékei – néhány kivétellel – az iskolai végzettségi csoportok hierarchiában elfoglalt helye szerint emelkednek. Kivételt képez a városias, illetve a kertvárosias területen élő, főiskolát vagy egyetemet végzett csoport, akiknek a jól-léti szintje megegyezik. A városkörnyék viszonylatában ugyanez vonatkozik a fejlett környékre, míg a fejletlen környéken a főiskolát végzettek Stiglitz-indexe magasabb. Összességében, mindegyik iskolai végzettségi csoportban – néhány kivételtől eltekintve – az látható, hogy a mutatók az ebben a táblázatban használt beépítési típus szerinti csoportokban nagyon hasonlóak, ezen a területi szinten mérve a térbeliség szerepe nem vehető észre (50. táblázat).

Egyértelmű tehát, hogy ebben a vonatkozásban is csak finomabb területi bontásban rajzolódna ki a térbeli-társadalmi különbségek, ezért itt a területi helyzetet leíró mutató teljes részletességében történő vizsgálatára is szükség van.

A 51. táblázatban látható, hogy a területi dimenzió a különböző társadalmi státusú csoportok esetében eltérő módon „működik”. Így például az iskolázatlanok körében a városias beépítési típusú területeken belül jelentős különbséget okoz a lakóhely státusában megmutatkozó eltérés, ugyanakkor a falusias környékek esetében a lakóhely státusának hatása az iskolázatlanok jól-lét

50. táblázat: A Stiglitz-index átlagértékei a terület beépítéstípusa és az iskolai végzettség szerinti

	max. 8 általános	szak- munkás	érettségi	főiskola	egyetem	összesen
városias	1,6	1,8	2,1	2,2	2,2	2,0
lakótelep-lakópark	1,7	1,8	2,1	2,2	2,3	2,0
kertvárosias	1,7	1,8	2,0	2,2	2,2	2,0
falusias	1,5	1,7	1,9	2,1	2,2	1,7
fejlett városkörnyék	1,7	1,8	2,0	2,1	2,1	1,9
fejletlen városkörnyék	1,6	1,8	2,0	2,2	2,1	1,9
összes terület együtt	1,7	1,8	2,0	2,2	2,2	1,9

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

mutatóira már sokkal kisebb. Összességében tehát az alacsony státusúaknál jelentős módosító hatás figyelhető meg, amelynek értelmezése azt is jelzi, hogy egyszerűen csak a hatás tényének megállapításánál bonyolultabb összefüggésről van szó.

Ezt a magas iskolai végzettségűek esetében a területi különbségek hatásainak elemzése is megerősíti. Az előző társadalmi csoporttal szemben itt az tapasztalható, hogy az iskolai végzettségi státuson belül már alig értelmezhető a területi elhelyezkedés hatása. Esetükben akkor is viszonylag stabil marad a jól-lét összefoglaló szintje, ha időnként társadalmi státusukkal inkonzisztens (alacsonyabb státusú) övezetben laknak.

Végül, a közepes helyzetű társadalmi csoportokon belül vizsgálva a területi státuscsoportonként indexeket, az tűnik fel, hogy a lakóhelyi elhelyezkedés szisztematikus különbségeket eredményez az indexek alakulásában. Mind a szakmunkás végzettségűek, mind az érettségizettek esetében – egy-egy kivételtől eltekintve – a lakóhely státusának változásával párhuzamosan alakulnak az indexértékek. A mérőeszköz hatékonyságát az is jelzi, hogy a két társadalmi csoport közötti státuskülönbségek egy-egy lakóhelyi típuson belül is követhetőek.

Az elemzés figyelemreméltó eredménye az is, hogy mindezek a mechanizmusok döntően a központi városokon belül megfigyelhető területi különbségek hatásaira vonatkoztathatók. (Az adatbázis jelenlegi mérete és formája a városkörnyéki strukturáltság alapos vizsgálatát sajnos csak korlátozottan teszi lehetővé.)

51. táblázat: Stiglitz-index átlagértékei a beépítéstípus és az ingatlanpiaci helyzet által kialakított területi csoportok, valamint az iskolai végzettség szerint

	max. 8 általános	szak- munkás	érettségi	főiskola	egyetem	összesen
történelmi belváros (városcentrum)	1,8	2,0	2,1	2,3	2,3	2,1
magas st. városias, hagyományos beépítésű	1,7	1,8	2,1	2,2	2,2	2,0
alacsony st. városias, hagyomá- nyos beépítésű	1,4	1,7	1,9	2,1	2,4	1,7
magas st. lakótelep	1,9	1,9	2,1	2,3	2,3	2,1
alacsony st. lakótelep	1,7	1,8	2,0	2,1	2,2	1,9
magas st. kertvárosi családi házas	1,7	1,8	2,0	2,2	2,3	2,1
alacsony st. kertvá- rosi családi házas	1,7	1,8	1,9	2,2	2,2	1,8
magas st. falusias jellegű családi házas	1,7	1,9	1,9	2,2	2,2	1,9
alacsony st. falusias jellegű családi házas	1,6	1,7	2,0	2,2	2,3	1,8
magas st. villanegyed	1,6	1,8	2,0	2,2	2,1	2,0
lakópark	1,7	1,9	2,0	2,3	2,2	2,0
zártkert, üdülőövezet	1,7	1,7	2,1	2,3	2,3	2,1
szegénytelep, szegregátum	1,5	1,7	1,9	2,0	2,2	1,6
fejlett városkörnyék	1,7	1,8	2,0	2,1	2,1	1,9
fejletlen város- környék	1,6	1,8	2,0	2,2	2,1	1,9
összes terület együtt	1,7	1,8	2,0	2,2	2,2	1,9

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

Az előzőek bizonyos értelemben összefoglalhatóak – az adatbázis által kissé bekorlátozott – többváltozós elemzések segítségével, s így egyúttal némileg más nézőpontból is szemügyre vehetők az összefüggések.

A logisztikus regressziós eljárással megvizsgálható, hogy milyen esélykülönbségek vannak a jól-lét (összevont mutatóval mért) leg-

magasabb, illetve legalacsonyabb csoportjába kerülésre a társadalmi státus és a területi státus együttes figyelembe vétele esetén.

Mindkét modell – tehát a bajba kerülési esélyek különbségeit magyarázó és a pozitív jól-léti csoportba kerülést értékelő is – szignifikáns hatásokat mutat, és a pszeudo- r^2 -ek a kiegészítő táblázatban hozzávetőleg hasonló magyarázó erőre utalnak mindkét irányú magyarázat esetén (52. és 53. táblázat).

Ugyanakkor az utolsó oszlopok esélyhányadosai már arra is figyelmeztetnek, hogy a társadalmi és térbeli helyzetek együttes hatásai nem teljesen egyformák abban a vonatkozásban, hogy a legjobb helyzetbe kerülést milyen mértékben segítik elő, illetve, hogy a kockázatok elkerülésében (tehát a helyzet romlásának kivédésében) mennyire jelenthetnek segítséget (vagy előrejelző tényezőt).

Az iskolai végzettség emelkedése tendenciájában a jól ismert mintát mutatja: az iskolázatlanok helyzetéhez képest már a szakmunkás végzettségűeknek is közel harmadára csökken a „bajba kerülési” esélyük, és a diplomásoknál ez a kockázat már elenyészőnek látszik. A magas jól-léti szint elérésénél is hasonló értelmű kép rajzolódik ki: az iskolázatlanokhoz képest már a szakmunkásoknak is 16-szor magasabb az esélyük ebbe a csoportba kerülni, és az iskolai végzettség lépcsőin feljebb lépve nagyságrendekkel javulnak az érintettek esélyei.

Némileg bonyolultabb a helyzet a területi státus hatásainak esetében. Itt a városközpontokban élők jelentik a referenciacsoportot, a két szélső jól-léti csoportba jutás esélyeit a modell az itt tapasztaltakhoz viszonyítja. A rossz helyzetbe kerülés kockázatát illetően látható, hogy a kifejezett, könnyen felismerhető szegregált szegénytelepek, etnikai gettók stb. háromszoros kockázata mellett a hagyományos beépítettség-típusba tartozó övezetekben még ennél is nagyobb a veszélye annak, hogy az iskolai végzettség hasonló szintjei mellett is jól-lét hiányos helyzetbe kerüljön valaki. Ez mindenesetre utal arra, hogy a viszonylag heterogén övezetekben is jelentős társadalmi kockázati elemek halmozódhatnak fel.

A másik oldalon, a jó helyzetbe kerülés relatív esélye az adatokból csak korlátozottabban elemezhető, mivel itt már igen gyakori a nem szignifikáns eredmény. Ennek ellenére két tendenciára érdemes felhívni a figyelmet. Egyrészt úgy látszik, hogy a hagyományos városközpontok még a magas státusú területeknél is lényegesen jobb esélyeket kínálnak a megfelelő jól-lét eléréséhez.

52. táblázat: Milyenek a rossz helyzetbe kerülés esélyei?

	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
iskolai végzettség (ref: max. 8 ált.)			323,771	4	,000	
szakmunkás	-,958	,130	54,629	1	,000	,384
érettségi	-2,207	,146	228,311	1	,000	,110
főiskola	-5,233	,702	55,560	1	,000	,005
egyetem	-3,238	,424	58,235	1	,000	,039
területi státus (ref: városközpont)			295,186	14	,000	
magas st. városias, hagyományos beépítésű	-1,317	,329	16,074	1	,000	,268
alacsony st. városias, hagyományos beépítésű	1,495	,243	37,767	1	,000	4,460
magas st. lakótelep	-1,527	,355	18,527	1	,000	,217
alacsony st. lakótelep	-,297	,246	1,460	1	,227	,743
magas st. kertvárosi családi házas	,500	,314	2,533	1	,111	1,649
alacsony st. kertvárosi családi házas	-1,538	,321	22,967	1	,000	,215
magas st. falusias jellegű családi házas	-,160	,381	,175	1	,676	,852
alacsony st. falusias jellegű családi házas	-,248	,328	,572	1	,449	,780
magas st. villanegyed	,422	,387	1,186	1	,276	1,525
lakópark	-,429	,340	1,590	1	,207	,651
zártkert, üdülőövezet	-,155	,326	,227	1	,634	,856
szegénytelep, szegregátum	1,076	,225	22,778	1	,000	2,933
fejlett városkörnyék	-,444	,232	3,658	1	,056	,642
fejletlen városkörnyék	-,026	,227	,013	1	,909	,974
constant	-,785	,199	15,623	1	,000	0,46

Step	-2 Log likelihood	Cox & Snell R Square	Nagelkerke R Square
1	2913,742	,190	,347

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

53. táblázat: Milyenek a jó helyzetbe kerülés esélyei?

	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
iskolai végzettség (ref: max. 8 ált.)			194,876	4	,000	
szakmunkás	2,815	1,053	7,152	1	,007	16,689
érettségi	4,341	,992	19,143	1	,000	76,778
főiskola	5,812	,989	34,511	1	,000	334,158
egyetem	5,883	,993	35,116	1	,000	358,851
területi státus (ref: városközpont)						
magas st. városias, hagyományos beépítésű			133,266	14	,000	
alacsony st. városias, hagyományos beépítésű	-1,324	,247	28,690	1	,000	,266
magas st. lakótelep	-1,386	,371	13,964	1	,000	,250
alacsony st. lakótelep	-,076	,202	,143	1	,705	,926
magas st. kertvárosi családi házas	-1,338	,312	18,418	1	,000	,262
alacsony st. kertvárosi családi házas	-,050	,243	,042	1	,838	,951
magas st. falusias jellegű családi házas	-1,997	,593	11,327	1	,001	,136
alacsony st. falusias jellegű családi házas	-1,252	,521	5,770	1	,016	,286
magas st. villanegyed	-,708	,532	1,769	1	,183	,493
lakópark	-3,292	,709	21,549	1	,000	,037
zártkert, üdülőövezet	-,516	,288	3,194	1	,074	,597
szegénytelep, szegregátum	-,087	,252	,120	1	,729	,916
fejlett város-környék	-2,249	,591	14,462	1	,000	,105
fejletlen város-környék	-1,073	,245	19,099	1	,000	,342
constant	-1,858	,314	34,963	1	,000	,156

Step	-2 Log likelihood	Cox & Snell R Square	Nagelkerke R Square
1	1895,099	,140	,341

Forrás: TÁMOP kérdőíves felmérés adatai alapján saját szerk.

Másrészt a szegénytelepeken – nem meglepő módon – ebben az esetben is kimutatható a radikális elmaradás.

Ebben a vonatkozásban viszont igazolható, hogy a városkörnyékek státus szerinti szétválasztása célszerű: a fejlettebb helyek ugyan csak a hozzájuk tartozó városközponthoz képest harmadnyi esélyt adnak a magas jól-léthez, de még mindig több mint kétszer annyit, mint ami a fejletlenebb városkörnyéki övezetben tapasztalható.

Összegzés

Az eredmények jól jelzik, hogy a térbeliség dimenziója önmagában nem magyarázza az észlelt jól-lét különbségeket, vagy legalábbis nem magyarázza azokat teljes egészükben. Ez lényegében egybeesik a szociológiai vizsgálatok tapasztalatával, amennyiben a területi különbségek önálló hatása a társadalmi státuskülönbségek önálló hatásához képest szerényebbnek tekinthető. Viszont az is látható, hogy nem elsősorban a kétféle hatás erősségének mértéke az, ami lényeges, hanem azok a mechanizmusok, amelyek a kombinált, együttes hatásukat működtetik, érvényre juttatják. Jelen részfejezet többször csak jelezte azokat a pontokat, ahol további elemzésekre van szükség, illetve amelyekhez újabb, részben más módszerekkel történő adatgyűjtésekre és elemzésekre is szükség van.

VII. FEJEZET

EGYENLŐTLENSÉG – JÓL-LÉT – VERSENYKÉPESSÉG

ÖSSZEGZÉS

Hogyan juthatunk el a területi egyenlőtlenségektől a társadalmi jól-létig?¹⁷⁶

Szirmai Viktória

A címben megfogalmazott kérdésre, vagyis arra, hogy hogyan juthatunk el a területi egyenlőtlenségektől a társadalmi jól-létig, a válasz az: vélhetően nagyon nehezen. Alapvetően a világszinten is létező társadalmi ellenérdekeltségek miatt: a tények szerint a mai globális világ egyenlőtlenségeket termel ki, s egyenlőtlenségekben működik hatékonyan. 2005-ben a magyar nagyváros-térségek gazdasági és társadalmi versenyképességének a vizsgálata is ezt igazolta, a modern, versenyképes, dinamikusan fejlődő, a globális rendszerekbe csatlakozni törekvő, és azt sikerre is vivő városi gazdaságok is térbeli társadalmi egyenlőtlenségekkel terheltek. A magas társadalmi státusú rétegek nagyvárosi koncentrációja, az alacsonyabb társadalmi státusban lévők nagyvárosi terekből való kiszorítása, illetve a hátrányos helyzetűek vidéki térségi koncentrációi biztosították a globális gazdaság hazai működését, a gazdasági versenyben való hatékony részvételt, de a szűkös források miatt is, a nagyvárosi népesség meghatározott részeinek a jól-létét is (lásd Szirmai szerk., 2009).

De már akkor is látszott, ami ma már sokkal inkább egyértelmű: a térbeli egyenlőtlenségekért komoly társadalmi árat kell fizetni. A várakozásoktól eltérően a lendületes társadalmi és gazdasági fejlődésre képes térségek számának inkább csökkenését, mintsem

¹⁷⁶ A publikáció az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg. Készült a „Társadalmi konfliktusok – Társadalmi jól-lét és biztonság – Versenyképesség és társadalmi fejlődés” című, TÁMOP-4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0069 azonosító számú projekt keretében.

gyarapodását, a nagyvárosi fejlődés dinamikájának lassulását, a nagyvárosok és a vidéki, a rurális térségek éles dichotómiáit, a köztük lévő fejlettségi különbségek növekedését, a városi övezetek belső eltéréseit, és a városi terekbe is begyűrűző társadalmi feszültségeket: a jól-lét korántsem terjedését, inkább visszaszorulását.

S éppen ezért, ha nehéz is, de feltétlenül szükséges a területi egyenlőtlenségek enyhítésére, közte kiemelten a társadalmi jól-lét területi dimenzióival kapcsolatos fejlődés támogatására, a társadalmi szerkezeti egyenlőtlenségek kezelésére törekedni, már csak azért is, mivel a világszintű problémák, a gazdasági válságok feszültségei láttán a Stiglitz-bizottság is ezt javasolja.

Nyilvánvaló, hogy ezeknek a céloknak a hazai megvalósítása nemcsak, hogy nem egyszerű, hanem rövid távon kevésbé, inkább csak hosszú távon megvalósítható, hiszen olyan globális, illetve európai hatások között kell a jelenségekre befolyást gyakorolni, a lehetséges megoldási, illetve kezelési módokat kidolgozni, amelyek nemzeti, illetve regionális várostérségi szintről csak nehezen alakíthatók. Az előrelépéshez ezért is nélkülözhetetlen a társadalmi változásokra nyitott európai erővel való kapcsolatok kiépítése, valamint a széleskörű társadalmi, politikai, döntéshozói együttműködés, közte a tudomány részvétele, eredményeinek alkalmazása.

Ez a könyv ennek a törekvésnek a jegyében készült, hiszen a valóságos folyamatokra támaszkodó látélet kíván lenni: a különböző térformákban élő, eltérő társadalmi helyzetű csoportok jól-léti jellemzőit, azok meghatározottságait, belső eltéréseit írja le. Mégpedig azért, hogy ezzel is felhívja a társadalom, közte a politikusok, a döntéshozók figyelmét a területi és a társadalmi egyenlőtlenségek mai állapotára, a jól-lét különböző szintjei által is szabdalta társadalmi szakadékokra, a jól-létben élők, és az attól megfosztottak eltérő viszonyaira, az anyagi, a különböző aktivitási, a kulturálódási, az egészségügyi, a kapcsolatrendszeri, a társadalmi részvételi egyenlőtlenségekre. De legfőképpen a területi és a jól-lét különbözőségei összefüggéseire.

A szerzők arra vállalkoztak, hogy megvizsgálják a Nobel-díjas amerikai közgazdász, Joseph E. Stiglitz bizottsága által készített jelentés nyolc tényezőjének érvényességét a magyar nagyvárosi térségek esetében, és ezzel kiderítsék a kilenc 100 000 főt meghaladó népességű nagyvárosi térségekben, azok különböző övezeteiben, illetve négy hátrányos helyzetű vidéki kistérségben élő népesség társadalmi jól-lét szintjeit. Ennek elméleti megalapozása

érdekében sor került a nemzetközileg használt, korábbi jól-léti (közte a jóléti) indexek bemutatására, valamint a nemzetközi jól-léti politikák különböző dokumentumainak összegyűjtésére is.

A területi egyenlőtlenségek jellegzetességei

A könyv tanulmányai egyértelműen kimutatták a térbeni társadalmi egyenlőtlenségeket, a nagyvárosi és vidéki térségek dichotómiáit, a nagyvárosok és a környékeik közötti különbségeket, vagy másképp a centrumok és perifériák ellentmondásait. Kiderültek a vizsgált nagyvárosok, közte a főváros és a vidéki nagyvárosok közötti gazdasági, társadalmi szabdaltságok, de az egyes városi övezetek fejlettségbeli differenciáltságai is.

Mint ahogy módszertani megfontolásokból az összehasonlítás kiemelt szempont volt, ezért nemcsak a különböző térségi formák különbségeinek és hasonlóságainak az összevetésére, hanem a társadalmi szerkezeti sajátosságok főbb trendjei időbeli változásainak a jelzésére, közte a budapesti és a vidéki városi térségek különbségeinek a feltárására is sor került. Ez utóbbiakat egy 2005-ben és 2014-ben megvalósított, a kilenc magyar nagyvárosi térségre reprezentatív szociológiai felvétel adatbázisának az elemzése, a korábbi adatok újraelmzése biztosította.

A 2005-ben mért éles területi-társadalmi hierarchia szigorú rendje a 2014-es adatok szerint oldódni kezdett, mégpedig a globális urbanizáció két jellemző folyamatának egyidejű érvényesülése következtében. Az egyik az ismételten felerősödő gazdasági és társadalmi koncentráció: ennek keretében a belvárosi funkcióváltások, a citysedés, a belső részek rehabilitációi, s ezek hatására a városi gentrifikáció, a városi belső terek polgárosodásának a folyamata. Ez utóbbit a városlakók átalakult költözési szokásai, a városi lét ismét megerősödött értéke volta következtében lecsökkent kifelé irányuló migrációs törekvések, de a belvárosokból a városok külső negyedei felé irányuló mozgások, a polgári rétegek városi térfoglalásai is befolyásolták. A másik a városkörnyék új gazdasági funkcióit, számos vállalkozás kitelepedését, a magas presztízsértékű elővárosokat kreáló szuburbanizációt is magában foglaló dekoncentráció trendje. Ezzel párhuzamosan a hátrányosabb helyzetű, alacsonyabb iskolázottságú és jövedelmű rétegek belső városi terekből történő kiszorítása, ezzel összefüggésben az ala-

csonyabb társadalmi pozíciójú elővárosok formálódása is megtörtént. Mindezek eredménye a központi nagyvárosi terek inkább magas társadalmi státusú népessége, a környékbeli települések differenciálódása, részben inkább alacsony, részben inkább magas társadalmi összetételű egységek szerveződése.

Egy másik változás, a környékbeli települések társadalmi átalakulása is kiderült: a 2005-ös kutatás (az eltérő gazdasági és infrastrukturális adottságok szerint is) különböző társadalmi berendezkedésű, fejlett és fejletlen környékbeli településeket rögzített. Ekkor a fejlett települések esetében nagyobb, a másik típus esetében pedig kisebb volt a magasabb státusúak jelenléte. A 2014-es adatok jelzései szerint a társadalmi szerkezeti sajátosságok közeltek egymáshoz, a korábban fejletlennek minősített településekre beáramló, főként fiatalabb diplomások korábbiánál jóval jelentősebb arányai miatt. (A magyarázat kevésbé köthető az intézményi vagy infrastrukturális jellegzetességek időközben történt átalakulásához, inkább a nagyvárosi, illetve a fejlett települések magasabb ingatlanáraihoz képest itt jóval alacsonyabb ingatlanárakhoz.) Ezzel a 2005-ben még érvényes város és környék dichotómia mára már átalakult, az egyenlőtlenségek részben a nagyvárosok és a környékeik, de főként a városok és a szegényebb társadalmi rétegek által lakott környékbeli települések között jelennek meg.

A nagyon éles térbeli egyenlőtlenségek azonban a nagyvárosi és a hátrányos helyzetű vidéki kistérségek összehasonlításakor tűnnek fel, a nagyváros-centrumok és a vidéki kistérségek, mint a kutatás két ellenpontja között, ahol egy fokozatosan csökkenő értéket mutató ökológiai és társadalmi lejtő húzódik meg. A lejtő felső és alsó pontján, tehát a két végponton eltérő a gazdasági fejlettség és potenciál, differenciált a forrásellátottság, a külső forrásokra való nyitottság is, különböző a forrásbefogadó abszorpciós képesség is. A gazdasági aktivitás jellemzőbb „fent”, mint „lent”, a munkanélküliség, a közmunkaprogramokban való részvétel pedig a lejtő végén tipikus. A társadalmi és demográfiai struktúra szintén elválík: a felső és az alsó pont között eltérő a magasabbban és az alacsonyabban iskolázottak, de eltérő a fiatalok és az idősebbek aránya is.

A települési lejtő szintén sajátos: a tetején helyezkednek el a mai gazdasági és társadalmi fejlődés legdinamikusabb szereplői, a stratégiai funkciókat betöltő egységek, a globális gazdaságba már gyakran több szálon is integrálódtak (mint például a fővárosi, a

győri, a székesfehérvári vagy legújabban a kecskeméti térség), a globális gazdasági versenyekben már indulni képes, és indulni kész központi települések, sokszor csak még a városközpontok, de néha már a térségeikkel együtt is ringbe szállók. Bár a társadalmi versenyben sokszor még többnyire ők is alul maradnak, hiszen a városi térbeli egyenlőtlenségek enyhülése, a középosztály térhódítása nem feledtetheti a társadalmi kirekesztés jelenségeit, a globális gazdaság igényeinek meg nem felelők, a sokak által „társadalmi tehérként” megfogalmazottak növekvő számát. Bár ezek létszáma a másik végponton, a létra alján sokkal magasabb. Az igazán szegények nem is azok, akik a nagyvárosi térben élnek, hanem akik a vidéki kistérségekben találhatók, akik ott ragadtak, sokszor jövő és remény nélkül, s bár köztük onnan sokan a városok felé vágnak, de sikerrel főként csak a jobb piaci pozíciójúak járhatnak.

A települési létra alján találhatóak a jól-lét deficitesebb térségek, a periférikus határ menti területek, a történetileg kialakult társadalmi és gazdasági zártság mai áldozata, a modernizációból, de a globális gazdasági életből is kimaradtak, azok, ahol gyenge és forráshiányos a gazdaság, és erőteljesen fogyó népesség, az elvándorlás napról napra nő. S ezt a létrát a köztes egységek összevetése sem töri meg: a nagyvárosi környékek és a vidéki környéki települések összehasonlítása szintén komoly egyenlőtlenséget mutat: a kétféle térség viszonyai követik a korábbi trendet, a nagyvárosi és a vidéki környék társadalmi és jól-léti körülményei között is jelentősek az egyenlőtlenségek, és egyértelműek a vidéki környékek hátrányai.

A nagyváros-térségi különbségek

Már hosszú ideje nyilvánvalóak az ország regionális, közte a keleti, északkeleti és a nyugati régiók szerinti fejlettségi megosztottságai (a teljesség igénye nélkül, például *Rechnitzer, 1993, Enyedi, 1996, Nemes Nagy, 1996, Faluvégi, 2000; Kovács, 2002, Horváth, 2005*) és az azon belül létező, a régiókból kiemelkedő fejlettebb „szigetek”, a városi, várostérségi centrumok regionális környezethez képest kedvezőbb viszonyai. Minthogy az is nyilvánvaló, hogy mindez korántsem jelenti a nagyvárosi terek általános dinamikáját, sőt. A legkülönbözőbb kutatások igazolták a nagyvárosi térségek közt létező különbségeket, amelyek a különböző történeti meghatározottságokból (közte a szocialista rezsim által felkínált eltérő fejlődési le-

hetőségekből), de a polgári átmenet első periódusában kibontakozó folyamatok sajátosságaiból is adódtak. Ezek eredményeként a várostérségek rendkívül egyenlőtlenül fejlődtek: a globális gazdaságba való bekapcsolódás és annak mértéke, a külföldi működő tőke, és a multinacionális vállalatok jelenléte, a külföldi és hazai tőkehatások, az innovatív, koncepciózus térségi vezetés, de nem utolsósorban a térségi társadalom szaktudása, az újhoz való adaptációs készsége, és azok városonkénti eltérései szerint. Az eltéréseket még a 2005-ös nagyváros-térségi kutatás is rögzítette. A 2014-es, nagyvárosokat összevető elemzések a budapesti és a vidéki nagyvárosi térségek között nemcsak jelentős differenciákat mutattak ki, hanem azok éleződéseit is jelezték. A friss eredményekből kiderült, hogy míg a fővárosi térségben a jövedelmi, de a képzettségi viszonyok is kedvezőbbek, a munkanélküliség is kisebb, addig a vidéki nagyvárosi térségekben jellemző a migrációs veszteség, amely mögött a munkahelyek hiánya, a fiatal és piac-képes népesség elvándorlása húzódik meg. A demográfiai trendek is rendkívül kedvezőtlenek, az alacsony születésszám, a rossz mortalitási mutatók, de globális gazdasági és az urbanizáció folyamatok miatt is érzékelhető városi népességfogyás csak néhány várost kímél meg, közte a fővárost is. A városokra jellemző az öregedés problémája, amit csak részben ellensúlyoz a környékek általában fiatalabb népessége.

A városok társadalmi szerkezetének alakításában a szuburbanizáció szerepe jelentős, bár a kelet-közép-európai modellnek megfelelően a magyar városokban csak megkésve, a polgári átalakulás során bontakozott ki. Sőt a legfrissebb tények alapján, mintha az országon belül is érvényes lenne az Enyedi-féle „késleltetettségek” nevezett jelenség (Enyedi, 1988), mivel a szuburbanizációs folyamatok várostérségekként is eltérően mutatják meg magukat. A folyamat legteljesebb formáját a budapesti térségben látni, ott érvényesült elsőként, hosszú ideig (2007-ig) számottevő volt a fővárosi kiköltözés, a Budapest környéki települések fejlődési dinamikája. Ez mára már lecsökkent, most inkább a vidéki nagyvárosokban jellemző a szuburbanizáció lendülete.

A területi egyenlőtlenségeket, azok belső különbségeit, azok át-szerveződéseit, az időbeli módosulásait összegezve az látható, hogy korántsem állandó, folyamatosan változó, egyben többsíkú szerkezetekről van szó. A regionális egyenlőtlenségek mellett, pontosabban azokon belül, különböző szintűek a dichotomikus kü-

lönbségek. Az empirikus elemzések egyrészt a fővárosi és a vidéki térségek közötti egyenlőtlenségeket, azok eltérő fejlődési dinamikáit (sajátos társadalmi és demográfiai jellemzőket), továbbá a nagyváros-térségi társadalmi szerkezet korábbinál kedvezőbb összetétele, a belső egyenlőtlenségek enyhülése, oldódása révén a nagyvárosi centrumok és a környék közötti dichotomikus ellentmondások enyhülését, egyben a centrumok és a társadalmilag hátrányos helyzetű népesség által lakott városkörnyékek egyenlőtlenségeit igazolták. Valamint a nagyváros-térségi és a hátrányos helyzetű vidéki térségek differenciáltságait, mint a mai területi egyenlőtlenségek súlypontjait.

A társadalmi jól-lét területi meghatározottságai

A kötetet megalapozó kutatási koncepcióban és így a fejezetek kidolgozásakor is lényeges igény volt a területi kutatási irány alkalmazása, részben a résztvevők, a szerzők alapbeállítottsága, tudományos, szakmai érdeklődése miatt is. A munkában 10 geográfus (Baráth Gabriella, Berki Márton, Halász Levente, Hardi Tamás, Izsák Éva, Michalkó Gábor, Nagy Gábor, Schuchmann Júlia, Timár Judit, Váradi Zsuzsanna), 8 szociológus, illetve városszociológus (Baranyai Nóra, Csizmadia Zoltán, Csizmady Adrienne, Ferencz Zoltán, Király Gábor, Kovács Katalin, Szirmai Viktória, Váradi Monika Mária), egy politológus (Hervainé Szabó Gyöngyvér), egy kultúrakutató (N. Kovács Tímea) és egy közgazdász (Koós Bálint) vett részt. A területi folyamatok iránti tudományos kíváncsiságot alapvetően mégsem ez, hanem az a tény váltotta ki (ahogy azt az előszóban is olvasni lehetett), hogy a Stiglitz-jelentés a területi dimenzióval egyáltalán nem foglalkozik. Ezért jogosan merült fel az a kutatási kérdés, hogy vajon a nyolc dimenzió hazai érvényesülésében tapasztalni-e a vizsgált népesség területi elhelyezkedéséből adódó különbségeket?

A kötetet megalapozó kutatások és elemzések részletesen feltárták és bemutatják a stiglitzi jól-lét nagyváros-térségekre jellemző objektív és szubjektív mutatóit, azok területi sajátosságait is. Ezek ismeretében, de a különböző módszertani, mérési megoldások figyelembevételével is egyértelmű az igen válasz: a területi sajátosságok kétségkívül megjelennek a feltárt társadalmi szövetekben, a különböző társadalmi csoportok jól-lét sajátosságaiban, a nagyváros-térségiek és a vidékiek jól-lét formáiban, jóllehet a vizs-

gált nagyvárosi és vidéki kistérségi népesség társadalmi státuscsoportjai szerinti eltérésekben. S ez a megalapozó kutatások egyik kiemelkedő megállapítása.

A kutatások bebizonyították, hogy a területi adottságok hatása az érintett csoportok társadalmi pozíciójától függ: az alacsonyabb társadalmi pozíciók (az alacsonyabb iskolázottság és jövedelem, szak-képzettség) esetében a lakóhely erősebb meghatározó erő, mint a magasabb társadalmi státusúak csoportjában. A hátrányos társadalmi helyzetűek nem, vagy kevésbé tudnak kitörni a térségi körülmények „fogságából”, a jövedelmi, az anyagi színvonaluk, az egészségük, a tanulási, a továbbképzési, vagy a munkalehetőségeik, a saját életükbe való beleszólás képessége és vágya, a kapcsolatrendsze-reik, a biztonságérzetük és a demokrácia iránti elkötelezettségük, a kultúrára való nyitottságuk inkább a helyi viszonyok következményei.

A magasabb társadalmi státus, a képzettség, a jobb jövedelem, de a szubjektív tényezők, az elvárások, az igények is nagyobb „területi szabadságot” adnak: a helyi térségi adottságoktól szinte függetlenül, de legalábbis sokkal inkább függetlenebbül szervezhető a mindennapi élet különböző tevékenységei: ezért a kulturális és egyéb fogyasztási szokások szintén kevésbé követik a tér adottságait. Ebben a helyzetben ugyanis a helyi lehetőségek hiányában mód nyílik, mód nyílhat akár arra is, hogy a tágabb térségben, egy másik településen keressenek és találjanak jobb, az elvárásoknak inkább megfelelő munkahelyet, megkeressék a számukra szükséges egészségügyi kínálatot, kulturális intézményeket, különböző rendezvényeket.

Ezzel együtt: mind a „tértől kiszolgáltatott” alacsonyabb társadalmi pozíciók, mind pedig „tértől szabadabb” magasabb társadalmi státusok viszonyait egyaránt befolyásolják a helyi térségi folyamatok. Ezért is látni a nagyvárosi és a vidéki térségek hasonló társadalmi helyzetben lévő (tehát a magas, a közepes és az alacsony státusú) rétegek társadalmi jól-lét szintjei között számottevő eltéréseket. A területi körülmények ugyanis „beleszólnak” a társadalmi helyzetükből elvileg várható hatások szerveződésébe: a kedvező területi adottságok pozitív, a kedvezőtlenek pedig negatív befolyást gyakorolnak. Ezt mutatja az is, hogy a nagyvárosi térségekben élő alacsony társadalmi státusúak jól-léti szintje kedvezőbb, mint a vidéki térségekben élő alacsonyabb társadalmi pozíciójúak jól-lét jellemzői. De ugyanezért van az is, hogy a nagyvárosi térségekben élő magas társadalmi státusúak jól-léti szintje jobb, mint a vidéki térségekben élő szintén magas társadalmi pozíciójúak jól-lét karaktere.

Egyéb okok miatt sem lehet állítani, hogy a közép- vagy felső osztályok tagjainak társadalmi jól-lét szintjeiben nem jelennek meg a térségi adottságok. Hiszen ezek azok a társadalmi csoportok, többnyire a nagyvárosiak, akik tagjai éppen ott élnek, ahol kedvező a fizikai és a társadalmi, de a gazdasági környezet is, ahol a jól fizető és érdekes munkát biztosító munkahelyek, a tanulás, a továbbképzés, vagy a jó egészség lehetőségeit kínáló intézmények koncentrálódnak. De itt jelennek meg azok az életmodelleket formáló, értékekre és elvárásokra, múltbeli tapasztalatokra épülő szubkultúrák is, amelyek a társadalmi jól-lét nem csupán fontosságát, annak szükségességét képviselik, hanem amelyek hozzájárulnak annak terjedéséhez is. A helyi társadalmi kapcsolatok, közte a lakóhelyi szegregáció, vagyis a hasonló társadalmi helyzetűek túlsúlyai szintén erősítik azokat az elvárásmodelleket, illetve szubkultúrákat, amelyek az egyének felé kisugároznak, és amelyek az egyéni jól-lét másoknál is látható törekvéseit létrehozzák.

Az elemzésekből azonban az is kitűnt, hogy az összes kedvező létfeltétel ellenére, a nagyvárosi térben élők között is létrejönnek a belső differenciáltságok, a nagyvárosi magas, a közepes és az alacsony társadalmi státusra jellemző jól-lét különbségek. Ezek a különbségek részben a társadalmi helyzet faktoraival, a magas, a közepes és az alacsony társadalmi státus pozíciót meghatározó strukturális tényezőkkel, az egyes rétegekre jellemző különböző jövedelmekkel, a szaktudással, az iskolai végzettséggel, a demográfiai hátterekkel, de az övezeti eltérésekkel, vagyis ismét a területi tényezőkkel is magyarázhatóak: a várostérségek különböző övezetei, negyedei közötti fizikai és társadalmi adottságok specifikumaival, azok nagyvárosi térségen belüli hierarchizáltságaival, a nagyváros-térségi társadalmi és térbeli lejtő összefonódásaival, a kétféle lejtő akár pozitív, akár negatív, de mindenképpen kumulatív következményeivel, azok egymásra épülésével is.

A lakossági vélemények olvasásakor egy meglehetősen különös kép tűnik elő: több esetben is előfordul, hogy a vizsgált népesség a saját viszonyait (például a jövedelmi, illetve az egészségügyi körülményeit) sokkal jobbnak értékeli, mint amit a valóságos tények jeleznek. A legkülönbözőbb tényezőkkel is sokkal inkább elégedettek, mint elégedetlenek (ami azért is meglepő, mivel a magyar társadalom karaktere az összehasonlító nemzetközi kutatásokban alapvetően pesszimista). A társadalmi, közte a jól-léti hierarchiákat mutató skálákon legtöbbször közepén, vagy annál egy kicsit

magasabbra helyezik el magukat:¹⁷⁷ ezek a skálák nem igazán korrelálnak (például a társadalmi helyzetet a kérdőív segítségével feltáró adatokkal) a foglalkozási, az iskolázottsági és az anyagi életkörülmények valóságos nagyvárosi adatainak a szórásaival, a tényleges helyzetekkel. A saját jövedelmi helyzetüket többnyire jobbnak látják, mint ahogy azt a valós jövedelmek indokolnák, vagyis a saját társadalmi pozíció értékelése és a tényleges jövedelmi adatok szórása között ellentmondás van.

A megkérdezettek a nagyváros-társadalmi társadalom legnagyobb csoportjának a középosztálybelieket látják, amely mellé egy jóval kisebb létszámú felső és ugyancsak elenyésző alsó osztályt, tehát olyat képzelnek el, amit a mai struktúrakutatások csak remélni tudnak (főként a középosztályosodás szempontjából). Ennek vélhetőleg az egyik oka a nagyvárosi terekben zajló gentifikáció folyamata, amely az országos arányokhoz, és a 2005-ös állapothoz képest is magasabb középosztálybeli arányokban jelenik meg. A másik oka a lakóhelyi szegregáció, vagyis a különböző társadalmi rétegek területi elkülönülése, és ennek következményei: a közvetlen lakóhelyi szomszédsági egységek többé-kevésbé hasonló társadalmi szerkezete, a hasonló helyzetű szomszédok hasonló fogyasztási szokásai, a (vélt) hasonló lakások, az utcán álló hasonló gépkocsik, vagyis a mindennapi élettapasztalatok, amelyek azt sugallják, hogy szomszédságokban élő egyének életmódja, közte jól-léte is többnyire hasonlító, hogy „nekik”, ahogy „nekem” is közepes szintű a jövedelmük, középszintű a társadalmi helyzetük.

Az elemzések fontos felismerése tehát, hogy a társadalmi jól-lét mért dimenziói követik a térbeli centrum-periféria modell hierarchikus fejlettségi szintjeit, a jól-lét a legmagasabb a belvárosokban és (a most egyre dinamikusabban fejlődő) külvárosokban, tehát ott, ahol a legtöbb magas társadalmi státusú egyén él. A jól-lét szempontjából a fejlett és a fejletlen városkörnyékek kiegyenlítődtek: kifejezve a mai strukturális átalakulásokat, a korábban fejletlennek tűnt települések új társadalmi összetételét, a diplomások beáramlásait, városkörnyéki szétszóródásait.

¹⁷⁷ Ennek módszertani, kérdezéstechnikai okai is vannak: a skálák az emberek általában szeretik magukat középre helyezni. Ennek orvoslására a kérdőívben többféle skála alkalmazására is sor került, az adott kérdés esetében 11 egység szerepelt.

A társadalmi jól-létre alapozott nagyváros-társadalmi versenyképesség

A nagyvárosi térségek gazdasági és társadalmi versenyképességét, azok összefüggéseit elemző 2005-ös vizsgálat eredményei szerint a gazdasági értelmű siker többnyire társadalmi értelmű sikertelenséggel párosult, vagyis a gazdasági szempontból eredményes várostérségekben erősebbeknek bizonyultak a különböző társadalmi problémák (főként a területi egyenlőtlenségek, a társadalmi konfliktusok, azok veszélyei), mint a gazdaságilag kevésbé eredményes térségek esetében, ahol a társadalmi viszonyok valamivel kiegyenlítettebbek voltak.

Ennek magyarázatát részben a korabeli versenyjellemzők, azok szinte kizárólag gazdasági irányultsága adta: a rendszerváltozás első éveitől, sőt már az 1980-as évek végétől egészen a 2008-as globális gazdasági válság hazai begyűrűzéséig nyilvánvaló volt (s ebben szinte társadalmi konszenzus alakult ki), hogy a gazdasági érdekek előnye és a társadalmi érdekek hátránya a feltétele a nyugati típusú felzárkózásnak, és városfejlődési modellek meghonosodásának.

A szinte egyoldalú gazdasági fejlődés iránti elkötelezettség a korábbi szocialista rendszer tökéletes leépítésének, egyben a piaci gazdaság gyors kiépítésének a törekvéseivel is összefonódott. Ezen kívül egy további lényeges jelenséggel is párosult: a gazdasági érdekek érvényesülésére alapozott fejlett nyugati társadalmak gyors fejlődése akkor még töretlennek tűnt, még nem jelentek meg a szűklátókörű gazdasági fejlődés társadalmi feszültségei. 2008 előtt csak néhány neves közgazdász gondolt az Egyesült Államokból kiinduló jelzáloghitel-válság világszintű hatásaira, a gazdasági és a társadalmi viszonyokat egyaránt romboló negatív következményekre. Nouriel Roubini már 2006-ban, Soros György pedig 2007 folyamán többször is felhívta a világ figyelmét a létező gazdasági, pénzügyi modell várható veszélyeire, de a negyedik legnagyobb amerikai befektetési bank, a Lehman Brothers 2008-as csődje ekkor még váratott magára.

A 2014-es nagyváros-társadalmi vizsgálat idején a globális válság kedvezőtlen következményei már enyhülnek, a világ, közte a magyar gazdaság is lassan fellelenezni készült, de a mindennapi élet szintjén mindez nem volt érzékelhető: a számos társadalmi strukturális probléma és területi egyenlőtlenség miatt sem. A globális krízis hazai hatásai még nem múltak el, az elszegényedés pedig

egyre több embert érintett, és egyre nyilvánvalóbbá váltak az életkörülményeket sújtó gazdasági és egyéb nehézségek.

Ez abban a változásban is meglátszik, ahogy a nagyváros-térség népe sség 2005-ben és ahogy 2014-ben látta a lakóhelyi siker és a versenyképesség feltételeit. A megkérdezett nagyvárosi térségekben élők 2005-ben a lakóhelyi siker, a versenyképesség megvalósulását elsősorban a társadalmi szempontoktól remélték: például a kedvező lakossági életkörülményektől, attól, hogy az érintettek szeressenek a lakóhelyükön élni. Ezek a tényezők akkor fontosabbnak bizonyultak, mint a gazdasági tényezők: mint például a multinacionális cégek megtelepedése, a kis- és középvállalkozások támogatása. A 2014-ben megfogalmazott véleményekben ugyanezeknek a gazdasági tényezőknek a szerepe már egyértelműen megnőtt, jóllehet a fontossági sorrend nem változott: a lakóhelyi siker és a versenyképesség még mindig a leglényegesebb tényezők a társadalmi szempontok maradtak.

Ezt a nemrég átélt és még mindig érzékelhető világszintű, és a hazai gazdasági válságokkal is összefüggő nyugtalanság, az utóbbi évtizedben megnehezedett életkörülmények, az elvesztett munkák vagy éppen a munkahelyek féltése, a romló jövedelmek is magyarázhatják. De a nagyvárosi társadalmak egy új igénye is feltételezhető: ez pedig a gazdasági és a társadalmi élet területeire egyaránt kiterjedő, mind a két nagy területet fejleszteni törekvő sikeres, egyben versenyképes városfejlesztési megoldások iránti nyitottság, azokkal kapcsolatos elvárások kinyilvánítása is.

A nagyvárosi térségek mai fejlődési folyamatai szerint ennek az új igénynek a kielégítésére valóban nagy szükség lenne: a 2000-es évek ugyanis nem igazán hoztak lényegi változásokat a nagyvárosi térségek akár gazdasági, akár a társadalmi, akár a komplex, vagyis a gazdasági és társadalmi összetevőikön nyugvó versenyképességi mutatóinak az alakulásában. 2005-höz képest a 2014-es év nem sok eltérést mutat: hiszen a nagyvárosi térségek továbbra is az ország legdinamikusabban fejlődő területi egységei, különösképpen a hátrányos helyzetű vidéki térségekhez, de az országos adatokhoz képest is ezekben a térségekben a legmagasabb a gazdasági potenciál, a gazdasági teljesítmény és a foglalkoztatottság szintje, itt koncentrálódik a legtöbb munkahely. Itt élnek a legnagyobb arányban a szakképzett és iskolázott társadalmi rétegek, és itt a legalacsonyabb a munkanélküliség, és a legmagasabbak a jövedelmek is. A népességvonzó erejük is növekedett:

míg 2005-ben a magyar lakosság 37,8%-a, addig 2011-ben már a 39,0%-a élt a kilenc hazai nagyváros-térségben.

A belső, differenciáltabb elemzések azonban már némi romlást jeleznek: a korábbi előnyeik csökkenni látszanak, akár az országos, akár a vidéki adatokhoz képest. Ennek oka lehet az egyes várostérségek gazdaságilag és társadalmilag egyenlőtlen belső fejlődése is: a vizsgált két időszak között a kilenc nagyvárosi térség helyzete egymáshoz képest jelentősen változott. A mérések szerint a kilenc év alatt hol az egyik, hol a másik térség került eltérő pozícióba, egyszer a gazdasági, másszor a társadalmi versenyképességi mutatók módosulásainak köszönve. Noha vannak köztük (de csak a gazdasági versenyképesség szempontjából) szilárd helyzetű szereplők is, ezek főként az ország nyugati régióinak a központjai, és az ország fővárosa.

Nem könnyű értelmezni ezt a részben mozdulatlanságot, részben inkább romlást, de az bizonyosra vehető, hogy komplex, vagyis gazdasági és társadalmi folyamatok egyaránt magyarázó tényezők lehetnek. Mégpedig a 2008-as globális gazdasági válság következményeit is tükröző hazai gazdasági visszaesés, de a társadalmi szerkezeti problémák, közte a városi és a vidéki térségek közötti egyenlőtlenségek nagyvárosi folyamatokra gyakorolt hatásai, közte a társadalmi jól-lét térségenként és társadalmi rétegenként is speciális jellemzői, a társadalmi jól-lét dimenziók különbözőségei. Ezek a tényezők nemcsak a nagyvárosi térségek különböző jellemzők szerinti országos pozícióit rontják, hanem a globális versenyekben való kedvező részvételi esélyeiket is akadályozzák. Ezért is válik egyre inkább nélkülözhetetlenné a komplex gazdasági és társadalmi, közte a jól-léti tényezőkre épülő versenyképességi koncepciók kidolgozása, és azok alkalmazása.

A területi egyenlőtlenségektől a társadalmi jól-létig

Ez a kötet nem ígér választ az összegző részfejezeti címben megfogalmazott kérdésre, vagyis arra, hogyan juthatunk el a területi egyenlőtlenségektől a társadalmi jól-létig: a tények bemutatásával csak megalapozza a megoldásokhoz szükséges választások kimunkálását, amelynek a kidolgozása már egy másik kutatás és egy másik könyv feladata lehet. Jóllehet a feltárt tények sok

esetben sugallják is a társadalmi problémák enyhítését nyújtó, egyben a bevezetésért kiáltó utakat.

A kutatások során kiderített folyamatok figyelembevételével több megvalósításra váró javaslat is felvázolható: elsőként a térbeli társadalmi egyenlőtlenségek enyhítésének a szükségessége, majd társadalmi jól-lét fejlesztési célok igénye fogalmazható meg. A két tényező összekapcsolása is lényeges, vagyis a regionálisan és térségenként, valamint a társadalmi rétegenként is differenciált fejlesztési célok (konceptiók, stratégiák) kijelölése. Ezek egyrészt a különböző térségek és a különböző társadalmi csoportok valóságos jól-léti adottságaira (azok hiányosságaira és feszültségeire) épülnek, és a társadalmi jól-lét egyes dimenzióinak a fejlesztésére törekednek, az adott dimenziókhoz kapcsolt konkrét (állami és piaci) beavatkozási eszközök megfogalmazása alapján.

Ennek keretében kerülne sor egyrészt a nagyvárosi térségek (és azok belső övezetei), másrészt a vidéki térségek (és azok belső egységei) magas, közepes és alacsony társadalmi státusú rétegei jól-lét szintjének a rögzítésére, a hiányosságok bemutatására, majd a jól-lét szintek emeléséhez szükséges konkrét lépések kialakítására, az ahhoz nélkülözhetetlen megoldási eszközök, különböző típusú források, a pénzügyi, ha kell, törvényi hátterek biztosítása révén is.

Mindez elképzelhetetlen a különböző városi térségek fizikai, gazdasági felemelkedését támogató beavatkozások kidolgozása nélkül, de elképzelhetetlen az érintett térségi, illetve helyi társadalmi szereplők, az önkormányzatok, a vállalkozások kedvező pozícionálása, a változásokat biztosító intézményi keretek fejlesztése nélkül. És végül elképzelhetetlen a komplex, a térségek és azok népessége gazdasági és társadalmi körülményeit egyaránt fejleszteni törekvő versenyképességi modellek bevezetése, azok állami és piaci eszközökre alapozott támogatása nélkül. S végül mindezek megvalósulásával nemcsak a társadalmi jól-lét kapui szélesebb kiterítésére lenne lehetőség, hanem a Stiglitz-konceptió továbbfejlesztésére, az eddig túl általános jól-lét dimenziók országok és térségek szerinti eltéréseinek a kimunkálására is.

FÜGGELÉK

A kutatás módszertani szempontjai¹⁷⁸

Ferencz Zoltán

Bevezetés

A „*Társadalmi konfliktusok – Társadalmi jól-lét és biztonság – Versenyképesség és társadalmi fejlődés*” című TÁMOP-kutatás több szempontból is újdonságértékű kezdeményezés, mivel a társadalmi jól-lét megközelítésben és annak empirikus tesztelésében is úttörő szerepet vállal.

A problémakör operacionalizálásának szempontjából nagy kihívás volt, hogy sem a Stiglitz-jelentés általános elméleti bemutatásában, sem az empirikus alkalmazások keretében nem tértek ki eddig a modell települési szintű alkalmazhatóságára, az eddig folytatott kutatások – a korábbi jól-lét mérések többségéhez hasonlóan – országos szintű vizsgálatok voltak. Ennek eredményeként a modell hazai nagyváros-térségekre történő alkalmazásának tekintetében nem voltak már bevált receptek és követendő kutatási gyakorlatok.

A Stiglitz-modell 9 magyarországi nagyváros-térség esetében történő alkalmazásakor kiindulópontként szolgált a jelentés 5. ajánlásában felsorolt 8 jól-lét dimenzió, amelyek a 10. ajánlás (*Stiglitz et al., 2009, 16.*) alapján két típus – *objektív és szubjektív* jól-lét dimenziók – szerint különültek el. Az első esetében a cél az egyes dimen-

¹⁷⁸ A publikáció az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg. Készült a „Társadalmi konfliktusok – Társadalmi jól-lét és biztonság – Versenyképesség és társadalmi fejlődés” című, TÁMOP-4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0069 azonosító számú projekt keretében.

ziók lehetőség szerint minél teljesebb körű „lefedése” volt, amelyeket a KSH, valamint egyéb adatszolgáltatók (települési önkormányzatok, minisztériumok, civil szervezetek stb.) által gyűjtött adatok és statisztikai mutatók, valamint az objektív adatokat feltárni képes kérdések biztosították. A várostérségek (közte a hátrányos helyzetű kistérségek) és a városrész szintű szubjektív jól-lét megragadása a kutatás során megvalósítandó kérdőíves adatfelvétel segítségével volt lehetséges.

Az elmélet és a módszertan összetettsége miatt a könyvet megalapozó kutatás a téma részletes feltárásának, alapos vizsgálatának biztosítása érdekében több módszert is alkalmazott. A végrehajtás első szakaszában került sor a szakirodalom kritikai áttekintésére, adaptálhatóság szempontjait figyelembe vevő vizsgálatára (társadalmi jól-lét modell felépítése, vizsgált dimenziók és változók, hazai adatelérési, adatfeltöltési lehetőségek kimunkálásán keresztül). Ezen vizsgálat eredményei alapján került sor a szükséges adatok beszerzésére, a modellszámítások elvégzésére, a 9 hazai mintaterület vonatkozásában a mutatók, indexek értékeinek meghatározására.

A problémakör összetettsége miatt a projekt egyik legfontosabb módszertani elve az összehasonlíthatóság biztosítása volt, mégpedig a következő szinteken: (1) az időbeli változások szintjén, (2) a területi különbségek szintjén.

Az időbeli változások esetében a kutatás céljai között nagy súlyt szerezelt, hogy az empirikus vizsgálat eredményei összehasonlíthatók legyenek a 2005. évi várostérségi vizsgálattal. Az összehasonlíthatóság szempontját figyelembe kellett venni az empirikus vizsgálat előkészítésénél, mind tartalmi szempontból, mind a terepmunkák előkészítése során. A tartalmi részekkel kapcsolatban külön előkészítő anyagok születtek, amelyek mind a módszertan meghatározásának és a mintavételi terv elkészítésének, mind a kérdőív-kérdések összeállításának alapjául szolgáltak.

A területi különbségek feltárását az egész TÁMOP projekt (az összes konzorciumi tag) közös munkája (a közös témák esetében közös kérdőív) alapozta meg, mégpedig a következők szerint:

(1) A társadalmi jól-lét problematika nagyváros-térségi szintű empirikus vizsgálata során a 9 magyarországi nagyvárosban és azok térségeiben (így Budapesten, Debrecenben, Győrött, Kecskeméten, Miskolcon, Nyíregyházán, Pécsen, Szegeden és Székesfehérváron) nemre, korra, iskolai végzettségre és településtípusra (centrumtelepülés – városkörnyéki település) reprezentatív 5000

fős lakossági adatfelvétel készült. Ennek a témának a felelőse a Kodolányi János Főiskola volt.

(2) A hátrányos helyzetű kistérségek, az úgynevezett jól-lét deficitel leírható vidéki térségek kérdőíves vizsgálatát (ennek során 1600 főre kiterjedő, korra, nemre, iskolai végzettségre reprezentatív felmérését), valamint a jól-lét problematika területi és társadalmi különbségeinek alapját az MTA KRTK által kidolgozott jól-lét modell mutatói adták.

(3) A társadalmi konfliktusok észlelésének, a biztonság érzetének vizsgálata a győri Széchenyi Egyetem feladata volt, amelynek keretében 2000 fős, országos szintű, korra, nemre és iskolai végzettségre reprezentatív empirikus felvétel készült.

A nagyváros-térségi vizsgálat¹⁷⁹

A mintába 8 magyarországi nagyváros, illetve Budapest főváros és ezek térségét alkotó települések kerültek. A minta a városok és a városkörnyéki településcsoportok szintjén volt reprezentatív korra, nemre és iskolai végzettségre. Ezt az elemzéskor elvárt magyarázatok szintjének meghatározása miatt fontos rögzíteni. A magyarázatok tehát a nagyvárosokra és az őket körülvevő településekre érvényesek. Utóbbi csoporton belül kerültek elkülönítésre a fejlett és fejletlen csoportok, ezek meghatározásának módjáról még szó esik.

A nagyvárosok önálló elemzése is lehetséges, illetve különböző hibahatárokkal a nagyvárosokon belül kialakított övezetek (belváros, átmeneti övezet, külváros) is.

A településeken belüli, valamint a mintába bekerült települések közötti lakosságarányt tekintve nem aránytartó rétegzett valószínűségi mintavételi eljárásra került sor. Ez azt jelentette, hogy a nagyvárosokon belüli övezetek, illetve a várostérség kistépülései úgy kerültek kiválasztásra, hogy az ott lekérdezettek száma nem tükrözte pontosan az ott élő népesség arányát. A városokon belüli övezetek esetében ez nem is lett volna lehetséges, hiszen a kijelölt területi egységekre nincsenek nyilvántartások. A városkör-

¹⁷⁹ A kötetben megjelenő írások a nagyváros-térségi és a leszakadó térségek kutatásainak eredményeit használták fel, ezért csak ezen vizsgálatok módszertanának a bemutatására kerül itt sor

nyéki települések esetében pedig azért nem volt erre szükség, mert az adott települések önálló elemzése nem volt cél. A várostérségek lakosságának megfelelő szerkezet kialakítása utólag, több szempontú súlyozással történt.

A 2005. évi vizsgálat mintaválasztásának módja, tapasztalatai

A 2005-ös nagyváros-térségi vizsgálat mintaterületét Budapest és agglomerációja, valamint 8 további – 100.000 főt meghaladó népességű – nagyváros (Debrecen, Szeged, Miskolc, Pécs, Győr, Nyíregyháza, Kecskemét, Székesfehérvár) és ezek szűkebb vonzáskörzete alkotta (lásd Szirmai, 2009).

A kutatást a Magyar Tudományos Akadémia Szociológiai Kutatóintézetének megrendelésére a TÁRKI Zrt. végezte. A kérdőíves vizsgálat a társadalmi egyenlőtlenségek feltárására irányult. Ennek keretében kiderültek a várostérségek (a centrumok és városkörnyékek) belső társadalmi jellemzői, a társadalmi csoportok területi elhelyezkedésének történelmileg is változó folyamatai, valamint a területi adottságokra is épülő szegregációs tendenciák, továbbá a különböző társadalmi státuscsoportok társadalmi strukturális és területi viszonyai, illetve a versenyképességgel, sikerrel kapcsolatos vélemények is. A kérdőíves felvétel az 54. táblázatban felsorolt nagyvárosokban és a háttértelepüléseken történt.

A jelenlegi kutatás egyik fő többlethozadékát az adja, hogy a 2005-ös kutatás és a 2014-es adatfelvétel eredményei összehasonlíthatóak. Emiatt fontos volt, hogy a vizsgált települések köre változatlan maradjon, amelyet egyben az is indokolt, hogy az időközben végbement demográfiai változások ellenére e városok népessége továbbra is meghaladja a 100 000 fős határt, s azóta más hazai települések népessége sem érte el ezt az értéket.

A városok meghagyása mellett nagy kérdés volt a kérdőíves adatfelvétel mintaterületét képező 9 nagyváros-térség gazdasági, társadalmi, intézményi, infrastrukturális és oktatási-egészségügyi-szociális értelemben vett, 3-3 legfejlettebb és legfejletlenebb városkörnyéki településének meghatározása. A mintaterületek kijelölésének eljárása során – az összehasonlíthatóság érdekében – kiemelt szempont volt a 2005-ben készült „Várostérségek, térségi társadalmi egyenlőtlenségek és konfliktusok – Az európai versenyképesség térségi társadalmi tényezői” című, a Nemzeti Kutatási Fejlesztési Programok támogatásával megvalósuló kutatási projekt kérdőíves

54. táblázat: A lekérdezett kérdőívek száma a városokban és vonzáskörzetükben 2005-ben

Várostérség	Központban	Környéken	Összesen
Budapest	605	402	1007
Debrecen	299	201	500
Győr	301	200	501
Kecskemét	302	201	503
Miskolc	302	201	503
Nyíregyháza	302	199	501
Pécs	301	201	502
Szeged	302	200	502
Székesfehérvár	302	201	503
Összesen	3.016	2.006	5.022

adatfelvételét megalapozó módszertan alkalmazása, amelynek segítségével a 9 nagyváros-térség akkori 3-3 legfejlettebb és legfejletlenebb települését kijelölték.

A mintába bekerült várostérségek és az ezekben lekérdezett kérdőívek száma

Az egyes településeken, és településen belül a körzetekben lekérdezett lakosok számának meghatározása a falvakban és a városokban eltérő módon történt.

A városok esetén a TÁRKI Zrt. rendelkezésére álltak a konkrét városra vonatkozó várostérségek, ezek térkép segítségével történő térbeli lehatárolásai, illetve az így körülhatárolt városkörzetekben lekérdezendő kérdőívek száma. Az egyes városokban lekérdezett esetszám – a fővárostól eltekintve – közel azonos arányban oszlott meg a mintában, függetlenül azok tényleges lakosságától.

Mindenképp figyelni kellett arra, hogy az egyes övezetekre eső elemszám ne csökkenjen jelentősen a korábbi felvételnél alkalmazott szám alá, hiszen ekkor az adott övezetre vonatkozóan a minta egészére megfogalmazható állítások kerültek volna veszélybe. Ezt a dilemmát „feloldani” látszik az a tény, hogy nem lehetett a városokon belüli övezetekre pontos adatokat szerezni, ezért szakértői becsléssel kellett a minta belső szerkezetét átalakítani.

Budapesten az üdülőövezeteket, valamint a szükséglakásokat, szegénynegyedeket leszámítva a különböző várostérségekben magasabbak az alminta-elemszámok, mint a vidéki városokban. A városon belüli övezetek lehatárolásához a szükséges térképek jelen kutatás idején is rendelkezésre álltak, ezek alapján az adatfelvétel terepmunkái pontosan kijelölhetők voltak.

A falvak esetén általában 33–34 kérdőív készült. A falvakon belül nincsenek övezetek, mindössze az adatfelvétel lebonyolítása szempontjából volt szükséges a kérdezőbiztosok számára a települések különböző részein kiindulópontok kijelölése. Ezek az egységek nem szerepeltek az elemzésekben. A főváros agglomerációjában található, mintába beválogatott szuburbán települések esetén a kérdőívek száma ennél magasabb volt, aminek oka az volt, hogy a fővárosi agglomerációban 400 fő került a kérdezettek körébe. Nyíregyháza vonzáskörzetében csupán 4 agglomerációs település kiválasztása történt meg, ezeken egyenként 50 darab interjú készült. Az alacsonyabb településszám oka ebben a térségben az volt, hogy mindössze ez a 4 település tartozik a nyíregyházi várostérséghez.

A várostérségek településeinek kijelölése

A várostérségek lehatárolásában az elmúlt tíz évben alig történt változás, így a jelenlegi kutatás mintaterülete csaknem megegyezett a 2005-ben megvalósított kérdőíves adatfelvétel mintaterületével. A budapesti agglomerációt egy kormányhatározat 2007-ben két további községgel, Csöröggyel és Remeteszőlőssel bővítette, így a jelenlegi mintaterületet összesen 192 település alkotja.

A korábbi kutatócsoport által meghatározott statisztikai adatokon alapuló, úgynevezett rangszámmódszer a jelenlegi mintatelepülések kijelölésében néhány módosítással alkalmazható volt. A rangsorolás alapját a megközelíthetőség, a lakáshelyzet, a köz- és felsőoktatás, az egészségügyi ellátás, a vállalkozói aktivitás, az adózás, a jövedelmek, a foglalkoztatás, a munkanélküliség, a mobilitás, valamint a szociális ellátás különböző mutatószámai jelentették. A felhasznált mutatók számának kismértékű csökkenését eredményezte az összesített és nyilvánosságra hozott 2011-es népszámlálási adatok korlátossága, s szintén kismértékű változást okozott a statisztikai adatok elnevezésében, gyűjtésének módszertanában 2003 és 2011 között beállt módosítások sora.

A 2011-es statisztikai adatok forrását a Központi Statisztikai Hivatal népszámlálási adatai, a Központi Statisztikai Hivatal területi statisztikai adatok rendszere, a Nemzeti Adó- és Vámhivatal személyi jövedelemadó- és társasági adóbevallásra, a GeoX Kft. elérhetőségi időkre és távolságokra vonatkozó adatai, valamint a nemzetközi repülőterek (Budapest, Győr, Debrecen, Sármellék, Pécs) elérhetőségének esetében a Google Maps adatai képezték. Az összegyűjtött statisztikai adatok alapján a következő lépés a fajlagos mutatók képzése volt, a rangsorolás minden egyes mutató esetében megtörtént.

A fajlagos mutatók – szintén a 2005-ös módszertani eljárást követve – 5 mutatócsoportba (oktatás, egészségügyi és szociális ellátás, infrastruktúra, gazdaság, demográfiai jellegzetességek, intézmények) kerültek, ezek a végső sorrend megállapításának alapját képezték. A mutatócsoportokon belül a legtöbb mutatót az oktatás, az egészségügyi és a szociális ellátás (14 db), illetve az infrastruktúra csoport (12 db) használt fel. Az egy mutatócsoporton belüli mutatók rangsorainak összesítése adta a mutatócsoport értékét, s az 5 mutatócsoport értékének összeadásával alakult ki a települések összpontszáma, amely alapján elkészült a sorrend (Baranyai, 2013).

A települések összpontszáma alapján a 2005-ben elkészített kérdőíves adatfelvétel kijelölt 52 mintatelepülése közül a 2011-es statisztikai adatok alapján elkészített elemzés eredményei szerint összességében 27 település lett ismét mintatelepülésként meghatározva, 16 a fejlett, s 11 a fejletlen kategóriában. A korábbi és a jelenlegi kutatás mintatelepülései a nyíregyházi várostérség egészében, valamint a budapesti várostérség fejlett kategóriájában teljes azonosságot mutatnak, de minden várostérség, s azon belül is minden kategória (kivéve a budapesti várostérség fejletlen települései képeznek) esetében található legalább egy olyan város vagy község, amelyik a korábbi mintában is szerepelt.

A mintatelepülések körének a két vizsgálat időpontjában tapasztalható eltérései nem befolyásolták a kérdőíves adatfelvételek eredményeinek összehasonlíthatóságát, hiszen az elemzések nem a városkörnyéki településekre külön-külön, hanem a fejlett és fejletlen településcsoportok kategóriái szerint készülnek, eképpen – a módszertan, illetve a mintavétel részletes bemutatása mellett – a javasolt települések mintába kerülésének nem volt akadálya.

A fentebb ismertetett rangsorolás az egyes mutatók, mutatócsoportok, s a végső sorrend megállapításánál is a mintaterület összes településének együttes figyelembevételével történt.

Felmerült azonban a kérdés, hogy ez a megközelítés alkalmas-e az egyes várostérségek legfejlettebb és legfejletlenebb településeinek meghatározására, s nem torzítja-e az eredményt az, hogy a mintaterület összes települését bevonva a vizsgálatba az eltérések sokkal erőteljesebben mutatkoznak meg egy várostérség települései között, mint amennyire az a valóságban megvan. A megoldást a mintavétel módja jelentette, hiszen a két szempont nem oltja ki egymást, ha azt feltételezzük, hogy a kiválasztott települések a fejlett, illetve a fejletlen térségi településeket reprezentálják. Ebben a „minőségükben” pedig nem a konkrét települések számítanak, hanem az általuk reprezentált települési kör.

A városokon belüli övezetek lehatárolása

A kutatási mintaterületekként szolgáló magyarországi nagyvárosokat együttesen vizsgálva látható, hogy a lakosságszám alapján felállított rangsoruk a 2001-es népszámlálás óta közel változatlan, 2012-re mindössze Miskolc és Szeged „cserélt helyet” (a lista 3. és 4. helyén). A 2001-es és 2012-es adatokat összehasonlítva az is megfigyelhető, hogy az elmúlt bő tíz év során 3 település (Kecskemét, Győr és Szeged) kivételével valamennyi nagyvárosban csökkent a lakosság száma. A legdrasztikusabb mértékben Budapest (–37 880 fő) és Miskolc (–17 302 fő) veszített a népességéből, míg az elmúlt tíz év legnagyobb nyertese – gazdasági és demográfiai szempontból egyaránt – Kecskemét (+6477 fő) és Győr (+4445 fő) városa.

A 2005-ös adatfelvételt követően a vizsgált városokban bekövetkezett legnagyobb mértékű településszerkezeti változásokat elsősorban az újonnan épült (1) bevásárlóközpontok, (2) ipari parkok, valamint (3) lakóparkok jelentették, másrészt – a családi házas építkezésekkel szemben – ezek ragadhatók meg leginkább a rendelkezésre álló statisztikai adatok és városfejlesztési koncepciók, dokumentumok segítségével.

Az általános településszerkezeti változások kapcsán ismételtlen ki kell emelni, hogy a vizsgált települések népességének térbeli elhelyezkedését egyelőre – azaz ilyen rövid időtávon, 2005 óta – sem az újonnan épült bevásárlóközpontok, sem az ipari parkok alapítása nem befolyásolta számottevő mértékben. A települési

ökológiai egységek elemszámának esetleges megváltoztatását így mindössze az (egyébként stagnáló) lakópark-építések, valamint az országos szinten ugyancsak lassuló mértékű szuburbanizációs folyamatok indokolhatják, amelyekkel kapcsolatban lényegében ugyanaz a számbavételi probléma merül fel; a kiköltözések célterületein mért népességnövekedés mellett egyelőre meglehetősen kevés az arra vonatkozó információ, hogy a migránsok a kibocsátó városok mely részeit hagyták el.

A települési almintaelemszámok pontos kijelölésének legfőbb módszertani korlátját az jelentette, hogy a 2011-es népszámlálásból mindössze a településsoros adatok voltak elérhetők, a településen belüli adatai azonban nem. Az adathiány miatt az egyes városi övezetekben lekérdendő alminták elemszámának megbecsléséhez, illetve a 2005-ös számok esetleges módosításához így elsősorban a településeken egységesen 2008-ban elkészített (illetve Szeged esetében 2009-ben, Pécs esetében 2010-ben, Kecskemét esetében pedig 2012-ben felülvizsgált) Integrált Városfejlesztési Stratégiákra lehetett támaszkodni (Berk, 2013).

55. táblázat: Az egyes városrész-típusokban teljesült lekérdezések száma a 9 nagyvárosban

Városrész kódja	Városrész megnevezése	Felvett kérdőív (db)
1	Történelmi belváros (városcentrum)	351
2	Városias, hagyományos beépítésű lakóterület (központ-körül) (magas státusú)	474
3	Városias, hagyományos beépítésű lakóterület (központ-körül) (alacsony státusú)	280
4	Lakótelep (magas státusú)	483
5	Lakótelep (alacsony státusú)	420
6	Kertvárosi családi házas (magas státusú)	211
7	Kertvárosi családi házas (alacsony státusú)	289
10	Villanegyed	166
11	Lakópark	198
12	Zárkert, üdülőövezet	211
13	Szegénytelep, szükséglakás, munkásnegyed, munkástelep	391
Összesen		3.688

A 2005-ös és a 2014-es adatfelvétel eredményeinek összehasonlíthatósága érdekében, valamint az előző fejezetekben tárgyalt megfontolások alapján – miszerint az elmúlt évek során egyik vizsgált városban sem következtek be nagymértékű népesség-átrendeződések – a 2005-ben meghatározott 15 városrésztípus és a konkrét települési övezetlehatárolások nem változtak. A 2014-es adatfelvételhez mindössze az övezeti alminta-elemszámok némelyikének módosítása volt szükséges, az előző vizsgálat óta végbe ment változások és a települési sajátosságok figyelembevételével.

A mintába bekerült személyek kiválasztása

A mintába bekerült várostérségekben a lekérdezett személyek a „véletlen séta” valószínűségi mintavételi eljárás módszerével lettek meghatározva, hasonlóan 2005-höz. A kérdezőbiztosok az adott település önkormányzata által a rendelkezésükre bocsátott adatok alapján készített segédletet kaptak, amely a körzet becsült demográfiai sajátosságaira hívta fel a figyelmüket, és iránymutatóként szolgált a válaszadók kiválasztásakor. A terepmunka során a kérdezőknek ügyelniük kellett arra, hogy a lekérdezett személyek megoszlása várostérségenként ne térjen el jelentősen a fentebb már említett, a helyi önkormányzat illetékesei által becsült arányoktól. A háztartásokon belül a Leslie Kish kulcs segítségével történt a megkérdezendők kiválasztása.

A leszakadó térségek vizsgálata

A kutatást a Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Regionális Kutatások Intézete (MTA KRTK RKI) megrendelésére végezte a TÁRKI Zrt. A kérdőíves felmérés a jól-lét hiányával jellemezhető vidéki térségek vizsgálatára irányult, amely keretében feltárta a jól-létet vagy annak hiányát eredményező folyamatokat, emellett kiterjedt a különböző társadalmi státuscsoportok társadalmi strukturális és területi viszonyainak vizsgálatára, érintve az életszínvonal, egészség, oktatás, munkaerő-piaci helyzet, társadalmi és személyes kapcsolatok, környezet, közbiztonság, település és kistérség fejlettségének megítélését is. A kutatás módszere személyes, kérdőíves adatfelvétel volt, melynek során 1607 sikeres interjú készült el.

Mintavételi eljárás

A minta 4 terepét a Sárbogárdi kistérség, a Sarkadi kistérség, a Sásdi kistérség és a Fehérgyarmati kistérség alkotta. Az adatfelvétellel valamennyi kistérségben a kistérség-központra, valamint a 3 legfejlettebb és a 3 legkevésbé fejlett településre¹⁸⁰ terjedt ki.

A mintába bekerült kistérségekben lekérdezendő kérdőívek számának meghatározása

Az adatfelvétel véletlen valószínűségi mintavétel, melyben a megbízott TÁRKI Zrt. rétegzett mintavétel segítségével választotta ki a mintába kerülő személyeket. A teljes lekérdezendő mintanagyság 1.600 fő, ami kistérségenként 400-400 fős mintát jelent. Minden kistérségben ezen elemszám eléréséhez ehhez ennél nagyobb kiinduló mintára volt szükség, hiszen figyelembe kellett venni a válaszmegtagadást is.

A kistérségek központjaiban kb. 100 db, a többi településeken 50-50 kérdőívet készítettek. Négy település esetében a település lakossága olyan alacsony volt, hogy lehetetlen lett volna 50 kérdőív lekérdezése. Ezekben az esetekben póttelepüléseket kellett a mintába bevonni.

A Fehérgyarmati, a Sárbogárdi, a Sarkadi és a Sásdi kistérségeken belül az adatfelvétellel a kutatási terv szerint a központi településen túl a 3 legfejlettebb, valamint a 3 legfejletlenebb településen került sor. A kistérségen belül a települések kiválasztására egy többdimenziós index (mutató) került kidolgozásra, amely a fontosabbnak ítélt dimenziókban – így: képzettség, jövedelem, korstruktúra, foglalkoztatás, lakáshelyzet – vizsgálja, hogy az adott település az ország településeinek szintjéhez képest pozitív vagy negatív irányban tér el. (Technikailag a pontérték meghatározása a normalizált változók értékeinek súlyozatlan összegeként került meghatározásra – „z score”.)

Az adatfelvétel lebonyolítása során ügyelni kellett arra, hogy a kérdés ne koncentráldjon, a települések területének egészét fedje le a kérdés.

¹⁸⁰ A települések fejlettségi szintjét az intézményi ellátottság, gazdasági aktivitás, képzettség, demográfiai jellemzők és lakáskörülmények alapján határozták meg.

56. táblázat: Pontérték meghatározásához felhasznált változók és az adatok forrásai

Változó	Adatforrás, év
100 fő 60 év feletti jutó 15 év alatti	T-STAR, 2011
Legalább középfokú iskolai végzettségűek a 25–X népesség arányában	Népszámlálás, 2011
Átlag adózott jövedelem havonta egy állandó lakosra	T-STAR, 2011
Foglalkoztatott nélküli háztartások aránya	Népszámlálás, 2011
Munkanélküliek a gazdaságilag aktívak (foglalkoztatott + munkanélküli) arányában	Népszámlálás, 2011
Komfort nélküli lakások aránya	Népszámlálás, 2011
szja-adófizetők a 15–64 éves korosztály arányában	T-STAR, 2011

A mintavételi eljárás a mintába bekerült települések mindegyikének egészét tekintve aránytartó (reprezentatív) volt nemre és korcsoportra, a mintába bekerült települések közötti lakosság-arány viszont nem aránytartó rétegzett valószínűségi mintavételi eljárással készült.

A mintába bekerült személyek kiválasztása

A kérdezésbe bevont személyek, illetve háztartások kiválasztása minden településen a „véletlen séta” valószínűségi mintavételi eljárás segítségével történt. A kérdezőbiztosok segédletet kaptak, amely a települések demográfiai sajátosságaira hívta fel a figyelmüket, és iránymutatóként szolgált a válaszadók kiválasztásakor. A terepmunka során a kérdezőknek ügyelniük kellett arra, hogy a lekérdezett személyek nem és életkor szerinti megoszlása ne térjen el jelentősen a települések aktuális demográfiai jellemzőitől. Az adatok forrását a 2011. évi népszámlálás jelentette, az adatfelvételre 2014. február 21. és 2014. március 23. között került sor.

A kérdőívek

A bevezetőben említett többszintű összehasonlíthatóság másik fontos eleme a kérdőívek összeállítása volt. Az alprojekt tematikája szerint itt a fő kérdéssort, amely alapján a Stiglitz-modell dimenziói mérhetővé váltak, a kutatás 2. alprojektjének csapata, a Kodolányi János Főiskola kutatói készítették el. A másik két alprojekttel kapcsolatban az az igény fogalmazódott meg, hogy bizonyos kérdésekben az összehasonlítás megteremthető legyen. A győri Széchenyi Egyetem alprojektje esetében ez csupán néhány kérdésre szorítkozott, de az MTA KRTK csapatával számos kérdésblokkot a Kodolányi János Főiskola kutatói által készített kérdőívvel közösen alkalmaztak. Ennek megfelelően ezen kérdésekre, illetve kérdéscsoportokra vonatkozóan olyan adatállományok készültek, amelyek egy országos reprezentatív minta, a 9 várostérség és a leszakadó térségek mintáin mért eredmények figyelembevételével megfogalmazható eredményeket adott. A kérdőíveket a 3 team közösen gondolta végig, majd a specifikus és közös kérdések meghatározása után véglegesítette azokat.

A kérdőív kérdésblokkjai a következők voltak:

- demográfiai blokk – 8 kérdés
- munkahely, munkavégzés, munkanélküliség – 14 kérdés
- költözés (szándéka) – 6 kérdés
- szolgáltatások igénybevétele – 4 kérdés
- településsel való elégedettség tényezői – 2 kérdés
- település sikeressége – 5 kérdés
- bizalom, biztonság – 5 kérdés
- boldogság, egyéni sikeresség – 6 kérdés
- egészségi állapot (fizikai, lelki) – 7 kérdés
- társadalmi részvétel, participáció – 6 kérdés
- lakás, lakhatás – 5 kérdés
- anyagi javak, megtakarítások, hitelek – 10 kérdés.

Felhasznált irodalom

- Ágoston L. (szerk.) (2007): *Az életminőség fogalmán túl: Elméletek, módszerek és gondolatok az életminőség kapcsán*. DEMOS Magyarországi Alapítvány, Budapest.
- Albert, J. (2001): *Helyi társadalmi konfliktusok a nyolcvanas és a kilencvenes években*. Veszprémi Egyetemi Kiadó, Veszprém.
- Alesina, A. – Giavazzi, F. (2006): *The Future of Europe: Reform or Decline*. The MIT Press, Cambridge.
- Allardt, E. (1993): Having, Loving, Being: An Alternative to the Swedish Model of Welfare Research. In: Nussbaum, M. – Sen, A. (eds.): *The Quality of Life*. Clarendon Press, Oxford, 88–94.
- Andereck, K. – Valentine, K. – Vogt, K. – Knopf, R. (2007): A Cross-Cultural Analysis of Tourism and Quality of Life Perceptions. *Journal of Sustainable Tourism*, 5., 483–502.
- Arvin, M. B. – Byron L. (2010): Aid and Happiness: Untangling the Causal Relationship in Nine European Donor Countries. *Global Business and Economics Review*, 4., 341–358.
- Ascher, F. (1995): *Métapolis ou l'avenir des villes*. Editions Odile Jacob, Paris.
- Ashworth, G. J. – Voogd H. (1997): *A város értékesítése: Marketingszemlélet a közösségi célú várostervezésben*. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest.
- Aubert A. – László M. (szerk.) (1995): *Turizmustervezés, turizmus marketing*. JPTÉ TTK Regionális Társadalomföldrajzi Tanszék, Pécs.
- Bajmócy Z. – Lengyel I. – Málovics Gy. (2012): *Regionális innovációs képesség, versenyképesség és fenntarthatóság*. JATE Press, Szeged.
- Baranyai N. (2008): Az értelmiség szerepe a lengyelországi rendszerváltás előkészítésében. Az új evolucionizmus programja. In: Rab V. – Dévényi A. – Sarlós I (szerk.): *5. Országos Interdiszciplináris Grastyán Konferencia Előadásai. Grastyán Endre Szakkollégium Tanulmánykötetei* (6.). PTE Grastyán Endre Szakkollégium, Pécs, 9–16.
- Baranyai N. (2013): *A kilenc nagyváros térség városkörnyéki fejlett és fejletlen települései, a mintavételi lehetőségek, különös tekintettel a 2005-ös és a 2013-as vizsgálati mintával való összehasonlíthatóság biztosítására statisztikai eredmények alapján* (Kézirat). Társadalmi konfliktusok – Társadalmi jól-lét és biztonság – Versenyképesség és társadalmi fejlődés, 2. alprojekt, Budapest.
- Baranyai N. – Baráth G. (2009): A várostérségek gazdasági és társadalmi versenyképességi rangsora. In: Szirmai V. (szerk.): *A várostérségi versenyképesség társadalmi tényezői. Hogyan lehetnek a magyar nagyvárosok versenyképesebbek?* Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Budapest, 191–201.
- Baráth G. (2013a): *Új komplex megközelítésen alapuló versenyképességi modell kialakítása: Hazai szakirodalom elemzés* (Kézirat). Társadalmi konfliktusok – Társadalmi jól-lét és biztonság – Versenyképesség és társadalmi fejlődés, 2. alprojekt, Budapest.
- Baráth G. (2013b): *Új komplex megközelítésen alapuló versenyképességi modell kialakítása: Angol nyelvű szakirodalom elemzés* (Kézirat). Társadalmi konfliktusok – Társadalmi jól-lét és biztonság – Versenyképesség és társadalmi fejlődés, 2. alprojekt, Budapest.
- Bauer A. – Berács J. (2006): *Marketing*. Aula Kiadó, Budapest.
- Bauer, R. A. (ed.) (1966): *Social Indicators*. The MIT Press, Cambridge.
- Begg, I. (1999): Cities and Competitiveness. *Urban Studies*, 5–6., 795–809.
- Berényi I. (1992): *Az alkalmazott szociálgeográfia elméleti és módszertani kérdései* (Földrajzi Tanulmányok 22). Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Berger, M. (2003): Périurbanisation et division sociale de l'espace francilien. *Revue canadienne des sciences régionales*, 2–3., 283–295.
- Berger, M. (2004): *Les périurbains de Paris. De la ville dense à la métropole éclatée?* CNRS Editions, Paris.
- Berki M. (2013): *A társadalmi jól-lét területi, várostérségi szintjeinek tisztázása a korábbi kutatási előzmények újraelemzése alapján: A 9 magyar nagyváros-térség főbb ökológiai egységeinek kijelölése a nagyvárosi övezetekre érvényes mintavétel, valamint a 2005-ös és a 2013-as összehasonlító elemzés megalapozása céljából* (Kézirat). Társadalmi konfliktusok – Társadalmi jól-lét és biztonság – Versenyképesség és társadalmi fejlődés, 2. alprojekt, Budapest.
- Bernát A. – Juhász A. – Krekó P. – Molnár Cs. (2012): A radikalizmus és a cigányellenesség gyökerei a szélsőjobboldal szimpatizánsai körében. In: Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.): *Társadalmi riport 2012*. TÁRKI, Budapest, 355–376.
- Betti, G. – Gagliardi, F. – Lemmi, A. – Verma, V. (2012): Subnational Indicators of Poverty and Deprivation in Europe: Methodology and Applications. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 5., 129–147.
- Bihari Zs. – Kovács K. (2006): Lejtők és csúszdák, avagy a foglalkoztatási esélyek térbeli egyenlőtlensége az ezredfordulón. *Tér és Társadalom*, 4., 49–66.
- Bofinger, P. (1995): Die internationale Wettbewerbsfähigkeit ganzer Volkswirtschaften: Ein Phänomen auf der Suche nach einer Theorie. *Kredit und Kapital*, 4., 467–497.
- Boltanski, L. – Chiapello, É. (1999): *Le nouvel esprit du capitalisme*. Gallimard, Paris.
- Bookchin, M. (2000): Városellenes urbanizáció. In: Lányi A. (szerk.): *Természet és szabadság: Humánökológiai olvasókönyv*. Osiris Kiadó, Budapest, 183–189.
- Borck, R. – Wrede, M. (2005): Political Economy of Commuting Subsidies. *Journal of Urban Economics*, 57., 478–499.
- Botos J. (1982): *Nemzetközi versenyképesség és árforradalom*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Botos J. (2000): Versenyképesség elemzés: Fogalmi körüljárás, hazai esélyek. In: Farkas, B. – Lengyel, I. (szerk.): *Versenyképesség – regionális versenyképesség*. JATEPress, Szeged, 218–234.
- Boudon, R-B. et al. (szerk.) (1998): *Szociológiai lexikon*. Corvina, Budapest.
- Boyer, J-C. et al. (2005): *La France. Les 26 régions*. Armand Colin, Paris.

- Bömermann, H. (2012): Stadtgebiet und Gliederung. *Zeitschrift für amtliche Statistik*, 1–2., 76–87.
- Brock, D. (1993): Quality of Life in Health Care and Medical Ethics. In: Nussbaum, M. – Sen, A. (eds.): *The Quality of Life*. Clarendon Press, Oxford, 95–132.
- Brundtland, G. H. (1987): *Our Common Future*. Oxford University Press, Oxford.
- Brundtland, G. H. (1988): *Közös jövőnk*. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- Bruneckiene, J. – Guzavicius, A. – Cincikaite, R. (2010): Measurement of Urban Competitiveness in Lithuania. *Inzinerine Ekonomika – Engineering Economics*, 21., 493–508.
- Bruni, L. – Porta, P. (eds.) (2007): *Handbook on the Economics of Happiness*. Edward Elgar, Cheltenham.
- Brülde, B. (2007): Happiness Theories of the Good Life. *Journal of Happiness Studies*, 1., 15–49.
- Bublik B. – Nyeste A. (2014): *Fejlődő és leszakadó járárok: Magyarország társadalmi-gazdasági profilja*. MKIK GVI, Budapest.
- Bukodi E. (2001): Társadalmi jelzőszámok – Elméletek és megközelítések. *Szociológiai Szemle*, 2., 35–57.
- Burger, M. J. – De Goei, B. – Van der Laan, L. – Huisman, F. J. M. (2011): Heterogeneous Development of Metropolitan Spatial Structure: Evidence from Commuting Patterns in English and Welsh City-Regions, 1981–2001. *Cities*, 28., 160–170.
- Cadene, P. (2000): *La pauvreté du plus grand nombre et les difficultés de la gestion urbaine. Les très grandes villes dans le monde*. CNED, Paris, 139–164.
- Castells, M. (1972): *La question urbaine*. Maspero, Paris.
- Castells, M. – Godard, F. (1974): *Monopolville*. Mouton, Paris.
- Cattan, N. (2011): Urban Sprawl in the Paris Metropolitan Area. In: Szirmai, V. (ed.): *Urban sprawl in Europe*. Aula Kiadó, Budapest, 85–105.
- Chikán A. (1995): *A versenyképesség fogalmáról. Versenyben a világgal kutatási program (Kézirat)*. BKE Vállalatgazdaságtan Tanszék, Budapest.
- Chikán A. (2006): A vállalati versenyképesség mérése: Egy versenyképességi index és alkalmazása. *Pénzügyi Szemle*, 1., 42–56.
- Chikán A. – Czakó E. (2002): Kis nemzetgazdaságok versenyképessége a globális gazdaságban. In: Chikán A. – Czakó E. – Zoltayné P. Z. (szerk.): *Vállalati versenyképesség a globalizálódó magyar gazdaságban*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 27–40.
- Collins, R. (1974): *Conflict Sociology*. Academic Press, New York.
- Cornilleau, G. (2006): Croissance et bien-être: le cas des RUP Françaises. *Revue canadienne des sciences régionales*, 3., 451–464.
- Coser, L. A. (1956): *The Functions of Social Conflict*. Free Press, Glencoe, IL.
- Crooks, A. T. – Patel, A. – Wise, S. (2014): Multi-Agent Systems for Urban Planning. In: Pinto, N. N. – Tenedório, J. – Antunes A. P. – Roca, J. (eds.): *Technologies for Urban and Spatial Planning: Virtual Cities and Territories*. IGI Global, Hershey, PA, 29–56.
- Crouch, C. J. (2001): Conflict Sociology. In: Smelser, N. J. – Baltes, P. B. (eds.): *International Encyclopedia of Social and Behavioral Sciences*. Pergamon Press, Oxford, 2554–2559.
- Curran, L. – Wolman, H. – Hill, E. – Furdell, K. (2006): Economic Wellbeing and Where We Live: Accounting for Geographical Cost-of-Living Differences in the US. *Urban Studies*, 13., 2443–2466.
- Csath M. (2008): A magyar versenyképesség és „puha tényezői”. *Valóság*, 11., 1–13.
- Cseh-Szombathy L. (1985): *A házastársi konfliktusok szociológiája*. Gondolat, Budapest.
- Csete L. – Jolánkai M. – Láng I. (szerk.) (2007): *A globális klímaváltozás: Hazai hatások és válaszok. A VAHAVA jelentés*. Szaktudás Kiadó Ház, Budapest.
- Csikszentmihályi M. (2001): *Flow: Az áramlat. A tökéletes élmény pszichológiája*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Csizmadia Z. (2007): Társadalmi konfliktusok és kutatási módszerek. In: Hervainé Szabó Gy. – Szirmai V. (szerk.): *Versenyképesség és városi egyenlőtlenségek. Tanulmánykötet II–III*. Kodolányi János Főiskola–MTA Veszprémi Területi Bizottság–MTA Szociológiai Kutatóintézet, Székesfehérvár–Veszprém–Budapest, 164–177.
- Csizmadia Z. (2009): A társadalmi konfliktus problematika elméleti megalapozása. In: Szirmai V. (szerk.): *A városi versenyképesség társadalmi tényezői*. Dialóg Campus, Pécs, 123–129.
- Csizmady A. (2000): A fővárosi lakótelepek ingatlanpiaci helyzetének változása a rendszerváltás után. *Szociológiai Szemle*, 4., 87–105.
- Dahrendorf, R. (1959): *Class and Class Conflict in an Industrial Society*. Stanford University Press, Stanford.
- Daly, H. – Cobb, J. B. (1994): *For the Common Good*. Beacon Press, Boston.
- Deflem, M. (ed.) (2006): *Sociological Theory and Criminological Research. Views from Europe and the United States*. Elsevier, Amsterdam.
- Del Casino, V. – Hanna, S. (2000): Representations and Identities in Tourism Map Spaces. *Progress in Human Geography*, 1., 23–46.
- Deller, S. – Dissart, J. (2000): Quality of Life in the Planning Literature. *Journal of Planning Literature*, 1., 135–161.
- Diener, E. – Suh, E. – Lucas, R. E. – Smith, H. (1999): Subjective Well-being: Three Decades of Progress. *Psychological Bulletin*, 125., 276–302.
- Dobos, J. – Jeffres, L. (1993): Perceptions of Leisure Opportunities and the Quality of Life in a Metropolitan Area. *Journal of Leisure Research*, 2., 203–217.
- Dogan, M. (2004): Introduction Four Hundred Giant Cities atop the World. *International Social Science Journal*, 181., 347–361.
- Dollar, D. – Wolff, E. (1993): *Competitiveness, Convergence and International Specialisation*. The MIT Press, Cambridge.
- Dövényi Z. – Kocsis Z. (1999): A szuburbanizáció térbeni-társadalmi jellemzői Budapest környékén. *Földrajzi Értesítő*, 1–2., 33–57.
- Drewnowski, J. (1970): *Studies in the Measurement Levels of Living and Welfare*. United Nations Research Institute for Social Development, Geneva.

- Easterlin, R. A. (1974): Does Economic Growth Improve the Human Lot? Some Empirical Evidence. In: David, P. A. – Weber, M. W. (eds): *Nations and Households in Economic Growth. Essays in Honor of Moses Abramovitz*. Academic Press, New York, 88–125.
- Easterlin, R. A. (1995): Will Raising the Incomes of All Increase the Happiness of All? *Journal of Economic Behaviour and Organisation*, 27., 35–48.
- Easterlin, R. A. (2010): Well Being, Front and Center. A Note on the Sarkozy Report. *Population and Development Review*, 1., 119–124.
- Egedy T. (2009): *Városrehabilitáció és életminőség*. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest.
- Egedy, T. – Földi, Zs. – Balogi, A. – Kovács, Z. (2009): *Budapest in the Eyes of Creative Foreigners – The View of the Transnational Migrants (ACRE Report 7.4)*. AMIDSt, University of Amsterdam, Amsterdam.
- Éltető A. (2003): Versenyképesség a közép-kelet-európai külkereskedelemben. *Közgazdasági Szemle*, 3., 269–281.
- Engels, F. (1845): *The Condition of the Working Class in England*. Oxford University Press, Oxford.
- England, R. W. (2004): A bruttó hazai termék alternatívái: kritikai áttekintés. In: Pataki Gy. – Takács-Sánta A. (szerk.): *Természet és gazdaság. Ökológiai közgazdaságtan szöveggyűjtemény*. Typotex Kiadó, Budapest, 300–322.
- Enyedi Gy. (1988): *A városnövekedés szakaszai*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Enyedi Gy. (1994): Fenntartható fejlődés – Mit kell fenntartani? *Magyar Tudomány*, 10., 1151–1160.
- Enyedi Gy. (1995): Városverseny, várospolitikai, városmarketing. *Tér és Társadalom*, 1–2., 1–3.
- Enyedi Gy. (1996): *Regionális folyamatok Magyarországon az átmenet időszakában*. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest.
- Enyedi Gy. (1997): A sikeres város. *Tér és Társadalom*, 4., 1–7.
- Enyedi, Gy. (1998): *Social Change and Urban Restructuring in Central Europe*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Enyedi, Gy. (2011): The Stages of Urban Growth. In: Szirmai, V. (ed.) *Urban Sprawl in Europe: Similarities or Differences?* Aula Kiadó, Budapest, 45–63.
- Enyedi Gy. (2012): *Városi világ*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Enyedi, Gy. – Kovács, Z. (2006a): *Social Changes and Social Sustainability in Historical Urban Centres. The Case of Central Europe*. HAS Centre for Regional Studies, Pécs.
- Enyedi, Gy. – Kovács, Z. (2006b): Social Sustainability of Historical City Centre in Central Europe – An Introduction. In: Enyedi, Gy. – Kovács, Z. (eds.): *Social Changes and Social Sustainability in Historical Urban Centres. The Case of Central Europe*. HAS Centre for Regional Studies, Pécs, 11–20.
- Európai Bizottság (1999): *Sixth Periodic Report on the Social and Economic Situation and Development of Regions in the European Union*. European Commission, Luxembourg.
- Európai Bizottság (2009): *A GDP-n innen és túl. A Bizottság Közleménye a Tanácsnak és az Európai Parlamentnek*. European Commission, Brussels.
- Eurofund (2010): *Evaluating the Quality of Society and Public Services. Second European Quality of life Survey*. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, Dublin.
- Fábián Z. – Kolosi T. – Róbert P. (2000): Fogyasztás és életstílus. In: Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport 2000*. TÁRKI, Budapest, 225–259.
- Fábián Z. – Róbert P. – Szívós P. (1998): Az anyagi-jóléti státuscsoportok társadalmi miliói. In: Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport 1998*. TÁRKI, Budapest, 72–91.
- Faluvégi A. (2000): A magyar kistérségek fejlettségi különbségei. *Területi Statisztika*, 4., 319–346.
- Farkas, B. – Lengyel, I. (szerk.) (2000): *Versenyképesség – regionális versenyképesség*. JATEPress, Szeged.
- Fazekas K. (2005): Low Participation and Regional Inequalities: Interrelated Features of the Hungarian Labour Market. Case study. *Zeitschrift für Arbeitsmarktforschung*, 4., 375–392.
- Ferencz Z. – Kiss J. (1997): A „köz” véleménye tíz városban. In: Kurtán S. – Sándor P. – Vas L. (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 1996*. Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, Budapest, 341–354.
- Ferge Zs. (2000): *Elszabaduló egyenlőtlenségek – Állam, kormányok, civilek*. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület-ELTE Szociológiai Intézet Szociálpolitikai Tanszék, Budapest.
- Fleischer T. (2002): Néhány gondolat a (hazai) fenntarthatóságról. In: A „fenntarthatóság” első tíz éve. Magyar Természetvédők Szövetsége, Budapest.
- Fleischer T. (2003): *Az infrastruktúra-hálózatok és a gazdaság versenyképessége. A „Gazdasági versenyképesség: helyzetkép és az állami beavatkozás lehetőségei” című kutatás résztanulmánya*. Pénzügyminisztérium, Budapest.
- Fleurbaey, M. (2008): *Beyond GDP: Is There Progress in the Measurement of Individual Well-Being and Social Welfare?* University of Descartes, Paris.
- Fleurbaey, M. (2009): Beyond GDP: The Quest for a Measure of Social Welfare. *Journal of Economic Literature*, 4., 1029–1075.
- Friedmann, J. – Wolff, G. (1982): World City Formation: An Agenda for Research and Action. *International Journal of Urban and Regional Research*, 3., 309–344.
- Gabos A. – Szívós P. – Tátrai A. (2013): Szegénység és társadalmi kirekesztettség Magyarországon 2000–2012. In: Szívós P. – Tóth I. Gy. (szerk.): *Egyenlőtlenség és polarizálódás a magyar társadalomban* (TÁRKI Monitor jelentések 2012). TÁRKI, Budapest, 38–39.
- Gallup (2012): *Complete Dataset of Happy Planet Index. Well being: Ladder of Life Question in the Gallup World Poll*. Gallup-US, Washington DC.
- Gallup (2013): *UK Well-Being Index. The Gallup-Healthways Well-Being Index. Based on The Cantril Ladder Scale*. Gallup-UK, London.
- Gans, H. J. (1962): *The Urban Villagers: Group and Class in the Life of Italian-Americans*. Free Press of Glencoe, New York.
- Gárdos É. (2010): *Társadalmi helyzetkép*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.

Gáspár T. (2013): A társadalmi-gazdasági fejlettség mérési rendszerei. *Statistikai Szemle*, 1., 77–92.

Gébert, J. – Málovics, Gy. – Fáskerti, Zs. (2012): The Limits of Well-Being Measurement at Sub-regional Level. *Regional Statistics*, 2., 45–57.

Gereffi, G. (2001): Beyond the Producer-Driven / Buyer-Driven Dichotomy: The Evolution of Global Value Chains in the Internet Era. *IDS Bulletin*, 32., 30–40.

Giannias, D. (1998): A Quality of Life Based Ranking of Canadian Cities. *Urban Studies*, 12., 2241–2251.

Giczi J. – Sik E. (2009): Bizalom, társadalmi tőke, intézményi kötődés. In: Tóth I. Gy. (szerk.): *TÁRKI Társadalmi jelentés*. TÁRKI, Budapest, 65–83.

Glatzer, W. – Zapf, W. (hg.) (1984): *Lebensqualität in der Bundesrepublik, objektive Lebensbedingungen und subjektives Wohlbefinden*. Campus Verlag, Frankfurt-New York, 391–401.

Goodman, M. – Goodman, D. – Redclift M. (eds.) (2010): *Consuming Space. Placing Consumption in Perspective*. Ashgate, Aldershot.

Gries, T. – Hentschel, C. (1994): Internationale Wettbewerbsfähigkeit – Was ist das? *Wirtschaftsdienst*, 8., 416–422.

Hall, C. M. (1997): Geography, Marketing and the Selling of Places. *Journal of Travel and Tourism Marketing*, 6., 61–84.

Hall, P. (1966): *The World Cities*. Weidenfeld and Nicolson, London.

Hall, P. (1996): La ville planétaire. *Revue internationale des sciences sociales*, 147., 19–31.

Hanslmaier, M. (2013): Crime, Fear and Subjective Well-Being: How Victimization and Street Crime Affect Fear and Life Satisfaction. *European Journal of Criminology*, 10., 515–533.

Harcza I. (2011): Gondolatok a társadalmi fejlődés méréséről. *Statistikai Szemle*, 10–11., 1081–1097.

Harcza I. (2012): Helyzetkép a társadalmi fenntarthatóságról az értékrendszerek és a jelzőszámok tükrében. *Statistikai Szemle*, 10., 905–924.

Hardi T. (2002): Szuburbanizációs jelenségek Győr környékén. *Tér és Társadalom*, 3., 57–83.

Hardi T. (2010): A szuburbanizáció jelensége és hatásai – Határon innen és túl = Výskyt suburbanizácie a jeho vplyv u nás a v zahraničí. In: Hardi T. – Lados M. – Tóth K. (szerk.): *Magyar-szlovák agglomeráció Pozsony környékén = Slovensko-maďarská aglomerácia v okolí Bratislavy*. MTA RKK Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet–Fórum Kisebbségkutató Intézet, Győr–Somorja, 11–26.

Hardi T. (2012): Győr, Miskolc és Pécs agglomerációja a vidéki szuburbanizációban. In: Somlyódy Péter E. (szerk.): *Az agglomerációk intézményesítésének sajátos kérdései*. Publikon Kiadó, Pécs, 15–41.

Hardi T. – Nárai M. (2005): Szuburbanizáció és közlekedés a győri agglomerációban. *Tér és Társadalom*, 1., 81–101.

Harsanyi J. C. (1977): Morality and the Theory of Rational Behaviour. *Social Research*, 44., 623–656.

Harsanyi J. C. (1996): Utilities, Preferences, and Substantive Goods. *Social Choice and Welfare*, 14., 129–145.

Hawley, A. (2000): Humánökológia. In: Lányi A. (szerk.): *Természet és szabadság*. Osiris, Budapest, 171–176.

Hay, C. – Marsh, D. (eds.) (2000): *Demystifying Globalization*. St. Martin's Press, New York.

Hayo, B. (2007): Happiness in Transition: An Empirical Study on Eastern Europe. *Economic Systems*, 31., 204–221.

Hegedüs J. – Horváth V. (2012): *Éves jelentés a lakhatási szegénységről*. Habitat for Humanity Magyarország, Budapest.

Hegedüs J. – Tosics I. (1994): Lakáshelyzet az 1990-es években. In: Andorka R. – Kolosi T. – Vukovich Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport 1994*. Társadalmi Riport, Budapest, 134–164.

Hegedüs G. (2011): *A lakóparkok földrajzi vizsgálata és településfejlesztési kihívásai Magyarországon*. Doktori értekezés, SZTE TTK Földtudományok Doktori Iskola, Szeged.

Heller Á. (1968): Üdvözléstan-e a marxizmus? *Új Írás*, 11., 103–105.

Helliwell, J. – Layard, R. – Sachs, J. (eds.) (2013): *World Happiness Report 2013*. UN Sustainable Development Solutions Network, New York.

Horváth Gy. (2004): Regionális egyenlőtlenségek Európában. *Magyar Tudomány*, 9., 962.

Horváth Gy. (2005): Magyarország térszerkezete és a régiók intézménye. *Területi Statisztika*, 4., 309–323.

Horváth, Gy. (2014): *Spaces and Places in Central and Eastern Europe*. Routledge, London.

Howard, E. (1902): *Garden Cities of To-Morrow*. S. Sonnenschein & Co, London.

Hughes, K. (1993): The Role of Technology, Competition and Skill in European Competitiveness. In: Hughes, K. (ed.): *European Competitiveness*. Cambridge University Press, Cambridge, 133–160.

Illés I. (2002): *Kelet- és Délkelet-Európa az ezredfordulón*. Dialóg Campus, Budapest–Pécs.

Inglehart, R. (1977): *The Silent Revolution: Changing Values and Political Style among Western Publics*. Princeton University Press, Princeton.

Innes, J. E. (1989): *Knowledge and Public Policy: The Search for Meaningful Indicators*. Transaction Publishers, New Brunswick-London.

Innes, J. E. (1990): Disappointments and Legacies of Social Indicators. *Journal of Public Policy*, 9., 429–423.

Ivanics Zs. (2013): Bevezetés: Város és biztonság. In: Jelinek Cs. – Bodnár J. – Czifusz M. – Gyimesi Z. (szerk.): *Kritikai városkutatás*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 335–344.

Izsák É. (2003): *A városfejlődés természeti és társadalmi tényezői: Budapest és környéke*. Napvilág Kiadó, Budapest.

Jankó J. (2013): *Összegzés a különböző típusú hazai versenyképesség felfogások hazai közpolitikában és a szociálpolitikában történő megjelenéséről, azok kritikai elemzése alapján, különös tekintettel a regionális egyenlőtlenségekkel összefüggő versenyképességi felfogásokra (Kézirat)*. Társadalmi konfliktusok – Társadalmi jól-lét és biztonság – Versenyképesség és társadalmi fejlődés, 2. alprojekt, Budapest.

- Jánossy F. (1963): *A gazdasági fejlettség mérhetősége és új mérési módszere*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Jiang, Y. – Shen, J. (2013): Weighting for What? A Comparison of Two Weighting Methods for Measuring Urban Competitiveness. *Habitat International*, 38., 167–174.
- Józan P. (2008): A módosított humán fejlettségi mutató (MHFM) és alkalmazhatósága az életminőség mérésében. *Statistikai Szemle*, 10–11., 949–969.
- Józsa L. (2005): *Marketingstratégia*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Jurowski, C. – Brown, D. (2001): A Comparison of the Views of Involved Versus Non-Involved Citizens on Quality of Life and Tourism Development Issues. *Journal of Hospitality and Tourism Research*, 4., 355–370.
- Kahneman, D. – Diener F. – Schwartz, N. (1999): *Wellbeing: The Foundations of Hedonic Psychology*. Russell Sage Foundation, New York.
- Kahneman, D. – Krueger, A. B. – Schkade, D. A. – Schwartz, N. – Stone, A. A. (2004): A Survey Method for Characterizing Daily Life Experience: The Day Reconstruction Model. *Science*, 306., 1776–1780.
- Kazepov, Y. (ed.) (2010): *Cities of Europe. Changing Contexts, Local Arrangements, and the Challenge to Urban Cohesion*. Blackwell Publishing, Malden.
- Király G. – Köves A. – Pataki Gy. – Kiss G. (2013): Rendszermodellezés és részvétel: Egy magyar kísérlet tanulságai. *Szociológiai Szemle*, 2., 90–115.
- Kiss G. (2012): Milyen a jó részvétel? Társadalmi részvételi folyamatok értékelése környezeti ügyekben. *Társadalomkutatás*, 4., 370–385.
- Kiss J. P. – Szalkai G. (2014): A foglalkoztatás területi koncentrációjának változásai Magyarországon a népszámlálások ingázási adatai alapján 1990–2011. *Területi Statisztika*, 5., 415–447.
- Kitson, M. – Martin, R. – Tyler, P. (2004): Regional Competitiveness: An elusive yet key concept? *Regional Studies*, 9., 991–999.
- Kleniewski, N. (ed.) (2005): *Cities and Society*. Blackwell Publishing, Malden.
- Kolosi T. – Keller T. (2010): Kikristályosodó társadalomszerkezet. In: Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport 2010*. TÁRKI, Budapest, 105–133.
- Kolosi T. – Keller T. (2012): Megéri tanulni? Származás, iskola, foglalkozás, kereset – Utak és elágazások a rendszerváltás előtt. In: Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport 2012*. TÁRKI, Budapest, 41–65.
- Kolosi T. (1987): *Tagolt társadalom*. Gondolat, Budapest.
- Kolosi T. (2000): *A terhes babapiskóta. A rendszerváltás társadalomszerkezete*. Osiris, Budapest.
- Kolosi T. – Tóth I. Gy. (2012): Előszó. In: Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport 2012*. TÁRKI, Budapest, 7–15.
- Kolosi T. – Tóth I. Gy. (2014): *Társadalmi riport 2014*. TÁRKI, Budapest.
- Kolossov, V. – Loughlin, J. O. (2004): How Moscow Is Becoming a Capitalist Mega-City. *International Social Science Journal*, 181., 413–429.
- Koós B. (2004): Adalékok a gazdasági szuburbanizáció kérdésköréhez. *Tér és Társadalom*, 1., 59–71.
- Koós B. (2007): A szuburbanizációs folyamat a magyar gazdaságban. *Közgazdasági Szemle*, 4., 334–349.
- Kopp M. – Kovács M. (szerk.) (2006): *A magyar népesség életminősége az ezredfordulón*. Semmelweis Kiadó, Budapest.
- Kopp M. (2011): *A magyarországi gazdasági növekedés és a társadalmi jólét, életminőség viszonya*. Magyar Pszichofizikai és Egészséglélektani Társaság, Budapest.
- Kotler, P. (1997): *Marketing Places: Attracting Investment, Industry, and Tourism to Cities, States and Nations*. Free Press, New York.
- Kotler, P. (2000): *Kotler a marketingről: Jönni, látni, győzni a piacon*. Park Kiadó, Budapest.
- Kovács K. (1999): Szuburbanizációs folyamatok a fővárosban és a budapesti agglomerációban. In: Barta, Gy. – Beluszky, P. (szerk.): *Társadalmi-gazdasági átalakulás a budapesti agglomerációban*. Regionális Kutatási Alapítvány, Budapest, 91–114.
- Kovács K. (2008): Kistélepülések lépéskényszerben. In: Váradi M. M. (szerk.): *Kistélepülések lépéskényszerben*. UMK, Budapest, 7–28.
- Kovács K. – Váradi M. M. (szerk.) (2013): *Hátrányban vidéken*. Argumentum Kiadó, Budapest.
- Kovács T. (2002): A területi fejlettségi különbségek alakulása Magyarországon. *Területi Statisztika*, 6., 506–517.
- Kovács Z. (2014): A budapesti városrégió társadalmi szerkezetének átalakulása. In: Berki M. – Halász L. (szerk.): *A társadalom terei, a tér társadalmi*. Art Webber Stúdió, Budapest, 173–195.
- Kovács Z. – Szirmai V. (2006): Városhabilitációs beavatkozások és a térbeli társadalmi kirekesztés: A társadalmilag fenntartható városfejlődés budapesti lehetőségei. *Tér és Társadalom*, 1., 1–19.
- Kozma B. (2000): Desztináció marketing. *Tér és Társadalom*, 2–3., 195–202.
- Kozma F. (1995): Gondolatok a versenyképességről. *Ipar–Gazdaság*, 3–4., 1–8.
- Kozma G. (2003): *Terület- és településmarketing*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- Kozma G. (2005): Szlogenek és jelképek a hazai idegenforgalmi marketingben. *Comitatus*, 11–12., 147–153.
- Köllő, J. (2004): *Flexibility and Security in the Labour Market, Hungary's Experience*. ILO Subregional Office for Central and Eastern Europe, Budapest.
- Krugman, P. (1994): Competitiveness: A Dangerous Obsession. *Foreign Affairs*, 2., 28–45.
- Lányi G. (2001): *Rendszerváltás és politikai pszichológia*. Rejtjel Kiadó, Budapest.
- LEADER European Observatory (2000): *Social Competitiveness – Creating a Territorial Development Strategy in the Light of the LEADER Experience (Part 2)*. LEADER, Luxembourg.
- Le Corbusier (1923): *Vers une architecture*. Crés, Paris.
- Lefebvre, H. (1991): *The Production of Space*. Blackwell, Oxford.

- Lengyel, B. – Szanyi, M. (2011): Agglomerációs előnyök és regionális növekedés felzárkózó régiókban – A magyar átmenet esete. *Közgazdasági Szemle*, 58., 858–876.
- Lengyel Gy. – Janky B. (2002): A szubjektív jólét társadalmi feltételei. In: Lengyel Gy. (szerk.): *Indikátorok és elemzések. Műhelytanulmányok a társadalmi jelzőszámok témaköréből*. BKÁE, Budapest, 105–127.
- Lengyel Gy. – Janky B. (2003): A szubjektív jólét társadalmi feltételei. *Esély*, 1., 3–25.
- Lengyel I. (2003): *Verseny és területi fejlődés: Térségek versenyképessége Magyarországon*. JATEPress, Szeged.
- Lengyel I. – Rechnitzer J. (2000): A városok versenyképességéről. In: Horváth Gy. – Rechnitzer J. (szerk.): *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón*. MTA RKK, Pécs, 130–152.
- Lichtenberger E. – Cséfalvay Z. – Paal M. (szerk.) (1995): *Várospusztulás és felújítás Budapesten*. Magyar Trendkutató Központ (Az átmenet trendjei), 2., 29–47.
- Lille 2000 (2004): *The Lille Action Programme*. Acquis URBAN, Rotterdam.
- Macionis, J. J. (2011): *Social Problems. 2010 Census Update (4th Edition)*. Prentice Hall, Upper Saddle River, NJ.
- Madonia, G. – Cracolini, M. F. – Cuffaro, M. (2013): Exploring Wider Well-Being in the EU-15 Countries. An Empirical Application of the Stiglitz Report. *Social Indicators Research*, 1., 117–140.
- Makara P. (2010): A pénzügyi, gazdasági válság várható egészséghatásairól. *Egészségtudomány*, 4., 83–90.
- Marks N. et al. (2006): *The Happy Planet Index*. NEF – New Economic Foundation, London.
- Marks, N. – Shah, H. – Westall, A. (2004): *The Power and Potential of Well-being Indicators. Measuring Young People's Well-being in Nottingham (The Power of Well-being 2)*. NEF – New Economics Foundation–Nottingham City Council, London–Nottingham.
- Martin, H. P. – Schumann, H. (1998): *A globalizáció csapdája. Támadás a demokrácia és a jólét ellen*. Perfekt Kiadó, Budapest.
- Martin J. P. (2013): Az euroszkepticizmus útjai Magyarországon. Gazdaságpolitika és európai uniós percepciók válságkörülmények között. *Competitio*, 1., 5–22.
- Maslow, A. H. (1943): A Theory of Human Motivation. *Psychological Review*, 50., 370–396.
- McGillivray, M. – Clarke, M. (eds.) (2006): *Understanding Human Well-being*. United Nations University Press, Tokyo–New York–Paris.
- Mészáros R. et al. (2010): *A globális gazdaság földrajzi dimenziói*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Meszéna G. (2005): Populáció-reguláció és niche. *Magyar Tudomány*, 4., 410–417.
- Mguni, N. – Bacon, N. (2010): *Taking the Temperature of Local Communities. The Wellbeing and Resilience Measure (WARM) (Local Wellbeing Project)*. The Young Foundation, London.
- Michalkó G. (1999): *A városi turizmus elmélete és gyakorlata*. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest.

- Miles, S. (2010): *Spaces for Consumption*. SAGE Publications, London.
- Mingione, E. (2010): *Policies and Strategies in the Metropolitan Region of Milan. How to Enhance the City's Competitiveness*. AISSR, University of Amsterdam, Amsterdam.
- Mishan E. J. (1967): *The Costs of Economic Growth*. Staples Press, London.
- Mollenkopf, J. H. – Castells, M. (1991): *Dual City. Restructuring New York*. Russel Sage Foundation, New York.
- Molnár Gy. – Kapitány Zs. (2013): *Miért elégedetlenek annyira a magyarok az életükkel? A szubjektív jólétet befolyásoló tényezők mikroszintű összehasonlító elemzése magyar és osztrák adatokon (Műhelytanulmányok MT-DP – 2013/47)*. MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Közgazdaság-tudományi Intézet, Budapest.
- Munck, R. (2005): *Globalization and Social Exclusion: A Transformationalist Perspective*. Kumarian Press, Bloomfield, CT.
- Murányi I. – Szoboszlai Zs. (2000): Identitás-jellemzők a dél-alföldi régióban. *Tér és Társadalom*, 1., 27–50.
- Müller, S. – Kornmeier, M. (2000): *Internationale Wettbewerbsfähigkeit: Irrungen und Wirungen der Standort-Diskussion*. Vahlen, München.
- N. Kovács Tímea (2013): *A versenyképesség fogalma, jelentései, megközelítései a német nyelvű szakirodalomban (Kézirat)*. Társadalmi konfliktusok – Társadalmi jólét és biztonság – Versenyképesség és társadalmi fejlődés, 2. alprojekt, Budapest.
- Nádudvari Z. (2011): Az önkéntesek munkavégzésének mérési, elemzési háttere. *Statistikai Szemle*, 5., 582–589.
- Neal, J. – Uysal, M. – Sirgy, J. (2007): The Effect of Tourism Services on Travellers' Quality of Life. *Journal of Travel Research*, 2., 154–163.
- Nemes Nagy J. (1996): Centrumok és perifériák a piacgazdasági átmenetben. *Földrajzi Közlemények*, 1., 31–44.
- Nemes Nagy J. (2000): *Terek, helyek régiók. A regionális tudomány alapjai*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Németh Á. – Vercse T. – Dövényi Z. (2014): A fejlettség térbeli egyenlőtlenségei Magyarországon az európai uniós csatlakozás után. *Területi Statisztika*, 4., 308–332.
- Niceforo, A. (1921): *Les indices numériques de la civilisation et du progrès*. Flammarion, Paris.
- Noin, D. (2009): *Le nouvel espace français*. Armand Colin, Paris.
- Noll, H.-H. – Zapf, W. (1994): Social Indicators Research: Societal Monitoring and Social Reporting. In: Borg, I. – Mohler, P. P. (eds.): *Trends and Perspectives in Empirical Social Research*. De Gruyter, Berlin–New York, 1–16.
- Noll, H.-H. (2011): The Stiglitz-Sen-Fitoussi Report. Old Wine in New Skins? Views from a Social Indicators Perspective. *Social Indicators Research*, 1., 111–116.
- Ogburn, W. F. (1933): *Recent Social Trends in the United States*. President Hoover's Committee on Social Trends, Washington.
- Oswald, A. J. (2010): Emotional Prosperity and the Stiglitz Commission. *British Journal of Industrial Relations*, 4., 651–659.
- Osztálylétszám (2014). GfK-MTA TK, Budapest.

Paasi, A. (1989): A régiók fejlődése és a regionális identitás kialakulása. *Tér és Társadalom*, 3., 70–79.

Page, S. (1995): *Urban Tourism*. Routledge, London.

Palánkai T. (1999): *Az európai integráció gazdaságtana*. Aula Kiadó, Budapest.

Palkovits I. (2000): Szempontok a területi versenyképesség értelmezéséhez. *Tér és Társadalom*, 2–3., 119–128.

Palócz É. – Matheika Z. (2014): A háztartási megtakarítások szerepe a gazdaságok stabilitásában és növekedésében. In: Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport 2014*. TÁRKI, Budapest, 324–350.

Pánovics A. (2011): Régiós civil fejlesztési források felé – Félúton. In: *Stratégiaiák – civilek – politikák a Dél-Dunántúlon tanulmánykötet*. Pécsi Zöld Kör, Pécs, 5–24.

Papp A. (1978): *Magyarország*. Panoráma Kiadó, Budapest.

Papp-Váry Á. F. (2004): Országok márkái, márkák országai: Az országheredet-hatás elmélete és gyakorlata. In: Czagány L. – Garai L. (szerk.): *A szociális identitás, az információ és a piac*. SZTE Gazdaságtudományi Kar Közleményei. JATEPress, Szeged, 297–315.

Pataki Gy. (2007): Bölcs „laikusok”: Társadalmi részvételi technikák a demokrácia szolgálatában. *Civil Szemle*, 3–4., 144–156.

Pénzes J. – Molnár E. – Pálóczi G. (2014): Helyi munkaerő-piaci vonzásokörzetek az ezredforduló utáni Magyarországon. *Területi Statisztika*, 5., 474–490.

Perdue, R. – Long, P. – Kang, Y. (1999): Boomtown Tourism and Resident Quality of Life. The Marketing of Gaming to Host Community Residents. *Journal of Business Research*, 4., 165–177.

Pickvance, C. (1995): Social Movements in the Transition from State Socialism: Convergence or Divergence? In: Maheu, L. (ed.): *Social Movements and Social Classes: The Future of Collective Action*. SAGE Publications, London, 123–150.

Piketty, T. (2013): *Le Capital au XXIe siècle*. Seuil, Paris.

Piketty, T. (2014): *Capital in the Twenty-First Century*. Belknap Press, Cambridge, MA.

Piskóti I. (2012): *Régió- és településmarketing: Marketingorientált fejlesztés, márkázás*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Plessis, C. (2009): Urban Sustainability Science as a New Paradigm for Planning. In: van den Dobbelsteen, A. – van Dorst, M. – van Timmeren, A. (eds.): *Smart Building in a Changing Climate*. Techne Press, Amsterdam, 31–46.

Ploštajner, Z. – Mendeš, I. (2005): Citizens Participation. In: *How to Improve Development on Local Level?* Friedrich Ebert Stiftung, Zagreb Office, Zagreb, 97–113.

Pomázi I. (2010): A társadalmi haladás mérése. *Statisztikai Szemle*, 3., 221–235.

Porter, M. (1998): *On Competition*. The Free Press, New York.

Puczkó L. – Rátz T. (1998): *A turizmus hatásai*. Aula Kiadó–Kodolányi, Budapest–Székesfehérvár.

Rechnitzer J. (1993): *Szétszakadás vagy felzárkózás: A térszerkezetet alakító innovációk*. MTA RKK, Győr.

Reisinger A. (2009): Részvételi demokrácia és társadalmi részvétel – Elméleti megközelítések. *Civil Szemle*, 4., 5–23.

Rhein, C. (2007): Changements sociaux et transformations de l'espace. In: Saint-Julien, T. – Le Goix, R. (2006): *La métropole parisienne, Centralité, inégalité, proximité*, Édition Belin, Paris, 139–163.

Ritzer, G. (ed.) (2005): *Encyclopedia of Social Theory*. SAGE Publications, Thousand Oaks, CA.

Ritzer, G. (ed.) (2007): *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*. Blackwell, Oxford.

Rojas, M. (2011): The “Measurement on Economic Performance and Social Progress” Report and Quality of Life. Moving Forward. *Social Indicators Research*, 1., 169–180.

Salamin G. – Radvánszky Á. – Nagy A. (2008): A magyar településhálózat helyzete. *Falu–Város–Régió*, 3., 6–25.

Sanderson, S. K. (2007): Conflict Sociology. In: Ritzer, G. (ed.): *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*. Blackwell, Oxford, 662–665.

Sartori, G. (1999): *Demokrácia*. Osiris Kiadó, Budapest.

Sassen, S. (1991): *The Global City*. New York, London, Tokyo. Princeton University Press, Princeton.

Sassen, S. (2000): *Elvesztett kontroll? Szuverenitás a globalizáció korában*. Helikon Kiadó, Budapest.

Sassen, S. (2007): Urban Sociology in the 21st Century. In: Bryant, C. D. – Peck, D. L. (eds.): *21st Century Sociology*. SAGE Publications, Thousand Oaks, CA, 476–486.

Schuchmann J. (2013): *Gazdasági és társadalmi versenyképesség hagyományos fogalmainak tisztázása és a mai relevanciák bemutatása a francia szakirodalomban (Kézirat)*. Társadalmi konfliktusok – Társadalmi jól-lét és biztonság – Versenyképesség és társadalmi fejlődés, 2. alprojekt, Budapest.

Schuchmann J. (2014): *Jól-léti mérések és közpolitikai folyamatok komparatív elemzése Franciaországban, Belgiumban, Finnországban, Svédországban, Norvégiában és Dániában (Kézirat)*. Társadalmi konfliktusok – Társadalmi jól-lét és biztonság – Versenyképesség és társadalmi fejlődés, 5. alprojekt, Székesfehérvár.

Schumacher, D. (1995): *Technologische Wettbewerbsfähigkeit der Bundesrepublik Deutschland – Theoretische und Empirische Aspekte einer international vergleichenden Analyse*. Duncker & Humblot, Berlin.

Sears, A. (2008): *A Good Book, In Theory: A Guide to Theoretical Thinking*. Higher Education University of Toronto Press, North York.

Sen, A. (1992): Az egyéni szabadság mint társadalmi elkötelezettség. *Esély*, 1., 3–19.

Sik, E. (2012): Trust, Network Capital, and Informality – Cross-Border Entrepreneurship in the First Two Decades of Post-Communism. *Szociológiai Szemle*, 4., 53–72.

Sik E. – Simonovits B. (2011): *Koruk miatt érzik legtöbben diszkriminálnak magukat a munkaerőpiacon*. TÁRKI, Budapest.

Sikos T. T. (2000): *Marketingföldrajz*. VÁTI, Budapest.

Sirgy, J. (2010): Toward a Quality-of-Life Theory of Leisure Travel Satisfaction. *Journal of Travel Research*, 49., 246–260.

Slack, T. (2010): Working Poverty across the Metro-Nonmetro Divide: A Quarter Century in Perspective, 1979–2003. *Rural Sociology*, 3., 363–387.

Smelser, N. J. – Baltes, P. B. (eds.) (2001): *International Encyclopedia of Social and Behavioral Sciences*. Pergamon Press, Oxford.

Smith, M. – Deery, M. – Puczkó, L. (2010): The Role of Health, Wellness and Tourism for Destination Development. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 1., 94–95.

Soja, E. (2001): Exploring the Postmetropolis. In: Claudio, M. (ed.): *Postmodern Geography. Theory and Praxis*. Blackwell, Oxford, 37–56.

Steuer, N. – Marks, N. (2008): *Local Well-being. Can We Measure It?* NEF – New Economics Foundation, London.

Stiglitz, J. E. – Sen, A. – Fitoussi, J.-P. (2009): *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*. Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress, Paris.

Stiglitz, J. E. (2010): *The Stiglitz Report. Reforming the International Monetary and Financial Systems in the Wake of the Global Crisis*. The New Press, New York.

Stiglitz, J. E. (2012). *The Price of Inequality. How Today's Divided Society Endangers Our Future*. W.W. Norton & Company, New York.

Straubhaar, T. (1994): Internationale Wettbewerbsfähigkeit einer Volkswirtschaft – Was ist das? *Wirtschaftsdienst*, 10., 534–540.

Sufian, M. (1993): A Multivariate Analysis of the Determinants of Urban Quality of Life in the World's Largest Metropolitan Areas. *Urban Studies*, 8., 1319–1329.

Szabó M. (1993): *Alternatív mozgalmak Magyarországon*. Gondolat Kiadó, Budapest.

Szabó M. (2001): *Társadalmi mozgalmak és politikai tiltakozás*. Rejtjel Kiadó, Budapest.

Szabó P. (1998): A napi ingázás kérdésköre a kilencvenes években Magyarországon. *Tér és Társadalom*, 4., 69–89.

Szentes T. (2012): A „nemzeti versenyképesség” fogalma, mérése és ideológiája. *Magyar Tudomány*, 6., 680–691.

Szirmai V. (1988): „Csinált” városok. Magvető Kiadó, Budapest.

Szirmai V. (1999): *A környezeti érdekek Magyarországon*. Pallas Stúdió, Budapest.

Szirmai V. – A. Gergely A. – Baráth G. – Molnár B. – Szépvölgyi Á. (2002): *Verseny és/vagy együttműködés. A város és környék kapcsolatai*. MTA Szociológiai Kutatóintézet–MTA RKK NYUTI Közép-dunántúli Kutatócsoport, Budapest–Székesfehérvár.

Szirmai V. (2007): A magyar nagyvárosok térségek társadalmi jellegzetességei. *Magyar Tudomány*, 6., 740–748.

Szirmai V. (2010a): Hogyan lehetnek a magyar nagyvárostérségek versenyképesebbek? In: Fábián A. (szerk.): *Párbeszéd és együttműködés*. Nyugat-Magyarországi Egyetem Kiadó, Sopron, 41–56.

Szirmai V. (2010b): Regionális folyamatok – Társadalmi hatások. In: Barta Gy. et al. (szerk.): *A területi kutatások csomópontjai*. MTA RKK, Pécs, 359–377.

Szirmai, V. (ed.) (2007): *Social Inequalities in Urban Areas and Globalization. The Case of Central Europe. Based on the results of the project “Urban Areas, Socio-spatial Inequalities and Conflicts – The Socio-spatial Factors of European Competitiveness”*. Discussion Papers Special, Pécs.

Szirmai V. (szerk.) (2009): *A várostérségi versenyképesség társadalmi tényezői. Hogyan lehetnek a magyar nagyvárosok versenyképesebbek?* Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Budapest.

Szirmai, V. (ed.) (2011): *Urban Sprawl in Europe: Similarities or Differences?* Aula Kiadó, Budapest.

Szirmai V. (szerk.) (2013): *Csinált városok a XXI. század elején*. MTA TK Szociológiai Intézet, Budapest.

Szirmai V. – Váradi Zs. – Kovács K. – Baranyai N. – Schuchmann J. (2011): A nagyvárosi területfogyasztás térbeli-társadalmi problémái: Város és környék dichotómiák. In: Kerekes S. – Szirmai V. – Székely M. (szerk.): *A fenntartható fogyasztás környezeti dimenziói*. Aula Kiadó, Budapest, 129–171.

Szivós P. – Tóth I. Gy. (2013): Bevezetés. In: Szivós P. – Tóth I. Gy. (szerk.): *Egyenlőtlenség és polarizálódás a magyar társadalomban (TÁRKI Monitor jelentések 2012)*. TÁRKI, Budapest, 6–8.

Szivós P. (2014): A magyar háztartások jövedelme és fogyasztása nemzetközi összehasonlításban: felzárkózás vagy leszakadás? In: Kolosi, T. – Tóth I. Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport 2014*. TÁRKI, Budapest, 51–63.

Tánczos T. (2010): A magyarországi kistérségek jellemzése társadalmi gazdasági fejlettségük és fejlődésük alapján. *Területi Statisztika*, 4., 406–419.

Timár J. (1999): Elméleti kérdések a szuburbanizációról. *Földrajzi Értesítő*, 1–2., 7–31.

Timár J. – Váradi M. M. (2000): A szuburbanizáció egyenlőtlen fejlődése az 1990-es évek Magyarországon. In: Horváth Gy. – Rechnitzer J. (szerk.): *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón*. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs, 153–175.

Tóth I. Gy. (2009): *Bizalomhiány, normazavarok, igazságtalanságérzet és paternalizmus a magyar társadalom értékszerkezetében*. TÁRKI, Budapest.

Tóth I. Gy. (2010): A társadalmi kohézió elemei: bizalom, normakövetés, igazságosság és felelősségérzet – lennének... In: Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport 2010*. TÁRKI, Budapest, 254–286.

Török Á. (1996): *A versenyképesség-elemzés egyes módszertani kérdései (Műhelytanulmány, 8. szám)*. BKE Vállalatgazdaságtan Tanszék, Budapest.

Trabold, H. (1995): Die internationale Wettbewerbsfähigkeit einer Volkswirtschaft. *Vierteljahrshefte zur Wirtschaftsforschung des DIW*, 2., 169–183.

Tsouros, A. – Draper, R. A. (1993): The Healthy Cities Project: New Developments and Research Needs. In: Davies, J. K. – Kelly, M. P. (eds.): *Healthy Cities: Research and Practice*. Routledge, New York, 25–33.

Turner, J. H. (1982): *The Structure of Sociological Theory*. Dorsey Press, Homewood, IL.

- Turner, J. H. (2005): Conflict Theory. In: Ritzer, G. (ed.): *Encyclopedia of Social Theory*. SAGE Publications, London, 133–139.
- Uzzoli A. (2012): A hazai egészségi állapot alakulása és területi különbségei a válság éveiben. VI. Magyar Földrajzi Konferencia, Szegedi Tudományegyetem Természeti Földrajzi és Geoinformatikai Tanszék, Szeged, 931–940.
- Uzzoli A. (2012): A válság hatása a munkanélküliség és az életesélyek összefüggéseire Magyarországon. *Egészségtudomány*, 3., 98–111.
- Van den Berg, L. – Drewett, R. – Klaasen, L. H. – Rossi, A. – Vijverberg, C. H. T. (1982): *Urban Europe: A Study of Growth and Decline*. Pergamon Press, Oxford.
- van Suntum, U. (2006): *Masterplan Deutschland: Mit dem Prinzip Einfachheit zurück zum Erfolg*. Beck Juristischer Verlag, München.
- Veltz, P. (1996): *Mondialisation villes et territoires. L'économie d'archipel, économie en liberté*. Presses Universitaires de France, Paris.
- Virág T. (2010): *Kirekesztve: Falusi gettók az ország peremén*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Vitrai J. – Hermann D. – Kabos S. – Kaposvári Cs. – Lőw A. – Páthy Á. – Várhalmi Z. (2008): *Egészség-egyenlőtlenségek Magyarországon. Adatok az ellátási szükségletek térségi egyenlőtlenségeinek becslésére*. EgészségMonitor, Budapest.
- Vogel, J. (1990): Social Indicators: A Swedish Perspective. *Journal of Public Policy*, 9., 439–444.
- Vogel, J. (1997): The Future Direction of Social Indicator Research. *Social Indicators Research*, 42., 103–116.
- Watts, M. (2005): Commodities. In: Cloke, P. – Crang, P. – Goodwin, M. (eds.): *Introducing Human Geographies*. Arnold, London, 305–315.
- Webster, D. – Muller, L. (2000): *Urban Competitiveness Assessment in Developing Country Urban Regions: The Road Forward*. The World Bank, Urban Group, Washington DC.
- White, S. C. – Gaines, S. O. – Jha, S. (2012): Beyond Subjective Well-being. A Critical Review of the Stiglitz Report Approach to Subjective Perspectives on Quality of Life. *Journal of International Development*, 6., 763–776.
- Whittington, J. – Young, S. (2014): Resilience through Transaction Cost Economic Evaluation: Recognizing the Cost-Effectiveness of Sustainable Development. *Sapiens*, 1., 1–13.
- Wilkinson, H. (2002): *Global Governance*. Critical Perspectives, London.
- Wittenstein, M. (2010): *Geschäftsmodell Deutschland: Warum die Globalisierung gut für uns ist*. Murmann Verlag, Hamburg.
- Wong, C. (2002): Developing Indicators to Inform Local Economic Development in England. *Urban Studies*, 39., 1833–1863.

Felhasznált adat- és internetes források

- Bergheim, S. (2010): *Fortschrittsindex. Den Fortschritt messen und vergleichen*. Zentrum für gesellschaftlichen Fortschritt, Frankfurt.
http://www.fortschrittszentrum.de/dokumente/2010-11_Fortschrittsindex.pdf
- Beyond GDP: Measuring progress, true wealth, and the well-being of nations*. Contribution to Beyond GDP 'Virtual Indicator Expo'. MDG Dashboard on Sustainability. Summarised by: Jochen Jesinghaus DG JRC EC. 25/10/2007.
- Beyond GDP: Measuring progress, true wealth, and the well-being of nations*. Contribution to Beyond GDP 'Virtual Indicator Expo'. JFS Sustainability Vision and Indicators. Summarised by: Kazu Kobajashi Japan for Sustainability. 24/10/2007.
- Beyond GDP: Measuring progress, true wealth, and the well-being of nations*. Contribution to Beyond GDP 'Virtual Indicator Expo'. Index of Individual Living Conditions. Summarised by: Heinz Herbert Noll GESIS Social Indicators Department. 24/10/2007.
- Beyond GDP: Measuring progress, true wealth, and the well-being of nations*. Contribution to Beyond GDP 'Virtual Indicator Expo'. Capability Index. Summarised by: Ingrid Robeyns Univ. Nijmegen and Robert van der Veen Univ. of Amsterdam. 15/11/2007.
- Central Intelligence Agency (2014): *The World FactBook*. www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2046.html
- Commission of EC, DG Regional Policy (2008): *Fostering the Urban Dimension: Analysis of the Operational Programmes*.
http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/2007/working/urban_dimension_en.pdf
- Decancq, K. – Lugo, M. A. (2010): *Weights in Multidimensional Indices of Well-Being: An Overview*. Katholieke Universiteit Leuven, Center for Economic Studies, Leuven. <http://www.econ.kuleuven.be/ces/discussionpapers/default.htm>
- Diefenbacher, H. – Zieschank, R. (2008): *Wohlfahrtsmessung in Deutschland, Ein Vorschlag für einen neuen Wohlfahrtsindex*. F&E-Studie FKZ 3707 11101/01. http://www.beyond-gdp.eu/download/BMU_UBA_Endbericht_v20_endg.pdf
- Dustmann, C. – Fasani, F. (2012): *The Effect of Local Area Crime on the Mental Health of Residents*. http://www.ucl.ac.uk/~uctpb21/Cpapers/Crime_and_Mental_Health%20EJ.PDF
- European Commission (2010): *The Urban Dimension in European Union Policies (Interservice Group on Urban Development)*. http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/guides/urban/index_en.htm
- European Commission (2012): *Europeans and Their Languages (Special Eurobarometer)*.
ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_386_en.pdf
- European Council (1992): *European Urban Charter: Charter Without the Status of a Convention*. <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=887405>

Eurostat (2012): *Employment Rate, Age Group 15–64, 2001–2011*.
www.epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/File:Employment_rate_age_group_15-64_2001-2011_%28%25%29.png

Eurostat (2014a): *People at Risk of Poverty or Social Exclusion*.
www.epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/People_at_risk_of_poverty_or_social_exclusion

Eurostat (2014b): *Life Expectancy at Birth, by Sex*.
www.epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tps00025

Eurostat (2014c): *Morbidity Statistics of EU*.
www.epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-TC-14-003/EN/KS-TC-14-003-EN.PDF

GfK (2014): *Magyarország megyéinek vásárlóereje*.
http://www.elelmiszer.hu/cikk/gfk_vasarloero_kis_novekedes_europaban

Health Indicators of Sustainable Cities in the Context of the Rio+20 UN Conference on Sustainable Development (2012): *Initial Findings from a WHO Expert Consultation*. http://www.who.int/hia/green_economy/indicators_cities.pdf

Krekel, C. – Poprawe, M. L. (2014): *The Effect of Local Crime on Well-Being: Evidence for Germany*. http://www.diw.de/documents/publikationen/73/diw_01.c.478614.de/diw_sp0678.pdf

KSH (1996): *Társadalmi helyzetkép 1996*. KSH, Budapest.

KSH (2000): *Társadalmi helyzetkép 1999*. KSH, Budapest.

KSH (2003): *Társadalmi helyzetkép 2002*. KSH, Budapest.

KSH (2004): *Társadalmi helyzetkép 2003*. KSH, Budapest.

KSH (2007a): *Társadalmi helyzetkép 2005*. KSH, Budapest.

KSH (2007b): *Egészségesen várható élettartamok Magyarországon, 2005. Egy összetett, kvantifikált mutató a népesség egészségi állapotának mérésére*. KSH, Budapest.

KSH (2010): *Magyarország 1989–2009 (a változások tükrében)*.
www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mo/mo1989_2009.pdf

KSH (2011): *A fiatalok munkaerő-piaci helyzete*. KSH, Budapest.

KSH (2012a): *Társadalmi helyzetkép 2010*. KSH, Budapest.

KSH (2012b): *Magyarország Társadalmi Atlasza*. KSH, Budapest.

KSH (2012c): *Foglalkoztatottság és munkanélküliség regionális különbségei*. KSH, Budapest.

KSH (2012d): *Megyei Jogú Városok*.
www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/regio/veszpremmjv10.pdf

KSH (2013a): *Jelentés a turizmus 2012. évi teljesítményéről*. KSH, Budapest.

KSH (2013b): *Statistikai Tükör: Szegénység, lakáskörülmények, lakókörnyezet, 2012. VII/33*. KSH, Budapest.

KSH (2014a): *2011. évi népszámlálás. 8. Foglalkoztatás, munkanélküliség, ingázás*. KSH, Budapest.

KSH (2014b): *Helyzetkép a magyarországi elvándorlásról*. KSH, Budapest.

KSH (2014c): *Érdekességek a szubjektív jóllét (well-being) magyarországi vizsgálatából*. Statisztikai Tükör, VIII. évfolyam, 2. szám.

KSH (2014d): *Lassú élénkülés a lakásszektorban* (KSH Gyorstájékoztató, No. 97.). <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/gyor/lak/lak21406.pdf>

Lakatos J. (szerk.) (2008): *Az EU-SILC módszertana*. KSH, Budapest.
<http://mek.oszk.hu/06800/06868/06868.pdf>

Lubna, H. (2007): *On Measuring the Complexity of Urban Living*. MPRA Paper, 7413. <http://mpa.ub.uni-muenchen.de/7413>

Nagy Stressz Teszt (2013): *A magyar lakosság stressztűrési és az aggodalmaskodás indexei (megyei szintű térképekkel)*. Kutatási jelentés, a Sanofi online lekérdezése alapján. A Károli Gáspár Református Egyetem közreműködésével a Life.hu portal megbízásából.

OECD (2006): *Competitive Cities in Global Economy*. OECD, Paris.

OECD (2008): *Reforms for Stability and Sustainable Growth*. OECD, Paris.

OECD (2011): *Your Better Life Index – The Complete Dataset with List of Indicators and Definitions (XLS File-Format)*. OECD, Paris.

OECD (2013a): *OECD Guidelines on Measuring Subjective Well-Being (PDF File-Format)*. OECD, Paris.

OECD (2013b): *How's Life? Measuring Well-Being*. OECD, Paris.

Oktatásfejlesztési Observatory Központ (2012): *Körkép a frissen szakmát szerzettek elhelyezkedési esélyeiről, a képzéssel való elégedettségükről és továbbtanulási szándékaikról*. www.observatory.org.hu/korkep-a-frissen-szakmat-szerzettek-elhelyezkedesi-eselyeikrol-a-kepzes-sel-valo-elegetettseguikrol-es-tovabbtanulasi-szandekaikrol/

Schlussbericht der Enquete-Kommission (2013): *Wachstum, Wohlstand, Lebensqualität – Wege zu nachhaltigem Wirtschaften und gesellschaftlichem Fortschritt in der Sozialen Marktwirtschaft*. Deutscher Bundestag, Drucksache 17/13300, 2013.05.03. <http://www.bundestag.de/bundestag/gremien/enquete/wachstum/Schlussbericht/17-13300.pdf>

Siegel, A. (2010): *A művészet új társadalmi terei: A budapesti Millenáris Park, a bécsi MuseumsQuartier és a londoni Tate Modern*.
http://www.balkon.hu/balkon05_01/10siegel.html

Szabó A. (2011): *A politika iránti érdeklődés a felnőttek és a fiatalok körében*. www.valasztaskutatas.hu/eredmenyek/kutatas-jelentesek/rkkutjel/politika-iranti-erdekloides/

TÁRKI Háztartás Monitor (2012). TÁRKI, Budapest.

The Canadian Index of Well Being (2011): *Technical Paper: The Canadian Index of Well Being 1.0. Canadian Index of Well Being – Measuring What Matters*. University of Waterloo, Waterloo.

The Happy Planet Index (2009): *Why Good Lives Don't Have to Cost the Earth*. NEF – New Economics Foundation, London.

The Happy Planet Index (2011): *Definition, Calculation, Further Steps (NEF Working Papers 4.)*. NEF – New Economics Foundation, London.

Third European Quality of Life Survey (2012): *Quality of Life in Europe: Impacts of the Crisis*. <http://eurofound.europa.eu/surveys/european-quality-of-life-surveys-eqls/european-quality-of-life-survey-2012>

TőzsdeFórum (2014): *Mennyiből lehetne jól élni Magyarországon?*
www.tozsdeforum.hu/szemelyes-penzugyek/napi-penzugyek/mennyibol-lehetne-jol-elni-magyarorszagon-ime-a-szamok/

- UN Habitat (2007): *Sustainable Cities Program, 2002–2007*.
<http://mirror.unhabitat.org/content.asp?typeid=19&catid=540- &cid=5025>
- UN Habitat (2012/2013): *State of the World's Cities. Prosperity of Cities*.
<http://mirror.unhabitat.org/pmss/listItemDetails.aspx?publication-ID=3387>
- UNDP (2009): *MDG Dashboard on Sustainability 2009*. United Nations Development Programme, New York. <http://hdr.undp.org/en/statistics/>
- United Nations (2008): *Official List of MDG (Millennium Development Goals) Indicators*. <http://www.un.org/millennium/declaration/ares552e.htm>
<http://www.un.org/Docs/journal/asp/ws.asp?m=A/RES/60/1>
- Urban Development in the EU (2013): *50 Projects Supported by the European Regional Development Fund during the 2007–2013 Period*.
http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/studies/pdf/50_projects/urban_dev_erdf50.pdf
- Urban Equity in Development (2014): *Cities for Life*.
[http://worldurbanforum7.org/Media/Default/News/Urban%20Equity%20in%20Development-Cities%20for%20Life_English%20\(2\).pdf](http://worldurbanforum7.org/Media/Default/News/Urban%20Equity%20in%20Development-Cities%20for%20Life_English%20(2).pdf)
- Urban Habitat (2013): *The State of European Cities in Transition. Taking Stock after 20 Years of Reform*. <http://unhabitat.org/the-state-of-european-cities-in-transition-2013-taking-stock-after-20-years-of-reform/>
- Urban Intergroup at the European Parliament (2011): *Working Paper on Urban Development*. http://urban-intergroup.eu/wp-content/files_mf/spainbelgiumhungary20102011itrioesbehuwponurbandevelopment.pdf
- Van Hamme, G. – Van Criekingen M. (2012): *Compétitivité économique et question sociale: les illusions des politiques de développement à Bruxelles. Métropoles*, 11. <http://metropoles.revues.org/4550>
- World Bank (2014): *World Development Indicators: Distribution of Income or Consumption*. wdi.worldbank.org/table/2.9

Ábrák jegyzéke

1. ábra:	Jövedelmi egyenlőtlenségek az Európai Unió országaiban (2010)	37
2. ábra:	A jól-lét nemzeti számláinak indikátorrendszere	55
3. ábra:	A járási szintű fejlettségmutató komplex értékei (2012)	62
4. ábra:	Az objektív jól-lét index értékei a magyar járásokban, az alapmodellben, azaz egységes dimenziósúlyok alkalmazása mellett, 2011-es adatok alapján	63
5. ábra:	Az objektív jól-lét indexek elmozdulása járási szinten a súlyozatlan és a kérdőíves felmérés adatai alapján súlyozott modell között	63
6. ábra:	Az objektív jól-lét mutató értékei járási szinten, 2011-es adatok alapján, a kérdőíves felmérés eredményei alapján számított súlyok alkalmazásával	64
7. ábra:	Az objektív jól-lét mutató értékei járási szinten, 2011-es adatok alapján, az angol deprivációs indexben alkalmazott szakértői súlyok alkalmazásával	65
8. ábra:	A városi kiegyenlített fejlődés koncepciója, politikái, akciói és témái	75
9. ábra:	Népességszám-változás Budapesten, a budapesti városkörnyéken és a nyolc vidéki nagyvárosban, illetve a városkörnyékeken (2000 és 2012 között)	113
10. ábra:	A népességszám változása a nagyváros-térségekben 2000 és 2012 között	114
11. ábra:	Budapest népességszámának változása 2000 és 2012 között	116
12. ábra:	Az öregedési index alakulása térségtípusonként (2000, 2012)	119
13. ábra:	A korszerkezet változása 2005 és 2014 között a budapesti és a vidéki nagyváros-térségekben	120
14. ábra:	A megkérdezett népesség iskolai végzettség szerinti megoszlása a budapesti és a 8 vidéki nagyváros-térségben 2005-ben és 2014-ben	123
15. ábra:	A legalább egy idegen nyelvet beszélők arányának alakulása a budapesti és a vidéki nagyváros-térségekben 2005-ben és 2014-ben	124
16. ábra:	Jövedelmi megoszlás 2005-ben és 2014-ben a budapesti és a nyolc vidéki nagyváros-térségben	125
17. ábra:	A budapesti és a vidéki nagyváros-térségekben élő népesség aktivitása 2005-ben és 2014-ben	126
18. ábra:	A háztartások megoszlása felszereltségük szerint 2005-ben és 2014-ben	129
19. ábra:	Budapest és agglomerációs övezetének népességnövekedési dinamikája 1990–2001, illetve 2001–2010 között	134
20. ábra:	A költözési szándék változása a budapesti várostérségben (2005, 2010, 2014)	136
21. ábra:	Költözési szándék 2005-ben és 2014-ben a budapesti és a nyolc vidéki várostérségben	136

22. ábra:	A költözési szándék és a jövedelem megoszlása a budapesti várostérségben (2014)	137
23. ábra:	A költözési szándék és a jövedelem megoszlása a 8 vidéki nagyváros-térségben (2014)	138
24. ábra:	A költözési szándék és az iskolai végzettség megoszlása a budapesti várostérségben (2014)	139
25. ábra:	A költözési szándék és az iskolai végzettség megoszlása a 8 vidéki nagyváros-térségben (2014)	139
26. ábra:	A költözni szándékozók iskolai végzettség szerinti megoszlása a budapesti várostérség övezeteiben (2014)	142
27. ábra:	A hiteladósság és a költözési szándék összefüggései a budapesti és a vidéki nagyváros-térségekben (2014)	143
28. ábra:	A költözési motivációk a budapesti és a vidéki nagyváros-térségekben (az említések százalékában, 2014)	145
29. ábra:	A budapesti várostérség különböző övezeteiben élők havi nettó jövedelem szerinti megoszlása (2005)	151
30. ábra:	A budapesti várostérség különböző övezeteiben élők havi nettó jövedelem szerinti megoszlása (2010)	151
31. ábra:	A budapesti várostérség különböző övezeteiben élők iskolai végzettség szerinti megoszlása (2005)	152
32. ábra:	A lakosság megoszlása iskolai végzettség szerint a budapesti régióban, részletes övezeti besorolás alapján (2010)	153
33. ábra:	A lakosság megoszlása foglalkozási főcsoportok szerint a budapesti régióban, részletes övezeti besorolás alapján (2010)	153
34. ábra:	A lakosság megoszlása iskolai végzettség szerint a 9 várostérségben részletes övezeti besorolás alapján (2005)	154
35. ábra:	A lakosság megoszlása iskolai végzettség szerint a 9 várostérségben részletes övezeti besorolás alapján (2014)	155
36. ábra:	A népesség foglalkozási csoportok szerinti megoszlása a 9 nagyváros térségben övezetenként (2005)	155
37. ábra:	A népesség foglalkozási csoportok szerinti megoszlása a 9 nagyváros térségben övezetenként (2014)	156
38. ábra:	A népesség havi nettó jövedelem kategóriák szerinti megoszlása a 9 nagyváros térségben övezetenként (2005)	157
39. ábra:	A népesség havi nettó jövedelem kategóriák szerinti megoszlása a 9 nagyváros térségben övezetenként (2014)	157
40. ábra:	A jól-léti dimenziók szubjektív fontossága a válaszadók körében	171
41. ábra:	Szubjektív anyagi jól-lét a magyarországi nagyváros-térségekben	174
42. ábra:	A nagyváros-térségi lakosság összevont havi nettó háztartási jövedelme	175
43. ábra:	A megkérdezettek saját egészségi állapotukkal való megelégedettsége	179
44. ábra:	A megkérdezettek szubjektív stressz-szintje	179
45. ábra:	A válaszadók legmagasabb iskolai végzettsége a városi övezetek bontásában	181

46. ábra:	A települési oktatási intézményekkel való megelégedettség a városkörnyéki övezetek bontásában	183
47. ábra:	A nagyváros-térségi népesség aktivitási megoszlása	185
48. ábra:	A kilenc magyar nagyváros-térség aktivitási jellemzői	189
49. ábra:	A hazai nagyváros-térségi társadalom bizalmi szintjei	191
50. ábra:	„Érte Önt valaha hátrányos megkülönböztetés az alábbiak valamelyike miatt?”	192
51. ábra:	A természeti, táji környezet állapotával való megelégedettség övezetek szerint	194
52. ábra:	A megkérdezettek vélekedése a környezeti problémák súlyosságáról a településükön, övezetek szerinti bontásban	195
53. ábra:	„Valaha volt-e Ön, vagy a háztartásának bármelyik tagja betörés, vagy erőszakos támadás áldozata?”	196
54. ábra:	Mennyire súlyosnak ítéli meg az alábbi problémákat a lakása környékén?	198
55. ábra:	A mozik igénybevételének területi különbségei (2005, 2014)	205
56. ábra:	Kulturális fogyasztás (mozi, színház, múzeum) és iskolai végzettség közötti kapcsolat a nagyvárosi terekben	206
57. ábra:	Napi bevásárlások területi szerkezete (2005, 2014)	208
58. ábra:	Heti bevásárlás, heti fogyasztási cikkek beszerzésének területi különbségei (2005, 2014)	209
59. ábra:	Az iskolai végzettség és a napi, valamint a heti bevásárlás közötti összefüggések (2014)	210
60. ábra:	A bevásárlások fővárosi és vidéki térségek közötti eltérései (2014)	212
61. ábra:	A budapesti és a vidéki várostérségek lakosainak kulturális fogyasztási jellemzői (2014)	213
62. ábra:	A várostérségek térstruktúrájának típusai a munkaerő-áramlás alapján	218
63. ábra:	Munkahelyére, illetve onnan haza összesen hány perc alatt ér?	229
64. ábra:	Az átlagos életkor a helyben (lakóhelyén) dolgozó és ingázó válaszadók körében	232
65. ábra:	A nettó, adózás utáni összes jövedelem átlagának megoszlása a lakóhely típusa szerint	233
66. ábra:	A nettó, adózás utáni összes jövedelem átlagának megoszlása az ingázó céltelepülés típusa szerint	234
67. ábra:	A munkahelyi beosztás megoszlása az egyes céltelepülés-típusokra ingázó csoportokban (2014)	234
68. ábra:	Az ingázók és lakóhelyükön dolgozók megoszlása a legmagasabb iskolai végzettségük szerint (2014)	235
69. ábra:	Az ingázás motivációi az ingázók lakóhelyének típusa szerint (2014)	236
70. ábra:	Az ingázás okozta nehézségek (2005, 2014)	237
71. ábra:	Magánéleti problémák összetettségének indexe – Hány probléma fordult elő az elmúlt évben legalább gyakran, vagy nagyon gyakran a lehetséges kilenc közül?	244
72. ábra:	A mindennapi életben jelentkező jelentős magánéleti problémákkal, kihívásokkal való megbirkózás nehézsége	246

73. ábra:	Negatív életérzések előfordulása	246
74. ábra:	Az összetett, legalább három tényezőből álló problémahelyzet előfordulási valószínűsége az iskolai végzettség alapján	248
75. ábra:	Az összetett, legalább három tényezőből álló problémahelyzet előfordulási valószínűsége a beosztás alapján	248
76. ábra:	Az összetett, legalább három tényezőből álló problémahelyzet előfordulási valószínűsége a fogyasztás alapján	249
77. ábra:	Az összetett, legalább három tényezőből álló problémahelyzet előfordulási valószínűsége az anyagi helyzet alapján	249
78. ábra:	Nehezen, vagy nagyon nehezen tud megbirkózni a mindennapi élet problémáival, konfliktushelyzeteivel, igen válaszok valószínűsége az anyagi helyzet alapján	250
79. ábra:	Nehezen, vagy nagyon nehezen tud megbirkózni a mindennapi élet problémáival, konfliktushelyzeteivel, igen válaszok valószínűsége az anyagi helyzet alapján	251
80. ábra:	Legalább három negatív életérzés egyidejű előfordulása, igen válaszok valószínűsége az anyagi helyzet alapján	251
81. ábra:	Legalább három negatív életérzés egyidejű előfordulása, igen válaszok valószínűsége az anyagi helyzet alapján	252
82. ábra:	A saját besorolás alapján kirajzolódó társadalmi státus és a konfliktusmutatók előfordulásának összefüggése, igen válaszok aránya	253
83. ábra:	A saját besorolás alapján kirajzolódó társadalmi státus és a konfliktusmutatók előfordulásának összefüggése, igen válaszok aránya	254
84. ábra:	A saját besorolás alapján kirajzolódó társadalmi státus és a konfliktusmutatók előfordulásának összefüggése, igen válaszok aránya	254
85. ábra:	Az ismertté vált/regisztrált bűncselekmények és az ismertté vált/regisztrált bűnelkövetők száma Magyarországon (1980–2011)	258
86. ábra:	Az ismertté vált/regisztrált bűncselekmények 100.000 lakosra jutó számának átlaga (1990–2011)	259
87. ábra:	Az ismertté vált/regisztrált bűnelkövetők 100.000 lakosra jutó számának átlaga (1990–2011)	259
88. ábra:	A közbiztonság fontosságának megítélése a települések fejlődésében, a különböző korcsoportok véleménye alapján 2005-ben és 2014-ben	261
89. ábra:	A közbiztonság fontosságának megítélése a települések fejlődésében a legmagasabb iskolai végzettség tükrében 2005-ben és 2014-ben	261
90. ábra:	A különböző tényezők fontosságának megítélése a települések fejlődésében 2005-ben és 2014-ben	262
91. ábra:	A közbiztonság fontosságának megítélése a kilenc várostérségben 2005-ben és 2014-ben	263
92. ábra:	A közbiztonság fontosságának megítélése a települések fejlődésében, a különböző lakóhelyi övezetekben élők véleménye alapján 2005-ben és 2014-ben	264

93. ábra:	A népesség iskolai végzettség szerinti összetétele a vizsgált térségterületeken (2014)	271
94. ábra:	Közfoglalkoztatáshoz és az állami-önkormányzati, valamint szabadpiaci munkahelyekhez való hozzáférés a vizsgált térségterületeken (2014)	273
95. ábra:	Az anyagi értelemben deprivált háztartások reprezentációja a vizsgált térségterületeken (2014)	274
96. ábra:	A boldogság és az elégedettség átlagpont-értékei térségterületek és járások szerint	276
97. ábra:	Az átlagos boldogság és az étellel való elégedettség a nagyvárosokat övező és a periférikus elhelyezkedésű vidéki térségterületekben (2014)	287
98. ábra:	A várostérségek versenyképességi rangsorának változása (2005–2011)	311
99. ábra:	A várostérségek társadalmi versenyképességi rangsorainak változásai (2005–2011)	314
100. ábra:	Elégedettség 2014-ben	320
101. ábra:	A települések fejlődését meghatározó tényezők fontossága 2005-ben és 2014-ben	323
102. ábra:	A sikeresség megítélése 2005-ben és 2014-ben	325
103. ábra:	Az egyes részvételi formákat ismerők aránya a kilenc várostérségben	331
104. ábra:	Az egyes részvételi formákban részt vevők aránya a teljes mintában	333
105. ábra:	A helyi információk forrásainak területi különbsége	337
106. ábra:	A turizmus fontossága a települések életében a helyi lakosság véleménye szerint	357
107. ábra:	A lakókörnyezetben megjelenő turistaforgalom közérzetet befolyásoló hatása	358
108. ábra:	A helyi lakosság turizmusiparba történő bekapcsolódása	359
109. ábra:	A magyarországi nagyvárosok honlapjai (2013)	367
110. ábra:	A háztartások ellátottságának egyenlőtlenségei társadalmi státus és lakóhely szerint	378
111. ábra:	A megtakarítások egyenlőtlenségei társadalmi státus és lakóhely szerint	380
112. ábra:	A nagyvárosi térségek és jól-lét deficit kistérségek lakosságának egészség-attitűdje	382
113. ábra:	A nagyvárosi térségek és jól-lét deficit kistérségek lakosságának stressz-szintje	383
114. ábra:	A munkahelyek instabilitása státus és lakóhely szerinti bontásban	386
115. ábra:	A nagyváros-térségek és a hátrányos helyzetű vidéki kistérségek alacsony, közepes és magas státusú lakosságának bizalmi szintjei	388
116. ábra:	Mennyire érzi magát sikeresnek anyagi értelemben?	391
117. ábra:	Mennyire érzi magát sikeresnek a munkájában?	392
118. ábra:	Mennyire érzi magát sikeresnek a tudásában, a továbbtanulási lehetőségeiben?	393
119. ábra:	A boldogság különbségei társadalmi státus és lakóhely szerint	395
120. ábra:	A boldogság különbségei korcsoport, társadalmi státus és lakóhely szerint	396

Táblázatok jegyzéke

1. táblázat:	Az objektív jól-lét dimenziók súlyának változása eltérő modellekben	61
2. táblázat:	A társadalmi versenyképesség és a Stiglitz-jelentés dimenzióinak összefoglalása	95
3. táblázat:	A népességszám alakulása a budapesti és a vidéki nagyváros-térségekben	115
4. táblázat:	A migrációs egyenleg alakulása térségtípusonként (2002, 2004, 2008, 2012)	117
5. táblázat:	A migrációs egyenleg alakulása nagyvárosokként (2002, 2004, 2008, 2012)	117
6. táblázat:	Az öregedési index alakulása várostérségenként (2000 és 2012)	119
7. táblázat:	A népesség legmagasabb iskolai végzettsége várostérségi övezetek szerint a budapesti és a vidéki nagyváros-térségekben (2014)	123
8. táblázat:	A népesség beosztási kategóriák szerinti megoszlása 2005-ben és 2014-ben	127
9. táblázat:	A megkérdezettek munkahelyi beosztása várostérségi övezetenként a budapesti és a vidéki nagyváros-térségben 2014-ben	127
10. táblázat:	A költözési szándék megoszlása a különböző várostérségi övezetekben élők körében a budapesti és nyolc vidéki nagyváros-térségben (2005)	140
11. táblázat:	A költözési szándék megoszlása a különböző várostérségi övezetekben élők körében a budapesti és nyolc vidéki nagyváros-térségben (2014)	141
12. táblázat:	Az ingázók száma és aránya Magyarországon (1960–2011)	220
13. táblázat:	Az agglomerációk, várostérségek részesedése a lakónépességből, a foglalkoztatottakból és a helyben foglalkoztatottakból (2001, 2011), illetve ezek számának változása a két időpont között	221
14. táblázat:	A vizsgált várostérségek lakosság száma és fő foglalkoztatási adatai (2011)	223
15. táblázat:	A várostérségekben ingázók megoszlása az ingázás fő irányai szerint (2001, 2011)	226
16. táblázat:	A lakóhelyükön dolgozók és az egyes településkategóriákba ingázók megoszlása (2005, 2014)	228
17. táblázat:	A munkába járáshoz használt közlekedési módok említése a lakóhelyen dolgozók és az ingázók körében (2005)	230
18. táblázat:	Gyakran, vagy nagyon gyakran előforduló problémák az elmúlt egy évben	243
19. táblázat:	Mennyire érzi konfliktusokkal, feszültségekkel terheltnek az alábbi társas kapcsolatait általánosságban? – Legalább kismértékben terhelt a kapcsolat	245

20. táblázat:	A közbiztonság fontosságának megítélése a települések fejlődésében 2005-ben és 2014-ben	263
21. táblázat:	Az elégedettség és a boldogság átlagpont-értékei térszférikák szerint	275
22. táblázat:	Szubjektív jól-lét a vidéki térszférikákban korcsoportok szerint	289
23. táblázat:	A boldogság és elégedettség iskolai végzettség szerint a vidéki településeken	290
24. táblázat:	A boldogság és elégedettség munkaerő-piaci státusz szerint a vidéki településkategóriákban	291
25. táblázat:	A lineáris regressziós modellekben alkalmazott független változók	294
26. táblázat:	A boldogság, elégedettség és egyéni sikeresség magyarázó változói	296
27. táblázat:	Hazai várostérségek országon belüli versenyképessége (2001/2005, 2011)	305
28. táblázat:	Foglalkoztatással kapcsolatos mutatók alakulása (2001/2005, 2011)	307
29. táblázat:	A nettó árbevétel és export megoszlása az egyes térszférikák tekintetében a társasági adóbevallás adatai (2005, 2011) alapján	309
30. táblázat:	A várostérségek, városok és városkörnyékek társadalmi versenyképességi rangsora (2011)	313
31. táblázat:	A társadalmi versenyképességi dimenziókban elért várostérségi helyezések alakulása (2005, 2011)	315
32. táblázat:	A várostérségek, városok és városkörnyékek komplex versenyképességi rangsorainak változásai (2005, 2011)	318
33. táblázat:	A hazai várostérségek komplex versenyképességi rangsorának alakulása (2005, 2011)	319
34. táblázat:	Az elégedettség változása 2005 és 2014 között	321
35. táblázat:	Az egyes részvételi formákat ismerők aránya különböző vizsgálatokban	332
36. táblázat:	A civil szervezeti tagság aránya nagyváros-térségenként	336
37. táblázat:	A helyi információk forrásainak megoszlása a két mintán	340
38. táblázat:	A helyi érdekérvényesítés leghatékonyabbnak ítélt formáinak megoszlása	343
39. táblázat:	A helyi érdekérvényesítés leghatékonyabbnak ítélt formáinak megoszlása két vizsgálati időpontban	344
40. táblázat:	Az egyes szereplők igényeinek figyelembevétele a helyi döntésekben övezetenként	346
41. táblázat:	Európa legélhetőbb városai (2010)	354
42. táblázat:	Egy helyi lakosra jutó vendégek száma a magyarországi nagyvárosok kereskedelmi szálláshelyein (2012)	356
43. táblázat:	A válaszadók munkaerő-piaci pozíciója társadalmi státusz és lakóhely szerinti bontásban	386
44. táblázat:	A válaszadók életkora és bizalmi szintjei közötti összefüggések a nagyváros-térségekben és a hátrányos helyzetű vidéki térségekben (Pearson-féle korrelációs együttható)	389

45. táblázat:	A Stiglitz-index és a 3 al-index területegységek szerinti csoportokra vonatkozóan	403
46. táblázat:	A Stiglitz-index és a három al-index értékei iskolai végzettségi csoportok szerint	404
47. táblázat:	A Stiglitz-index, és a három al-index értékei a terület ingatlanpiaci pozíciója szerint készített csoportokban	405
48. táblázat:	A Stiglitz-index, és a három al-index a beépítés-típus és az ingatlanpiaci helyzet által kialakított területi csoportokban	406
49. táblázat:	A Stiglitz-index átlagértékei a terület a beépítés-típus és az ingatlanpiaci helyzet által kialakított területi csoportok valamint a vizsgált települések országon belüli pozíciója szerint	407
50. táblázat:	A Stiglitz-index átlagértékei a terület beépítés-típusa és az iskolai végzettség szerinti	409
51. táblázat:	Stiglitz-index átlagértékei a beépítés-típus és az ingatlanpiaci helyzet által kialakított területi csoportok valamint az iskolai végzettség szerint	410
52. táblázat:	Milyenek a rossz helyzetbe kerülés esélyei?	412
53. táblázat:	Milyenek a jó helyzetbe kerülés esélyei?	413
54. táblázat:	A lekérdezett kérdőívek száma a városokban és vonzáskörzetükben 2005-ben	437
55. táblázat:	Az egyes városrész-típusokban teljesült lekérdezések száma a 9 nagyvárosban	441
56. táblázat:	Pontérték meghatározásához felhasznált változók és az adatok forrásai	444

Index

B

boldogság: 48, 54, 74, 91, 270, 275, 283, 286-301, 394-397
 Brundtland-jelentés: 41-43
 bűnözés: 100, 102, 195-198, 257-265, 314, 316

E

elégedettség: 54, 78, 88, 91, 177, 179, 180, 183, 187, 193, 200, 257, 275, 276, 283, 320-326, 381, 394, 397, 400
 Európai Unió: 26, 36, 39-44, 54, 67, 70, 72-78, 82, 121, 161, 190, 301, 320

F

foglalkoztatottság: 25, 36, 83, 121, 125, 161, 184, 304, 306, 428

G

gazdagság: 28, 30, 257, 361
 gazdasági növekedés: 41, 43, 73, 184, 190
 gazdasági válság: 25, 35, 43, 69, 74, 116, 126, 135, 141, 146, 147, 176, 178, 187, 199, 213, 220, 322, 350, 379, 418, 427, 428, 429
 GDP: 13, 25, 32, 36, 48, 49, 52, 54, 57, 352
 gentrifikáció: 38, 106, 140, 154, 159, 165, 186, 199, 403, 419, 426
 globalizáció: 15, 27, 29, 36, 68, 74, 103, 106, 108, 211, 257, 303

H

hátrányos helyzet: 16, 28, 30, 76, 107, 216, 269, 272, 280, 283, 285, 300, 336, 375, 381, 384, 389, 391, 397, 417, 420, 428

I

ingázás: 92, 105, 116, 215-238

J

jól-lét deficit: 17, 18, 63, 64, 269-284, 375, 381, 383, 397, 421
 jól-lét index: 47, 51-54, 60, 62-64, 170

K

Kelet-Közép-Európa: 13, 17, 24, 31, 32, 36, 37, 69, 70, 109, 169, 422
 konfliktus: 26, 32, 33, 36, 43, 67, 84, 87, 90, 100, 104, 132, 191, 239-255, 257, 279, 330, 349, 355, 427
 kvalitatív módszer: 91, 283

M

munkanélküliség: 25, 28, 31, 69, 90, 100, 104, 121, 130, 186-188, 242, 258, 272, 280, 283, 288, 297, 322, 383-387, 422
 marginalizáció: 98
 mezőváros 184

N

nagyváros-térség: 16, 108, 111, 114, 117, 120-131, 135, 137, 140, 143, 145, 164, 169-200, 257, 262, 319, 323, 375, 378, 379-397, 417, 421, 423, 429
Nyugat-Európa: 25, 29, 37, 101, 109, 134, 145, 219

O

objektív jól-lét: 60-65, 273, 283, 285, 298

P

periféria: 29, 30, 43, 122, 147-150, 166, 182, 185, 200, 216, 271, 272-277, 283, 285, 287-294, 381, 419, 426

S

Stiglitz: 13, 15, 17, 27, 43, 56, 60, 62, 74, 82, 85-95, 100, 169, 170, 176, 177, 180, 184, 190, 193, 197, 199, 267, 281, 283, 285, 292, 327, 387, 400, 402, 405, 408, 418, 423, 430
szegénység: 23, 25-30, 36, 39, 50, 73, 100, 105, 160, 161, 162, 200, 274, 278, 280-283, 385
szubjektív jól-lét: 57, 59, 177, 200, 279, 283-299, 394, 395, 423
szuburbanizáció: 37, 62, 104, 106, 112, 115, 130, 131-146, 159, 165, 185, 193, 208, 217, 222, 224, 306, 404, 419, 422

T

társadalmi participáció: 189, 190, 328
térbeli egyenlőtlenség: 23, 27, 36, 218, 417, 420, 421
térhasználat: 201, 204, 210, 211, 254

V

városcentrum: 30, 105, 132, 165, 182, 186, 406
városfejlődés: 14, 70, 72, 73, 106, 138, 148, 159, 166, 210, 215, 427
városimázs: 349-371
városrehabilitáció: 118, 135, 186
versenyképesség: 39, 40, 43, 58, 71, 81, 83-95, 257, 301-327

A kötet szerzői

Dr. Baranyai Nóra PhD

politológus, szociológus

Tudományos munkatárs, MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete,
Nyugat-magyarországi Tudományos Osztály
baranyain@rkk.hu

Dr. Baráth Gabriella PhD

geográfus

Tudományos munkatárs, Kodolányi János Főiskola
gbarath@kodolanyi.hu

Dr. Berki Márton PhD

geográfus

Tudományos segédmunkatárs, MTA TK Szociológiai Intézet
Egyetemi tanársegéd, ELTE TTK Társadalom- és Gazdaságföldrajzi
Tanszék
berkimarton@yahoo.com

Dr. habil. Csizmadia Zoltán PhD

szociológus

Tanszékvezető egyetemi docens, SZE PLI Szociális Tanulmányok Tanszék
csizmadia@sze.hu

Dr. habil. Csizmady Adrienne PhD

szociológus

Tudományos főmunkatárs, MTA TK Szociológiai Intézet
Egyetemi docens, ELTE Társadalomtudományi Kar
csizmady.adrienne@tk.mta.hu

Dr. Ferencz Zoltán PhD

szociológus

Tudományos munkatárs, MTA TK Szociológiai Intézet
Egyetemi adjunktus, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és
Jogtudományi Kar, Társadalomtudományok és Nemzetközi
Tanulmányok Intézete
ferencz.zoltan@tk.mta.hu

Halász Levente

geográfus, földrajztanár

Tudományos segédmunkatárs, MTA TK Szociológiai Intézet
Tudományos munkatárs, Kodolányi János Főiskola
halaszlevente@hotmail.com

Dr. Hardi Tamás PhD*geográfus*

Tudományos főmunkatárs, MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete
Egyetemi docens, SZE KGK Regionális-tudományi és Közpolitikai Tanszék
hardt@rkk.hu

Hervainé Dr. habil. Szabó Gyöngyvér CSc*politológus*

Tudományos rektorhelyettes, tanszékvezető főiskolai tanár, Kodolányi
János Főiskola
szgyongy@kodolanyi.hu

Dr. habil. Izsák Éva PhD*geográfus, szociológus*

Egyetemi docens, ELTE TTK Regionális Tudományi Tanszék
eva.izsak@gmail.com

Király Gábor*szociológus*

Ügyvivő-szakértő, MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete
kiralyg@rkk.hu

Dr. Koós Bálint PhD*közgazdász*

Tudományos munkatárs, MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete
koosb@rkk.hu

Dr. Kovács Katalin CSc*szociológus*

Tudományos főmunkatárs, MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete
kovacs@rkk.hu

Prof. Dr. Michalkó Gábor DSc*geográfus, turizmuskutató*

Tudományos tanácsadó, MTA CSFK Földrajztudományi Intézet
michalko.gabor@csfk.mta.hu

Dr. N. Kovács Tímea PhD*kultúrakutató*

Főiskolai docens, Kodolányi János Főiskola, Kulturális- Média- és
Kommunikációtudományi Intézet
kovacs.n.timea@gmail.com

Dr. Nagy Gábor CSc*geográfus*

Tudományos főmunkatárs, MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete
Egyetemi docens, SZTE TTK Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék
nagy@rkk.hu

Dr. Schuchmann Júlia PhD*geográfus*

Tudományos segédmunkatárs, MTA KRTK Regionális Kutatások
Intézete, Nyugat-magyarországi Tudományos Osztály
Főiskolai adjunktus, Kodolányi János Főiskola, Kulturális- Média- és
Kommunikációtudományi Intézet
schuchmann@rkk.hu

Prof. Dr. Szirmai Viktória DSc*Széchenyi-díjas szociológus*

Tanszékvezető egyetemi tanár, Kodolányi János Főiskola, Európai
Város- és Regionális Tanulmányok Tanszék
Kutatóprofesszor, MTA TK Szociológiai Intézet
szirmai.viktoria@tk.mta.hu; viktoria.szirmai@chello.hu

Dr. habil. Timár Judit CSc*geográfus*

Tudományos főmunkatárs, MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete
timarj@rkk.hu

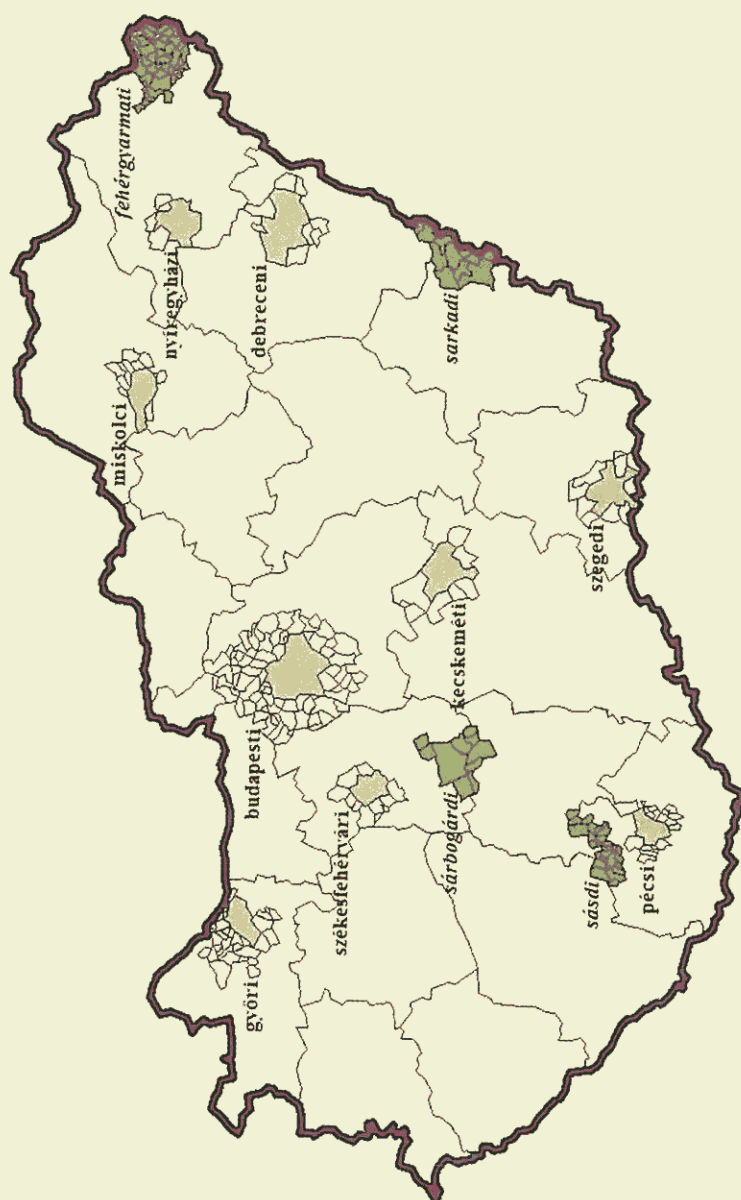
Dr. Váradi Monika Mária PhD*szociológus*

Tudományos főmunkatárs, MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete
varadim@rkk.hu

Dr. Váradi Zsuzsanna PhD*geográfus*

Tudományos munkatárs, MTA TK Szociológiai Intézet
varadi.zsuzsanna@tk.mta.hu

A vizsgált magyar nagyváros-térségek és hátrányos helyzetű kistérségek

A kötet szerzői

Baranyai Nóra
Baráth Gabriella
Berki Márton
Csizmadia Zoltán
Csizmady Adrienne
Ferencz Zoltán
Halász Levente
Hardi Tamás
Hervainé Szabó Gyöngyvér
Izsák Éva
Király Gábor
Koós Bálint
Kovács Katalin
Michalkó Gábor
N. Kovács Tímea
Nagy Gábor
Schuchmann Júlia
Szirmai Viktória
Timár Judit
Váradi Monika Mária
Váradi Zsuzsanna

Ez a könyv a valóságos folyamatokra támaszkodó láttelest kíván lenni: a magyar nagyvárosi és a vidéki térségekben élő, eltérő társadalmi helyzetű csoportok jól-léti jellemzőit, azok meghatározottságait, belső eltéréseit írja le. Mégpedig azért, hogy felhívja a társadalom, közte a politikusok, a döntéshozók figyelmét a területi és a társadalmi egyenlőtlenségek mai állapotára, a jól-lét különböző szintjei által is szabdaltnak társadalmi szakadékokra, a jól-létben élők és az attól megfosztottak eltérő viszonyaira, az anyagi, a különböző aktivitási, a kulturálódási, az egészségügyi, a kapcsolatrendszeri, a társadalmi részvételi egyenlőtlenségekre.

A társadalmi jól-lét gondolatát a Nobel-díjas amerikai közgazdász, Joseph E. Stiglitz bizottsága dolgozta ki. A könyvnek nem volt célja a stiglitzi gondolat hazai érvényességének az igazolása, hiszen az a magyar viszonyoktól eltérő társadalmi és gazdasági környezetben jött létre. A Stiglitz-modellben megfogalmazott főbb összetevőket a szerzők azonban figyelembe vették, és a szükséges kritikával kiindulópontokként alkalmazták.

Szirmai Viktória, a kötet szerkesztője

Széchenyi-díjas szociológus,

az MTA doktora,

a Kodolányi János Főiskola tanszékvezető egyetemi tanára,

az MTA TK Szociológiai Intézet kutatóprofesszora

KODOLÁNYI
JÁNOS
FŐISKOLA

MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

SZÉCHENYI 2020

Európai Unió

Európai Strukturális
és Beruházási Alapok

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE